

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI

Monguş Kenin Lopsan'ın Çitken Urug Adlı Eseri Üzerine Dil
İncelemesi
(Giriş-Metin-Dizin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tayfun ÖZTÜRK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. İlker TOSUN

Kırklareli-2023

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans/Doktora Programı “öğrencisi Tayfun Öztürk’ün “Monguş Kenin Lopsan’ın Çitken Urug Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi” başlıklı tezi/...../20.. tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun .../.../20... tarih ve/.... sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. İlker TOSUN
Tez Danışmanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Jüri Üyeleri:

Unvan ve İsim	Bağlı Olduğu Kurum	İmza
1. Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU	Ege Üniversitesi	
2. İlker TOSUN	Kırklareli Üniversitesi	
3. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENER	Kırklareli Üniversitesi	

BEYAN

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Tayfun ÖZTÜRK

15.04.2024

ÖZ

MONGUŞ KENİN LOPSAN'IN ÇİTKEN URUG ADLI ESERİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ

Öztürk, Tayfun

Yüksek Lisans, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. İlker Tosun

Nisan 2024

Bu çalışmada Tuva Türklerinin en önemli araştırmacılarından ve edebiyatçılarından biri olan Monguş Kenin-Lopsan'ın *Çitken Urug* "Yitik Kız" romanından hareketle, Tuva Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özellikleri incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma; *Giriş*, *İnceleme*, *Sonuç* ve *Sözlük* bölümlerinden meydana gelmektedir. *Giriş* bölümünde tezin amacı, kapsamı, yöntemi, yöntemin uygulanışı hakkında bilgiler verilmiş; Tuva Türkleri tarih, din, kültür ve dil cephesiyle tanıtılmaya çalışılmıştır. Monguş Kenin-Lopsan'ın hayat ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, *Çitken Urug* romanının özellikleri ele alınmış, romanın şahıslar kadrosu ve olay örgüsü incelenmiştir.

Eserin dil özellikleri *Ses Bilgisi* ve *Şekil Bilgisi* bölümlerinde ele alınmış ve ayrı ayrı bölümler altında değerlendirilmiştir. Bu bölümlerde eserden tespit ettiğimiz örneklerden hareketle Tuva Türkçesinin karakteristik ses ve şekil özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde, çalışmamızda Tuvaca grameri bakımın tespitlediğimiz veriler işlenmiş, Monguş Kenin-Lopsan'ın dil tanıklığı ve Tuva geleneksel kültürünün esere nasıl yansıdığı ifade edilmiştir.

Türkiye Türkçesine aktardığımız *Çitken Urug* "Yitik Kız" romanının metni ve bu romandan hareketle hazırladığımız metin sözlüğü çalışmamıza dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tuva Türkçesi, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Çitken Urug, Monguş Kenin-Lopsan.

ABSTRACT

LINGUISTIC ANALYSIS ON MONGUSH KENNIN LOPSAN'S WORK TITLED CHITKEN URUG

Öztürk, Tayfun

Master of Arts, Contemporary Turkish Dialects and Literatures

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İlker Tosun

April 2024

In this study, the phonological and morphological features of Tuva Turkish have been analysed based on the novel Çitken Urug "Yitik Girl" by Monguş Kenin-Lopsan, one of the most important researchers and literary figures of Tuva Turks.

This study consists of Introduction, Analysis, Conclusion and Glossary sections. In the introduction section, information about the purpose, scope, method and application of the method is given and Tuva Turks are introduced in terms of history, religion, culture and language. The life and works of Mongush Kenin-Lopsan are given, the features of the novel Chitken Urug are discussed, the cast of characters and the plot of the novel are analysed.

The linguistic features of the work are discussed in Phonetics and Morphology sections and evaluated under separate sections. In these sections, we tried to reveal the characteristic sound and morphological features of Tuva Turkish based on the examples we have identified from the work.

In the conclusion section, the data we have determined in terms of Tuvan grammar in our study are processed, the language testimony of Mongush Kenin-Lopsan and how Tuva traditional culture is reflected in the work are expressed.

The text of the novel Çitken Urug "Yitik Kız", which we have translated into Turkey Turkish, and the text dictionary we have prepared based on this novel are included in our study.

Key Words: Tuva Turkish, Phonetics, Morphology, Chitken Urug, Mongush Kenin-Lopsan.

ÖNSÖZ

Ertem çokta, erten baza dün.

"Bilim yokken gündüz bile gece".

Tuva Türklerinin bu çok kıymetli *üleger domak*'ında da ifade edildiği gibi, *ertem*, yani bilim insanların geçmişten günümüze varıncaya değin yürümüş oldukları medeniyet yolunu aydınlatan en önemli kılavuz olmuştur.

Bu medeniyet yolculuğunun şüphesiz en önemli tanıkları, edebî eserlerdir. Hangi türde olursa olsun, edebî eserler vücuda getirildikleri toplumun dilini, soyut ve somut kültürünü, bu dünyaya bakış açılarını ve öte dünya anlayışlarını kaleme alındıkları dönemin şahidi olacak biçimde bize yansıtmaktadır. Bu durumun en somut örnekleri, Orhon Bengü Taşları, Manas Destanı, Divanu Lugati't Türk, Kutadgu Bilig vb. gibi zemin metinlerdir. Bu eserler, bir taraftan kendilerinden sonra yazılacak edebî ürünlere zemin olma niteliği göstermiş bir taraftan da dil ve kültür tanıklıkları nedeniyle, birbirini takip eden kuşakların arasında bağ kurma vazifesi üstlenmiştir.

Tuva Türkleri, Türkistan, İdil-Ural, Rumeli ve Anadolu coğrafyasındaki akrabalarının aksine, yazı dili kavramına oldukça geç denebilecek bir zaman diliminde kavuşmuş, bununla birlikte daha önceden vücuda getirdikleri sözlü kültürün de etkisiyle, 1930 yılında alfabelerine sahip olmalarının ardından oldukça hızlı ve güçlü gelişen bir yazılı edebiyat geleneği meydana getirebilmişlerdir. Tuva edebiyatının Tuva Türkçesini ve Tuva kültürünü hayatta tutma savaşında belki de en ön cephede yer alan edebî ismi Monguş Kenin-Lopsan'dır. Kenin-Lopsan, çok yönlü kişiliği ile Tuva Türklerinin SSCB döneminde örselenen dilini, Repressiya politikaları ile yasaklanan geleneksel kültürünü canlı tutmak için çok çetin bir mücadele vermiştir.

Monguş Kenin-Lopsan, bu mücadelesini tarihçi, etnolog ve etnograf kimliği ile akademik yönden; şair, romancı ve çevirmen olarak edebî yönden ve şamanlık vasfıyla da dinî yönden yürütmüştür. Stalinizm'in en karanlık yıllarında tutuklanma, itibarsızlaştırılma, sürülme, çalışma kamplarına kapatılma, ailesinden ayrılma veya idam edilme tehlikesine karşın tüm bu

cephelerde eserlerini kaleme almış, Tuva geleneksel kültürünün soyut ve somut ürünlerini derleyip toparlamış ve müzeci kimliği ile bunları Tuva Müzesi'nin en zengin koleksiyonlarını meydana getirecek biçimde bir araya getirmiştir.

Biz bu çalışmamızda merhum yazarın bu karanlık yılların tanıklığını yapan en önemli eserlerinden biri olan *Çitken Urug* “Yitik Kız” romanını inceledik. Bu incelemede Tuva yazı dilinden daha yaşlı bir yazarın sözlüklere girmeyen, başka edebiyatçılarca kullanılmayan ve sadece ona özgü olan dil tanıklığı malzemesini tespit etmeye, ülkemizde oldukça az tanınan Tuva edebiyatının bir numunesini okuyucunun dikkatine sunmaya çalıştık.

Bu zorlu süreç boyunca bilgi birikimini, desteklerini benden esirgemeyen danışmanım Sayın Doç. Dr. İlker Tosun'a, manen daima yardımcım olan eşim Büşra Öztürk'e şükranlarımı sunarım.

Tayfun ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xxii
İŞARETLER.....	xxii
TABLolar	xxiii
ŞEKİLLER	xxiv
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	xxv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

TUVALAR.....	5
1.1. Tuva Türkleri.....	5
1.2. Tuva Tarihi	7
1.3. Tuva Cumhuriyeti ve Tuvaların Demografik Yapısı.....	9
1.4. Tuva Cumhuriyeti'nde Din ve İnanç	11
1.5. Tuva Türkçesi.....	15
1.6. Tuva Edebiyatı.....	16
1.7. Monguş Borahoviç Kenin-Lopsan'ın Hayatı	17
1.8. Monguş Borahoviç Kenin-Lopsan'ın Edebî ve Araştırmacı Kişiliği.....	20

2. BÖLÜM

İNCELEME	29
2.1. Çitken Urug “Yitik Kız”	29
2.1.1. Kahramanların Fiziksel Özelliklerinin Belirlenmesi, Sınıf ve Tip Bakımından Tasnifi	30
2.1.1.1. Sınıf ve Tipler Hakkında	31
2.1.1.1.a. Kontr sınıfı.....	31
2.1.1.1.b. Darga sınıfı	31
2.1.1.1.c. Hostug sınıfı.....	31
2.1.1.1.d. Geleneksel Tuva tipi.....	31
2.1.1.1.e. Homosovyeticus Tipi.....	32
2.1.1.2. Kahramanlar	32
2.1.1.2.a. Öşkü.....	32
2.1.1.2.b. Ular-Hertek.....	34
2.1.1.2.c. Çuçak-Hertek.....	34
2.1.1.2.d. Sürüñ-Hertek	35
2.1.1.2.e. Hoyug-Hertek	35
2.1.1.2.f. Şaktar Monguş	36
2.1.1.2.g. Doldaş-Dongak.....	37
2.1.1.2.h. Dakpay-ool	37
2.1.1.2.ı. Uspun-Dorju.....	38
2.1.1.2.i. Ulug-Ham.....	39
2.1.1.2.i. Dolgar.....	40
2.1.1.2.j. Anğırban ve Mejergen.....	40
2.1.1.2.k. Dostak-Hertek.....	41
2.1.1.2.l. Çoldak	42

2.1.1.2.m. Yuriy Davıdoviç Kovenskiy.....	42
2.1.1.2.n. Askak-Kontr	43
2.1.1.2.o. Kilçeñ-Ham	44
2.1.1.2.ö. Çılan-Karak	44
2.1.1.2.p. Çes-Haay	45
2.1.1.2.r. Salçak Toka.....	46
2.1.1.2.s. Kuular Medi uruu Handıjap	46
2.1.2. Romanın Olay örgüsü.....	47
2.2. Ses Bilgisi.....	63
2.2.1. Ünlüler (Tuv. ajık ünner).....	63
2.2.1.1. Normal Ünlüler.....	64
2.2.1.1.1. /a/	64
2.2.1.1.2. /e/	65
2.2.1.1.3. /ı/	65
2.2.1.1.4. /i/	65
2.2.1.1.5. /o/	66
2.2.1.1.6. /ö/	66
2.2.1.1.7. /u/	67
2.2.1.1.8. /ü/	67
2.2.1.2. Uzun Ünlüler (Tuv. uzun ajık ünner).	67
2.2.1.2.1. /aa/	68
2.2.1.2.2. /ee/	68
2.2.1.2.3. /ıı/.....	68
2.2.1.2.4. /ii/.....	68
2.2.1.2.5. /oo/	69
2.2.1.2.6. /öö/	69

2.2.1.2.7. /uu/	69
2.2.1.2.8. /üü/	70
2.2.1.3. Gırtlaksı Ünlüler (Tuv. Ög-bile Adaar Ünner).....	70
2.2.2. Ünsüzler (Tuv. Ajık Eves Ünner).....	72
2.2.2.1. /b/	72
2.2.2.2. /ç/	73
2.2.2.3. /d/	73
2.2.2.4. /f/.....	74
2.2.2.5. /g/	74
2.2.2.6. /h/	75
2.2.2.7. /j/.....	75
2.2.2.8. /k/	76
2.2.2.9. /l/.....	76
2.2.2.10. /m/.....	76
2.2.2.11. /n/	77
2.2.2.12. /ŋ/	77
2.2.2.13. /p/	77
2.2.2.14. /r/.....	78
2.2.2.15. /s/	78
2.2.2.16. /ş/	78
2.2.2.17. /t/.....	79
2.2.2.18. /v/	79
2.2.2.19. /y/	80
2.2.2.20. /z/	80
2.2.2.21. /ts/	80
2.2.2.22. /şç/.....	81

2.2.3. Ses Uyumları	81
2.2.3.1. Ünlü Uyumu	81
2.2.3.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu), (Tuv. daalay ayannajılgazı).....	81
2.2.3.1.2. Dudak (Düzlük-Yuvarlaklık) Uyumu, (Tuv. Erin Ayannajılgazı)	83
2.2.3.2. Ünsüz Uyumu.....	84
2.2.3.3. Ses Olayları	85
2.2.3.3.1. Ünlülerde Ses Olayları	85
2.2.3.3.1.1. Ünlü Değişmeleri	85
2.2.3.3.1.1.1. Kalın Ünlülerde İncelme	85
2.2.3.3.1.2. Ünlü Daralması.....	85
2.2.3.3.1.3. Yuvarlak Ünlülerde Düzleşme	85
2.2.3.3.1.4. Düz Ünlülerde Yuvarlaklaşma	86
2.2.3.3.1.5. Ünlü Düşmesi	86
2.2.3.3.1.6. Ünlü Türemesi	86
2.2.3.3.2. Ünsüzlerde Ses Değişmeleri ve Ses Olayları	87
2.2.3.3.2.1. Ünsüz Değişmeleri	87
2.2.3.3.2.1.1. Tonlulaşma	87
2.2.3.3.2.1.2. Tonsuzlaşma	88
2.2.3.3.2.1.3. Sızıcılaşma.....	89
2.2.3.3.2.1.4. Patlayıcılaşma.....	90
2.2.3.3.2.1.5. Diş-Damaklılaşma	90
2.2.3.3.2.1.6. Genizleşme	90
2.2.3.3.2.1.7. Genizliliği Yitirme.....	91
2.2.3.3.2.1.8. Diğer Ünsüz Değişmeleri	91

2.2.3.3.2.1.9. Ünsüz Düşmesi.....	91
2.2.3.3.2.1.10. Ünsüz Tekleşmesi.....	92
2.2.3.3.2.1.11. Ünsüz İkizleşmesi.....	92
2.2.3.3.2.1.12. Göçüşme	93
2.2.2.2.1.13. Benzeşme.....	93
2.2.3.3.2.1.13.1. /l/ Ünsüzündeki Benzeşme	94
2.2.3.3.2.1.13.2. “n” Ünsüzündeki Benzeşme	94
3.3.2.1.2.1.13.3. Diğer Benzeşme Örnekleri	94
2.2.3.3.2.1.14. Başkalaşma	94
2.3. Şekil Bilgisi	95
2.3.1. İsimler.....	95
2.3.1.1. İsim Çekimi	95
2.3.1.1.1. Çokluk	95
2.3.1.1.1.1. +LAr	96
2.3.1.1.2. İyelik.....	97
2.3.1.1.2.1. I. Teklik Kişi: +(I)m	97
2.3.1.1.2.2. II. Teklik Kişi: +(I)η	98
2.3.1.1.2.3. III. Teklik Kişi: +I ; +zI.....	98
2.3.1.1.2.4. I. Çokluk Kişi: +(I)vIs	99
2.3.1.1.2.5. II. Çokluk Kişi: +(I)ηAr	99
2.3.1.1.2.6. III. Çokluk Kişi: +I; +zI	99
2.3.1.1.3. Hâl	99
2.3.1.1.3.1. Yalın Hâl	101
2.3.1.1.3.2. İlgi Hali +NIη	101
2.3.1.1.3.3. Yükleme Hali +NI ve Ø	101
2.3.1.1.3.4. Yönelme +GA	102

2.3.1.1.3.5. Bulunma +DA; +GA	103
2.3.1.1.3.5.1. +GA Ekli Bulunma.....	103
2.3.1.1.3.5.2. +DA Ekli Bulunma.....	104
2.3.1.1.3.6. Ayrılma Hâli +DAn.....	104
2.3.1.1.3.7. Yön Gösterme +GAAr, +AAr, +Çe, +DİvA	105
2.3.1.1.3.7.1. +GAAr /+AAr Ekli Yönelme	105
2.3.1.1.3.7.2. +DİvA Ekli Yönelme	105
2.3.1.1.3.7.3. +Çe Ekli Yönelme	106
2.3.1.1.3.8. Vasıta Hâli +-bile	106
2.3.1.1.3.9. Aitlik +NII.....	107
2.3.1.1.4. Soru Eki +be	107
2.3.1.1.5. İsimlerde Bildirme.....	108
2.3.1.1.5.1. Şimdiki Zaman	108
2.3.1.1.5.2. Geçmiş Zaman.....	109
2.3.1.1.5.3. Şart.....	110
2.3.1.2. İsim Yapımı	110
2.3.1.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleri	110
2.3.1.2.1.1. +ÇI.....	110
2.3.1.2.1.2. +Lİk.....	111
2.3.1.2.1.3. +Lİg.....	112
2.3.1.2.1.4. +Gİr, +GUr.....	112
2.3.1.2.1.5. -(İ)İrgAk, -(A)ArgAk	113
2.3.1.2.1.6. +zAk.....	113
2.3.1.2.1.7. +Çİk.....	113
2.3.1.2.1.8. +ÇAk	114
2.3.1.2.1.9. +ÇİgAş	115

2.3.1.2.1.10. +Ak, +Ik, +Uk, +k	115
2.3.1.2.1.11. +y / +Ay.....	116
2.3.1.2.1.12. +KAş	116
2.3.1.2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri	117
2.3.1.2.2.1.-(I)g.....	117
2.3.1.2.2.2.-(I)kçI.....	117
2.3.1.2.2.3.-(I)Işkın.....	118
2.3.1.2.2.4. -l.....	118
2.3.1.2.2.5.-(I)lgA.....	119
2.3.1.2.2.6.-(I)ldA.....	119
2.3.1.2.2.7.-(I)k.....	120
2.3.1.2.2.8.-(I)m.....	121
2.3.1.2.2.9.-(I)ş	121
2.3.1.2.2.10.-(I)n.....	121
2.3.1.2.2.11.-(I)ndI	122
2.3.1.2.2.12.-(I)mAl.....	122
2.3.1.2.2.13.-(I)mçA	123
2.3.1.2.2.14. -KIIş	123
2.3.1.2.2.15.-(I)nçIg;- (I)nzIg	123
2.3.1.2.2.16. -KIr	123
2.3.1.2.2.17.-(I)t.....	124
2.3.1.2.2.18. -GI.....	124
2.3.1.2.2.19. -mA.....	124
2.3.1.2.2.20. -GAn	125
2.3.2. Fiiller	125
2.3.2.1. Fiil Çekimi.....	125

2.3.2.1.1. Şahıs Ekleri.....	125
2.3.2.1.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	125
2.3.2.1.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	126
2.3.2.1.1.3. Emir Çekiminde Şahıs Ekleri	126
2.3.2.1.2. Fiillerin Basit Çekimi	126
2.3.2.1.2.1. Zamanlar (Üyeler)	126
2.3.2.1.2.1.1. Geçmiş Zaman.....	126
2.3.2.1.2.1.1.1. -DI'lı Geçmiş Zaman.....	127
2.3.2.1.2.1.1.2. -GAn'lı Geçmiş Zaman	128
2.3.2.1.2.1.1.3. -ÇIk Ekli Geçmiş Zaman.....	128
2.3.2.1.2.1.1.4. -MIşAAn Ekli Geçmiş Zaman.....	129
2.3.2.1.2.1.2. Şimdiki Zaman	130
2.3.2.1.2.1.2.1. Belirli (Açık) Şimdiki Zaman.....	130
2.3.2.1.2.1.2.2. II. Tip Şimdiki Zaman (Belirsiz Şimdiki Zaman).....	130
2.3.2.1.2.1.2.3. III. Belirsiz Şimdiki Zaman	130
2.3.2.1.2.1.3. Gelecek Zaman.....	131
2.3.2.1.2.1.3.1. -Xr Ekli Gelecek Zaman.....	131
2.3.2.1.2.1.3.2. -Xr Ekli Gelecek Zaman	131
2.3.2.1.2.1.3.3. -GI deg Ekli Gelecek Zaman	131
2.3.2.1.2.1.3.4. -GAIAk Ekli Gelecek Zaman	132
2.3.2.1.2.2. Kipler.....	132
2.3.2.1.2.2.1. Emir Kipi	132
2.3.2.1.2.2.1.1. Emir Teklik 1. Kişi: -Ayn, -Iyn Bütün	133
2.3.2.1.2.2.1.2. Emir Teklik 2. Kişi: Ø	133

2.3.2.1.2.2.1.3. Emir Teklik 3. Kişi: -SIn	133
2.3.2.1.2.2.1.4. Emir Çokluk 1. Kişi:.....	133
2.3.2.1.2.2.1.4.1. I. Tip: -AAlI.....	134
2.3.2.1.2.2.1.4.2. II. Tip: -AAlIηAr; -IIIηAr	134
2.3.2.1.2.2.1.5. Emir Çokluk 2. Kişi: -(I)ηar	134
2.3.2.1.2.2.1.6. Emir Çokluk 3. Kişi: -SIn(nAr).....	135
2.3.2.1.2.2.2. İstek Kipi -GAy	135
2.3.2.1.2.2.3. Dilek	135
3.4.2.1.2.3. Gereklilik.....	136
2.3.2.1.2.3.1. -Xr + ujurug + kişi zamiri.....	136
2.3.1.2.3.2. -Xr + apaar + kişi zamiri	136
2.3.2.1.2.3.3. -Xr + iyelik eki + herek	137
2.3.2.1.2.4. Fillerin Birleşik Çekimi.....	137
2.3.2.2. Fiil Yapımı.....	138
2.3.2.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleri	138
2.3.2.2.1.1. +A-.....	138
2.3.2.2.1.2. +LA-	139
2.3.2.2.1.3. +LAn-	140
2.3.2.2.1.4. +LAş-.....	140
2.3.2.2.1.5. +LAt-	141
2.3.2.2.1.6. +(A)r-.....	141
2.3.2.2.1.7. +SIrA-.....	142
2.3.2.2.1.8. +Gar-	142
2.3.2.2.1.9. +SI-.....	143
2.3.2.2.1.10. +SIn-	143
2.3.2.2.1.11. +gIrA-.....	143

2.3.2.2.1.12. +(I)IrgA	144
2.3.2.2.1.13. +SA-	144
2.3.2.2.1.14. +ηAyIn- ; +ηnA-.....	144
2.3.2.2.1.15. +çA-	144
2.3.2.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleri.....	145
2.3.2.2.2.1. -MA-.....	145
2.3.2.2.2.2. -GıA-.....	145
2.3.2.2.2.3. -I-	146
2.3.2.2.2.4. -gA-.....	146
2.3.2.2.2.5. -A-.....	146
2.3.2.2.2.6. -(I)k-	146
2.3.2.2.2.7. -(I)ksA-.....	146
2.3.2.2.2.8. -y-	147
2.3.2.2.2.9. Çatı Ekleri.....	147
2.3.2.2.2.9.1. Geçişli-Ettirgenlik Ekleri.....	147
2.3.2.2.2.9.1.1. -t-.....	147
2.3.2.2.2.9.1.2 -DIr-.....	148
2.3.2.2.2.9.1.3. -Ir-	148
2.3.2.2.2.9.1.4. -(I)ttIr	149
2.3.2.2.2.9.1.5. -It-	149
2.3.2.2.2.9.1.6. -gIs-.....	149
2.3.2.2.2.9.1.7. -(I)s-	150
2.3.2.2.2.9.2. Edilgenlik Ekleri (Kaçığdaaşkın Glagoldarı)	150
2.3.2.2.2.9.2.1. - (I)l-	150
2.3.2.2.2.9.2.2. -(I)n-; -DIIn-; -t-tIn-.....	151

2.3.2.2.2.9.3. Dönüşlülük Ekleri (Egidişkin Glagoldarı)	151
2.3.2.2.2.9.3.1.-(I)n-	151
2.3.2.2.2.9.3.2. -DIn-	151
2.3.2.2.2.9.3.3. -t-tIn-	152
2.3.2.2.2.9.3.4.-(I)l-	152
2.3.2.2.2.9.3.5.-(I)ş-	152
2.3.2.2.2.9.4. İşteşlik Eki	153
2.3.2.2.2.9.4.1.-(I)ş-	153

3. BÖLÜM

METİN AKTARMA	154
Birinci Bölüm	154
İkinci Bölüm	158
Üçüncü Bölüm	162
Dördüncü Bölüm	165
Beşinci Bölüm	171
Altıncı Bölüm	177
Yedinci Bölüm	182
Sekizinci Bölüm	185
Dokuzuncu Bölüm	191
Onuncu Bölüm	195
On Birinci Bölüm	201
On İkinci Bölüm	205
On Üçüncü Bölüm	211
On Dördüncü Bölüm	218

On Beşinci Bölüm	222
On Altıncı Bölüm	227
On Yedinci Bölüm.....	232
On Sekizinci Bölüm	243
On Dokuzuncu Bölüm.....	247
Yirminci Bölüm.....	252
Yirmi Birinci Bölüm	256
Yirmi İkinci Bölüm	261
Yirmi Üçüncü Bölüm	273
Yirmi Dördüncü Bölüm.....	278
Yirmi Beşinci Bölüm.....	285
Yirmi Altıncı Bölüm	290
Yirmi Yedinci Bölüm.....	295
Yirmi Sekizinci Bölüm.....	299
Yirmi Dokuzuncu Bölüm	304
Otuzuncu Bölüm.....	309
Otuz Birinci Bölüm	315
Otuz İkinci Bölüm	324
Otuz Üçüncü Bölüm.....	327
Otuz Dördüncü Bölüm	348
Otuz Beşinci Bölüm	383
Otuz Altıncı Bölüm	387
Otuz Yedinci Bölüm.....	423
Otuz Sekizinci Bölüm	427
Otuz Dokuzuncu Bölüm.....	428
Kırkıncı Bölüm.....	437

Kırk Birinci Bölüm.....	442
Kırk İkinci Bölüm	467
Kırk Üçüncü Bölüm	476
Kırk Dördüncü Bölüm.....	482
Kırk Beşinci Bölüm.....	488
Kırk Altıncı Bölüm.....	491
Kırk Yedinci Bölüm	501
Kırk Sekizinci Bölüm.....	505
Kırk Dokuzuncu Bölüm	510
SONUÇ.....	513
KAYNAKÇA	521
SÖZLÜK.....	526

KISALTMALAR

bkz.	: bakınız.
ÇU	: Çitken Urug "Yitik Kız"
ed.	: editör.
MÖ	: Milattan önce.
MS	: Milattan sonra.
RF	: Rusya Federasyonu.
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.
TAR	: Tıva Arat Respublika "Tuva Halk Cumhuriyeti"
TDTS	: Tıva Dıldıŋ Tayılbırlıg Slovarı.
Tuv.	: Tuva Türkçesi
vb.	: ve benzeri.
vs.	: ve saire.

İŞARETLER

//	: Ünlü ve ünsüz seslerin gösteriminde kullanılan işarettir.
~	: Ünlü ve ünsüz seslerin değişiminde gösterilen işarettir.
/	: Alıntı roman cümlelerinin sayfa sayısı ile satır sayısını ayıran işarettir.
-	: Tuvaca birleşik sözcüklerin ve ikilemelerin arasına konan işarettir.
-	: Fiile bağlanmayı gösteren işarettir.
+	: İsme bağlanmayı gösteren işarettir.
□	: Gırtlaksı ünlüyü gösteren işarettir.
<	: Gelişme yönünü gösteren işarettir.
>	: Gelişme yönünü gösteren işarettir.
Ø	: Sıfır ekini gösteren işarettir.

TABLÖLAR

Tablo 1 : Yıllara göre Tuva nüfusunun değişimi.	10
Tablo 2 : Tuva İnanç Grafiği.....	12
Tablo 3 : Tuva Türkçesinde ünlülerin sınıflandırılması.....	64
Tablo 4 : Tuva Türkçesi Harfleri Türkiye Türkçesi Karşılıkları.....	72
Tablo 5 : Çokluk ekinin alt şekilleri.....	96
Tablo 6 : İyelik Ekleri	97
Tablo 7 : Hal Eklerinin Tuva Türkçesinde İsimlendirilmesi.....	100
Tablo 8 : Hâl ekleri	100
Tablo 9 : İsim Çekimlerinin Şimdiki Zamanı	108
Tablo 10 : İsim Çekimlerinin Geçmiş Zamanı.....	109
Tablo 11 : Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	125
Tablo 12 : İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	126
Tablo 13 : Emir Çekiminde Şahıs Ekleri	126
Tablo 14 : -DI'lı Geçmiş Zaman.....	127
Tablo 15 : -GAn'lı Geçmiş Zaman	128
Tablo 16 : -GAlAk Ekli Gelecek Zaman	132
Tablo 17 : -Xr + uşurluğ + kişi zamiri	136

ŞEKİLLER

Şekil 1 : Tuva araştırmalarının önde gelen ismi N. F. Katanov'un Tuva Türklerini Urenhay olarak isimlendirdiği çalışmaları.....	5
Şekil 2 : Tuva Cumhuriyeti Haritası.....	7
Şekil 3 : Tuva idari haritası.....	9
Şekil 4 : Tuva Bayrağı.	11
Şekil 5 : Tuva Cumhuriyetinde İnanç Haritası (Daşkovskiy, P. K., Şerşneva, E. A vd. 2021: 24).....	12
Şekil 6 : Tuva'da açılan Budist Manastırı/Tapınağı.....	13
Şekil 7 : Tuva Cumhuriyeti'nde başkent Kızıl'da Hem-Beldiri'ne İnşa Edilen Buda Heykeli.	14
Şekil 8 : 2019 Yılında Kutsama Ayini Gerçekleştiren Bir Kadın Şaman..	15
Şekil 9 : Monguş Kenin-Lopsan'ın Çitken Urug romanını da resimleyen Vyacheslav Samiya tarafından yapılan yağlı boya portresi.	20
Şekil 10 : Monguş Kenin-Lopsan'ın üniversite yılları.	22
Şekil 11 : M. Kenin-Lopsan bir şaman ayininde düngür çalarken.	27
Şekil 12 : M. Kenin-Lopsan'ın kurucularından biri olduğu Tuva Ulusal Müzesi.....	28
Şekil 13 : Çitken Urug Romanının Dış ve İç Kapağı	30

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

A : a, e

Ç : ç, j

D : d, t

G : g, k

I : ı, i

ŋ : damak n'si.

S : s, z

U : u, ü

X : a, e, ı, i, u, ü

‘ : Gırtlaksız ünlüyü belirtmek için kullanılan işarettir.

ɓ : Ünlülerinin yanına konan sertleşme işaretidir.

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın konusu Tuva Türkçesinin, Tuva edebiyatının tanınmış isimlerinden Monguş Kenin-Lopsan'ın *Çitken Urug* “Yitik Kız” romanında gözlemlenen ses ve şekil bilgisi özellikleri ile eserde tanıklanan söz varlığıdır. Adı geçen eserin seçilmesinin nedeni, merhum Monguş Kenin-Lopsan'ın bir akademisyen, bir edebiyatçı ve bir kam olarak gösterdiği çok yönlü kişiliği, Tuva Türklerinin kültürel kodlarının derlenmesinde ve muhafazasında aldığı öncü rol ve eserlerini bu temeller üzerine oturtmasıdır. *Çitken Urug*'da Tuva tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olan Stalin dönemi repressiyaları tarihsel arka plan olarak seçilmiş, bu süreçte Tuva geleneksel kültürünün nasıl yok edilmek istendiği, Tuva Türklerinin örtülü bir asimilasyona nasıl uğratılmaya çalışıldığı romanın başkahramanı *Öşkü* üzerinden verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın amacı eserde, Monguş Kenin-Lopsan'ın *Çitken Urug* romanı merkezinde dil tanıklığını tespit etmektir. Araştırmamızda Tuva Türkleri, Tuva Türkçesi, Monguş Kenin-Lopsan'ın hayatı ve eserleri ve mezkûr romanın özellikleri hakkında bilgi verilerek romandan hareketle Tuva Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özellikleri tespit edilmiştir. Ayrıca eser Türkiye Türkçesine aktarılmış ve yukarıda bahsettiğimiz *dil tanıklığı* kavramını belgelemek adına bir eser sözlüğü hazırlanmıştır.

Çalışmanın Kapsamı ve Kullanılan Materyal

Çalışmanın temel kaynağı Monguş Kenin-Lopsan'ın *Çitken Urug* romanıdır. Romanın Türkiye Türkçesine aktarılmasında üç cilt olarak tasarlanan, ne var ki son cildi henüz yayımlanmayan *Tıva Dıldıŋ Tayılbırlıgı Slovarı* “Tuva Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü” (CI 2003, CII 2011); E. Tenişev'in redaktörlüğünde hazırlanan *Tuvinsko-Russkiy Slovar* (1968), Ekrem Arıkoğlu ve Klara Kuular'ın *Tuva Türkçesi Sözlüğü* (2003), Mehmet Ölmez'in *Tuvacanın Söz Varlığı, Eski Türkçe ve Moğolca Denkleleriyle* (2007) sözlükleri başta olmak üzere çeşitli sözlük ve ilgili kaynaklardan istifade edilmiştir.

Çalışmamızda ses ve şekil bilgisi özelliklerinin tespitinde Salzıyma ve Sat'ın birlikte kaleme aldığı *Amğı Tıva Literaturalıg Dıl*, İshakov ve Pal'mbah'ın *Tuva Dili Grameri*, Vildan Koçoğlu Gündoğdu'nun *Tuva Türkçesi Grameri*, İlker Tosun'un *Tuva Türkçesinde İsim Söz Yapımı* olmak üzere çeşitli saha gramerlerinden yararlanılmıştır. Monguş Kenin-Lopsan'ın romanına yansıttığı tarihsel olayların ve kültürel özelliklerin açıklanmasında ise konuyla ilgili kitap, makale ve bildiri düzeyinde çeşitli araştırmalara başvurulmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırmamızda metin merkezli ve eş zamanlı bir araştırma metodu kullanılmıştır. Metnin aktarılmasında kullanılan metodlardan birisi *ödünç alma*'dır¹. Özellikle Tuva halk kültüründe mevcut olan ancak Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmayan kimi kavramlar, kaynak lehçedeki biçimleri ile metne dahil edilmiş, bunların açıklamaları dipnotlarla okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Aktarmada kullanılan başka bir yöntem ise *ikame*'dir. Bilhassa metinde kullanılan atasözlerinin (Tuv. üleger domak) ve deyimlerin (Tuv. frazeologiya) aktarmasında kullanılan ikame yöntemiyle, söz konusu yapıların Türkiye Türkçesindeki benzer karşılıklarından yararlanılmıştır. Bununla birlikte *Çitken Urug*'un aktarılmasında gramatikal yapıların okuyucuya sunulması amaçlandığından, aktarmacının metne müdahalesini gerektiren *standartlaştırma*, *yerlileştirme/uyarlama* metodları tercih edilmemiştir.

Monguş Kenin-Lopsan'ın romanında yer yer kullandığı halk türkülerinin aktarılmasında dil özelliklerini metne müdahale etmeden verebilmek amacıyla *sessel ve ölçülü aktarma*'dan kaçınılmış ve *serbest koşuk aktarması* yönteminin yani, içeriğin ön plana çıkarıldığı, uyak ve ölçünün ikinci planda kaldığı bir aktarma stratejisi benimsenmiştir.

Hazırlanan ve çalışmanın sonunda yer verilen sözlük ise, çalışmanın sınırlılıkları ve amacı gereği, Tuva Türkçesinin bir genel sözlüğü değil, eser sözlüğüdür. Monguş Kenin-Lopsan'ın dil tanıklığının belirlenmesi amacıyla

¹ Burada adı zikredilen terimler, aslında çeviribilim terimleridir. Maalesef ki lehçelerarası aktarmalarla ilgili metod çalışmaları istenilen düzeyde değildir. Bu nedenle Şehnaz Tahir Gürçağlar'ın (2022) önerdiği çeviri metodları kavramları, lehçelerarası aktarma için uyarlanarak kullanılmıştır.

hazırlanan sözlükte, sözcüklerin sadece eserde kullanılan anlamları verilmeye çalışılmıştır.

Yöntemin Uygulanışı

Aktarmada ve incelemede kullanılan yöntemlerin uygulanışı şöyle gösterilebilir:

Aktarmada *sözcük* > *cümle* > *paragraf* > *bölüm* > *tam metin* sıralaması takip edilmiştir. Bu yapılırken öncelikle kiril harfli cümle, okunuşun sağlamasını yapabilmek adına cümlenin transkripsiyonu ve aktarma aşağıda gösterildiği gibi birlikte ele alınmıştır:

- **Мээн ачам ажы-төлүн аң-мең эъди-биле азырап чораан.**
- *Meeñ açam aji tölün aŋ-meñ e'di bile azırap çoraan.*
- Babam çoluğunu çocuğunu av eti ile besleyip büyütüyordu.

Cümleler aktarıldıktan sonra, aynı cümle öncelikle içinde yer aldığı paragrafla, daha sonrasında bölümle birlikte tekrar gözden geçirilerek aktarmanın bağlamsal uyumluluğu tümdengelim ve tümevarım yöntemiyle tekrar kontrol edilmiştir.

Buna ek olarak, her bir cümlede aktarma ile tespit edilen sözcük ve sözcük grupları, metin sözlüğü oluşturulurken maddebaşı olan sözcüklerin romanda gözlemlenen farklı anlamlarının tespitinde kullanılmıştır. Sözlükte alfabetik sıralama esas olup maddebaşları şöyle gösterilmiştir:

- **sözcüğün Latin harfli yazımı: (sözcüğün Kiril harfli yazımı):** sözcüğün romanda tespit edilen kullanımı, (Referans Bilgileri, Sözcüğün Romandaki Konumu).
- **kadak (кадак):** Eskiden saygın misafirlere sunulan geniş kurdela şeklindeki ince ve yumuşak ipek (Monguş, 2011: 22; 18/3).

İnceleme bölümünde ses ve şekil bilgisi ele alınırken örnekler eserden alıntılanan cümlelerle birlikte gösterilmiş; bu yapılırken kiril harfli orijinal metin gösterilmeden transkripsiyonlu okunuş ve Türkiye Türkçesine aktarması okuyucunun dikkatine sunulmuştur:

- sözcük “anlam” <sözcüğün tahlili: *Sözcüğün romanda geçtiği cümle*; Cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarılması (Sözcüğün romandaki konumu).
- aḡçı “avcı” < aḡ “av”+çı: *Ulug Aḡçınıḡ eö bo be? didi*. Ulu Avcı’nın evi bu mudur dedi? (12/4).

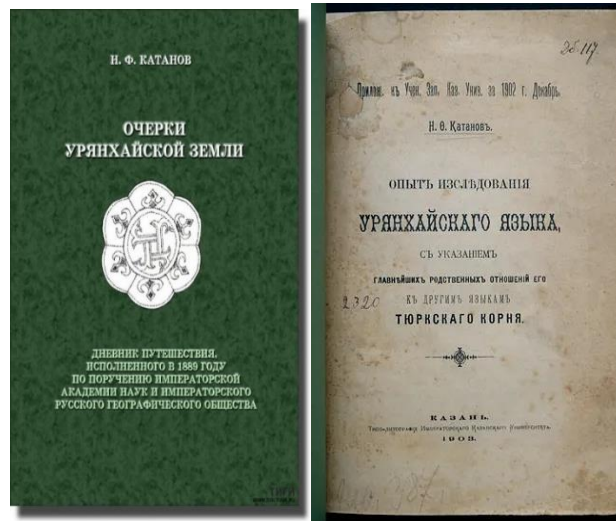
1. BÖLÜM

TUVALAR

1.1. Tuva Türkleri

Haklarında son 30 yıldır yapılan akademik çalışmalar ve sosyal medyanın yakınlaştırıcı etkisiyle giderek ülkemizde daha çok tanınan Tuva Türkleri, Türk tarihi açısından büyük kıymeti haiz Güney Sibiry'a bölgesinde varlığını sürdüren az nüfuslu bir Türk halkıdır. Kendilerine *Tıva* / *Tıva Kiji* adını veren ve Türkiye alan yazınında daha çok *Tuvalar* olarak tanınan bu Türk halkı, tarihî kaynaklarda farklı isimlerle anılmaktadır.

Ahmet Taşağıl (2019: 612-613), Tuva etnonimini Çin kaynaklarında görülen *Tu-Po* (okunuşu Dubo) ile ilgili görüp etnonimin ilk kullanımını Göktürk dönemine bağlar. Araştırmacı, bu Türk boyuna *Soyon*, *Soyot*, *Uryanhay*, *Uranhay* *Tuba* isimlerinin de verildiğini, Tuvaları oluşturan kabilelerin ise *Bay-kara*, *Çoodu*, *Deleg (Telengit)*, *Doñgak*, *Hertek*, *İrgit*, *Kırgıs*, *Küjuget*, *Maadı*, *Oorjak*, *Oyun*, *Sat*, *Salçak*, *Sayan*, *Tumat*, *Toju*, *Todut*; *Uygur*, *Balıkçı*, *Kuskun*, *Höyük*, *Homuşku*, *Monguş*, *Ondar*, *Hovalıg*, *Hoyug*, *Sang*, *Oy-ondar*, *Kara-ondar*, *Darhat (Tarkat)* olduğunu dile getirmektedir.

Şekil 1 : Tuva araştırmalarının önde gelen ismi N. F. Katanov'un Tuva Türklerini Urenhay olarak isimlendirdiği çalışmaları

Türkiye Türkolojisinde, Tuvalar hakkındaki ilk çalışmaların müellifi olan Abdülkadir İnan (1998: 29), *Urenha ve Tuba* olarak isimlendirdiği Tuva Türklerinin yaşadıkları bölgeyi “Urehna “Tuba” Türkleri Altay dağlarının doğu tarafında Uluğ-kem ve Kemçik ırmakları sahillerindeki Tangnu ve Sayan dağlarının yamaçlarında yaşarlar. Bu Türk boyunun işgal ettiği saha, Koptu ırmağından Kosogol gölüne kadar uzanır. Bu saha Altay dağları ile şimali garbi Moğolistan bozkırları arasında bakidir.” sözleri ile ifade etmektedir.

İnan (1998: 29) aynı zamanda Tuvaların almış olduğu isimlendirmelerde Moğol etkisini Moğol tarihçisi Reşididdin’i tanık göstererek şöyle izah etmektedir: *Urenha Türkleri adıyla tanınan bu Türk boyu, kendini Tuva tesmiye eder. Urenha adının bunlara komşuları Moğollar tarafından verilmiş olduğu zannolunuyor. Bununla beraber, XIII. Asırda bu havalide Uryangıt adını taşıyan iki kavim yaşadığını ve bunlardan birinin Moğol olmadığını Camiü’t Tevarih müellifi Reşididdin haber vermektedir. “Urenha” Moğolcada, güya “ormanlı kişi” manasına geldiğine göre, bunun Eski Türkçesi “yışkişi” olur ki, filhakika Rusların “Çerneviyi Tatar” tesmiye ettikleri Altaylı bir Türk oymağı da kendilerine “yışkişi” adını veriyor. Camiü’t Tevarih müellifi de Uryangıtları “Kavm-i Bişe” diye tarif etmektedir.*

Janyl Myrza Bapaeva (2008: 3-4) Tuvaların farklı isimlerle anılmasının, aslında bu kavramların Tuvaların bir üst kimliği olarak kabul edilebileceğini, Tuvaları oluşturan oymakların Uygur, Kırgız ve Türkmen boylarından günümüze ulaşanlar olduğunu düşünmektedir.

21. yüzyılda Tuvalar, bilhassa Rusya Federasyonu’nda, Moğolistan’da ve Çin’de varlığını sürdürmektedir. Tuva nüfusunun büyük bölümü Rusya Federasyonu’na bağlı olan Tuva Cumhuriyetinde yoğunlaşmıştır. Bu cumhuriyetin doğusunda yine RF’e bağlı olan Moğol soylu Buryatların yaşadığı Buryat Cumhuriyeti, batısında Altay Cumhuriyeti, kuzeybatısında Hakasya Cumhuriyeti, kuzeyinde Krasnoyarsk oblasti ve güneyinde ise Moğolistan yer almaktadır.

Şekil 2 : Tuva Cumhuriyeti Haritası².

İlker Tosun (2023: 621), Tuvaların tarihî ve siyasi nedenlerle, tıpkı diğer Türk halkları gibi bölünmüş bir halk olduğunu söylemekte, Moğolistan’da iki Tuva nüfus grubunun bulunduğunu, bunlardan ilkinin Sengel kasabasında yaşayan Sengel Tuvaları ve ikincisinin ise Tuva Cumhuriyetindeki Tojular gibi Ren geyiği çobanlığı yapan Duhalar olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, Sengel Tuvaları, alan yazınında *Altay Tıvaları* olarak da adlandırıldığını; Çin’de, Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Tuvalara ise *Kıdat Tıvaları* “Çin Tuvaları” adının verildiğini ifade etmektedir. Aynı çalışmada, RF’te, Irkutsk Oblastında çok sınırlı bir nüfusa sahip olan Tofaların da Tuvalara yakın akraba olarak görüldüğü belirtilmiştir.

1.2. Tuva Tarihi

Tuva Türklerinin yaşadığı coğrafya, tarih boyunca farklı etnik unsurlar barındıran devletlerin hakimiyeti altında kalmış, bu süreçte Tuva etnik kimliği ve Tuva Türklerinin kültürel yapısı şekillenmiştir.

Anar Somuncuoğlu (160-161), Tuva tarihi ile ilgili ilk bilgilerin Çin yıllıklarından edinildiğini, bu kaynaklara göre günümüz Tuva topraklarının

² [Карта Республики Тыва - Агентство по туризму Республика Тыва \(tourism-tyva.ru\)](http://turizm-tyva.ru), Erişim tarihi: 13 Mart 2024.

MÖ 3. ve 2. yüzyıllardan MS 2. yüzyıla kadar Hunların idaresinde olduğunu, Hunlardan sonra Sien-Pilerin, ardından Cücenlerin bölgeyi yönettiğini söylemektedir. Araştırmacı, bu coğrafyanın sırasıyla Göktürkler, Uygurlar ve Yenisey Kırgızları tarafından idare edildiğini; 1207 yılından itibaren ise Cengiz Han'ın bölgede hakimiyet kurduğunu; Moğol İmparatorluğu'nun bölünüşü ile birlikte Oyrotların, daha sonraki süreçte ise Altın Hanların, Cungarların ve 18. Yüzyılda Çin Mançu Hanedanının Tuva topraklarını ele geçirdiğini dile getirmiştir.

1757-1912 yılları arasında Mançu Hanedanın toprakları arasında yer alan Tuva, o zamanki Çin idari yapısına göre şekillendirilmiş ve çeşitli bölgelere ayrılmıştır. Dört bölgeye ayrılan Tuva'da idareci olarak Çin'e bağlı diğer topraklarda olduğu gibi "Ambın Noyan" adı verilen genel valiler atanmıştır (Darbaa 2010: 33). Salçak Toka'ya (C1,1966: 33) göre bu dönemin en önemli özelliği, Tuva topraklarında, daha önce yerleşmeye başlayan *Sarıg Şajın*'ın (Lamaizm) daha da güçlenmesidir.

Rusların Tuva topraklarında görülmesi ve nüfus yoğunluğu oluşturmaları ise bir nüfus politikasıyla gerçekleştirmiş, özellikle Tuva coğrafyasının yer altı kaynakları 1830'lu yıllardan itibaren Rusların dikkatini çekmiştir. Tuva'nın o zamanki idarecileri olan Mançu Hanedanlığından bölgede ticaret yapma hakkı alan Ruslar, resmî olarak yasak olmasına rağmen, Tuva topraklarına kalıcı olarak yerleşmeye başlamışlardır (Somuncuoğlu, 161).

Ekrem Arıkoğlu (174), Çin'deki Mançu Hanedanının 1911-1912 yılları arasında yaşanan ihtilal nedeniyle yıkıldığını ve bu durumun siyasi bir boşluk doğurduğunu, Tuva'nın da bu dönemde yerel beylerin idaresi altında yönetildiğini belirtmektedir. Bu yıllarda, Rusya'daki Ekim Devrimi öncesi yaşanan iç karışıklıklar Tuva'ya da sıçramış, Rus İç Savaşı'nın etkileri kendisini bu coğrafyada da göstermiştir. 1912 yılında Çin'den bağımsızlığını ilan eden Tuvalar, Rus Çarlığının himayesi altına girmiş ve Tuva tabiri caizse Çarlık ordusu tarafından işgal edilmiştir (Somuncuoğlu, 161). 1921 yılında *Tıva Arat Respublika* "Tuva Halk Cumhuriyeti" adıyla ilk bağımsız devletlerini kuran Tuvalar, 1944 yılında Sovyetler Birliği'ne bağlanmışlardır.

1.3. Tuva Cumhuriyeti ve Tuvaların Demografik Yapısı

SSCB, 1991 yılında yıkılınca bağımsız bir devlet olan Tuva Cumhuriyeti, günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı bir cumhuriyettir.

Oyun Darbaa'nın (2011: 3) verdiği bilgilere göre, 170.500 kilometrekarelik bir alana sahip olan Tuva Cumhuriyeti, Sovyetler Birliğine katılmadan önce 200.000 kilometrekare genişliğe sahiptir; bununla birlikte SSCB yönetimi, 31.400 kilometrekarelik bir toprak parçasını Tuva'dan kopararak Krasnoyarsk Oblastı'na eklemiştir.

Tuva Cumhuriyeti idari olarak, *kojuun* adı verilen bölgelere ayrılmıştır. Günümüzde 17 adet *kojuun* bulunmaktadır. Bunların adları şöyle zikredilebilir: *Bay-Tayga*, *Barun-Hemçik*, *Çöön-Hemçik*, *Kaa-Hem*, *Kızıl*, *Möngün-Tayga*, *Övür*, *Piy-Hem*, *Süt-Höl*, *Tandı*, *Tere-Höl*, *Tes-Hem*, *Toju*, *Ulug-Hem*, *Çaa-Höl*, *Çedi-Höl*, *Erzin* (*Ersin*).

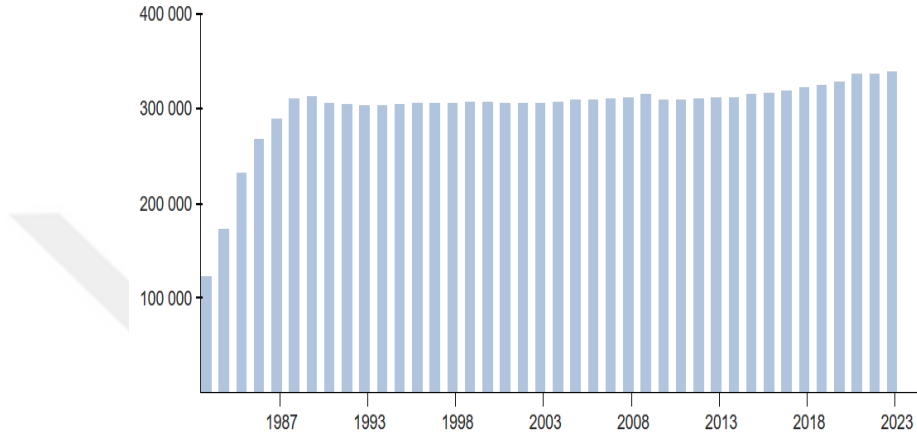
Şekil 3 : Tuva idari haritası³.

Tuva Cumhuriyetinin demografik verileri incelendiğinde şu tablo ortaya çıkmaktadır:

2022 yılı nüfus verilerine göre Tuva Cumhuriyetinde toplam 336.761 kişinin yaşadığı, 185.408 kişinin şehirlerde, 151.353 kişinin ise kırsalda ikamet ettiği görülmektedir. 2023 yılı verilerine göre ise toplam nüfus

³ [Личный кабинет Госуслуги Республика Тыва \(kabinet-lichniy.ru\)](http://lichniy.kabinet.gosuslugi.tuva.ru), Erişim tarihi: 13 Mart 2024.

337.271'dir. Bunun 186.501'i şehirlerde, 150.770'i ise kırsalda meskûndur. Son iki yılın verileri incelendiğinde genel nüfusun arttığı gözlemlenmektedir. Ayrıca kırsal nüfus cüz'i biçimde de olsa azalmış, kent nüfusu aynı oranda artmıştır⁴. Tuva Cumhuriyetinde kent olarak değerlendirilebilecek dört yerleşim alanı mevcuttur. Bunlar başkent Kızıl, Ak-Dovurak, Şagaan-Arığ, Çadan ve Turan'dır.

Tablo 1 : Yıllara göre Tuva nüfusunun değişimi⁵.

Moğolistan'daki Tuva nüfusu hakkında şunlar söylenebilir:

Moğolistan'da yaşayan Tuvalılar, ülkenin batı ve kuzeybatısında ikamet etmektedir. Bu ülkede sayıları 6000 olan Tuvalılar, özellikle Bayan Ölgüy, Hovd ve Uvs şehirlerinde bulunmaktadır. Bayan Ölgüy iline bağlı Sengel kasabasında yaşayan Tuvalılar "Altay Tuvaları" olarak adlandırılmaktadır. 1960'lı yıllarda 2400 kişi olan "Altay Tuvaları", çeşitli göçler nedeniyle 1980'li yıllarda yaklaşık 1300 kişi kalmıştır. Bu bölgede Tuva nüfusu günümüzde tekrar 2400 kişi civarındadır. 1994 yılından itibaren Moğolistan'da yaşanan iç gelişmeler, Tuvaların bu ülkenin iç bölgelerinden tekrar Sengel kasabasına dönmelerine neden olmuştur (Aydemir, 2009: 1-9).

Tuva Cumhuriyeti'nin günümüzdeki devlet başkanı (Tuv. başkanı), 2021 yılında göreve gelen ve aslen bir hukukçu olan Vladislav Tovarişçayoviç Hovalıg'dır.⁶ Tuva Cumhuriyeti'nin millî marşı Tuva Parlamentosu

⁴ Федеральная служба государственной статистики (rosstat.gov.ru), Erişim tarihi: 13 Mart 2024.

⁵ Федеральная служба государственной статистики (rosstat.gov.ru), Erişim Tarihi: 23 Mart 2024.

⁶ РЕСПУБЛИКА ТЫВА | Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации (council.gov.ru), Erişim Tarihi: 23 Mart 2024.

tarafından 2011 yılında kabul edilen *Men Tıva Men* ‘Ben Tuvalıyım’dır⁷. Tuva Cumhuriyeti’nin ulusal bayrağının evsafı hakkında şunlar söylenebilir: Tuva bayrağında (Tuv. tuk), açık mavi (Tuv. ak-kök), sarı (Tuv. sarıg) ve ak (Tuv. ak) renkleri bulunmaktadır. Bayrak dikdörtgendir. Bayrağın sol tarafındaki sarı renkli üçgen, Tuva’da yaygın olan Lamaizm’i (Tuv. Sarıg Şajın) temsil etmektedir. Bayrak boyunca yatay bir /Y/ görünümünde olan çizgiler, Tuva’nın başkenti Kızıl’da birleşerek Yenisey (Tuv. Ulug-Hem) nehrini oluşturan Kaa-Hem ve Bii-Hem nehirlerini sembolize etmektedir (Darbaa 2010: 9).

Şekil 4 : Tuva Bayrağı.

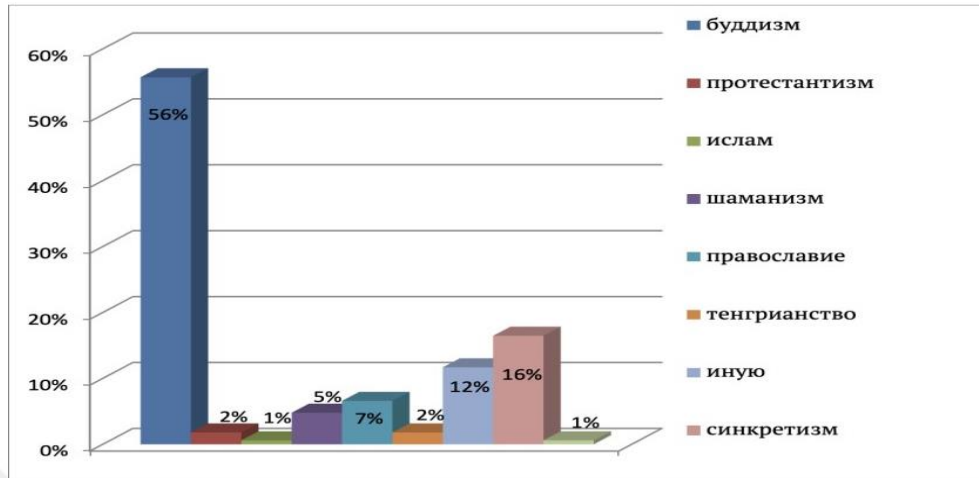
1.4. Tuva Cumhuriyeti’nde Din ve İnanç

Tuva Türkleri, inanç bakımından Türk dünyasında özel bir konuma sahiptir. Yukarıda da zikredildiği gibi Budizm’in bir mezhebi olarak kabul edilen Lamaizm ülke çapında yaygın bir din olarak görülmektedir. Özellikle sosyal medyada yaygın olarak bu Türk halkının hem Lamaizm’e hem de Şamanizm’i (Tuv. Ham Çüdülgezi) birlikte kabul ettiğine ve iki dinli bir anlayış benimsendiğine dair bir kanı bulunmaktadır.

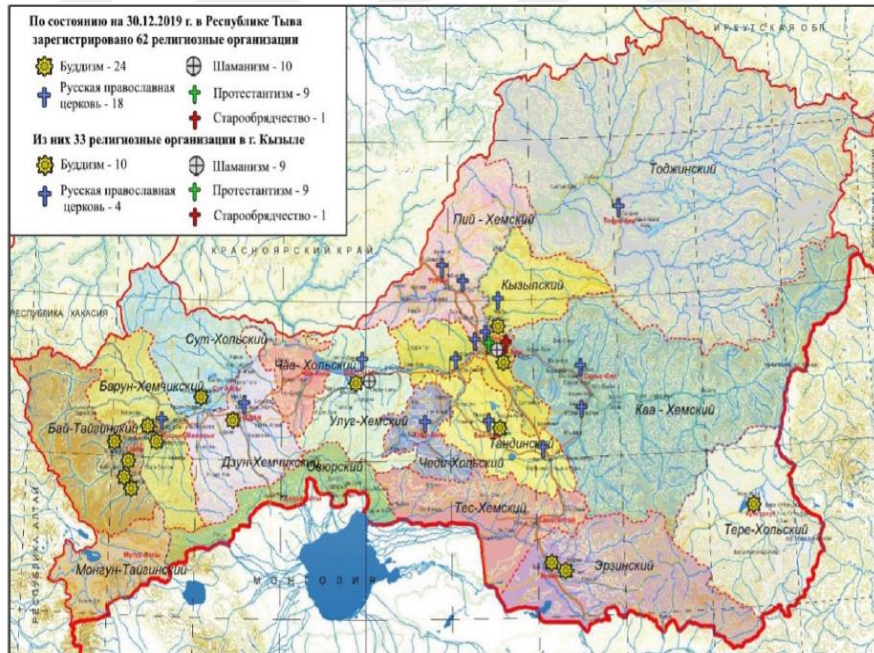
Bununla birlikte Daşkovskiy, Şerşneva, Biçeldey ve Monguş’un 2021 yılında yayımladığı *Religioznaya stuatsiya v Respublike Tıva* (Tuva Cumhuriyetinde Dini Durum) başlıklı makalede ülke nüfusunun %56’sının Lamaizm’i kabul ettiği, Şamanist nüfusun %5’lik dilimi oluşturduğu ve

⁷ [Государственный гимн Республики Тыва - Официальный портал Республики Тыва \(rtyva.ru\)](http://rtyva.ru), Erişim Tarihi: 23 Mart 2024.

Protestan mezhebi, İslâm, Ortodoks mezhebi, Tengricilik, Senkritizm ve diğer inançların mensuplarının da olduğu dile getirilmektedir.

Tablo 2 : Tuva İnanç Grafiği, (Daşkovskiy, P. K., Şerşneva, E. A vd.: 24).

Şekil 5 : Tuva Cumhuriyetinde İnanç Haritası (Daşkovskiy, P. K., Şerşneva, E. A vd. 2021: 24)

Oyun Darbaa (2010: 30), Tuva coğrafyasında Lamaizm'in Kubilay Han döneminde yaygınlaştığını, yukarıda da zikredildiği gibi Çin-Mançu Hanedanı döneminde de başat bir inanca dönüştüğünü, SSCB dönemine kadar bunun artarak devam ettiğini ifade etmektedir. Araştırmacının verdiği bilgilere göre Tuva'da ilk Lamaist tapınak, Erzin'de 1770-1772 yılında inşa

edilmiş, ardından Samagalday ve diğer kentlerde de tapınaklar inşa edildiği anlaşılmaktadır. Tıva Arat Respublika dönemine gelindiğinde, 1928 yılında 22 tapınak olduğu, bu tapınaklarda 3500 civarında lamanın görev aldığı; bununla birlikte Komünist ideolojinin yaygınlaştığı 1930'lu yıllarda tüm inançlar gibi Lamaizm'in de yasaklandığını, böylelikle tapınakların yıkıldığı, lamaların tutuklanıp sürüldüğü görülmektedir.

Daha önceden yumuşayan inanç politikası, 1991 yılında inançlara tekrar özgürlük kazandırmış, böylelikle Lamaizm, Tuva Cumhuriyeti'nde kurumsal bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Bu kapsamda Tuva'da tekrar tapınaklar inşa edilmiş, stupalar kutsal kabul edilen yerlere dikilmiştir. 2019 yılında Tuva'da Kalmuk tarzı büyük bir tapınağın inşasına başlanmış, 2023 yılında bu tapınak tamamlanmıştır. Ayrıca kutsal Dögee dağına ve Hem-Beldiri'ne birer adet Buda heykeli yerleştirilmiştir.

Şekil 6 : Tuva'da açılan Budist Manastırı/Tapınağı⁸

⁸ [В Туве открылся крупнейший в России буддийский монастырь - Статьи и репортажи РГО \(rgo.ru\)](https://rgo.ru), Erişim Tarihi, 23 Mart 2024.

Şekil 7 : Tuva Cumhuriyeti'nde başkent Kızıl'da Hem-Beldiri'ne İnşa Edilen Buda Heykeli⁹.

Tuva'da kültürel olarak ön planda olan inançlardan biri de Şamanizm'dir. Şamanizm, Lamaizm'in yaygınlaşmasından önce Tuva'nın tüm bölgelerinde yaygın olan ve halkın saygı duyduğu bir inanış biçimidir. Lamaizm'in bölgeye gelişiyile birlikte, her iki inanışın da pratikleri birbirini etkilemiş, Tuva halkı bu iki inanca birlikte saygı duymuştur.

İlker Tosun'un (2023: 307, 308) verdiği bilgilere göre Şamanizm de 1991 yılından itibaren devlet desteği görmüş, bilhassa Monguş Kenin-Lopsan'ın girişimleriyle 1993 yılında çıkartılan bir kanunla şaman merkezleri birer şifa kliniği olarak kabul edilmiştir. Günümüzde Tuva'da dört şaman merkezi bulunmaktadır. Bunlar: Monguş Kenin-Lopsan'ın kurduğu *Düngür*, *Tos Deer*, *Hattıg-Tayga* ve *Adıg-Eeren*'dir. Tosun, aynı eserde Tuvaların evlenecekleri, iş kuracakları veya bir yolculuğa çıkacakları zaman bu merkezleri ziyaret ettiklerini, *huvaanak* gibi fallar yardımıyla şamanlardan bu işlerin uğurlu olup olmadığına dair bilgiler aldıklarını söylemektedir.

Tuva Şamanizmi araştırmalarına 20. yüzyıldaki en önemli katkıları sunan ve tabiri caizse Şamanizm'in Tuva topraklarında hayatta kalmasını ve

⁹ [16-метровую статую Будды, самую высокую в России, открыли в Кызыле у слияния двух рек, рождения Енисея » Тува-Онлайн \(tuvaonline.ru\)](https://tuvaonline.ru), Erişim Tarihi, 23 Mart 2024.

dünyaca tanınmasını sağlayan Monguş Kenin-Lopsan’a göre (2029: 235) bir Şaman’ın görevleri şöyle özetlenebilir: Şamanların asıl görevleri *dagılga* adı verilen kutsama ayinleridir. *Şagaa* ve *Naadım* gibi bayram niteliği taşıyan kutlamalarda bu ayinleri gerçekleştirirler. Kaynak sularını, ateşi, tayfaları, pınarları, *ham ıyaş* ve *tel ıyaş* denilen kutsal ağaçları, *ovaaları*, sulama kanallarını ve *daş köjee* adı verilen balbalları kutsarlar; buna ilaveten vefat edenleri bilhassa vefatın 49. gününde yaptıkları ayinle Erlik diyarına yönlendirirler ve hayatta kalan akrabalarına vasiyetlerini aktarırlar.

Şekil 8 : 2019 Yılında Kutsama Ayini Gerçekleştiren Bir Kadın Şaman¹⁰

1.5. Tuva Türkçesi

Tuva Türkçesi, 19. yüzyıldan başlayarak çeşitli lehçe tasniflerinde yer almaktadır. J. Adelung ve F. Adelung, A. Balbi, W.F. Palmblad, İ. N. Berezin, W. Radloff, H. Vambéry, N. F. Katanov, N. A. Aristov, G. J. Ramstedt, M. Räsänen, R. R. Arat vb. araştırmacılar Tuva Türkçesini, farklı etnonimlerle isimlendirmek suretiyle çeşitli ölçütlere göre sınıflandırmışlardır (Arat, 1963: 65-111).

Reşit Rahmeti Arat, Tuva Türkçesini /d/ grubu içinde değerlendirmiş ve Sayan Türkçesi olarak adlandırmıştır. Talat Tekin, söz içi ve söz sonundaki /d/ fonemine göre, Tuva Türkçesini Karagas diyalektiyle birlikte (Tofa) *adaq*

¹⁰ Fotoğraf, Doç. Dr. İlker TOSUN arşivinden alınmıştır.

grubu içinde ele almıştır. (Tekin, 1989: 141-168). Son güncel tasnif denemesini ise C. Schönig yapmıştır. Araştırmacı Tuva Türkçesini genel olarak *Kıyı Dilleri* içerisinde ele almış ve Tuva Türkçesini *Sayan Grubu Türk Dilleri* alt grubunda değerlendirmiştir. Schönig’e göre Tuvaca ve Karagasça, detaylara inildikçe pek çok farklılık gösteren iki Türk dilidir. Her ikisi de Moğolcadan kopyalanmış pek çok unsura sahiptir. Orta Moğolca ve Oyrat katmanlarının yanı sıra Tuvaca, Halhacanın; Karagasça ise Buryatçanın yoğun etkisi altındadır (Schönig, 2013: 257).

Tuva Türkçesinin ağızları konusunda en bilinen çalışma Sat’ın 1987 yılında yayımladığı *Tıva Dialektogia* adlı eseridir. Sat’a göre Tuva Türkçesi *töp diyalekt* “Merkez Ağzı”, *barın diyalekt* “Batı Ağzı”, *murnuu-çöön diyalekt* “Güney-Doğu Ağzı”, *soŋguu-çöön diyalekt* “Kuzey-Doğu Ağzı” olarak dört grupta incelenmektedir. Merkez ağzı, Çöön-Hemçik, Süt-Höl, Övür, Ulug-Hem, Bii-Hem; batı ağzı, Bay-Tayga, Möngün-Tayga, Barın-Hemçik; güney-doğu ağzı, Tandı, Tes-Hem, Erzın; kuzey-doğu ağzı ise Toju bölgesini kapsamaktadır (Sat, 1987: 1-54).

1.6. Tuva Edebiyatı

Tuva yazı dili, diğer Türk lehçelerine kıyasla oldukça genç bir yazı dilidir. Bunun nedeni, Tuvaların çeşitli tarihî ve sosyal koşullar nedeniyle ana Türk kitlesinden kopması ve tarihî Türk yazı dillerinin geliştiği coğrafyalardan uzak kalmasıdır. Bu durum Tuva Türkçesinin Azerbaycan, Özbek, Türkmen, Tatar, Kırgız, Kazak, Uygur veya Türkiye Türkçesinden farklı olarak herhangi bir tarihî Türk yazı dilinin *doğrudan* mirasçısı olmasını engellemiştir (Tosun, 2023: 411). Bu nedenle Tuva Türkçesi için bir alfabe geliştirilerek bu lehçe bir yazı dili olma vasfı kazanana kadar, Tuva Türklerinin yazılı bir edebiyatı söz konusu olamamıştır.

Ekrem Arıkoğlu (1998: 491-496), *Tuva Türkleri Edebiyatı* başlıklı yazısında, Tuvaların edebiyatını sözlü ve yazılı olarak iki ana kola ayırmak gerektiğini belirterek, sözlü edebiyat türleri arasında *maadırlıg tool* “kahramanlık destanları”, *üleger domak* “atasözü”, *tıvızıktar* “bilmeceler”, *algıstar* “alkışların” yer aldığını söylemektedir. Araştırmacı, aynı eserinde 1930-1945 yılları arasının Tuva yazılı edebiyatının başlangıcı olarak ele

alındığını, bu dönemde ve 1945-1970 yılları arasında kaleme alınan eserlerin Komünist ideolojinin benimsetilmesinde birer propaganda aracı olarak kullanıldığını söylemektedir. 1950’li yıllarda, Stalin’in ölümünün pek çok alanda olduğu gibi, edebiyat alanında da kısmi bir rahatlama meydana getirdiği, 1991’deki bağımsızlık sonrasında ise millî değerlerin edebî eserlerde ele alındığı görülmektedir.

Ludmila Salçakovna Mijir ve Vildan Koçoğlu Gündoğdu’nun 2023 tarihli güncel çalışması, *Tuva Şiiri*’nde, Tuva edebiyatında şiir türünden eserlerin zemin metinleri olarak bengü taşlardaki kitabelerin yer aldığını, bu kitabelerin Tuva edebiyatının tarihî ve kültürel kaynağı olduğu dile getirilmiştir (2023: 15-55). Bu tespit, Orta Türkçe döneminde karşımıza çıkan Türk yazı dillerinin edebi mirasından uzak kalan Tuva edebiyatının aslında Eski Türkçe döneminin canlı bir mirasçısı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

1.7. Monguş Borahoviç Kenin-Lopsan’ın Hayatı

Monguş Kenin-Lopsan’ın doğumu Tuvaların var olma mücadelesi verdiği bir çağa tesadüf eder. Mançu Hanedanlığı’nın 1911 tarihli Hinhai Devrimi’yle Çin İmparatorluğu’ndaki hâkimiyetinin son bulmasının sonucu olarak 1912’de bağımsızlığını ilan eden Tuva, 1914 yılında Çarlık Rusyasının himayesine girer. Ruslar tarafından bu tarihten itibaren Uryanhay Kray (Uryanhay İdari Bölgesi) şeklinde adlandırılan Tuva, yeni bir sürece dâhil olur. İlker Tosun (2022: 77,78) Tuvaların da bu süreçte Sovyetler Birliği’nde yer alan diğer Türk halkları gibi Komünizm rejiminin acımasız uygulamalarına, Stalin’in kolektifleştirme politikası ve repressiya faaliyetlerine maruz kaldığını belirtir.

Monguş Borahoviç Kenin-Lopsan bu ağır koşullarda *Tuva takvimine göre inek yılı olan 1925’te dünyaya gelir* (Konak 2011: 435). Yazar, kendi ailesini ve memleketini şu sözlerle ifade eder: *Doğum yerim Höndergey. Burası halk arasında “İraajı hem” olarak bilinir. Ailemde 6 oğul, 9 kız olmak üzere 15 kardeşlik* (Arıkoğlu, 1995: 286). Höndergey, Çöön-Hemçik vilayetine bağlı bir köydür.

Yakın zamanda hayata veda eden Monguş Kenin-Lopsan geniş bir ailedendir. Aile üyeleri arasında demirciler, çobanlar, masalcılar, şarkıcılar ve kamlar vardır. İlker Tosun (2022: 78) Monguş Kenin-Lopsan'ın babası Monguş Bora-Höö Keldegey-ool'un avcı, masalcı ve çiftçi olduğunu, mektepli olmadan Moğolca ve Tuvaca öğrendiğini, annesi Şiijek-ool'un da masalcı olduğunu aktarır.

Merhumun anneannesi Tuva yaşamında büyük kırılmalara sebep olan Sovyetlerin repressiya politikaları kapsamında gerici faaliyetler yapmakla suçlanarak toplama kampına gönderilen ünlü kam Handijap Kuular'dır. Kenin-Lopsan (2010b: 343) anneannesinin erken yaşlardan itibaren güçlü şamanlardan olduğunu, yaşadığı köyün yöneticileri tarafından Övür'de sürgün hayatına gönderildiğini söyler.

Yazar; anneannesinin kam, anne ve babasının masalcı olması sayesinde Tuva kültürü açısından zengin bir çevrede doğup büyür. Bu çevre, yazarın repressiya¹¹ baskılarına yakından şahit olması sonucunu doğurur. Nitekim Monguş Kenin-Lopsan masalcı olan anne ve babasına paralel olarak romancı, hikâyeci ve şâir; kam olan anneannesinin aynı olarak kam olur. İleride kazanacağı ...şair, yazar, çevirmen, tarihçi, etnolog, etnograf, öğretmen, redaktör, Tuva Sosyalist Cumhuriyeti kültür emekçisi, Rusya Yazarlar Birliği ve New York Bilimler Akademisi daimî üyesi; S. A. Sarıg-ool Edebiyat Ödülü, Amerika Şamanlar Derneği "Şamanizm'in Yaşayan Hazinesi" unvanı, Tuva Cumhuriyeti Halk Sanatçısı unvanı, Halkların Dostluk Nişanı sahibi; Döngür şaman merkezinin kurucusu ve şaman (Tosun, 2022: 1) gibi unvanlara sahip olmasında, doğduğu ve büyüdüğü ailenin, kültür çevresinin yadsınamayacak bir payı olduğu görülür.

Monguş Kenin-Lopsan'ın ertemdenliğe kadar uzanan eğitim hayatı doğduğu köyde başlar. Kendisi, okuma yazmayı öğrenmesini şöyle anlatır: *Ben çocukken ne okul ne de kâğıt kalem vardı. Bir defasında okur-yazarlık kursu açılmış. Büyükler toplanmış harfleri öğreniyorlar. Büyükleri taklit ederek adımı yazdım "Tas"* (Arıkoğlu, 1995: 286). Monguş Kenin-Lopsan,

¹¹ Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'nin sürgün, toplama kampları ve siyasi cinayetlerle yüklü devlet politikası.

Tuvalı çocukların kötücül ruhlardan korunması amacıyla on üç yaşına kadar lâkabıyla çağrılması geleneğine uygun olarak Tas lâkabını alır. *Kel* anlamına gelen bu lâkabı alması yazarın doğduğunda kel olmasından kaynaklanır.

İlker Tosun (2022: 78) Kenin-Lopsan'ın 3. sınıfa kadar Kızıl Yurt/Kızıl Çadır (Rus. Krasnoy Yurte) adı verilen bir köy yaz okulunda eğitim aldığını, Çadanaa'da 3. sınıftan 7. sınıfa kadar eğitim görüp ardından Kızıl'a gelerek burada ilk mezunlarından birisi olacağı 2 Numaralı V.İ. İlyiç Ortaokulu'na devam sağladığını aktarır.

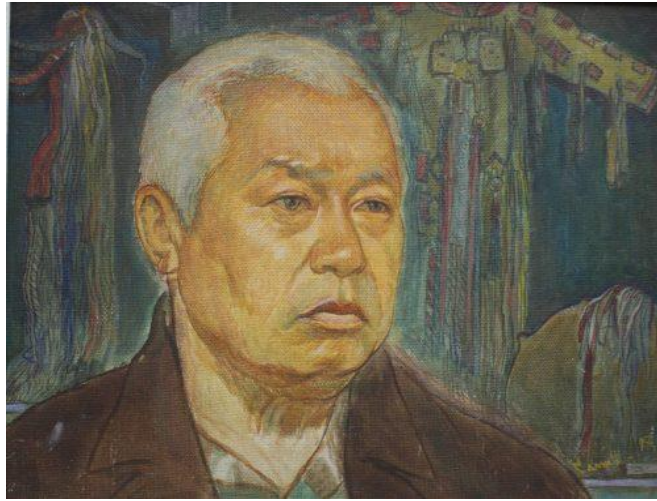
Monguş Kenin-Lopsan şiir ve diğer sözlü edebiyat türlerinin önemli bir yer tuttuğu Tuva kültürüne uygun olarak şiirle ilgilenir. Henüz erken yaşlarda birçok şiir yazar. On sekiz yaşında yazdığı *Tuva'nın Mutluluğu* (Konak 2011: 436) adlı şiiri gazetelerde yayımlanır. Edebiyat dünyasına ilk adımını atan yazar, *Tuvalı seçkin öğrencilerle birlikte eski adıyla Leningrad, günümüzdeki adıyla St. Petersburg'da Doğu Dilleri Fakültesi, Türk Dilleri Filolojisi Bölümünde Türkoloji eğitimi alır* (Tosun, 2022: 78). Bu yıllarda Prof. Andrey N. Kononov ve diğer önemli Türkologlardan dersler alırken Türk dünyasını, Türk kültür ve medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulur. Türkoloji eğitimini tamamladıktan sonra Tuva'ya dönen Monguş Kenin-Lopsan, Şamanist felsefenin Komünist felsefeye aykırı olduğu gerekçesiyle bilim insanı olarak görev alamaz. Buna karşılık Malov'un telkinlerine uyarak şaman alkışlarını derler. 1966 yılına kadar öğretmenlik, redaktörlük, araştırmacılık yapar. Tuva Ulusal Müzesi'nde 1966'dan başlayarak yaklaşık otuz yıl görev alıp içinde Tuva tarihi ve genel Türk tarihi açısından çok önemli paraların, yazılı belgelerin, alkışların, şiirlerin, türkülerin de olduğu birçok derleme yapar, arkeolojik kalıntılar toplar. Bu dönemde birçok şiir, öykü ve roman yazıp özellikle tarihî ve biyografik türdeki olay hikâyeleri ve romanlarıyla Tuva'nın yakın geçmişine eğilir. Bizzat tanıkladığı kişileri, dinlediği veya şahit olduğu olayları eserlerine taşır.

Stalin'in ölümünün ardından Sovyetler Birliği'nde siyasî atmosfer değişir ve Monguş Kenin-Lopsan *Doğu Dilleri Fakültesinden mezuniyetinden otuz yıl sonra 1982'de SSCB Bilimler Akademisi Leningrad Etnografya Enstitüsü'nde Syujeti i poetika tuvinskogo şamanstva (Tuva Şamanizminin Konuları*

ve Poetikası) başlıklı kandidat tezini, 1997’de ise *Problemy etnografičeskogo izučenija tuvinskogo šamanizma po materialam šamanskogo folklora (Şaman folkloruna dayalı Tuva Şamanizmi’nin etnografik inceleme sorunları)* başlıklı doktora tezini savunur (Tosun 2022: 79, 80). Sovyetler Birliği’nin dağılmasından birkaç sene önce bilimsel çalışmalarını yayımlamaya başlar. Bu eserlerin merkezinde Tuva kültürü ve Şamanizm vardır. Hangi türde olursa olsun kaleme aldığı eserlerin birçoğunda etnopedagojik eğitim anlayışını merkeze alarak Tuva halkının yeni kuşaklarını eğitmeyi amaçlar.

Bir yandan kamlık faaliyetlerini sürdüren Monguş Kenin-Lopsan kuruculuğunu ve ölünceye kadar başkanlığını yaptığı Tuva Şamanları Derneği’ndeki faaliyetleriyle Şamanizm’in Tuva’da tıbbî bir anlayış olarak kabul görmesini sağlar. *Son yıllarda Şamanizm’in bu mistik mirasını taşıyan ve dünyaya tanıtan inanç önderlerinden biri olarak uluslararası arenada verdiği konferanslar, farklı ülkelerde yaptığı bilgilendirici seyahatler ve ülkesinde öncülük ettiği dinsel-toplumsal örgütlenmelerle Tuva şamanizmine olağanüstü katkılar sağlayan Kenin-Lopsan, üstlendiği bu görev bakımından Tuva’da “şamanizmin yaşayan zenginliği” olarak bilinir* (Konak 2011: 435).

1.8. Monguş Borahoviç Kenin-Lopsan’ın Edebî ve Araştırmacı Kişiliği

Şekil 9 : Monguş Kenin-Lopsan’ın Çitken Urug romanını da resimleyen Vyacheslav Samiya tarafından yapılan yağlı boya portresi¹².

¹² [Портретные работы юбиляра. Самия Вячеслав Сааяевич — Национальный музей имени Алдан-Маадыр Республики Тыва \(xn--80adibp9be0f.xn--p1ai\)](https://xn--80adibp9be0f.xn--p1ai)

Monguş Kenin-Lopsan'ın edebî ve araştırmacı kişiliğinde kültür çevresinin büyük etkileri gözlemlenir. Yakın çevresi onun edebî ve bilimsel kişiliğinin oluşmasında etkili olan temel unsurlar arasındadır. Kenin-Lopsan'ın edebî ve bilimsel kişiliğinin merkezinde Tuva kültürünün, dil ve edebiyatının yok olmasına engel olup yeni Tuva nesillerinin bu dairede yetişmesini sağlama ideası olduğu söylenebilir. Kenin-Lopsan'ın eğitim anlayışının dayandığı bilim dalı ise İlker Tosun'un (2015: 2017) *bir halkın var olduğu ilk andan itibaren deneme yanılma yoluyla geliştirdiği eğitim metotlarını halk bilimi aracılığıyla tespit ederek yeni neslin yetişmesinde kullanan bir bilim dalıdır* şeklinde tanımladığı etnopedagojidir. Hem edebî kişiliğini hem araştırmacı kişiliğini, toplumcu ve gelenekçi bir anlayış üzerine kuran Monguş Kenin-Lopsan, edebî sahada ve araştırmacılık sahasında çok sayıda çalışma yapar.

Derlediği birçok efsaneyi, masalı, türküyü, atasözünü ve alkışı ilk mektebinden alan yazarın öğrendiği bu kültür varlıkları, edebî ve araştırmacı kişiliğinin oluşmasında önemli yer tutarken birçok önemli edebî ve bilimsel çalışmasına da malzeme sağlar. Derlediği bu ürünleri bilimsel çalışmalarında kullanarak Tuva kültür ve Şamanizm'ine, edebî çalışmalarında kullanarak Tuva dili ve edebiyatına, bütüncül olarak Tuva etnopedagojisine büyük katkılar sağlar.

Edebiyat dünyasına şiirle giren Monguş Kenin-Lopsan'ın Tuva'nın Mutluluğu adlı şiirinin ve *Dayınçı Kıyğı* "Savaş Çılgılığı" adlı antolojide yer alan *Gitlerge Kileŋ* "Hitler'e Nefret" adlı şiirinin komünist zihnin ürünü olması; üniversite günlerinden başlayarak kısmen, üniversite hayatının sonrasındaysa bütünüyle düşünce dünyasına zıttır. Yazar, İlker Tosun'un (2022: 80,81) ifade ettiği gibi üniversite yıllarında yazdığı Çügürüg Sarala "Yügrük Sarı Ala" romanıyla Komünist rejimin sansür ve yayın yasağıyla karşılaşır. Bu, yazarın komünist rejimle yaşadığı ilk şahsî sorundur. Kombu (2015: 83-84) romanın sansürlenme sebebini rejimin, ilk roman yazarının SSCB Yazarlar Birliği üyelerinden birinin olmasını istemesiyle ve Monguş Kenin-Lopsan'ın sıradan biri olmasıyla açıklarken eserin toplamda üç kez reddedildiğini ve ilk nüshanın yok edildiğini ifade eder. Komünist felsefenin

sınıf ayrılıklarını kaldırma ideasına ters düşen bu uygulama, yazarın antikomünist karakterini biçimlendiren etkenlerden biri olarak sayılabilir. Bu eser, 1965 yılında *Ulug Hemniň Şapkını “Büyük Nehrin Coşkun Akışı”* (Tosun 2022: 81) ismiyle ilk basımını yapar.

Şekil 10 : Monguş Kenin-Lopsan'ın üniversite yılları¹³.

Öte yandan Hitler'e Nefret şiiri, Ekrem Arıkoğlu'nun (1998: 497-5000) *Nazi Almanyası ile olan savaş, tüm Sovyetler Birliğini etkilediği gibi aynı zamanda himaye altındaki bağımsız cumhuriyetlerde de etkisini göstermiştir. Tuva Cumhuriyetinde o dönemde savaşa destek olmak için SSCB lehine maddi yardımlar toplanmış ve Eki Turaçılar adı verilen gönüllü askerlerden oluşan birlikler cepheye gönderilmiştir* şeklindeki ifadeleri üzerinden de değerlendirilebilir. O hâlde Hitler'e Nefret şiiri Tuva insanının, Sovyet halklarının ortak düşman Hitler'e karşı bir tavrı olarak ele alınabilir. Yazarın Çitken Urug'da Yahudileri zulüm gören bir halk olarak göstermesi de Hitler'e karşı olan nefretinin sebeplerinden biri olarak Yahudî katliamını işaret eder.

¹³ ЦА №27 (2001) Монгуш Кенин-Лопсан: Я действительно человек XX века (centerasia.ru)

Kenin-Lopsan, Türkoloji eğitiminin ardından Tuva'ya döndükten sonra ilk şiirlerinde görülen Komünist düşünce ve hissedışı terk edip kadim Tuva kültüründen beslenen şiirler yazar. *1956'da şiir ve balatlarından oluşan "Büyük Yol" adlı derlemesi* (Konak 2011: 436) yayımlanır. Hayatının son dönemlerine kadar şâirliğini sürdüren Kenin-Lopsan'ın diğer şiir kitapları şunlardır: *Oktayabrın Oglu-dur Men "Ekim'in Oğluyum"* (1959), *Biçii Başkı "Küçük Öğretmen"* (1963), *Çalgınım "Kanadım"* (1967), *Tölge "Kader"* (2003), *Meeñ Çüreem "Benim Kalbim"* (2010), (Tosun, 2022: 80).

Monguş Kenin-Lopsan'ın Tuva tarihine yönelmek, yakın Tuva tarihine ışık tutmak için araç olarak kullandığı eserlerinin önemli bir kısmı roman ve öykülerden oluşur. Bu eserlerini oluştururken kendi derlemelerinden sık sık faydalanır. Bu yüzden roman ve öykülerinde birçok masal, efsane, türkü, atasözü, deyim ve alkış örneklerine rastlanılır. Vildan Koçoğlu Gündoğdu (2022: 244) yazarın bilimsel çalışmalarının kamlık inancını, Tuva kültürünü, geleneklerini, alkışları ve Tuva insanını, yaşamını içerdiğine ve bu çalışmalarını romanlarının da ayrılmaz birer parçası haline getirdiğine dikkat çeker. Bu örnekler, özellikle romanlarının çok yönlü eserlere dönüşmesini ve Tuva millî bilincini işlemesini sağlar. Romanları bu yönüyle tarihî ve etnopedagojik bir düşüncenin ürünleridir.

Monguş Kenin-Lopsan'ın *Tuva'daki kültürel darboğazın sebebi olarak gördüğü Komünizm* (2010b: 290) ve komünistlerle roman ve öyküleri üzerinden hesaplaştığı görülür. Yakın Tuva tarihinden tanıkladığı ya da dinlediği birçok olaya, görgü tanığına ve yakın Tuva tarihî şahsiyetlerine bu tür eserlerinde sıkça yer verir.

Sovyetler Rusyasında sıkça karşılaşılan yayın yasağı ve sansür, Kenin-Lopsan'ın Tuva edebiyatında ilk roman yazarı olduğu gerçeğini gölgeler. İyi bir romancı olarak kabul gören Kenin-Lopsan'ın sansür ve yayın yasağı alan mezkur romanı *Çügürüg Sarala* aynı zamanda Tuva edebiyatında yazılan ilk romandır. Tuva Arat Respublika'nın Sovyetler Birliği'ne bağlanması kararını alan başbakan da olan yazar, gazeteci Salçak Toka; sansür ve yayın yasağına takılmadan roman türündeki üç ciltlik *Arattın Sözü*

“*Halkın Sözü*” isimli (1951, 1967, 1968) eserini yayımlar ve ilk Tuva edebiyatı romancısı olarak kabul görür.

İlerleyen yıllarda “*Kadının Kaderi*”, “*Oğlak Dansı*”, “*Çoban Çadırı*” (Konak 2011: 436) adlı eserlerini yayımlayan Kenin-Lopsan’ın romanlarında tarihî vesikalarla uyuşan birçok olaya, şahsiyete rastlanması romanlarının tarihî belge niteliğini ve realist yanını yansıtır. Romanlarında, aile büyüklerinden dinlediği olaylara yer vermesiye romanlarının hatırat yönüne işaret eder. Tarihî belgelerden ve tanık anlatımlarından faydalanarak yazdığı eserlerden biri *Buyan Badırgı* adlı romandır. Çitken Urug’da da işaret edilen tarihî şahsiyetlerden biri olan Buyan Badırgı, Tuvalı önemli bir devlet adamıdır. Tuva’nın ilk anayasasının oluşturulmasında önemli payı olan, devletin farklı mevkilerinde görevler yapan Buyan Badırgı, 1932 yılında repressiya teröründen payını alarak beraberindeki diğer siyasîlerle beraber idam edilmiştir. Yazar, 1994 yılında iade-i itibar yapılan Buyan Badırgı’yı ilki 2000, ikincisi 2010’da basılan iki ciltlik romanıyla anlatır. Bu roman, *Yazarın roman-esse olarak tanımladığı ve Tuva edebiyatında tarihi / biyografik roman için en önemli örneklerden biridir* (Tosun, 2022: 81).

Siyasî havanın Stalin’in ölümünden sonra ağır ağır değişmesi ve sonrasında Sovyetlerin yıkılması, Monguş Kenin-Lopsan’ın yayımlamadığı eserlerini yayımlamasına imkân tanır. Bu sayede yayımladığı eserlerden biri de siyasî terörün baskısını yaşayan yazarın büyükannesi Handıjap Kuular’ı anlattığı *Sud’ba Şamanki “Bir Kadın Şamanın Kaderi”* adlı romandır. Roman 2016’da basılır. Roman *...tıpkı Buyan Badırgı romanı gibi Tuva’nın karanlık günlerine ışık tutan ve yeni nesillere kendi atalarının yaşamış oldukları bu inkıraz dönemini şaman efsaneleriyle harmanlayarak aktaran önemli bir başyapıttır. Bu roman sadece bir trajedinin edebî belgesi değil, aynı zamanda Şamanizm’in romanıdır. Yazar büyükannesini romanda beyaz bir kurt olarak tasvir eder ve Şamanizm’in ruhunu, şamanların hayatlarını ve kişilikleri etrafında oluşan mitleri alegorik bir üslupla dile getirir* (Samdan, 2019: 158-171).

Yazarın 2010 yılında yayımlanan Kara Deerniñ Tınıjı “*Kara Gökyüzünün Soluk Alışı*” adlı eseriye iki bölümden oluşur. *Şamanizmi mitolojik anlamda*

muhtelif hikâyelerle sunan ve okuyucuyu doğa varlıklarının inanç içindeki konumu açısından bilgilendiren bu eserinde "Kara Gökyüzü" kültürünün ön planda tutulduğu görülmektedir. İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde "Kara Gökyüzü" kültürü, canlı cansız varlıklar ve doğa olaylarının kurmuş olduğu İlahî ilişkiye dair halk arasında yaygın olan ve kabul gören mitolojik hikâyelere yer verilmektedir. Anlatılan mitolojik hikâyelerle (kitapta hikâyeyi aktaranla ilgili bilgiye de yer verilmektedir) şaman inancındaki dinsel öğeleri yeniden günyüzüne çıkarır (Konak 2011: 436). İkinci bölümde ise Şamanizm'in yükselişi, Monguş Kenin-Lopsan'ın ABD ve Avrupa'ya yaptığı bilgilendirici seyahatler, incelemeleri, Tuvalarda insan ve ruh ilişkileri gibi konular yer alır.

Lopsan'ın romanları şu şekilde sınıflandırılabilir: Yazarın Tuva Türkçesi ile yayımladığı romanları arasında "Herejeennin Çorgaaralı" "Kadının Gururu" (1971), Tenin Samı "Oğlak Dansı" (1976), Çitken Urug "Kayıp Kız" (2001) ve bir dörtleme olarak yayımlanan Çılgıcının Öö "Çobanın Evi" (1980), Kırgan-Avay Öpey İrı "Ninenin Ninnisi" (1984), Azanuj Biçezi Konçug "Küçük Şeytan" (1989) ve Aldın Çürek "Altın Kalp" (1993) yer almaktadır. Bu romanlardan "Herejeennin Çorgaaralı" 1973 yılında Gordost' jenşçini; Tenin Samı, 1981 yılında Tanets Kozerotm adıyla Rusça olarak da yayımlanmıştır. Yazarın Rusça kaleme aldığı romanlar ise şunlardır: Kinovar' "Zincifre" (1972), Golosa "Ses" (1984), Sledi "Ayak İzleri" (1989), Tuvinka "Tuvinka" (1990). Yazarın hikâye / uzun hikayeleri arasında Deernin Körünçüü "Gökyüzünün Aynası" (1974), Hayıralıg Kalçan-Şilgi "Alnı Akıtmalı Güzel Kızıl Sarı At" (1978), Kaldar-Ak "Alacalı" (1985) ve Tanaa-Herel "Tanaa-Herel" (1986) ön plana çıkmaktadır. Bu eserlerden Deernin Körünçüü, (Nebesnoye Zerkalo,1985) ve Kaldar-Ak (Kaldar-Ak, 1985) Rusça yayımlanmıştır. Monguş Kenin-Lopsan'ın eserleri 1975 yılında iki ciltlik, 1993'te ise tek ciltlik antolojiler olarak Çogaaldar Çundızı adıyla bir araya getirilerek basıldı. Yazarın eserleri ayrıca Tıva Şülük Çogaalının Antologiyazı "Tuva Şiir Antolojisi" (2014) ve Setkildernin Çeçen Söñü, Tıva Prozanın Antologiyazı "Kalbin Güzel Hediyesi, Tuva Nesir Antolojisi" (2015) adlı derlemelerde de yer aldı (Tosun, 2022: 83).

Monguş Kenin-Lopsan roman, öykü ve şiirlerinin yanı sıra çevirileriyle de Tuva edebiyatına hizmet eder. *Puşkin, Lermontov, Nekrosov, Şevçenko, Ukrainka, Mayakovskiy, Bardovskiy, Şipaçev, Tikjonova, Furmanova...* (Tosun 2022: 83) gibi ediplerden çeviriler yapar. Alman ve İngiliz şairlerden de çeviri yapan Kenin-Lopsan'ın, Nazım Hikmet'ten de bir aktarma yapması Türkiye Türkçesi ve Tuva Türkçesi açısından değerlidir.

Önemli bir araştırmacı, *folklorist, dilbilimci ve Tuva Şamanları Derneği Başkanı olan* (Konak 2011: 435) Monguş Kenin-Lopsan'ın bu çok yönlü edebî ve araştırmacı kişiliğinin oluşmasındaki başat unsurlar; büyüdüğü çevreyle birlikte Leningrad'da aldığı eğitim, eğitimi sırasında Türk dünyasından haberdar olması, kendi yetenekleri ve çalışkanlığı olarak sıralanabilir. Ekrem Arıkoğlu'nun (1998: 497) ifade ettiği gibi Tuva Türkçesi genç bir yazı dilidir. Bu yüzden dil ve edebiyat alanında yetişmiş insan sayısı azdır. Bu azlığın, Monguş Kenin-Lopsan'ı birçok farklı sahada kendini geliştirmeye yönledirmesi de yazarın çok yönlü kişiliğinin oluşmasını sağlayan başat unsurlar arasında sayılabilir.

Araştırmacı kişiliğini Tuva folkloru, kültürü ve Şamanizm'i üzerine inşa eden Monguş Kenin-Lopsan tüm bilimsel çalışmalarını etnopedagojik bir amaçla toplumcu ve gelenekçi bir anlayışla ortaya koyar. Ona göre Tuva halkı yaşam biçimi olarak modern hayatı değil, geleneksel Tuva hayatını yaşamalıdır. Geleneksel Tuva hayatı sözlü kültür dairesinde yer alan arkaik bir yaşam biçimidir. Ona göre özellikle Komünist Sovyetler rejiminin repressiya faaliyetleri sonucunda bu yaşam biçiminin kodları, temsilcileri ve somut-soyut faaliyetleri ciddî anlamda deforme olmuş, yok edilmiştir. Kenin-Lopsan araştırmacı kişiliğinin ürünleri olan çalışmalarıyla geleneksel Tuva hayatını yeniden kurmak ister.

Türkoloji eğitiminden sonra yaptığı derlemelere uzun yıllar devam ederek repressiya faaliyetleri boyunca en büyük baskılara maruz kalan zümrelerden olan Şamanlardan kalan sözlü varlıkları kayda geçirip birçok alkışın, efsanenin, şiirin yok olmasını engeller. 1980'li yıllara kadar herhangi bir bilimsel yayın yapmayan Monguş Kenin-Lopsan, o yıllara kadar yaptığı ancak yayımlamadığı araştırmalar ve derlemelerle yayıncılık bakımından bir

kuluçka sürecinde bulunur. Müzede çalıştığı yıllarda *Tuva'nın tarihine ve kültürüne ışık tutacak belgeler, el yazmaları, pullar, paralar, Şamanizm'e ve Tuvaların geleneksel kültürüne ait somut ürünler toplayarak, müzenin envanterinin zenginleşmesine çok önemli katkılar sağlamıştır. Bir taraftan müzenin günümüzdeki en önemli koleksiyonlarını tesis eden araştırmacı, bir taraftan da burayı ileride Sibiry Türkolojisi için önemli başvuru eserleri olacak akademik çalışmaları için kullanacağı derleme ve tarama faaliyetlerinin tabiri caizse bir üssü haline getirir* (Tosun 2022: 79). Tuvalı ertemden, Sovyetler Birliği'nin repressiya faaliyetleriyle ciddi anlamda zarar gören Tuva kültürünü ve Şamanizmini yaptığı bu çalışmalarla beraber daha yakından tanır ve Tuva kültürünü, Şamanizmini yeniden inşa ederek kendi etnopedagojisini kurgular.

Şekil 11 : M. Kenin-Lopsan bir şaman ayininde düğür çalarken¹⁴.

Monguş Kenin-Lopsan, Sovyetler Birliği'nin siyasî atmosferi Stalin'in ölümünden sonra yavaş yavaş değişse de komünist felsefeye aykırı düşen Şamanizm ve Tuva folkloru temalı eserleri ancak 1980'lerde yayımlamaya başlar. Aynı yıllarda yüksek öğrenimine devam etme yolu açılır. *Doğu Dilleri Fakültesinden mezuniyetinden otuz yıl sonra 1982'de SSCB Bilimler Akademisi Leningrad Etnografya Enstitüünde Syujeti i poetika tuvinskogo şamanstva (Tuva Şamanizminin Konuları ve Poetikası) başlıklı* kandidat tezini, 1997'de ise *Problemy etnografičeskogo izučeniya tuvinskogo şamanizma po materialam şamanskogo folklora (Şaman folkloruna dayalı*

¹⁴ bk. dipnot 12.

Tuva Şamanizmi'nin etnografik inceleme sorunları) başlıklı doktora tezini (Tosun 2022: 79, 80) savunan Kenin-Lopsan, bilim insanı unvanını alır.

Monguş Kenin-Lopsan, 2000'li yıllarda yeni bir sürece girer. Uzun yıllar yaptığı araştırma ve derlemelerini bir yandan bilimsel yayınlara çevirirken bir yandan *uluslararası arenada verdiği konferanslar, farklı ülkelerde yaptığı bilgilendirici seyahatler ve ülkesinde öncülük ettiği dinsel-toplumsal örgütlenmelerle Tuva şamanizmine olağanüstü katkıda* (Konak 2010: 435) bulunur. Bir misyoner gibi çalışan Kenin-Lopsan'ın ideası artık Tuva'yla sınırlı değildir.

Vildan Koçoğlu Gündoğdu (2022: 244) Kenin-Lopsan'ın bilimsel çalışmalarından özellikle *Obryadovaya praktika i folklor tuviskogo şamanstva* (1987), *Tıva hamnarnıñ algıştarı* (1992, 1995), *Tıva hamnarnıñ huvuları* (1993), *Tıva çonnıñ burungu ujurları* (1999), *Oytulaaş* (2004), *Traditsionnaya kultura tuvintsev* (2006), *Duhanie çernogo neba* (2008) adlı eserlerine önem atfeder. Yazarın diğer çalışmaları şunlardır: *Tuvinskie şamanı "Tuva Şamanları"* (1999), *Tıva Çañçıl "Tuva Gelenekleri"* (1999), *Oytulaaş* (2004), *Kara Deerniñ Tınıjı "Kara Gökyüzünün Soluk Alışı"* (2010), *Tıva hamnarnıñ torulgaları "Tuva Şamanlarının Efsaneleri"* (2002), *Tıva çonnıñ burungu ujurları ve Tıva Çañçıl'ın birleştirilmesiyle oluşturulan Tıva çañçıl "Tuva Gelenekleri"* (2010).

Şekil 12 : M. Kenin-Lopsan'ın kurucularından biri olduğu Tuva Ulusal Müzesi¹⁵.

¹⁵ bk. dipnot 12.

2. BÖLÜM

İNCELEME

2.1. Çitken Urug “Yitik Kız”

Çalışmamıza konu olan *Çitken Urug* romanı, 2000 yılında Tuva’nın başkenti Kızıl’da 3000 adet basılmıştır. Kitabın yayımcısı, *Tivanıñ Nom Ündürer Çeri*’dir (Tuva Yayınevi)¹⁶.

Kitabın 2. sayfasında künye bilgileri yer almakla birlikte, eserin konusu da şu sözlerle dile getirilmiştir:

Tivanıñ ulustıñ çoгаалчызы ertемден М. Kenin-Lopsannıñ чаа romanında ög-büleзи repressiyanıñ korgunçug çalgınga tavarışkan anıyak kıs urugnuñ aar-berge salım-çолун уран-чеçен toojup көргүскен.

“Tuvaların edebiyatçısı, bilim adamı M. Kenin-Lopsan’ın yeni romanında ailesi repressiyanın korkunç dalgalarına maruz kalan genç kız çocuğunun güçlüklerle dolu kaderi, ustaca hikâye edilmektedir.”

Kitabın kapak ve iç kapak resimlerini *Vyaçeslav Samiya* yapmıştır¹⁷. Ağırlıkla turuncu rengin kullanıldığı kapakta, *igil* çalan Öşkü ve onu bir masanın etrafında dinleyen iki adam, düğünle ayin yapan şaman tasviri, romanda önemli bir işlevi olan dağ keçisi tasviri, ak çarşaf, kırlangıç kuşları, geleneksel Tuva çadırı etrafında oynayan çocuklar, Öşkü’nün babasını alıp götürən silahlı adamlar ve yerde yatan cesetler resmedilmiştir. İç kapakta ise dağların arasında, bir ovaanın yanı başında, bağlaaşın önünde ağlayan bir kız çocuğu yer almaktadır.

Kitap toplamda 416 sayfadan ve tool adı verilen 49 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm sıra numarasına göre adlandırılmakla birlikte, *Birgi Tool* “Birinci Bölüm”, *Kök Deer* “Mavi Gökyüzü” gibi içerdiği konuya göre isimlendirilmiştir.

¹⁶ Bu yayınevinin adı daha sonra *Tivanıñ Yu. Ş. Kyünzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri* olarak değiştirilmiştir.

¹⁷ Vyaçeslav Samiya’nın diğer çalışmaları için bk. [Портретные работы юбиляра. Самия Вячеслав Саагевич — Национальный музей имени Алдан-Маадыр Республики Тыва \(хп--80adihlp9be0f.xn--p1ai\)](http://портретные_работы_юбиляра.самия_вьячеслав_саагевич_—_национальный_музей_имени_алдан-маадыр_республики_тыва_(хп--80adihlp9be0f.xn--p1ai))

Eserde Tuva edebiyatında yaygın olan *prolog* ve *epilog* bölümleri yer almamakla birlikte, birinci bölümün önünde *meşhur masalcı Şoal Hertekoviç Sürüñmaa*’dan derlenen ve “ata yurdu *Möñgün-Tayga* olan bir kız için hayır dua içeren” iki dörtlük yer almaktadır. Aynı satırlarda masalcının 5 Aralık 1915 yılında doğduğu ve 5 Ekim 1986’da vefat ettiği; bu dörtlüklerin Monguş Kenin-Lopsan tarafından 1985 yılında *Möñgün-Tayga Mögen-Büren Sovhozu*, Kızıl-Hayaa köyünde derlendiği bilgisi yer almaktadır.

Şekil 13 : Çitken Urug Romanının Dış ve İç Kapağı

Eser, yazar tarafından eserin sonunda verilen bilgilere göre 14 Kasım 1963’te Kızıl’da yazılmaya başlanmıştır. 27 Kasım 1989 tarihinde Hovu-Aksı köyünde yazımına devam edilen eser, nihayetinde 27 Nisan 1999’da Kızıl’da tamamlanmıştır (Kenin-Lopsan, 2000: 414).

Bu bölümde yapılan alıntılar, aktarmanın tez içindeki sayfa numarasıyla numaralandırılmıştır.

2.1.1. Kahramanların Fiziksel Özelliklerinin Belirlenmesi, Sınıf ve Tip Bakımından Tasnifi

Bu bölümde roman kahramanların fiziksel özellikleri verilip kahramanlar; olumlu ve olumsuz kahraman; kontr sınıfından, hostug

sınıfından ve darga sınıfından kahraman, geleneksel Tuva tipinden ve homosovyeticus tipinden kahramanlar olmak üzere tasnif edilmiştir. Geleneksel Tuva tipine giren kahramanlar ayrıca masalcı, avcı, kam, halk hekimi, ebe zümresi olmak üzere zümreleri bakımından tasnif edilmiştir¹⁸. Bu zümrelere girmeyen kahramanlar¹⁹ diğer zümre adı verilen zümreye dahil edilmiştir.

2.1.1.1. Sınıf ve Tipler Hakkında

2.1.1.1.a. Kontr sınıfı

Kendisinin ve ya yakın akrabasının devrim düşmanlığı, Şamanist veya Lamaist ritüeli, feodal davranış yaptığı kabul edilen kişilerden oluşan sınıftır. Bu sınıfta olanların eğitim, sağlık, barınma gibi temel insanî hakları yoktur. Siyasî erke göre suç olan her faaliyet, kontrlaşmak sonucunu doğurur.

2.1.1.1.b. Darga sınıfı

Sözlükte yönetici, müdür, muhtar anlamlarıyla verilen bu sözcük, Çitken Urug'da tekil unvan olarak kullanıldığı gibi darga ve ya dargalar şeklinde memurların tamamını kapsayan bir sınıf adı olarak da kullanılır.

2.1.1.1.c. Hostug sınıfı

Temel insanî haklara sahip olan sıradan halkın oluşturduğu sınıftır.

2.1.1.1.d. Geleneksel Tuva tipi

Gün, ay ve ya yıldız kutsama, dağ ya da su kutsama, şaman davulu çalma, ölünün yedisini yapma vb Şamanist ritüel yapma ve ya katılımcı olma; oytulaaş yapma, oytulaaş türküleri dinleme ve ya söyleme, igil çalma ve ya söyleme vb geleneksel Tuva tipi özelliklerinden en az birini yapan kahramanlar bu tipte yer alır. Bu uygulamalardan hiçbiri yapmasa da herhangi bir özelliğiyle bir Tuva zümresinde yer alan kahraman da geleneksel Tuva tipine dahil olur.

¹⁸ Bir kahraman, taşıdığı özelliklere göre birden fazla zümrede yer alabilir.

¹⁹ Bu özellikte tek kahraman yer alır.

2.1.1.1.e. Homosovyeticus Tipi²⁰

Çalışmamızda, Sovyetler Birliği'nin tüm coğrafyasında geçerli olan bu terimin Tuva özelinde kullanılması uygun görülmüştür. Bundan hareketle homosovyeticus tipi, geleneksel Tuva tipinin bir karşıtı olarak ele alınıp dinsizlik, devrim aleyhinde davranmamak, geleneksel Tuva tipinin temsil ettiği değerlere karşıt olmak ve ya zarar vermek özelliklerinden en az birini gösteren kahramanlar bu sınıfta yer almıştır. Bu özelliklerden hiçbirini taşımadığı hâlde geleneksel Tuva tipi özelliği de göstermeyen kahramanların tip tasnifinde, romandaki genel kişilik özellikleri göz önünde bulundurulmuştur²¹. Homosovyeticus tipinden olup aynı zamanda darga sınıfından da olan kahramanlar üsthomosovyeticus olarak ayrıca işaretlenmiştir.

2.1.1.2. Kahramanlar

2.1.1.2.a. Öşkü

Kahraman bakış açısıyla yazılan Çitken Urug'da anlatıcı olan Öşkü, olumlu²² bir kahramandır.

Romanda Öşkü ve diğer kahramanlara yapılan fizikî tasvirler genellikle kahramanın en baskın bir ve ya birkaç özelliğiyle ilgili sık sık tekrarlanan tasvir ya da benzetmelerden oluşur. Birkaç örnek dışında fizikî tasviri derli toplu yapılan kahraman yoktur. Bu birkaç derli toplu tasvir, ilgili kahramanın başlığında verilmiştir.

Öşkü'nün fiziksel özellikleri kesik kesik, dağınık ve eksik de olsa çocukluk çağlarından itibaren takip edilebilir. Romanın başlarında henüz çocuk olan Öşkü küçük ağızlı, gözleri ve kirpikleri simsiyah, kulakları küçük, uzun ve gür simsiyah saçlı güzel bir kız çocuğu olarak tasvir edilir. Gençliğinde saçları artık *yere degecek kadar uzundur* (235). Gençliğinde

²⁰ Homosovyeticus tipinden olup aynı zamanda darga sınıfından da olan kahramanlar üsthomosovyeticus olarak ayrıca işaretlenmiştir.

²¹ Bu durum, kahramanların sadece birinde gözlemlenmiştir.

²² Alanyazında Sovyet yanlısı ve karşıtı olmayan kahramanlar için kullanılan bu terim, Kenin-Lopsan'ın zihniyetine uygun olarak repressiya karşıtı ve mağduru kahramanlar için kullanılmıştır.

çocukluğundan çok daha güzel olan Öşkü, başhekimin güzelliğiyle öylesine etkiler ki başhekim ona *Sen büyüleyici güzelliğinle ancak Nefertiti'sin* (433) der.

Öşkü; babasının kontr olduğu söylenerek bir çok temel hakkı elinden alınan, repressiya mağduru, yoksul, çoğu kez çalışacak işi ve barınacak yeri olmayan, eğitim hakkı elinden alınan bir kahramandır. Okula sadece bir ay gidebilir ve son okul gününde tecavüze uğrar. Tecavüzcülerini görevlendiren bizzat Devrimci Halk Partisi'nin köy sorumlusudur. Öşkü, romanın birçok yerinde cahil olduğunu, okumak istediğini ancak siyasî otoritenin izin vermediğini dile getirir. Öşkü'nün zorlu hayatı kontr sınıftan olmasından kaynaklanır.

Öşkü, modern insanın aksine, asırlarca süren deneme yanılma yoluyla bir yargıya bağlanıp kalıplaşmış düşüncelerle düşünen geleneksel insan tipini temsil eder. Çözmesi gereken sorunları, vermesi gereken kararları, varması gereken yargıları genellikle *Büyüklerin öğüdünden çıkmaz derler* (184); *İyi insan neşeli olur* (126) gibi atasözleri üzerinden değerlendirerek sonuca bağlar. İyi bildiği şeylerden küçükbaş hayvan kirkımı, süt sağımı ve deri tabaklamasını öz annesinden ve üvey annesinden, igil çalmayı ve kam dualarını öz babasından ve üvey babasından kuşaktan kuşağa aktarma ve usta çırak ilişkisi yöntemiyle öğrenmesi ve birçok kutlamada kamlık yapması, masal anlatması onun masalcı ve kam zümresinden olduğunu gösterir. Tüm bu özellikleri onun geleneksel Tuva tipinin güçlü bir temsilcisi olduğunu ortaya koyar. Kimliğini saklayarak başhekimin yanında çalışmaya başlayınca başhekimden hemşirelik eğitimi alıp Rusça ve Latince öğrenir. Başhekim ile Askak-Kontr'un sohbetlerini birer ders kabul ederek hevesle dinleyip kendini geliştirmeye çalışır. Kimliği açığa çıkınca işten atılan Öşkü, kısa bir dönem dahil olduğu Davidoviç'in modern dünyasından uzaklaşır. Bu uzaklaşma, Öşkü'nün kâğıt, kalem, dergi, kitap, evrak, daktilo gibi kullandığı modern dünya eşyalarıyla olan münasebeti sona erer ve geleneksel Tuva insan tipine dönüş yapar.

2.1.1.2.b. Ular-Hertek

Halk arasında bana Ulug-Añçı²³ diye seslenirler (7/2) diyen Ular-Hertek repressiyanın tehlikeli gördüğü olumlu bir kahramandır.

Tuva avlanma geleneklerine riayet ederek avlanan bu usta avcılardan Ular-Hertek, silahlı adamlar²⁴ tarafından evinden götürülür ve bir daha geri dönmez. Ulug-Añçı repressiya uygulamalarında siyasileşmiş mahkemelerde yargılanıp devrim düşmanı ilan edilerek kontr sınıfına sokulup katledilir.

Avcılar zümresinden Ulug-Añçı aynı zamanda bir masalcıdır. Tuva kültürünün geleceğe taşıyıcılığını yapan bu zümre, kadim Tuva kültüründe manevi olarak önemli bir yere sahiptir. Masalcılar zümresi bu bakımdan repressiyanın hedefinde olan zümrelerden biridir. Ulug-Añçı, romanın ilk bölümünde Öşkü ve kardeşlerine yaptığı secilerle dolu monoloğunda geleneksel Tuva tipinin insanlara, canlılara ve tabiata bakışı açık biçimde görülür. Ulug-Añçı; masalcı ve avcı olma, kam duaları okuyup saç yapma ve diğer samanist ritüelleri gerçekleştirme, modern hayata geçmeme, igil çalma özellikleriyle geleneksel Tuva tipinde yer alır.

2.1.1.2.c. Çuçak-Hertek

Öşkü'nün öz annesidir. Olumlu bir kahraman olan Çuçak-Hertek'in fizikî özellikleri verilmez. Yalnızca ikinci bölümdeki silahlı adamlarla boğuştuğu sahneden kollarının zayıf olduğu öğrenilir.

Eşinden dolayı kontr sınıfına sokulan Çuçak-Hertek, yakınlarının hostug sınıftan atılmaktan endişelenerek görüşmeyi kesmeleriyle toplumdan tamamen tecrit edilir. Çocuklarını kısa zamanda sırayla kaybeder.

Ev hanımı olarak çocuklarını büyüten, ağıldaki hayvanların beslenmesi ve sağılmasıyla ilgilenen, ailenin terziliğini üstlenip ev işlerini yapan Çuçak-Hertek; geleneksel Tuva tipi kadında olması beklendiği gibi ev hanımı olarak çocuklarını büyütür, ağıldaki hayvanların besleyip ve sağılmasıyla ilgilenir,

²³ Ulu Avcı anlamına gelen bu öbek, saygınlık gösteren bir unvan olarak da kabul edilebilir. Ulug-Ham öbeği de aynı şekilde anlaşılmalıdır.

²⁴ *Silahlı adamlar*, Kenin-Lopsan'ın romanda repressiya faaliyetlerini hayata geçiren askerî güçlere verdiği isimdir. Romanda askerî güçlere birkaç yerde *şerig* (asker) dediği örnekte vardır. birkaç istisna haricinde bu ismi vermiştir.

ailenin terziliğini üstlenip ev işlerini yapar. Bu özellikleri aynıyla Öşkü'ye öğreterek geleneksel Tuva hayatının geleceğe taşıyıcılığını yapar. Şaman dua ve ritüellerini repressiya döneminde de sürdürür.

2.1.1.2.d. Sürün-Hertek

Sürün-Hertek, olumlu bir tiptir.

Ölümüne sebep olan hastalığından önceki fiziksel özelliklerinde şunlar bilinir: parmakları kalın, kolları güçlü, yüzü ortalama dolgunlukta, düz burunlu, sağlıklı bacakları vardır. Ölümcül hastalığı sırasında avırtları çökük, burnu eğrik, bacakları kendisini taşımayan, gözleri çukur, parmakları ince hâldedir.

Sürün-Hertek, Devrimci Parti üyelerinde bulunan kızıl bilete sahiptir. Öşkü'yü evlatlık edindiği için kızıl bileti elinden alınarak hostug sınıftan atılır ve kontr sınıfına dahil edilerek çalıştırılmak üzere toplama kampına gönderilir. Eve döndüğünde durumu ağırdır ve birkaç gün hasta yattıktan sonra ölür.

Gençliğinde oytulaaş²⁵ yapan, gençliğinden beri igil çalan, repressiya dönemlerinde de şaman dua ve ritüellerine devam eden Sürün-Hertek, avcı zümresinden usta bir avcıdır. Sekizinci bölümde Öşkü'nün doğum tarihinin hesabı dahi Sürün-Hertek'in bir yaban keçisini avladığı yıl üzerinden yapılır. Öşkü bildiği şaman dualarının ve masalların birçoğunu masalcı zümresinden de olan Sürün-Hertek'ten öğrenir. Sürün-Hertek tüm bu özellikleriyle geleneksel Tuva tipini temsil eder.

2.1.1.2.e. Hoyug-Hertek

Olumlu bir kahraman olan Hoyug-Hertek, Öşkü'nün üvey annesidir.

Son dönemlerinde sağlığı iyice bozulan Hoyug-Hertek, Öşkü'nün tecavüzcüleri tarafından gözlerine asit döküldüğü için kördür. Bilinen diğer iki fizikî özelliği ellerinin nasırlı, kollarının zayıf olmasıdır.

²⁵ Geleneksel Tuva hayatında genç kız ve erkeklerin ayın başında, ortasında ve sonunda olmak üzere tanışmak, eğlenmek ve âşık olmak için düzenlediği bir tür etkinliktir. Komünist rejim tarafından yasaklanmıştır.

Eşinden hareketle hostug sınıftan atılarak kontr sınıfına sokulan Hoyug-Hertek'in eşinden kalan tüm mallarına, besi hayvanlarına el konur ve çadırı yakılır. Köy yöneticisi Doldaş-Donggak'ın yönlendirdiği Öşkü'nün tecavüzcüleri tarafından gözleri asit dökülerek kör edilir.

Birçok meşhur avcı ve kam efsanesi bilmesinden hareketle masalcı zümresinden kabul ettiğimiz Çuçak-Hertek, romanda geleneksel insan tipinin birçok özelliğini üstünde toplayan bir kahramandır. Çuçak-Hertek'in aynı olarak ev hanımlığı yapan, çocuklarını büyüten, ağıldaki hayvanların beslenmesi ve sağılmasıyla ilgilenen, koyun kırkımı yapan, ailenin terziliğini üstlenip ev işlerini yapan Çuçak-Hertek; geleneksel Tuva hayatında Tuva kadınında olması beklenen özellikleri taşır; bu özellikleri Çuçak-Hertek'in ardından Öşkü'ye öğretmeye devam eder. Bu öğretmenliğiyle tıpkı Çuçak-Hertek gibi geleneksel Tuva hayatının geleceğe taşıyıcılığını yapar. Aynı zamanda ebe ve halk hekimi zümresinden de olan Çuçak-Hertek, doğum yaptırır, birçok bitkiden ilaçlar yapar. Birçok meşhur avcı ve kam efsanesi bilmesinden hareketle masalcı zümresinde de kabul ettiğimiz Çuçak-Hertek, romanda gelenekse Tauva Ttipinin birçok özelliğini üstünde toplayan bir kahramandır.

2.1.1.2.f. Şaktar Monguş

Bir öğretmen olan Şaktar-Monguş repressiya uygulamalarından zarar gören olumlu bir kahramandır.

Öşkü'den üç yaş büyük olduğunu bildiğimiz kahramanın herhangi bir fizikî özelliği verilmez. Tecavüze uğrayan Öşkü'yü üç gün evinde saklayıp tedavi etmesi, onun hostug sınıftan kovulmasını getirir. Kontr sınıfına dahil edilip meslekten atılır, sürgün yer.

Romanda, onu tip olarak tasniflememizi sağlayacak bir zümre bilgisine (öğretmen olması burada bir anlam ifade etmez), bir görüş, uygulama ve ya tavrına rastlanılmaz.

2.1.1.2.g. Doldaş-Dongak

Hükümette olan Devrimci Halk Partisi'nin Möngün-Tayga'daki yöneticisidir. Dönem Tuvasında bölge yöneticileri bölgesinde tam yetkilidir. Bu yetkiler sağlık, askerlik, ekonomi, eğitim vb tüm idarî sahaları kapsar. Repressiya faaliyetlerini bölgede hayata geçiren kahraman, olumsuz bir kahramandır.

Fizikî özelliklerinden yalnızca ela gözlü olduğunu bildiğimiz Doldaş-Dongak, sarı renkteki deri çantasını ve kamçısını sürekli elinde tutar. Çantasının, resmîyetini; kamçısının, otoritesini temsil ettiği söylenebilir. Öşkü'nün kâbusuna girdiği sahnelerde tek gözlü çirkin bir yaratık donunda görülür.

Doldaş-Dongak; bölge halkının *ovaa* ismini verip kutsallık atfettiği kurganı yaktırması ve Şamanist ritüelleri yasaklaması, gelenekle ilgili her unsuru ve *kan dökmekten korkmayan* (369, 392, 397) devrimci kadrolar yetiştirerek geleneksel insan tipini yok etmeye çalışmasıyla romanda darga sınıfının en güçlü temsilcilerindendir. Romanın ilerleyen sayfalarında partisi tarafından devrim düşmanlığı ve işbirlikçilik yapmakla suçalanan kahraman, kontr sınıfına sokularak servetine el konup öldürülür.

Gelenekle ilgili her şeye ve geleneksel insan tipine karşı son derece *zalim* (187, 216) olan Darga, homosovyeticustur. O, Sovyet rejiminin Tuva rejimine dayattığı homosovyeticus insan tipinin bir temsilcisidir. Bu insan tipini, Tuva'da yerleştirmek ve kalıcı kılmak için bölgesi Möngün-Tayga'da kanunları uygulamadığı gibi cinayet işler ve işletir, tecavüze azmettirir, yağma yapar ve yaptırır.

2.1.1.2.h. Dakpay-ool

Ular-Hertek'in eski bir dostu Dakpay-ool, olumlu bir kahramandır.

Dakpay-ool'un münferit hâlde verilen fizikî özellikleri şu şekildedir: Gözleri açık yeşil renktedir. Gözlerinin akları sararmıştır. Sadece çenesinde olan sakalı sarıdır.

Çocukluğunda bir iblisin musallat olmasıyla aklî melekeleri zayıflayan Dakpay-ool, Ular-Hertek'in eşyaları ve besi hayvanlarına el koyan Doldaş-Dongak'la girdiği tartışmada tutuklanır. Darga sınıfının otoriter temsilcisi Doldaş-Dongak, kontr Ular-Hertek için kendisiyle tartışan Dakpay-ool'u kontr destekçisi kabul edip tutuklar ve Dakpay-ool bir daha görünmez. Romanda tutuklanıp bir daha görünmeyen tüm kahramanların öldürülmesinden hareketle Dakpay-ool'un da bir kontr sınıfı üyesi olarak öldürüldüğü anlaşılır.

Dakpay-ool'un Ular-Hertek'le geçmişte avlandığı bilinir. Buradan hareketle onun da avcı zümresinden olduğu anlaşılır. Öşküyü akciğer rahatsızlığı geçirdiğinde keçi kanı içirerek iyileştirmesiyleyse, halk hekimi olabileceğini düşündürür. Geceleri uyumayıp yıldızlara, Çolpan'a²⁶, Çedi-Haan'a²⁷, gündüzleri güneşe dua eden Dakpay-ool geleneksel Tuva inançlarını sürdürür. Bu Tıva Kiji²⁸ bu özellikleriyle geleneksel iTuva tipini temsil eder.

2.1.1.2.1. Uspun-Dorju

Ulug-Ham'ın oğlu Uspun-Dorju, olumlu bir kahramandır.

Fizikî özelliklerinden bahsedilmeyen Uspun-Dorju, kontr uruu alt sınıfındandır. Babası Ulug-Ham'ın gericilik ve devrim düşmanlığı yaptığı gerekçesiyle kontr sınıfına sokulunca Uspun-Dorju da kontr sınıfına sokulur ve eğitim hakkı elinden alınır. Buna rağmen hayatta kalmayı başarır.

Romanda birkaç kez görünen Uspun-Dorju'nun konuştuğu, eylemde bulunduğu kısımlar yok denecek kadar azdır. Satır aralarında Uspun-Dorju'nun kendini alkışlara, Şamanizm efsanelerine yakın hissettiği görülür. Uspun-Dorju'nun fotoğrafçı olması, kent hayatını orada yaşadığı anlaşılacak şekilde anlatması onun geleneksel ve modern insan tipi özelliklerini bir arada taşıdığını gösterir. Bu yüzden Uspun-Dorju'yu karma insan tipi olarak tanımlamak isabetli olacaktır.

²⁶ Çoban yıldızı

²⁷ Takım yıldızı.

²⁸ Tuvaların kendilerine verdiği isimdir.

2.1.1.2.i. Ulug-Ham

Olumlu kahramanlardan Ulug-Ham'ın gerçek adı İrgit Dondukoglu Kongur'dur. İnsanlar ona Holuraaş-Ham, Ulug-Ham, Konğur-Ham, Akbaştıg-Ham gibi lakaplarla hitap eder.

İrgitler oymağından olup fiziksel özellikleri verilmeyen Ulug-Ham, kontr sınıfına sokulup sürgün ve mahpus hayatı yaşar. Hiçbir Şamanist ritüelini gerçekleştirmesine müsaade edilmez. Oğlunun eğitim hayatının da kontrluk çerçevesinde bitirilmesine engel olamaz.

Ulug-Ham'ın mensup olduğu zümrelerin birkaçı, Öşkü'nün müzikal cümlesinden öğrenilir: *Ben; Ulug-Ham olmasa, büyücü kam olmasa, ebe kam olmasa ölecektim* (234). O; göksoylu kam olarak kutsal varlıklar zümresinden, ebe olarak ebeler zümresinden, kam olarak kamlar zümresindendir. Kızgın ütüyü yalayabilen, ateş üstünde çıplak ayak yürüeyebilen Ulug-Ham; Kazakların, Altay Türkleri ve Moğolların davetlerine icabet ederek Şamanist ritüeller gerçekleştirir. Sibiry şamanizminin büyük önderlerindendir. Onun ettiği alkışlar ve kargışlar gerçekleşir. Örneğin, Çes-Haay'ın yaptığı bir çeşit mahkemede, Ulug-Ham'ın bedduasıyla ölüm tehlikesi atlatan bir sanık konuşur. Bir şiiri, Ulug-Ham'ın kendi özelliklerinden sıkça bahsetmesi ve özgüven yüksekliğinden hareketle fahriyeye yaklaşan alkıştır:

Azalar göğünde doğmuş
Temiz soylu biriyim.
Aydınlık ayda yaşarım
Yararlıyım canlılara

Hastalara şifayım ben
Nazik insanlara şefkatliyim ben.
Kabalara beddua ederim ben
Kaderim düğür²⁹ tutmaktır.

²⁹ Kamların davuluna verilen isim.

Dua etmektir fitratım
İnancımdır def tokmağı
Ateşe dua etmektir inancım.

Ulug-Ham, bu özellikleriyle geleneksel insan tipinin romandaki en güçlü temsilcilerinden biridir.

2.1.1.2.i. Dolgar

Olumlu bir kahraman olan Dolgar; altmış yaşlarındadır. Saçları simsiyah, dişleri eksiksiz ve bembeyazdır (229).

Hostug sınıfından olan Dolgar, Öşkü'nün kontr uruu olduğunu bilmediği için Öşkü'yü oğluna ister. Doldaş Müdür bunu öğrenir ve kontr ile akrabalık kurmanın kontrlaşmak olduğunu söyler. Öşkü'den vazgeçen Dolgar, hostug sınıfın üyesi olmaya devam eder.

Halktan aldığı siparişlere göre ayakkabı dikerek, deri tabaklaması yaparak para kazanan bu kahraman; diğerleri zümresindendir³⁰. Doldaş Müdür'ün sözünü dinleyen, kontrlarla ilişki kurmayan Dolgar Homosovyeticus insan tipindedir.

2.1.1.2.j. Anğırban ve Mejergen

Bu ikili göründükleri birkaç sahnenin tamamında beraberdir. Bu yüzden bu iki olumsuz kahramanı birlikte ele almanın isabetli olacağını düşündük.

Öşkü'den birkaç yaş daha büyük bu iki genç kahramanın fiziksel özellikleri, merkezinde oldukları tecavüz sahnesinde bile verilmez. Hostug sınıfından bu iki kahraman, Doldaş-Darga'nın azmettirmesiyle Öşkü'ye alıkoyup tecavüz ederek, Hoyug-Hertek'i gözlerine asit döküp kör ederek kontrların yok edilmesine hizmet ederler. İşledikleri bu suçlardan ceza almamaları ile kontrların sebepsiz yere öldürülmelerini kıyaslayınca görülen adaletsizlik, romandaki dönem Tuvasının ücra köylerine kadar giren sınıf farklılığını gösterir.

³⁰ Diğerleri zümresi, mezkur zümrelerden hiçbirine girmeyen kahramanlar için kullanılmıştır.

Geleneksel insan tipinin yok olması için aldığı emirleri yerine getiren bu iki kahraman, dargaların ve siyasî otoritenin kontr ilan ettiği kişilere cephe alarak, temel insan haklarından mahrum olan bu sınıfa karşı ciddî suçlar işleyerek, Şamanizm dua ve ritüellerini yapmayarak homosovyeticus tipinin iki temsilci olur.

2.1.1.2.k. Dostak-Hertek

Dolgar'ın oğlu Dostak-Hertek, askerlikten terhis olur olmaz bizzat Doldaş Müdür tarafından müdür sekreteri yapılan olumsuz bir kahramandır.

Romanda derli toplu sadece birkaç tasvir görülür, bunlardan birinde tasvir edilen Dostak-Hertek'tir: *Damat olacak delikanlı akşam ya da gece gelir derler. Bu neden güpegündüz geldi diye şaşırmışım. Dostak'ın üzerindeki asker kıyafeti oldukça dikkat çekiciydi. Sivri bir börk takmış, sırtına boz bir palto geçirmiş, sarı maroken bir kuşak sarmış, parlak çizmeler giymişti. Elinde sarı bir çanta vardı. O delikanlının yüzü güneşte yanmıştı; şişkin burunluydu, sırık gibi uzun boyluydu, çenesinde kara bir ben vardı, çekik gözleri kapkaraydı. Her nasılsa Dostak'ın kara parlak dana derisinden çizmeleri dikkat çekiyordu* (231).

Hostug sınıftan olan Dostak-Hertek bölge müdürünün sekreteri olması bakımından dargalar alt sınıfında da sayılabilir. Dostak-Hertek, kontr urunun faydalanılması gereken bir sınıf mensubu olduğunu düşünür. Öşkü'yle yakınlaşan öğretmen Monguş'u, Öşkü'yle yasak aşk yaşayabilmek için dövüp sürgüne gönderir.

Dostak-Hertek, homosovyeticus insan tipinin gereği olarak kontrlarla yakınlaşmaz, dinî ve ya geleneksel bir uygulamanın, ritüelin içinde bulunmaz ve bölge müdürünün sekretirliğini üstlenir. Dostak-Hertek'in ilgili bir eylemi görülme de sekreteri olmasının gereği olarak Doldaş Müdür'ün repressiya uygulamalarına bizzat hizmet ettiği sonucuna varılabilir.

2.1.1.2.l. Çoldak

Hoyug-Hertek’le Sürün-Hertek’in oğlu Çuçak, repressiya faaliyetleri yüzünden annesini kaybeden, üvey ablası Öşkü’den ayrılan olumlu bir kahraman’dır.

Romanın genelinden altı yedi yaşlarında olduğu sezilen Çoldak’ın fizikî özellikleri verilmez. Annesinin kontr uruunu evlat edindiği için rejim tarafından kontr kabul edilmesine karşılık Çoldak, akrabaları tarafından sahiplenilir. Çoldak’ın evlat edinildikten sonra neler yaşadığını bilmesek de akrabaları tarafından sorunsuz şekilde evlat edinilmesinden hareketle kontr uruu sayılmadığı sonucu çıkarılabilir.

Henüz çocuk olduğu için takip edilebilen tip özellikleri göstermez. Çoldak, diğer bir yol olarak aile üyelerinden hareketle geleneksel Tuva tipi içinde kabul edilebilir.

2.1.1.2.m. Yuriy Davidoviç Kovenskiy

Rus hekim; Latince ve Rusça öğretip hemşire olarak yetiştirdiği ve değer verdiği Öşkü’yü, repressiya baskısıyla hastaneden uzaklaştırmak zorunda kalan olumlu bir kahramandır.

Uzun boylu, kumral, mavi gözlü ve çakmak burunludur. Öşkü’nün Davidoviç’e neden çakmak burunlu dediği açık değildir. Çakmak burunlu ifadesini ayrıca araştırmamıza rağmen hiçbir kaynakta bir açıklamaya rastlanılmamıştır.

Hostug sınıftan olmasına rağmen Tuva ebelik, halk hekimliği ve oytulaaş geleneklerinin; Şamanist ovaa ziyareti, saç, ölünün ruhunu çağırma ve görüşme³¹ ritüellerinin yasaklanmasını mantıklı ve adil bulmayıp kontr sınıfının masum olduğuna inanır. Kontr geçmişini bilmediği Öşkü ve kontr geçmişini bildiği Askak-Kontr olmak üzere iki kontra iş verip onlarla dostluk yapar.

³¹ Ölenin ruhunun yedi gün sonra obasına döneceği inancına binaen ölünün ruhu, ateşe saç yapılarak çağırılır ve ona bir şikâyetinin, isteğinin olup olmadığı sorulur. Türkiye coğrafyasındaki ölünün yedisinde yapılan mevlit verme, dua okutma adetleri bu Şamanist anlayıştan gelir..

Etnik Yahudî Davıdoviç, dinî bakımdan homosovyeticus tipinden ve geleneksel Tuva tipinden farklı olarak muhtemelen Musevî'dir. Bu iki tipten farklı olarak ana dili İbranîce, ana vatani Filistin coğrafyasıdır. İki tipten farklı özellikler gösteren Davıdoviç'e diğer tip içinde yer vermek doğru olacaktır.

2.1.1.2.n. Askak-Kontr

Romanda kontr sınıfından tutuklanıp hayatta kalmayı başaran tek örnek Askak-Kontr, olumlu bir kahramandır.

Kahramanın fizikî özellikleri muhtelif yerlerde yapılan kısa tasvirlerde görülür. Kısa burunlu, çok çekik gözlüdür. Sakalları siyah, karışık ve seyrek. Bir bacağında sonradan Davıdoviç'in ameliyatla çıkaracağı bir bacak platini vardır. Askak-Kontr'un aynı bacağı aksak olduğu için bastonu yanından eksik olmaz.

Kontr sınıfına sokulduğu için repressiya uygulamalarında silahlı adamlar tarafından tutuklanıp işkence görür. İşkencelerde bağırsakları dökülür, bir bacağı aksak kalır. Beraber tutuklu olduğu birçok kişinin ölümüne şahit olur. Bu süre zarfında karısı başkasıyla evlenirken çocuğu hayata veda eder ve kimsesiz kalır.

Romanda Tuva efsanelerinden, masallarından, türkülerinden birçok örnek, Askak-Kontr'un monolog ve diyaloglarıyla verilir. Tuva sözlü edebiyatından örnekler vermesi onu masalcılar zümresine ait yapar. Sadece şakayık çiçekleriyle ilgili uzun monoloğu, onu halk hekimi zümresinde de önemli bir yere taşır. Kenin-Lopsan'ın Tuvaların tarihi, dili, inanç sistemi, halk hekimliği hakkındaki fikir tespitleri birçok yerde Askak-Kontr üzerinden verilir. Bu özellikleriyle geleneksel Tuva tipinin romandaki en önemli temsilcilerinden biridir. Kahramanın konuşmalarının birçok kez romanın en belagatlı, en uzun ve en girişik cümlelerini barındırması onun geleneksel Tuva tipinin temsilcisi olması bakımından önemli bir özelliktir. Askak-Kontr geleneksel Tuva bilginlik anlayışının da temsilidir. Modern eğitimin bilgini Davıdoviç'e karşı Tuva bilginlik anlayışı, Askak-Kontr temsilinde görülür. da temsilidir. Modern bilgin Davıdoviç okuyarak, örgün sistemde yer alarak,

kentte yaşayarak eğitim almıştır. Geleneksel bilgin Askak-Kontr rivayetleri dinleyerek, sistem olmadan, doğada yaşayarak öğrenen iki zıt tipin temsilcileri olarak bilgi yarıştıır. Kenin-Lopsan, Tuvaların bir Türk halkı olduğu vurgusunu da Askak-Kontr üzerinden yapar (358).

2.1.1.2.o. Kilçeñ-Ham

Dançay'ın babası olan bu olumlu kahraman, Oyunlar oymağına mensuptur.

Fizikî özellikleri verilmeyen kahraman, gerici ve teokrat olarak görülüp kontr sınıfına dahil edilir. Oğlu Uspun-Durju, kontr uruu olarak temel insan haklarından mahrum bırakılır. Yıllarını hapis ve sürgünlerle geçirerek ölür.

Darga sınıfının ve onlara hizmet eden *çajıtların*³² en çok çekindiği zümre olan kam zümresinin en muteber isimlerinden Kilçeñ-Ham, geleneksel Tuva tipinin önemli bir temsilcisidir.

Gençliğinde güzel dişi albıslarla içki içerek eğlenmekten keyif aldığını bildiğimiz kahraman'ın fizikî özellikleri verilmez. Albıslara, onların dahi bilmediği yerde yol kılavuzluğu yapar. Yerine göre albıslarla çatıştığı sahneler de görülür. Darga sınıfının ve onlara hizmet eden *çajıtların*³³ en çok çekindiği zümre olan kam zümresinin en muteber isimlerindendir. Aynı zamanda masalcı zümresindendir. Kilçeñ-Ham, ulu kağan Çes-Haay'ın mahkemesindeki üç yargıçtan da biridir. Onun davulu, onun ölümünün ardından kendiliğinden çalınır. Kahraman, bu özellikleriyle geleneksel Tuva tipinin en önemli temsilcilerindendir.

2.1.1.2.ö. Çılan-Karak

Kan dökmekten korkmayan kadroların *çaşı*t kısmından Çılan-Karak³⁴, olumsuz bir kahramandır.

³² Çasıt, ajan anlamına gelen bu terim, darga sınıfına kontr mensuplarıyla ilgili bilgi sağlayan istihbarat elemanları için kullanılır. Bu elemanlar, *kan dökmekten çekinmeyen* kadroların en faal elemanlarıdır.

³³ Çasıt, ajan anlamına gelen bu terim, darga sınıfına kontr mensuplarıyla ilgili bilgi sağlayan istihbarat elemanları için kullanılır. Bu elemanlar, *kan dökmekten çekinmeyen* kadroların en faal elemanlarıdır.

³⁴ Yılan-Göz anlamına gelir.

Daima kravat takıp takım elbise giyen ve şık görünen Çılan-Karak, top ve ya fındığa benzeyen bir burna, yılan gözlerine benzeyen siyah ve çekik gözlere sahiptir. Gayet sağlıklı olan kahramanın sesi kibirlidir.

İsmiyle ilgili olarak yılanın, Türk tasavvurunda taşıdığı hainlik ve sinsilik anlamı manidardır. Çünkü Çılan-Karak, darga sınıfının emirlerini yerine getirerek birçok masum hemşehrisinin kontr sınıfına girmesine, en temel insanî haklardan bile mahrum kalmasına sebep olur. Hostug sınıfından bu kahraman, kontrlarla mücadele eden çajıtların en güçlüsü olarak görülür.

Çılan-Karak; hiçbir geleneğe sahip olmadığı ve manevî duyuş taşımadığı gibi geleneksel Tuva tipinin yok olması için gayret gösterir. Birçok faaliyetinin rejimin faydasına olması ve materyalist anlayışıyla homosovyeticus tipinin bir temsilcisidir.

2.1.1.2.p. Çes-Haay

Metafizik *albısların ulu kağanı* (383, 392, 399) Ças-Haay, öldürülen kontrların masum olduğunu kurduğu bir çeşit mahkemeye ortaya çıkaran olumlu bir kahramandır.

Ayakları yere değmeyen Çes-Haay'ın bilinen fiziksel özellikleri bakır burunlu, bakır tırnaklı, üç gözlü, darmadağınık sarı sakallı olmasıdır.

Yaşadığı dünya, metafizik bir dünya olduğu için Tuva'daki insan hayatıyla ilgisi yoktur. Bu yüzden Çes-Haay'ın herhangi bir sınıftan olması söz konusu değildir.

Çes-Haay, geleneksel Tuva halk tahayyülünün bir yaratmasıdır. Ayrıca Tuva mit, efsane ve masallarındaki yaratıklarlarla başka bir çalışma olarak kıyaslanıp tasnif edilebilir. Çes-Haay'la ilgili yapılacak bir çalışmaya kaynaklık etmesi bakımından onun şu özelliklerini sıralamayı da uygun görüyoruz: İsminin önüne defalarca iyiliksever, ulu kağan, lider (385, 400, 403) gibi sıfatlar getirilerek faziletine ve otoritesine vurgu yapılır. Bu âdil ve kudretli ulu kağanın gücü, sıradışılığı nispetinde çoktur. Verilen fizikî özellikleri isminin önüne gelen sıfatlar olup onun sıradışılığına işaret eder: burnu bakırdandır, tırnakları da bakırdan olup çok uzundur. Üç göz taşıdığı başını hareket ettirdiğinde don değiştirerek bir başkasına dönüşür. Dönüştüğü

kişi, ne sorulursa sorulsun doğruyu söylemek, Çes-Haay'ın adaleti sağlamak için kullandığı caydırıcı güce itaat etmek zorunda kalır. Kurduğu görkemli mahkemede³⁵ davetlilerin kendisine sunduğu hediyeler ve hediyelerdeki renk seçimleri de başka bir çalışma konusu olabilir.

2.1.1.2.r. Salçak Toka³⁶

Salçak Toka, başbakanı olduğu Tuva Halk Cumhuriyeti'ni SSCB'ye bağlayan tarihî şahsiyettir. Gerçek hayattan romana

Fiziksel özelliklerinden hiç bahsedilmeyen Salçak-Toka, Sovyetler Birliği'nin başında bulunan Devrimci Parti merkezinde siyasî eğitim alır, ana dil seviyesinde Rusça ve Moğol yazısı bilir. Olumlu bir kahraman olan Dançay'ı siyasî entrikalarla mağlup ederek Tuva'nın başbakanı olur. Devrim düşmanı, gerici, feodal, teokrat olarak isimlendirdiği Tuva geleneksel tipine giren insanları ve şahsî düşmanlarını kontr ismi altında bir alt sınıf haline getirir. Kontr sınıfını yok etmek için Tuva'da repressiya faaliyetlerini hayata geçirir. O, toplumun en ayrıcalıklı sınıfı olan darganın başıdır. Bu özellikleri ve geleneksel Tuva tipinden hiçbir eser taşımama özelliğiyle üsthomosovyeticus tipi insandır.

2.1.1.2.s. Kuular Medi uruu Handıjap

Ham-Urug ve Ham-Kaday olarak tanınır. Kenin-Lopsan'ın büyükannesinin kahramanlaştırılmasıyla doğan olumlu bir kahramandır.

Sadece, Öşkü'nün rüyasına girdiği birkaç sahnede vardır. Bu sahneler çok kısa olmasa da kahramanın fizikî özelliklerinden bahsedilmez.

Komünist felsefeye aykırı görülen şamanizmin temsilcilerinden olduğu için gericilikle suçlanarak kontr sınıfına dahil edilir. Oğlu1938'te kontr olarak öldürülürken kendisi aynı yıl beş sene ceza alır. Ardından 1946'da tekrar cezaevine girer. 1949'da 63 yaşındayken 15 sene ceza alır.

³⁵ Bu mahkeme, aynı zaman da bir eğlencedir.

³⁶Yalan propagandaları, baskı politikaları sonucu, kahramanın halk arasında yaygın bilinen özellikleri; doğuştan zeki, doğuştan üstün olduğu, her şeyi bildiği yönündedir.

Repressiya uygulamalarında yaşadığı sıkıntıları Öşkü'ye rüya yoluyla anlatabilmesi ve onu teskin etmesi Ham-Kaday'ın güçlü bir kam olduğunu gösterir. Ham-Kaday, kamlar zümresinden olup geleneksel Tuva tipinin temsilcilerindendir.

2.1.2. Romanın Olay örgüsü

1. Bölüm: Öşkü; babası olan Ular-Hertek'in bir ozan ve masalcı olduğunu, ondan dinledikleriyle büyüdüğünü, bir zamanlar dokuz kişilik bir aile olarak yaşadıklarını anlatır. Babasının, ona ilk kez gerçek anlamda göğü nasıl keşfettirdiğini anımsar. Babasının silahlı adamlarca kontr ve Japon ajanı suçlamasıyla alıkonup götürülmesinden sonra eğitim hakkının elinden alındığını, toplum tarafından ötekileştirildiğini söyler.

2. Bölüm: Ular-Hertek, rejimin bir gurup silahlı adamı tarafından evinden sökülüp alınır. Silahlı adamlar, onu tutuklarken eşi Hertek-Çuçak'ı tartaklar, evlerinin altını üstüne getirir. Anne Hertek-Çuçak bu olayın ardından konuşmaz olur. Öşkü ve kardeşleri babalarının götürüldüğü yola sık sık gidip babalarının yolunu gözlerler.

3. Bölüm: Adı kontra, halk düşmanına çıkan ailenin kapısını çalan kalmamıştır. Ular-Hertek, götürüldüğü yer her neresiyse oradan dönmemiştir. Öşkü'nün en küçük kardeşi henüz bebektir ve beşikte ölmüşken Ular-Hertek'in eski bir dostu olan Dakpay gelir. Dakpay, çocuğun açlıktan öldüğünü söyler ve onu kendisi defneder. Dakpay, çocukken kendisine musallat olan bir cin yüzünden akıllı zayıf biri olmuştur.

4. Bölüm: Komşu çadırlar kışlağa göçmüş, Öşkü ve ailesi tek çadır olarak hâlâ güzlektedir. Çocuklar için ağır geçen kızamık aileye bulaşır. Öşkü'nün biri büyük biri küçük iki kardeşi, sonra diğer iki kardeşi ölür ve Dakpay, onları da defneder. Dakpay, kesilmesi yasak olduğu halde bir keçiyi keser, keçinin kanından Öşkü ve Hoyug-Hertek'e içer. Daha sonra Ular-Hertek'ten kalan varlıkları ekibiyle hacze gelen Doldaş Müdür, bir keçinin eksik olmasından büyük sorun çıkarır. Dakpay, Doldaş Müdür'le tartışır ve tutuklanarak götürülür.

5. Bölüm: Kuvvetli bir tipi havaya hâkimdir ve Hoyug-Hertek'in çadırı yerle yeksan olur. Ana kız ahıra sığınır. Hoyug-Hertek'in, dondurucu soğuğa karşı kızının hayatını korumak için ona sarılarak donup ölür. Öşkü ise onların ne hâlde olduklarını merak edip köylerine gelen Hertek-Sürün tarafından donmak üzereyken son anda kurtarılır.

6. Bölüm: Sürün-Hertek ve eşi Hoyug-Hertek, Öşkü'yü evlatlık edinir, onu öz çocuğundan ayırt etmez. Öşkü'nün gerçek kimliğinin babasına atılan iftiradan dolayı saklanması karar verilir ve Öşkü ismini alır. Öşkü, üvey ailesiyle yaşarken ilk arkadaşı olan Maşpak'la tanışır. Maşpak'ın annesi, Maşpak'ın Öşkü'yle oyun oynamasına her defasında karşı çıkar ve Maşpak'ı Öşkü'nün yanından alır. Öşkü ve Maşpak'sa beraber oynamaktan çok keyif alır.

7. Bölüm: Öşkü, hastalanır ve şuurunu kaybeder. Sürün-Hertek onu soğuk suya sokarak şokla kendine getirir. Birkaç zaman sonra kendini toparlayan Öşkü, üvey annesinden ev hanımlığını öğrenmeye başlar. Annesi öldüğünden beri ortalıkta görünmeyen Hartıgajık isimli köpek, Çuçak-Hertek'in kabrinde görüldüğü, kabri yağmacı kurtlardan koruduğu söylentisi yayılır.

8. Bölüm: Öşkü, üvey annesinden elbise dikmeyi, süt sağmayı vb ev işlerini öğrenmiştir. Öşkü'nün nasıl bir hayat yaşayacağını merak eden üvey anne babası Ulu-Ham'ı davet edip Ulu-Ham'dan Öşkü'nün geleceğini öğrenmek için fal baktırırlar. Falda Öşkü'nün hayatının sıkıntılar içinde geçeceği, zeki bir insan olacağı çıkar. Üvey anne babası Öşkü'nün okula gitmesi gerektiğine karar verir ve Öşkü'yü yatılı olan ilkokula verir.

9. Bölüm: Öşkü, eğitim hayatına başlamıştır, zekiliğiyle öğretmeni Şaktar'ın dikkatini çeker. Öşkü, okulda ve akranlarıyla bir arada olduğu için mutludur. Öğretmeni disiplinli öğrencileri ödüllendirirken ona da Puşkin'den *Yüzbaşının Kızı* adlı romanı hediye eder. Doldaş Müdür ise okulu adeta basar ve Öşkü'nün kontr uruu olduğu gerekçesiyle okulda bulunmasını katiyetle yasaklar. Şaktar, Doldaş Müdür'e Öşkü'nün çok zeki olduğunu okuması gerektiğini ne kadar anlatsa da kendisini de baskı altına sokmaktan başka bir şeye yaramaz. Öşkü okuldan kovulur.

10. Bölüm: Öşkü, okuldan kovulduktan sonra aynı gün eve dönemez ve dışarıda kimsesiz kalır. Anğırban ve Mejergen, Doldaş Müdür'ün emriyle o günün sonunda Öşkü'yü tutsak edip sabaha kadar tecavüz eder. Öşkü'nün tecavüze uğradığı yer, annesinin donarak öldüğü ahırdan başkası değildir. Şaktar öğretmen Öşkü'yü tükenmiş hâlde bulur ve evinde üç gün gizlice tedavi eder. Öşkü, kâbuslar görmeye başlar.

11. Bölüm: Öşkü, ev işlerinde hamarat birine dönüşür. Üvey anne babasının eli ayağı olmuştur. Üvey anne babası da Öşkü için bir şeyler yapmak ister. Hoyug-Hertek'in ısrarlarıyla köye gelen filmi izlemek üzere basit bir kurguyla oluşturulan sinemaya gider ama Doldaş Müdür, film başlarken oraya gelir ve Öşkü'nün sinema izlemesini de yasaklar. Anğırban ve Mejergen Öşkü'yü yaka paça tutarlar, Öşkü onların burnunu ve kulağını ısıtır. Tartaklanarak dışarı atılan Öşkü'yü babası alıp eve geri götürür.

12. Bölüm: Üvey babasının hayvanlarına çobanlık yapan Öşkü, hayvanlar otlarken igil çalar. Öşkü sık sık babasının bir Japon ajanı, bir kontrolamayacağını düşünür. Bir gün üvey anne babasının konuşmalarını gizlice dinlediğinde üvey babasının kontr bir kardeşi olduğu, o kardeşinin kızını evinde barındırdığı için partiden kovulduğunu öğrenir.

13. Bölüm: Dolgar, askerliğini henüz bitirmiş oğlu Daspak'a Öşkü'yü ister. Nişan takılacağı sırada Daspak vazgeçer. Daspak vazgeçerken Öşkü'ye *Sen Möngün-Tayga'nın iyesisin* der. Hayalleri suya düşen Öşkü, Doldaş Müdür'ün emriyle okulun yemekhanesinde ağır bir işe başlatılır. Beş aylık gebe olan Öşkü, nehirden okula kovadan başka hiçbir aleti, işini kolaylaştıracak malzemesi olmadan öle yite su taşımaya başlar. Orada çalışan Dolgar ona zaman zaman kolaylık sağlasa da bir değişiklik olmaz. Kaldırdığı yükü yığılan Öşkü, Ulu-Ham ve oğlu Uspun-Dorju'nun yardımlarıyla ölümden kurtulur ancak bebeğini düşürür.

14. Bölüm: Öşkü, babasının silahlı adamlar tarafından götürülmesi ve bir daha geri dönmemesiyle beraber gölgesinden bile korkar hâle gelmiştir, insanlardan sürekli korkup kaçır. Öşkü'nün sık sık kâbus görmeye, sayıklamaya ve uyurgezerliğe başlamıştır. Uyurgezer hâlde evden çıkıp uzak mesafelere gitmişken uyanır. Bir yandan da tayganın iyesi olduğundan

şüphelendiği bir geyik görür. Bu geyiğin eyeri, boynuzlarındaki gümüşler harikuladedir. Öşkü'nün bu sıra dışı halleri, okuyucuda onun kam olma yolunda olduğu düşüncesini uyandırır.

15. Bölüm: Doldaş Müdür'ün planıyla parti üyeliğinden kovulup ardından solhoza çalışmaya gönderilen ihtiyar babası Sürün-Hertek eve ağır hasta hâlde döner. Öşkü, bir zamanlar sarp kayalıklarda boğuştuğu dağ keçisini avlayacak kadar güçlü kuvvetli olan üvey babasının yaşlı ve hasta haline çok üzülür. Bir yandan da Öşkü'nün iki tecavüzcüsü Hoyug-Hertek'in gözlerine asit dökerek onu kör eder. Ardından Sürün-Hertek vefat eder.

16. Bölüm: Öşkü, akranlarının eğitim aldığı evlendiği hâlde kendisinin bunlardan mahrum kalmasına çok üzülür. Bir yandan Öşkü'nün aslında bir beşik kertmesi olduğu öğrenilir. Öşkü, beşik kertmesinin dönüp geleceğine ümit bağlar. Sürün-Hertek'in ölümünün ardından bulaşıcı hastalık sebebiyle geriye kalan ev yakılır. Hoyug-Hertek âmâ ve dul kalmış muhtaç hâldedir. Öşkü ise halk tarafından itibar görmeye başlar, düğünlerde düğün duası yaparak halkın siparişlerini hazırlayarak üvey annesini ve kendini hayatta tutunmaya çalışır; kendisinin evlenemeyişi ise onu her gün daha fazla üzer.

17. Bölüm: Öşkü okuldan atıldıktan sonra ihtiyarların sohbetlerini bir çeşit bilim alma vesilesi haline getirdiğinden birçok kamın hayat öyküsüne ve onlarla ilgili efsanelere vakıftır. Kendisi gibi okuldan atılan Uşpun-Dorju'yla okulun yakınlarında bir yerde otururlar ve Öşkü, o güne kadar sınıf düşmanı ilan edilmemek için kendi kendine anlatıp durduğu bu kam hayat öykülerini ve efsanelerini Uşpun-Dorju'ya anlatır.

18. Bölüm: Doldaş Müdür'ün devrim karşıtlığı yaptığı gerekçesiyle tutuklandığı haberi yayılır. Doldaş, tutuklanmış ve malvarlığının tamamına el konmuştur. Ondan alıkonan varlıklar yok pahasına satılmıştır. Devrim karşıtlarına karşı verdiği mücadeleyle bilinen Doldaş Müdür'ün dahi devrim karşıtlığı suçlamasıyla başına gelenler, Mögen-Büren'li insanlarda huzursuzluk uyandırır. Mögen-Büren'li insanlar artık birbirine güvensiz, birbirinden korkar hâle gelir.

19. Bölüm: Doldaş Müdür, kontr olarak suçlamasıyla tutuklanana kadar şen şakrak ve cesur olan bölge halkı artık korkuludur. Konuştukları zaman

tutuklanmak korkusuyla artık fısıldaşarak konuşur hâldedirler. Takpay-ool adlı bir karakterse ortaya çıkar ve korkuları artıracak şekilde halk düşmanlarının Ötügen-Tayga’da olduğu haberini verir. Onun dediklerine göre Japon ajanları Ötügen-Tayga’sından Biçe-Möngün-Tayga’ya ve Ulug-Möngün-Tayga’ya ulaşmak için ilkin avcılarla sonra hayvancılarla ve daha da derinleşip yerel idarecilerle gizli anlaşma yapmıştır. Halk, Japonya’nın nerede olduğunu dahi Ötügen-Tayga üzerinden tahmin eder, ömrünce bir Japon bile görmemiştir. Doldaş Müdür’ün çapkın ve kısır olduğu bilgileri de bu bölümde görülür.

20. Bölüm: Bir ağaçkakan ötmeye başlar ve bu kısımda Tuvaların hayvanların tavırları üzerinden mevsimleri okuduğu görülür:

Eğer ağaçkakanlar kargıraa söylüyorsa sıcak ilkbahar gelmiştir, oğlaklar kuzular bitmez/saymaya gelmez. Eğer ağaçkakanlardan çığlığımsı sesler yayılıyorsa sonbahar gelmiş demektir, besi hayvanlarından çok kötüdür, bol kar yağar (103/19).

Puhu kuşunun ötüşü Tuvalar için uğursuzluk kabul edilir. Öşkü üvey annesiyle çadırdayken bir kızıl puhu kuşu ötmeye başlar, sonrasında Öşkü’ye resmi bir evrak gelir ve Öşkü bu belgeden hamamda çalışacağı haberini alır. Öşkü; hamamın suyunu nehirden, yakacak odunlarını taygadan kendisi taşıyacak, maaş almadan ağır şartlarda karın tokluğuna çalışır.

21. Bölüm: Hamama yıldırım düşer ve hamam yanıp küle döner. İşsiz kalan Öşkü, üvey annesinden kötü insanlarla bir arada kalmaması hususunda öğütler dinleyerek iş aramak üzere annesinin yanından ayrılır. Öşkü, yürüyüp durduğu bu bölüm boyunca kendisinin, öz ailesinin ve üvey ailesinin başına gelenleri düşünür, yargılar. Yaşanan felaketlerden Tuva lideri Toka’nın sorumlu olduğuna inanmaz. Büyük bir melez ağacının dibinde uyurken bir kurt sürüsü ortaya çıkar. Eğitim hayatı çok kısa sürede sona eren Öşkü, yetişkinlerin sözlerini ve atasözlerini kendine rehber tayin etmiş bir karakter olmasına uygun şekilde üvey babasının nasihatine uygun davranarak canını kurtarır:

Henüz çok gençsin kızım. İnsan denen varlığın yolu her daim tehlikeye düşebilir. Bir yerlerde yolun kurtla kesişirse sakın ola korkmayasın. Kurt

dediğin kaçan avı peşler, bir köşeye sıkıştırır ve onu aş eder kendine. Kurtlar kaçan, yolunu değiştiren avı sezer. Bir yerlerde kurda rastladın mı uyurmuş gibi yap. Korkmayasın ve kaçmaya yeltenmeyesin (108/30).

22. Bölüm: Edebî açıdan oldukça zengin olan bu bölümde yedi şiir ürünü görülür. Hoyug-Hertek, Öşkü'ye üvey babasından kalan igili bir kenarda bırakmamasını, çalmasını tembihler. Öşkü, üvey annesiyle babasının oytulaaşta tanıştığını öğrenir. Öşkü, artık igili ve oytulaaş eserlerini millî bir miras olarak kabul eder. Yine Öşkü'nün üvey kardeşi olan Çoldak ilk kez bu bölümde görünür.

23. Bölüm: Bir atlı adam gelip Hoyug-Hertek'i ebelik yapması için köy merkezine çağırır. Hertek Hoyug, oğlunu da yanına alarak yaya hâlde yola düşer. Aradan geçen bir gün bir geceye rağmen Hoyug-Hertek ve oğlu dönmez. Bir yandan da olağanüstü bir yağmur yağmıştır. Önceleri işkillenmeyen Öşkü, olayın ertesi günü telaşlanmaya başlar. Çoldak eve döner ve annesinin nehrin kenarında uyuduğunu söyler. Öşkü derin bir ıstırap duyar:

Zavallı anneciğimin sonsuz uykusuna daldığını görmüştüm ya artık duyan kulaklarım duymaz gören gözlerim görmez olmuştu. Olduğum yere mihlanmışçasına kalakalmıştım (127/3).

Öşkü, henüz okula başlamış olan üvey kardeşi Çoldak'la bir başına kalır. Hoyug-Hertek'in son sözü olarak Çoldak'a ablasından ayrılmamasını vasiyet etmesine rağmen olan Hoyug-Hertek'in bir akrabası Çoldak'ı Öşkü'nün elinden alır. Hoyug-Hertek'ten kalan tüm eşyalara da el konur.

24. Bölüm: Bu bölümde Tuvalarda evin reisi ölünce evin taşınması, ileden bir yetişkin öldüğünde onun eşyalarının yıkanıp insanlara dağıtılması geleneğinden bahsedilir. Hoyug-Hertek'in vefatıyla beraber dağları kutsama vb geleneklerin sürdürücüsü olarak sadece Holuraaş-Ham'ın kaldığı söylenir. Öşkü, kardeşinden ayrıldığına çok üzülür artık yapayalnızdır. Öte yandan Hoyug-Hertek'in nasıl öldüğü sorusu da bu bölümde cevap bulur. Hoyug, doğum yaptırdıktan sonra eve dönerken uçurumdan düşerek ölmüştür. Hoyug, halk hekimliğinin en ince sırlarını da giderken kendisiyle götürmüştür.

Hoyug-Hertek'in vefatının üçüncü gününde dört bir yandan insanlar taziye gelir, yedinci gününde Öşkü bir ayın tertip eder çünkü Tuvalar ölenin, yedi gün sonra evine uğrayacağı inancı vardır. Öşkü, artık Tuva geleneklerinin bizatihi uygulayıcısıdır.

25. Bölüm: Tuva tarihinde ikinci kez ortaokul mezunları görülür. Mezunlar, Kızıl'da bir araya getirilir ve Leningrad'da yüksek öğrenim görmeye gideceklerdir. Öşkü, başta kendisi olmak üzere eğitim hakkı elinden alınan insanlarla Leningrad'a gidecek insanları kıyaslar, kendi haline hayıflanır.

Bölge merkezi olan Mugur-Aksı Hastanesi'nde kızlara öncelik tanınan bir ay sürecektir fakat bir başvuran çıkmaz. Beş gün beş gün boyunca yürüyen Öşkü Mugur-Aksı'na varır ve ilk kez *uçan demir nesne*, yani uçak görür.

26. Bölüm: Mugur-Aksı'ndaki otele giden Öşkü, kendisinden kimlik ve para talep edilmesi karşısında şoka girer. Ne kimliği vardır ne parası. Üstelik kontr kızıdır. Kim olduğunun açığa çıkacağı korkusuyla birkaç saati orada geçirir ve geceleyin hastaneye gider. Öşkü kendisini yanına çağıran yaşlı bir kadın hastanın yanına sokulur, kadının birkaç kolay işini hallettikten sonra başka hastanın hemşire diye seslenmesiyle ona gider. Bu şekilde sabaha kadar çalışan Öşkü, Rus hekimin dikkatini çeker ve işe alınır:

Hemşire olacaksın. Kalacak oda ayarla. Beraber çalışacağız. Ben seni eğiteceğim. Sen ben yetiştireceğim. Bugünden itibaren birlikte çalışacağız (144/17).

27. Bölüm: Hastanenin tek hekimi Yuriy Davıdoviç, tek hemşiresi Öşkü'dür. Öşkü artık kalacak ve çalışacak tertemiz bir mekândadır. Hekim, Öşkü'ye Rusça dergi ve giysiler hediye eder. Öşkü'nün kendine ait bir odası da vardır. Öşkü'nün istekle ve beceriyle çalışması hekimin dikkatinden kaçmaz. Hekim, Öşkü'nün demlediği çayı, kahveyi de oldukça lezzetli bulur. Öşkü yeni hayatından oldukça memnun olmakla beraber yaşamının sürekli bu şekilde devam edeceğine inanır.

28. Bölüm: Öşkü yeniden rüyalar görmeye başlar. Bir yandan da Mugur-Aksı'na yerleşeli beri tabiatın güzelliklerini bir başka gözle görmeye başlamıştır. Teker teker ölüp giden aile bireylerini hiç unutmamıştır. Öşkü, hastaneye tedavi olmak için gelenlerden duyduklarıyla kontr olmakla yaftalananların sadece Mögen-Büren'de olmadığını kavrar. Bu insanlar. Askak-Kontr adlı kahramanımız ilk kez bu bölümde görülür. Öşkü'nün dinlediklerini söyleyen Askak-Kontr'dur. Askak-Kontr çevresindekilerle konuşurken bir atlının oradan her geçtiği anda susması ise dikkat çeker.

29. Bölüm: Hastanede ilaç ve alet edevat eksikliği olmasına karşın Yuriy Davıdoviç, Askak-Kontr'un bacağına başarılı bir operasyon gerçekleştirir. Davıdoviç, Askak Kontr'un temiz Rusçasına hayranlık duyar. Yuriy Davıdoviç bir yandan Öşkü'ye Tuva tarihi, kültürüyle ilgili sorular sorarak bilgi edinmeye çalışır. Askak Kontr ve Yuriy Davıdoviç arasında geçen konuşmalarda iki karakter de genel hatlarıyla okuyucuya tanıtılır. Askak Kontr, devrim düşmanlığı suçlamasıyla gördüğü işkenceleri, ailesini yitirişini anlatır.

30. Bölüm: Öşkü, ilaçları artık kokularından tanır seviyededir. Hekimi seyrede seyrede hangi ilacın hangi hastaya ne zaman verileceğini de iyice öğrenmiştir. Öşkü, Yuriy Davıdoviç'e sık sık igil çalar, bildiği efsaneleri anlatır. Bir şeyler öğrenme ve evlenme isteği de hat safhadadır ve artık kendisinden yaşça çok büyük bir talipliye de ılımlı bakar.

31. Bölüm: Yuriy Davıdoviç ile Askak-Kontr sıkı sohbet arkadaşı olmuştur. Onların her sohbeti aynı zaman birer bilgi yarışması şeklindedir. Davıdoviç dinlenme saatlerinde Öşkü'nün odasına gidip ona ilaçlar hakkında dersler verir. Öşkü, bir yandan da Tuva coğrafyası, kültürü ve yakın tarihiyle ilgili bilgileri Askak-Kontr'un konuşmalarından alır.

Bu bölümde Askak-Kontr'un şakayık çiçeğiyle, tayga başındaki hiç erimeyen karlarla ilgili söyledikleri aynı zamanda bir modern tıp eleştirisi olarak ele alınmalıdır. Askak-Kontr, aynı zaman da hekim de olan lamalar dahi Tuva'ya gelmemişken Tuva halkının uyguladığı geleneksel tıp yöntemlerini övüp modern tıbbi eleştirir. Askak-Kontr'un, Tuvaların aya Ay

Adam³⁷ ismini verdiği ve Tuvaların ay ile ilgili inançlarını, oytulaaş geleneğini anlattığı sıra dışı kısımlar, Tuva kùltùrù açasından önemli yer tutar.

32. Bölüm: Gözüne çalı batan çoban bir çocuk hastaneye getirilir. Çocuk henüz dokuz yaşındadır. Davıdoviç, ilk kez çok telaşlanır. Davıdoviç, hastanenin teknik malzeme bakımından çok yetersiz olması sebebiyle çocuğun gözlerini dürbün vasıtasıyla inceler. Çocuğun tek gözü üç gün içinde müdahale edilmezse kör olacaktır. Davıdoviç hemşiresi Öşkü ile beraber tüm malzeme, ilaç eksikliğine rağmen başarılı bir operasyon yürütür. Üç tehlikeli gün boyunca çocuğun başında bekler ve çocuğun gözü kör olmaktan kurtarılır.

33. Bölüm: Öşkü, Yuriy Davıdoviç'in yanında geçen zaman boyunca kendini geliştirdiğini, eskisi gibi cahil olmadığını düşünür. Davıdoviç'in para koleksiyonu onu oldukça şaşırtır. Öşkü için, birçok ülkenin paralarını barındıran bu koleksiyon, en az Davıdoviç'in birçok dil bilmesi kadar hayret vericidir. Öşkü, Davıdoviç'in güvenini kazanmıştır ve geceleri hasta kontrollerini kendi başına gerçekteştirir, bir yandan Rusça da konuşmaya başlamıştır. İlaçların Latince isimlerini de öğrenir.

Bu bölümde Tuva tarihine dair uzunca bir bölüm Askak-Kontr'un ağızından okunur. Askak-Kontr, para koleksiyonunu gösteren Yuriy Davıdoviç'in paralardan birinde resmi olan Dançay'ın kim olduğunu ısrarla sormasıyla anlatmaya başlar. Noyan Ölzey Oçur'un Altmış Bahadır'ı katletmesiyle başlayan siyasî konuşma, daha sonra ülkenin yönetimini ele alan Salçak Toka'nın kontr terimini icat etmesiyle sürer. Yuriy Davıdoviç, bir uzman dedektif gibi birbiri ardına ustaca sorular sorar. Askak-Kontr, Dançay'ın Salçak Toka tarafından suçsuz yere öldürüldüğünü söyler. Tuva'da, Salçak Toka'nın marifetiyle uydurulan kontr, halk düşmanı, Japon ajanı sıfatlarına uygun kimsenin olmadığını, öldürülenlerin masum olduğunu anlatır. Sonrasında Dançay'ın hayatının en önemli bölümlerini uzun uzun ifade eder.

³⁷ Ay adam: Ay Baba/Ay Ata anlamına gelir. Türkiye Türkçesindeki Ay Dede ile eş anlamlı kullanılır.

Bu bölüm, Tuva siyasî tarihi açısından son derece önemlidir. Tuva’da büyük bir siyasî temizlik, hayalî düşmanlara yapılan tanımlamalar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

34. Bölüm: Yitik Kız’ın en ilgi çekici bölümlerinden biridir. Olağanüstülüklerle dolu olan bu bölüm Askak-Kontr’un dilinden anlatılır. Askak-Kontr Maŋgan Elezin’de bir dizi sıra dışı olaylar yaşamıştır, bu yaşadıklarını Yuriy Davıdoviç ve Öşkü’ye anlatır.

Askak-Kontr, Maŋgan Elezi denen yerde *Albısların Beyaz Evi* olarak adlandırdığı bir yapı görür. Yapıda büyük bir toplantı düzenlenmektedir. Askak-Kontr, Holuraaş-Ham ile Kilçeŋ-Ham’ın da bulunduğu bu toplantıyı baştan sona izler. Bol bol içki de tüketilen, musikinin güçlü olduğu, peri kızlarının gezindiği, metafizik varlıkların yer aldığı bu toplantının yöneticisi, albısların lideri olan Çees-Haay’dır. Çees-Haan üç gözlü, bakır burunlu olağanüstü bir varlıktır. Çees-Haay, Kilçeŋ-Ham ve Holuraaş-Ham’a saygı duyar. Bu iki kamın; devrim düşmanlarının, avcılarının, halk düşmanlarının uğradığı kıyım karşısında metafizik varlıklar indinde bu kadar muteber olması manidardır.

Çees-Haay, boynunu her döndürdüğünde pars, kızıl puhu kuşu, kızıl tilki, ayı gibi varlıklara dönüşür. Dönüştüğü her varlık aslında büyük siyasî kıyımdan bir şekilde etkilenmiş insanlardır. Zulme uğrayan bu kişiler, gördüğü zulmü hayvan donuna girerek anlatır. Anlatılanlardan, öldürülen insanların Japon işbirlikçisi olmadığı, devrim karşıtlığı yapmadığı, herhangi bir suça karışmadığı ve işlenen tüm cinayetlerin Salçak Toka’nın yönetiminde işlendiği anlaşılır.

Öşkü, Askak-Kontr’dan dinlediği bu olağanüstü anlatı sayesinde babası Ulug-Aŋçı’nın suçsuz olduğunu öğrenir.

35. Bölüm: Bu bölümde metafizik dünyadan çıkılarak yeniden somut dünyaya dönülür. Öşkü, eğitim alma hakkının elinden alınmasına üzülmekle beraber atalarını ve Yuriy Davıdoviç’i minnetle yad eder. Atalarından kalan söz varlıkları ve hekim Yuriy Davıdoviç, onun yoluna ışık tutmuş, ona hayata tutunma imkânı tanımıştır. Yuriy Davıdoviç’in aslen Rus olmadığı da vurgulanır.

Öşkü, hastanede gösterdiği çalışkanlığının karşılığı olan hemşirelik diplomasını Yuriy Davıdoviç'in elinden alır. Öşkü, ömrü boyunca bu hastanede kalıp insanlara faydalı bir hemşire olarak çalışmak niyetindedir. Öşkü bunlarla beraber teker teker kaybettiği aile üyelerini sık sık anmaya, onlar için üzülmeye de devam eder. Yer yer kimliğinin açığa çıkmasından da korkan Öşkü, bu korkusunu Yuriy Davıdoviç'e duyduğu güvenle yener.

36. Bölüm: Daha önce Mugur-Aksı Hastanesi'nde tedavi de gören bir genç kız Öşkü'ye kulüpte düzenlenecek bir yarışmanın tanıtım ilanını getirir. Yarışma şarkıcılar ve müzisyenler için düzenlenecektir. Okuldan atılan, kulüpteki film gösteriminden kovulan, âşık olduğu erkeklerden koparılan Öşkü; bu yarışmaya şüpheyle yaklaşır. Bir yandan da annesinin bir zamanlar ona söylediği *sanatçı kızım, igilci kızım* gibi güzel sözleri de düşünür.

Yuriy Davıdoviç, kendisini igille çalıp söylediği türkülerle çok defa ağlatan Öşkü'yü konservatuvarda okumaya lâıyk görür. Yarışmaya katılma hususunda şüpheleri olan Öşkü'ye bir çift ayakkabı, elbise ve börk dikebileceği kumaş hediye eder. Öşkü'yü Rusça ve Latince öğrendiğini; çok iyi seviyede igil çaldığını ve şarkı söylediğini, terzilik yapabildiğini, zeki olduğunu belirterek övüp yarışmaya katılmaya ikna etmeye çalışır. İkna olan Öşkü, yarışmada oytulaaş türkülerinden okumaya karar verir fakat Askak-Kontr buna katıyetle karşı çıkar.

Yarışmaya Öşkü'nün vokalist ve sazıcı, Yuriy Davıdoviç ve Askak Kontr'un sazıcı olarak yer aldığı bir ekiple girilir. Muhteşem bir performansla dinleyicileri büyülerler. Çılan-Karak adlı olumsuz tip devreye girer ve yarışmaya Mariya-Hertek adıyla katılan Öşkü'nün gerçek kimliğini açık ederek birincilik kazanmasına engel olur.

Öşkü, bir düş görür. Öşkü, düşünde İspanya'daki iç savaşıta gazetecilik yapmaktadır. Yazar; bu kısımda savaşıta bir taraftır, General Franko ve Salçak Toka aynı kıyımcı zihniyetin temsilcileri olarak ele alınır. Öşkü bir başka rüyasındaysa Tuva'ya gelen İspanyol genç gitarist Garsiya Lorka'yla aşk yaşar. Garsiya Lorka, kili arasında cereyan eden romantik kısımda İspanya'yı ve Barselona'yı anlatır. Seçilen şehrin de, merkezî hükümete karşı muhalif bir şehir olması Franco'ya karşı takınılan tavırla uyuşmaktadır. Garsiya

Lorka'nın ağzından söylenen şiirler, okunan güfteler bu bölümü edebî anlamda oldukça önemli kılar. Gördüğü düşlerden bir tanesinde Tuva'da evrensel bir müzik yarışması tertip edilir ve Tuva'ya İstanbul'dan gelen bir Türk karakter görülür. Yitik Kız boyunca Tuvaların Türk soylu bir halk olduğu vurgusunun yapıldığı göz önünde tutulursa Türk karakter ayrıntısı önemli bir yer tutar.

Öşkü, birbiri ardına düş görmeye devam eder ve psikolojik anlamda oldukça bunılır.

37. Bölüm: Çılan-Karak Öşkü'nün karşısında çıkar ve onun aslında kim olduğunu bildiğini, yarışmada birinci seçilmesine bizzat engel olduğunu, soyunu kurutan kişi olduğunu söyler. Çılan-Karak tüm bu yaptıklarını Toka'nın emirleriyle yaptığını, onun sadık bir askeri olduğunu açıklar.

Öşkü, Yuriy Davıdoviç ve Askak-Kontr yaşananlardan sonra bir araya gelmez olmuştur. Yuriy Davıdoviç, Öşkü'ye hastanede çalışamayacağına dair emir geldiğini ama yanına ziyaret maksadıyla gelebileceğini istemeye istemeye söyler. Öşkü, Çılan-Karak'ın faaliyetlerini sürdürmesi sonucu işinden atılmıştır. Kış soğukunda dışarıda kalan Öşkü, bir fırında iş bulur. İş oldukça ağırdır. Öşkü'den işe başlayabilmesi için sağlık raporu talep edilir ve Yuriy Davıdoviç gerekli raporu verir. Fırının ocağından sorumlu olan Öşkü, babasının nasihatı olan ateş söndürmeme düsturuna uygun şekilde çalışmaya başlar. Öşkü hem yakacak temininden hem su taşımadan hem de ocaktan sorumludur.

38. Bölüm: Bu bölüm, ateşin Tuva kültüründeki yerini anlamak açısından önem taşır. Öşkü, hayatında mühim yer işgal eden büyüklerinin ateşe karşı olan ilgilerini, bakış açılarını anlatır.

39. Bölüm: Öşkü, bir köpeği kömür yığınının yanında beslemeye başlar. Köpeğe, eski köpeğinin ismi olan Ezir ismini verir. Ezir, Öşkü'nün yeni yoldaşı olur.

Öşkü, çalıştığı ağır işin üstesinden gelebildiğini görünce kendine yeniden güven duymaya başlar. Sinemaya gitme, yeni insanlarla tanışma, evlenme isteğiyle dolar. İlk maaşıyla yatak, yorgan vb eşyalar satın alır. Daha önce

sahneye çıkan, güzelliği ve yeteneğiyle hem Yuriy Davıdoviç'in hem seyircilerin beğenisini toplayan Öşkü, beğenilmenin büyüünden kurtulamaz. Yeniden kulübe gitmek orada çalıp söylemek ister. Bu mümkün olmayınca, fırındaki diğer iki işçi olan kadınlara igiliyle türkü çalıp söyler.

Kulüpte düzenlenen kadınlar günü kutlamasına katılmak isteyen Öşkü, bu isteğini işi dolayısıyla gerçekleştiremez. Öşkü'nün bu kısımda kadınlar ve kadınlıkla ilgili söylemleri, her ne kadar geleneğin temsilci bir kahraman olsa da kadın aydınlanmacılığının da bir temsilcisi olduğu gerçeğini gösterir.

40. Bölüm: Nehirde elbiseleri yıkayıp fırına doğru ilerleyen Öşkü, kendisinden bahsedildiğini fark eder. Öşkü'yle ilgili konuşan kadınlar, soyu bozuk olmasa onu gelini olarak görmek isteyeceğini söylemektedir. Öşkü, yarışmadan sonra kendisinin kim olduğunu bilen birilerine ilk kez rastlamıştır. Halk düşmanlarından sağ kalan tek kişi Öşkü'dür. Daha sonra mağazada *kontr uruu*, *hainin kızı* gibi hakaretlere uğrar. Öşkü ise kendisini ve yaptığı işi önemser, Mugur-Aksı halkının ekmek yiyebilmesi Öşkü sayesinde.

Fırından sorumlu olan yönetici Herteş-Hertek, Öşkü'yü denetlemeye gelir. Herteş-Hertek, Öşkü'ye bir hafta daha çalışabileceğini sonrasında çalışmasının sakıncalı olduğuna dair emir geldiğini söyler.

41. Bölüm: Öşkü, çaresiz bir hâlde Yuriy Davıdoviç'in yanına gider. Davıdoviç onu şefkatle karşılar ve 8 Mart Dünya Kadınlar Günü hediyesi verir. Öşkü, öğretmeninin onu unutmadığını görünce sevinçten ağlar fakat Davıdoviç'in manevi desteklerinden başka bir yardım göremez.

Öşkü, bu bölümde erkek olmadığına hayıflanır. Erkek olsa maruz kaldığı zulümlere karşı şiddete başvuracağını ifade eder. Fırının diğer iki çalışanından da umduğu yakınlığı göremeyen Öşkü, psikolojik olarak yıpranmaya devam eder. Yaşadıklarına bir anlam veremeyen Öşkü, iç konuşmaları boyunca bir suç işlemediğini, masum olduğunu; aile üyelerinin yok yere zulüm gördüğünü söyler durur. Çocukluk günlerinden başlayarak geçmişini düşünür durur. Artık yirmi beş yaşındadır.

Bu bölümde, Yuriy Davıdoviç'in Öşkü'ye taktığı Mariya isminin Yahudilerin kutsal büyüklerinden birinin ismi olduğunun zikredilmesi önemlidir. Hitler'in önceki bölümlerde diktatör olarak zikredilmesi ve romanın başkahramanı olan olumlu tip Öşkü'ye verilen bir ismin Hitler'in hışmına uğrayan Yahudilerden seçilmesi mühimdir. Bu bölümde Mariya'nın ölümsüz olduğu da vurgulanır. Bu vurgu, Öşkü'nün kam olmaya doğru ilerlediği düşünüldüğünde daha da önem kazanır. Buradan Öşkü'nün kamlık mertebesine, iyelik mertebesine çıkacağına dair bir işaret görülür.

Bölümün son kısmında yazmasının başında olmadığını fark eden Öşkü, varildeki suya başı açık hâlde bakar. Öşkü saçlarının bembeyaz olduğunu görür. Öşkü, derin bir travma yaşar. Ak-Baştı³⁸ iyesi, Öşkü'ye gaip ten seslenerek telaşlanmamasını, saçlarının ağarmasının babasını düşünmekten olduğu telkin eder. Öşkü artık manevî yolculuğunda bir mertebe daha atlamıştır.

42. Bölüm: Öşkü'nün kontr uruu olduğunu öğrendikten sonra ondan uzak duran iki kadın, fırtına çıkınca Öşkü'nün yanına sığınır lar. Öşkü, iç konuşmalarıyla bu iki kadını yargılar fakat onları dostane şekilde ağır lar.

Öşkü, çok iyi çalıştığı takdirde işten atılmama ihtimalini uzun uzun düşünse de kontr kızının böyle bir şansı olmayacağı gerçeğini aklından çıkarmaz. Gelecek senenin Yılan Yılı olduğunu, Yılın Yılı içerisinde olumlu veya olumsuz büyük bir gelişme olacağını düşünür.

43. Bölüm: Öşkü dışarıda gezinirken yaşlı bir kadınla tanışır. Bu kadın, Öşkü'nün üvey ailesini tanıyan biridir. Kadının eşi de devrim düşmanlığı suçlamasıyla katledilmiştir. Kadının başından geçenlerin anlatılması vasıtasıyla Salçak Toka'nın siyasî zulümleri tekrar işlenmiş, hatırlatılmış olur.

44. Bölüm: Çılan-Karak, bölümün ilk sahnesinde yeniden görünür. Öşkü'ye tanınan bir haftalık müddetin son beş günüdür. Herteş-Hertek Öşkü'nün kapısına dayanır. Öşkü, geceleyin gelen bu davetsiz misafirden ürkerek yanında biri varmış gibi davranır ama Herteş-Hertek'i aldatamaz.

³⁸ Ak başlı anlamına gelir.

İçeri giren Herteş-Hertek, Öşkû'ye zorla sahip olmaya çalışır. Öşkû, Herteş-Hertek'e karşı koyup onunla boğuşur. Ezir'in de Herteş-Hertek'i ısırması sayesinde kendini kurtarır. Herteş-Hertek'i Öşkû'nün üstüne salan Çılan-Karak'tır. Amacına ulaşamayan Herteş-Hertek Öşkû'ye fırını terk etmesi için tan vaktine kadar mühlet tanır.

45. Bölüm: Bu bölüm, Öşkû'nün köklü bir geçmişe sahip olan oytulaaş geleneğine ait manzumeleri okuduğu için suçlandığını, kınandığını ifade etmesiyle başlar. Öşkû, Yuriy Davıdoviç gibi bir bilginin, bir entelektüelin olumsuz bir taraf bulamadığı oytulaaş eserlerinin yasaklanmasına bir anlam veremez. Yuriy Davıdoviç'in bir kabahati olup olmadığını düşünür. Salçak Toka'yı öven eserler okuyan insanların iyi imkânlarla kavuştuğunu bilen Öşkû, yarışmada bu tarz eserler okusa işinden olmayacağını düşünüp pişmanlık duyar. Uspun-Dorju'yu anımsayan Öşkû, ondan bir yardım bulabileceğini düşünür. Uspun-Droju, fotoğrafçılığı kendi kendine öğrenmiş ve gazeteci olmuştur.

Öşkû yeniden ardı ardına düşler görür. Gördüğü bir düşte babasının masum olduğu, her şeyin açığa çıkacağına dair sözler işitir.

46. Bölüm: Öşkû başından geçenleri hakketmediğini, aile üyelerinin neler yaşadığını yeniden dile getirir. İçler acısı hâlini tekrar eder. Birbiri ardına düşler görür.

Öşkû düşlerinden bir tanesinde Holuraaş-Ham ile konuşur. Holuraaş-Ham bedenen görünmez fakat gaipten sesi gelir. Holuraaş-Ham Öşkû'ye hayat hikâyesini, hiçbir suç işlemediğini, masum olduğunu ve buna rağmen cezaevinde yattığını anlatır. Silahlı adamlar Holuraaş-Ham'ı da tutuklamış, mal varlığını hiç etmiştir. Holuraaş-Ham'ın kendi yaşadıklarını anlattığı bu kısımda dikkat çeken bir özellik olarak Yitit Kız boyunca ilk kez Sovyetler Birliği'nin ismi zikredilir. Holuraaş-Ham'ın tutuklanmasının, malvarlığına el konmasının, ağır czaevi koşullarında kalmasının sebebi Holuraaş-Ham'ın Sovyet egemenliğine karşıt propaganda yürüttüğü ve dinî faaliyetlerde bulunduğu iddiasıdır. Holuraaş-Ham, Hakas'tan Mönğün-Tayga'ya ak güvercin donuna girerek geldiğini ifade eder. Don değiştirme ve ak güvercin donu motifi dikkat çeker. Holuraaş-Ham, Öşkû'ye anlattıklarını ileride

çocuğuna anlat diye salık verir. Son olarak bir kızıdan bahseder ve o kızın da yakında bulunduğu yeri terk edeceğinin haberini verir. Bahsettiği kıza dair verdiği bilgiler Öşkü ile birebir aynılık gösterir.

47. Bölüm: Bu bölüm, Öşkü'nün roman boyunca onlarca kere tekrar ettiği sözü yeniden telaffuz etmesiyle başlar: Ateş söndürülmez, kızım. Öşkü, ateşi son kez harlar. Fırından ayrılmaya hazırlanan Öşkü; çalıştığı alanı tertemiz yapar, Ezir'i son kez doyurur, igilini ve Yuriy Davıdoviç'in verdiği ilaçları yanına alır. Bir insanla vedalaşır gibi Ezir'le vedalaşan Öşkü, Ezir'in kendisine gösterdiği tüm sadık dostlukları adına teşekkür eder. Ailesinden, oymağından hayatta olan tek kişi Öşkü, Möngün-Tayga'ya gitmek üzere Mugur-Aksı'ndan ayrılır.

48. Bölüm: Öşkü, bir insan olduğu hâlde insanların arasında kendine bir yer edinemeyişine üzülen yollara düşer. İnsanların arasındayken onu takip eden şeytanların olduğuna üzülür. Ancak bir gün her şeyin açığa çıkacağına inanır. En büyük üzüntüsüyse anne olup ailesinin soyunu devam ettirememesidir.

Öşkü, Möngün-Tayga'ya doğru bir müddet tırmanıp bir mağarada konaklar. Artık nehirden çok yukarılarda, Möngün-Tayga'nın eteklerindedir. Möngün-Tayga'dan kendisini bağışlamasını ve korumasını diler. Bulunduğu yerden korkmaz, kendini yabanileşmiş olarak tarif eder. Sonra yakında bir avcı çadırı görür. Çadırda yemeklik malzemeler, kurutulmuş et bulur. Yemek yapıp yer. Yemekten sonra, ateşi söndürmediği takdirde ağaçların tutuşabileceği, orman ve ormandaki hayvanların zarar görebileceğini düşünerek ağlaya ağlaya ateşi söndürür. İlk kez üvey babasının nasihatini çiğnemiştir. Sonrasında çadırdan ayrılır.

Mağaradaki karları, buzları elleriyle kürür. Hava çok soğuktur, Öşkü'nün deyişiyle kılıç gibi soğuk vardır. Kapkara kirpikleri, beline kadar bembeyaz sakalları, mavi ipek giysisi, vaşak derisinden börkü, gümüş çakmağı ve kargı gibi atı olan Möngün-Tayga iyesi Öşkü'nün karşısında belirir. İyenin atının toynakları yere değmez. Möngün-Tayga'nın iyesi, Öşkü'ye buralara kadar nasıl çıktığını sorar. Öşkü; kendisine, ailesine ve diğer masum insanlara neler yaşatıldığını tek tek anlatır. Möngün-Tayga iyesi

Öşkü'yü teskin eder, mutlu olacağı günlerin geleceğini telkin eder ve gözden kaybolur. İyenin sesi bir müddet sonra zeminin altından duyulmaya başlar ve Öşkü, tatlı bir uykuya dalar.

49. Bölüm: Möngün-Tayga; Bir masalın, efsanenin bitişini andıran bu bölümde kişileştirme sanatına başvurularak bir insan gibi ele alınır. Möngün-Tayga'nın henüz çok genç olduğu dönemlere başı ağardığı için möngün, yani gümüş ismini aldığı söylenir. Tayga'nın dört mevsimdeki halleri ayrı ayrı betimlenir. Öşkü ise artık bir efsane kahramanıdır. Uzun yıllar boyunca evlenmek isteği taşıyan fakat bu isteği gerçekleşmeyen Öşkü, Möngün-Tayga'da kalır. Birçok delikanlı ise her sene Möngün-Tayga'ya tırmanıp evlenmek istediği Öşkü'yü arar.

2.2. Ses Bilgisi

2.2.1. Ünlüler (Tuv. ajık ünner).

Ünlü, “ciğerlerden gelen havanın ağız kanalında herhangi bir engele uğramadan dil ve dudakların oluşturduğu ses” olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 2023: 239). Tuva Türkçesi gramerlerinde *ajık ünner* olarak tanımlanan ünlülerin dikkat çeken özelliğinin kendi başlarına hece oluşturabilmeleri ve vurgulu olmaları gösterilmiştir. Ünlüler uzunluk-kısalıklarına, ciğerden telaffuzlarına ve boğumlanmalarına göre sınıflandırılabilir (Salzıñmaa ve Sat, 1980: 58).

Tuva Türkçesinde toplamda 24 ünlü bulunmaktadır. Bunlar şu ölçütlere göre sınıflandırılabilir:

- a) *Normal uzunluklu ünlüler:* /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/.
- b) *Gırtlaksız ünlüler:* /a'/, /e'/, /ı'/, /i'/, /o'/, /ö'/, /u'/, /ü'./
- c) *Uzun ünlüler:* /aa/, /ee/, /ıı/, /ii/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/.³⁹

³⁹ İshakov ve Palmbah (2019) bu üçlü sınıflandırmanın dışında ‘konuşma Tuvacası’nda burunsal karakterli uzun ünlüler bulunduğunu; fakat bunların uzun ünlülerin konuşma dilindeki varyantları olduğunu; bazılarının ağızlarda bağımsız birer fonem olarak korunduğunu ve bazı eş sesli kelimelerin anlam farklılıklarını belirtmek için kullanıldığını ifade etmektedir.

2.2.1.1. Normal Ünlüler

İshakov ve Palmbah (2019: 12) normal ünlülerde /e/ ve /i/ ünlüleri hariç bir tarife gerek olmadığını, bunların Altayca, Kırgızca ve Hakasça gibi diğer Türk dillerinde benzer seslerle pek farklılık göstermediğini belirtmiştir. Araştırmacılar, genellikle sadelik ve kolaylık için geniş ünlülerle yarı geniş olanları bir gruba ve yarı-dar ünlülerin ise diğer gruba birleştirildiğini; bundan dolayı Tuva ders kitaplarında ünlülerin sınıflandırma tablosunun aşağıda gösterilen basitleştirilmiş halinin bulunduğunu söylemektedir:

Ünlüler	Düz		yuvarlak	
	kalin (arka)	ince (ön)	kalin (arka)	ince (ön)
geniş	a	e	o	ö
dar	ı	i	u	ü

Tablo 3 : Tuva Türkçesinde ünlülerin sınıflandırılması (İshakov ve Palmbah, 2019).

2.2.1.1.1. /a/

Tuva Türkçesindeki normal uzunluğa sahip ünlüler, kökenleri itibariyle diğer çağdaş Türk lehçelerinde bulunan aynı ünlülere tekabül etmekte; Tuva Türkçesinde sözcüklerin ilk hecesinde bulunan /a/ ünlüsü, bu yazı dillerinde de /a/ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun istisnası Çuvaşça, kısmen Türkmençe ve Yakutça'da görülmektedir (İshakov ve Palmbah, 2019:). Bu ünlü arkada damak ünlüsüdür, geniş ve açık olarak telaffuz edilir ve kelimenin her yerinde görülebilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 44).

- *Çogum **adım** Ular-Hertek./ "Gerçek **adım** Ular-Hertek'tir" (7/3).*
- *Bo kızıvıstıñ ugaannı konçug dep **azıraan** avam çugaaladı./ "Üvey annem bu kızımız zekâ küpüdür dedi" (57/31).*
- *Ol **dagılga** tıvalar mooldar aldaylar delegler dörbetter şuptu çetkilep kelir turgan çüvedir./ "Bu **takdis ayinine** Tuvalar, Moğollar, Altaylar, Delegler, Dörbetter eksiksiz katılım sağladılar" (26/91).*

2.2.1.1.2. /e/

Tuva Türkçesinde *ajık delgem ün* “geniş ünlü” olarak tanımlanan /e/ ünlüsü, Azerbaycan ve Uygur Türkçesinde kimi zaman kapalı é ve /e/’ye, Başkurtça, Tatarca ve Hakasçadaki /i/’ye karşılık gelmektedir (İshakov ve Palmbah, 2019). Tuva Türkçesinde, Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülen kapalı e’den daha açık fakat normal /e/’den daha dar bir /e/’dir. Bu /e/, bir ön damak ünlüsüdür (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 44).

- *Öñ-baazın çeçekter saglangaynıp turda sug bajı dagırın baza horup kaapkan./* "Rengârenk **çiçekler** rüzgârda salınıyorken kaynak sularını kutsama devri de kapanmıştı" (126/14).
- *Oojum çanrıg bolgaş ünü hoyug./* "**Tabiatı** sakın, sesi yumuşaktı." (60/1).
- *Ajulga-la kiirip aar bolza çünü daa kılır küzeldig men./* "Bir işe başlayabilince her şeyi yapmak istiyordum" (135/12).
- *Sen am emçi sestrazı sen./* "**Sen** artık bir hemşiresin" (140/23).

2.2.1.1.3. /ı/

Tuva Türkçesindeki /ı/ ünlüsü, Özbekçe, Uygurca ve Çuvaşça hariç aşağı yukarı tüm Türk lehçelerinde birbirinin dengidir (İshakov ve Palmbah, 2019). Bir art damak ünlüsü olan /ı/, yarım dar telaffuz edilir. Sözcükler her hecesinde yer alır (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 44).

- Ulustun **aybızın** kılgaş amıdırıp çoruur./ "İnsanların **siparişlerini** yaparak geçimini sağlıyordu" (60/2).
- *Kiji бүрүзү tuskay attıg./* "Bütün insanların kendine özgü bir **adı** var" (3/4).
- *Bo duruyaalar kıştıg soogun izig oranga erttirgeş çazıp çanıp keerler./* "Turnalar soğuk **kışı**, sıcak bir memlekette geçirip tekrar geri dönerler" (5/9).

2.2.1.1.4. /i/

Sekiz normal ünlünün bir teki olup dar söylenen bu ünlü, bir ön damak ünlüsüdür. İshakov-Palmbah bu ünlünün Uygurca, Kırgızca **vb** Türk

dillerindeki i ile kapalı e arasında gidip gelen bir ünlü olduğunu söylerler (İshakov, Palmbah 2019: 13).

- *Açam ızıguurundan angı bolgaş çugaakır **kiji** çoraan./* "Babam atadan avcı ve ozan bir **kişiydi**" (3/1)
- ***Bistiñ** ıraajıvıs Nefertiti oldur./* "**Bizim** şarkıcımız Nefertiti'dir" (268/19)
- *Markanı holu **bile** degbes emçi bolgan./* "Pullara eli **ile** dokunmuyordu" (180/3).

2.2.1.1.5. /o/

Tuva Türkçesinde alıntı sözcükler hariç yalnızca ilk hecelerde görünen bir ünlüdür. *Yarı geniş, yuvarlak, arka damak ünlüsüdür* (Koçoğlu, 2018: 34).

- *Men çajımdan tura açamnıñ töögülüg çugaaların **bolgaş** kıska kıska tooldarın dıñnavas ösken men./* "Ben küçüklüğümde beri babamın anlattığı efsaneleri **ve** kısa kısa masalları dinleyerek büyüdüm" (3/2).
- ***Kiji** avalıg **bolur**./* "İnsan annesi **olandır**" (3/10).
- *Mende buruu **çok**./* "Bende suç **yok**" (19/18).

2.2.1.1.6. /ö/

Tıpkı o ünlüsü gibi, alıntı sözcükler hariç sadece ilk hecelerde bulunan bu ünlü yarı geniş, yuvarlak ve ön damak ünlüsüdür.

- ***Kiji törel** ızıguurlug bolur./* Her insanın ataları, **akrabaları** vardır. (3/12).
- *Avam açam üş ugbaşkılar **dört** alışkılar şuptu tos kiji ozalaap egge çurttap turgan bis./* "Annem, babam, üç ablam, **dört** kardeşim, toplam dokuz kişi üçra bir köşedeki çadırımızda yaşıyorduk" (4/2).
- *Çeerbi baş hoylug, üjen baş **öşkülüg** çoraannar./* "Küçükbaş hayvan olaraksa yirmi baş koyun, otuz baş da **keçimiz** vardı" (4/13).

2.2.1.1.7. /u/

Tüm hecelerde yer alabilen bu ünlü art damakta telaffuz edilen her hecede görülebilen dar, yuvarlak bir ünlüdür.

- *Avay seni kayın **kurug** ıdar men./* "Anneciğim seni nasıl eli **boş** gönderirim" (67/29).
- *Duymalarım meen aayımga kirip yanzı bürü ej baazın daştarnı **ekkeer turdu.*** "Kardeşlerim bana uyup çeşitli renklerde taşlar **getiriyordu**" (4/18).
- *Aşamnuñ hüren a'dı kulaktarın tak kızıpkaş **sugnu** paktap turu./* "Babamın doru atı, kulaklarını kısarak **su** içiyordu" (4/24).

2.2.1.1.8. /ü/

Ön damak ünlüsüdür, dar ve yuvarlak telaffuz edilir.

- *Çaŋgıs konçuğ **küzeer** çüvem kelir üyeniñ kijileri kara nügüldüñ hannıg hiliñçeen körbes oolzun./* "Yegâne **isteğim**, gelecek kuşakların bu kara iftiraların, bu kanlı günahların tekrar yaşanmamasıdır" (6/19)
- *Şerig hepterlig boolar çüktegileen havaanda kızıl beş adır kadaan berterlig kijiler **öövüs** çanıña doktaadı./* "Asker üniformalı ve silahlı; alnında beş uçlu yıldız olan şapka takan kişiler **evimizin** yanında durdular" (6/26)
- *Öñ-baazın çeçekter saglañaynıp turda sug baji dagurın baza horup kaapkan./* "**Rengârenk** çiçekler rüzgârda salınıyorken kaynak sularını kutsama devri de kapanmıştı" (126/14).

2.2.1.2. Uzun Ünlüler (Tuv. uzun ajık ünner).

"Uzun ünlü, boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlü" olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 2023: 235).

Tuva Türkçesindeki uzun ünlülerin niteliği tartışmalı bir konudur ve uzun ünlülerle ilgili yaygın görüş bunların ikincil uzunluklar olduğudur. Yaygın olarak Eski Türkçedeki uzun ünlülerin Tuv.'da normal ünlülere dönüştüğü

kabul edilir. Oluşan ikincil uzunluklar ise daha çok iki ünlü arasında kalan ünsüzün büzülmesiyle meydana gelmektedir (Koçoğlu, 2018: 45).

Tuva Türkçesinde uzun ünlüsü olan kimi sözcükler de Moğolcadan alıntıdır. İshakov-Palmbah (2019) Eski Türkçedeki aslî uzun ünlülerin Yakutça ve Türkmencede kimi kelimelerde korunduğunu söylerken Doerfer, Halaç Türkçesinde de aynı durumun mevcut olduğunu belirtir.

2.2.1.2.1. /aa/

- *Seni **managzaaş** inag bolduvus./ "Seni bekliyorduk" (6/29)*
- *Avam çünü daa **çugaalavadı**./ "Annem bir şey söylemedi" (14/27)*
- *Azıgda **ovaalap** kaan tokpak bar./ "Köşede odun yığnağı vardı" (310/11).*

2.2.1.2.2. /ee/

- *Çanına mañnap **keeringe** avam bajımnı suybaп suybaп teyimden çıttap kagdı./ "Yanına koşup geldiğimde anneciğim başımı sıvazlayıp koklayarak öptü" (10/15).*
- *Kök **deer** /Mavi **gök** (19/35).*
- *Duñmalarım **meen** aayımga kirip yanzı bürü eñ baazın daştarnı ekkeer turdu./ "Kardeşlerim bana uyup çeşitli renklerde taşlar getiriyordu" (4/18).*

2.2.1.2.3. /ıı/

- *Çüü konçug salımı bak töl boor –digeş **aaatkušta** kavaynı düjürgeş ıyañılınğ öpeyley berdi./ "Askıdaki beşiği indirdi ve “Ne bahtı kara çocuksun!” diyerek öptü" (10/29).*
- *Öglenirde algan **sırtum**./ "Evlendiğimde aldığım yastığım" (7/18).*
- *Ta **kayun** kelgen halay çüve ulaanuttay bergen bis./ "Başımıza gelen başka bir bela da kızamık olmamızı" (14/8).*

2.2.1.2.4. /ii/

- ***Biçii** duñmalarımga san sanadır turgan men./ "Bir yandan toy kardeşlerime sayı saydırıyordum" (1/14).*

- *Emiskik emmes çügge avazınıñ **emiin** emer amıtan bolgan./*
"Biberon emmiyor sadece anasının **memesini** istiyor" (12/25).
- *İdiinge budu sıymastaan./* "Ayakkabısına sığmaz olmuştı ayakları" (21/15).

2.2.1.2.5. /oo/

- ***Boolug** kijiler kattırıştı./* "Silahlı adamlar gülüştü" (8/7).
- *Ak-ak **çoorgannar**./* "Bembeyaz **çarşaf**lar" (142/23).
- ***Ooñ** soonda töreen adavis baza kontrlay bergeş boolattırıp kaan./* "Ondan sonra öz babamız da kontr olarak kurşuna dizilmişti" (181/11).

2.2.1.2.6. /öö/

- *Avamnıñ een **söölge** katap tikken çurt ında bolgay./* "Annemin en son diktiği çadır orada idi" (28/28)
- *Kök deerge köstüp kelir hün baza ertenniñ-ne bistiñ **öövüstü** harap kelir./* "Mavi gökyüzünde görünen güneş de erkenden bizim çadırımızı gözetir" (20/9).
- *Ulug emçining Tıva markalarını humagalaarın **köörümge** ava kijining aji tölün humagalaarı bile dömey bolgan./* "Başhekimin Tuva pullarını korumasına **baktığımda** sanki bir annenin çocuğunu korumasıyla aynıydı" (179/10).

2.2.1.2.7. /uu/

- *Çüü boldu, **kuurumçu** sambıra?/* "Ne oldu, **lanet** yazı tahtası?" (283/23).
- *Kargı hemniñ **suunga** bir-le dugaar çunganım ol./* "Kargı nehrinin **suyunda** ilk yıkışımıdı" (139/7).
- *Ol bodu törümelinden ugaanıg şurak orustaar bolgaş Moskvaga deedi **surguul** dooskan kijidir./* "Kendisi doğuştan zeki üst düzey Rusça bilen, Moskova'da **yüksek tahsil** görmüş bir kişiymiş" (184/1).

2.2.1.2.8. /üü/

- *Çüü bolganıl?/ "Ne oldu?" (283/23).*
- *Üstükü çerniñ aytışkının küüsedir apargan men./ "Üst birimin emrini gösterdim" (306/16).*
- *Ol Orus Dus Hölge höl duzu şüürep ajılday bergen./ "O Rus Dus-Hölge, göl tuzu eleme işiyle uğraşıyormuş" (181/1).*

2.2.1.3. Gırtlaksı Ünlüler (Tuv. Ög-bile Adaar Ünner)

İshakov ve Pal'mbah (2019), İhtilal'den önce Türkologların Tuvacadaki gırtlaksı ünlüler hakkında bir bilgileri olmadığını, Sosyalist İhtilal'den sonra Tuva Türkçesi için bir alfabe geliştirilince normal ve uzun ünlülerin yanında sadece ilk hecede rastlanılan gırtlaksı ünlüleri tespit ettiklerini söylemektedir.

Tuva Türkçesinin ünlü sistemindeki ayırıcı özellik gırtlaksı seslerin varlığıdır. Bu sesler, sesin, boğaz boşluğunun genişletilerek önce düz bir şekilde, sonra ise güçlendirilerek çıkarılmasıyla oluşur. Tuva yazı dilinin imlasında ünlülerin yanına sertleştirme işaretinin (ᠤ) eklenmesiyle gösterilir (Koçoğlu, 2018: 47). Gırtlaksı ünlüler isim, sıfat, fiil, zarf, ünlem gibi her türlü kelimede görülebilmektedir. Ayrıca, antroponim, etnonim, toponimlerde de görülmektedir.

Tuva Türkçesinin söz varlığı içinde ciddi boyutlarda Moğolca söz bulunmaktadır. Bu alıntıların bünyesinde Tuva Türkçesinin ses özelliklerinin en büyük yansımasını ise gırtlaksı ünlülü kelimelerin meydana gelmesi oluşturmaktadır. Moğolca ve onun aracılığıyla giren kelimelerde gırtlaksı ünlünün oluşma koşulu, kelime ortası veya sonundaki ünsüzün güçlü-sert olmasıdır. İlk hece ünlüsünden sonra, kelime ortası veya kelime sonu ünsüzün güçlü-sert ünsüz olmadığı kelimelerde ise gırtlaksılaşmanın oluşmadığı görülmektedir (Biçeldey 1999: 74).

Bununla beraber Türkçe kökenli olduğu bilinen a't "at", e't "et" gibi birçok kelimede de gırtlaksı ünlü görünür. Gırtlaksı ünlülerin gösterilmesinde (‘) işareti kullanılır fakat bu kullanım düzenli şekilde değildir, gırtlaksı ünlülü olan birçok kelimede işaretin kullanılmadığı görülür.

Metnimizde tespit edilen gırtlaksı ünlülü sözcükler şöyle örneklendirilebilir:

- *Çaş urugnuñ oyuskan adın adaarga, azalar budulup kaar diñir, inçangaş oon **ku'du** despes diñir./* "Küçük çocuklar takma adlarıyla çağrıldığında şeytanların kafası karışmış derler, bu yüzden çocukların **ruhlarına** zarar gelmez" (2/7).
- *Açam iyi **a'ttığ** çoraan./* "Babamın iki **atı** vardı" (4/10).
- *Havan, Hoy, A't, Par, Ulu çıldıg kijiler-bile bodamçalıg bolur töl-dür./* "Domuz, Koyun, At, Pars, Ejderha yıllarında doğanlarla ilişkisinde dikkatli olması gerekir" (37/7).
- *Tarbagan **e'din** küzel handır çip aar bodaan./* "Canı Dağ sıçanı eti yemek istemiş" (13/39).
- *Kıs urug mal-magan saptar, idik-hep daaraptar, **a's-çem** kıldıptar bolza, kandıg-daa çerge çurttap şıdaar dep kırıgannardan dıñnap östüm./* "Üvey anne babamdan "Kız çocuğunun hayvan sağabilir, üst baş dikebilir, **yemek** pişirebilirse nereye giderse gitsin hayatını idame ettirebilir." sözlerini dinleye dinleye büyüdüm" (33/21).
- *Azıraan iyem çerden ünır ünüştırnı, em **o'ttarnı** şıptuzun bilir./* "Üvey annem topraktan bitenleri, ilaç olarak kullanılan tüm **otları** bilirdi" (35/5).
- *Inçan bister iyi **ka't** kıldır çıskaalgan boor bis./* "O zamanlar bizler ikili **sıra** olurduk" (38/24).
- *Başkımnıñ **hey-a't** kiirgen sözün dıñnaaş, ulam-ulam nomçuttunar apargan men./* "Öğretmenimin **ilham** verici sözlerini dinleyerek, sürekli okudum, hatta matematik ve Tuvaca ödevlerini sınıftan çıkmadan, tamamlıyordum" (39/2).
- *Dal **dü's**./* "Tam **öğlen** vaktiydi" (40/16).
- ***O'ttavas.** Kelgen uunçe körüp turar./* "Otlamıyordu, geldiği tarafa bakıyordu" (45/16).

2.2.2. Ünsüzler (Tuv. Ajık Eves Ünner)

“Ağız kanalında ve diğer ses organlarında bir engelleme, daralma veya kapanmayla ve bir ünlü yardımıyla çıkarılan ses” (Korkmaz, 2023: 242) olarak tanımlayabileceğimiz ünsüzler, Tuva Türkçesinde *ajık eves ünner* olarak adlandırılır.

Ünsüzlerin tasnifinde onların sesletim gücüne, mahreçlerine, boğumlanmalarına göre sınıflandırılır (Salzıñmaa ve Sat, 1980: 62). Tuva Türkçesinde 22 ünsüz yer almaktadır. Bu ünsüzler ve Kiril esasına dayalı Tuva alfabesinde bunların karşılıkları şöyle verilebilir:

Harfler:	б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ
Karşılıkları:	b, v, g, d, j, z, y, k, l, m, n, η, p, r, s, t, f, h, ts, ç, ş, şç

Tablo 4 : Tuva Türkçesi Harfleri Türkiye Türkçesi Karşılıkları

Bunlardan *η* yalnızca Tuvacada değil birçok diğer Türk dilinde de bulunan spesifik ünsüz sesi karşılamaktadır. f, ц, ш Rusçadan alınan kelimelerde kullanılan harflerdir. Geri kalan ünsüz harfler hem öz Tuvaca hem de Rusçadan alınan kelimelerde kullanılırlar (İshakov ve Palm’bah, 2019).

2.2.2.1. /b/

Ötümlü bir çift dudak ünsüzü olan b, genel Türkçeye uygun olarak kelime sonunda yer almayan bir ünsüzdür. Arıkoğlu (2007: 1162), bu ünsüzün ph’ye daha yakın olduğunu belirtir.

- *Çırık çer kırında avay ışkaş karaa köskü, kulaa duji holu çımçak amıtan çok dep **bodaar** men./* "Yeryüzünde anne gibi gözü, kulağı keskin, eli kolu yumuşak varlık yoktur diye **düşünüyorum**" (20/1).
- *Möñgün-Tayga deg **bedik** sınnar çok.* /"Möñgün-Tayga gibi **yüksek** sıradağ yoktur" (110/7).
- *Azıraan iyemniñ karaa **bagay** aparganın kımga-daa çugaalavas deen men./* "Üvey annemin gözlerinin **kötü** olduğunu hiç kimseye söylememiştim" (72/9).

Sözcüklerin içinde m ünsüzünün yanında ötümlü b olarak yer alır:

- *Mugur-Aksı suurnuñ kul'tura bajiñıñ çanında ulug **sambır**aga bir eldeptig çarlal azıp kaan./ "Mugur-Aksı'ndaki köy kulübünün yanındaki büyük **levh**ada bir ilan asılıydı" (247/23).*

2.2.2.2. /ç/

Ötümsüz olan bu ünsüz, dış-damak ünsüzlerindendir.

İshakov ve Palm'bah (2019) Tuva Türkçesinde /ç/'nin durumunu diğer Türk lehçeleri ile kıyaslamalı olarak şöyle vermektedir: Diğer Türk dilleriyle ortak kelimelerde Tuvaca kelimelerin başındaki ç'ye diğer dillerde genellikle y karşılık gelir. Böyle kelimelerde Hakasça ve Şorcada genellikle ç (yalnızca birkaç kelimenin başında n kullanılır), Yakutçada kural olarak s, fakat bazen de d', Çuvaşçada ç, Altaycada j (d'), Kırgızcada j (c), Kazakça ve Karakalpakçada j, Tatarcada c veya y, geri kalanların hepsinde y, istisna – Azerbaycan dilinde birçok kelimenin başındaki ve ince ünlülerin önündeki y düşmüştür.

- *Bistiñ Möñgün-Tayganıñ Mögen-Büren'ke aldarlıg **añçı** Ular-Hertek çurttap çoraan./ "Bizim Möñgün-Tayga'mızın Mögen-Büren adlı yerinde ünlü **avcı** Ular-Hertek yaşardı." (208/14).*
- *Albıstar Kürüneziniñ turar ulug ergelig bolgaş **açı-buyannıg** Çes-Haay!/ "Albıstar Devleti'nin büyük başkanı iyiliksever Çes-Haay!" (205/8).*
- *Kök torgudan bodumga konçuğ taarjır uzun edektig **çaygı** tonnu bışkaş, daarap aldım./ "Yeşil ipek kumaştan kendime uygun etekleri uzun bir **yazlık** elbise diktim." (250/19-20).*
- *Öñnükterim! –dep ol çes haaylıg amıtan çugaalaan soonda iyi er ham kirip keldi./ "Çes-Haay –Dostlarım- dedikten sonra iki kam içeri girdi." (197/24).*

2.2.2.3. /d/

Patlamalı, dış ünsüzüdür. Bu ses de kelime başında yarı tonsuz (d ve t arası) telâffuz edilir. Ancak alfabede diğer d'den farklı bir işaretle gösterilmez. Kelime sonunda Türkçe kelimelerde bulunmaz. Tuvacadaki /d/

sesi, Eski Türkçedeki /t/ ve /d/ ünsüzlerinden gelmektedir. Eski Türkçe kelime içi /d/ sesinin Tuva Türkçesinde korunduğu görülür. Bu durum, Tuvacanın, ünsüz sisteminde diğer Türk lehçelerinden ayrıldığı önemli ses özelliğidir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 49).

- *Eki kijiniñ sünezin arga-arıg iştiñe **bedik** daglarga kök deerge ujup çoruur.*/ "İyi insanların ruhları ormanların içinden **yüce** dağlara, mavi göğe uçup gider" (131/14).
- *Çedi hongan-la bir katap solup **keder** ala-şokar çüzürler bolgaş höylenerni baza sattırıp algan.*/ "Yedi gün boyunca bir defa değiştirip **giydiğim** alaca renkli gömlekleri de satın aldırması." (142/25).
- *Kök **deer** deenin dıñnadım.*/ "Ey mavi **gök** dediğini işittim" (4/19).

2.2.2.4. /f/

Tonsuz, sızıcı diş-dudak ünsüzüdür, sadece alıntı sözcüklerde görülür (Koçoğlu, 2018: 49).

- *Meni 1949 çıldıñ **fevral** 9'da şiiñken.*/ "Beni 9 **Şubat** 1949'da cezaya çarptırdılar" (391/11).
- ***Fotograf** akım kelgen bolza, sağış handır çugaalajıp algan bolzumza.*/ "**Fotoğrafçı** ağabeyim gelseydi de uzun uzadıya sohbet etseydik." (347/7).

2.2.2.5. /g/

Dilin ön veya arka damağa değmesiyle çıkan tonlu bir sestir. Tuva Türkçesinde /g/ ve /ğ/'yi karşılamak üzere tek harf bulunmaktadır. Kelime içinde kendisinden önce bir ünlü bulunan -g ünsüzü az çok sızıcılaşır. Kelime başında /g/ ünsüzü alıntı sözcüklerde görülür. Kelime sonundaki /k/ ünsüzleri, kendilerinden sonra ünlüyle başlayan bir ek aldığı anda tonlulaşarak /g/ ünsüzüne dönüşür (Arıkoğlu, 2007: 1157).

- ***Ergi şagnıñ** bo üleger domaaniñ alıs utkazın azıratkan adam iyem handır bilir turgan boor, inçangaş töreen adam iyemniñ adap bergen adın solup kaapkannar.*/ "Bu **kadim** atasözünün esas anlamını beni

besleyip büyüten üvey annem ve babam çok iyi bilirdi, bu yüzden öz anne-babamın verdiği ismi gizlediler." (25/28).

- *Hörektive degdirtkenim bilgeş çaş duymalarımını haldavırlıg aarigga çagdatlazın bodaan men./* "Göğsüme dokunarak kardeşlerimin bulaşıcı **hastalığa** yakalandıklarını düşündüm." (77/3-4).
- *Soksarıar – dep, Çes Haay çugaalaarga çokşup turgan çüs ajıg er albıstar çide berdiler./* "Çes Haay –durun- deyince çatışan yüzden **aşık** erkek albıs kayboluverdi." (207/8-9).
- *Ögde kırgannar kattırjıdır./* "**Evde** yetişkinlerin gülüşme sesleri geliyordu." (58/13).
- *Sug kılınçe kördüm./* "**Su** kıyısında gördüm." (66/23).

2.2.2.6. /h/

Bu ünsüz, dil arkasından çıkan kapalı tonsuz bir ünsüzdür. Hakasçadaki H kadar gırtlaksız ve hırıltılı değildir. Sadece kelimelerin başında bulunur (Arıkoğlu, 2007: 1157).

- *Inçan men feodaldarnıñ baylarnıñ lamaların **hamnarnıñ** koşkul-hörengizin havırar komis dargazı turgan men./* "Ben o zaman feodallerin, varılların; lamaların, **kamların** mal varlığını koruyup kollayan bir polis komiseriyim" (18/34-35).

2.2.2.7. /j/

Dil ucu, dil ortasından çıkan, dar, tonlu ünsüzdür. Sadece kelime içinde ünsüzler ve akıcı ünsüzlerin yanında bulunur; kelime başında ancak alıntı sözcüklerde tesadüf edilir (Arıkoğlu, 2007: 1158).

- *Bakka bak **ulajır diji**./* "Kötü kötüyü **çeker, derler**" (43/21).
- *Meen çanınga **koja** çıdar bir urug turgan./* "Benim yanımda (**komşum**) olarak yatan bir kız vardı" (44/29).
- *Ösküs-çaŋgıs **kiji-dir** men./* "Ben öksüz yalnız **biriyim**" (45/31).

2.2.2.8. /k/

Dilin ön veya arka damağa değmesiyle çıkan tonsuz ünsüzdür. Ünlüler ve tonlular ile birlikte daha tonlu, tonsuzlarla birlikte daha tonsuzdur. Kelimenin başında, ortası ve sonunda görülür. Bu ünsüzle biten kelimeler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında ünsüz tonlulaşır ve /g/ olur (Arıkoğlu, 2007: 1158).

- *Akılarım! "Kardeşlerim" (45/31).*
- *Kurgak ödek kırında çıdır men./ "Kuru gübre üzerinde yatıyorum" (46/31).*
- *Ejik aksından hün hereli deep keldi./ "Kapı ağzından güneş ışığı geldi" (46/31).*

2.2.2.9. /l/

Sızıcı, ön ve orta damak ünsüzüdür. Kalın sırada kalın, ince sırada daha ince telâffuz edilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 50).

- *Anğırban bile Mejergen dañnı atısı meni udutpaannar./ "Anğırban ile Mejergen şafak sökene kadar beni uyutmadılar" (46/2).*
- *Çırıp kelgen./ "Hava aydınlandı." (46/2).*
- *Açañ lama uktug çoraan be?, didi./ "-Baban lama soyundan mı?- dedi" (49/15).*

2.2.2.10. /m/

Ekrem Arıkoğlu (2007: 1158), bu ünsüzün çift dudaktan çıkan kapalı burunsal tonlu ünsüz olduğunu, kelime başındaki /m/ ünsüzlerinin Eski Türkçedeki /b/ veya alıntı sözcükler olduğunu belirtmektedir.

- *Çok, didim./ "Hayır dedim" (49/12).*
- *İletkel bijip olur men./ "Rapor yazacağım" (49/32).*
- *Çağıs dileem ol-didim./ "Tek diledim bu, dedim" (49/13).*

2.2.2.11. /n/

Tonlu, akıcı, geniz ünsüzüdür. Dilin ucunun üst dişlere temasıyla telaffuz edilir. Tuva Türkçesinde kelime başında bu ses, sadece Moğolca ve Rusça alıntılarda görülebilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 51).

- *Meni aşkarıp-çemgergeş, ududup **kaan**.*/ "Beni yedirip içirip uyuttular" (49/1).
- *Doraan uduy bergen men.*/ "**Hemen** uyuyuverdim" (49/2).
- *Kara **nügüldüñ** hannıg dünü!*/ "Kara **iftiranın** kanlı gecesi" (54/23).

2.2.2.12. /ŋ/

Dil ardından çıkan kapalı, burunsal, tonlu ünsüzüdür. Kelime başında bulunmaz, kelime içinde genellikle g, d, z, m, n ve ç ünsüzlerinin yanında bulunur. İki ünlü arasında bazen düşer (Arıkoğlu, 2007: 1159).

- *Bo **kızıvıstıñ** ugaannı konçuğ dep azıraan avam çugaaladı.*/ "Üvey annem bu **kızımız** zekâ küpüdür dedi" (57/31).
- *Ösküs-**çañgıs** kiji-dir men.*/ "Ben öksüz **yalnız** biriyim" (45/31).
- *Açamñıñ hüren a'dı kulaktarın tak kızıpkaş sugnu paktap turu.*/ "Babamın doru atı, kulaklarını kısararak **su** içiyordu" (4/24).

2.2.2.13. /p/

Dudakların birbirine şiddetli temasıyla çıkarılan tonsuz ünsüzüdür. Kelime başında az görülür (Arıkoğlu, 2007: 1159). Vildan Koçoğlu Gündoğdu (2018: 51), Biçeldey'e dayanarak güçlü soluklu, aşırı patlamalı telaffuz edilen bu ünsüzün imlada n, (p')⁴⁰ şeklinde gösterilmesinin teklif edildiğini belirtmektedir. Kelime içi ve sonunda normal olarak telaffuz edilir.

- *Ol dağılgaga tıvalar mooldar aldaylar delegler dörbetter **şuptu çetkilep** kelir turgan çüvedir.*/ "Bu takdis ayinine Tuvalar, Moğollar, Altaylar, Delegler, Dörbetter **eksiksiz** katılım **sağlardılar**" (26/91).
- *Başkımnıñ hey-a't kiirgen sözün dıñnaaş, ulam-ulam nomçuttunar **apargan** men.*/ "Öğretmenimin ilham verici sözlerini dinleyerek,

⁴⁰ Salzıñmaa ve Sat da aynı gösterimi benimsemiştir. bk. (1980: 63).

sürekli okudum, hatta matematik ve Tuvaca ödevlerini sınıftan çıkmadan, **tamamliyordum**" (39/2).

- *Sug! Sug, dep, povar ugbay algıra bergen./ "Aşçı kadın "Su! Su!" diye bağırıverdi" (64/33).*

2.2.2.14. /r/

Ön damak ünsüzü olan bu ses titrekle telaffuz edilir. Tuvaca kelimelerde sadece kelime ortasında ve sonunda; kelime başında ise alıntılarda görülür (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 51), (Salzınmaa ve Sat, 1980: 65).

- *Çöön-Hemçik rayonnuj Höndergey sumuzu çurttug kiji deer./ "Çöön-Hemçik bölgesi, Höndergey köyündenmiş, diyor" (38/5).*
- *Sürünmaa-Hertek uruu Öçkü dep at-bile şkolaga kirgen küzüm bügü nazımında uttundurbas men./ "Sürünmaa-Hertek kızı Öşkü adıyla okula başladığım güzü hiçbir zaman unutmadım" (38/1).*
- *Dörten ajıg uruglar./ "Kırktan fazla kız" (38/3).*

2.2.2.15. /s/

Dil ucuyla çıkarılan, dar, güçlü diş ünsüzüdür; söz başında, içinde ve sonunda bulunmaktadır (Salzınmaa ve Sat, 1980: 64).

- *Solun nomçup bilir kiji-dir./ "Gazete okuyabilen biridir." (38/10).*
- *Kıs urugların bajinga men turgan men./ "Kız çocuklarının başında ben duruyordum" (38/23).*
- *Meni orus çogaalçı Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin "Kapitan uruu" dep nomu-bile şaınnadı./ "Beni Rus edebiyatçı Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in -Yüzbaşının Kızı- kitabıyla ödüllendirdi" (38/25).*

2.2.2.16. /ş/

Kelime başında daha sık olarak kullanılan ön dil-damak ünsüzüdür. Dar, hışırtılı ve tonsuzdur. Kelime içinde tonsuz ünsüzlerin yanında bulunur (Arıkoğlu, 2007: 1160).

- *Bir erten Şaktar başkı meen adımnı kızıl sambıraga bijip kagdı./ "Bir sabah Şaktar öğretmen benim adımlı kızıl panoya yazdı" (38/21).*

- On **beş** ool, çedi kıs durgunaan bolgan./ "On **beş** oğlan, yedi kız kaçmıştı" (38/23).
- Eldeptig **düş**./ "İlginç **düş**" (39/8).

2.2.2.17. /t/

Dil ucunun dişe temasıyla çıkarılan dar, tonsuz ünsüz. Kelime başında Türkiye Türkçesindeki t'den daha tonsuz ve patlayıcıdır. Çoklukla söz başında kullanılır Kelime içinde ise alıntı sözcüklerde görülür (Arıkoğlu, 2007: 1160). Vildan Koçoğlu Gündoğdu (2018: 52), Biçeldey'e dayanarak "b-p" seslerindeki duruma benzer olarak t-d'nin Tuva Türkçesinin karakteristik fonemleri arasında yer aldığını söylemektedir. Bu sesi diğerlerinden ayırmak için imlada (t') önerilmiştir.

- Ol bodu **törümelinden** ugaanıg şıarak **orustaar** bolgaş Moskvaga deedi surguul dooskan kijidir./ "Kendisi **doğuştan** zeki üst düzey **Rusça** bilen, Moskova'da yüksek tahsil görmüş bir kişiymiş" (184/1).
- **Tarbagan** e'din küzel handır çip aar bodaan./ "Canı **dağ** sıçanı eti yemek istemiş" (13/39).
- **Möngün-Tayga** deg bedik sinnar çok./ "**Möngün-Tayga** gibi yüksek sıradağ yoktur " (110/7).

2.2.2.18. /v/

Tonlu, diş-dudak ünsüzüdür. Rusça alıntı kelimelerde söz başında bulunabilir. Tuvaca kelimelerde bu ses Eski Türkçe veya Moğolca alıntılardaki b, p, m ünsüzlerinden gelişmiştir. Kelime içinde görülebilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 52).

- Havan çıldıñ çazınında, am bolza 1947 çıldıñ çazında Kızıldıñ Vladimir İl'yiç Lenin attıg 2 dugaar tıva ortumak şkolazın on tos ooldar, kıstar dooskan./ "**Domuz** yılının baharında, yani 1947 yılının baharında Kızıl, **Vladimir** İlyiç Lenin adlı 2 Numaralı Tuva Orta Okulu'nu on dokuz erkek ve kız bitirdi" (135/23).
- Şerig hepterlig boolar çüktegileen havaanda kızıl beş adır kadaan berterlig kijiler **öövüs** çanıña doktaadı./ "Asker üniformalı ve silahlı;

alında beş uçlu yıldız olan şapka takan kişiler **evimizin** yanında durdular" (6/26).

- *Meni 1949 çıldır **fevral** 9'da şitken./ "Beni 9 **Şubat** 1949'da cezaya çarptırdılar" (391/11).*

2.2.2.19. /y/

Bu ünsüz dil ortasından çıkan, dar, tonlu ünsüzdür. Kelime başında pek az alınma sözcükte görülür. Çünkü ET kelime başı y- sesi Tuva Türkçesinde ç- sesiyle karşılanır (Arıkoğlu, 2007: 1161).

- ***Avay** seni kayın kurug idar men./ "Anneciğim seni nasıl eli boş gönderirim" (67/29).*
- *Havan, **Hoy**, A't, Par, Ulu çıldır kijiler-bile bodamçalıg bolur töldür./ "Domuz, **Koyun**, At, Pars, Ejderha yıllarında doğanlarla ilişkisinde dikkatli olması gerekir" (37/7).*
- *Men baza **anıyak** nazınnı edilep çoruur-dur men./ "Ben de **gençlik** çağıma erdim" (81/33).*

2.2.2.20. /z/

Dil ucunun dişlere temasıyla çıkarılan, dar, tonlu ünsüz. Sadece kelime içinde ünlülerin veya tonlu ünsüzlerin yanında bulunur. Kelime başında sadece alıntı kelimelerde görülür. ET'de iki ünlü arasında bulunan tonsuz /s/ ünsüzleri Tuva Türkçesinde tonlulaşarak /z/ olmuştur (Arıkoğlu, 2007: 1161).

- *Eki kijiniñ **sünezin** arga-arıg iştiñe bedik daglarga kök deerge ujup çoruur./ "İyi insanların **ruhları** ormanların içinden yüce dağlara, mavi göğe uçup gider." (131/14).*
- *Emçi men. **Zavhoz** men./ "Doktorum. **Demirbaş** **müdürüyüm**" (163/30).*
- *Ol sösterniñ alış **utkazın** çoortu bilip algan men./ "O sözlerin asıl **anlamını** iyi kötü biliyordum" (163/33).*

2.2.2.21. /ts/

Tonlu, diş ünsüzüdür. Sadece Rusça alıntı kelimelerde bulunur.

- *Finlayandiya, Germaniya, Frantsiya...*/ "Finlandiya, Almanya, Fransa" (179/4).
- *Sovet Sotsialistig Respublikalar Evileli.*/ "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği" (187/35).

2.2.2.22. /şç/

Rusça alıntı sözcüklerle Tuva Türkçesine geçmiştir.

- *Uçilişçe dooskaaş....*/ "Okul bitirip" (253/13).

2.2.3. Ses Uyumları

2.2.3.1. Ünlü Uyumu

“Ünlü uyumu, Türkçe kök hece ünlülerinin taşıdıkları kalınlık-incelik, düzlük yuvarlaklık niteliklerine göre öteki heceler ünlülerine yaptığı ekti sonucunda ortaya çıkan benzeşme sistemi” (Korkmaz, 2023: 241) olarak tanımlanabilir.

İshakov ve Palm’bah (2019), Tuva Türkçesinde ünlü uyumlarının damak uyumu ve dudak uyumu olmak üzere iki biçimde gerçekleştiğini dile getirmektedir.

2.2.3.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu), (Tuv. daalay ayannajılgazı).

Türk dilinin en karakteristik fonetik durumlarından biri de damak uyumu ya da kalınlık-incelik veyahut önlük-artlık uyumu olarak adlandırılan uyum kuralıdır. Bu kural basitçe şöyle izah edilebilir:

Eğer kökün ilk ünlüsü kalın bir ünlüyse, (yani art ünlü ise), kelimenin sonraki hecelerinde de yalnızca kalın ünlüler kullanılır; eğer kökün ilk ünlüsü ince bir ünlüyse, (yani ön ünlü ise), kelimenin sonraki hecelerinde de yalnızca ince ünlüler kullanılır (İshakov ve Palm’bah, 2019).

Kalınlık incelik uyumu kimi lehçelerde işlerliğini kaybetmiş olsa da (Örneğin Uygur, Özbek lehçeleri) Türk lehçelerin kahir ekseriyeti için baskın şekilde geçerliliğini korur ve bu koruma Tuva Türkçesinde de büyük oranda kendini gösterir. Tuva Türkçesinde bu uyumu bozan kimi istisnaî ekler

olduğu görülmektedir ve bu yönüyle çağdaş Uygur ve Özbek lehçelerini de hatırlatmaktadır. Bu kural, Tuva Türkçesinin alıntı sözcüklerinde işlek değildir.

- *Amduzında biste suglug doskaardan suglap al, duñmay./* "Kardeş, suyu **şimdilik** bizim varilimizden al" (311/6).
- *Öşkünüñ kulaanga çiktig ünner dıñnalır apargan./* "Öşkü'nün kulağına ilginç sesler geliyordu" (301/22).
- *Bo buyannıg bodaldı azıraan adam-iyem bottarı tıp algannar./* "Bu **faydalı düşünce**, üvey anne babamın buluşuydu" (26/4).

Tuva Türkçesinde damak uyumunu bozan bazı kullanımlar söz konusudur. Bu durum genellikle tek altbiçimli eklerden kaynaklanan bir durumdur. Türk lehçeleri içerisinde yukarıda da zikredildiği gibi özellikle Özbek ve Uygur Türkçelerinde gözlemlenen bu durum, Türkiye Türkçesinde –(X)yor, Çuvaş Türkçesinde +sem (çokluk eki) ekleri nedeniyle meydana gelebilmektedir.

Tuva Türkçesinde +Çe yön gösterme eki, -MIŞAAn zarf-fiil eki, -GIJE sınırlama işlevli ek; "be" soru edatı ve "bile" edatında karşımıza çıkar (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 54).

Bu kullanımlar, *Çitken Urug* romanında şu örneklerle gösterilebilir:

- **+Çe:** *Meen açam Hemçik bajında Bay Taldan bo Möngün-Taygaje köjüp kelgen kijidir./* "Benim babam Hemçik sırtlarındaki Bay Tal'dan bu Möngün-Tayga'ya göç eden bir kişidir" (322/24); *Kujaktal çoraan çüvemni çerje ıskınıptar çastım./* "Kucağımdaki şeyi **yere** düşürdüm." (325/9-10).
- **–GIje:** *Bir serge çogul, dep, bir-le kiji bosku çarılgiye algırdı./* "Biri Bir teke yok! diye boğazı yarılırcasına bağırdı" (19/2).
- **be:** *Çıldagaanı be? Sebebi mi neydi? (16/30); Emig töjüm çok be?/* "Göğüslerim yok **mu**?" (78/26); *Suglug karaam soolgan be?/* "Gözlerimin feri **mi** sönmüş" (78/25).
- **bile:** *Soduna ham çer bolgaş sug-bile tuduş salım-çoldug kiji çoraan./* "Soduna-ham yer ve **su ile** aynı yazgıyı taşıyormuş"

(82/8); *Kandığ daa çerniñ azaları-bile* Kara Ham ujurapsan bolur dijir./ "Kara Kam'ın dört bir yanın **iblisleriyle** bulunduğu söylenir." (86/27); *Kulaam-bile dıñnaan çüveni karaam-bile hınaar apargan men.*/ "Kulaklarımla işittiklerimi gözlerimle yokluyordum" (91/15).

2.2.3.1.2. Dudak (Düzlük-Yuvarlaklık) Uyumu, (Tuv. Erin Ayannajılgazı)

Türkiye Türkolojisinde küçük ünlü uyumu ya da düzlük-yuvarlaklık uyumu olarak da bilinen dudak uyumu, "Türkçe kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre onu izleyen hecelerdeki ünlülerin kelimenin ilk hecesi düz ünlülü ise düz, yuvarlak ünlülü ise yuvarlak veya geniş düz gelmesi kuralıdır (Korkmaz, 2023: 179-180). Tuva Türkçesinde dudak uyumu bazı aykırı durumlar hariç büyük ölçüde korunmuştur (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 55)

- *Tıva çurtundan arıglar sorulgalıg bis.*/ "Tuva **ülkesinden** temizlemeliyiz" (42/2-3).
- *Çonnuñ dayzınınıñ kogun üze uzutkaar sorulgalıg bis.*/ "Halk **düşmanının** soyunu sopunu kurutsak gerektir" (42/1).
- *Aktıg ejimni karartır nügüldepken men.*/ "Suçsuz **dostuma** kara çalıyordum" (216/15).
- *Ol üyede taptıg-la bejen dört harlıg turgan men.*/ "O zaman **elli** dört yaşıdaydım" (393/17).

Tuva Türkçesinde dudak uyumunu bozan durumların başında "çok" sözcüğünün kullanımı gelmektedir. Tuva Türkçesinde, diğer Sibirya Türk lehçelerinde olduğu gibi, Genel Türkçedeki +sIz eki mevcut değildir. Moğolcanın da etkisiyle +sIz ekinin boşluğu "isim+çok" yapısı ile doldurulmuştur (Tosun, 2020: 605-619). Bu kullanımlarda *çok* sözcüğü dilbilgiselleşerek bağımsız biçim birim iken bağımlı biçim birimine dönüşmüştür. Aşağıda verilen örneklerde bu dilbilgiselleşmenin etkisiyle dudak uyumu bozulmaktadır:

- *Dürjoktanı berdi.* "Küstahlaşırverdi" (230/13).

- *...inçalzajok siler çüveniñ alış ujurun ılgap bilbeyn turar-dır siler.../ "bununla birlikte siz meselenin asıl durumunu iyice bilmiyorsunuz..." (47/11).*

2.2.3.2. Ünsüz Uyumu

Ünsüz uyumu, kelimelerin eklerle genişletilmesi sırasında veya yan yana gelen hecelerde tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra genellikle tonsuz ünsüzlerin gelmesi temeline dayanan uyumdur (Korkmaz 2023: 243). Tuv.T’de bu kuralın büyük oranda geçerli olduğu görülür. Tuva Türkçesinin alıntı sözcüklerinin ünsüz uyumuna uyarlanmadığı görülür.

- Oon ıñay çüü-çüü bolğanın orta **eskerbeen** men./ "Orada başka neler yaşandığını tam **fark edemedim**" (198/7).
- Kontr uruu dirtken olçaan kadıg berge kara **ajıldarnı** kılıp çor men./ "Kontr uruu kabul edildiğim günlerde çok ağır **işlerde çalışıyordum**" (365/16).

Ünsüz uyumu dışında kalan kimi kullanımlar mevcuttur. Bunlardan ilki yön gösterme hali eki +Çe ile ilgilidir. Bu ekin tonlu varyantı +je ünlülerden ve /g/, /r/, /y/ ünsüzlerinden sonra kullanılır; +çe şekli ise tonsuz ünsüzlerden sonra ve /m/, /n/, /ŋ/, /l/ ünsüzlerinden sonra kullanılır (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 56). Çalışmamıza konu olan *Çitken Urug* romanında bu kullanımlar şöyle örneklendirilebilir:

- *Burun şagnıñ yozuzunda bolza ulug eezi çok apargan ögnü čaa çurtče köjürer çañçıl turgan.*/ "Kadim çağlarda aile reisini kaybetmiş evi yeni **yere** taşıma geleneği varmış" (125/24-25)
- *Oñ talazınče kere kaaptarga möngün ottuktar şala-bula kılınkaan.*/ "Sağ **taraf**ta bakınca gümüş çakmakların parladığını görmüş" (87/11).

2.2.3.3. Ses Olayları

2.2.3.3.1. Ünlülerde Ses Olayları

2.2.3.3.1.1. Ünlü Değişimleri

Ünlülerin ünlülere veya ünsüzlerin ünlülere yaptığı etki sonucunda bir ünlünün nitelik değiştirmesi olayı olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 203: 239). *Çitken Urug*'da tespit ettiğimiz ünlülerle ilgili değişimler şöyle örneklendirilebilir:

2.2.3.3.1.1.1. Kalın Ünlülerde İncelme

Kalın ünlünün ince ünlüye dönüşmesidir.

- *Çidig **bijek** tudup algaş kiji hanı tökpeen kıs men./* "Keskin bir **bıçağı** kapıp bir insanın kanını dökmemiştin." (**bıçak** > **bijek**) (325/25).
- *Kilçeñ Hamnı **ekkelgen**./* "Kilçeñ-Ham'ı **getirmiş**." (**alıp kel** > **ekkel**-“**getir**”), (182/28).

2.2.3.3.1.2. Ünlü Daralması

Ünlü daralması, yanlarında geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniş ünlülerin a>ı, o>u, e>i, ö>ü biçiminde daralma olayıdır (Korkmaz, 2023: 239).

- *Kontrlarnı **tıp** aarı mıray belen./* "Devrim düşmanlarını **bulmak** tam anlamıyla kolaydı." (214/15), (**ET tap**->**tıp**- “**bul**”).
- *Men holduñ küjü bile **hırına** öy çemni ektimge keder hepti tıp ap çoraan men./* "Ben **karnıma** yiyecek aş, üstüme giyecek giysiye bilek gücümle buluyordum." (403/26), (**ET karın**>**hırın** “**karın**”).

2.2.3.3.1.3. Yuvarlak Ünlülerde Düzleşme

Ünlü düzleşmesi, çeşitli fonetik etkenlerle ve genellikle dilimize geçmiş yabancı sözlerde, ilk hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayıdır (Korkmaz, 2023: 240).

- *Kijiniñ dirig e'din hılış ışkaş şılıp turar çidig sös./* "İnsanın bedenini kılıç **gibi** kesen sözlerdi." (302/32), (**oşkaş>ışkaş** “**gibi**”).
- *Öske çerger kelgen kiji bir dugaarında bedik dagnı körüp aar./* "Başka bir yerden gelen insan ilkin **yüce** dağı görür." (136/16), (**ET bödük>bedik: “büyük”**)
- *Ooñ ıñay çüü çüü bolğanın eki bilbes men./* "Başka neler olduğunu **iyi** bilmiyorum." (7/23); (**ET edgü>eki “iyi”**).

2.2.3.3.1.4. Düz Ünlülerde Yuvarlaklaşma

Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik etkenlere bağlı olarak yuvarlak sıraya geçmesidir (Korkmaz, 2023: 242).

- *Öşkü-Hertek!/Ey Öşkü-Hertek!* (23/28); (**ET ečki>öşkü** “**keçi**”).
- *Düne kada ol a'ttı oytulaaştap mungaş angaar erten örtpen örgeninge katap örtep kaar bodaan men./* "Geceleyin o ata **binip** oytulaaşa gidip sabahına atı tekrar götürüp ahıra bırakacaktım." (169/31); (**ET bin>mun “bin”**).

2.2.3.3.1.5. Ünlü Düşmesi

Türlü ses etkileri altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesi olarak tanımlayabileceğimiz *ünlü düşmesi* (Korkmaz, 2023: 240), metnimizde şu örneklerde karşımıza çıkmaktadır:

- *ektinge* “omzuna” < egin+in+ge (12/2).
- *kenniñ* “gelinin” < kelin+iñ (282/18).
- *çarlır* “ayrılır” < çarıl-ır (24/5).
- *köstüründen* “gözükmekten” < közül-ür (43/23).
- *baştay* “önce” < baştay-a (44/10).

2.2.3.3.1.6. Ünlü Türemesi

Ses özelliklerine veya birbirileri ile birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi, *ünlü türemesi* olarak

tanımlanabilir (Korkmaz, 2023: 241). *Çitken Urug*'da tespit edilen bazı ünlü türemesi örnekleri şunlardır:

- **edileer** “kullanır” < Mo. edleh (79/12), (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 58).
- **evilelinden** “birliğinden” < Mo. eblel (96/3), (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 58).

2.2.3.3.2. Ünsüzlerde Ses Değişimleri ve Ses Olayları

2.2.3.3.2.1. Ünsüz Değişimleri

2.2.3.3.2.1.1. Tonlulaşma

Ötümlüleşme ya da diğer adıyla tonlulaşma, ünsüzlerin boğumlanması sırasında ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşerek ton vermesi, ünsüzlerin tonluluk niteliği kazanması; tonsuz p, ç, t, l gibi ünsüzlerle biten kelimelerin sonuna ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde, kelime sonundaki tonsuz sert ünlülerin yumuşayarak tonlu ünsüze dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2023: 228).

Çitken Urug'da tespit ettiğimiz tonlulaşma/ötümlüleşme örnekleri şöyle gösterilebilir:

- **t->-d; -t->-d-:** *Men dugaytı ol dayanguştıg kijini ala-höjnümde keergey bergen men./* "Ben kendim o bastonlu kişiye çok şaşırmıştım." (150/12-13); (ET tayan> dayan “dayan”); *Çoogunda dag çok bolza bedik dıttı azı arga arın körüp ahır./* "Yakınlarında bir dağın varlığından söz edilemiyorsa büyük bir melez ağacını görürmüş." (136/16-17); (ET tıt> dıt: “melez ağacı”); *Adazı em-taŋ kılır lama çüve./* "Babası şifacı bir lamaydı." (216/10); (ET ata>ada: ata “baba”); *Çonnun dayzınarı Ödügen taygazında çaştıp turar dep bodaanın hoozun çüve bolgan./* "Halk düşmanları Ödüken taygasında saklandıklarını düşünmüştüm." (192/33-34), (ET ötüken> ödügen: ötüken).

- **-k->-g-:** *Meen oruumnuñ bir adırgı bistiñ İrgit attıg törel aymaktıñ **kogun** üzeriniñ oruu bolgan./* "Benim yolumun bir ayrımı bizim İrgit adındaki sülalemizin **kökünün** kurutulması olmuştu." (107/14), (**kok+un>kogun**). *Saktırımga ol şınzılga meni aştan sooktan aarıgdan türegdelden hostap algan maadır ıspas **sagındırar boldu.*** "O belge beni açlıktan, soğuktan, hastalıktan, fukaralıktan uzaklaşmayı, onları yanıma yöreme yaklaştırmamayı **düşündürmüştü.**" (243/29); (ET **sakın->sagin: "düşündür"**). *Men kım bile daa **çoguşpadım.*** "Kimseyle **dövüşmüş değildim.**" (29/28); (**çok>çokuş: yok etme, savaş**).
- **-s- > -z-:** *Meen **küzelim** kandıg hündüs bottanır irgi?/* "Acaba benim **isteğim** gerçekleşir miydi?" (396/33); (ET **küse-> küze-"iste-"**). *Üş karaktıg Çes-Haay **baza** çitken.* "/Üç gözlü Çes-Haay **da** yok olmuştu." (340/4); (ET **basa> baza "ve, de-da"**); *Bistiñ çerniñ sıldıs **tölgezi** deerge huvaanak salırın inça diji./* "Bizim orada yıldız **falı** denen fal açılır." (124/1); (**tölge+si>tölge+zi**); ***Uluzum** kelbedi./* "İnsanlarım /halkım gelmedi." (122/12), (**Ulus+um: uluzum**).
- **-ş- > -j-:** *Ölgen **kiji** dörten tos hongaş çook törelderi bile ujurajır olarga çağıg sözün beer çüve bolgay./* "Ölen **kişi** kırk dokuz gün sonra yakın akrabalarıyla buluşup onlara vasiyetlerini bildirir." (131/11-12), (**kişi>kiji**); ***Ejik** mençizin deektep kaaş bir erten kojuun tövünçe kılaştap badıptır./* "**Kapı** kilidini kilitleyip sabah vakti bölge merkezine doğru yürümeye başladım." (135/10-11) (ET **eşik>ejik: kapı, eşik**); *Men bolza Biçe-Möngün-Tayganıñ **bajınga** ünüp çoraar men./* "Bense Biçe-Möngün-Tayga'nın **başına** çıkıyordum." (165/32), (**baş+ı>bajı**).

2.2.3.3.2.1.2. Tonsuzlaşma

Ses tellerinin ciğerlerden gelen havayı titreştirmemesi ve ton vermemesi; ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuz nitelik kazanmasıdır (Korkmaz, 2023: 229). Çalışmamızda tespit ettiğimiz tonsuzlaşma örnekleri şöyle gösterilebilir:

* **d > t**: *Ooŋ ketken heviniŋ öŋ-çüzünü orta bildinmes boldu./ "Giyindiği giyimini rengi anlaşılmaz türdendi." (197/23); (ket-> ked-: giy-).*

* **g > k**: *Emçi başkım çugaalap çağıp çoraan: Eki çüve bodap çoruur sen deen-ne bolgay./ "Hekim öğretmenim bir zamanlar şunları söylemişti: İyi şeyler düşünürsen dediğin olur." (365/11-12), (ET edgü> eki: iyi). Suksaarımnı depkeş bir stakannı doldur kutkaş.../ "Susadığını söyleyince bir bardağı doldurarak..." (367/16-17), (ET sugsa>suksa "susa-").*

- **z > s**: *Iynaan öske sumular tövünge çunar bajıŋ kijizi şalıŋ al turgan be? "/Acaba diğer köy merkezlerinde hamam çalışanları maaş alıyor muydu?" (101/34), (ET özge>öske). Çüs ajıg surguuldar./ "Yüzden fazla öğrenci okuyordu. (38/2-3), (ET yüz>çüs: yüz). Bir eves torga kargıraalap eder bolza çılıg ças diijer bolgaş anay huragan horavas bolur./ "Ağaçkakanlar ağaç kakıyorsa ilkbahar gelmiş demektir ve oğlaklar, kuzular artık melemez." (100/15-16), (ET yaz>ças "ilkbahar").*

2.2.3.3.2.1.3. Sızıcılışma

Sızıcılışma, patlayıcı ünsüzlerin çeşitli nedenlerle sızıcı ünsüzlere dönüşmesidir (Korkmaz, 2023: 214).

- **ç > ş**: *Şerig hep kedip algaş konçug kiji men dep bodaar sen be?/ "Asker kıyafeti giymiş önemli bir adamım diye mi düşünüyorsun?" (60/2-3); (ET çerig> şerig "asker, çeri"). Şının sögleerge ulug emçi baajılanıp turgan, çüge deerge deedi ertemnig kijidir./ "Doğrusunu söylemek gerekirse başhekim yenik düşmüştü, çünkü donanımlıydı." (183/30), (ET çın> şın: gerçek, doğru).*
- **ç > j**: *Oruktun uju turar./Yolun sonuydu. (107/34), (ET uç> uju: uç, son). Dörten ajıg uruglar./ "Kızlar da kırk kişiden aşıktı." (38/3), (ET açuk> ajıg: aşık, fazla).*
- **k > g > y**: *İyi tenektiŋ hörtük kırında çaza oytalap çıdarın körüp kaaş ol kaday dalıp kalgan hire boldu./ "O kadın iki afacanın kar yığınının üstünde yattığını görünce dalıp gitmişti." (27/28-29), (ET iki>iyi: iki).*

- **k > h:** *Kızıl-Haya suurnuñ ajar kıdunga turgan./* "O zamanlar onların başını Kızıl-**Kaya** köyünün doğusundadır." (77/6-7), (ET **kaya>haya**. *Ügü hündüs uşpas bolgay./* "Puhu kuşu **gündüz**leri uçmaz." (66/15), (ET **küntüs> hündüs "gündüz"**).
- **p > v:** *Avazınıñ iştiñe sıñıp çoraan urug am töreen çurtunun delgeminde ogulug çurttaar çer tıppaan urugnuñ ızı./* "Annesinin karnına sığıp şimdi öz yurdunda yaşayacak yer bulamayan kızın ağlaması." (339/22-23), (ET **apa> ava "baba"**). *Kara dovuraktan çeskinmes bolzuñza ajıldap bolur sen.../* "Kara **topraktan** tiksınmezsen çalışırsın..." (308/22-23), (ET **toprak> dovurak "toprak"**).

2.2.3.3.2.1.4. Patlayıcılaşma

*Çitken Urug'*da patlayıcılaşma ses değişmesi, şu örneklerde tespit edilmiştir:

- **ş > ç:** *Hleb çigir konfet sadıp algaş dürgen-ne ünüpken men./* "Sıraya girip ekmek, **şeker** satın alıp oyalanmadan çıkmıştım." (366/13), (MĞL **şikir> çigir: şeker**). *Şalıñnıg men, bodumga çetçir./* "Maaşım vardı, maaşım kendime **yeterdi**." (245/6), (ET **yetiştir>çetçir "yetiştir"**).

2.2.3.3.2.1.5. Diş-Damaklılaşma

- **y > ç:** *Kejegezi çerde söörgüttünüp turar urugnu şkoladan heeglep ündürer./* "Örügü **yerlere** degen kızı okuldan kapı dışarı edeceksin." (41/35), (ET **yer>çer "yer"**). *Saattıg kadaylar bojudar holu çımçak./* "Hamile kadınları doğurtan eli **yumuşak** bir ebeydi." (90/19-20), (**yumuşak> çımçak**). *Çedi honukta iyi katap izider men./* "**Yedi** gün boyunca günde iki defa su kaydattım." (**yedi>çedi**) (101/32).

2.2.3.3.2.1.6. Genizleşme

- **b > m:** *Uzun Moyun dep yozulug adım çüve dijik./* "**Boynu** uzun diye bir adım daha var." (350/21-22), (ET **boyun>moyun**).

Emdik a'tın munup ösken urug tergelig a'ttı çaylıg başkarar turdum ıynaana./ "Huysuz at binerek büyüyen bir kız olarak ehilleştirilmiş atı kolayca idare edebileceğimi sanıyordum." (63/4-5), (ET bin>mun). Men am moon songaar beer kelbes boor men./ "Bundan sonra gelmeyeceğim." (392/11), (ET bunun>moon: bunun).

2.2.3.3.2.1.7. Genizliliği Yitirme

- **m > b:** *Hep-henerten karaam uunga maŋgan ak a'ttıg kök torqu tonnug dırbaktıg keji ovaaday börttüg kırgan irey haldıp keldi./ "Gözlerimin önünde kargı gibi bir ata binmiş mavi ipekten yapılma bir giysi giyinmiş vaşak derisinden bir börk takmış aksaklılı beliriverdi." (405/15-16), (tarmak>dırbak: vaşak).*
- **ŋ > y:** *Bajında diiŋ keşterinden kojup kılğan börttüg, hoy keji tonnug kidis idikterlig./ "Başında sincap derisinden yapılma börk olan koyun postundan bir giysi giyinmişti, keçedendi ayakkabıları." (321/22-23), (ET koŋ>hoy: koyun).*

2.2.3.3.2.1.8. Diğer Ünsüz Değişmeleri

- **-rk-> -rt-:** *Kandıg da kadir hayalardan kortpas çordum./ "Hiçbir sarp kayalıktan gözüm korkmuyordum." (188/29), (kork>kort). Ergi şagda Tıva kiji bört çok çorbas çançıldığ turgan./ "Eski zamanlarda Tuvalarda insanların baş açık gezmesi hoş görülmezmiş, töreymiş başlıkla gezmek." (börk>bört), (186/30-31).*

2.2.3.3.2.1.9. Ünsüz Düşmesi

- **r > Ø:** *Ergiy köörümge maŋgis suugunuŋ ündür bülgürüp turar ıjı hönü bolgaş çoon kara dıtka dömey boldu./ "Çevreye bakınca görüyordum ki fırının çıkardığı dumanlar aynı şekilde düz ve*

yoğun idi." (367/6-7), (köȫr <kör-ür). *Mool çurtu kire beer men.*/"Moğolistan'a gideceğim." (144/24), (beer<berir).

- I> Ø: *Bistiñ çerge aňgırlar kajan keerin orta bilbes kiji men.*/"Sukuşlarının bizim oralara ne zaman geldiğini tam bilmiyordum." (373/11-12), (keer<kel-ir). *Çüü konçug salımı bak töl boor –digeş aaatkuşta kavaynı düjürgeş ıyаңılınıg öpeyley berdi.*/"Askıdaki beşiği indirdi ve "Ne bahtı kara çocuksun!" diyerek öptü." (10/29).

2.2.3.3.2.1.10. Ünsüz Tekleşmesi

"Türkiye Türkçesinde şeddeli Arapça alıntı sözlerde, kelimelerin iç ses ünsüzlerindeki asli ikizliğin tekleşme yoluyla kaybolması" (Korkmaz, 2023: 243) olayı olarak tanımlayabileceğimiz *ünsüz tekleşmesi*, Çitken Urug romanında şu örneklerde gözlemlenmektedir:

- -tt->-t: *Baza katap ol başkım dugayında bodaldar sagıjınga kirdi.*/Öğretmenimle ilgili birtakım düşünceler **tekrar** belirmişti aklımda. (295/2), (kat-ta-p>katap "tekrar, yine").
- -gg->-g->uzun ünlü : *Ot dagırın baza küçülüg kommunister horup kaannar.*/"Ateş kutsama ayinini güçlü komünistler yasak **etmişler.**" (312/8-9), (kag-gan>kaan).
- -nn- > -n: *Kedergey aydın düne.*/"Olağanüstü aydınlık dolu bir gecede **ydım.**" (298/8), (tün+ne>düne).

2.2.3.3.2.1.11. Ünsüz İkizleşmesi

İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin, açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisiyle, kendi hece sınırlarını aşacak bir yoğunlukla boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayı, *ünsüz ikizleşmesi* olarak ifade edilir (Korkmaz, 2023: 243).

Çalışmamıza konu olan metinde ünsüz ikizleşmeleri şu örneklerde gözlemlenmektedir:

- **t > tt:** *Töreen adam çağın berip çettikpeen./* "Öz babam beni öğütleyemedi." (330/3), (çet-ik>çettik: muktedir ol, ulaştır).
- **η > ηn:** *Tiva çonnuy eη buyannıg bodalı siηnikken bolgaş.../* "Tuva halkının en güzel düşüncelerinin sindiği ve..." (238/28-29), (ET siñ-ik>siñnik- "sin-, nüfuz et-").

2.2.3.3.2.1.12. Göçüşme

Göçüşme, kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesidir. Ünsüzlerin birbiri ile karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını giderme amacına dayanan bu olay, Türkiye Türkçesinde daha çok /r/ ve /l/ akıcı ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde görülmektedir (Korkmaz, 2023: 146). Metnimizde şu göçüşme örnekleri tespit edilmiştir:

- **ks > sk:** *Emçi sestrazı bolganım men ıškaş ösküs urugga.../* "Hemşire yapmıştı benim gibi öksüze (306/27), (ET ögsüz>ösküs: öksüz). ...oskuğan ol dep bilgen./ "..."kaybettiğini anlamıştı." (165/26-27), (ET oksun->oskun: kaybet, yitir).
- **pk > kp:** *Ökpe herek aarü turbas iyik./* "Ciğeri hastalık kapmış." (74/22), (öpke>ökpe: ciğer).
- **kş > şk:** *Ol başkı sagıjınga kirip keldi./* "O öğretmen aklıma gelmişti." (335/18), (ET bakşı>başkı: öğretmen). *Kijiniñ dirig e'din hılış ıškaş şılıp turar çidig sös./* "İnsanın bedenini kılıç gibi kesen sözlerdi." (302/32), (ET okşaş>ışkaş: gibi, benzer).

2.2.2.2.1.13. Benzeşme

Ünsüz benzeşmesi iç seste yan yana iki ünsüz bulunan yerlerde veya söyleniş bakımından aynı durumda bulunan komşu kelimelerin son ve ön sözleri arasında, bazen iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından bütün veya kısmen benzeştirilmesi olayıdır (Korkmaz, 2023: 242). Metnimizde tespit ettiğimiz ünsüz benzeşmesi örnekleri şunlardır:

2.2.3.3.2.1.13.1. /l/ Ünsüzündeki Benzeşme

- **ml > mn:** *Olar deerge tırıkı dukpur hevirlig bazırıkta horumnap çoraan diji.* / "Onlar çember biçiminde taş yığarak kurganlar yapmışlar." (182/33). (**horum-na- < horum-la-**).
- **nl > nn:** *Yuriy Davidoviç bir henzig durannı karaanga kedirip algaş konçug toptap şinçileer boldu.* / "Yuriy Davidoviç bir ufak **dürbünü** gözlerine götürmüş pür dikkat tetkik ediyordu." (172/29), (**duran+lar>durannar**).
- **l > t:** *Çılan karaktıg dolgay haaylıg kiji ol olçaan bargan.* / "Yılan gözlü, fındık burunlu adam o sırada geldi." (118/10), (**karak+lıg>karaktıg: gözlü**).

2.2.3.3.2.1.13.2. “n” Ünsüzündeki Benzeşme

n > t: *Ünnerinden tanıp ejikti ajıdatpadım.* / "Seslerinden tanıyıp kapıyı araladım." (359/5), (**ünüvüs+tü>ünüvüsnü: sesimizi**).

3.3.2.1.2.1.13.3. Diğer Benzeşme Örnekleri

Kapalı heceyle sonlanan kelimeye, ünlüyle başlayan ekin gelmesiyle orta hece ünlüsünün düşmesi sonucunda yan yana gelen kelime ortasındaki ünsüz ile kelime sonundaki ünsüzün benzeşmesi, Tuv.T’de oldukça sık karşılaşılan bir ses olayıdır (Koçoğlu, 2017: 69).

- **Çannıp** tur men. / "Sana yalvarıyorum." (**çal-ın-ır>çannır: yalvarmak**), (204/24).
- **Iraajılar** bolgaş högjümçüler mööreyinge meen kirjirimni küzeen hire ol hirede çünü daa çugaalavadı. / "Ben şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına katıldığımı düşlerken kızın ağzından bir laf çıkmadı ağzından." (248/23-24-25), (**kiriş-ir>kirjir**).

2.2.3.3.2.1.14. Başkalaşma

Bir kelimedeki yan yana veya birbirine yakın duran ve boğumlanma nitelikleri bakımından birbirinin tıpkısı veya benzeri olan iki ünsüzden birinin kendi boğumlanma noktasını ötekinden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesi

olayına *başkalaşma* veya *benzeşmezlik* adı verilmektedir (Korkmaz, 2023: 91). *Çitken Urug* romanında şu başkalaşma örnekleri tespit edilmiştir:

- **Il > Id:** *Iyaş-daa dazıldığ dijiir./ "Her ağacın bir kökü vardır derler." (181/4), (dazıl+lığ> dazıldığ: köklü). Kıs urugnu küşteen ooldarnı tudup horugdaar dep başkı ındığ./ "Öğretmenim, bu ülkede kız çocuğuna tecavüz eden erkekler tutuklanır dedi." (ool+lar> ooldar), (47/10).*

2.3. Şekil Bilgisi

2.3.1. İsimler

“İsimler ya da adlar, bir oluş ve kılış bildiren fiilin dışında kalan ve ad gibi çekilebilen kelime sınıfların tümüne verilen ad” olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 2023: 64). İsimler, canlı, cansız bütün varlık ve kavramları karşılayan sözcüklerdir. Eylemlerle birlikte dilin söz varlığının en önemli türü kabul edilen adlar tek sözcükten ya da birden çok sözcükten meydana gelen bir öbek olabilir (Eker, 2021: 309).

2.3.1.1. İsim Çekimi

“İsim (ad) çekimi, cümlelerin çeşitli öğeleri arasında geçici anlam ilişkileri kurmak üzere ad veya ad soylu kelimelerin durum ekleri alarak girdikleri çekim” olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 2023: 65).

İsim çekimi kategorisinde çokluk, iyelik, hal, aitlik ve soru yer almaktadır. *Çitken Urug* romanından hareketle Tuva Türkçesinde isim çekimi şöyle örneklendirilebilir:

2.3.1.1.1. Çokluk

Çokluk kavramı, dilbilgisel bir terim olarak teklik kavramından ayrı düşünülemez.

Tuva Türkçesinde *çaŋğıstıŋ sanı* olarak ifade edilen *teklik*, “isimlerde ve çekimli fiillerde nesne veya şahsın sayıca tek olması durumu”; Tuva Türkçesinde *höynüŋ sanı* olarak adı alan *çokluk* ise “belirli eklerle birden çok

varlığı veya kişiyi bildirme biçimi” olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 2023: 107; 225), (Tosun, 2011: 31).

Türk dilinde, *çokluk* kavramı *çokluk eki* adı verilen ekle sağlanmaktadır. Çokluk eki adlarda ve zamirlerde aynı türden çok varlıkları anlatmak için; fiillerde, fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yapanın, yani şahsın çokluk olduğunu göstermek için kullanılır (Korkmaz, 2023: 107).

2.3.1.1.1.1. +LAr

Türk dilinin çokluk eki +LAr’dır. Bu ek, diğer çekim eklerine kıyasla kapsamı en dar olan çekim ekidir. Çokluk ekinin eklendiği kelimeye kattığı anlam, cümledeki diğer kelimelere ve kelime gruplarına etki etmez, o kelimeyi diğer kelimelerle münasebete geçirmez (Ergin, 1993: 108).

Tuva Türkçesinde de Genel Türkçede olduğu gibi çokluk eki +LAr kullanılmaktadır. Bu ekin ünlü ve ünsüz uyumlarına göre şekillenen 8 adet alt biçimi mevcuttur. Bu alt biçimler şöyle tablolastırılabilir (Tosun, 2011: 34):

-g/-r/-y- ünsüzlerinden ve ünlülerden sonra	+lar/+ler
-m/-n/-ŋ- ünsüzlerinden sonra	+nar/+ner
-l- ünsüzünden sonra	+dar/+der
tonsuz ünsüzlerinden sonra	+tar/+ter

Tablo 5 : Çokluk ekinin alt şekilleri

Ekin *Çitken Urug*’da karşımıza çıkan kullanımları şöyle gösterilebilir:

- ...*digeş ugbaşkılar ünüp çoruptular./* "...diyen **ablalar** çıktılar." (308/22-23).
- *Çoru-maldar bisten ırıp çoruptarlar./* "**Yolcular** bizden uzak duruyordu." (9/32).
- ...*daştıkı çurttarje barıp-daa körbeen kijidir./* "...yabancı **ülkeleri** gitmeden, gidip görmemiş bir insandı." (371/23-24).
- ...*erinnerin çaaktarımga degzipterge aragazun kançaar onu./* "...**dudaklarını** yanaklarıma değdirince içki kokusu geldi." (378/9).

2.3.1.1.2. İyelik

İyelik ekleri, adın karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu belirten çekim ekleridir (Korkmaz, 2023: 165). Türkçede iyelik ekleri kişi zamirlerinden gelişmiştir ve bu nedenle “sahiplik, mülkiyet” kategorisi altı grupta değerlendirilir (Eker, 2021: 290).

Salzınma ve Sat’a (1980: 105) göre, Tuva Türkçesinde iyelik eklerinin işlevleri şöyle gösterilebilir:

1. Bir nesnenin veya varlığın bir kişiye ait olduğunu bildirir.
2. Bir kişinin başka bir kimseye olan akrabalığını gösterir.
3. Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu gösterir.
4. Bir varlığın başka bir varlığın içinde var olduğunu, bir nesnenin başka bir nesnenin içinde bulunduğunu gösterir.
5. Bir nesnenin niteliğini, ölçüsünü gösterir.

Tuva Türkçesinde iyelik ekleri şunlardır:

	Teklik	Çokluk
1.Kişi	+ (I)m	+ (I)vıs
2.Kişi	+ (I) η	+ (I) ηAr
3.Kişi	+ (I); zI	+I; +zI

Tablo 6 : İyelik Ekleri

2.3.1.1.2.1. I. Teklik Kişi: + (I)m

Bu ek, katıldığı sözcük ünsüz ile biten bir isim ise +ım, +im, +um, +üm biçiminde, ünlüyle biten bir isim ise +m biçiminde kullanılır ancak ön damak veya art damak k, g ile biten bir kelime de k konsonantının önünde tek ünlü varsa k büzüşür ve ünlüye dönüşür, iyelik eki +m şeklinde eklenir. Aynı ses olayı diğer tüm şahıslarda da geçerlidir.

- *Küjür avamnıñ ulug uyguzun udup çıdarın körgeş kulaam düleylep karaam sogurarıp buttarım çağgıs çerde kadap kaan örgenner ıškaş apargan./* "Zavallı annemin sonsuz uykusuna daldığını görünce görür **gözüm** görmez gibi, işitir kulağım işitmez gibi, sağlam ayaklarım kötürüm gibi olmuştu." (124/7). (**karak+m> karaam: gözüm**).

- "Açam çüğe yapon şivişkin aparganıl?" dep bodum **bodumga** indig aytırıg salır men./ "Kendi **kendime** -Babam nasıl japon ajanı olabilir?- diye soruyordum." (44/3). (**bod+um: kendim**). "
- Bir eves Yaponnar Yapon dılga çugaalajır çüve bolza, meen **açam** kançap Yapon şivişkin bolur çüvel?/"Yoksa **babam** Japonca bilince Japon yanlısı mı oluyordu?" (44/6), (**aça+m: babam**).

2.3.1.1.2.2. II. Teklik Kişi: +(I)η

Bu ek, katıldığı sözcük ünsüz ile biten bir isim ise +ıη, +iη, +uη, +üη biçiminde, ünlüyle biten bir isim ise +η biçiminde kullanılır.

- *Seen aday-iyen ni tanır men.*/ "Senin **annen** **babanı** tanıyorum." (356/14). (**ada+η; iye+η: baban annen**)
- *Azıraan aday sejee çünü berjik?*/ "Üvey **baban** sana ne vermişti?" (110/19). (**ada+η: baban**)

2.3.1.1.2.3. III. Teklik Kişi: +I ; +zI

ET'de sadece düz şekli (ı-i, sı-si) olan bu ek, bu karakteristik özelliğini GT'de kaybetmiştir.

Ek, Tuva Türkçesinde kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumuna uygun olarak ünsüzde katıldığı sözcük ünsüz ile biten bir isim ise +ı, +i, +u, +ü biçiminde, ünlüyle biten bir isim ise ekin s>z tonsuzlaşması sonucu ortaya çıkan biçimiyle +zı, +zi, +zu, +zü kullanılır.

- *Ol-la ulug dıttıñ dazılı hün **karaa** kararıp çıdar çinçe bağı sayga keep düşkeş, sınıp kalgan.*/ "O koca melez ağacının kökleri güneşe, ucu ise kayalara doğru bakıyordu." (124/21). (**karak+ı> karaa: gözü**)
- *Meen bo öndür çaagay bo daldarım çügge çağgıs hün kara çer **aldındıva** kire bergen.*/ "Bu hayallerim sadece bir günde toprağın altına gömülmüştü." (44/12). (**alt+ı: altı**)
- *Ulug kijiniñ **çugaazın** toop dıynaar dep çüveni kara çajımdan dıynap kelgen men.*/ "Çocukluğumda büyüklerin **sözünden** çıkılmaz lafını duymuştum." (44/23). (**çugaa+zı: sözü**)

2.3.1.1.2.4. I. Çokluk Kişi: +(I)vIs

Bu ek, katıldığı sözcük ünsüz ile biten bir isim ise +ıvıs, +ivıs, +uvus, +üvüs biçiminde, ünlüyle biten bir isim ise +vıs, +vis, +vus, +vüs biçiminde kullanılır.

- ...çajıt *bodaldarıvıs* ileretçir bis./ "...gizli **düşüncelerimizi** birbirimize açıyorduk." (215/27), (**bodal+dar+ıvıs: düşüncelerimiz**).
- *Kök deerge köstüp kelir hün baza ertenniñ-ne bistiñ öövüstü* harap kelir./ "Mavi gökyüzünde görünen güneş de erkenden bizim **çadırımızı** gözetir." (20/10). (**öö+vüs: evimiz**).

2.3.1.1.2.5. II. Çokluk Kişi: +(I)ηAr

Bu ek, katıldığı sözcük ünsüz ile biten bir isim ise +ıηar, +iηer, +uηar, +üηer; biçiminde, ünlüyle biten bir isim ise +ηar, +ηer biçiminde kullanılır.

- *Kortpaηar*./ "Korkmayın." (88/27). (**Kortpa+ηar**) ‘
- *'Dorala deg çügürük a'ttıg bolungar*/"Doru ala gibi yürük atlı **olun**." (92/30).

2.3.1.1.2.6. III. Çokluk Kişi: +I; +zI

Tuva Türkçesinde 3. çokluk kişi iyelik eki, ünsüz ile biten isimlere +I, +U; ünlü ile biten isimlere +zI, +zU şeklinde gelir.

- *Bir bir bodaarga açazın kıygırıp turganzıg*./ "Sanki **babasını** çağırıyor gibiydi." (13/7). (**aça+zı**)
- *Avazınıñ ugu baza ham çoraan*./ "Annesinin **soyu** kamlardandır." (89/14). (**uk+u: soyu**).

2.3.1.1.3. Hâl

Durum ya da halk ekleri, tümce içindeki adları diğer sözcüklere değişik anlam ilişkileri çerçevesinde bağlayan biçim birimlerdir. Durum ekleri genellikle adlarla tümcenin asıl ögesi olan yüklem arasında ilişki kurar (Eker, 2021: 289).

Tuva Türkçesinin önemli gramerlerinden biri olan *Amgı Tıva Literaturalıg Dıl* “Günümüz Tuva Yazı Dili” adlı çalışmada hal kategorisinde karşımıza çıkan ekler için kullanılan terimler şunlardır (Salzıjmaa ve Sat, 1980: 105):

Haller	Tuv.
Yalın	adaarnıŋ padeji
İlgi	hamaarıştırarnıŋ padeji
Belirtme	onaarnıŋ padeji
Yönelme	beeriniŋ padeji
Bulunma	turarınıŋ padeji
Ayrılma	ünerniŋ padeji
Yön Göst.	uglaarnıŋ padeji

Tablo 7 : Hal Eklerinin Tuva Türkçesinde İsimlendirilmesi

İsimler, cümle içinde kurmuş oldukları her anlam ilişkisi için farklı bir hale girer. Bu haller, kimi zaman eksiz, çoğu zaman ise birtakım eklerle oluşturulur. İsim soylu kelimeleri, diğer kelimelerle geçici durumlara sokan bu eklerle “hâl ekleri” (**падеж кожумактары** / padej kojumaktarı) adı verilmektedir (Tosun, 2011: 64).

Tuva Türkçesinde hal ekleri şöyle tablolaştırılabilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 80):

Hâl	Ek
Yalın Hâl	Ø
İlgi Hâli	+Nıŋ
Yükleme Hâli	+NI; +I; +Ø
Yönelme Hâli	+GA
Bulunma Hâli	+DA
Ayrılma Hâli	+DAn
Yön Gösterme Hâli	+Çe; +Dıva; +Gaar; +AAr
Vasıta Hâli	+bile

Tablo 8 : Hâl ekleri

2.3.1.1.3.1. Yalın Hâl

İsimlerin yalın hâli eksizdir. Çokluk ekli ve iyelikli isimlerde de yalın hâli görebiliriz; ancak bu kullanımlarda çoğunlukla yalın hâl, başka bir hâl eki işlevini üstlenmiştir (Gülsevin 1997: 17).

- *Avam ışkaş ulug **burgan** kayda boor./* "Annem gibi **kutsal bir varlık** nerde var?" (20/5). (**burgan**)
- *Mençe utkuy bir **kiji** kılaştap kel çor./* "Bir **adam** bana doğru yürüyordu." (373/14). (**kiji**)

2.3.1.1.3.2. İlgi Hali +NIŋ

İlgi hali eki, diğeri hâl ekleri gibi ismi fiile değıl, isme bağılar. İlgi halindeki bir isim, kendisinden sonra gelen başka bir isimle anlam bakımından bir ilgi içerisindedir. Böylece ilgi eki almış olan isim, anlamca bağılı bulunduğı başka bir isimle sahiplik ve ilgi bağı kurmuş olur (Korkmaz, 2009: 139).

Tuva Türkçesinde ilgi halinin 12 alt biçimi mevcuttur: +nıŋ, +niŋ, +nuŋ, +nüŋ, +dıŋ, +diŋ, +duŋ, +düŋ, +tıŋ, +tiŋ, +tuŋ, +tüŋ. Bu alt biçimlerden +nıŋ, +niŋ, +nuŋ ve +nüŋ, ünlüyle ve tonlu ünsüzle biten sözcüklerden sonra; +dıŋ, +diŋ, +duŋ, +düŋ alt biçimleri /l/ ile biten sözcüklerden sonra; +tıŋ, +tiŋ, +tuŋ, +tüŋ alt biçimleri ise tonsuz ünsüzlerden sonra gelmektedir (Tosun, 2011: 78).

Çitken Urug'da ilgi hali ekinin kullanımı şu örneklerle gösterilebilir:

- ***Kijiniŋ**-daa salımı kuřtuŋ daa salımı bir dömey uruğlarım./* "İnsanoğlunun kaderi kuşların kaderiyle birdir evlatlarım." (5/6). (**kiji+niŋ: insanoğlunun**).
- *Bo duruyaalarınŋ töreen çurtu **bistiŋ** küzevis oldur./* "Bu turnaların memleketi, bizim **bizim** güzleğimizdi." (5/9). (**bis+tiŋ: bizim**).
- ***Ajıldıŋ** hun tıva bergen men./* "İşi kavramıştım." (158/30). (**ajıl+dıŋ**).

2.3.1.1.3.3. Yükleme Hali +NI ve Ø

Yükleme hâli, ismin geçişli bir fiilden etkilendiğı ve cümlede nesne olarak kullanıldığı hâldir. Ekli ve eksiz yapılabilmektedir. Ekin, ünlülerden

ve g, m, n, ñ, r, y ünsüzlerinden sonra +nı, +ni, +nu, +nü; l ünsüzünden sonra +dı, +di, +du, +dû; tonsuz ünsüzlerden sonra +tı, +ti, +tu, +tû şekilleri kullanılır. İyelik ekli isimlere, I. ve II. kişi iyelik ekinden sonra düzensiz; III. kişi iyelik ekinden sonra düzenli olmak üzere, Ø şeklinde gelir. III. kişi iyelik ekli isimle, Ø yükleme hâli arasında mutlaka zamir n'si (pronominal n) bulunur (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 84). III. kişi iyelik ekine gelen yükleme halinin bu şekli eski Türkçeden beri mevcut olduğu hâlde Tuva Türkçesinde aynı şekilde sürmektedir. Yükleme hali, tekil kişi zamirlerinden sonraysa istisnâî şekilde I şeklinde eklenir.

- *Meni ala karaa bile körbes darganıñ dugayında damçır çugaa./*"Beni ala gözleri ile görmeyen müdürle alâkalı meşhur söz." (92/24). (men+i)
- *Honup alıñar dep kırgan köstüp küdeezin doktaadırın oraldaştı./*"Gelin içeri oturun diyerek müstakbel güveyini durdurmaya çalıştı." (59/19). (küdeezi+n)
- *Korgar çürek çok Avraam a't baştıg igildi ıglañnadı berdi./*"Korkusuz yürekli Avraam at başlı igilini çalmaya başladı." (276/12). (igil+di)
- *Bir çañçılın buza düşken çañnıktı ol la küzün çaş nazınım kere bergen./*"Atalarımın yüzlerce yıl boyunca muhafaza ettiği bu geleneğin bir yıldırımla yok edildiğini o çocuk yaşında gördüm." (5/23). (çañnık+tı)

2.3.1.1.3.4. Yönelme +GA

Yönelme durumu, kelime gruplarında ve cümlede fiildeki hareketin yöneldiği adın içinde bulunduğu durumdur. Bir başka anlatımla adı yönelme, yaklaşma işlevi ile fiile bağlayan durum olarak da tanımlanabilir (Korkmaz, 2023: 253).

Bu yönelme ve yaklaşımda mekân önemli bir unsurdur. Bundan hareketle ekin, mekân ilişkisinden dolayı, bulunma, ayrılma ve yön gösterme hâlleri ile aynı kategoride değerlendirilmesi, Rus Türkolojisinde bu eklerin

lokalizatörler olarak ele alınmasına sebep olmuştur (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 87).

Ekler kalınlık-incelik ve tonluluk-tonsuzluk uyumlarına uygun olarak gelir (Arıkoğlu 2007: 1184). Ünlüler ve tonlu ünsüzlerden sonra +ga, +ge; tonsuz ünsüzlerden sonra +ka, +ke şekillerinde kullanılır. III. kişi iyelik ekinden sonra zamir n'si bulunur. Ekin +GA hâli ünlü ile biten bir kelimeye geldiğinde g'nin düştüğü örnekler de mevcuttur. Yönelme hâlinin temel işlevi fiildeki hareketin yönünü belirtmesidir. Bunun dışında, ismi fiile bedel, sebep, maksat gibi anlamlarla bağlar.

- *Daştıgga turup kaldım./ "Dışarı çıktım." (11/10). (daştıg+ga)*
- *Bakka bak ulajır diğir./ "Kötülük kötülüğü çeker, derler." (14/2). (bak+ka)*
- *Seri kırınğa hongaş ertengi hün bile çugaalajır çağnıg/. "Sundurmanın üzerinde sabah güneşi ile konuşmayı severdi." (16/22). (kırı+n+ga)*

2.3.1.1.3.5. Bulunma +DA; +GA

Temel olarak fiilin gerçekleştiği yeri belirten hâl, bulunma hâlidir. Bulunma, Tuv.T'de çoğu zaman düzenli olarak, fiilin zamanına göre iki şekilde yapılmaktadır. Fiil, şimdiki zamanda ise, fiilin gerçekleştiği yeri belirtmek için isim, asıl bulunma hâli eki olan +DA (ünlüler ve tonlu ünsüzlerden sonra +da, +de; tonsuz ünsüzlerden sonra +ta, +te) ekini alır. Fiil geçmiş ve gelecek zamanda gerçekleşiyorsa isim, aslında yönelme hâli eki olan +GA (ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra +ga, +ge; tonsuz ünsüzlerden sonra +ka, +ke) ekini alır (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 88).

2.3.1.1.3.5.1. +GA Ekli Bulunma

- *Cümlede fiilin gerçekleştiği zaman geçmiş ve gelecek zaman ise, isimle fiilin bulunma ilişkisini +GA eki kurar (Koçoğlu Gündoğdu, 2012: 106).*
- *Baza katap üjelee henzig öreelge ujurajıp keldivis./ "Bir kez daha o ufarak odada üçümüz bir araya gelmiştik." (195/7). (öreel+ge: odada).*

- *Elegestiñ oñ talazınga çurttap turgannar!* "Eleges'in sağ **cephesinde** yaşamışlar." (196/17). (**talazın+ga: cephesinde, tarafında**).

2.3.1.1.3.5.2. +DA Ekli Bulunma

Kalınlık-incelik ve ötümlülük-ötümsüzlük kurallarına uygun olarak kullanılır.

- *Bistiñ Mögen-Büren **sumuzunda** eñ-ne hündülüğ eñ-ne bolbaazın eñ-ne arıg namdarlıg kiji Dongak Doldaş dep bilip çoraan men./* "Bizim Mögen-Büren **köyünde** en saygın, en mükemmel, en temiz sicilli kişi Dongak Doldaş diye bilirdim." (94/17). (**sumu+zu+n+da**).
- *Dem aan. **Bir çamdıkta** bolaaga çedip kelir kiji./* "İşte, o böyle **arasıra** buraya çıkıp gelir." (98/14). (**çamdık+ta**).

2.3.1.1.3.6. Ayrılma Hâli +DAn

Ayrılma ya da çıkma durumu halli, kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ad durumu olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 2023: 105).

Ayrılma hali, bulunma ve yönelme hallerinde olduğu gibi fiilin bildirdiği hareketin, işin veya oluşun zamanını ve yerini gösterir. Diğer hallere göre çok daha geniş kapsamlı işlevlerde kullanılan ayrılma halinin bu asıl fonksiyonunun yanında "çıkma, yer, ayrılma, menşe, cins, terkip, başlama, mahrumiyet, yokluk, vasıta, zaman, sebep, tarz, ölçü, kıymet, bedel, parça, kısım, karşılaştırma, korku, üzüntü, hoşlanma, vazgeçme, aitlik, çeşit, vasıf, tercih, görüş vs." gibi pek çok işlevi de mevcuttur (Ergin, 2009: 223-224).

Tuva Türkçesinde ayrılma hali eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra +dan, +den; tonsuz ünsüzlerden sonra +tan, +ten biçimleriyle kullanılır:

- ***Avamdan** çarılғанım./* "**Annemden** ayrılışım." (20/1). (**avam+dan**)
- ***Silerden** korgar men./* "**Sizden** korkuyorum." (201/1). (**siler+den**)
- *Ooñ soonda **a'ttan** uşkaş çodam sıyılған bolbazıkpe./* "Ondan sonra **attan** devrilince ayağım kırıldı." (214/34). (**a't+tan**).

2.3.1.1.3.7. Yön Gösterme +GAAr, +AAr, +Çe, +DIvA

Yön gösterme hali, ‘adın, fiilin gösterdiği oluş veya kılışın kendi yönünde yapıldığını göstermek için girdiği durum’ ve ismi bu hale sona ek ise ‘fiildeki oluş ve kılışın yönünü göstermek için yönle ilgili yer ve zaman adlarını yön gösterme durumuna sonan ek’tir (Korkmaz, 2023: 254).

Yön gösterme Tuv.T’de çeşitli eklerle ifade edilir. Fiildeki hareketin nereye veya kime doğru olduğunu gösterir. Bu yönelme ve yaklaşımda mekân önemli bir unsurdur. Bundan hareketle ekin, mekân ilişkisinden dolayı, bulunma, ayrılma ve yön gösterme hâlleri ile aynı kategoride değerlendirilmesi, Rus Türkolojisinde bu eklerin lokalizatörler olarak ele alınmasına sebep olmuştur (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 98).

Tuva Türkçesinde yön gösterme hâlinde birbirinden farklı üç ekin mevcut olduğu görülür. Bu üç ek şunlardır: +GAAr, +AAr, +Çe, +DIvA. Bu ekler, birbirinden farklı şartlarda kullanılan ekler değildir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde ben+e>bana şeklinde kurulan yapı, Tuva Türkçesinde men+çe>mençe şeklinde de men+dive>mendive şeklinde de kurulabilir.

2.3.1.1.3.7.1. +GAAr /+AAr Ekli Yönelme

+GAAr /+AAr eki yalnızca taşılşmış sözcüklerde görülür. Eski Türkçeden beri takip edilebilen bu ek, Türkiye Türkçesinde de *dışarı*, *içeri*, *yukarı* vb birkaç sözcükte taşılşarak kalmıştır. Çitken Urug’da tek örnek tespit edilmiştir.

- *Çınar baju iştinge deridip **daşkaar** sookta üne çügürüp çurgap oorgam çüsteri tuñçuray bergey bolgay.*/"Güz günlerinde hamamda terleyip soğuk havada **dışarı** çıkıp soğuğu yiyince sırtım kötülemişti." (103/1). (**daş+kaar: dışarı**).

2.3.1.1.3.7.2. +DIvA Ekli Yönelme

+DIvA eki işlek bir ektir. Bu ek Tuva Türkçesindeki iki yön gösterme ekinden bir ötekidir. Ünlülerin ve ötümlü ünsüzlerden sonra +diva, +dive şeklinde ötümsüzlerden sonra +tiva, tive şeklinde kullanılır. Ayrıca ET. tapa edatından ekleşmiştir. Edebî dile oranla ağızlarda daha sık rastlanan bir ektir.

Ünlü ve tonlu ünsüzlerden sonra +dıva,+dive; tonsuz ünsüzlerden sonra +tıva, +tive şekillerinde eklenir. Hareketin yöneldiği yeri gösterir. (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 100) Ekin Çitken Urug'da yoğun şekilde kullanıldığı görülmüştür.

- *Hem kıldundıva suglap çorupkan men./* "Nehrin kıyısına su almaya gitmiştim." (63/8). (kıldun+dıva: kıyısına)
- *Men olarnıñ çanındıva baarından kortkan men./* "Ben onların yanına gitmekten korkmuştum." (151/29). (çanın+dıva: yanına)
- *Hörektive degdirtkenim bilgeş çaş duñmalarımnu haldavırlıg aarıgga çağdatlazın bodaan men./* "Göğsüme dokunarak kardeşlerimin bulaşıcı hastalığa yakalandıklarını düşündüm." (77/8). (hörek+tive: göğsüme)
- *Düne kada kulaamga çüve dıñnalarga ejiktive körgüleer men./* "O gürültülere, seslere kulak kesilmişken kapıya doğru bakıp duruyordum." (353/18). (ejik+tive)

2.3.1.1.3.7.3. +Çe Ekli Yönelme

Ekin, tonsuz ünsüzler ve l, m, n, ɳ ile sonlanan isimlere +çe; ünlü ve g, r, y ile sonlanan isimlere +je şekli gelir. Tuv.T edebî dilinde en sık kullanılan yön gösterme ekidir. Vildan Koçoğlu Gündoğdu (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 110) bu ekin, bir edat ya da bir yardımcı sözden kısalıp doğduğu düşüncesinin gramer yazarları tarafından benimsendiğini ifade eder.

- *Tarbagannar ijeey bergende meni sumu tövünçe keldirti bergen./* "Dağ sıçanları kış uykusuna yattığında beni köy merkezine getirtmiştiler." (62/11). (tövün+çe)
- *Ol üş dıtçe.../* "O üç ağaca..." (236/22). (dıt+çe: ağaca)
- *Bir diine meni bir-le çerje ündüre bergenner./* "Bir gece beni bir yere çıkardılar." (154/2). (çer+je: yere)

2.3.1.1.3.8. Vasıta Hâli +-bile

Tuva Türkçesinde tam anlamıyla bir vasıta hâl eki yoktur. Vasıta hâli ,bile "ile" edatıyla karşılanır. Ekrem Arıkoğlu (Arıkoğlu 2007: 1185) vasıta hali

yapan bile'nin Tuva Türkçesinde bir bağlama edatı olarak görüldüğünü söyler. Bu edat önündeki isme "-" ile bağlanır.

- *Adam iyem dirig çorda bir ögge **duɣmalarım-bile** oynap höglep çoraan men./* "Annem babam henüz sağ selamet hayatta iken evimizde **kardeşlerimle** oyun oynayarak eğlenirdik." (69/20). (**duɣmalarım+bile: kardeşlerim ile**)
- *Öskeleri baza ol-la börününg **izi-bile** çorupkannar.* "/Diğerleri de onun **izinden** yürüdüler." (109/6). **İzi+bile: izinden, iziyle**)

2.3.1.1.3.9. Aitlik +NII

İsimlerde aitlik, belirtili isim tamlaması şeklindeki yapılar (meeñ oglum "benim oğlum", ooñ uruu "onun kızı") dışında +NII ekiyle yapılmaktadır. Araştırmacılara göre bu şekil, +NIñ ilgi hâli eki ve +GI isimden aitlik bildiren sıfatlar yapan ekten (+nıñkı > nıkı > nıı) oluşmuştur (İshakov-Palmbah, 1961: 126). Ünlülerle ve g, r, y ünsüzleriyle sonlanan isimlere +nıı, +nii, +nuu, +nüü; l ile sonlanan isimlere +dıı, +dii, +duu, +döö; tonsuz ünsüzlerden sonra +tıı, +tii, +tuu, +tüü şekilleri gelir.

- *Ulug şaɣnal **bistii** bolur./* "Büyük ödül **bizim** olacak." (279/13). (**bis+tii: bizim/bizimki**)

2.3.1.1.4. Soru Eki +be

Soru eki ismin soru halini yapan işletme ekidir (Ergin 2009: 243). Tuv.T'de soru, asıl olarak be ile yapılır. Ayrı yazılır ve tek şekillidir. Bunun dışında irgi < er-ki, iyik < er-yük, irgi be gibi edatlarla da soru yapılmaktadır (Arıkoğlu 2007: 1179).

- *Men bir çerden aɣıl dilep köreyn **be?** dep bir hün aytırdım./* "Bir gün -Ben bir yerlere gidip iş isteyeyim **mi?**- dedim." (105/15). (**be: mi**)
- *Meeng budum işinde demir bar, onu uştup şıdaar siiler be? –didi/* "Adam -Benim ayağımda/bacağımda demir var, onu çıkarabilir **misiniz?**- dedi." (151/6). (**be: be**)

2.3.1.1.5. İsimlerde Bildirme

2.3.1.1.5.1. Şimdiki Zaman

İsimlerin şimdiki zamanda bildirmesinin birinci tipi, isim sonuna doğrudan kişi zamirlerinin getirilmesiyle yapılır. Olumsuzu ise eves "Değil" sözüyle yapılır. Bildirmenin ikinci tipinde ise, isim ile zamir arasında tur-, bol-, çor- ~çoru- yardımcı fiillerinin geniş zaman çekimli hâli kullanılır (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 16).

		Zamirler	Olumlu	Olumsuz
T E K İ K	1.Kişi	Men	Kiji men Kiji tur / turar men	<i>Kiji eves men</i>
	2.kişi	Sen	Kiji sen Kiji tur / turar sen	<i>Kiji eves sen</i>
	3.Kişi	Ol	Kiji (ol) Kiji tur / turar (ol)	<i>Kiji eves (ol)</i>
Ç O K L U K	1.Kişi	Bis	Kiji bis Kiji tur / turar bis	<i>Kiji eves bis</i>
	2.Kişi	Siler	Kiji siler Kiji tur / turar siler	<i>Kiji eves siler</i>
	3.Kişi	Olar	Kiji olar Kiji tur / turar (olar)	<i>Kiji eves (olar)</i>

Tablo 9 : İsim Çekimlerinin Şimdiki Zamanı

- *Ösküs çağgıs kijidir men./* "Öksüz ve yapayalnız bir insanım."
(45/32).
- *Kiji megelep çorbaan kiji men —didi./* "-Ben yalan dolan bilmeyen bir insanım- dedi." (193/2).
- *Bo meeñ sözüm evestir eşter./* "Bu benim sözüm değil dostlar."
(17/19).

- **Hap eves bulgaardan kılğan sumkadır oglum. İştig çüvedir./** "Bu bir **kap değil**, bu şey öküz derisinden yapılma bir çanta oglum." (111/4).

2.3.1.1.5.2. Geçmiş Zaman

Tuv.T’de er- “olmak” fiili, irgi, iyik, iyin gibi kalıplaşmış birkaç söz dışında yaşamamaktadır. Dolayısıyla, isimlerin geçmiş zaman bildirmesini yaparken tur-, bol-, 118 çor- ~ çoru-, gibi ana yardımcı fiiller kullanılır. Bu fiillere geçmiş zaman şekilleri getirilir (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 117).

		1.Tip Geçmiş zaman	2.Tip Geçmiş Zaman
T E K İ L	1.Kişi	Eki boldum /turdum/çordum İyi dim	Eki bolgan/turgan/çoraan men İyi dim / İyimişim
	2.Kişi	Eki boldun/turdun/çordun İyi din	Eki bolgan / turgan / çoraan sen İyi din / İyimişsin
	3.Kişi	Eki boldu/turdu/çordu İyi di	Eki bolgan/turgan/çoraan (ol) İyi di / İyimiş
Ç O K L U K	1.Çoğul	Eki bolduvus/turduvus/çorduvus İyi dik	Eki bolgan / turgan / çoraan bis İyi dik / İyimişsiz
	2.Çoğul	Ekibolduŋar/turduŋar/ çorduŋar İyi diniz	Eki bolgan/turgan/ çoraan siler İyi diniz
	3.Çoğul	Eki boldular/turdular/çordular İyi diler	Eki bolgan / turgan / çoraan (olar) İyi diler / İyimişler

Tablo 10 : İsim Çekimlerinin Geçmiş Zamanı

- Çitken Urug boyunca *bol-* geçen örneklerde her şahıs çekimine ulaşamamızla beraber *tur-* olan hiçbir örneğe rastlayamadık.
- *Stambuldan kelgen Türk ool boldu./* "İstanbul’dan gelen Türk **yiğitti**." (298/6). (**ool+boldu: yiğitti**)
- *Emçi çeriniñ odaar suuguzundan ulug deerden başka niiti heviri dömey boldu./* "Hastanenin kazan dairesinden büyük fakat tip bakımından **aynısıydı**." (308/18). (**dömey+boldu: aynısıydı**)
- *Seenı dugayında çüve bilir kiji çok boldu./* "Seninle alakalı bir şeyler bilen kimse **yok idi**." (322/6). (**çok+boldu: yoktu**)

2.3.1.1.5.3. Şart

Tuva Türkçesinde *imek* ek fiili yoktur. Bol-, tur-, çor- gibi yardımcı fillere İsimlerin şartlı çekimleri gerçekleştirilir. Çitken Urug'da bol-za şeklinin dışında (çor-za; tur-za) bir şart kullanımı örneğine rastlanılamamıştır.

- ***Ol bolza 1926 1927 çıldar çüveñ irgin eñer.***/"Bu bahsettiğim **elçilik ise** 1926 1927 arasını kapsar." **(183/13). (ol+bolza: o ise)**
- ***Indıg bolza töndür salıptayn.***/"Öyleyse bitireyim." **(185/31). (ındıg;bolza: öyleyse, böyleyse)**
- ***Bo urug bolza dayzın uruudur.***/"Bu **kızsa** halk düşmanının kızıdır." **(48/27). urug+bolza: kızsa)**
- ***Men bolza Biçe Möngün-Tayga'nıñ bajınga ünüp çoraar men.***/"**Bense** Biçe Möngün-Tayga başına çıkacağım." **(165/33). (men+bolza: bense)**

2.3.1.2. İsim Yapımı

Yapım ekleri, kök veya gövdeye gelerek yeni isim türeten eklerdir. Ekler; işlek kullanılan ekler, az kullanılan ekler ve ölü ekler olarak sınıflandırılabilir. Ölü ekler geçmiş metinlerde ya da hâlâ kullanılan kelimelerde tanıklanabilir. Türkçede yapım ekleri çekim eklerinden sonra gelemez.

2.3.1.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

İsimden isim yapım ekleri (addan ad yapım ekleri), isimlere ve isim soylı kök ve gövdelere gelerek anlamca eskidisinden farklı yemi bir anlam oluşturacak biçimde kelime türeten ektir (Korkmaz, 20203: 66). Tuva Türkçesinde isimden isim yapım ekleri *Çitken Urug* merkezli olarak şöyle örneklendirilebilir:

2.3.1.2.1.1. +ÇI

Tuva Türkçesinde oldukça işlek olan bu ek, ET'den günümüze varıncaya değin tüm tarihî dönemlerde ve çağdaş sahalarda oldukça sık kullanılan bir isimden isim yapım eki olarak karşımıza çıkmaktadır. ÇI eki genel işlevi itibariyle gerek tarihî gerek çağdaş Türk lehçelerinde iş, meslek, uğraş

isimleri yapmaktadır. Ekin Tuva Türkçesindeki temel işlevi de budur (Tosun, 2021: 24-25).

Ekin +ç1, +ç2, +çu, +çü, +j1, +j2, +ju, +jü olmak üzere 8 altı biçimi mevcuttur. Çalışmamıza konu olan metinde ekin kullanımını şöyle örneklendirilebilir:

- *Açam ızıguurundan aŋç1 bolgaş çugaakır kiji çoraan./* "Babamda atalarımızdan miras kalan **avcılık** ve ozanlık yeteneği vardı." (3/2). (**aŋç1** "avc1" <aŋ "av"+ç1).
- *Bodunun çonunun hanın töp turar surtaal salgan darga kiji kajan-daa buyannıg baştuŋç1 bolbas./* "Mensubu olduğu halkın kanını döken onlara karşı yıkıcı propaganda yürüten bir yönetici hiçbir zaman iyiliksever bir **başkan** olamaz." (142/6). (**baştuŋç1** "başkan" <baştuŋ "baş"+ç1).

2.3.1.2.1.2. +Lİk

Türk dilinin en erken metinlerinden itibaren işlek olarak kullanılan ve çağdaş Türk lehçelerinin hepsinde tanıklanan çok işlevli bir isimden isim yapım ekidir. Ekin Tuva Türkçesinde GT ile paralel işlevlere sahip olduğu görülmektedir. Tuva Türkçesinde bu ek geldiği isim gövdesinin taşıdığı anlamla ilgili eşya, araç gereç ismi türetmektedir (Tosun, 2021: 94).

Vildan Koçoğlu Gündoğdu (2018: 106), Türkiye Türkçesinde çok yaygın ve kapsamlı bir kullanım sahasına sahip olan ekin, Tuva Türkçesinde canlı bir ek olmadığını ve bazı kelimeler üzerinde kalıplaşıp kaldığını ifade etmektedir.

Ekin +lık, +lik, +luk, +lük, +nık, +nik, +nuk, +nük, , +dık, +dik, +duk, +dük, +tık, +tik, +tuk, +tük olmak üzere on altı alt biçimi mevcuttur.

- *Emdik a't in munup ösken urug tergelig a'ttı çaylıg başkarar turdum ıynaan./* "**Huysuz** at binerek büyüyen bir kız olarak ehilleştirilmiş atı kolayca idare edebileceğimi sanıyordum." (63/4). (**emdik** "huysuz, aksi" <em "ilaç"+dik).

- ...**ottuktar** şala-bula kılajnaan/ "...**çakmaklar** az biraz parıldıyormuş." (87/5). (**ottuk** "**çakmak**" <ot "**ateş**" +**tuk**).

2.3.1.2.1.3. +LIg

Tuva Türkçesinde kullanım sıklığı çok yüksek olan bu ek, geldiği ada sahip olma anlamı katar; bazı kelimelerde kalıcı isimler ve zarf yaptığı gözlemlenir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 107).

Türk dilinin her döneminde işlek kullanılan bir ektir. Tuva Türkçesi gramerlerinden ATL'DE at sösterinden demdek adı *çogaadır kojumak* "isimlerden sıfat türeten ek" olarak tanımlanan bu ekin +lıg, +lig, +lug, +lüg alt biçimleri /g/, /r/ ve /y/; +dıg, +dig, +dug, +düg alt biçimleri /l/; +nıg, +nig, +nug, +nüg alt biçimleri /m/, /n/, /ŋ/ ünsüzlerinden sonra ve +tıg, +tig, +tug, +tüg alt biçimleri ise tonsuz ünsüzlerden sonra gelir (Tosun 2021: 79).

Ekin Tuva Türkçesindeki işlevleri GT'yle paralellik arz eder.

- *Açam küjürnü yapon sivişkin dep nügüldeeş* **boolug** *kijiler ögden ündür süre bergen soonda hamık çüve öşkerilgen./* "**Silahlı** adamlar zavallı babamı Japon yanlısı diye suçlayarak evinden yurdundan çıkarıp sürdükten sonra her şey değişti." (5/5). (**boolug** "**silahlı**" <boo "**silah**" +**lug**)

2.3.1.2.1.4. +Gİr, +GUr

Taranan eserlerde +Gİr, +GUr ekinin tarihî Türk lehçelerinde kullanılmadığı, çağdaş Türk lehçelerinde Tuva, Altay, Tofa ve Duha gibi birkaç Sibiry Türk lehçesinde varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir (Tosun 2021: 60).

Fiillerden ve isimlerden isim türeten bu ekin işlevlerini Vildan Koçoğlu Gündoğdu (2018: 108) bir şeye bağımlılık, benzerlik, uygunluk ifade eden isimler yapmak ve daha çok sıfat türetmek olarak açıklamıştır.

- *Ajılgır* *sen./* "**Çalışkansın.**" (117/35). (**ajılgır** "**çalışkan**" <ajıl "**iş**" +**gır**)
- *Olar arazında am sımırançır, çonaada höglüg didim çoruur, utkır çugaalajır kijiler am sımırançıp çugaalajır apargan baza bir çiktig*

çüve./"Onlar o sırada fısıldaşıyordu; genelde oldukça neşeli, korkusuz ve **yüksek sesle** konuşan bu insanların şimdi fısıltıyla konuşmaları da oldukça ilginçti." (9813). (ntkır "*tonlu ses, yüksek ses*" <nt "*ses, gürültü*" +kır)

2.3.1.2.1.5.-(I)IrgAk, -(A)ArgAk

İsimden bir şeye düşkünlük bildiren vasıf adları yapan ektir. İsimden fiil yapan ek +ArgA- ekinin üzerine fiilden isim yapma eki -k'nın getirilmesiyle oluşmuştur (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 109).

- *Hööküy iyem konçug duzaargak kiji-le bolgay.*/"Zavallı annem oldukça **yardımsever** bir insandı." (118/15). (duz+aargak).

2.3.1.2.1.6. +zAk

Tuva Türkçesinde sınırlı sayıda sözcükte karşımıza çıkan bir isimden isim yapım ekidir. +zAk eki bu sahada Altay, Tatar, Sibiry Tatar, Kırgız, Karakalpak Türkçelerinde olduğu gibi bir şeye düşkünlük ifade eder; karakter özelliği olan sıfatlar türetir (Tosun, 2021: 113).

Tuva Türkçesinde işlek olmayan bu eke Çitken Urug'da ilgili tek örnek saptanabilmiştir.

- *Ak halaptıg ak dovurzaktıg ol-la emçi demgi ol aarıg kijiler çıdar bajından üngeş ajılbaar çerindive çoruptu.*/"Beyaz önlüklü beyaz **başlıklı** Rus hekim hastaların yattığı alandan çıkıp çalışma odasına yürüdü." (139/30). (dovurzak "*börk, başlık*" <dovur ?+zak)

2.3.1.2.1.7. +ÇIk

Vildan Koçoğlu Gündoğdu'nun (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 109) Tuva Türkçesinde isimlerden küçültme anlamı katan isimler yaptığını g, r, y ünsüzlerinden sonra ekin +jık, +jik, +juk, +jük şekli; diğer ünsüzlerden ve ünlülerden sonra +çık, +çik, +çuk, +çük şeklinde kullanıldığını belirttiği ek KHT'den beri görülmekle beraber ET'den beri var olan +Çak ekiyle aynı anlamda aynı görevde kullanılan bir ektir. İshakov-Palmbah bu eki ve çAk ekini aynı ekin farklı varyantları olarak ele almış ve tek başlık altında

vermiştir (İshakov-Palmbah, 2019: 150). Tarihî Türk lehçelerinde +ÇUk, +CUk şekliyle de görülür.

- *Bir kögeerjik araganı dergilep algaş, albıstarnıñ ak ööñge Kilçeñ-Ham ak a'ttıg haldıp kelir./ "Kilçeñ-Ham bir **matara** içkiyi terkisine alıp albısların beyaz evine atlı hâlde gidermiş." (154/30). (kögeerjik "**matara**" kögeer "**deri matara**" +jik")*
- *Taptıg udup hongaş **ertejik** turup kelir men./ "Ağız tadıyla uyuyup sabah **erkencecik** kalkacaktım." (161/24). (**ertejik** "**erkencik, erkencecik**" erte "**erken**" +jik) (TT'deki bu örnek "erkencecik" +CAk ile +ÇIk küçültme eklerinin üst üste gelmesi ilginç bir durumdur. Birinci unsur +ÇAk değil, eşitlik eki olsa dahi eşitlik ekinin de +ÇAk eki ile paralel görev ve anlamları olduğu bilinmektedir.)*

2.3.1.2.1.8. +ÇAk

+ÇAk ve +ÇIk yapı, anlam ve işlev olarak benzer olmakla kalmayıp farklı dönemlerde ve lehçelerde birbirinin yerine kullanılan eklerdir. İlker Tosun (Tosun 2021: 17) Muhraarem Ergin, Vildan Koçoğlu Gündoğdu, Janos Eckmann'ın +ÇAk ve +ÇIK eklerini benzer işlevler taşıdığını kabul etmekle beraber iki ayrı ek saydığını ve Ali Ilgın'ın, İshakov ve Pal'mbah'ın bu iki eki yapı ve işlev olarak paralel olduğundan aynı ekin alt biçimleri olarak kabul ettiğini aktarır.

Bu ek g, r, y konsonantlarının ardından +jAk şeklinde görülürken elde kalan diğer tüm konsonantların ve vokallerin ardından +çAk şeklinde görülmektedir. Ek, eklemlendiği adlarda küçültme anlamıyla varlık göstermektedir. Metnimizde tek örnekte görülmüştür.

- *Irak çerden **kulunçaktıñ** kiştezni dıñnalır saktırğa çidiripken avazın kıy dep turganzıg./ "Taycığın kişneyişleri uzaklardan işitiliyordu, tay belki de yitirdiği annesini hatırlamıştı." (209/11).*

2.3.1.2.1.9. +ÇİGAŞ

Tuva Türkçesindeki küçültme eklerinden bir tanesidir. İsimlerden küçültme isimleri yapar. Türkiye Türkçesindeki +CAğIz/CIğAz ekleriyle benzerlik taşıyan bu ek g, r, y ünsüzlerinden sonra ekin +jıgaş, +jigeş, +jugaş, +jügeş; diğer ünsüzlerden ve ünlülerden sonra +çıgaş, +çigeş, +çugaş, +çügeş şekilleri kullanılır. Diğer küçültme ekleri arasında en çok kullanım alanına sahip ektir. İshakov ve Palmbah, ekin +çık ve +aş şeklindeki iki küçültme ekinin üst üste gelmesiyle oluşmuş olduğunu ifade ederler. +aş (<aç) küçültme eki Tuv.T’de müstakil olarak kullanılmamaktadır. Sadece bu ekin bünyesinde bulunmaktadır (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 126).

- *Hleb bıjırar **bajıncıgaş** işti çılg işti çılg bolgaş şöleen./ "Evcik ki içi sıcaktı, huzur dolu." (311/12). (Bajıncıgaş "evcik" bajıncı "ev" +çıgaş)*

2.3.1.2.1.10. +Ak, +Ik, +Uk, +k

Tarihî Türk lehçelerinde işlek olmayan bu ek, sevgi ve küçültme anlamı taşıyan az sayıda sözcükte görülür. Günay Karaağaç (Karaağaç 2012:277) tek örnek olarak "topuk" sözcüğünü verip işlek bir ek olmadığını söyleyip ekin benzerlik ifade ettiğini belirtir. Muharrem Ergin (Ergin 2009: 177) bu eklerin eklendiği kelimeye benzerlik anlamı kattığını ve işlek olarak kullanılmadığını belirtir. Zeynep Korkmaz (Korkmaz 2009: 47) +Ir ekiyle oluşturulmuş birtakım yansıma sözcüklere katılıp küçültme anlamı taşıyan isim ve sıfatlar türettiğini ifade eder ve kıtırık, gıcırık, (çıkırık) çıkırık örneklerini getirir. Bu ek Türkiye Türkçesindeki oğlak sözcüğünde de (oğul+ak>oğlak) görülür.

Bu ek, (İshakov-Palmbah, 2019: 151). *Tuvacada bu çok az görülen bir küçültme ekidir.*

- *Anıyaktar çulgan çerger barıp tur./ "Gençlerin bir araya geldiği yere git." (51/7). (anıyak "genç" anay "oğlak"+ak)*
- *Dügdeşkin bolgan, ol hirede duştuk oolak kelbesteen./ "Nişan olmuştu fakat o sırada henüz damat oğlan gelmemişti." (58/39). (oolak "genç oğul" <ool "oğul"+ak)*

2.3.1.2.1.11. +y / +Ay

İshakov-Palmbah (İshakov-Palmbah, 2012: 151-152) iki ayrı ek olarak ele almış, y'nin ancak akrabalık bildiren sözcüklere eklendiğini belirtip +y'nin muhtemelen +Ay'dan türeme olduğunu ifade etmiştir. Vildan Koçoğlu (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 127) +y ve +Ay eklerini aynı ek olarak kabul eder. İlker Tosun (Tosun 2021: 110) bu ekin kimi Türk lehçelerinde akrabalık isimlerine gelerek sevgiyle, şefkatle sesleniş ifade eden sözcükler türettiği söyler. Türkiye Türkçesi ağızlarında Urfa Birecik, Hatay Reyhanlı ve Amik, Sivas Suşehri ağızlarında ana/anne sözcüğünün +y eki alarak türemiş hali olan aney/anay sözcüğünün anacık/annecik anlamında olması da dikkat çekicidir.

- *Kulaanayda sırğa baglaan./ "Kulakçığına küpeler takmış."* (119/25). (<Kulaanay "kulakçık" kulaan "kulağın"+ay)

Kulaanayda ifadesinde kelime kökü "kulak"tır. İkinci tekil şahıs iyelik ekinin (n) gelmesiyle k konsonantı büzüşmüş ve a'ya dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak kulaan "kulağın" gövdesi oluşmuştur. Bir yapım eki olan +Ay ekinin çekim ekinden sonra gelmesi dikkat çekici ve GT'ye aykırı bir durumdur.

- *Avay –depkeş kırgan iyemniñ moynundan tak kujak tanışkan men./ "Anneciğim diye seslenip annemin boynuna sarıldım."* (104/23). (avay "annecik, anneciğim" ava "anne"+y)
- *Meñee kım-daa duzalaşpas açay./ "Kimse çalmıyor kapımı babacığım."* (360/6). (açay "babacığım" aça "baba"+y)

2.3.1.2.1.12. +KAş

Bu ek de Tuva Türkçesinin bir başka küçültme ekidir. İshakov-Palmbah bu ekin nadirattan kullanılan bir ek olduğunu belirtmekle beraber Çitken Urug'da da ulaşılabilen tek örnek olan kuşkaş sözcüğündeki kaş'ın aslında kay olduğunu ifade eder.

- *Kuşkaştıñ tınıñ Hoyug kaday alğan./ "Kuşçuğun canını kurtaran Hoyug kaday imiş."* (127/3). (kuşkaş "kuşçuk" kuş "kuş"+kaş)

2.3.1.2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri

2.3.1.2.2.1.-(I)g

Türk dilinde ET'den itibaren kullanılan işlek bir fiilden isim yapım ekidir. Ekin Tuva Türkçesindeki işlevleri de GT ile paraleldir. Bu ek, fiil gövdesinin bildirdiği işin, hareketin ürünü veya sonucu olan isimler türetmektedir. Bu ek, bu işleviyle *TT'deki* -mA fiilden isim yapım ekinin karşılığıdır (Tosun, 2021: 127). Kullanım alanı oldukça geniş olan bu ek, fiil kök ve gövdelerinden somut, soyut isimler türetmektedir (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 110).

- *Bo domaktı delegeyniñ 6000 **ajig** dıldarınçe oçuldurup çugaalap turar./* "O konuşmayı dünyada soluk alıp veren altı binden **aşık** dile çevirmiştiler." (296/15). (**aş-ig**).
- *Aarig ulustar ergip turar hire./* "**Hasta** insanlar çevrede geziniyordu." (329/14). (**aarı-g**).
- *Bo deerge meñee hamaarıptır onzagay kiçeelder inçaarga **erterm-biliglig** kijilerge hoozun çugaalar-daa bolur ıynaan./* "Demek benim özel derslerim **bilginlerin** sohbetiymiş." (176/5). (**bil-ig**)
- *Ol hööküy Orus dıldı bilir Tıva dıldı **arig** bilir, ol hirede şkolaga kirer ergezi çok bolgaş./* "O sevgili insan Rusça biliyordu, Tuvacası ise **tertemizdi**, o zamanlar okuma hakkı da bulamamış." (226/17). (**arı-g**).
- *Çettinçip algaş **kövürügnü** kırlan keştivis./* "Köprüye varıp **köprüyü** geçtik." (290/21). (**kövür-üg**)

2.3.1.2.2.2.-(I)kçI

-(I)k fiilden isim yapma eki ve +çI isimden isim yapma ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir ektir. İshakov ve Palmbah'a göre bu ekin ilk bölümü olan -(I)k > *-g ekli şekiller pek kullanılmaz. ET. -gUçI şeklinde olan ek Moğolca ile ortaktır. Klasik Moğolcada -gçi biçiminde görülür. Bu ek, geldiği fiil gövdesine, kendine bir işi uğraş edinmiş kişi anlamını katan adlar yapmaktadır (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 113). Zeynep Korkmaz (Korkmaz 2009: 83) ekin -gu- ile +çI+ eklerinin birleşiminden müteşekkil olduğunu

söyler. Ek, Tuva Türkçesinde katıldığı fiillerden çoklukla meslek isimleri türetir.

- *Bistiñ Tıva çonnuñ töögüzünge tergiin ugaannıg tergiin karjı iyi çağırıkçı turgan./* "Tuva halkının tarihinde çok akıllı ve olağanüstü zalim iki yönetici varmış." (179/23). (çağır+ıkçı)
- *Ezir meen duzalakçı apargan./* "Ezir benim yardımcımdı." (313/4). (duzala+kçı)

2.3.1.2.2.3.-(I)İşkın

Tuva Türkçesinde oldukça işlek bir fiilden isim yapım ekidir. Ekle ilgili genel kanaat, Tuva Türkçesine ve Tuva Türkçesiyle yakın bağı olan Tofa ve Duha Türkçelerine ait bir yapı olmasıdır. Bu işlek fiilden isim yapım eki, GT'deki -(I)ş eki gibi fiil kök ve gövdelerinden bir işin sonucu ve ürünü olan isimler türetmektedir. (Tosun, 2021: 145).

- *Üstükü çerniñ aytuşkının küüsedir apargan men./* "Üst birimin emrini gördüm." (306/16). (ayt-ışkın)
- *Hakas çurtunda Kara-Daştan bo-la turgan Möngün-Taygaga çedir ak Aganak boop ujup kelgeş söölgü saktuşkınımnı silerge çugaalap berip olur men./* "Hakas ülkesindeki Kara-Daş'tan şu Möngün-Tayga'ya kadar ak güvercin donuna girip uça uça geliş hatıramı anlatayım." (394/5). (saktı-ışkın)

2.3.1.2.2.4. -I

Tuva Türkçesinde oldukça sık kullanılan bir fiilden isim yapım ekidir. Daha çok soyut anlamlı isimler oluşturur. (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 112). Araştırmacılar ekin Moğolca kökenli olduğunu düşünmektedir (Arıkoğlu, 2007: 1166). İshakov ve Pal'mbah (2019: 166), fonetik varyantları olmayan bu ekin genellikle Moğolcadan alınan kelimelerle birlikte kullanıldığını söylemektedir.

- *Baza katap har yaptarga bistiñ amıdıralıvıs dıka berge deer çüge deerge er kişi bistiñ ög-bülede am çok./* "Tekrar kar yağdığında bizim

yaşamımız perişan bir vaziyet almıştı çünkü ailemizin ailemizde artık bir erkek yoktu." (105/11). (**amıdır-a**)

- *Eldep ezin bodaldar **bodalga** kirer./* "İlginç şeyler aklıma geliyordu." (122/14). (**boda-l**)
- *Üş karaktıg Çes-Haaynıg idegeli inakşılı **büzürel** ak tarbagan./* "Üç gözlü Çes-Haay'ın umudu, sevgisi, **inancı** beyaz köstebek." (218/17). (**büzür-el**)
- *Meeñ tölzürep çoruur **küzelimni** bilir kiji-daa çok./* "Benim çocuk sahibi olma **isteğimi** anlayan da yoktu." (350/8). (**küze-l**)

2.3.1.2.2.5.-(I)lgA

Tuv.T'de kullanım sıklığı fazla olan ve fiillerden soyut isimler yapan eklerden biridir. Ekle ilgili yaygın görüş Moğolcadan alıntı olduğudur. Tatarintsev, 1930'lu yıllarda bu tür Moğolca alıntılarının Tuvacaya girdiği, bu morfolojik alıntılarının kendi fonksiyonlarıyla pek çok soyut ve somut isimler yaptığı üzerinde durmaktadır (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 112). İshakov-Palmbah da -lga eki Moğolca kökenlidir demiştir. (İshakov-Palmbah, 2019: 169). E. Arıkoğlu da ekin Moğolca kökenli olduğunu ifade eder (Arıkoğlu: 2007 1171).

- *Ööredilge çılı tönzün kadı surguuldap çoruur bis dep çugaazı baza bar turgan./* "Bir de, **eğitim** öğretim yılı sona erdiğinde ben sana yine ders vereğim dedi." (42/11). (**ööret-ilge**)
- *Öşkü! Men señee **şınzilga** bijip beer men./* "Öşkü, ben sana hemşirelik **diploması** da vereceğim." (242/34). (**şınzı-lga**)
- *...Mugur-Aksı suurda **emnelgede** çıdar aarıg kijilerge.../Mugur-Aksı Hastanesi'nde yatan hasta insanlara..." (156/21-22)...* (emnelge'nin kökü em "ilaç"tır, bu söz de Türkçe soyludur.)

2.3.1.2.2.6.-(I)ldA

Yine Moğolcadan alıntı olduğu düşünülen bu ek de -lga ekiyle aynı işlevde, fiillerden daha çok soyut isimler yapan, kullanım alanı geniş bir ektir. (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 113) Tarihî Türk lehçelerinde tanıklanamayan bu ek Tuva Türkçesinde soyut isimler türetir.

- ...nazının üç **ergildezin** üze çurttaarı berge töldür./ " ...ömrünün üç **döneminde** hayatı zor geçecek." (37/9). (**ergi-lde**)
- Bak çayaannıg **hınalda** bolgan./ "Kötülük dolu bir **denetleme** olmuştu." (305/18). (**hına-lda**)
- Ulug emçi keeriniñ murnunda **körülideni** kılgaş öreelinge belen orar kiji men./ "Başhekim gelmeden **gösteri** yapmak için odamda hazırdım." (305/20). (**Kör-ülde**)

2.3.1.2.2.7.-(I)k

Türkçenin konuşulduğu her sahada rastlanan fiilden isim yapan bu ekin kökeni için Z. Korkmaz, Eski Türkçe -yUk ekinden geldiği düşüncesindedir ve ona göre, bu ekten türemiş isimlerde “yapılmış, bitmiş bir işi nitelik olarak üzerinde taşıma özelliği vardır” (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 113). Tuva Türkçesindeki eklerden Moğolca olduğunu düşündüğü ekleri belirten İshakov-Palmbah, bu ek için bu eke diğer Türk lehçelerinde de rastlanılır (İshakov-Palmbah, 2019: 155) demekle yetinmiştir, bundan hareketle onların da bu ekin Türkçe kökenli olduğunu düşündüklerini anlıyoruz.

- Bisti sögleer bolzunza **cırık** hun aldında çurttavas sen dep baza bireezi hörektendi./ "Bir öteki de bizim ismimizi verecek olursan **ışıklı** güneş altında bir gün yüzü daha göremezsın diye tehdit etti." (45/29). (**cır-ık**)
- Uspun-Dorju töögüğe artıp kalır buyannıg üüleni kılıp çoruur yozulug **çurukçu** yozulug fotograf yozulug kijidir./ "Çünkü Uspun-Dorju tarihe kalan faydalı bir iş yapan gerçek bir **fotoğrafçıdır**." (383/16). (**çur-uk**)
- Haylıg baçıtıg çedi **honuktug** ertkenin-daa bilbes men, ertpeenin-daa bilbes men./ "Ne hazindir ki yedi **günün** geçip geçmediğini bilmiyordum." (400/7). (**hon-uk**)
- Kamnarnıñ küjü **oktug** lançılardan artık küştüg./ "Kamların kudreti silahlı kuvvetlerden **fazlasıydı**." (215/2). (**o-k**)

2.3.1.2.2.8.- (I)m

Fiil kök ve gövdelerinden isim yapan ekin Tuv.T’de kullanımı daha seyrek (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 113). Bu ek, tarihî Türk lehçelerinin hepsinde olmakla birlikte işlek kullanılan bir ektir.

- *Çalu nazın üyezinde ölüm aş, kızag-daa dugayın kiji bodavas çüve çorjuk.*/ "İnsan genç çağlarında **ölümü**, açlığı, çıkmazları düşünmezdir." (50/21). (**öl-üm**)
- *Çogum kol utkazi öskerilbes.*/ "Esas anlamı değişmez." (85/4). (**çogu-m**)
- *Oojum çaynıg bolgaş ünü hoyug.*/ "**Sakin** karakterliydi, sesi de nahifti." (58/1). (**ooju-m**)

2.3.1.2.2.9.- (I)ş

ET’den itibaren Türk dilinin tüm tarihî dönemlerinde ve çağdaş sahalarında tanıklanan ve isim-fiil eki olarak da kullanılan işlek bir fiilden isim yapım ekidir. Ekin Tuva Türkçesindeki görünümü GT ile paraleldir. Ek bu sahada da fiilin esas anlamını değiştirmeden, yapılan işin tarzını bildiren geçici kılış adları türetir; bir işin sonucu veya ürünü olan somut ya da soyut adlar türetir; araç-gereç ismi, yer adı, bitki adı yapar (Tosun, 2021: 191).

- *Holuraaş-Hamnıj ot dagıp turda alganır algıstarın...*/ "Holuraaş-Ham’ın ateş kutsadığı esnada ettiği hayır **duaların...**" (312/15). (**algı-ş**)
- *Silerniñ bo çerger ulug çuş bolur dep dıynaas aray ozaldap keldim ijin eñer.*/ "Sizin burada büyük bir **toplantı** olacağını duyup biraz gecikerek geldim." (201/26). (**çığ-ış**)
- *Tıñjım baza algaan.*/ "**Nefes** alışverişim de düzelmişti." (24/2). (**tın-ış**)

2.3.1.2.2.10.- (I)n

Fiil köklerinden, somut veya soyut isimler oluşturur. (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 116).

- *Ugaanım ünüp-kirip çoruur apargan men./Aklım gidip geliyordu (124/23). (ugaa-n)*
- *Kimniñ uruun kelin kılır dey berdin? –dep Doldaş darga mençe papiros sunup eptig-evilen aytırar bolgan./ "Doldaş Müdür bana bir sigara ikram edip -Kimin kızını gelinin yapacaksın?- diye sordu." (60/24). (kel-in)*
- *...suksun kıldır bir kegeerjik araganı söñnep tur men./ "...içecek olarak bir matara içki sunuyorum." (203/16). (suksu-n)*

2.3.1.2.2.11.-(I)ndI

Sonuçlanmış fiillerden isim türetir. İshakov ve Pal'mbah ile Salzıyma ve Sat ekin yapısını –n+dı olarak kabul etmektedir (Tosun 2021: 185). Zeynep Korkmaz (Korkmaz 2009: 101) müstakil bir ek olan –n ile –ndı ekini aynı ek olarak ele alıp Banguoğlu'nun da bu görüşü paylaştığını ifade eder. Tuva Türkçesinde işlek olmayan ek, Türkiye Türkçesinde "bozuntu, kalıntı, sıkıntı, kırıntı..." gibi birçok sözde görülen işlek bir ektir.

Çitken Urug'da tek örnek bulunmuştur.

- *...hömür daştıñ borbak buzunduları hörükke izidir izidir hörüktetken demir ıškaş kızıl kızıl apardı.../ "kömür parçalarını (kırıntılarını) ben körükledikçe nar gibi oluyordular." (310/18-19). (buz-undu)*

2.3.1.2.2.12.-(I)mAl

Araştırmacılar tarafından Moğolca alıntı olarak kabul edilen, somut ya da soyut isimler türeten bir ektir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 115).

- *Aptekalarda kılımal emner bar./ "Eczanelerde suni ilaçlar var." (163/21). (kıl-ımal)*
- *Meeñ törümel ugaanım şoruzun olar bilip algan ooñ dugayında çüve çugaalavastar./ "Doğuştan gelen zekiliğim sayesinde dinlediklerimi bütünüyle anlıyordum, üvey anne babam bu yüzden her konuda konuşmuyordu." (34/39). (törü-mel)*

2.3.1.2.2.13.-(I)mça

İlker Tosun'un (2021: 176) Sibiryaya lehçeleri dışında kalan lehçelerde ve tarihî Türk lehçelerinde tanıklanamadığını ifade ettiği bu ek, Tuva Türkçesinde soyut isimler üreten işlek olmayan bir ektir. Çitken Urug'da ilgili tek örnek saptanabilmiştir.

- *Idıkşılıg dagılğalıg Biçe-Möngün-Tayga ınak oglun kayın bazımçaga kiirer./* "Mukaddes Biçe-Möngün-Tayga sevgili oğlunu ne **aşağılanmalara** maruz bırakmıştı." (97/4). (**bas-ımça**)

2.3.1.2.2.14. -KIIş

Tarihî Türk lehçelerinde de tanıklanabilen bu ek, ünlü ile biten söze eklendiğinde ekin söz başı konsonant büzülmek suretiyle ikincil uzunluk oluşturur. Bu ek geldiği fiilden alet, eşya ismi yapar (2021: 139).

- *Dayanguştıg kijini körüp kaaş kortkan çüveñ irgin./* "Elinde bir baston olan adamı görünce korkuya kapılmış." (285/2). (<**dayan-guş**)

2.3.1.2.2.15.-(I)nçIg;-(I)nzIg

-(I)nçIg eki, eklendiği kelimeyi, fiilin sonunda ortaya çıkan hâli belirten isimlere dönüştürür. Daha çok sıfat yaptığı örnekleri görmekteyiz (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 115).

- *Uruumnu öglep çettikpeeyim konçug homudançıg boldu didi./* "Kızımı evlendiremeyişim pek bir **acıklı** oldu, dedi." (130/25). (**homuda-nçıg**)
- *...bisterni bo çuşçe çalaanıñar konçug öörünçüg boldu./* "...bizi bu toplantıya davet etmeniz büyük mutluluk oldu." (205/9). (**öörü-nçüg**)

2.3.1.2.2.16. -KIr

Tuva Türkçesinde işlek bir fiilden fiil yapım ekidir. Tarihî Türk lehçelerinde sınırlı sayıda kullanımı tespit edilmiştir. Bu ek çağdaş Türk lehçelerinde ise bilhassa Kuzeybatı Türk lehçelerinde daha yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu ek geldiği fiil gövdesiyle ilgili olmak kaydıyla "kolayca,

çabucak yapılabilen”, “kolay gerçekleşebilen” anlamında sıfatlar türetir (Tosun, 2021: 144).

Çitken Urug'da ilgili tek örneğe ulaşılabilmektedir.

- ...*bo çerge aragaçı kiji ajıldap turganı bildirir.*/ "...burada bir alkoliğin çalıştığı **belli** oluyordu." (308/33). (**bildin-gir**).

2.3.1.2.2.17.-(I)t

Seyrek kullanılan fiilden isim yapma ekidir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 139)

- ...*çajıt medee çedirgen.*/ "...**gizli** haberleri ulaştırmıştı." (379/13). (**çajı-t**)

2.3.1.2.2.18. –GI

ET'den itibaren Türk dilinin tüm dönemlerinde ve çağdaş sahalarında benzer işlevlerle kullanılan bir fiilden isim yapım ekidir (Tosun 2021: 135). Bu ek Tuva Türkçesinde ağırlıklı olarak mastar anlamı veren isimler, araç gereç isimleri, yiyecek isimleri türetir.

- *Katki ündü.*/ "Gülme sesi geldi." (151/27). (**kat-gı>katkı**)
- *Deerler çurttuğ çırtkı sen.*/ "Parlak güneşim, sen gökler ülkesinin ışığısın." (401/27).

2.3.1.2.2.19. -mA

Birkaç sözcükte taşınmış halde görülen bu ek, taşınlaştığı örnekler dışında kullanımdan düşmüş bir ektir.

- *Ool duñmalarımga...*/ "Erkek **kardeşlerime...**" (246/19). (**duñ+ma**)
- *Ol dıttıñ buduktarında çalamalar salginga saglayaynıp turgulaar.* "Bu melez ağacının dalına budağına **çaputlar** asarmış." (81/16). (**çala-ma**)

2.3.1.2.2.20. –GAn

Bu ek, Türk dilinde ET'den itibaren tanıklanan bir sıfat-fiil ekidir. Zaman içerisinde kalıcı isimler türetme işlevi de kazanmıştır (Tosun, 2021: 129).

- *Doraan baar men depkeş ak çoorgannı iyi çagı arazınga hire şöyüp kaan hendirge azıptım./* "Hemen geliyorum, deyip beyaz **çarşafımı** iki direk arasına gerili ipe astım." (124/9). (**çoor-gan**)
- *Kontr dep korgunçug sös büğü Tıvanı boolug şuurgan-bile kadı ergiy bergen./* "Kontr denen korkunç söz tüm Tuvada estirilen silahlı **fırtınayla** birlikte ülkeyi felakete sürüklemiş." (179/40). (**şuur-gan**).

2.3.2. Fiiller

Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren sözlerdir. Fiiller karşıladıkları hareket ile zaman ve mekân kapsamı içinde somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler (Korkmaz 2009: 527)

2.3.2.1. Fiil Çekimi

2.3.2.1.1. Şahıs Ekleri

Çekimli fiildeki şahıs ekleri, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın hangi şahıslar tarafından yapıldığını bildiren bir gramer kategorisidir (Korkmaz 2003: 571). Tuv.T'de de genel Türkçeye uygun olarak zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir çekimindeki şahıs ekleri olmak üzere üç türlü şahıs ekleri bulunmaktadır (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 196).

2.3.2.1.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Bu şahıs ekleri GGZ hariç tüm zamanlarda kullanılan şahıs ekleridir.

	TEKLİK	ÇOKLUK
1.Kişi	men	Bis
2.Kişi	sen	Siler
3.Kişi	-	-lAr

Tablo 11 : Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

2.3.2.1.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Görülen geçmiş zaman çekiminde ve şart çekiminde kullanılan ekler bunlardır.

	TEKLİK	ÇOKLUK
1.Kişi	-m	-vIs
2.Kişi	-ŋ	-ŋar
3.Kişi	-	-LAr

Tablo 12 : İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

2.3.2.1.1.3. Emir Çekiminde Şahıs Ekleri

Emir çekimi için kullanılan ekler hem şahsı hem şekli ifade eden eklerdir. (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 234). I. çokluk şahıslarda ekin iki varyantı vardır (Arıkoğlu 2007: 1201). Bu ikilik Kırgız Türkçesinde de görülür.

	Teklik	Çokluk iki kişi	Çokluk iki kişiden çok
1.Kişi	-Ayn, -Iyn	-AAIı, -IIIı	-AAIIŋar, -IIIİŋar
2.Kişi	--	-(I) ŋar	
3.Kişi	-SIn	-SIn(nAr)	

Tablo 13 : Emir Çekiminde Şahıs Ekleri

2.3.2.1.2. Fiillerin Basit Çekimi

2.3.2.1.2.1. Zamanlar (Üyeler)

2.3.2.1.2.1.1. Geçmiş Zaman

Hareketin geçmişte olmuş olduğunu gösteren bu zaman Tuv.T’de, hareketin gerçekleştiği zamanın yakınlığı veya uzaklığı; konuşanın, hakereti kendinin gerçekleştirmesi veya hareketin gerçekleşmesine şahit olması; hareketin gerçekleştiğinin herhangi bir delile dayandırılması gibi işlev farklılıklarını yansıtan beş şekilde gösterilmektedir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 197)

2.3.2.1.2.1.1.1. -DI'lı Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman kipi ET'den başlayarak tanıklanabilen tarihî Türk lehçelerinin ve çağdaş Türk lehçelerinin tamamında işleklik derecesi bakımından ve fonetik açıdan birtakım farklarla mevcuttur.

Vildan Koçoğlu Gündoğdu (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 197) bu zamanın Tuvaca gramerde çokta ertken üye (Sat, Salzınmaa 1980: 191) (yakın geçmiş zaman) şeklinde ifade edildiği üzere, temel fonksiyonu, yakın geçmişte olmuş bitmiş bir hareketi bildirdiğini aktarır. Bu zaman, Tuva Türkçesinde işlek kullanılmaz. Ek, fiillere ünlünün veya ötümlünün ardından geldiğinde -dI, -dU, ötümsüzlerin ardından geldiğinde ise -tI, -tU şeklinde görülür. Olum şekli kelime ile ek arasına GT'nin olumsuzluk eki -MA'nın girmesiyle oluşur. -MA olumsuzluk eki m, n, ŋ'den sonra -Ma; g, l, r, y'den sonra -Ba; ötümsüz ünsüzlerden sonra -pA; ünlülerden sonra ise -vA şeklinde kullanılır.

		Çugaala-	Kıl-
TEKLİK	1.Kişi	Çugaaladım	Kıldım
	2.Kişi	Çugaaladıŋ	Kıldıŋ
	3.Kişi	Çugaaladı	Kıldı
ÇOKLUK	1.Kişi	Çugaaladıvıs	Kıldıvıs
	2.Kişi	Çugaaladıŋar	Kıldıŋar
	3.Kişi	Çugaaladılar	Kıldılar

Tablo 14 : -DI'lı Geçmiş Zaman

- *Düine kada ulaarap çoraanın kımga-daa **çugaalavadım.*** / "Sonra gecenin bir aralığında sayıkladığımı da hiç kimseye **anlatmadım.**" (68/4).
- ***Kajanaarıy berdiŋ?** –dep kırgan iyem sağış çovaar.* / "Üvey annem ahır **kitledin** mi diye tasalanarak sordu." (73/2).
- *Çettinçip algaş kövürügnü kırlan **keştivis.*** / "Köprüye varıp köprüyü **geçtik.**" (290/21).
- ***Kortpadım.*** / "Korkmadım." (101/13)
- *Azıraan iyem **turbadı.*** / "Üvey annem **kalkmadı.**" (124/2).

2.3.2.1.2.1.1.2. -GAn'lı Geçmiş Zaman

TT'deki sıfat-fiil eki –An, ET'den beri takip edilebilen bu ekin bir varyantıdır. Sıfat-fiil eki olarak doğan –GAn eki, EUT'den başlayarak zaman eki özelliği de kazanmıştır. Bu ek, Tuva Türkçesinde hem sıfat-fiil hem zaman eki olarak kullanılır. Tuva Türkçesinin tartışmalı alanlarından olan uzun ünlülerinin ciddî bir kısmı bu ekin iki ünlü arasında kaldığında ilk usunru olan –g'nin büzülmesiyle oluşur.

Bu zamanın olumsuzu iki şekilde yapılır:

1. -M4A (ma/-me: m, n, ñ'den sonra; -ba/-be: g, l, r, y'den sonra; -pa/-pe: tonsuz ünsüzlerden sonra; -va/-ve: ünlülerden sonra) olumsuzluk eki kullanılır;

2. Şekil ekiyle şahıs zamiri arasında eves “değil” kullanılır. Şahıs zamirleriyle çekime girer. Aşağıdaki tabloda fiillerin olumlu ve olumsuz şekillerinin çekimi gösterilmektedir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 207).

		Olur-	Çugaala-
TEKLİK	1.Kişi	Olurgan men	Çugaalaan men
	2.Kişi	Olurgan sen	Çugaalaan sen
	3.Kişi	Olurgan	Çugaalaan
ÇOKLUK	1.Kişi	Olurgan bis	Çugaalaan bis
	2.Kişi	Olurgan siler	Çugaalaan siler
	3.Kişi	Olurgan(nar	Çugaalaan(nar)

Tablo 15 : -GAn'lı Geçmiş Zaman

2.3.2.1.2.1.1.3. -Çık Ekli Geçmiş Zaman

Tuva Türkçesinin karakteristik özelliği GT'nin söz başı y'lerinin ç olmasıdır. –Çık eki bu karakteristik özelliğin sonucu olarak, ilk kez EUT'sinde görülen –yük geçmiş zaman ekinden doğmuş bir zaman ekidir. Ekin, ünlülerden ve g, r, y ünsüzlerinden sonra -jık, -jik, -juk, -jük; tonsuz ünsüzler ve l, m, n, ñ ünsüzlerinden sonra -çık, -çik, -çuk, -çük şekilleri gelir. Şahıs zamirleriyle çekime girer. Olumsuz şekli için, şekil ekinden önce -MA olumsuzluk eki getirilir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 209).

Bu yapı Kırgız ve Hakas Türkçelerinde de mevcut olmakla beraber aynı anlamda kullanılmamaktadır. Bu ek, Tuva Türkçesinde eylemin mazide yapıldığını ve tam anlamıyla sona erdiğini belli eder. Bu yapı Tuva Türkçesinde *genelde be "mi ki" soru edatı ve çop "ya" (<ço(g) soru fiili) soru-tasdik edatıyla birlikte kullanılır* (İshakov-Palmbach, 2019: 347).

- *Bo urugnuñ hinin sen kesken ışkajuk sen, kançap bilbes sen?/ "Bu kızın göbek bağıny kesmiştin, nasıl bilmezsın?" (34/3).*
- *Çalu nazın üyezinde ölüm aş, kızag-daa dugayın kiji bodavas çüve çorjuk./ "İnsan genç çağlarında ölümü, açlığı, çıkmazları düşünme." (50/21).*

2.3.2.1.2.1.1.4. -MIŞAAn Ekli Geçmiş Zaman

MIşaan Ekli Geçmiş Zaman Ünlülerden sonra -vişaan, -vişaan, -vuşaan, -vüşaan; g, l, r, y ünsüzlerinden sonra -bişaan, -bişaan, -buşaan, -büşaan; m, n, ŋ ünsüzlerinden sonra -mişaan, - mişaan, -muşaan, -müşaan ve tonsuz ünsüzlerden sonra -pışaan, -pışaan, -puşaan, - püşaan şekilleri kullanılır. Şahıs zamirleriyle çekime girer. Bu şeklin olumsuzu yoktur (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 211). Belirsiz geçmişte başlayan ve henüz devam eden eylemi ifade eden bu kipin ilginç tarafı olumsuz çekiminin olmamasıdır.

- *Meeñ bo çugaalarım bolbaazırañgay kijilerge miringay solun eves bolur çüge deerge olar nomnar nomçugulaaş ol-la maadırlarına handıkışaan bolurlar./ "Benim bu anlattıklarım eğitimli insanlar için çok ilginç değil, sadece onlar kitaplarda okudukları kahramanlara ilgi duyarlar." (82/20).*
- *Ta meeñ ünümge ınakışaan ool çüve ta meeñ hep sınımga ınakışaan ool çüve ta meeñ çaraş sırayımga ınakışaan ool çüve onu inçan men bilbeyn bargan men./ "Belki sesime aşık olmuştu belki endamıma âşık olmuştu belki de ay çehreme vurulmuştu bilemiyordum." (274/9).*

2.3.2.1.2.1.2. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman, içinde bulunulan o an gerçekleşmekte olan faaliyeti anlatır. Tuva Türkçesinde üç farklı yapı bu zamanın çekimlenmesinde kullanılır.

2.3.2.1.2.1.2.1. Belirli (Açık) Şimdiki Zaman

Fiil kök veya gövdesine -(I4)p zarf-fiil ekinin getirilmesi ve sonrasında tur-, çor-, olur-, ve çıt- ana yardımcı fiillerinin geniş zaman çekiminden kısaltmış şekillerinin eklenmesiyle kurulan şimdiki zaman tipidir. Şahıs zamirleriyle çekime girerler. Olumsuz şekli için -(I)p zarf-fiil ekinin olumsuzu -MAyn (-bAyn,-mAyn,-vAyn,-pAyn) olumsuz zarf-fiil eki kullanılır. Aşağıdaki tabloda olumlu ve olumsuz şekiller gösterilmektedir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 213).

2.3.2.1.2.1.2.2. II. Tip Şimdiki Zaman (Belirsiz Şimdiki Zaman)

-(I)p turar / -(I)p çoruur / -(I)p olurar (orar) / -(I)p çıdar Fiil kök veya gövdesine -(I4)p zarf-fiil ekinin getirilmesi ve sonrasında tur-, çor-, olur-, ve çıt- ana yardımcı fiillerinin geniş zamanla çekimlenmiş şekillerinin eklenmesiyle kurulan şimdiki zaman tipidir. Şahıs zamirleriyle çekime girerler. Olumsuz şekli için -(I)p zarf-fiil ekinin olumsuzu -MAyn (-bAyn, -mAyn, -vAyn, -pAyn) olumsuz zarf-fiil eki kullanılır. Aşağıdaki tabloda olumlu ve olumsuz şekiller gösterilmektedir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 217).

- *Eki kijiniñ sünezin arga-arıg iştinge bedik daglarga kök deerge **ujup çoruur**.*/"İyi insanların ruhları ormanların içinden yüce dağlara, gök tanrıya **uçup gider**." (131/13).
- *Kiji amıtannıñ ugaan-sargılı demir deen **ujup çoruur** ezirni kılıp kaanı ol ışkajıl.*/"İnsanın aklı almıyordu demir bir nesnenin **uçuyor** olmasını." (135/34-35).

2.3.2.1.2.1.2.3. III. Belirsiz Şimdiki Zaman

Vildan Koçoğlu Gündoğdu (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 220) bu zamanla ilgili şunları söyler: Görülmeyen şimdiki zaman ismiyle adlandırılmasını Monguş Kenin-Lopsan teklif etmiştir. Fiil kök veya gövdesine -A/-I/-y zarf-

fiil ekinin getirilmesi ve sonrasında -dI4r (<durur) parçacığının eklenmesiyle kurulur. Zarf-fiilli fiile tire (-) işaretiyle bağlanır. Şahıs zamirleriyle çekime girerler. Olumsuz şekli için, -A /-y zarf-fiil ekinin olumsuzu -M4Ayn (-bAyn, -mAyn, -vAyn, -pAyn) zarf-fiil eki kullanılır. Aşağıdaki tabloda olumlu ve olumsuz şekiller gösterilmektedir.

- Öte yandan mAyn şekli mAdAn zarf fiili olarak da kullanılabilir.
- *Ooŋ soon da çünü çünü ırlagılaanım orta **saginmayndır men.***
"Ondan sonra hangi eserleri seslendirdiğimi **hatırlamıyorum.**" (271/31).
- *Azıraan iyem say kırında tın **tinmayn** çıdır.* / "Üvey annem taşlığın yanında **soluk alıp vermeden** öylece yatıyordu." (123/26-27).

2.3.2.1.2.1.3. Gelecek Zaman

2.3.2.1.2.1.3.1. -Xr Ekli Gelecek Zaman

Fiil kök veya gövdesine -Xr gelecek zaman sıfat-fiil eki getirilerek yapılır. Şahıs zamirleriyle çekime girer. Bu şeklin olumsuzu için -MAş olumsuz sıfat-fiil eki kullanılır. Olumlu ve olumsuz çekimler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

2.3.2.1.2.1.3.2. -Xr Ekli Gelecek Zaman

Xr + iyelik + ol (-dur) şeklindeki kuruluşla, gelecek zaman çekiminde yer alan bu farklı yapının ifade ettiği asıl anlam, konuşma sırasında gerçekleşen veya konuşma anından kısa bir süre sonra gerçekleşecek hareketi ifade etmesidir:

Çitken Urug'da ilgili bir örneğe rastlanamamıştır.

2.3.2.1.2.1.3.3. -GI deg Ekli Gelecek Zaman

Gelecek zaman sıfat-fiilli -GI ile deg "gibi" edatının birleşmesiyle oluşmuştur. Şahıs zamirleriyle çekime girer. Ek başındaki g ünsüzü iki ünlü arasında büzülür ve ikincil uzunluk oluşur (körbee deg > kör-be-gi deg vb.). Olumsuz çekimi için sıfat-fiil öncesine -MA olumsuzluk eki getirilir.

Aşağıdaki tabloda olumlu ve olumsuz çekimler gösterilmiştir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 225).

2.3.2.1.2.1.3.4. -GAlAk Ekli Gelecek Zaman

-GAlAk Şahıs zamirleriyle çekime girer. Ünlüyle sonlanan fiil kök veya gövdelerine eklenirken ek başındaki “g” ünsüzü büzülür. Fiilin kısa süre içinde tamamlanacağını ya da başlayacağını bildirir.

		Kel-	Egele-
T E K L İ K	1.Kişi	kel-gelek men	egele-elek men
	2.Kişi	kel-gelek sen	egele-elek sen
	3.Kişi	Kel-gelek bis	Egele-elek
Ç O K L U K	1.Kişi	Kel-gelek bis	Egele-elek bis
	2.Kişi	Kel-gelek siler	Egele-elek siler
	3.Kişi	Kel-gelek(ter)	Egele-elek(ter)

Tablo 16 : -GAlAk Ekli Gelecek Zaman

2.3.2.1.2.2. Kipler

Tuva Türkçesinde bulunan kipleri şu başlıklarda inceleyebiliriz.

2.3.2.1.2.2.1. Emir Kipi

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır. Türkiye Türkçesi gramer yazarlarının emir kipiyle ilgili birbirinden ayrılan görüşleri vardır. (Korkmaz 2003: 665) Vildan Koçoğlu'nun Tuv.T'de emir kipinde, her şahıs için ayrı ek vardır, dolayısıyla kip eki, aynı zamanda kişi ekleri durumundadır (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 229)

Tuva Türkçesinde diğer GT'de olduğu gibi emir kipinin olumsuz hali için kip eklerinden önce kullanılır. Olumsuz şekil için, kip ekinden önce tüm

varyantlarıyla –mA olumsuzluk eki getirilir ve ikinci teklik şahıs çekiminde sadece olumsuzluk eki bulunur.

2.3.2.1.2.2.1.1. Emir Teklik 1. Kişi: -Ayn, -Iyn Bütün

Bu kipte istek anlamı baskındır. Türkiye Türkçesinde –m şahıs eki ile telaffuz edilen bu kip Tuva Türkçesinde diğer Sibiryalı Lehçelerinde, Kırgız ve Kazak vb lehçelerde –n ile telaffuz edilir.

- *Men öreelimge **barayn** dees Askak Kontr üniip çoruptu.*/ "Askak-Kontr, ben odama **gideyim**, diyerek çıkıp gitti (156/7).
- *Çanayn dep henzig çaştıñ ıglamzıraan ünü dıñnagdı.*/ "Çocuğun ağlamaklı bir sesle **döneyim** dediği duyuldu." (173/8).
- *Indıg bolza töndür salıptayn.*/ "Öyleyse **bitireyim**." (185/31).

2.3.2.1.2.2.1.2. Emir Teklik 2. Kişi: Ø

Am sanal ker daan kayı çılın törüttüingenin tıp ekkel./ "Kızının hangi yılda doğduğunu şimdi **hesapla**." (34/6).

2.3.2.1.2.2.1.3. Emir Teklik 3. Kişi: -SIn

- *Haragan deg **maldıg bolzun!***/ "Zibil gibi sürüleri olsun." (76/31).
- *Haya-daş deg **ettig bolzun!***/ "Dağ taş kadar **malı mülkü olsun**." (76/32).
- *Sarıg sarıg baştıg **ooldarlıg bolzun.***/ "Sara Sapsarı saçları olan oğulları olsun." (76/33).

2.3.2.1.2.2.1.4. Emir Çokluk 1. Kişi:

Tuv.T’de 1. çokluk şahıs için iki farklı emir şekli bulunmaktadır. Birinci şekil, “ben ve sen”i kapsar. İkinci şekil ise “ben ve sizler”i kapsayan türdür (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 232). Nurettin Demir, Anadolu ağzlarında birinci çoğul şahıs için -(y)AlIm ve -(y)AlImIn diye iki ayrı şekil olduğunu ve bu şekillerin anlam farklılığı taşıdığını ifade eder. Bir veya birden fazla insana hitapta -(y)AlIm şeklinin, bir veya birden fazla insana hitapta -(y)AlImIn şeklinin kullanıldığını ekler (Demir 2000: 69). Bunun bir aynısı da Kırgız Türkçesindeki emir kipinin 2. çokluk kişisinde mevcuttur. Kırgız

Türkçesinde, sen diye hitap edilen birine emir kipi eksiz şekilde (al-, bak-) çekimlenirken teker teker sen diye hitap edilen birden çok kişiye emir 2. çokluk kişi çekimi gIIA (ketgile, körgüle) şeklinde çekimlenir; tek başına siz diye hitap edilen kişiye emir 2. çokluk kişi Iıız ekiyle (al-ııar>alııar), ayrı ayrı siz diye hitap edilen birden çok kişiye emir 2. çokluk kişi çekimi Iıızdar ekiyle (al-ııızdar> alııızdar) şeklindedir.

2.3.2.1.2.2.1.4.1. I. Tip: -AAII

İki kişiyi kapsayan bir kullanımdır.

- *Daarga çugaalavas ulamçılaalı dep ulug emçi turup keldi./* "Sohbetimize yarın **devam edelim** diyen ulu hekim oturduğu yerden ayaklandı." (165/20).
- *Oytulaaştap çoruptaalı./* "Oytulaaş **yapalım.**" (273/33).

2.3.2.1.2.2.1.4.2. II. Tip: -AAIIıAr; -IIIıAr

İki kişiden fazla kişiyi kapsayan konuşmada kullanılan tiptir. Öneri, dilek-istek, temenni içeren gereklilik gibi anlamlarda kullanılır.

- *Şaylaalııar didim./* "Çay içelim dedim." (374/18).
- *Kadıg oynaalııar – depkeş ayaar kel çor men./* "Beraber **oynayalım** diyerek yanlarına ilerledim." (29/3).

2.3.2.1.2.2.1.5. Emir Çokluk 2. Kişi: -(I)ıar

2. çokluk kişi emir kipinde de istek, isteğe bağlı gereklilik, uyarı, tavsiye anlamları ağır basmaktadır.

- *Hündülüğ doktor! Dalaşpaııar./* "Sayın doktor! **Acele etmeyin.**" (167/30). (dalaşpa-ııar)
- *Çünü çugaalaar siler, çugaalaııar didi./* "Haydi öyle yapın, ne anlatacaksanız **anlatın**, dedi." (168/30). (çugaala-ııar)
- *Dııııııar hündlüğ doktor./* "Dinleyin sayın doktor." (179/4). (dııııı-ııar)

2.3.2.1.2.2.1.6. Emir Çokluk 3. Kişi: -SIn(nAr)

Çitken Urug'da ilgili örneğe rastlanılamamıştır.

2.3.2.1.2.2.2. İstek Kipi -GAy

Bu kip fiile istek, niyet, arzu kavramları veren bir tasarlama kipidir (Korkmaz 2009: 648) Vildan Koçoğlu Gündoğdu (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 235) şunları aktarır: İstek kipi, Tuva gramerlerinde çöpşeerel nakloneniyezi (izin kipi), soglasitel'noye nakloneniye (uzlaşma kipi), (pozvolitel'noye nakloneniye (izin verme kipi) terimleriyle kullanılır. Tuv.T'de tonlu ünsüzlerden sonra -gay, -gey; tonsuz ünsüzlerden sonra -kay; -key kullanılır. Ünlü ile sonlanan fiillerden sonra gelen ek ünsüzü büzülmeye uğradığı için kaybolur ve ikincil uzunluk oluşur. Şahıs zamirleriyle çekime girer. Olumsuz şekil için -gAy ekinden önce -BA olumsuzluk eki getirilir.

- *Çaş çoruur şaanda kiji çüveni **körükseer bolgay.***/ "İnsan çocukken her şeyi **görmek ister.**" (8/36).

2.3.2.1.2.2.3. Dilek

Tuva gramerlerinde uslovnoye nakloneniye “şart kipi” daar nakloneniyezi “şart kipi” (Sat, Salzınmaa 1980: 206) olarak verilen bu kipin Türkiye Türkçesi için şart bildirip bildirmediği tartışılmış ve Gülsevin ve Karahan'ın çalışmalarında -sA şeklinin dilek bildirdiği (dilek kipi olarak kullanıldığı) durumlar dışında zarf-fiil (gerundium) olarak kullanıldığı ve bu şeklin gramerlerimizde zarf-fiiller bölümünde yer alması gerektiği hususunda görüşler ileri sürülmüştür (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 237).

- *Tenee hamaan eves askaa hamaan eves, kımdan-daa bolza iştelip algaş bir ooldan azı bir kıstan **surastap algan bolzumza de.***/ "İster kör ister topal olsun ama kimden olursa olsun hamile kalıp bir oğlan ya da kız annesi **olabilseydim keşke.**" (78/25).
- *Kara emni konçug bilir şuvagançı dijir. Kandıg kandıg çerde em o'ttar ünüp turar irgi, **aytırıp algan bolza!***/ "Bitkisel ilaçları çok iyi bildiği söyleniyor. Acaba ilaç yapılan otlar nerelerde bitiyor, **keşke söylemiş olsaydı.**" (128/10).

3.4.2.1.2.3. Gereklilik

Bir oluşun, bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir.

Bu kip, yapılması tasarlanan bir işin gerekli olduğunu bildirir (Korkmaz 2003: 695). Mehmet Özmen, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi olmadığını ve bu çekimin gerek kelimesiyle gerçekleştirildiğini aktarır (Özmen, 2003: 179). Tuva Türkçesinde birden çok gereklilik kipi bulunmakta ve bu kiplerin çoğunluğu Özmen'in işaret ettiği mahiyettedir.

2.3.2.1.2.3.1. -Xr + ujurlug + kişi zamiri

En işlek olan gereklilik kipi şeklidir. -Xr mastar ekli fiil eki ujurlug ve kişi zamirinin birleşiminden mürettep olur. Olumsuz şekil için, fiil gövdesine -Xr eki yerine -BAs eki getirilir.

		Kel- "gel-"	Çoru- "gît-"
T E K L İ K	1.Kişi	köör ujurlug men körbes ujurlug men	Ööredir ujurlug men Ööretpes ujurlug men
	2.Kişi	köör ujurlug sen körbes ujurlug sen	Ööredir ujurlug sen Ööretpes ujurlug sen
	3.Kişi	köör ujurlug körbes ujurlug	Ööredir ujurlug Ööretpes ujurlug
Ç O K L U K	1.Kişi	Köör ujurlug bis Körbes ujurlug bis	Ööredir ujurlug bis Ööretpes ujurlug bis
	2.Kişi	Köör ujurlug sıgar Körbes ujurlug sıgar	Ööredir ujurlug sıgar Ööretpes ujurlug sıgar

Tablo 17 : -Xr + ujurlug + kişi zamiri

2.3.1.2.3.2. -Xr + apaar + kişi zamiri

Tuv.T'de gereklilik kipinin ikinci şekli, -Xr mastar ekli fiil sonrasında apar- (apar- "olmak, yapılmak, haline gelmek; gerekli olmak, mecbur

olmak”) fiilinin gelecek zaman sıfat-fiilli şeklinin (apaar) getirilmesiyle oluşturulur. Kişi zamirleriyle çekime girer (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 246)

- ...kulaa **dıynaar apaar./** "...kulakları işitmelidir." (200/1).
- Todug-dogaa, çoruur dize **ajılbaar apaar./** "Karnını doyurmak için çalışmak gerek." (132/49).

2.3.2.1.2.3.3. -Xr + iyelik eki + herek

Üçüncü tip gereklilik kipini herek “gerek” sözüyle yapılan gereklilik kipi olarak tanımlayabiliriz. Bu tip de iki şekilde yapılmaktadır: 1) -Xr mastar ekli fiilden sonra herek sözünün getirilmesiyle; 2) -Xr fiil ismi yapan ek almış fiile iyelik eklerinin ve sonra herek sözünün getirilmesiyle (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 247).

- Bo üyede silerniñ karak kızıl **ajılbaarıñar herek .../** "Bu dönemde sizin büyük gayretle çalışmanız gerek." (20/46)...
- **Ajılbaar herek dep.../** "Çalışmalısın diye..." (326/25)...

2.3.2.1.2.4. Fillerin Birleşik Çekimi

Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekime başvurulur. Birleşik çekim, iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir (Ergin 1998: 319). Türkiye Türkçesinde i- fiiliyle gerçekleştirilen birleşik çekim Tuva Türkçesinde bol-, tur-, çor- fiillerinden herbiriyle kurulabilmektedir. Birleşik çekimlerle ilgili ayrı alt başlıklar açmayıp Çitken Urug’dan örnek kullanımlar sıralayacağız.

- Men soora **bilgen boldum./** "Ben sonra anlamıştım." (165/4).
- Ses çıl bolgaş kelirimge kadayım öske kijide barıp **alğan boldu./** "Sekiz yıl sonra geri döndüğümde karım başkasıyla evlenmişti." (171/13-14).
- Ol ugbaylar hayındırgan şayımni magadap udı **çide bergen bolurlar./** "Ablalar demlediğim çaya hayran oldular, sesleri solukları kesilivermişti." (316/6).

- *Ta çüm ıynaana doraan uduy bergeş **düjey bergen boldum.*** / "Ne arayuyumuştum uyuyup hemen **rüya görmüştüm.**" (344/9-10).
- *...çugaalap beer çordum.* / "...anlatıyordum." (3/15).
- *Tukuruk sanday kırında ege çaaskaan **olurar boldum.*** / "Sandalye üzerinde **oturuyordum.**" (293/2).
- *Bo urugnuuñ dazılı bagay eves turgan bolza çaıngıs oglumga kelin kıldır **aytırıp beer iyik men.*** / "Bu kızın soyu sopyu bozuk olmasa biricik oğluma eş olsun **isterdim.**" (324/21).
- *Kara dovuraktan **çeskinmes oolzuñza** ajıldap bolur sen.* / "Kara topraktan **tiksinmiyorsan** çalışırsın." (308/22).
- *Kılır ajıl **tıvılbas bolza** doraan çanıp keer sen.* / "Çalışacak bir iş **bulunmazsa** hemen eve dönüp gelersin." (105/17).
- *Iraajılar bolgaş högjümçüler mööreyinge **kirişpes bolzuñza** kırışpeyn barıp bolur sen.* / "Şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına **katılmayacaksan** katılmazsın." (270/13).

2.3.2.2. Fiil Yapımı

2.3.2.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleri

2.3.2.2.1.1. +A-

Yapma ve olma bildiren fiiller yapar. Eski Türkçe evresinden beri kullanılan ektir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 354). İşlek bir ek özelliği gösteren bu ek, isim fiil yapım eki olan ve işlek halde kullanılan +LA ile türetilmiş fiillerle benzerlik göstermektedir. Bu ek +A- şeklinden ibarettir ve ünlülerde kalınlık incelik uyumuna riayet eder. Bu ek tonsuz ünsüzle biten sözcüklere koşulduğunda o tonsuz ünsüzü tonluya çevirir.

- *Olarnıñ çoğum attarın **adavas turdum.*** / "Onların gerçek ismini söylemiyordum." (4/4). (at+a)
- *Olar iyini küş bile çarıp kaaş **amıraar men.*** / "Onlar sevenleri cebren ayırınca **memnuniyet duymuştum.**" (63/30). (amır+a)
- *Ol el baarınga sayzanaktap **oynap çoraan** holdarım çüve.* / "Orada beş taş **oynamaya** tutulmuştu ellerim." (246/11). (oyun+a>oyna)

- *Ay sanında dadıvırnı tölep turar men./ "Her ay aidat ödüyordum."* (158/33). (töl+e)
- *Ak-Baştıgnıñ kırı-bile çavızadır uşkaş, Mugur-Aksı suurnıñ ayreportu turar çerje uglaptı./ "Ak-Baştıg'ın üstünden alçalarak Mugur-Aksı Havalimanı'nın olduğu yere yöneldi."* (354/4). (çavış+a>çavıza)

2.3.2.2.1.2. +LA-

Oldukça işlek bir ek olan bu ek Türkiye Türkçesinde de aynı işleklikle kullanılır. Bu ek varyantlarıyla beraber kullanılmaktadır. Ek; g,r,y konsonantlarının ve ünlülerin ardından +LA- haliyle; m, n, ŋ geniz ünsüzlerinden sonra +Na; ötümsüzlerin ardından +tA- haliyle kullanılır. Ekin Tuva Türkçesinde kullanıldığı alanlar oldukça geniştir. Ek, Tuva Türkçesinde geldiği kavim, halk, ulus ismine eklenerek o ismi o isimdeki topluluğun dilini konuşmak anlamına gelecek şekilde fiilleştirir. Örneğin üzerinde çalıştığımız lehçenin taşıyıcısı olan halkın ismine yani Tuva'ya +LA- getirerek Tuvaca konuşmak fiilini türetir: Tuva+la->Tuvala-: Tuvaca konuş. Bu yapıya Kars ağzında da rastlıyoruz fakat Kars ağzında gördüğümüz yapıp biraz daha farklı şekildedir. Kars ağzında Türkçele-, Farsçala- şeklinde görünen yapıda dil ismi+LA-> fiil şeklinde bir yapı vardır. Tuva Türkçesinde +LA- ekinin hangi hayvan ismine eklenirse o hayvanı avlamak fiilini doğurduğu görüyoruz. Örneğin, balık ismine bu ek gelince (balık+ta->balıkta-) balık avla- fiili türemektedir. Türkiye Türkçesinde +la- ekinin bir başka kullanım tarzı da Tuva Türkçesiyle paralellik gösterir. Hayvanların lisanını ifade için hayvanların çıkardığı sesleri ifade eden yansıma sözcüklere +la- eki getirilerek fiiller türetilir. Örneğin köpeklerin çıkardığı sesin yansıma sözcüğü olan hav ismine +la- getirilerek köpeklerin lisanında konuşmak anlamı veren havla- fiili türetilir. Yine kedilere bakacak olursan miyav+la->miyavla fiilini; kargalara bakacak olursak gak+la->gakla fiilini görürüz ve bu örnekleri çoğaltabiliriz.

- *Inçan sen aḡnap çoraan sen./ "O gün sen avlanmıştın."* (34/4). (aḡ+na)
- *Karak bile körgenim çugaaladım./ "Gözle gördüğümü anlattım."* (118/5). (çugaa+la)

2.3.2.2.1.3. +LAn-

E. Arıkoğlu, eklerin fonetik varyantları –LA- eki gibidir, der (Arıkoğlu, 2007: 1178) fiilerden +LA ekiyle türemiş olan fiiler dönüşlülük eki –n-‘yi alarak dönüşlü fiillere dönüşür. Türkiye Türkçesi gramerlerinde +la- ekinin -n- ve -ş- gibi çatı ekleriyle genişlemesi konusunda, bu eki birleşik müstakil bir ek olarak (+la-n- değil +lan- şeklinde) gösterme genel kabul gören görüştür. Buna karşılık, bu eklerin ayrı bir müstakil ek olarak kabul edilmemesi konusunda da görüşler bulunmaktadır. İshakov ve Palmbah, gramerde bu tip örnekleri –n- fiilden fiil yapma ekleri arasında değerlendirir. Tuv.T’de ekin, ünlülerden ve g, r, y, ünsüzlerinden sonra +lan-, +len-; l ünsüzünden sonra +dan-, +den-; m, n, ñ ünsüzlerinden sonra +nan-, +nen- ve tonsuz ünsüzlerden sonra +tan-, +ten- şekilleri kullanılır (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 359).

- *Meñgi suu dep ulug emçi sımıranıp **çugaalandı.*** / "Başhekim, şifalı kaynak suyu dedi, bu şekilde **mırıldandı.**" (166/31). (**çugaa+lan**)

2.3.2.2.1.4. +LAş-

+LAn- maddesinde bahsettiğimiz konu, bu ek için de geçerlidir. Ünlülerden ve g, r, y, ünsüzlerinden sonra +laş-, +leş-; l ünsüzünden sonra +daş-, +deş-; m, n, ñ ünsüzlerinden sonra +naş-, +neş- ve tonsuz ünsüzlerden sonra +taş-, +teş- şekilleri kullanılır. +LA- isimden fiil yapan ekin, işteşlik ve dönüşlülük eki -ş- ile genişlemiş şeklidir. Karşılıklı yapılan hareketi gösterir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 360). Türkiye Türkçesindeyse iki tip +LAş eki mevcuttur. Bunlardan biri +la-ş>+laş- birleşiminden oluşmaktadır çünkü geldiği ismi fiile çeviren bu ekte işteşlik anlamı da mevcuttur ve bu sebepten bu +laş ekinde +la isimden fiil yapım ekinin –ş işteşliğiyle birleşmesinden başka çıkar yol yoktur. Diğer +laş ekindeyse bir şeyin herhangi bir özellik bakımından bir şeye yaklaşması, benzemesi gibi anlamlar mevcuttur: insanlaş, kötüleş... bu +laş ekinin, işteşlik anlamı da barındıran +laş ekinin bir farklı kullanımı olduğu kuvvetle muhtemeldir.

- *Yuriy Davidoviç meni körüp kaaş turup **mendileşkeş** çanımgı kojalaştır olurtup aldı./* "Yuriy Davıdoviç beni görünce benimle **selamlaşp** yanıma oturdu." (306/14-15). (**mendi+leş**)
- *Başkıım bile bayırlaşkaş beleemni **holga tutkaş** ejikçe şigley bazıptım./* "Öğretmenim vedalaşırken **elime verince** kapıya doğru yürüdüm." (330/14). (**bayır+laş**)

2.3.2.2.1.5. +LAt-

+LA- isimden fiil yapma ekine -t- ettirgenlik ekinin getirilmesiyle oluşmuş ektir. Ünlülerden ve g, r, y, ünsüzlerinden sonra +lat-, +let-; l ünsüzünden sonra +dat-, +det-; m, n, ñ ünsüzlerinden sonra +nat-, +net- ve tonsuz ünsüzlerden sonra +tat-, +tet şekilleri kullanılır (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 362).

- *Dakpay akıynı **albıstatkan** albıstı sıvırtap çorutkaş aaldıı artında dedir aastıg kara kuyje kiir oyladıpkın aksın kalbak daş bile tak duglap kaan./* "Dakpay amcayı **delirten** cini kovalayıp köyün ardındaki kara mağaraya sokarak mağaranın ağzını yassı bir taşla kapatmış." (13/10). (**albıs+tat**)
- *Çoldaktı mence **çookşulatpastay** bergen./* "Çoldak'ı bana **yaklaştırmıyordu**." (124/7). (**çookşu+lat**)
- *Şaıñnal bijik albadım solunnarga maktadıp bijitpedim, orden bile **şañnatpadım**./* "Mükafat yazısı almadım, gazetelerde benim için övgü yazıları yazılmadı, bir nişanla **ödüllendirilmedim**." (365/17). (**şañ+nat**)
- *...sumu sekretarı kıldır **tomuylatkan**. .../* "köy sekreteri olarak tayin edilmiş." (63/16)... (**tomuy+lat**)

2.3.2.2.1.6. +(A)r-

Ünsüzle biten isimlere +Ar olarak gelen bu ek ünlü ile biten isimlere –r halinde koşulur. İsimlerden olma bildiren geçişsiz fiiler türeten bu eki Eski Türkçe evresinden beri takip edebilmekteyiz (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 363). Bu ek Türkiye Türkçesinde de işlek bir ek olarak varlık göstermektedir.

- *Doldaş darga udavas **agarıp**, aal-çurtunga çedip kelir./ "Doldaş çok geçmeksizin **aklanıp** köyüne döner." (94/5). (ak+ar->agar-)*
- *Avay dep **algırıpkan men.**/ "Anacağım diye **haykırdım.**" (123/33). (algı+r)*

2.3.2.2.1.7. +SİrA-

Muhtemelen sİz+A birleşiminin bir varyantı olan bu ek Ünlü ve tonlu ünsüzlerden sonra +zıra-, +zire-, +zura-, +züre-; tonsuz ünsüzlerden sonra +sıra-, +sire-, +sura-, +süre- şekillerinde eklenir. Eski Türkçedeki kullanımla paralel olarak isimlerden yokluk bildiren fiiller yapmaktadır. (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 364)

Tuv.T'de, yukarıdaki kullanımın yanı sıra, İshakov ve Palmbah tarafından, bu ekin bir şeye meyillilik ve ruhsal durumu ifade eden fiiller yaptığı belirtilmektedir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 365).

- *Çaŋgıssıraan kijiniñ kejeezi./ "Bir başına kalmış birinin akşamıydı." (336/1). (çaŋgıs+sıra)*
- *Kiji baksıraarga ögge kirer kiji hovartaar dijir./ "İnsan kötü duruma düşmeyegörsün eve kapısını çalan bulunmaz derler." (69/18). (bak+sıra)*

2.3.2.2.1.8. +Gar-

Bu ek vokallerin ve tonlu ünsüzlerin ardından +gAr, tonsuzların ardından +kAr şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkçeden beri takibi mümkündür.

- *Emdik a'tın munup ösken urug tergelig a'ttı çaylıg **başkarar** turdum ıynaan./ "Huysuz at binerek büyüyen bir kız olarak ehilleştirilmiş atı kolayca **idare edebileceğimi** sanıyordum." (63/4-5). (baş+kar)*
- *Azıraan adam a'dın bir çerge **otkarıp kaan.**/ "Üvey babam atını bir köşede **otarmış.**" (69/7). (ot+kar)*
- *...aşkarıp çegerer bolgan./ "...yedirip içiriyordu." (13/30). (aş+kar)*

- ...*meen* *çedip kelgenimni* **eskerbeyn** *meen* *sadıgje kirgenimni baza* **eskerbeen.**/ "...benim geldiğimi, mağazaya girdiğimi **fark etmemiştiler.**" (97/9). (es+ker)

2.3.2.2.1.9. +SI-

Tonsuz ünsüzle sonlanan kelimeye ekin +şI- ve +sI- şekilleri; l, m, n, ñ ile sonlanan kelimelere +çI- şekilleri, ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra +jI- veya +zI- şekilleri gelir. İsimlerden benzerlik ilgisi kuran, o niteliği kazanma anlamlarında geçişsiz fiiller türetir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 365).

- *Ödügen taygazında* **turlagjy bergen...**/ "Ödüken taygasına yerleşen..." (345/4)...

2.3.2.2.1.10. +SIn-

Ünlü ve tonlu ünsüzlerden sonra +zIn-, +zin-, +zun-, +zün-; tonsuz ünsüzlerden sonra +sIn-, +sin-, +sun-, +sün- şekilleri kullanılır. İsimlerden benzerlik ve inandırma anlamları katan fiiller türetir. +SI- ekinin dönüşlülük ekiyle genişlemiş biçimidir. Eski Türkçe döneminde +sIn- ekinin geç dönem metinlerinde kullanıldığı kaydedilmiştir. ulugsIn-, ersin- vb. (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 366).

- *Meni kim* **çaraşsınarıl?**/ "Bana **hayran olan** kim?" (315/11). (çaraş+sın)
- *Şag şaandan beer Tıva kiji ada-ögbeziniñ söögü salgan çerге* **çalbarıp çüdüür çurtsunup** *çurttaar çoraan.*/ "Tuvalar, atalarının yattığı yeri **yurt tutup** yaşar." (371/14).

2.3.2.2.1.11. +gIrA-

Ses yansımali kelimelerden fiiller türetir. (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 367)

- *Maşpak – dep kurgamzık ünü bile* **kıygırar.**/ "Maşpak diye **haykırıyordu** o hırıltılı sesiyle bağırır." (26/29). (kıy+gıra)

2.3.2.2.1.12. +(I)IrgA

İsimlerden “kendini öyle düşünmek, görmek” anlamlarında fiiller türetir. Bu ekin -k fiilden isim yapan ekle genişlemiş şekilleri (+IIrgAk) daha sık kullanılmaktadır (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 367).

Çitken Urug’da ilgili örneğe rastlanamamıştır.

2.3.2.2.1.13. +SA-

Bir şey dilemek, arzu etmek anlamında fiiller türetir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 367).

Çitken Urug’da, aynı anlamı karşılayan sA-‘nın bulunduğu fiiller varken bu fiile rastlanamamıştır.

2.3.2.2.1.14. +ηAyIn- ; +ηnA-

Ses yansımali kelimelerden fiiller yapar. (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 368)

- *Inçan sen aynap çoraan sen./ "Sen o gün avlanmıştın."* (34/4). (aη+na)
- *...surguuldarnı başkı şaynadı./ "...öğrencileri ödüllendirdi."* (38/28). (şay+na)

2.3.2.2.1.15. +ça-

Tuv. T.’de tipik bir kullanım olarak zamirler üzerine gelen ve onları fiilleştiren bir yapıyla karşılaşmaktayız. “ı(n)”, “mı(n)” ve “ka(n)” zamir kökleri üzerinde inça- “bu şekilde yapmak” (<ın+ça-), minça- “bu şekilde yapmak, böyle yapmak” (<mın+ça-), kança- “ne yapmak, nasıl yapmak” (<kan+ça-) anlamlarında fiiller oluşturur (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 368). Geldiği zamirde önüne zamir n’si alarak geldiği halde ötümlü şekilde kullanılarak Tuva Türkçesinde çoğu zaman muntazaman görünen ünsüz uyumuna aykırılık gösteren isimden isim yapım eki olan +ÇI ekinin jI varyantında olduğu gibi bu ekte de bir ünsüz uyumu vardır.

2.3.2.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

2.3.2.2.2.1. -MA-

Genel Türkçede fiillerin olumsuzluk halini oluşturan –mA eki Tuva Türkçesinde de aynı şekilde fiillerin olumsuz halini türeten ektir. Bu ek, Tuva Türkçesinde hemen her ekin olduğu gibi fonetik bir uyuma tabidir. Ek vokalle biten fiillere –Va; m, n, ŋ konsonantıyla biten fiillere –mA; g,l,r,y konsonantıyla biten fiillere –bA; ötümsüzle biten fiillere ise –pA şekliyle gelir.

- *İttavadım./ "Çıt çıkarmadım." (306/22). (ntta-ma>ittava)*
- *Şaŋnal bijik albadım./ "Mükâfat yazısı almadım." (365/17). (al-ba)*
- *Şaŋnal bijik albadım, solunnarga maktadıp bijitpedim, orden bile şaŋnatpadım./ "Mükâfat yazısı almadım, gazetelerde benim övülerek yazılmadım. yazıları yazılmadı bir nişanla ödüllendirilmedim." (365/17). (al-ba; bijit-pe; şaŋnat-pa)*

2.3.2.2.2.2. –GıLA-

Fiillere süreklilik, çabukluk ve tekrar tekrar yapılma anlamı katar. Tonsuz ünsüzlerden sonra -kıla-, -kile-, -kula-, -küle-; ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra -gıla-, -gile-, -gula-, -güle- şekilleri gelir. İlker Tosun (Tosun 2017: 88) ekin birleşik yapıda olduğuna dair fikir birliği olduğunu ve Tenişev'in bu eki KHT'ne kadar götürdüğünü ifade eder.

Bu ek geldiği fiile eylemin süreklilik, tekrarlanma ve tezlik durumunu ifade eder.

- *...ör-tekke satkılappak deer çoraan/ "...yok pahasına elden çıkarıvermişler." (5416). (satkıla- "sat, satıver" sat "sat"-kıla)*
- *Baştarın kestirgileen Aldan durgunnarnıŋ kejegelig kara baştarın çağılar baştarınga askılap turgandır./ "Başı koparılan Altmış kahramanın siyah saçlarla süslü başlarını direklerin tepelerine asılı bırakmışlar. " (371/12). (askıla "asılı tut" as "as"-kıla)*
- *...moonŋ murnunda kılğılaan kiji/ "...önceden yapan bir isimdi." (173/11). (kılğıla "yapagel" kıl "yap"-kıla)*

2.3.2.2.2.3. -I-

Geldiği fiillere pekiştirme anlamı katar.

- *Çaraş hepti kettinip kelgen ıraajıların şiliir...*/ "Albenili giysiler giyinip gelen şarkıcıları **seçiyor**." (282/26). (şili "seç" şil "seç"-ı)

2.3.2.2.2.4. -gA-

Ölgün bir ektir.

- *Çüvenin ağın karazın şoru ilgaptar apargan men.*/ "Artık iyiyle kötüyü birbirinden **ayırabiliyordum**." (34/1). (ılga "ayır")
- *Hartıgajıktı çanındıva elzedirge çügile kuduruun çaygan diji.*/ "Hartıgajık'ı yanına aldığında hayvanın sadece kuyruğu **kıpırdıyormuş**." (32/24). (çayga "salla" çay "salla, yay"-ga)

2.3.2.2.2.5. -A-

İşlek olmak bu ek anlamı pekiştirir.

Çitken Urug'da ilgili örnek tespit edilememiştir.

2.3.2.2.2.6.-(I)k-

Fiilleri anlam bakımından pekiştirir ve onlara dönüşlülük ifadesi kazandırır. Saadet Çağatay, özellikle eski dil yâdigarlarında bu ekin canlı olarak kullanıldığını belirtir ve anlam bakımından geldikleri fiil kökünün anlamını daha da kuvvetlendirmelerinden dolayı bunlara intensive, pekiştirilmiş, güçlendirici fiiller dendiğini ifade eder. Eki, Tuv.T'de de aynı işlevde görmekteyiz (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 384).

- *Olarnın öönge doktaay bergeş toolda kirgen kadın kıs deg **dorukkan men**.*/ "Onları evinde yaşarken masallardaki kadınlar kızlar gibi **gelişmiştim**." (49/18). (doruk "güçlenmek gelişmek" dor "güçlü ol"-uk)

2.3.2.2.2.7.-(I)ksA-

Geldiği fiile istek anlamı katan bu ek (Clauson 2007: 186) 11. yüzyılda işlek olan ve isimlerden ihtiyaç, istek bildiren fiiller yapan "-sa,-se" eki ile

geldiği fiillere kuvvetlendirme anlamı katan –ık ekinin birleşimidir. Tuva Türkçesinde işlek şekilde kullanılır.

- *Oytulaaş kojañnarın ırlaksaar kiji bolzuñza ırlap baraan bol./* "Oytulaaş koşmalarından **söylemek istiyorsan** buyur söyle." (263/17). (ırlaksa "*türkü söylemeyi iste*" ırla "*türkü söyle*"-ıksa)
- *...salımmınnı körgüzüksep turgan men./* "...kabiliyetimi **göstermek istiyordum.**" (314/5). (körgüzükse "*göstermeyi iste*" körgüz "*göster*"-kse)

2.3.2.2.2.8. -y-

"Bir şekle dönüşmek" veya "eğimli olmak" anlamlarında fiiller yapar. Yaygın bir ek değildir. (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 385). Çitken Urug'da bir örneğine rastlanamamıştır.

2.3.2.2.2.9. Çatı Ekleri

Çatı, fiil kök ve ya gövdesinin sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliğidir (Korkmaz 2009: 538).

Çatı ekleri fiillerin çatılarını ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik bakımından değiştiren eklerdir.

2.3.2.2.2.9.1. Geçişli-Ettirgenlik Ekleri

2.3.2.2.2.9.1.1. –t-

Bu ek sadece birden çok hecesi olan, vokal ile sonlanan veya r konsonantı ile son bulan fiillere gelir, r ile biten fiillere geldiğinde önüne düzlük yuvarlaklık uyumuna uygun şekilde yardımcı ünlü alır ve geldiği fiil geçişsizse geçişli fiil, geçişliyse ettirgen fiil oluşturur.

- *Ol deerde meni çüğe ezer kırına olurtup kaanıl./* "O yolculukta beni neden eyerin üstüne **oturtmuştu.**" (48/23-24). (olurt "*oturt*" olur "*otur*"-t)

- *Bo şagda ugaannıg darga dayzınnıñ uruun ajılga ajıldatpas apargan...*/"Bu devirde aklıbaşında bir yönetici, hainin kızını bir işte çalıştırmazdı." (361/11). (ajıldat "**çalıştır**" ajılta "**çalış**"-t)
- *...akıynı algırtır ańçı kiji boo boolap turar çüve çoraan./* "...amcayı bağirtan avcı kurşunlar savuruyordu." (352/15). (algırt "**bağirt**" algır "**bağır**"-t)

2.3.2.2.2.9.1.2 -Dİr-

Tuva Türkçesinde işlek biçimde kullanılan eklerden bir tanesi olan bu ek, ötümlü ünlüyle biten fiillere –dİr-, -dUr-; ötümsüz ünsüzle biten fiillere –tİr-, -tUr- haliyle eklenir. *Geçişlilik ve ettirgenlik işlevi dışında, fiillere "bir şeyin olmasına veya yapılmasına sebep olma" anlamı katar* (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 370).

- *Indıg bolza töndür salıptayn./* "Öyleyse bitireyim." (185/31). (töndür "**bitir**" tön "**bit**"-dür)
- *Oların uyan-hoyug ayalgazı izig çaynı ertip bar çıdarın büdüü sagındırar boldu./* "Onların sesleri kaynar çayın fokurdamasını anımsatıyordu." (210/11). (sagındır "**anımsa**" sagın "**anımsa**"-dır)
- *...kofeni hayındıra kaaptar men./* "...kahve demliyordum." (245/21). (hayındır "**kaynat**" hayın "**kayna**"-dır)
- *Bistiñ bölüktüñ kirjikçilerin tanıştırayn./* "Bizim ekibin katılımcılarını tanıtayım." (271/1). (tanıştır "**tanıştır**" tanış "**tanış**"-tır)

2.3.2.2.2.9.1.3.-İr-

Bu ek istisnalarıyla birlikte bir heceli olup t veya ş ötümsüzüyle biten fiillere gelip fiil türetir.

- *Burun şagın yozuzunda bolza ulug eezi çok apargan ögnü čaa çurtçe köjürer çañçıl turgan./* "Kadim devirlerde aile reisini kaybetmiş evi yeni yere taşıma geleneği varmış." (125/24-25) (köjür "**göçür**" köş "**göç**"-ür)
- *Hleb bıjırar çer hagdınarına çetken./* "Fırının kapanma vakti gelmiş." (307/14). (bıjır "**pişir**" pış "**piş**"-ir)

- *Erte burun şagdan beer bistiñ çerniñ kırgannarı aŋgır **ölürbes** çoraan inçangaş olar ejeş book ujuş çoruurlar./ "Bizim buranın yaşlıları çok eski zamanlardan beri sukuşu **öldürmez** imiş." (373/6). (öl-ür)*
- *Kiji kiji bolganda eki hepti keder eki çemni ijer eki üüleni **büdürer** ujurlug./ "İnsan olan insan iyi giysi giyer, iyi yemek yer, iyi iş **yapar**." (402/2-3). (bü-dür)*

2.3.2.2.2.9.1.4.-(I)ttIr

- *Aldan durgunnarnıñ baştarın kezip **şıttirgen** kiji Mançı haan.../ "Altmış kahramanın başını kestiren kişinin Mançı Han..." (371/3)... (şii-ttir)*
- *Adı sıvın kırgan daayınıñ adınga **bijittirip** kaan kiji men.../ "Onu ihtiyar dayısınıñ kütüğüne **yazdırmıştım**." (369/35)... (biji-ttir)*

2.3.2.2.2.9.1.5. -It-

Çitken Urug'da tek örneği bulunan bu ek, işlek bir ek değildir.

- *Duñmam ooldu **korgutpazın** bodadım./ "Kardeşimi korkutmamam gerektiğini düşündüm." (124/3). (korkut "korkut" kork "kork"-ut)*

2.3.2.2.2.9.1.6. -gIs-

Sadece r konsonantıyla biten fiillere gelen bu ek ettirgenlik ekidir ve arkaik bir ektir. Bu ek eski Türkçede bulunan gIz eki olmalıdır. Zamanla kullanımı zayıflamış olan eke Türkiye Türkçesi Kars ağzında rastlayabiliyoruz. (emizdir, geçizdir)

Eki Tuva Türkçesinde sadece birkaç kelimedede görürüz.

- *Bojuur iyelerge açı-buyanın **körgüzüp turgan**.../ "Yeni doğum yapmış annelere merhamet **gösteriyordu**." (126/17)... (körgüz "göster" kör "gör"-üs)*
- *Tıva kürünezi **turguskan**.../ "Tuva devletini **ayağa kaldıran**." (229/15)... (turgus "kaldır" tur "kalk"-gus)*

2.3.2.2.9.1.7.-(I)s-

İshakov ve Palmbah, -gIs- ekinin -Is- varyantından bahsederler. Gramer yazarlarına göre, r ile sonlanan fiillere ekin -gIs şekli; k ve l ile sonlanan fiillere ekin -Is şekli eklenmektedir (İshakov-Palmbach, 2019: 1961: 277). Türkiye Türkçesi haricinde hemen hemen bütün Türk lehçe ve -gIz, -gIs gibi varyantlarla yaşayan bu ek, daha çok Azerbaycan Türkçesinin bir ağzıymış görüntüsü arz eden Kars ağzında Türkiye Türkçesine tezat olacak şekilde Iz varyantıyla mevcuttur.

- *Saktırımga ol emçi devidedep turar yanzılıg boldu. Yuriy Davidoviç aarıg kijiler körüp turda çerle mögüdeenin **körgüspeen** kiji./* "Hekim telaşlanmış gibiydi. Yuriy Davidoviç hastalarla ilgilenirken çok endişelendiğini **göstermezdi.**" (172/16). (**kör-güs: göster**)

2.3.2.2.9.2. Edilgenlik Ekleri (Kaçıgdaaşkın Glagoldarı)

2.3.2.2.9.2.1.- (I)l-

Türkiye Türkçesinde edilgen çatı kurmak için elde bulunan iki ekten biri olan bu ek yine Türkiye Türkçesinde de Tuva Türkçesindeki gibi ünlü ile biten fiillerin ardından -l, ünsüzle biten fiillerin ardından -Il, Ul şeklinde gelir. Bu ek, Tuva Türkçesinde eklendiği fiilde birtakım ses olaylarına da sebebiyet verir. Bu ek, kendisinin ardından gelen ek vokal ile başlıyorsa eklendiği fiilin orta hecesinde vurgu kaybına sebebiyet vererek orta hecenin dar ünlüsünün (varsa) düşmesini sağlar. (Kuş ejinden **çarlırğa** бүгү nazınında eş tıppas çüve dijir. Kuş eşinden **ayrılınca** hayatı boyunca bir eş daha bulmaz derler (5/7-8) (**çar-(ı)l**). Bu eki alıp ünlü düşmesi yaşayan fiil, eksiz haliyle sonunda ötümsüz ünsüz barındırıyorsa ünlü düşmesinin ardından bir de -l ekinde ötümsüzleşme yaşanır ve ortaya çıkan gövde köke nazaran neredeyse tanınmaz bir hale gelir. (Oon bir ajıl **tıptır** boor didim. Orada bir iş **bulunur** dedi (134/28) (**Tıp-(ı)l-ır>tıptır**). Türk dillerinde gelen ekle beraber kelimenin tanınmaz hale gelme Tuva Türkçesi edilgenlik eki vesilesiyle GT'ye aykırı olan örnekler doğurmaktadır.

- *Çurmit Dajını şagda-la boolap kaapkan mortuu bezin tıvılbas.../*
"Çurmit Dajı günlerden bir gün öldürüldü fakat cesedi bile
bulunamadı..." (201/14-15)... (tıp-ıl>tıvıl)

2.3.2.2.2.9.2.2.-(I)n-; -Dİn-; -t-tİn-

Türkiye Türkçesinde dönüşlülük ve edilgenlik ekleri aynıdır ve geldiği fiile göre bu iki görevden birini yerine getirmektedir. Tuva Türkçesinde de dönüşlülük eklerinin edilgenlik göreviyle kullanılması söz konusudur.

- ...Tıva Çazaanın hamık kejiğünneri şuptu öskerlekçiler şuptu sattınkçılar şuptu yapon imperiyalisterge **berdingen** idegetter bolgaş çonnuş dayzınarı apargılaan be? .../ "Tuva hükümetinin tüm üyeleri düşmanca tavır görüp bütünüyle hain ve Japon emperyalizmine **adanmış** halk düşmanları olarak mı kabul edildi." (225/1). (**ber-din**)

2.3.2.2.2.9.3. Dönüşlülük Ekleri (Egidüişkin Glagoldarı)

2.3.2.2.2.9.3.1.-(I)n-

Asıl dönüşlülük eki budur. Ünlüyle sonlanan fiillere, ekin -n- şekli, ünsüzle sonlanan fiillere -ın-, -in-, un-, -ün- şekli eklenir. Ekleşme sırasında bazı ses olayları meydana gelmektedir (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 376).

Tura halaaş eg çanında kara sugga çunup kaapkaş kirip keldim./
"Kalkıp evin yanındaki suyla elimi yüzümü **yıkadım** ve geri döndüm."
(35/24). (**çun "yun" çu "yu"-n**)

Oŋ talakı holunda dagır baştıg dayangujin ışkınıptı./ "Sağ eli sağına yatırdığı başına **dayanak** idi." (77/13). (**dayan "dayan" daya "daya"-n**)

2.3.2.2.2.9.3.2. -Dİn-

Tuv.T'de kullanılan bir başka dönüşlülük eki budur. Tonlu ünsüzlerden sonra ekin -dın-, -din-, -dun-, -dün- şekli; tonsuz ünsüzlerden sonra -tın-, -tin-, -tun--tün şekli kullanılır (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 377). İşlek bir ek değildir.

Öörengen çañçıl yozugaar ak dovurzaam ak haladım ayannaldır kettinipkeş kirip keldim./ "Geleneğe göre beyaz bökrüm ve beyaz gömleğimi

birbirine uydurarak **giyinip kuşandım.**" (306/12). (kettin "**giyin**" ket "**giy**"-tin)

2.3.2.2.9.3.3. -t-tIn-

-t- ettirgenlik eki ile -tIn- dönüşlülük ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 378).

*...ol ögbüleniñ dirig kijileri şuptuzu kogun üze **uzutkattırar** salım-çolga kirer ol çerге çüü dep halap çüvel?/ "...o ailenin diğer fertlerinin kökünün **kazınması** mı gerekirdi." (340/38) (**uzutkat-tır**)*

2.3.2.2.9.3.4.-(I)I-

Türkiye Türkçesinde kimi zaman edilgenlik kimi zaman dönüşlülük anlamı katacak şekilde fiilden fiil yapım eki görevi üstlenen bu ek, Tuva Türkçesinde de aynı şekilde bu iki anlamı karşılayacak halde fiilden fiil yapım eki görevini üstlenen bu ek Tuva Türkçesinde geldiği fiile çoğunlukla dönüşlülük anlamı katar.

*Çay **adaktalğan.**/ "Yazın sonuna yaklaşılmıştı." (237/18). (**adakta-I**)*

*Şokar-Mezil dep şivişkin bolza bir çerге **çulğan** kadaylarnıñ aksından üngen laf sösterni çemiş kıldır ajıglaar turgan./ "Şokar-Mezil denen çaşıttan bahsedecek olursam, o, bir araya **toplanan** kadınların ağzından laf alırdı." (220/26). (**çığ-(ı)I->çıl**)*

2.3.2.2.9.3.5.-(I)ş-

Aslında işteşlik eki olan bu şekil, bazı kullanımlarda dönüşlülük işleviyle karşımıza çıkmaktadır (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 379). İşteşlik ekinin Kırgız Türkçesinde de işteşlik anlamı dışında bir anlam kazandığı görülmektedir. Kırgız Türkçesinde farklı anlam kazanan işteşlik ekinin kazandığı anlam en azından çoklukla ilgilidir çünkü Kırgız Türkçesinde üçüncü çokluk şakıs çekim eki aynı zamanda iştelik eki olan -Iş, -Uş'tur. (barıştı, vardılar: ketiştı, gittiler vb.)

*Çaңgıs daa çüve **nemesşpeen.**/ "Tek bir şey **eklenmemişti.**" (331/17). (**neme-ş**)*

*İdik hevin konçug **taarıştır** kettiner./ "Kılık kıyafeti birbiriyle **uyumlu** olur." (158/24). (taar-ış)*

*Oytulaaş kojañnarın **ulaştır** badırıvıt duñmay./ "Oytulaaş eserlerinin varlığını **sürdür** kardeşim." (258/212). (ula-ş>ulaştır)*

2.3.2.2.2.9.4. İşteşlik Eki

2.3.2.2.2.9.4.1.-(İ)ş-

Aslında işteşlik eki olan bu şekil, bazı kullanımlarda dönüşlülük işleviyle karşımıza çıkmaktadır (Koçoğlu Gündoğdu 2019: 379).

Bu ek Türkiye Türkçesindeki işteşlik ekiyle aynı fonetik düzen ve aynı anlamlarda kullanılır. Tuva Türkçesinde iki ünlü arasında kaldığı takdirde ötümlüleşen ş ünsüzü bu ekte de iki ünlü arasında kalırsa ötümlüleşerek j'ye dönüşür. (Meen **tanijim** kaydal inçaş? Benim **yakınım (tanışım)** kim bilir nerededir (236/6-17) (**tanı-ş> tanijim**)? Bu ek, ünlüyle nihayete eren fiillere –ş haliyle gelirken ünsüzle son bulan fiillere İş, Uş şeklinde gelir. Bu ek geldiği fiillere o fiili birden çok varlığın beraber veya karşılıklı yapma anlamını katar. (Bazı ünsüzlerle sonlanan fiillere eklenen -İş- ve kendinden sonra gelen, ünlüyle başlayan ekin, orta hece dar ünlüsünü düşürmesi sonucu yan yana gelen ünsüzlerden ek ünsüzü benzeşmeye uğrar: g, r, y ünsüzlerinden sonra j; l, m, n, ñ ve k, p, s, ş, t, ünsüzlerinden sonra ç olur (Koçoğlu Gündoğdu 2012: 380).

- *Buugup köşken bora bora buluttarnı köörümge **çarıştırgan** a'ttar ıškaş boldu./ "Giden boz bulutlar birbiriyle **yarışan (yarıştırılan)** atları anımsatıyordu." (334/5-6). (çar-ış>çarıştır)*
- *...dep **duguruşkan**./ "...diye **anlaşmışlar**." (40/15). (dugur-uş-> duguruş-: anlaş-)*

3. BÖLÜM

METİN AKTARMA

Atalarımın kadim yurdu
Yüce Möngün Tayga'm
Kocamış kızınım beni
Al koynuna şefkat göster

Gökyüzünden yere inen
Mukaddes Möngün-Tayga'm!
Haylaz kızın olan beni
Bas bağrına ve kucakla

Ünlü destancı Şojal Hertekoviç Sürünmaa tarafından ezberden okunmuştur.

5 Aralık 1915 tarihinde doğmuştur.

14 Eylül 1986 tarihinde vefat etmiştir.

Bu eser 5 Kasım 1985 tarihinde dinlenilmiş ve yazıya geçirilmiştir.

Möngün Tayga bölgesi, Mögen-Büren solhozu.

Kızıl Haya köyü.

Birinci Bölüm

Mavi Gök

Babamda atalarımızdan miras kalan avcılık ve masalcılık yeteneği vardı. Ben küçüklüğümden itibaren babamın anlattığı efsaneleri ve kısa kısa masalları dinleyerek büyüdüm.

Su almaya giderken babamın bana her zaman söylediği "Yeryüzünde her şeyin kendine özgü bir adı vardır. Bütün insanların kendine özgü bir adı

vardır. Bütün kuşların kendine özgü adı vardır. Bütün ağaçların kendine özgü bir adı vardır. Bütün av hayvanlarının kendine özgü bir adı vardır. Bütün nehirlerin kendine özgü bir adı vardır. Bütün dağların kendine özgü bir adı vardır. İnsan annesi olandır. Her insanın bir babası vardır. Her insanın ataları, akrabaları vardır." şeklindeki sözleri küçük kardeşlerime anlatıyordum.

Ben üç yaşından başlayarak dinlediğim her şeyi hatırlar, hiçbir şeyi unutmazmışım. Bu doğru mu yanlış mı bilmiyorum. Annem öyle derdi.

Annem en küçük kızını doğururken ben küçük kardeşlerimi alıp taşlık yerlerde oynamaya götürürdüm. Babamın sözlerini kardeşlerime fevkalade biçimde anlatıyordum. Küçük kardeşlerime sayı saydırıyordum. Ona kadar saydırdıktan sonra yüze kadar, ondan sonra bine kadar saydırdım ve sayı saymada çok başarılı olduğumu düşünüyordum. Annem, babam, üç ablam, dört kardeşim, toplam dokuz kişi üçra bir köşedeki çadırımızda yaşıyorduk. Biri babamın adını sorduğunda hemen cevap versem de annemin adını söylemeye korkuyordum. Kardeşlerimin takma adlarını hiç çekinmeden söylüyordum. Ancak onların asıl adlarını söylemiyordum. Eski Tuvalarda oğlan ve kız çocukları on üç yaşına kadar iki ad taşımış. Resmî evraklara asıl isimleri yazılmış. Onlara seslenirken ise takma adları kullanılmış. Küçük çocuklar takma adlarıyla çağrıldığında şeytanların kafasının karıştığı söylenir. Bu yüzden çocukların ruhlarına zarar gelmezmiş.

Ailemin kaç hayvana sahip olduğunu biliyordum. Babamın iki atı vardı. Beş tane sağmal Tibet öküzü vardı. Buna ilaveten buzağı ve danasıyla birlikte on beş baş Tibet öküzü, ayrıca bir de boğamız vardı. Yirmi baş koyun, otuz baş keçimiz de vardı. Memurlar geçen yaz hayvan sayımına geldiğinde hayvanlarımızı yanlış saymıştım. Koyun ve kuzuların sayısını söyleyince annemden iyi bir azar işittirken sessiz kalmıştım.

Taşlarla oynuyorduk. Kardeşlerim bana uyup rengârenk taşlar getiriyordu. O taşları rengârenk hayvanlara benzettiğim için rengârenk hayvanlar olarak adlanmıştım. Oynadığımız oyunda evin hanımının ev aletleri olarak kullandığımız geniş, uzun, köşeli, yuvarlak taşları kardeşlerim getiriyordu.

"Ey mavi gök!" diye bir ses duydum. Ses, babamın sesiydi; babamın sesini tanımıştım. O zamanlar babam uzak bir yere gitmeden önce atını suvarırdı. Babamın doru atı, kulaklarını kısarak su içiyordu. Sanki boğazının biraz yukarısındaki o yuvarlak şeyler kapanıp yok oluyor gibiydi. Babam uzak yola çıkacağı, dağ sıçanı avlanmaya gideceği zaman doru atına binerdi. Babam çocuklarını görmeyedursun oldukça şaşırtıcı öyküler anlatırdı. Kendi kendine konuşur bir hâlde olurdu. Babam bazen sanki bir ağaçla konuşurdu, bu onun bizimle yakın olmak istemesinin göstergesiydi. Biz de babamızı çevrelerdik.

Sıgılıklarda sular şırıldıyordu. Bir söğütte bir saksağan ötüyordu. Farklı renklerden taşlar güneşte büyülü taşlar gibi parlıyordu. Bozkırda akan derenin kaynağında, yaşlı melez ağacının tepesine bir karga tünemişti. Babam "Çabuk, mavi göğe bakın!" dedi.

Sanki ısıltılı mavi göğü ilk kez görüyordum. Meğer mavi göğün ısıltılı güzelliğini daha önce hiç fark edememişim. Bulutsuz açık gökyüzünde güneş ısıldıyordu. Gökyüzünün uçsuz genişliğinde sıcak memleketlere göç etmeye hazırlanan turnalar uçuşuyordu. Bir küçük turna yolunu şaşırıp sürüden ayrılmıştı; büyük turnalardan biri uçarak bu zavallıyı arkadaşlarının yanına doğru alıp getirdi. Sonradan anladım ki yetişkin turnalar, buralarda doğan yavruların uzaklara uçup gitmesine alışkındı. Ey gökyüzü! Pırıl pırıl mavi gökyüzünde döne döne uçan turnalar! Siz insanın gönlünde hüznü düşünceler uyandırırınız.

Babam "Evlatlarım, insanoğluyla kuşların kaderi birdir. Gökyüzünde dönen şu turnalara iyice bakın. Bir turnanın bir tane eşi olur. Bir kuş, eşinden bir kere ayrıldı mı geri kalan bütün ömründe bir daha eş bulmaz, derler." Bu turnaların memleketi bizim güzelliğimizdi. Turnalar soğuk kışı sıcak memlekette geçirip geri dönerler. Kuşların da tıpkı insanlar gibi ana vatanları vardır. İnsanların soyu soppu vardır. Kuşların da soyu soppu vardır. Soyumuz Hertek oymağına dayanıyordu. Siz de baba ocağında yaşıyorsunuz ve Hertek oymağının mensupları olarak burada yaşamaya devam edeceksiniz." diyordu.

O zamanlar babamın bu sözlerinin esas anlamını kavrayabilmiş değildim. Bildiğim şeylerden biri, babamların çadırının oldukça tenhada olduğuydu. Bildiğim başka bir şey de oldukça güzel yetiştirildiğimdi. Kardeşlerim de oldukça güzel yetişiyordu. Ular-Hertek'in kardeşleri burada yaşıyordu. Ben de Agana-Hertek olarak, burada atalarımın adını taşıyarak yaşamalıyım. Bilhassa oğlan çocukları babalarının soyadını kullanır, en kötü ihtimalle dokuz soyunun adını kullanır. Kız çocukları ise babalarının soyadını bırakıp eşlerinin soyadını alırlar ancak sevgili anne babalarının verdikleri adı bütün hayatları boyunca kullanırlar.

Atalarımızın asırlarca riayet ettiği bu mukaddes geleneğin bir yıldırımla yok edildiğine o çocukluk çağlarımda şahitlik ettim. Atalarımın miras bıraktığı miras, küçük yaşında kanlı eller tarafından yok edildi. Oymağımı yaşadığı topraklardan kökünü çıkarırcasına söken, soyumuzu kurutan o felaket benim küçüklük çağlarıma rastladı. Atalarımdan miras kalan bu topraklardan, ailemin çadırından bizi süren o kötü yazgı, bize o güzün musallat oldu.

Silahlı adamlar, zavallı babamı Japon yanlısı olmakla suçlayarak çadırından, obasından çıkarıp götürdükten sonra her şey değişti. Sanki sadece mavi gök aynı kalmış sadece o hiç değişmemişti. Babamın halk düşmanı olmakla suçlanarak başkent Kızıl yakınlarındaki Agar-Elezin'de kurşuna dizildiği söyleniyordu. Zavallı annem! Erkek ve kız kardeşlerim kızamık yüzünden canından oldu. En küçük kız kardeşimse açlıktan vefat etti. Ben sağ kaldım kalmasına ama zavallı ailemin bana verdiği Agana adı değiştirildi, atalarımın mirası olan soyadım Hertek'i kullanamaz oldum. Merhametli akrabalarımın evine sığınarak hayatta kaldım. On üç yaşına gelmiştim ama okula gitme, eğitim alma hakkım elimden alınmıştı; insanlar bana "kontr uruu"⁴¹ diyordu. Halk düşmanının kızı, hainin kızı gibi isimlendirmelere tabi tutuluyordum.

Sanki sadece mavi gökyüzü değişmemişti. Öğrenim hakkım yoktu, çalışma hakkım yoktu, atalarımın yurdunda yaşama hakkım yoktu ve bunlar

⁴¹ Kontrların çocuklarına kontr çocuğu anlamında kullanılan isim.

hakkında kimseyle konuşma hakkım yoktu. Mavi gökyüzünde turnalar kederli kederli ötüyorlardı. Ben onlar kadar bile bahtlı değildim.

Babamın canına kasteden komünist eşkıyalar kanlı suçları unutulmasın, gelecek kuşaklar da zarar görmesin diye, ölüm tehlikesi altında yaşayan ben bunları kendi kendime hatırlatıp duruyordum. Benim bu kederli sözlerimim işiten sadece mavi gökyüzüydü.

Mavi gökyüzü görüyor. Ben sadece gözlerimle gördüklerimi anlatıyorum. Ben sadece kulaklarımın duyduklarımı anlatıyorum. Ben sadece kaderimin parçası olan bu acımasız işkenceleri anlatıyorum. Mavi gök, kederli sözlerimin şahididir.

İkinci Bölüm

Silahlı Adamlar

Bahtı kara, talihi kem biriyim. Yegâne isteğim, gelecek kuşakların da aynı kara iftiralara, aynı kanlı günahlara maruz kalmamasıdır. Olan Atalarımın öz yurdu Möngün-Tayga topraklarında yaşayan küçük çocuklar, anne babalarının şefkatiyle büyüsünler istiyordum. Öylesi küçük çocukların babaları silahlı adamlarca katledilmesin istiyorum.

Babacığım! Neredesin babacığım? Oldukça soğuk bir gündü. Mavi göğün ufkunda, Biçe Möngün-Tayga'nın buzlu zirvesi gümüşü bir ışıltıyla parılıyordu. Babacığım! Bir zamanlar sen semiz bir dağ sıçanı kesip derisini yüzmüştün. Annem kazanda yemek pişiriyor ve çay kaynatıyordu. Hartıgajık¹ ansızın havlayıverdi. Asker üniformalı ve silahlı, alnında beş uçlu yıldız olan şapka takan kişiler evimizin yanında durdular.

Burnu uzun sağ yanağında kara bir ben olan adam, suçlarcasına "Demek dağ sıçanı avına giden sensin. Demek döndün? Seni bekliyorduk. Buraya gel ihtiyar" diye bağırdı. Babam saygıyla "Müdürler; atlarınızdan inin, evimize buyurun, size sıcak çay ikram edelim amirler." dedi. Sarı bir çantayı omzuna atmış olan, gözleri kızgın bir boğaninkilere benzeyen adam ise "Adın ne ihtiyar?" diye bağırdı. Babamın "Asıl adım Ular-Hertek'tir. Halk arasında bana Ulug-Aıççı diye seslenirler." dediğini duydum.

Daha sonrasında neler konuşulduğuna dikkat etmemiştim. Altın rengi apoletleri olan adamlar eve girdi. Doya doya çay içtiler. Aklımda kalan şeylerden birisi de şaşş gözlerinin akı kırmızı damarlarla kaplı olan adamın tüfeğini her an ateşleyecekmiş gibi tutarak kapı ağzında oturmasıdır. Yanağında beni olan adam bir babamı, bir annemi sorguluyor; aldığı cevapları kâğıda geçiriyordu. Sayım yapan adamlar nasıl olur da silahlı gelirler diye düşünüp garipsemiştim. Kaç baş hayvanımız olduğunu sayıp kaydettikten sonra, evimizin altını üstüne getirdiler. Önce iki sandığı, sonra dört bavulu ve babamın çıkını iyice didik didik ettiler. En nihayetinde annemin yastığının içini dışına çıkardılar.

Zavallı annem "Evlenirken aldığım yastığımdı. Vefat eden annemin diktiği yastığımdı. Merhum annemin ruhunu işlediğim yastığımdı..." diyerek Tuva yastığını kucakladı. "Kudurma" diye bağırarak yanağı kara benli adam, annemin zayıf kollarıyla sardığı şişkin yastığı çekince annem yüz üstü yere düşüverdi.

Sonrasında neler olduğunu iyi bilmiyorum. Silahlı adamların evimize neden geldiğini, evimizde ne aradığını bilmiyordum. Silahlı adamların babamı tutuklama hakkını kimden aldığını da bilmiyordum. Evimizin bu adamlarca basıldığını kimse görmedi çünkü Haraacıgay güzleğindeki tek çadır bizdik. Bu belaya maruz kalan zavallı annem, kardeşlerim ve hatta evimizin çoban köpeği Hartıgajık da hayatta kalmayacaktı. Sadece eski güzleğimiz olduğu yerde kalacaktı.

Silahlı adamların babamı kolundan tutup dağ sıçanı avlamaya giderken bindiği ata oturttuklarını gördüm. Şaşş adam "Tek bir hayvanı bile kesip yeme hakkınız yok!" diye bağırdı ve babamın bindiği atı yularından çekip yürütmeye başladı. Babam "Çocuklarım!" dediğinde şaşş adam kılıfından dışarı uzanan tüfeğini çıkarıp geldi.

Babamızın bizimle konuşmasını engelledi. Benli adam "Gidiyoruz!" diye emretti. Zavallı annemin "Çocuklarımla babasını bırakın..." diye yalvardığını gördüm. Zavallı annemin babamın bindiği atın yularına yapıştığını gördüm. Kocasının suçsuz olduğunu bilen annem bu yüzden hiçbir şeyden korkmuyordu, bu yüzden silahlı kişilerin önüne atlamıştı.

Şaşlı olan adam "Devrim düşmanları!" diye bağırarak tüfeğiyle havaya ateş etti. Korkan annemiz isabet almasa da yere düşüverdi. Adamlar kahkahalar atıyordu. Şaşlı olan adam, babamın bindiği atı çekip önüne kattı. Yanağında kara ben olan ise babamın atının arkasından ilerliyordu. Havlayan köpeğimiz babamız uzaklaşınca sustu. Köpekler hiç kimseye benzemez. Bu sefer Hartıgajık silahlı adamların önünü kesip havlayarak bindiği atları ısırmaya başladı. Şimdi düşünüyorum da Hartıgajık babamızın niye götürüldüğünü adeta anlamıştı. İlginç bir şey oldu, Hartıgajık havlamayı kesti ve ağıla aksayarak geri döndü. Bir bacağından vurulmuştu. Hem annem hem kardeşlerim kolundan yaralanmıştı. Hartıgajık babamızın ardından bakıyordu.

Bizim güzleğimize Haraaçıgay derler. Güneşin Biçe-Möngün-Tayga'mızın buzlu zirvesine vuran ışıkları görülürdü. Bizim Kızıl Yar civarında taşlarla oynadığımız bir yerimiz vardı. Kızıl Yar'da kırlangıçlar yaşırdı. Silahlı adamlar bizim oynadığımız Kızıl Yar başına ulaştılar. Kapkara kırlangıçlar babamızın başının üstünde özgürce ötüşüp uçuşurdu. O esnada babamın kırlangıçlar hakkında anlattığı kısa bir masalı hatırladım: Kırlangıçların kağanı, kara yağız bir adama "Ben iyiliksever biriyim." diye güven verdiği için kırlangıçlar o zamandan beri iyi insanları tanır, onları sever ve onların üstüne dönermiş.

Babamın atını yedeğine alıp çeken adamın atı huysuz bir attı, adamın ansızın atından tepe taklak düştüğünü gördüm. Bir kırlangıç silahlı adamın huysuz atını ürkütmüş. Tüfek sesi duyuldu. Atından tepe taklak düşen adam, tüfeğini eline alıp hızla atına geri bindi. Etraf sessizleşmiş, babam artık gözden kaybolmuştu.

Annem eve girip beşikte yatan bebeğini emzirdi. Ben, kardeşlerimi yanıma oturtup ateş yakmak için yonga yontmaya başladım. Bizden hiç ayrılmayan Hartıgajık'sa çadırın yanına yattı. Biraz sonra kanayan bacağınya yalamaya başladı. İnsan çocukken her şeyi görmek ister. Silahlı adamın attan düştüğü yere gittik. Boynundan vurulmuş bir kırlangıç yol kenarında yatıyordu. Başlı olmayan ve ayakları çırpınan bu kırlangıcı görünce kaçtım. Kardeşlerim de peşimden koştular.

Kırlangıç yuvalarının bulunduğu Kızıl Yar civarında, kuru söğüt dalları toplayıp evimize döndük. Annemiz hiç konuşmuyordu. En küçük kardeşimiz sürekli ağlıyordu.

Umut. Ah insanoğlundaki umutlar. Babamın çıkıp geleceğini umuyordum, bu bir ahmaklıkmış. Fark ettiğim başka bir şey de Hartıgajık'ın gece geç saatlerden gün doğana kadar acıklı acıklı ulumasıydı. Köpeğin evin reisini uluyarak andığını bilmiyordum. Köpeğimiz evin reisinin başına bir felaket geldiğini anlamış ve kahrından uluyor, havlıyordu; böyle bir meseleye akıl fikir erdirememiştim. Annem "Babanız geri gelecek..." diyerek bizi avutuyordu.

Annemiz sonraları hiç konuşmaz oldu. Hoş sohbet, konuşkan annemizin neden hiç konuşmadığını anlamıyordum. Annemin sözüne güvenip kardeşlerimi de yanıma alarak babamı en son gördüğümüz tepeye her gün gittim. O tepenin üstünde küçük bir ova var. Eskiden bu ova çok daha büyükmüş derler. Devrimci komünistler bu ovaayı yıkarak Tuvaların yer iyesine tapınmalarını sert bir şekilde yasaklamış.

Umut. Beyhude umut. Silahlı adamların tutuklayıp götürdüğü günden itibaren babamın o müşfik sesini işitemez olmuşum. Babamı tutuklayan silahlı adamların adını sanını da biliyor değildim. Babamdan ne bir haber ne bir mektup geliyordu. Babamın hangi hapishanede olduğunu, ölü mü diri mi olduğunu bilmiyordum.

Şafak söküyor, güneş doğuyordu. Ovaanın bulunduğu tepenin üstünde babamızı bekliyorduk. Kardeşlerimle el ele tutuşarak gökyüzünün yerdeki belli belirsiz izlerini seyrediyorduk. Babam bir türlü gelmiyordu.

Yoldan gelip geçenler "Yoldan çekilin. Küçük çocuklar yolda beklemez. Burada ne bekliyorsunuz?" diye soruyorlardı. Babamızı bekliyoruz, diye cevap veriyordum. Kardeşlerim sesimi duyarak etrafıma toplanıyordu. Yolcular bizden uzak duruyorlardı.

Umut. Beyhude umut. Tek başına bir çadır. Öksüz kalmış küçük çocuklar. Kara kader.

Silahlı adamlar babamı tutuklayıp götürdükten sonra fark ettiğim bir şey de turnaların, güzleğimiz Haraaçıgay'ın üstünde gece gündüz döne döne uçmalarıydı. Gece boyunca turnaların, büyüleyici bir şekilde uçan turnaların sesini dinleyen annemiz ağlamaya başlıyor, bize bakınca sanki hiçbir şey yokmuş gibi davranmaya başlıyordu. Biz de hemen uyuyorduk. Annemiz hıçkıra hıçkıra ağladığında tekrar uyanıyorduk, annemiz de tekrar sessizleşiyordu.

Turnaların, aydınlık gökyüzünde döne döne uçarken sanki şarkı söylüyormuş gibi ötmelerine çok etkileniyordum. Kardeşlerime turnaları saydırmaya çalışıyordum ama onlar hepsini sayamıyorlardı. Kuşların göçüp gittikleri uzak memleketlerden ne zaman geri geleceklerini biliyordum. Silahlı adamlarca sürülüp götürülen babamın da ne zaman döneceğini bilemiyordum.

Babam yuvamıza ne zaman dönecekti acaba?

Üçüncü Bölüm

Küçük Kardeşimin Ölümü

Oyun arkadaşlarımız "Kontrun evi, kontrun dölü, kontrun karısı, kontrun akrabası" sözleri duyulmaya başlayınca bizden uzak durmaya başladılar. Sanki bizde bulaşıcı hastalık varmış gibi davranmaya başladılar. Hem babamın hem annemin arkadaşları bir tarafa yakın akrabaları bile evimize gelmez olmuşlardı. Küçük kardeşim doğalı beri beş ay olmuştu. Annemizin dışarı çıkıp babamızın götürüldüğü yol başını gördüğünde nasıl ağladığını hatırlıyorum.

Annemin yanına koşup geldiğimde başımı sıvazlayıp koklayarak öptü. Annemin hiç ağlamadığını düşünerek kardeşlerimin yanına koşup gittim. Beşikte yatan kız kardeşim katılarak ağlıyordu. Ağladıkça beşiğini sallıyordum. Kardeşimin neden çok hasta olduğunu anlamıyordum. Kardeşlerim de yerinde durmuyordu.

"Anneciğim! " diye avazım çıktığı kadar bağırdım. Annem içeri girip "Sütüm geldi." dedi. Anneme "Nasıl?" diye sordum. Anneme sorduğum ilk sorunun bu olduğunu hatırlıyorum. O esnada annem beni dövecek diye

korkmuştum. Annem "Baban silahlı adamlar tarafından evimizden çıkarılıp götürüldüğünde çok korkmuştum. Bu yüzden sütüm kesilmişti. Şimdi sütüm geldi." dedi. "Anneciğim, hadi emzir." dedim. O an aklım tutulmuştu. Kardeşim meğer açlıktan ağlıyormuş. Annem askıdaki beşiği indirdi ve "Ne bahtı kara çocuksun sen!" diyerek kardeşimi öptü. Beşikte yatan küçük kardeşimin ağlamaları babasını çağırışı idi. Annemizin etrafında toplandık. Annem "Yaramazlık yapmayın gariplerim. Dışarı çıkıp etrafta gelen var mı diye bir bakın. Dışarı çıkıp etrafı kolaçan edin." dedi. Kardeşlerimle el ele tutuşarak evden çıktık. Küçük kardeşimizin ağlaması azalmıştı. Babamızın gittiği yolun kenarında oturup o tepeye doğru bakmaya başladık. Hiç kimse yanımıza gelmedi. Ateş iyesinin girmediği evlere şeytan bile girmezmiş, derler. Annemin çadırına da kimse gelmiyordu. Çadırımız herkesten uzakta sanki bir öksüz gibi kalakalmıştı. Vakit geçip karanlık çökünce çadırımıza döndük.

Kız kardeşimiz beşikte yatıyor ve artık ağlamıyordu. Annemiz inek sağmak için acele etmiyor, başını eğmiş oturuyordu. "Anneciğim, inek geldi. Ben kardeşimin başında dururum." dedim. Annem "Ateş dediğin sönmemeli, ocağımız yanmalı. Kuru çalı çırpı alıp getir emi çocuğum." dedi. Bir kucak dolusu dal budak yığıp getirdim. Yakacakları tutuşturdum, içlerine söğüt köklerini sokuşturdum. Kıvılcımlar çıkmaya, sağa sola saçılmaya başladı. Annem bizi ateşin yanından uzaklaştırdı. Annem neden ocağı karıştırmamı istiyordu? Annem neden beşiğin başından ayrılmaz olmuştu? Otlamaktan gelen inekleri niye sağmıyordu? Bunları bir türlü anlamıyordum. Daha başka neler olduğunu da anlamıyordum. Babamın koyun postundan yapılma gocuğunu örtünüp kardeşlerimle birlikte yatıp uyudum. Annemiz beşikteki bebeğine ninni söylerken oturduğu yerde kalakalmıştı. Hatırlıyorum. Biz tam uykuya dalmışken annem için için ağlamaya başlamıştı. O esnada arkamı döndüm ve annem susuverdi.

Tan atmıştı. Uykudan kalktım. Annem bebeği beşikten kucağına alıp oturmuştu. Kız kardeşimin uyumakta olduğunu sandım ama bir tuhafılık vardı. Aslında annem erkenden kalkar, ateşi canlandırır, çayını demlerdi. Ocakta közler vardı ancak çay kaynatılmamıştı. Annem kardeşlerimi uyandırmama

müsaade etmedi. Annem "Dışarı çık, yola bakıver. " dedi. Evden çıkarak babamın götürüldüğü yola baktım. Tepenin ardında bir kişi belirdi. Baş beyaz örtüyle kaplı, elinde bir değnek olan bir adam kavşakta biraz durdu ve evimize yöneldi. Bunun sevinciyle "Yaya bir yolcu geliyor, anneciğim!" diye seslendim. "Köpeği tut!" diyen annem oldukça ciddileşmişti. Dışarı çıktığımda Hartıgajık gelen yolcunun önüne geçmiş sıçrayarak havlıyordu. Adam "Bu çadır, Ulug-Ançı'nın çadırı mı?" diye sordu. "Annemin çadırı." dedim. Adam "Baban önceki gün buradaydı ama anlaşılan artık yok. Gençler büyür, ömür geçer. Yazık oldu ömrüne." dedi. "Babam evde yok." dedim. "Çoluğunu çocuğunu, hanımını bırakıp nereye gider bu adam? Meseleyi anlayalım." diyerek çadıra giriverdi. Ben dışarıda kaldım. Adı Dakpay-ool olan amcanın sesi duyuldu: Merhaba, selam olsun. Dakpay amcadan sonra annemin ağlaması işitildi. Dakpay amca endişeyle "Ne oldu?" diye sordu. Annem hiçbir şey söylemedi. Dakpay amca şaşkın bir ifadeyle "Kulağın mı duymuyor?" diye sordu. Annem "Küçücüğüm uyanmıyor?" diye yanıt verdi. Ah ne aptalım ben. Ben de küçük kardeşimin uyuduğunu sanıyordum. Bebeklerin altı kuruyrsa rahat uyur, denir. Bebeklerin karnı toksa rahat uyur, denir. Hakikaten de kardeşimin beşikte uyuduğunu sanıyordum. Amca, anneme "Sütün geliyor mu?" diye sordu. Dakpay amcanın aklı her ne kadar zayıflamışsa da küçük bir bebeğin nasıl uyuduğunu ve neden ağladığını oldukça iyi bilen biriydi. Annem "Beyim tutuklanıp götürülünce sütüm kesildi." dedi ve sanki boğulur gibi oldu. Dakpay amca yumuşak bir sesle "Hiç biberonla besledin mi, kardeşim? diye sordu. Annem "Hiç biberon emmiyor, sadece annesinin memesini istiyordu. Silahlı adamlardan korktuğum için sütüm kesildi." dedi. Dakpay amca "Açlıktan ölmüş, yazgısı böyleymiş." deyip konuşmasına şöyle devam etti "Yeryüzünde her şey kendi kaderine tabidir. En akıllı evlatlar küçükken vefat eder. En akıllı evlatlar, ergenliklerine eremeden canından ayrılır. En akıllı evlatların ömrü kısa olur. Senin bu kızın canı insanlar yüzünden öldü. Ben o canileri görsem hepsinin boynunu kırardım. Bu kâinata kanlı felaketlerden bol ne var, böylesi bir dünya senin kızının yaşayabileceği bir dünya değildi, dünyaya gözlerini henüz açmış bir taze canken can verip bu dünyadan göç etti. Tanrı affetsin, yazık bu çocuğa."

Her nasılda kardeşimin beşiğini bir kez daha sallayamayacağım gelmişti aklıma. Bir an dışarı çıkmıştım. Sesim soluğum işitilmiyordu, babam aklıma düşmüştü. Eve girdim. Kız kardeşim beşiğinden alınmış beyaz keçeyle sarılmıştı. Dakpay amca anneme kısa piposunu uzatırken sarı sakallarını sıvazladı ve açık yeşil gözleriyle donuk donuk bakmaya başladı. Büyüklerin lafları işte. Dakpay amca küçükken ona bir iblis musallat olmuş. Doğakların Kaygal-Ham denen göksoylu kam, Dakpay amcayı cinlendiren iblisi kovup köyün ardındaki kara mağaraya sokarak mağaranın ağzını yassı bir taşla kapamış. Dakpay amca bir başına yaşayan bir adamdı. Güzün ya da baharda hastalığı nüksettiği için ağır ağır gezermiş, derler.

Hatırladığım kadarıyla Dakpay amca, babamlara sürekli gelir babamla gün batımından gün doğumuna kadar sohbet ederlerdi. Çok iyi iki dosttular. Sanki Dakpay amca, babam hakkında bir şeyler biliyor gibiydi. Dakpay amcanın annemle neler konuştuğunu bilmiyordum. Annem "Çalılıkların dibine defnet ağabey. Toprağa iyice göm." dedi. Dakpay amca "Yalnız kalmasın. Eski kışlağa defnedelim, eski bir gelenektir." dedi. Annem "Buyrun" deyip kenara çekildi. Dakpay amca beşikte yatan kardeşimi sağ koluyla alıp sıradağların eteğindeki eski kışlağa doğru yürüdü. Evde iki kız, dört erkek kardeş kalmıştık; çocukların sayısı bütünüyle altıydı. Annemiz eşsiz, dul kalmıştı. Babamız sırta kadem basmıştı. Dakpay amca vefat eden kardeşimizi defnediyordu. Dakpay amca, anneme, Zavallının başı doğu yönüne gelecek şekilde bıraktığını, üstüne çiğ arpa taneleri saçtığını söyledi. Annem o amcaya çok hürmet gösterdi ve ona yemek ikram etti. Onların konuşmalarından anladığıma göre Dakpay amca Çöön Hemçik'in Höndergey bölgesindendi. Babam Övür'deki Dus-Dag mevkiinde tuz alırken tanışmışlar. Bu kez gelirken Heñdergey'den yaya olarak yola çıkmış Bora-Şay'ı geçmiş, Sağlıg'a uğramış, Möngün Tayga'nın Mögen-Büren mevkiinden buraya gelmiş. Canı dağ sıçanı eti yemek istemiş.

Dördüncü Bölüm

Ailemin Malvarlığına El Konuluşu

Kötülük kötülüğü çeker, derler. Kaderimiz kötüymüş. Güzleğimiz Haraaçıgay'da tek çadır bizdik. Komşu ağıllar uzun zaman önce kışlağa

göçmüştü. Dakpay amcanın ısrar edip annemi kışlağa taşınmaya ikna ettiğini unutamam. O kışlağa Kızıl-Haya da denir, Biçe-Möngün-Tayga'nın bağrında tepelik yerde tahrip edilmiş ovaanın kalıntıları duruyor. Kötülük kötülüğü çeker, derler. Başımıza gelen başka bir bela da kızamık olmamızdı. Çocuklar bu hastalığı oldukça ağır geçirirler. İlk büyük erkek kardeşim, bu hastalık yüzünden hayata gözlerini yumdu. Kardeşimi Dakpay amca defnetti. Üç yaşındaki küçük erkek kardeşim de hayata gözlerini yumdu. Dakpay amcanın elleriyle, bu kardeşim de aynı şekilde defnedildi. Dakpay amca çadıra geldiğinde hiç konuşmuyor, sadece tütün içiyordu. Çadırda çocuklardan sadece iki kız kardeşimle ben sağ kalmıştık.

Korkunç bir durum. Dehşet bir durum. Bir kişi olsun kapımızı çalmıyordu. Kız kardeşim bir sabah uyanmayıverdi. Annemin sesi sedası çıkmıyordu. Annem, yatağında yatan kızının yanında oturuyordu. Ne ağlıyordu ne bir çift laf ediyordu ne de bir yere kıpırdıyordu. Annemin uzun süredir kızamık olduğunu bizden sakladığını kısa bir süre önce anlamıştım. Ben de sersem haldeydim. Dakpay amca "Bu çocuk artık yaşamıyor. Yapacak bir şey kalmadı. Bu küçüğü defnedileceği yere götüreyim." diyerek vefat eden kız kardeşimi keçi postuna sardı ve evden çıkarıp götürdü. Dakpay amca anneme oldukça üzgün bir şekilde bakarak "Bu zavallıyı rüzgâr almayan bir kayanın önüne defnettim." dedi. Annem hiçbir şey demedi. Aileden geriye yalnızca annemle ben sadece ikimiz kalmıştık. Daha sonra neler olduğunu da iyi hatırlıyorum. Annem de kızamığa yakalanmıştı. Sonra ben de kızamığa yakalandım. Dakpay amca bana şefkatle "İşte, al iç bakalım. Gözünü kapa, yutuver." dedi. Ben "İçmeyeceğim." dedim. Dakpay amca "Kızım, bir bardak süt; yudumla, iç." dedi. Büyüklerin öğüdünden çıkılmaz, derler. İtiğim şey ne süt ne de çaydı. Hemen uykum geliverdi. Dakpay amca, "Hadi içiver." diyerek bir fincan da anneme sundu. Annem "Susamıştım." dedi. Dakpay amca "Susayanın içeceği soğuk süttür. Hadi iç bakalım." dedi. Annem de bir fincan soğuk sütü içiverdi.

Dakpay amcanın bize içirdiği şey aslında enenmiş keçi kanıymış, bunu sonradan öğrendim. O silahlı adamların giderken söyledikleri "Tek bir hayvan bile öldüremezsiniz." emrini dinlemeyen kişi Dakpay amcaydı.

Annemin korkusu da bundandı. Bundan önce Dakpay amcanın keçi keserek kanını kızamık olan çocuklara içirmesini istememişti.

Aradan üç gün geçmiş annem biraz toparlanmıştı. Beş gün sonra da ben iyileştim. Enenmiş keçi kanı içerek kızamık hastalığıyla ölmekten kurtulmuştuk. Yürüdüğümde kemiklerimin ilikleri bile ağrıyor, gücüm kesiliyordu. Kulaklarımda vefat eden erkek ve kız kardeşlerimin sesleri çınılıyordu ancak onlar artık yoktu. Bir yerlerden sanki bir atın dörtnele geldiğini duyuyordum ancak babam bir türlü çıkıp gelmiyordu. Ben ve annem bir aileden geriye kalan son iki kişiydik. Ne zaman babamın hayatta olup olmadığı aklıma düşse göğe bakıp bütün heybetiyle Biçe-Möngün-Tayga'yı düşünüyordum. Bu tayga; annemin ve babamın tapındığı, kutsadığı uğurlu taygadır, uğurlu yerdir.

Ailemin çok eskiden beri kutsal kabul edip taptığı ovaası, üzücü bir düşünceyi aklıma getirdi. Babam olsaydı, babam yanımızda olsaydı biz, kışlak olarak Üstüü-Iymatı'ya konmuş olacaktık. Avı bol olan o yerde kışı geçiren babam bütün kış avlanacaktı. Biz av eti yemeyi severdik. İşin ilginç, bizim komşularımız farklı kışlaklara göçmeye başlamıştı. Anneciğimin çadırı Haraaçıgay güzleğinde bir başına kalakalmıştı. Sanki bizi kuşatan dağların, tepelerin, köknarların hepsi bambaşka görünüyordu.

Dakpay amca olmasa annemin güzlediğimizden ayrılacağı yoktu. Baba dostu Dakpay amca, annemin çadırını yeni bir yere göçürmüştü. Oraya Kızıl-Haya derlerdi. Annemin orada kışı huzurla geçireceğini sanmıştım. Orada konu komşusuyla beraber yaşayacaktı. Burada yaşayan çadırlar birbiriyle çok iyi yardımlaşırdı ancak annemin güzlekten kışlağa neden göçmediğinin asıl sebebini bilmiyordum. Annem, Dakpay amcanın çok cesur bir adam olduğunu söylemişti. Dakpay amcanın o günlerde "ovaa, şaman, lama, kutsama, düğün, toy, şagaa" gibi sözcüklerin söylenmesinden çok korkulduğunu söylediğini hatırlıyorum. Dakpay amca anneme "Çocuğun daha küçük. Hastasın. Kocan başka yerde. O gelene kadar hayvanlarına ben bakacağım. Karnım doymayagörsün her yere gidebilir her işi görebilirim. Hor görüldüğüm, istenmediğim yerde durmam. Senin evini albıslardan, hayvanlarını aç kurtlardan, çocuklarını hastalıklardan korurum." demişti.

Galiba Dakpay amcanın dediklerini yapacak güçte olduğuna içten içe inandığımı düşünmüştüm. Dakpay amca ile ilgili çocukluğumda gördüğüm şeyleri çok özel ve ilginç hatıralar olarak hatırlıyorum. Ersiz ev, kanatsız kuşa benzer derler. Eski zamanların bu eski atasözünü hatırlayınca içlendim.

Babam yanımızda olsaydı, Üstü-Iymatı'daki eski kışlakta kışlayacağımız düşüncesi aklıma geldiğinde gün, Biçe-Möngün-Tayga'nın zirvesinden aşmıştı. Doldaş Müdür'ün küfürleri işitilince de sadece Dakpay amcanın türlü huylarını hatırlıyorum. Dakpay amcanın geceleri evde durma huyu yoktu. İnek ağılının çitlerinde oturuyor ve gün doğana değin yıldızlarla konuşuyordu. Aya bakarak bir şeyler söylüyordu. Çolpan'a bakarak bir şeyler söylüyordu. Çedi-Haan takımyıldızına bakarak gizli dualar fısıldıyordu. Bazen sundurmanın üstüne oturuyordu. Bunların elbette bir nedeni vardı. Sundurmanın üstünde oturup sabah güneşi ile konuşmayı seviyordu. Dakpay amca güneşe bakarak dualar ediyor, güneşe ibadet ederek yalvarıyordu.

Bir sabah dışarı çıktığımda Dakpay amcanın güneşe şöyle dua ettiğini gördüm: Altın güneşim! Eski dostum Ulug-Añçı'nın evine dönmesini sağla! Ulug-Añçı aslında onun lâkabıdır. Onun gerçek adı Ular-Hertek'tir. Etraftan duyduğuma göre Ulug-Añçı avlanırken, o etraftan kaybolur derler. Ulug-Añçı aslında kaybolmaz. Ulug-Añçı yolunu asla şaşırılmaz. Ulug-Añçı evladını asla bırakmaz, hayvanlarını asla bırakmaz. Aydınlık güneşim! Ulug-Añçı'yı bul lütfen. Güz olunca, avcı dostumun evine geldim. Tekrar o eski dostumun evine geldiğimde, o hoşsohbet dostum yoktu. Altın güneşim! Ulug-Añçı'nın yerini bana göster lütfen, ben oraya giderek eski dostumu alıp getireyim.

Kötülük kötülüğü çeker, derler. Silahlı adamlar bir gün vergi toplamak için çıkıp geldiler. Silahlı adamlar, babamızı evimizden çıkarıp götürdükten sonra kaderimiz, karşımıza hiç durmadan kötü şeyler çıkarıp durdu. O zamanlar oldukça küçüktüm ve yaşananları sadece dinliyor, izliyordum. Küçüklüğümde masallar dinleyerek büyüdüğüm için etrafımda kimin ne konuştuğunu hiç unutmamayı öğrenmişim. Bölgenin dargası Doḡdaş Dolgak'tı. Bu müdür, o zamanlar partinin de başkanıydı. Doldaş Müdür, Möngün-Tayga'ya Japon ajanlarının geldiğini ilk fark edendi, kendi

gözleriyle onların geldiğini görmüştü ve onların yakalanmasına kendini adanmıştı.

Ben masumdum ancak Doldaş Müdür'ün kalabalık önünde şöyle dediğini duydum ve duyduklarımı hayatım boyunca hiç unutmadım: "Yoldaşlar! Halk düşmanı ve feodal-teokrat olan kontr Dançay, Çürmet-Tajılar ve onların takipçileriyle durmaksızın amansızca bir mücadele etmeliyiz. Onları yenmek için kan dökmekten korkmayacak, kan dökerken eli titremeyecek hakiki devrimci kadroları mutlaka hazırlamalıyız! Bunlar benim sözlerim değil. Bunlar; Tuva halkının sevgili yöneticisi, iyi yürekli ve Moskova'da yükseköğrenim görmüş Toka'nın⁴² insanın içine işleyen sözleridir. Yoldaşlar, Toka'nın kim olduğunu bizim Ulug-Möngün-Tayga'da, Biçe-Möngün-Tayga'da yaşayan bütün halk bilir. Toka, çok üstün bir yöneticidir yoldaşlar. Bu yıl, 31 Ağustos 1938'den itibaren 3 Eylül'e kadar süren Devrimci Halk Partisinin üçüncü plenumunda, bizim sevgili liderimiz, iyi yürekli yöneticimiz, bilge önderimiz Toka konuştu "Yoldaşlar. Şimdi düşünün yoldaşlar. Halk düşmanlarının, Japon ajanlarının bu sene 10-13 Ekim tarihleri arasında Kızıl'da özel açık mahkemede yargılanacağını duymuşsunuzdur, yoldaşlar. Şimdi gözünüzü kulağınızı dört açın ve iyi düşünün. Bu özel açık mahkeme gerçekleşmeden 3 Eylül'de halk düşmanlarının büyük ceza aldıkları önce Toka söyledi yoldaşlar. Doldaş Müdür, sarı çantasını bir açıyor bir kapıyordu. O çantasını elinden düşürmüyordu. Bazıları giderek ciddileşen müdüre korkan gözlerle bakıyordu. Bazıları giderek ciddileşen müdüre korkan gözlerle bakıyordu. Doldaş Müdür, bir kâğıda yazdığı şeyleri tekrar tekrar okuyup durdu. Ben o müdürün söylediklerini hiç anlamadan şaşkın şaşkın dinledim. Öyle aptaldım ki o zalim müdür, yanından geçerken bana tokat attı. Ben böylece ısırın itten korkar oldum.

Dakpay amca, çenesindeki sarı sakalı sıvazlayarak "Müdür, küçük kızı korkutma! Resmî olarak konuşacaksanız benimle konuşun. Moskova'nın, Kızıl'ın nüfusunu biliyor musun? Moskova'da dünyanın bütün

⁴² Salçak-Toka, bağımsız Tuva Halk Cumhuriyeti'ni Sovyetler Birliği'yle birleştiren Tuvalı siyasetçi ve yazar. Onun döneminde repressiya politikaları şiddetle uygulanmıştır.

mazlumlalarının ümit ışığı Öğretmen Stalin'in yaşadığını biliyor musun? Kızıl'da bütün Tuva halkının sevgili öğretmeni Toka'nın yaşadığını biliyor musun? Günümüzde bütün dünyanın politik gündemi Öğretmen Stalin'den ve Lider Toka'dan öğrenilir. Sen böyle bir iktidarın var mı? Ben bu işleri yapabilir miyim?" dedi. Doğak Doldaş, dik dik bakarak "Seninle gevezelik edecek halim yok. Bu gördüğün ekip, ağır ceza alarak öldürülen kontrun mallarını kaydetmek ve el koymak için geldi. Ben de onların lideriyim!" dedi. Küçük kalbim duracak gibi olmuştu. Babamın idam cezası alarak infaz edildiğini parti yöneticisinden öğrenmişim.

Kötülük kötülüğü çeker, derler. Müdür Doldaş'ın "Haydi, kontrun mallarına el koyun. Ne duruyorsunuz. Haydi, acele!" diye bağırdığı duyuldu. Onun ne demek istediğini anlamamıştım. Dolday'ın idaresindeki adamlar keyiflerine göre zulmetmeye başladılar. Zavallı annem, hızlı hızlı nefes almaya başladı. Zalimler; ailemin yetiştirdiği hayvanlarına, eşyalarına, kıyafetlerine önce kaydedip sonra onlara el koydular. Annem "Evlatlarım, dargalarım! Lütfen affedin! Bana sadece yastığımı verin lütfen! Yastığımın içinde çocuklarımın ruhları⁴³ var. Affedin, ah affedin! Yastığımın içinde çocuklarımın göbek bağlarını saklıyorum. Bana acıyın lütfen! Geriye kalan tek ineğimi alın, onun yerine yastığımı verin!" diye ağlıyordu. Doldaş Müdür, "Düşmanların evinden neyi alıp neyi bırakacağımızı biz biliriz. O kadar tecrübem var. 1932 yılını hatırlayanlar halâ buralarda yaşıyor. O zaman ben feodallerin, ağaların, lamaların, şamanların malına mülküne el koyan komisyonun da lideriydim. Malına el koyduklarımız, işçi sınıfının düşmanlarıydı. Bu mallar da kayıtlara göre el konacak mallardır!" diyerek o yastığı annemin elinden çekip aldı. Doldaş Müdür, "Düşmanların evinden neyi alıp neyi bırakacağımızı biz biliriz. O kadar tecrübem var. 1932 yılını hatırlayanlar hala buralarda yaşıyor. O zaman ben feodallerin, ağaların, lamaların, şamanların malını mülküne el koyan komisyonun da başkanıyım. Malına el koyduklarımız, işçi sınıfının düşmanlarıydı. Bu da kayda göre el konulan bir maldır." diyerek o yastığı annemin elinden çekip aldı. Annem bilincini yitirdi, kendini kaybetti ve yere düştü. Onlardan biri boğazı

⁴³ Ruh, Tuva Türkçesinde kut anlamına gelir.

yırtılırcasına "Müdür! Dinleyin müdür. Bir teke eksik!" diye bağırdı. Dakpay, sakince "Ne diyorsunuz efendim siz?" dedi. Dakpay, akları sararmış gözlerini kırıştırarak "Sakin olun lütfen. Alacağınızı aldınız, olsun. Bir tekeyi ben kesip yedim. O tekenin etini benim bu midemden çıkarıp alın dargalar!" dedi ve bir aygır gibi kişneyerek güldü.

Doldaş Müdür "Kesip yediğin tekenin toynaklarını göster, ihtiyar. Bizi oyalama." diyerek sarı şişkin çantasına sertçe vurdu. Dakpay, "Tekeyi öldürdüğüm doğrudur. Peki ama Ulug-Añçı'yı kim öldürdü? Ulug-Añçı'nın kurşuna dizildiği yer nerededir? Tuvalar beslediği hayvanların etini yerd, bundan sonra da yiyecektir. Tuvalar ne zaman insan eti yemiş? Ulug-Añçı'yı haydutlar öldürdü. Ulug-Añçı'nın kanını haydutlar içti. Haydutlar suçludur!" diyerek içindekileri boşalttı. Doldaş, "Sarhoşsan çek git buradan. Delirdiysen doktora git, tedavi ol!" diye bağırdı. Dakpay amca, kişneyerek bir at gibi çifte atarak "Ben soylu bir aygırım, sizlerse yabani aygırlarsınız!" dedi. Dakpay amca elbiselerini çıkardı, çıplak bir vaziyette koşmaya, bağırmaya, havlamaya başladı. Amir Doldaş, "Bu adam deli!" diye bağırdı. Dakpay amca "Ben hiçbir zaman delirmedim. Ama ya sen? Sen Ulug-Añçı'ya Japon ajanı diye iftira atan hain sensin!" diyerek kahkaha attı ve çıkardığı elbiselerini giydi. Doldaş "Yakalayın şunu!" diye emretti. Ailemin mallarına el koymaya gelenler Dakpay amcanın iki elini arkadan bağladılar, el koydukları bir ağıl dolusu malla birlikte zavallıyı önlerine katarak götürdüler.

Mavi gök. Pırıl pırıl mavi gök. Biçe-Möngün-Tayga'nın bembeyaz zirvesi göğe yükseliyordu. Annem kalkıp yanıma geldi ve bana sarıldı.

Beşinci Bölüm

Annemden Ayrılışım

Annem, anneciğim. Yeryüzünde anne gibi gözü, kulağı keskin, eli kolu yumuşak varlık olamayacağını düşünüyorum. Zavallı annem acıktığımı da bilir, üşüdüğümü de anlardı. Annem gibi kutsal bir varlık nerde var? Bu karşımdaki Biçe-Möngün-Tayga her daim var olmuştur, ebedîdir. Zavallı annem bütün hayatım boyunca, her zaman benim yanımda olmuştur. Bu mavi

gök de ebedîdir. Mavi gökyüzünde görünen güneş de erkenden bizim çadırımızı gözetendi. İşte böyle saçma sapan şeyler düşünen bir kızdım ben.

Ben annemden kötü kaderim yüzünden ayrıldım. Hayıflandığım bir şey var. Atalarımın yüzlerce yıl dua edegeldiği kutsal Biçe-Möngün-Tayga'nın da şahit olduğu gibi, Doldaş ve emrindekiler malımıza mülkümüze el koymasa zavallı annem, bugün yaşıyor olacaktı. Zavallı annem sabahleyin beni sevdi okşadı, saçlarımı taradı. Kim bilir beni bekleyen daha neler vardı. Tüm aileden bir tek ben sağ kalmıştım. Anne babamın soyu soku kuruyacaktı, onların soyundan bir ben kalmıştım. Kontrların kökünü kurutmak dedikleri bu muydu?

Silahlı adamlar! Doldaş'ın yönettiği bölge partilileri! Bizim soyumuzu, benim soyumu kıramayacaksınız. Büyüyeceğim, evleneceğim. Çocuklarım olacak. Benim oğullarım, kızlarım; dedelerimin, Ular-Hertek'in soyunu devam ettirecekler. Anne babamın yaşadığı yerlere sahip çıkıp orada yaşayacaklar. Benim soyum kesilmez. Anneciğim! Ah anneciğim, şimdi neredesin? Annemi düşündüğümde aklımı kaybedecek gibi oluyorum. Her gün, her gece onu düşünüyorum. Var olanları yok, yok olanları varmış gibi düşünüyorum. Bir dediğimi tekrar tekrar söylüyorum. Bazen annemi düşününce sesim soluğum kesiliyor, duyan kulaklarım duymaz oluyor. İnsanın evladı kıymetlidir, derler. Çilekeş annemin beni kucaklamışken sonsuz uykusuna daldığını olay anında fark edememiştim. Bunu, daha sonra fark edebilmişim. Annem sağken öleceğini anlamıştı. Zavallı ben, bir başıma kaldığımı anlamıştım, bu yüzden azık olarak bir kap kuru çökelek hazırlamıştım. Ben safmışım, bu konuda o zamanlar hiçbir şey bilmiyormuşum. Bildiğim bir şey varsa o da annemin bana bir gümüş yüzük verdiğiydi.

Anemin benim için bıraktığı kıymetli hazinenin şimdi de kullandığım gümüş yüzük olduğunu anlıyorum. Neredesin anneciğim? Annem beni koynuna alarak uyuyup ebedî uykusuna yatmıştı. Kim bilir annemin ruhunu teslim ettiğini bilmeden yanında kaç gece kalmıştım. Annem sanki halâ beni gözetiyordu. Annem sanki gözlerini kapamış, derin düşüncelere dalmıştı. Vefat eden insanların artık nefes almayacağını işitmişim ama o zamanlar

annemin nefes alıp almadığını anlayacak kadar aklım yoktu. Kendime hemen çeki düzen verdim. Annem, Doldaş Müdür'ün adamlarının eşyalarımıza el koyduğu günden başlayarak ayağa kalkamaz olmuş, bir müddet sonra kalkabilip ocağın başına gelmişti.

Dün gibi hatırlıyorum. Annem sağ elimi tutmuş okşuyordu. Ayakları şiş şiş olmuştu. Ayakkabılarına sığmaz olmuştu ayakları. O kış oldukça sert soğuk vardı. Üstelik kar yağıyordu, çok kar yağıyordu. Yakmak için ağaç toplamak ne zorlu işti. Ben hiçbir yere yetişemiyordum. Annemse dışarı adımını atamaz haldeydi. Üstelik sayıklayıp duruyordu:

Ben Bora-Şay'ın Mooldug-Hem'indenim. Adım Çuçak.⁴⁴ Annem beni göçtüğü yerde doğurdu. Beni doğduğumda beni çocuk paltosuna sarmışlar. Çocuklarımın babası Biçe-Möngün-Taygalı. Çocuklarım neredesiniz? Kocam, neredesin? Ne zaman geri geleceksin? Rahim şişmiş, ilaç alıp getireyim.

Annemin ne sayıkladığını anlamıyordum. Annem sadece uykusunda konuşuyordu. Hastalığını benden gizliyordu. Benim yapabileceğim hiçbir şey yoktu. Annem de bana yardım edecek halde değildi. Ben de anneme yardım edecek kuvvete sahip değildim.

Fırtına. Kar fırtınası. Gece uyandığımda sanki yer sarsılıyordu. Sanki koca koca taşlar çadıra giriyor, yerden fırlıyor gibiydi. Güneş doğduğunda, kar fırtınası çadırımızı yerinden sökmüş ve uzaklara bir kartopu gibi atmıştı. Ben anneme sarılmıştım. Sonrasını hatırlamıyorum.

Kendime geldiğimde buzağı ağılında yattığımızı gördüm. Zavallı annem beni elimden tutup oraya getirmiş. Fırtına dinmiş, ateş sönmüştü. Bu zavallı nasıl ateş yakacaktı? Annemin yanında öylece uzanıyordum. Epey susamıştım. Karanlık bir köşede iki yeşil şey kıpraşıyordu, meğer o şeyler buzağının gözleriymiş! Bir keçi de sığındığımız kulübeye girip tuzların yanına yatmış. Tek ineğimiz olan yak ineği nereye gitmişti? Herşey bir rüyaymış hissi uyandırıyor.

⁴⁴ Çuçak, çocuk paltosu demektir.

Bir gece Hartıgajık bir taraftan yeri eşeliyor, bir taraftan da kısık sesiyle havlıyordu. Annem yerde yatan buzağıyı gördü ve ağıl içine girdi. O gece iki kara kuzgun çadırımızın üstünden uçup geçti. Zavallı annem rüzgârın estiği yönden, yıldızların görünüşünden, ineğin tavrından, köpeğin huysuzluğundan havanın nasıl olacağının anlaşıldığını bize anlatmıştı.

Annemin bana hiçbir şey söylemeden, biricik buzağıyı ağıl içine getirip önüne bir parça tuz bırakmasının bir anlamı vardı. Tuz yalayan hayvan ağılını bırakıp gitmez derler, muhtemelen onu düşünmüştü annem. İhtiyarlar "İnek buzağısını bırakmaz." derler, bu da doğru bir söz. Bir baktım ki kulübenin tavanında bir deri kap asılı. Babam uzaklara avlanmaya gideceği zaman, annemin o kabı tepeleme aarjı⁴⁵ ile doldurduğunu biliyordum. Şimdi babam evden götürülmüş, eskisi gibi uzaklara gitmişti.

Uzak yerlere gidenler dikkatli olur, aarjısını hemen bitirmez; aarjı yiyenler soğuktan etkilenmez, açlıktan ölmez derler. Annem de bunu düşünmüş olacaktı ki aarjı torbasını duvara asmıştı, o zamanki o saf halimle bunu bilmiyordum.

Yeniden uykuya geçtim. Annem yanımda yatıp uyuyordu. O zaman kaç yaşındaydım, keçiyi sağmaya başladım.⁴⁶ Uyuyan birinin ölü mü diri mi olduğunu anlayacak kadar aklım yoktu. Annem uyuyordu, iniltileri de kesilmişti. Sevgili annem, son birkaç gecedir doğru düzgün uyumadı; şimdi ağrıları da dindi, bu yüzden uyuyabiliyor diye düşünmüştüm. Bunlardan hareketle annemi uyandırmak istemedim, başımı kaldırıp baktım ama ayaklanmadım. Sonra "Anneciğim!" diye bağırarak oldum ancak boğazım düğümlenmişti. Benim çıkmayan sesimi annem duymamıştı. Çok susamıştım, içim ateş düşmüş gibi içim yanıyordu. Kar yiyelim geliyordu ama o esnada ayak parmaklarım da donmaya başlamıştı. Babamın ateş tutuşturması hatırladım. Babam çakmağı tek çakışta ateşi hemen yakardı. Kız kardeşlerimle birlikte sabaha karşı erkenden ateşin karşısına otururduk. Annem koçbaşlı demir üç ayaklı ocakta çay kaynatırdı. Annem önce bizi,

⁴⁵ Aarjı: Sütten yapılan bir tür yiyecek.

⁴⁶ "O zaman kaç yaşındaydım, keçiyi sağmaya başladım." bir tekerleme örneğidir. Tuva Türkçesinde tekerlemeye "*dürgen çugaa*" denmektedir.

çocuklarını doyururdu. Şimdi ben bir başıma kalmıştım, karnımı doyuran annem de uyuyordu. Beni seven babam da kaybolup gitmişti. Her biri bir oyun arkadaşım olan kardeşlerim ölmüştü. Şimdi beni sadece Hartıgajık merak ediyor, kapıyı tırmalıyordu.

Avcı kısmısının köpeğinin bilmediği şey yoktur derler. Hartıgajık önceleri ağılın üstünde yatarken artık kapı ağzında yatar olmuştu. Ağılın yanına küçük kuşlar gelince onları hemen kovuyordu. Zavallı annem sabah erkenden bizi besleyip Hartıgajık'ı da doyururdu. Annemden sonra artık Hartıgajık'a sahip çıkacak, onu besleyecek kimse olmayacaktı. Hartıgajık adeta evin sahibi olmuştu ve ağıldaki anne ve küçük çocuğu felaketlerden, yırtıcılardan korumak için kapının önüne yatmıştı. Hartıgajık! Boğa gibi kuvvetli kara köpeğim benim. Küçük kardeşlerimle seni sever okşardık. Seni binek yapar üstünde gezerdik. Artık seni çağıran sesim kısıldı. Anneme çay kaynatmalık yonga toplamaya giderken seni yanıma alırdım. Sana, anneme çay demlesin diye gidip getirdiğim içme suyundan verirdim. Nehir boyunca bizimle birlikte yürürdün. Önüne bir kova su bırakınca, onu halatından ısıarak evin yanına kadar taşımama yardım ederdin. Artık seninle yonga almaya, su getirmeye gidecek gücüm yok Hartıgajık. Babam kontr olmakla yaftalınca akrabalarımız, tanışlarımız bizi ölüye saydılar. Hartıgajık hiç olmazsa sen bizi yok sayma, hakir görme. Annem iyileşince etrafta gezinip ada tavşanı avlayacaksın!

Sonra kendimden geçmişim, olanları sonradan duydum. Meğer böylesi bir kar fırtınası Möngün-Tayga arazisinde üç kuşaktır görülmemiş. O korkunç fırtına geçip gittikten sonra, meşhur avcı Sürün-Hertek bizim çadırımızın olduğu kışlağa çıkıp gelmiş. O ihtiyarı çocukluğumdan beri tanırım. Üstüü-Iymatı'da kışlıyordu. Onların çadırı, bizim çadırımızın yanındaydı. Baharın göçü kalkan insanlar, birbirinden ayrı şekilde baharı geçirip güzün yeniden bir araya gelirdi. Avcılar gözüpek insanlardır ve nam sahibidirler derler. "Katledilen kontrun karısı katımkar fırtınasının sonrasında nerededir, ne halededir bir göreyim." diyen Sürün-Hertek düşmüş. Benim sağ kalmamda çok büyük payı olan insan Sürün-Hertek denen ihtiyar olmuş.

Sürün-Hertek O sabah sığındığımız kulübeye gelip etrafı kolaçan etmese ben ölmüş olacaktım. Bazen ateşler içinde sayıklayarak, bazen kendime gelerek yatıyordum. Daha başka neler yaşandığını da bilmiyorum. "Kızım, bu, dağ keçisi kanıdır, iç" diyen babamın ihtiyar av arkadaşı Sürün, susuzluğunu giderir deyip bardağı dudaklarıma dayadı. Gözlerimi yumup başıma diktim. Sonrasında neler olup bittiğini bilmiyorum.

Gözlerimi açtığımda ihtiyar Sürün-Hertek beni yabanî keçi postundan yorgana iyice sarıp annemden ayrı yatırmıştı. Gözlerimi açtığımda çadırdaki yatıyordum. Geniz akıntım geçmiş boğazımdaki ağrı da iyileşmişti. Daha iyi nefes alabiliyordum. Keyfim yerindeydi. Dişi karaca derisi serilmiş ve onun üstüne yatırılmışım. Arkada, evin başköşesinde en saygın misafirlerin buyur edildiği yere yatırılmışım. Duvardaki yaban domuzu dişlerini görünce, avcı Sürün'ün evinde olduğunu anlamışım. Sonra büyük avcı Sürün-Hertek'in dediklerini duydum: Anneler evlatlarına şefkatlidir. Zavallı, kızını koynuna alıp kulübenin içine sığınmış ve sonra da oracıkta uyur hâlde vefat etmiş. Ulug-Auçı'nın eşinin öyle vefat edebileceğini düşünmemişim. Kolay günde iyi olup zor günde kaçıp gideyim diyenlerden değildi. Onu alıp bir keçeğe sardım, eski bir mezara gömdüm. Onu açığa bırakamazdım. Yakılmış bir budağı kazık olarak kullanarak donmuş toprağı kazdım. Zavallıyı bir keçeğe sararak yumuşak toprağı gömdüm. Mezarının başına bir taş diktim. Yarı ölü yarı diri bu zavallı kızı alıp gelişim böyle oldu. Fırtınanın yıktığı çadırı almadım. Giden gitsin." Sessizlik olmuştu. İhtiyarlar sanki hafıza kaybına uğramışçasına susuyordu. Neden ben uyurken konuşuyorlardı? Ben büyük bir felaket yaşamışım, bilincimi yitirmişim, bu yüzden etrafımı zar zor algılayabiliyordum.

Avcı Sürün'ün eşi yani Hoyug annem "Çadırdan geriye hiçbir şey kalmadı mı?" diyerek sessizliği bozdu. Beni evine alan Sürün baba üzgün bir edayla "Çadır bomboştı. Üç kuşağından ikisini bile almışlar. Kilimleri ve yatak örtülerini, elbiseleri bile bırakmamışlar. İki matara bile alınmış. Anneyle kızı ellerinde hiçbir şey olmadan kulübeye içine sığınmış, sıradışı bir durumdu." dedi. Yeniden sessizlik olmuştu. İhtiyarlar yine susmuştu.

Yatıyordum. Takatim kesilmişti. Kulağımda annemin ve fırtınanın sesleri çınılıyordu. Hoyug annemin "Onun aslında halivakti yerindeydi. Eşine, çocuklarına hiçbir şey bırakmamış mı?" dediği duyuldu. İhtiyar Sürün "Bana böyle şeyler sorma!" diyerek devam etti: "Kulübe içinde bir kara buzağı, bir sarı keçi yatıyordu. Onların nasıl öldüğünü bilmiyorum. Belki donarak öldüler belki de açlıktan öldüler. Devrim karşıtlığı suçuyla öldürülen adamdan geriye sadece kızı bir de köpeği kaldı. Çoban köpeği beni takip etti. Şimdi bana artık soru sorma kadın." diye bağırındı. Tekrar ses kesildi. İhtiyar kısa piposunu tüttürüyordu. İhtiyar Sürün'ün karısı "Baharın başka yurtlağa göçtüğümüzde sağlığına kavuşur. Bu kız fırtınada kalmış öyle değil mi! dedi. Göğsünden sağ koluna kadar tutulmuş, sırtının yanları da donmuştu. Diz kapaklarının altından başlayarak her iki bacağı da şiş, onları oğlak postu ile sardım. Ayak şişmesiyle insan ölmez. Ancak kızamığı nüksetmiş ve kalbini sarmış. Sanki fırtına ansızın gelip onun mutlu yüreğini bastırmış." Teyzenin sesi işitildi "Silahlı adamlar buraya da baskın vermesin sakın?" İhtiyar Sürün'ün "Kız evlat sahibiyiz biz!" şeklindeki cevabı dikkatimi çekmişti. Akabinde tekrar uykuya dalmışım.

İki ihtiyar uyandığımda halâ konuşuyordu. Avcının hanımı korkmuş bir sesle "Hartıgajık'ın iki kulağı nasıl yaralanmış?" diye sordu: "Kurtlarla dövüşmüş. Bu gariplerin biricik ineğini yiyen kurtlar geriye hayvanın başını bile bırakmamış. Çok korkunç hayvanlar, kulübeyi kuşatmış. Hartıgajık kurtları kulübeye sokmamış." Tekrar yatıp uyumuşum.

Altıncı Bölüm

Baharın Mükâfatı

İnsanın adı batacağına kendisi batsın. Beni besleyip büyütecek olan üvey anne ve babam, bu kadim atasözünün esas anlamını çok iyi bildiği için öz anne babamın babamın bana verdiği gerçek ismimi gizlediler. Ben de onlara uyum sağlayıp öz anne babamın bana verdiği adı kullanmamaya başladım. Üvey anne babamın benim geleceğime dair ne tasarladığını tam olarak bilmiyordum. Yeni adımın Öşkü olmasına çok sevinmiştim.

Bahar. Muteşem bahar. Yeni bir isim aldığım bahar mevsimi. Baharın bana iyiliği Öşkü ismi olmuştu. Bu isim, bana kontr olduğu için infaz edilen babamın atalarından miras kalmıştı. Bu faydalı düşünce, üvey anne ve babamın buluşuydu. Babam Sürün-Hertek iyilikseverdi, annem Hoyug-Hertek şefkat doluydu. Onların evinde rahat bir hayat sürmeye başlamıştım. Sanki bir ay içinde aklım yerine gelmiş, başımıza gelen felaketleri anlamıştım. Sanki bir ay içinde yaşım olgunlaşmış, aklım ermeye başlamıştı ve ne yaşadığımı anlamaya başlamıştım. Üvey ailem bir kere bile beni azarlamamıştı. Öyle ki üvey annemin söylediklerini kutsal bir buyruk kabul ediyordum.

Üvey annem "Kız evlat hamarat ve eliçabuk olur. Kız evlat, hayvan sağmak nedir bilir. Kız evlat, hünerli ve düzenli olur. Kız evlat aşçılık bilir. Kız evlat tertemiz giysiler giyinmeli" diyordu. Bir ev hanımının yaptığı işlerin herbirini yapıyordum. Üvey babamın göğsündeki söküğü yamıyordum. Anneciğimin koyun postlarını tabaklıyordum. Oğlak ve kuzu postlarını temizliyordum. Çay demliyordum. Oyuncakların ayakkabılarını, kıyafetlerini, başlığını kendim biçip dikiyordum. Üvey annem bana "Annen hastanede iyileşiyor. Annen dönüp gelecek." diyordu. Üvey annem, her üzgün anımda bana bu sözleri yineliyordu. Annemin döneceği düşüncesi aniden aklıma geliyordu ve dikkatle mavi göğe bakıyordum.

Aklıma bir çocuk geldi. Salçak-Maşpak denen o çocuk uzun boylu, büyük gözlü, kepçe kulaklı, kalın dudaklı ve kemerli burunluysa. Akranım çocuklar yanıma çok gelmiyordu sadece Maşpak çıkıp yanıma geliyor, tombul parmaklarıyla beni kızıltılayarak güldürmeye çalışırdı. Ben ses çıkarmıyordum. Ondan kaçıp gitmek de istemiyordum. Biz hiçbir şey konuşmadan, karşılıklı karla oynuyorduk. Akranım çocuklar kışın yanıma yakınımı yaklaşmıyordu. sadece Maşpak farklıydı; o, yanıma geliyor yanımda olmak istiyordu. Maşpak'ın annesi bizi beraber görünce "Maşpak!" diye o hırıltılı sesiyle haykırıyordu. Maşpak'sa benden hemen uzaklaşıyordu, ben de bir başıma kalıyordum. Bir gün sonra tekrar tepeliğin orada buluşuyorduk.

Maşpak bana kurut getiriyordu. Kimi zaman da bana sakız ve bir parça çökelek getiriyordu. Getirdiği atıştırma lıkları ve sakızı aramızda paylaşıyorduk. Dostumun annesinin bizim birlikte oynamamıza tepkisi değişmiyordu. "Maşpak!" diye korkunç şekilde bağııyordu. Annesinin sesini duyan çocuk beni yalnız bırakıp uzaklaşıyordu. Arkadaşım Maşpak'la keçilerin topladığı kayanın önünde oynuyorduk. Maşpak beni kucaklayarak havada döndürüyordu. Birlikte yere düşünce kahkahalar atıyorduk. Maşpak kayaların üzerindeki kırmızı, sarı, kahverengi yosunlarını soyarak benim avucuma bıraktığında çok mutlu oluyordum. Maşpak ile oynarken keyifli oluyordum. Arkadaşımın annesi oğluna tekrar sesleniyor ve onu tekrar buluyordu. Arkadaşım, annesi çağınca beni bırakıp gidiyordu.

Oyun. Gizli gizli oynanan oyun. Birlikte oyunlar oynayıp vakit geçirirken ona âşık olmuştum. İnsanın boyunu giysi, atın boyunu eyer gösterir. Bu atasözünü işittim işiteli hiç aklımdan çıkmadı. Üvey annem ve babam bana yeni elbiseler dikip verdiler, dahası artık yeni bir isimle sesleniyordular. Ben artık yeni elbiselere ve yeni bir ada sahiptim, artık akranım oğlanların ve kızların benimle çekinmeden oynayacaklarına inanıyordum. Heyecanım boşunaymış...

Yalçın tepede oynayan çocuklara yetiştim. Tüm kız ve erkek çocukları beni görünce ısırgan köpek görmüş gibi kaçtılar. Sadece Maşpak kalmıştı. Maşpak beni görünce buzağı postunu getirdi. Buzağı postuna oturduk. Maşpak önüne oturdu ben de onun arkasına oturdum. O yüksek tepeden Maşpak ile birlikte postun üzerinde kayarken çok mutluydum, sanki bayrammış gibi seviniyordum. Bazen kayarken devriliyor, karın üstüne düşüyorduk. Bazen kar yığınlarının üzerinde yuvarlanıyorduk. Kürtünlerin üstünde sırt üstü uzanarak aydınlık göğü seyrediyorduk. Bulutsuz gökyüzünde güneşe bakarak sadece annemi düşünüyordum. Üvey annemin beni teselli eden sözleri de aklıma geliyordu: Annen doktorda. Annen çok geçmeden iyileşip geri gelecek kızım.

Zavallı annemin döneceği yerde az sonra oyun arkadaşımın annesi gelmişti. O kadın, bizi kar yığınlarının üstünde yatarken görünce adeta donakalmıştı. Öyle ayakta bir başına kalakalmıştı. Kadının ikimizin öyle

oynamasını uygun bulmaması ilginçti, bunu neden yaptığını anlamıyordum. O kadın beni devrim karşıtının kızı olarak biliyordu ve oğluyla birlikte oynamamı istemiyordu. Arkadaşımın annesi o hırıltılı sesiyle bağırdı. O cansız sesiyle bağırdı. Arkadaşım kalkıp annesinin yanına geçti. Yalnız kalmıştım. Ayağa kalktım. Ana oğul birlikte benden uzaklaştılar. Arkadaşım arkasını dönüp baktığında annesi onun elini çekiştirdi. O anda bana sadece gökyüzündeki şefkat gösteriyor gibiydi. "Kızım, annen hastanede. Çok geçmeden iyileşip geri gelecek." Üvey annemin neden öyle dediğini bilmiyorum. Kızamık olup iyileştiğinde de aynı sözleri duymuştum.

Bildiğim şeyler dik ayakkabım, geyik derisinden dikilmiş paltom, oğlak derisinden dikilmiş geniş börküm, tavşan derisinden dikilmiş pantolonum, kuzu derisinden dikilmiş kemerim vardı. Eski elbiselerimi neden değiştirdiğimi bilmiyorum. Hoyugbay abla elbiselerimi dikmişti, soğuk bana hiç işlemiyordu. Anne babamın ve kardeşlerimin giydiği elbiseler ortada yoktu. Annemin çadırı bile görünmüyordu. Nereye gidersem gideyim Hartıgajık yanımda geliyor, beni sürekli koruyup kolluyordu.

Üstüü-Iymatı kışlağında beş çadır vardı ama benimle hiçbir çocuğun oynamaması ilginçti. Akranlarımla Hartıgajık'tan korktukları için yanımda duramamış olabileceğini sonradan düşündüm. Babamın dostu olan üvey babam ihtiyar avcı bana şöyle demişti "Babanın adını sorarlarsa Sürün-Hertek dersin emi kızım. Annenin adı nedir dediklerinde Hoyug-Hertek dersin. 'Senin adını sorsalar Öşkü-Hertek dersin.' Giysilerim çok nasıl yeniydi, çok nasıl güzeldi. Adım soyadım da yepyenydi, çok ilginçti. Çocukça bir mutluluk duyuyordum o yaşında. Adımı ve elbiselerimi neden değiştirdiğime aklım ermiyordu. İnek ahırından dışarı çıkmış Mögen-Büren'e doğru bakıyordum. Kızıl-Haya oradaydı. Annemin çadırımızı diktiği son yer oradaydı. Zavallı annemin beni koynuna alıp koruduğu ağıl oradaydı. Annem o taraftan dönecek diye düşünüyordum. O zamanlar hastanenin ne tarafta olduğunu bilmiyordum.

İnsan çocukluğunda duyduklarını unutmaz. Büyürken dinlediklerimi de her zaman hatırlıyorum. İlkbahar Üstü-Iymatı'ya erken gelir. Bahar taygalara bahar daha da erken gelir. Buzlar ermişti. Bizim obanın oğlanları, kızları

kardan kartopu yaparak karşılıklı oynuyorlardı. Oynamayı ben de çok istiyordum. Kartopu yapan çocukların yanına yaklaştım. Eğri burunlu çocuk bana "Dur!" deyip yumruk gösterdi. Soluk yüzlü bir kız "Gelsin." diyerek gülümsedi. Eğri burunlu çocuk "Sen buraya gelme!" diyerek azarladı. Solgun yüzlü kız nazikçe "Buraya gel arkadaşım." dedi. "Birlikte oynayalım." dedim ve yanlarına yavaşça yaklaştım. O eğri burunlu çocuk "Kontrun çocuğu!" diye bağırıp yüzümün tam ortasına kartopu fırlattı. Yere düştüm, yeniden ayağa kalktım. Kulağım adeta sağır olmuştu. Orada oynayan çocukların hepsi birden kaçıştı. Yere baktım. Eriyen kar kan kırmızı olmuştu. Sonra kavga başladı. Oldukça güçlü kuvvetli bir çocuk olan Maşpak, bana yapılanı gördükten sonra burnumu kanatan eğri burunlu çocuğu kulağından çekip getirdi. O çocuk da güçlü kuvvetliydi, o da Maşpak'ın kulağına yapıştı; Maşpak'ın ak kuzu postundan börkü, eğri burunlu çocuğun kara kuzu postundan börkü karların üstüne düştü. Kulakları bırakıp birbirlerine vurmaya başladılar.

Eğri burunlu çocuk çok çevikti, Maşpak'ın önce bir yanağına sonra diğer yanağına tokatı yapıştırdı. Maşpak, o çocuğa göre oldukça hantal kalıyordu. Maşpak'ın yumuruğu eğri burunlu çocuğun karnına isabet etti, çocuk arkaya düştü, iyice sinirlenen Maşpak onun sırtına bindi, ağzını karla doldurdu. Eğri burunlu çocuk tükenmişti "Beni bırak!" diye bağırdı. Maşpak "Bundan sonra bana saldıracak mısın?" diye sordu. "Bundan sonra seninle oynamayacağım" diye cevap verdi. Maşpak çocuğu bırakıp "Ayağa kalk!" dedi. Eğri burunlu çocuk ayaklanıp soluk yüzlü kızı itti. Diğer çocuklar gülüşüyordu. Bana vuran çocuk, Maşpak'ın annesi "Maşpak!" diye bağırınca, kaçıp gitti. Kahkahalar yayılıyordu. Annenin sesi öfkeliydi. Maşpak annesine bir şey demedi. Mitpirgey'in karlı zemininde bir başıma kalmıştım. Erimiş buzların olduğu yerde bir başıma kalakalmıştım.

Kimseyle dövüşmüş değildim. Kimseyle alay da etmemiştim. Bu ışıltı ışıltı gökyüzünün, bu aydınlık güneşin altında bana üvey annem ve babamdan başka kimsenin merhamet etmeyeceğini, beni başka kimsenin korumayacağını anlamıştım. Korkudan ağlayarak "Anneciğim!" diye

bağurdım ve Hoyug annenin evine koşmaya başladım. Hoyug anne, beni "Ağlama kızım!" diye avutarak eve soktu.

Bahar gelince, obanın yeni doğmuş kuzuları hoplaya zıplaya oynamaya başlar. Güçlü kuzu kuvvetsiz kuzuya eziyet etmez. Kuvvetli oğlak, güçsüz oğlağı örselemez. İlkbahar geldi mi dünyanın bütün kuşları sürüler halinde birlik beraberlikle hareket eder. Sadece ben hor görölüyordum yalnızca bana ayrımcılık yapılıyordu. Babam sağ olsa kimse beni aşağı göremezdi. Babam kontr olunca, ben de mi kontr olmuştum? Babam halk düşmanı sayılınca, ben de arkadaşlarımla düşmanı mı olmuştum? O zaman küçüktüm, eş dost niçin benden uzak durmayı düşünüyordu. Olanların nedenini aklım kesmiyordu. Kontrun çocuklarının hostug çocuklarıyla oynayamayacağını daha sonra anlayacaktım.

Yedinci Bölüm

Kontr Uruu

Kötülük kötülüğü çeker derler. Yaz aylarının, yılın en harika dönemi olduğunu biliyorum. Artık payıma düşen belliydi, o yılın yazında en mahzun, en belalı ve en çok günahıma girilen günlerdeydim. Haraacığay denen yer bir yaylaktır. Üvey babam beni bir keresinde dışarı çıkarıp yolun yakınlarına götürmüştü. At bağlama direğı adeta gözümün önünde canlanmıştı. Gözümün önüne baba ocağı gelmişti. Sanki eski bahçemizi görür gibiydim. O görkemli Haraacığay yaylağında bir çadırın dahi olmaması ilginçti. O güzel Haraacığay yaylağında artık çadır kurulmaz olmuştu. Zamanında çadırımızı kurduğumuz yeri görünce kendimden geçmişim, üvey babam öyle demişti. Her şeyin farkında olan üvey babam, o yaylaktan hızla uzaklaşmış. Biraz kendime geldiğimde üvey babam beni dereye sokmuştu. Biraz olsun kendime gelmiştim.

Üvey babam, bir ark yaparak orada biriken soğuk suya sokarak beni kendime getirmiş. Ayılmıştım ama konuşurken kekeliyordum. Üvey babam her sabah beni teselli ediyor, bana harçlık veriyordu. Üç gün mü beş gün mü yattığımı bilmiyorum. Artık iyileşmiştim. Gözlerim cam gibiydi. Kekelemelerim bitmişti. Sesim gayet yerindeydi.

Şunu bilirim ki annem babam konuştuğunda söze karışmıyor, sessizce dinliyordum. Öz anam babam hakkında hiçbir şey demiyordular. Bir defasında çadırın yanında keçi sağarken onların merak uyandıran sözlerini işitmiştim. Üvey babam bana, "Konuştuklarımızdan neleri dinledin bakayım?" diye sordu. Ben "Dinlemedim sadece kulak misafiri oldum." dedim -Kontrun kızı kendine çadır dikemez- cümlesini duydum ve babam üvey anneme "Her nere gitsem kontrun kızı, hainin kızı gibi ağza alınmayacak sözler duyuyorum. Bu çok tuhaf bir şey. Bu kızcağızın anne babasının yazları konduğu yayla Haraaçıgay'dır. O yayla birçok avcının, hayvancının yayladığı bir alandır." Üvey annem, şüphe içinde "Sahiden mi?" dedi. Üvey babam "Ben ne gün yalancılardan oldum ki! Duyduklarımı söylüyorum. Gördüklerimi, şahitlik ettiklerimi söylüyorum." dedi. Ben bir bakraca süt doldurduktan sonra eve girince toparlandılar. Üvey babam kısa piposuyla, üvey annem uzun piposuyla tütün içiyordu. Canları çok sıkındı. Yüzlerinden, çok korkunç bir felaketin yaklaştığını hissedip oturdum. Üvey annem, "Sen artık benim yaptığım işlerin tamamını yapacaksın. Yaşın küçük de olsa, yetişkinlerin yaptığı işleri yapabilirsin. Kızların elleriyle yapabildiği şeyleri yapabilirsin. Kızlar becerikli olmalı." dedi.

Yaz. Öz annem babam sağken yaz sanki daha uzun gibi gelirdi bana. Yeni evimdeyse çay misafirle ilişkili bir şeyden ibaretti. Beraber oyunlar oynadığımız kardeşlerim peş peşe ölmüşüleri. Yaz mevsimi artık benimle kimsenin oynamadığı lanetli bir mevsime dönüşmüştü. Kardeşlerimin vefat ettiğini biliyordum, ancak babamın ve annemin çıkıp gelebileceği düşüncesini aklımdan çıkaramıyordum.

Kötülük kötülüğü çeker derler. Karlar eridikten sonra Hartıgajık kayboluvermişti. O köpeğin nereye gittiğini, hangi obada kaldığını da bilen yoktu. Yayılan söylentilere göre Hartıgajık, Haraaçıgay yaylağına gidip at direğinin yanında yatıyormuş. Kimi zaman silahlı adamların babamı sürüyüp götördükleri yola havlaya havlaya bakıyormuş. Şimdi ne haldeydi acaba? İnsanlar köpeğime "Kontr iti." diyordu. İnsanlar, "Kontr iti eski mekânına dönmüş." Diyordu.

Kontrun köpeği delirmiş diye bir söz yayılmıştı. Bir yolcu, eski ve sahipsiz yayla Haraaçıgay civarına gitmiş. Yolcu tam yetkili biriymiş. Ona neden öyle dediklerini bilmiyordum. Gizli raporlar hazırlıyormuş. Kontr olma ihtimali taşıyan kişileri orapor ettiği söyleniyordu. O adama karşı durabilecek birinin bizim buralarda olmadığı söyleniyordu. Bu tam yetkili kişi, atını koşturup "Kontrun obası!" diye bağırarak at bağlama direğinin yanına gidince Hartıgajık, ansızın ayaklanmış. Tam yetkili adam atından inerken dizginlerini bırakmamış. Politik dikkatten taviz vermemek için yanında taşıdığı tüfeği ile tosun gibi kara Hartıgajık'ı öldürmek istemiş. Meğer eski çadır alanını korumak için oraya geri dönen Hartıgajık, tepeyi koşarak aşmış. Tam yetkili adam da tekrar atına binmiş ve "Kontrun köpeğini vurdum!" diye nara atmış.

Üvey babam bu yaşananların duyulmasının ardından Hartıgajık'ı soruşturmuş. Avcı hislerinde yanılmaz derler. Üvey babam, annemin mezarına gitmiş. Hartıgajık, sevgili sahibinin ebedi istirahatgahını gözetiyormuş. O kabri nasıl bulduğu bilinmez. Sanki o sevgili sahibinin ruhuyla buluşmuş gibiymiş. Sanki sevgili sahibinin Kızıl-Haya köyündeki izini takip edip ebedi uykusunu uyuduğu kabrini bulmuş olmalı. Kontrun köpeği, kontrun karısının mezarını bekliyormuş şeklindeki efsane bizim buralara kadar yayılmıştı.

Üvey babam Sürün-Hertek çok merhametli biriydi, Hartıgajık'ın yanına gittiğinde hayvan ölgün hâldeymiş sadece kuyruğu hareket ediyormuş. Hartıgajık sevgili sahibinin son istirahatgahını gözetiyormuş. Bazen bir tarla faresi bazen bir dağ sıçanı bazen bir ada tavşanı yakalayıp yiyerek hayatta kalmış. Köylere gitmemiş, civarda dolaşmamış. Bir kurt sürüsü, Hartıgajık sevgili sahibinin mezarını beklerken gece vakti çıkagelmiş. Hartıgajık sevgili sahibinin mezarını korurken kurtlarla dövüşmüş ve canını vermiş.

Yaz. Kısacık yaz. Annemin babamın hayat öyküsünün en kısa yazı, en acıklı yazı ve çileli yazı o yazdı. Sanki bizim diyarımızda sıcak yerlerden göçüp gelerek yazı geçiren kuşlar sayıca eskisinden daha çoktu. Bizim diyarımızda av hayvanları eskisinden daha boldu. Sanki bizim memlekette

biten çiçekler daha renkliydi. Sanki talihi kötü olan tek kişi bendim. Aklım başıma gelmeye başlamıştı.

Şu aydınlık dünyada bana bakan kalp sahibi iki kişi vardı, üvey babam Sürün-Hertek ve üvey annem Hoyug diye beni gözeten, sahip çıkan iki müşfik insan vardı: üvey babam Sürün ve üvey annem Hoyug. Onlar beni kızları olarak evlatlık almasa Hartıgajık ile beraber annemin mezarının başında duracak ve aç kurtların dişleri arasında çiğnenip yutulan lokma olacaktım. Üvey ailemin evinde yaşarken hayatta neyin nasıl olduğunu öğrendim, o zamanlar gözlerimin açılmasına sayısız destekleri oldu.

Her şeyi adamakıllı anlar hale gelmiştim. Kontrun soyu kurutulacaktı. Babamı ağır cezaya çarptırıp infaz etmiştiler. Erkekli kızlı kardeşlerimin tamamı da babamın ardından ölmüştü. Öksüz bir oğlak gibi ortada kalakalmıştım. Tavşan avcısı Hartıgajık ,annemin kabrini yağmalamaya niyet eden kurtlara av olmuştu. Annemin babamın soyundan sopundan sağ kalan tek kişi bendim, bir tek ben. Bir başıma kalmıştım. Yaz günleri...

Yaz. Uğursuz yaz. Mavi göğün altında beraber oyunlar oynayacağım arkadaş bulamadığım bir yaz. Böyle devam ederse kontrun soyu kuruyacaktı.

Sekizinci Bölüm

Fahm

Güz gelmişti. Artık doğru ile yanlış birbirinden ayırabiliyordum. O zamanlarda bile öz babamın nasıl öldüğünü ve öz annemin mezarının nerede olduğunu bilmiyordum. Üvey babamın özlü sözlerini ve anlattığı masallarını ezberleyip öğrenmiştim.

Hamarat üvey annem, bana elbise dikmeyi iyice öğretti. Bunlar iyice öğrendiğim şeyler oldu. Üvey anne babamdan "Kız çocuğunun hayvan sağabilir, üstbaş dikebilir, yemek pişirebilirse nereye giderse gitsin hayatını idame ettirebilir." Şeklindeki sözlerini dinleye dinleye büyüdüm. Üvey ailem, beni oldukça seviyor, geçimsiz insanlardan koruyor, komşularımıza bile göndermiyordu.

Bir sabah uyandığımda üvey anne babamın çay içerken kkonuştuklarını duydum. Üvey babam İnsan biricik kızına daha ne kadar hayvan götürebilir. Bizim zamanımızda kızlar da erkeklerde okuma yazma bilmeden yaşayıp gidiyorlardı. Bizler şimdi ihtiyarladık, daha ne kadar dinç kalabiliriz. Fırtına koparsa, geçip gider. İnsan nezle olursa yanına yatar. Ömür güneşimiz batıyor. Sen ne düşünüyorsun hanım? Kızımızın yaşı kaçtı?" Hoyug annem, "O doğduğunda sen avlanmıştın. Karnından vurduğun yaban keçisiyle boğuştuğun sene değil mi!. Oldukça semiz olan yaban keçisinin cesedini ağıla getirmiştin. Bu kızın doğum toyunda⁴⁷ enenmiş keçi etini, yaban keçisi etini yemiştik. Şimdi sen hesapla lütfen. Hangi yıl doğmuştu, bul bakalım." dedi. Sürün babamın alnında endişeden doğan bir kırıxıklık oluştu ve "Unutmuşum. Yaban keçisiyle ne zaman güreştiğimi hatırlamıyorum. Karnından vurduğum yaban keçisinin iki boynuzundan yakaladım, ondan sonra ne olduğunu hatırlamıyorum" dedi. Üvey annem "Hay seni!" diyerek söylendi.

Sessizlik olmuştu. Üvey annem ve babam kendi aralarında tartışılar. Onların ne dediğini iyice duyamadım. Sadece beni okula göndermek için ne yapmaları gerektiğini tartıştıklarını anladım. Doğrusunu söylemek gerekirse, benim akranlarım okula başlamışlar, ben ise geç kalmıştım.

Üvey annem beni evden çıkarmak istemiyor, kendisine yoldaş kılmayı düşünüyordu; benim yiyeceklerimi, yatacak yerimi, yiyeceklerimi çoktan hazırlamıştı. Sürün babam "Bizim küçük kızımız olsa, evde kalırdı, gitmezdi. Bu kız ise bahtsız bir ailenin öksüz kalmış evladıdır. Geleceği düşünmek gerek hanım. Bu kız biz sağken gidip eğitim alsın." dedi. Hoyun annem "Bu küçük çocuğu arkadaşları ya istemezse? Bir şeyler duydum. Diğer ailelerin çocukları bu kızı dışlamaz mı? Kurşun yarası iyileşmez, derler." dedi. Üvey babam "Hanım, ben suçsuzum. Bu çocuk benim adımla taşıyacak. Etrafta -Ben kız babasıyım, bu benim kızım.- dediğimi buraların yöneticilerinin hepsi biliyor. Bu kızı kimse dışlayamaz, kimse aşağı göremez, kimse aşağılayamaz!" dedi. O sabah yaşanan kötü bir olay, üvey annemle babamın benim doğum yılımla öğrenince aralarında yaşadıkları tartışmaydı. Benden daha başka gizledikleri şeyler olduğunu konuşmalarından sezince kalbim

⁴⁷ Yeni doğan çocuklar için yapılan bir tür geleneksel kutlama.

yerinden çıkacak gibi olmuştu. Onların aslında neden korktuklarını bilecek yaşta değildim. Onlar sadece ben dinlerken kavga etmiyorlardı. İlk beni bir başka yere götüreceklerini sanıp bunun sebebini sormamıştım ama sebebini ne olabileceğini de düşünmüyordum. Aklıma gelen ihtimallerden biri beni evlendirmeye karar vermiş olmalarıydı. Üvey babam Sürün masallar, ilginç hikâyeler anlatan oldukça sıradışı biriydi. Kendisi okuma yazma biliyordu. Üvey annem topraktan bitenleri, ilaç olarak kullanılan tüm otları bilirdi. Avcıların hayatını pekiyi bilirdi. Benim oymağımın yaşantısına da oldukça hâkimdi. Üvey ailemin evinde yaşarken sıra dışı şeyler öğreniyordum. Doğuştan gelen zekiliğim sayesinde işittiklerimi bütünüyle anlıyordum, üvey anne babam bu yüzden her konuda konuşmuyordu.

Benim eğitim almamın peşindeydiler. Okula gidince kızlı erkekli akranlarımla beraber oynayacağımı anlamıştım.

Oyun oynamayı çok istiyordum. Kardeşlerimden ayrılalı beri, oyun oynamak ister olmuşum. Her şeyden önce oyunlar oynamak, ondan sonra öğretmenin anlattıklarına kulak vermek istiyordum. İsteğim bunlardı. Üvey annemin üvey babamın niyetiye aklı başında bir insan olmamı sağlamak, daha sonrasındaysa evlenip karı-koca hayatı yaşamamdı. Üvey babam umutsuzca “Acaba okula alırlar mı ki?” dedi. Üvey babam, eve gazeteler geldiğinde bunları kendisi okurdu, hatta bana da gazete ve mektup okumayı iyice öğretmişti; o zamana kadar okuma yazma bilmiyordum. Babam konuşurken Tuvaca sözcüklerden başka yabancı sözcükleri de kullanır ve güzel telaffuz ederdi. O yabancı sözcükleri mırıldanırdım, doğrusu asıl anlamlarını bilmezdim.

Üvey annem şefkatle "Kalk kızım, çay soğudu." dedi. Kalkıp evin yanındaki suyla elimi yüzümü yudum ve geri döndüm. Çay içtim. Ahıra gidip koyun sağmaya hazırlanıp çalı çırpı topladım. Dışarıda bir köpek havladı. Annem çıktı. Üvey anne ve babamın, Ulug-Möngün-Tayga, Biçe-Möngün-Tayga halkının çok saygı duyduğu bir ihtiyar gelmişti. Adam alını ak benekli atını direğe bağladı. Büyükler eve girdiler. Sabahın erken saatlerinde evimize gelen o adamın adını soyadını çocukluğumda duyup öğrenmişim. İrgit Donduk-ool Kongur derler.

Bizim oraların halkı onu o isimle çağırmas, ona Ulu-Ham, Konğur-Ham ve ya Akbaştıg-Ham derdi. Ulug-Ham'ı görünce babamın onunla ilgili ettiğı sözleri, anlattığı efsaneleri hatırlamıştım.

Kontr Ulug-Ham çok gençken Homdu Savaşı'na katılmış. O günlerde yirmi beş yaşındaymış. Aslında o sıralarda kaç yaşında olduğunu bilmiyorum. Ejderha yılında doğduğu söyleniyordu. Ulug-Ham baba soyundan göksoylu şamanlardan biriymiş. Ulug-Ham sihir yapabiliyor, kızdırılmış ütüü yalayabiliyor, kendi kendisine silahla ateş ediyor, halkın yere düşürdüğü şeyleri kutsuyor, kötü işler yapanlara ölümcül kargışlar söylüyordu; kemik falı, huvaanak falı bakıyor, eli hafif bir ebe olarak hamile kadınlara ağrısız doğum yaptırabiliyor, çeşitli ilaçları kendisi yapabiliyordu. Annemin can kurtaran biridir dediğini de anımsıyorum. Annem oğullarının büyüğüne gebeyken babam doğuma ebe olarak bu kamı getirmişti. Kam doğumu yaptırıp bebeğı yatağı yan yatırmış ve okşamıştı. Erkek kardeşimin doğumunu yaptırdığını gözlerimle görmüşüm. Ben iyiliksever kamı hemen tanımıştım. Kam ise beni tanıyamamıştı. Yetişkinler ne konuşacak diye merakla bekliyordum. Büyükler eve toplanıp söyleşmeye başlayınca çocuk kısmısı büyüklerin yakınında durmazdı. Ben biraz kurnazlık ettim. Evin yanında bulunan hayvanları sağmaya koyularak bir yandan onların konuştuklarına kulak verdim.

Bu yaptığım keyifli bir işti. Üvey annem "Kızımızın yaşını bilmiyoruz." dedi. Babam ise "Ejderha yılında doğmuştur." dedi. Kam "Âlâ! Hatırlıyorum. Oğlum Uspun-Dorju bıçak gibi soğuk bir havada⁴⁸ doğmuştu. O yıl Fare yılıdır. Doğum sonrası yaptığımız doğum toyu 1924'ün sonunda olmuştu." dedi. Ulug-Ham'ın dediğine göre, Ejderha Yılı 1928 yılına isabet ediyordu. Sessizlik olmuştu. Büyükler bir yandan tütünlerini tütürüp çay içiyordu. Holuraaş-Ham evimize gelmişti, ilginç sorular soruyordu. Kendi düşüncelerini sadece babama hitaben söylüyordu ve söyledikleri insanın inanacağı türden değildi. Büyüklerin ilginç konuşmalarını dinlemek için kapının yanında hayvan sağıyordum. Üvey babam yalvarmaklı bir şekilde

⁴⁸ "Tos-tostuñ soogu" şeklindeki deyim bıçak gibi soğuk olarak aktarılmıştır.

"Bizim bu kızımızın geleceği nasıl olacak acaba? Huvaanak falıyla⁴⁹ bakabilir misiniz lütfen." dedi. Kam "Huvaanak bakmak yasaklandı." dedi. Üvey babam "Siz sıradan biri değilsiniz." Deyince kam -yıldız falı açayım- dedi. Tekrar sessizlik olmuştu. Holuraaş-Ham fal taşlarını açmıştı, yani öyle olmalıydı.

Ortam çok sessizdi. Yalnızca ocaktan çıtırtı geliyordu. Ulug-Ham konuşmaya başladı: "Kızınız Ejderha Yılı'nda doğmuş. Biraz öfkeli bir tabiata sahip olacak. Yüksek mevkili insanlara bile karşı durabilir. Kızınıza doğruları söylecek insanlar nadir olacak. Kızınızın zor bir kaderi var. Fare, Yılan, Maymun, Tavuk yıllarında doğanlarla karşılaşırsa yolu açık olur. Domuz, Koyun, At, Pars, Ejderha yıllarında doğanlarla ilişkisinde dikkatli olması gerekir. İt yılında doğanlarla yolu açık olmaz. Açık konuşmak gerekirse, ömrünün üç döneminde hayatı zor geçecek. Bu zavallının kaderi böyledir.

Kam şöyle devam etti "Umut da var. Bu kız ömrünün üç dönemini aşar, İt yılını geçerse uzun ömürlü olur." Üvey babam "O yıl hangi yıl ki?" diye sordu. Kam "O yıl 1946 ve 1958 yılları olsa gerek." dedi. Üvey annem "Tanrım Hayırakan!" diye yakardı. Ulug-Ham "Korkmayın. Korkmayın. Benim bu falıma güvenin. Bu fal devrimcilerin yasakladığı bir şey. Bu, eskilerin lanetlenmiş falıdır. Bu yıl Tavşan yılındayız, kızınızın okula gitme yaşı geldi. Zavallının eğitim almasını engelleyecek kişiler var. Haydi, haydi. Benim sözlerimi boş verin. Ejderha Yılı'nda doğmuş, 1953 yılında, Yılan yılını zor geçirecek. Bağışla Hayırakan!" diyerek sözlerini tamamladı. Duyduklarım bunlardı. O kamın sözlerini dinleyince önce çok korktum, daha sonra gülümsedim. Aklıma güzel düşünceler gelmişti. Okula gidecektim. Eğitim alacaktım. Oyun arkadaşlarım olacaktı. Bir şeyler öğrenecektim. Öğretmen olacaktım. Anne babamın memleketinde çalışacaktım. Biçe-Möngün-Tayga'nın önünde, Kızıl-Haya'da kalacaktım, öğretmenlik yapacaktım. Evlenecektim. Oğullarım olacaktı, onlar babamın izini izleyecekti. Kızlarım olacaktı, öz annemin izini izleyecekti. İlk maaşımı alır almaz üvey anne babama hediyeler alacaktım. Üvey babama tütün, gömlek,

⁴⁹ Huvaanak falı, taşlarla bakılan bir fal türü.

çizme satın alacaktım. Üvey anneme çay, çaydanlık, porselen satın alacaktım. Güzel bir kader beni bekliyordu. Üvey babama tütün, gömlek, ayakkabı satın alacaktım. Büyükler gülüştüler. Düşünceler almıştı beni. Kâhin kam süreceğim hayat serüvenimi üvey aileme anlatmıştı. Onun kehanetlerinin yalan mı gerçek mi olduğunu yazgım gösterecekti.

Sürün-Hertek'in kızı olarak Öşkü adıyla okula kaydolduğum güzü ömrümce unutmam. Mögen-Büren İlkokulu. Okulda tek bir erkek öğretmen var. Okulda yüzden fazla öğrenci vardı. Altmıştan fazlası erkekti. Kızlar kırk kişiyi geçiyordu. Öğretmenim adı Monguş-Şaktar'dı. Üvey babamla tanıştılar. Çevi-Hemçik bölgesinin Hendergey köyündendi. Kızıl'da öğretmenlik okulunu ya da kursunu bitirmiş, Biçe-Möngün-Tayga'ya öğretmenlik yapmaya gelmişti. Gazete okuttu. Biraz şaşırdım. Okuttuklarının anlamlarını sordu. Bilemedim. Bana sorsalar hızlı okuyan iyi okurdu. Bu yüzden utandım. Öğretmen, babama "Kızınız ikinci sınıfta okuyacak. İyi okuyor. Bir ay sonra gelmeye başlasın." dedi.

Bilmem nedendir, babamın eline koluna sarılıp ağlamaya başladım. Üvey annemi hatırlamış olsam gerekti. Hemen geri dönmek istedim. Üvey babam "Sakin ol. Senden daha küçük kızlar bile burada eğitim alıyor. Çok iyi çalış, iyi öğren kızım. Şu kardeşlerine bir bak, büyük kızlar ağlamaz. Bilimin yabanî atını ehlileştir ve eyerle, kızım.

Okula bir aydır devam ediyordum. Öğretmen Şaktar, bir sabah adımı kızıl tahtaya yazdı. Disiplinli, evine dönmek istemeyen öğrencilerin adını kırmızı panoya ilişti. Kara tahtada ise disiplinsiz öğrencilerin ve evine dönmek isteyen oğlanların, kızların adı vardı. Kara tahta, kızıl tahta sınıfın en görünür yerinde, kapının ağzındaydı. Bir gün sıraya dizilmiştik. Sıranın en önünde en uzun öğrenci vardı, en arkada ise en kısa öğrenci. Toplamda dört sıra oluşmuştu. Öğretmen öğrencileri saydı. On beş erkek yedi kız vardı. Öğretmen disiplinli öğrencileri ödüllendirdi. Beni Rus yazar Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in -Yüzbaşının Kızı- adlı kitabıyla ödüllendirdi. Buna nasıl mutlu olmuştum. Çok sevinmişim.

Holuraaş-Ham ansızın gelip yine aynı şekilde ansızın gitmişti.

Üvey babam ve üvey annem kama muhteşem bir güven duyuyordu. Ben o gece çok keyifli uyumuştum.

Düş. Çok tuhaf bir düşü. Düşümde köyüme dönebilmişim. Bana kalsa üvey ailemin yanından bir adım öteye gitmez, onların yanında onlarla beraber yaşar giderdim. Rüyamda bembeyaz bir elbise giyinip bembeyaz bir börk takmışım. Sanki elimde bir şey tutuyordum.

Keser burunlu, çakmak burunlu, koca burunlu bir tanıdığım beni bir işe sokmuştu ve bana ilaçları tanıtıyordu. İş yerim sanki bir hastaneydi, ilaçların kokusu şimdi bile burnuma geliyor. O hastanede hasta bir kadın yatıyordu.

Düş. Epeyi ilginç bir düş. Köpek yılı doğumlu, yani, 1922 yılında doğan yılan gözlü Çılan-Karak⁵⁰ hastaneye gelmişti. Hastanede çalışan insanların hayat öykülerini inceliyordu, oldukça garip, ilginç bir şeydi bu düş. Çok ilginçti, Holuraaş-Ham'ın geleceğime baktığı falı da hatırlamışım. Holuraaş-Ham "Bu kızın yılan yılında doğan gizli bir düşmanı olacak!" demişti. Dahası, hayatımın üç evresini de açıklamıştı: "On üç yaşına vardı mı ömrünün ilk evresine geçecek. Yirmi beş yaşında ikinci evresine geçecek. 37 yaşına varınca hayatının üçüncü aşamasına başlayacak." Rüyamda "Ben otuz yedi yaşına ulaşmışım! Hayır, yalan söylüyor." diye düşündüm.

Yılan. Alaca yılan. Yılan gözlü Çılan-Karak, it yılında doğmuş kişi beni boğazlayıverdi. Nefesim daralarak uyandım. Evde yatıyordum.

Dokuzuncu Bölüm

Okuldan Atılışım

Kızların yatakhaneşi ayrıydı. Orada sessizce kalıyordum. Orası kızların yaşadığı tek odalı bir yatakhaneydi. Geceleri mum yakarak Yüzbaşının Kızı'nı ilk sayfasından son sayfasına kadar okuyarak ezberliyordum. Okurken sadece bazı yerlerde duraksıyordum. Sürünmaa'nın uzun hikâyesini üvey babamdan bir kez dinledim dinleyeli hiç unutmamışım. Öğretmen Şaktar "Öşkü, seni gelecek yıl Kızıl-Majalık'a çıkaracağım, Barın-Hemçik bölge merkezine götüreceğim. Sürekli yeni şeyler öğreneceksin. Sen

⁵⁰ Çılan-Karak, yılan göz anlamına gelir.

öğrenmeyi seven bir kardeşsin. Bir aydan biraz fazla eğitim aldıktan sonra, ilkokulu bitirirsin. Boynuz kulağı geçer. İleride benden daha da bilgili olacaksın!” diyerek beni övdü.

Öğretmenimin ilham verici sözlerini duyunca sürekli okudum, hatta matematik ve Tuvaca ödevlerini sınıftan çıkmadan tamamlıyordum. Her gün hem oynayacak hem okuyacak zamanım oluyordu ancak bazen giysileri yıpranan, düğmeleri kopan benden küçük öğrencilere yardım edip söküklüklerini dikiyordum. Hiç durmadan çalışarak matematik öğretmeni olma fikri aklıma girmişti.

Bir defasında Devrimci Gençlik Birliği üyesi gençlerin, parti üyelerinin ve görevlilerin katıldığı bir toplantı okulumuzda oldu. Toplantı tan vaktinde başlayacaktı. Sonradan öğrendiğime göre Şın⁵¹ ve Hostug Arat⁵² gazetelerinde açık mahkeme hakkında yazılanlar okunmuş. Toplantıda devrimci mücadelenin güçlenmesi konuşulmuş. Kontr Dançay, Çürmit-Dajı, Hemçik-ool, Suğar-ool, Birinley ve Lopsanların idamının üzerinden bir yıl geçmişti. Düşman kontrların Mergen-Büren köyünde çocukları, kardeşleri varsa onların da soylarının kurutulması konusunda anlaşıldı. Tam öğlen vaktiydi. Povar amca kalk borusunu çaldı. İçtima borusu çalınca hızlıca kalktık. Öğretmen duracağımız yerleri gösteriyordu.

Ayağa kalktım ve yerime geçtim. Öğrenciler sıraya dizildi. Ne söyleyecekler acaba diye merakla bekliyordum. Öğretmen Şaktar, Mögen-Büren köyünün yöneticileri ile yürüyerek önümüze geldi. Öğretmen Şaktar "Babanın adı nedir?" dedi. "Annenin adı nedir?" dedi. "Adın nedir?" dedi. Öşkü-Hertek, dedim. Mögen-Büren köyünün yöneticileri, kendi aralarında bir şeyler fısıldaştılar. Bazen bir bana bir de Öğretmen Şaktar'a bakıp duruyorlardı. O yöneticilerin hararetli tartışmaları, adeta damızlık boğaların birbirlerini süsmelerine benziyordu. Öğretmenime baktığımda, onun zayıf düşmüş bir düve gibi durduğunu, kendime baktığımda ise ağılda bir başına kalmış total oğlağa benzediğimi düşündüm. Birinci ve ikinci sınıf öğrencileri şaşkına dönmüştü. Parti yöneticisi Dongak Doldaş "Üstüü-Iymatılı Sürün-

⁵¹ Gerçek

⁵² Hür Halk

Hertek'i bu civarda kimse tanımıyor. Çoluğu çocuğu büyüyüp evlenmiş. Sürün ve Hoyug nasıl oldu da yirmi yaşında oldular. Yalan söylüyorsun. Kimin soyundan olduğunu biliyorum. Sen kontr kızıydın. Senin baban ağır cezaya çarptırılıp idam edildi. Senin baban kurşuna dizildi. Baban düşman Japonların bir ajanıydı. Bu kutsal Möngün-Tayga'yı Japonlara peşkeş çekmişti. Senin baban halkının düşmanlarının maşasıydı. Babanın adını neden gizliyorsun? Seni bu okula getiren kim? Seni bu okula kim soktu? Bu kızın yalanlarına kim inanıyor? Senin bu özgür halkın çocuklarının arasında bir gün bile kalmaya hakkın yok." diye bağırdı.

"Ben Avcı Sürün'ün kızıyım." dedim. "Senin tek söz etmeye hakkın yok. Senden yardım dileyen olmadı. Bakımını üstlenenler seni okumaya göndermiş. Yoldaş Şaktar! Kontr sidiklisini bu okula getiren kimdir, söyle!" diye devam edip benden cevap beklemeye başladı. "Babam getirdi." dedim. Tek söz bile etmem yasaklandığı halde bunu yaptım. "Sana kim konuşmanı söyledi? dedi. Bu küfürbazın ağzını sarı keçeyle dikselerdi keşke.

Yoldaş Şaktar! Ne dedim? Dongak Doldaş, sarı deriden çantasını sıvazlayarak, ters ters baktı ve "Korkmadan da konuşuyor." dedi. Öğretmen Şaktar "Bu kız son derece zeki bir kızdır." şeklinde bir cevap verdi.

Adamların öğretmenin evinden çıkıp geldiklerini gördüm. Öğretmen, eline verilen belgeyi sıraya dizilmiş öğrencilerin önünde olduğunu unutmuşçasına okumaya cesaret edememiş gibiydi. Yoksa bana acıdığı için mi yazılan emri okumaya cesaret edemiyor muydu? Öğretmenimin dudaklarının titrediğini ölsem unutamam. Öğrencilerin hiçbirisi yöneticilerle ilgilenmiyor, hepsi sadece bana merakla bakıyordu.

Sessizlik ve dehşet. Az önce yazılan emri oku! Yerinde duramayan Dongak-Doldaş, "Acele et Şaktar!" diye bağıırıyordu. "Öşkü adlı öğrenci, iyi bir öğrenci..." diye söze başlayan Öğretmen Şaktar'ın sesi kısıldı, elleri titremeye başladı. Öğretmenin gözlerinden yaşlar dökülmeye başladığında Doldaş Müdür, lafa girdi: Saç örgüsü yerlerde sürünen bu kızı okuldan kovun! Bu kız halk düşmanının kızıdır, halkın acımasız düşmanının kızıdır, kurşuna dizilmiş ajanın dölüdür. Halk düşmanlarının kökünü kazımak zorundayız. Halk düşmanlarının soyunu sopunu kurutup Tuva ülkesinden temizlemek

zorundayız. Doldaş Müdür "Halk düşmanının evlendiği kadını, dünyaya getirdiği çocuğu çocuğu akrabaları bizim aramızda barınamamalı. Saçları yerlere değen kızın bugünden itibaren Mögen-Büren okuluyla ilişkisi kesilecek. Birlikte yazdığımız emir bunu buyurmuyor mu? Öğretmen Şaktar, "Öşkü!" dedi ve bir derin nefes aldı. Öğretmen Şaktar'ın adımı böyle endişeyle söylemesinin sebebini nereden bilecektim? Bir öğretmen öğrencisine âşık olur muydu ki? Bilmem.

Öğretmen Şaktar bana endişeli gözlerle bakıp duruyordu. "Eğitim yılı sona ersin, birlikte okula gideriz" diye söz de vermişti, bunu düşününce bana ilginç geliyordu. Anladığım şu olmuştu ki Öğretmen Şaktar benden sadece üç yaş büyükmüş. Ben o zaman on yedi yaşındaydım. Yazıktı genç ömrüme!

Hatırlıyorum. O zamanlar Mögen-Büren okulunda Öğretmen Şaktar birlikte bazı oğlanlar da gizlice kalıyordu. O zamanın şartları bunu gerektiriyordu muhtemelen. Amir Dongak bana gülerek "Bir soracağın var mı?" dedi. Ben "Nereye gidececeğim ben?" dedim. Dongak "Nerden geldiyse oraya git!" dedi. "Saat geç oldu. Burada kalabilir miyim?" dedim. Dongak Müdür "Okul alanında da bulunma hakkın yok!" diyerek beni ittirdi. Sırada olan öğrenciler de dağılıp gittiler. Bir kişi olsun bana gel demedi. Bir kişi olsun yanıma yaklaşmadı. Ümitlerim, zihnim kararmıştı.

Doldaş'ın adamları daha önce bağladıkları atlarına atlayıp amirlerinin peşine dizilerek gittiler. Üstü-İymatı 30 kilometre mesafedeydi. Onca yolu gece vakti nasıl giderdim? İnsan kurda kuşa yem olurdu. Hoyug annemin, Sürün babamın evine gitmek istiyordum. Şu yeryüzünde o ihtiyarlardan daha kıymetli hiçbir varlığımın olmadığını fark etmiştim. Kalan azığımı, döşeğimi aldım. Öğretmenimin bana hediye ettiği "Yüzbaşı'nın Kızı" romanını koynuma soktum. Arkadaşım çoktu ama bana üzülen kimse yoktu. Okul yurdu büyük olsa da saklanıp bir gece kalabileceğim bir yer yoktu. Kulübenin bir köşesine gizlendim. Doldaş Müdür, atlı arkadaşlarından ayrılıp Öğretmen Şaktar'ın yanına geldi. Bağırarak bir şey söyledi.

Müdür'ün neler söylediğini hatırlıyorum "Burası hostug çocuklarının bir araya bir yerdir. Bundan sonra burada kontr çocukları bulunamayacak. Parti ve Devrimci Gençlik Birliği üyelerinin, öğretmenlerin ayrılıkçı düşmanlarla

masumları birbirinden ayırması gerekmez mi? Biraz önce benim geldiğimi görünce uzaklaşan adamı tanır mısınız? Tanımıyorsunuz. O 1932 yılında malına mülküne el konmuş büyük şamandır. Onun İrgit-Kongur'dur, şimdi adını değiştiriyor. Ulug-Ham adını duydunuz mu? işte o, bu adamdır, bilin. Dinleyin lütfen öğretmen!. Holuraş-Ham adını duyarsanız, o şamandan bahsedildiğini bilin. Kamın bir oğlu vardır. Onu da bilmiş olun. Adını unutmuşum... Hatırladım. Oğlunun adı Uspun-Dorju'dur. Onun da bu okulda barınmaya, okumaya hakkı yoktur çünkü o, kamın oğludur. Feodal yabancılaşmışların, varsıl beyzadelerin, lamaların ve kamların veletleri hep birdir. Onların okula gelip okumaya hakları yok. Bunu böyle bilmek gerekir. Siz bu okulun gören gözü, işiten kulağı olmalısınız. Tüm malvarlığını, haklarını kaybeden insanların çocukları, bu mukaddes mekânın yanına yakınına yaklaşamaz. Soyu kamlardan olan İrgit Kongur; mal varlığına el konmasından başka, bir de kanunen para cezası ödemeye mahkûm edilmişti. Siyasî teyakkuzu elden bırakmak, gevşetmek olur iş değildir." Sonra atının yularını çekerek kızıl keçi derisinden yapılmama kamçısı ile arkadaşlarının arkasından ilerledi. Öğretmen, oynayan öğrencilerine doğru yürüdü. Ben bir köşede saklanmış duruyordum.

Onuncu Bölüm

Tecavüz

Kötülük kötülüğü çeker derler. Okuldan atıldığımda oradan uzaklaşmaya gönlüm yoktu. Akşama kadar arkadaşım olan kız öğrenciler arasında gizlenecektim. Gündüz saatlarindeydik ve görünmekten korkuyordum. - Kızların arasında kontr kızı saklanıyor.- dendiği kulağıma geldi. Yaşıtlım olan arkadaşlarım paniğe kapıldılar. Benimle konuşmaz oldular. Birlikte kaldığım kızların benim yüzümden okuldan atılma ihtimali aklımdan çıkmıyordu. İştten bu yüzden ben de onlardan uzak duruyordum. Okumayı çok istiyordum. Arkadaşım olan çocukların okumaya o kadar da merakı yoktu. Ben onlardan daha iyi bir öğrenciydim, her akşam kendilerine yardım etmemi, zorlandıkları şeyleri okumamı isterlerdi. Onların ödevlerine üstün körü bakarken hiç durmadan yeni şeyler öğrenmeyi düşünürdüm.

Kendi kendime "Babam nasıl japon ajanı olabilir?" diye soruyordum. Aslında Japonya'nın nerede olduğunu da bilmiyordum. O zamanlar Japonların hangi dili konuştuğunu da bilmiyordum. Yoksa babam Japonca bilince Japon yanlısı mı oluyordu?

Gün. Okuldan atıldığım hayatımın kara günü. Akranlarımla içinden ayrıldığım kara gün. İlkokul ikinci sınıfı bitirecektim. Sonrasında dördüncü sınıf daha okuyacaktım. Ondan sonra yedinci sınıfı, yani ortaokulu da bitirecektim. Sonra okumak için okula gidecektim. Bu hayallerim sadece bir günde toprağa gömülmüştü.

Güneş. Gökteki güneş. Beni neden gökteki ışıltılı güneş batarken okuldan gönderdiler? –Kızım sakın okuldan bir yere ayrılama!- Bu söz üvey babamın bana tembihiydi "Kadınlar, genç kızlar gün batınca yalnız kalmaz." Bu sözse üvey annem Hoyug-Hertek'in tembihiydi.

Okulda geçirdiğim bir ayda akıllanmıştım. Beni büyütüp yetiştiren üvey ailemi hiçbir zaman üzmeyeceğimi düşünmüştüm. Eğer azığımı biterse, okuldan ayrılamam diye düşünüyordum. Üvey babam azığımı tazelemek için ancak bir ay sonra gelecekti. Çocukluğumda büyüklerin sözünden çıkılmaz diye bir nasihat dinlemiştim. Okuldan kaçıveren oğlanları, kızları düşündüm. Onlar erzakları bitmeden okuldan kaçıp gitmişti, onların kaçma sebepleri meçhuldü. Yetişkin olanların bazıları anne babaları tarafından başkalarıyla evlendirilmek istendiği için öfkeyle okuldan kaçıyordu. O zamanlar birinci ve ikinci sınıfta sekiz yaşından on dokuz yaşına değin kız ve erkek öğrenciler eğitim alıyordu. Şaşırtıcı olaylar da vardı. Yanımdaki yatakta yatan bir kız vardı. On dokuz yaşında olduğu söyleniyordu. İyi bir öğrenci değildi. O kız bana göz kulak oluyordu. Bir delikanlının bir gece o ablanın koynuna girdiği söyleniyordu. Bu olayın ne zaman yaşandığını bilmiyordum çünkü uyurken kolay uyanmıyordum. O ablanın adını vermeyeceğim. Geceleyin içeri giren erkekler var." söylentisi alıp yürümüştü. Ben o sözleri gevezelik olarak düşünüyordum. Bana sahip çıkan ablam okuldan atıldıktan sonra ben de okuldan uzaklaşmayı düşünmüştüm.

Gündüz saatlerinden korkmaya başlamıştım; yaşananlar, bende iğrenç ve utanılası şeyler olarak canlanıyordu. Ortalığın sakinleşmesini ve gecenin gelmesini bekler olmuştum.

Asıl endişem ise benim kötü talihim yüzünden arkadaşlarımdan da okuldan atılmasıydı. Gerçekleri söylemek gerekirse okulumdan, arkadaşlarımdan ayrılmaya niyetim yoktu. Doğan güneşin ışınları Biçe-Möngün-Tayga'nın ölümsüz zirvesine vardığında Üstü-Iymatı'ya doğru ilerleyecektim. İyi insanın hayatı güneşle ilişkilidir derler. Kötü insanın hayatı geceyle ilişkilidir derler. Kaderim, bana kontr kızı yaftası yapıştırıldığından beri kara gecelere benzemişti.

Okuldan aşağı yukarı beş kilometre yürümüştüm ki gökte ilk yıldız belirdi. Yanımdan hızla bir at geçti. At, biraz uzaklaştıktan sonra durdu. Otlamıyordu, geldiği tarafa bakıyordu. Yaklaşıp yularından tuttuğumda ürktü, başını salladı. Atın geldiği yola baktığımda hiçbir şey görünmüyordu. Üstü-Iymatı'ya doğru yürümeye başladım. Yolun ilerisinde kurtlar uluşmaya başladı. Yüzüm ateş gibi olmuştu.

Okula doğru yürüdüm. Gece beni kimse göremez diyerek kızların arasında geceleyp şafak atarken yola çıkmayı düşündüm. Öğretmenin evinin penceresi aralıydı. Ansızın iki erkek yolumu kesip beni aç kurtlar gibi yakaladı. Birisi ağzımı avcuyla kapatmıştı. Onların bana pusu kuracağını nasıl bilebilirdim. Beni bir ağılın içine sürüklediler. Birisi keskin bıçağı gırtlığıma dayayarak “Bağırırsan boğazını keserim!” dedi. Sesinden tanımıştım. Okulun yakacaklarından sorumlu Anğırban'dı. Adımızı verecek olursan bir daha güneş yüzü göremezsin, diye tehdit etti. Sesinden tanıdım. Kızlar yatakhanesinin penceresini kıran Mejergen'di. “Ağabeylerim! Ben öksüz, kimsesiz biriyim. Bana ne olur, el sürmeyin. Kız kardeşiniz olarak görün beni, beni affedin lütfen” diye yalvardım. “Biz özgür aygırlarız. Sense devrim karşıtının kısrak kızıydın”, dedikten sonra ikisi bana tecavüz ettiler. Pantolonumda deri kemer vardı. Kemerim sıkı sıkı bağlıydı. Kemerini bıçakla kestiler. Anğırban ve Mejergen isimli o iki adam beni sabaha kadar uyutmadılar. Bu iki korkunç insan beni zorla ıssız kulübenin içine çekip orada

tutmuşlardı. Kendime geldiğimde içeri ufak bir delikten gün ışığı sızıyordu. Kulübenin ortasında bir deri kap asılıydı.

Hatırlamıştım. Kar fırtınası evimizi diktiğimiz yerden söküp atınca annemle sığındığımız kulübeydi burası. Zavallı annemin o zamanlar astığı kap hâlâ asılı duruyordu. İçinde çökelek olan deri kap. Annemin beni kucaklayıp ebedî uykusuna daldığı yeri tanımıştım. Kalkmaya çalıştım. Kuru hayvan gübrelerinin üzerinde yatıyordum. İçerisi aydınlanıyordu. Kapı ağzından gün ışığı sızıyordu. Etrafıma bakındım. Sağda solda kanlar yayılmıştı. Midem bulanıyordu. Kaburgalarım ezilmişti. Kalkmayı denemek midemin bulanmasına ve başımın dönmesine sebep oldu. Başım hiçbir zaman dönmemişti. Kan kaybedişim beni sersemleştirmişti. Susuzluktan dilim damağım kurumuştı. İki yırtıcıya karşı mücadele etmişim. Gücü kuvveti yerinde olan iki adam yalnız olan bir kızı bastırarak kadar güçlüydü. Bu iğrenç yaratıklar beni yarı ölü yarı diri bırakıp kaçmışlardı.

Aklıma tek bir şey geliyordu. Kızlara ya da kadınlara tecavüz edenlerin idam edilmesi hakkında bir kanun vardı. Bu kötülük nasıl gizli kalabilirdi. Bana tecavüz eden yaratıklardan nasıl intikam alacağımı düşünüyordum. Ayağa kalkmaya kalkınca midem bulandı. Kulübenin yanına bir köpek koşup gelerek havladı. Ben uyanırken Öğretmen Şaktar öğrencilerle çıkıp geldi. Beni görünce öğrencileri uzaklaştırdı. Öğretmenimi görünce ağladım. Ondan sonra neler olduğunu bilmiyorum. Şaktar başkısı beni evinde üç gün gizledi. Eve sadece süt getiren kadını soktu. Yürüyebilmeye başlamıştım. Artık öğretmenimin evinden ayrılmaya hazırlanıyordum. Doğrak Doldaş o günün en erken vakitlerinde öğretmenimin evine girdi. Öğretmenimi "Düşmanın kızı mı, arın mı?" diye sıkıştırır oldu. Zavallı canlı, iki düşmanın ağzına girmiş. Zavallı, vefat eden annesinin ağlında neredeyse ölecekmiş. Aptal adamlar ona tecavüz ettiklerinde, komşum kadının köpeği onu bulmuş. Öğretmenim; muhteşem bir öğrencidir, üç gündür onu tedavi ediyorum, dedi.

Doğrak Doldaş, dudaklarının kenarında bir gülümseme yumuşak bir sesle sordu: Bu kıza kimler tecavüz etmiş? Anğırban ve Mejergen. Doldaş Müdür, bu korkunç suçu işleyen gençleri cezalandırmaya bile gerek görmeyerek "İnsan öyle bir yerde ne arar?" dedi. Hükümetimizin yeni

kanununa göre bu yaşıta bir kadına karşı böyle bir suç işleyenler idam cezası alır. Bu iğrenç yaratıklara ne yapılacak müdür? Doldaş, "Siz ne diyorsunuz?" diye kızdı. Öğretmen, "Bu kız çocuğunu zorla alıkoyan oğlanları yakalanıp cezalandırılmalı." dedi. Doldaş ile öğretmen aralarında tartışmaya başladı. Sesleri zaman zaman yükseldi zaman zaman düştü. Sanki o zalim müdür öğretmene bağırarak onu azarlıyordu. Sizin konuşmalarınızda doğru sözler de var, ama meselenin asıl sebeplerini anlamıyorsunuz. Sınıf düşmanlarına hiçbir şekilde yaranılmaz. Halk düşmanlarının veletlerine hiçbir surette insaf edilemez. Eğer o haytalar kıza tecavüz etmiş olsa onlar devrimci ağır ceza yasasıyla yargılanırdı. Bu keratların halk düşmanının kızına tecavüz etmesinde hiçbir suç göremiyorum. Devrim karşıtlarının soyunu kurutma zamanı geldi. Doldaş Müdür, bunları söylerken kendi düşüncelerini açıkça söylüyordu. Parti yöneticisinin bu sözleri sanki oraya yıldırım düşmüş gibi bir etki yarattı.

Öğretmenimin Doldaş'la arasında cereyan eden mücadelenin kızışmasının benim suçum olduğu gibi safdil bir düşünceye kapılmışım. Oradan hızla uzaklaşıp bir başka yere çıkıp gitmek istiyordum. Nereye gideydim? Kimlere varaydım. Öğretmenim, ısrarla "Bu kızın okumaya büyük istidadı var" dedi. Söylenen söz, kertilmiş ağaç. Bizim okulumuzda kont çocukları bulunamaz. Doldaş, öfkeyle "Bizim bu Biçe-Möngün-Tayga ve Ulug-Möngün-Tayga'da şu gördüğün atalarımızın kutsal yurdunda, halk düşmanlarının kokusu bile duyulmamalı!" dedi. Kaderim, sevgili ailemin bedduasını almış gibi oldu. Üvey anneme hayır dualarda bulundum, eğitim almaktan yana nasipsizmişim, yazgım böyleymiş. Yazgıdan gayrisi yoktur derler.

Garipsediğim bir şey daha var. O da bana tecavüz eden vahşileri soruşturmamış, onlara ceza bile vermemiş Mögen-Büren köyü parti yöneticisi Dongak Doldaş'ın kendisinin bizzat kanun koyucu kesilmesi idi. Yine kafamı kurcalayan bir öteki şeyse Öğretmen Şaktar'ın bana neden merhamet gösterdiğiydi.

Beni neden evine almış kendi yatağına yatırmış, beni neden yaşlı komşusuna tembihlemişti. Evine başkalarını neden kabul etmiyordu?

Öğretmen Şaktar ile birlikte ihtiyar kadın benim yanımda üç gece kaldılar ve yaralarımı kocakarı ilaçlarıyla iyileştirdiler. Şaktar öğretmen, Saylık kadının evinde yemek yiyordu. Saylık kadın öğretmene evinden su alıp getiriyor, bazen bir bakraç yoğurt da getirdiği oluyordu. Şaktar öğretmen okula giderken, Saylık kadın benim yanımda kalıyor, yaralarımı ayı ödüyüyle pansuman yapıyor, dağ sıçanı yağı içirtiyordu. Yolda yürürken aklımda kalan bir şey vardı. O da Saylık ablanın mavi dalemba kumaşından elbisesiydi. Benim kanımla lekelenen elbiselerime bakmış ve sana elbise yapalım diyerek sandıktan dalemba kumaşı çıkarmış ve yeni elbise dikmişti. O gün üvey babam bana erzak getirmişti. Ne olup bittiğini Şaktar Öğretmen ona anlattı. Üvey babam kimseyle konuşmadı. Köydeki bakkaldan çay, tütün satın aldı. Babam ile birlikte aynı ata binerek Üstü-Iymatı'ya doğru yola çıktık. Bir şeyi çok merak ediyordum. O yolculukta beni neden eyerin üstüne oturtmuştu. Eyere sadece yetişkinler oturur, adettir. Üvey babam benim arkamda oturmuş, güçlü kolları ile birlikte bana sarılmıştı. Elleri biraz gevşediğinde başım dönüyor ve eyerden düşecek gibi oluyordum. Üvey babamın ak kula atı, sırtındaki yolcuyu Üstü-Iymatı'ya sallanarak götürdü. Ansızın kışlağımıza gittiğimizi farkettim. Orada neler olduğunu bilmiyordum. Yolda başka yolcu da yoktu.

Yol Sadece at yolu. Kışlak. Üstü-Iymatı'daki eski kışlak. Eski bir yerleşim yeri. Üvey ailemin evine girdiğimde, sanki güneş beni ısıtıvermiş gibi olmuştu. Gel vakit gelmiştik. Üvey annem çok korkmuştu. Benden hiçbir şey istemediler, bana hiçbir şey sormadılar. Beni yedirip uyutmuşlar. Hemen uyumuşum.

Düş. İğrenç rüya. Rüyamda parti yöneticisi Doldaş Dongak'a gitmiştim. Bana tecavüz eden adamları cezalandırmasını isteyecektim. Sanki ak bir çadıra girmiş gibiydim. Doldaş Müdür bana çok samimi davranıyordu. Çok oralı olmadım. Doldaş Dongak "Neden geldin?" diye sordu. Sayın yönetici. Bu iğrenç adamlar bana tecavüz etti. Bu devirde bir kadına tecavüz edenin yargılanmasını gerektiren kanun var. Bana bunu yapanları yakalayıp mahkemeye sevk ediniz. Tek dileğim budur dedim. Sonra olan oldu. Doldaş Doldaş Müdür alnında tek bir gözü olan, bütün bedeni kara tüylerle kaplı bir

maymuna dönüştü. Bana kaşlarının altından bakarak, kibirle, korkunç sorular sordu: Baban memur muydu senin? Yok, dedim. “Baban soylu, zengin mi?” diye sordu. Yok, dedim. Baban kam mıydı, dedi. Yok dedim. Baban lama mıydı? dedi. Hayır, dedim. Her şey açık! Sen eğer fakir bir adamın kızıysan sana tecavüz eden adamlar, tutuklanıp hapse atılır, dedi.

Ansızın üç gözlü adam gözüktü; kolları, ayakları görünmüyordu. Üç gözlü baş sanki havada asılı kalmış gibiydi. Üç gözlü yaratık gezinmeye başladı. O üç gözlü, fısıldamaya başladı. Bu kız halk düşmanının kızıdır. Bunun babası Tuva ülkesini Japonlara sattığı için tutuklanmıştı. Bu kızın babası kontr bir adamdı, nasıl olur da bilmezsiniz. Halk düşmanlarının köküne kibrit suyu! Hepsi yok edilmelidir! Bu kız hiç şüphe yok ki halk düşmanının kızıdır. Bunu bir müdür olarak nasıl bilmezsiniz? Böyle dedikten sonra üç gözlü baş, yok oluverdi. Tek gözlü olan Doldaş Doğrak ağız dalaşına başladı. Sen soyunu benden sakladın. Ben her şeyi bilirim. Senin baban devrim karşıtı. Senin baban idam edilmiş bir düşman. Eğer sen halk düşmanıysan tabii ki güçlü oğlanlar sana tecavüz eder. Sonraki gün meclis toplanacak. Bir Rapor yazacağım. Zamanın yok. Nereden geldiyse oraya git. Sana tecavüz eden oğlanlar sana ne yaptıysa, senin kendi suçundur. Ateş olmayan yerden duman tütmez. Sen kendin suçlusun. Böyle dedikten sonra tek gözlü müdür kayboluverdi. Uyandım. Üvey ailemin sıcacık evinde yatarken buldum kendimi.

On Birinci Bölüm

Sinema da yasak

Hiçbir masalcının masalında olmayan şeyleri gördüm, dinledim. Daha önce duymadığım şeyler duydum. Daha öncesinde üvey babamın şunları söylediğini duymuştum, İrgit-Koşgur, nam-ı diğer Ulug-Ham, Holuraaş-Ham, İlbilig-Ham diye bilinirdi. O ihtiyar kam sadece kam olduğu için zulme uğramış, bu yüzden dikkatli olmak zorunda kalmıştır. Ben de ona çok güvenmemiştim. İlbiçi-Hamın oğlu Uspun-Dorju okulda görüldüğünde hemen oradan uzaklaştırılmış, diyorlar. Ben bu iğrenç olayı bizzat kendi gözlerimle gördüm. Kamların ve karşı devrimcilerin çocukları okula giremez diyorlardı, bu yüzden onların sinemaya gitme hakkının elinden alındığını

bilmiyordum. Benim güvendiğim üvey babam ve üvey annemdi. Avcı Sürün babamdı. Şever-Hoyug annemdi. Onların evinde yaşadığım müddetçe masallardaki kadınlar kızlar gibi yetiştiriliyordum. Güçlü kuvvetli, akıllı, cesur, hiçbir şeyden korkmayan biriydim. Bir şeyler yapmaya oldukça hevesliydim.

Mübarek ihtiyarların evindeyken onlara yardımcı oluyordum. Yakacak kuru çalı çırpı topluyor, çay demliyor, su taşıyordum. Evi temizliyordum. Kap kacakları temizliyordum. Özellikle porselenleri dizmeye bayılıyordum. Sökülmüş giysileri kendi isteğimle yamalayıp dikiyordum. Evin bütün işlerini gün dönüp akşam olmadan hallediyordum. Koyun keçi inek sağmalarına Hoyug annem hayret ediyordu. Eksik olan yanım beraber oynayacak bir arkadaşımın olmayışındı. Sadece üvey annemin eli ayağı oluyordum. Hoyug annem öğretmenim olup çıkmıştı. Tabaklanmış keçi postlarını kesip biçip üvey babama yelek yapıveriyordum. Diploma, övünç, maaş hakkında hiçbir şey düşünmüyordum. Sürün babam keçi postundan yapılma yeni giysimi verip alınımdan öpüp okşayınca çok sevinmiştim. Giysi dikip hayvanları sağıyor çin çayı demliyordum. Benim bildiklerim bunlardı. Bir inek buzağılamıştı. İşin ilginç, inek buzağısını istememişti. Ak alınlı, kızıl sarı bir inekti. Hoyug annem buzağıyı bana tutturuyor, ineğin burnunu da buzağısına yaklaştırıp şarkı söyler gibi hayır dua ediyordu. Yavrusunu istemeyen ineğe buzağısı böyle alıştırılıyordu. Akşam olmadan o inek buzağısıyla ilgilenir gibiydi. Sen artık yetişkin bir kızsın. Çok geçmeden kocaya varacaksın. Hayatta her şey var. Lazım olur, kızım. İneği iyice buzağısına alıştırılın. Ben buzağıyı tutayım. Sen bu huysuz canavarı zapt et” dedi. Ak alınlı kızıl sarı ineğin kuyruk sokumunu kaşağılayarak üvey annemi taklit etmiş, şarkı söyleyip ineği buzağısına alıştırmaya çalıştım. Yavrusunu önce istemeyen inek ahşap bakraçtaki tuzlu sudan içti ve ardından yavrusunu emziriverdi. Üstü-Iymatı’da geçirdiğim kışlarda inek alıştırmak o yaşlarda öğrendiğim bir bilim haline gelmişti. O zamanlar genç ve saftım ve gelecekte insanların buzağılarını istemeyen ineklerini yavrularına alıştırarak yaşayacağımı biliyordum. Üvey babam dağ sıçanı, yaban keçisi avlıyordu. Öldürdüğü yaban keçisinin böbreğini genellikle ben yiyordum. Sürün babama hiç karşı gelmiyordum. Hatta o zalim oğlanlar tarafından tecavüze uğradığımı ihtiyar

anneme bile söylediğini hiç duymadım. Üvey annem üvey babam hayatta oldukça ben de onların evinde yaşarım diye düşünüyordum. İnsan genç çağlarında ölümü, açlığı, çıkmazları düşünmez. Mümkünse her yılın dört mevsimini Üstü-Iymatı'da geçirmek istiyordum. Göçmen kuşlar aynı yerde kalmaz, derler. Yörük ağılı da tek yerde durmaz.

Üstü-Iymatı'dan göçerek Kızıl-Haya yakınlarına konmuştuk. Artık kışlakta değil, yayladaydık. Babam yeni yuvamızı iyi ısınan bir alana kurmuştu. Üvey babamla üvey annem ben yokken hakkımda konuşuyordu. Ben evde olunca havadan sudan konuşuyordu. Bir keresinde sıcak bir gündeydik. Evin dibinde oturmuş yün eğiriyordum. Onlar benim uzaklaştığımı düşünmüş olacaklar ki kendi aralarında şunları konuşmuşlar: Üvey babam "Çok akıllı. Onu nasıl eğitiriz?" diye derin düşüncelere dalmış. Artık yetişkin bir kız. Zavallının yoluna taş koymak olmaz. Annem "Halkın toplandığı yere yakın göçer" diye konuşmuştu. Daha sonra anlamıştım meseleyi. Zavallılar beni halkın gelip geçtiği bir alana göç etmişti. Köyde okul binası, bakkal, yöneticilerin toplandığı bir köy kulübü de vardı. Mögen-Büren'imize sinema filmleri bazen birtakım artistler geliyor bazense bölge merkezinden bazense başkent Kızıldan müfettişler geliyordu. Sağ salım bugünlere ermiş insanım. Sinema gelmiş diyorlardı. Sinemada film gösterimi olmalıydı. Üvey annemin kulağı delikti. Kimden duyduğunu sormadım.

Üvey annem, "Sen artık genç kızsın. Gençlerin toplandığı yere git. Sinema gelmiş diyorlar. Bilet satın al. Genç dediğin evde oturur mu hiç? Çabuk git! Hadi!" deyip bana üç ruble verdi.

Gece oldu. Oraya gitmem. Akılsız erkekler insana zarar verir, dedim. Üvey annem "Korkuyorsun korkma, baban karşılayacak." deyince ikna olup kulübe gittim. Binanın önüne delikanlının biri masa koymuş, bilet satıyordu. Birbirinin arkası sıra duran insanların arkasına katıldım. Sanki o civardaki yediden yetmişe bütün herkes çıkıp gelmişti. Kuyrukta sıra bekleyip bir bilet satın aldım. Kulüp dardı. Yirmi kişi alırdı. Yüzden fazla insan gelmişti. Bu yüzden film dışarda gösterilecekti. Dongak Doldaş "Bilet almayanlar filmi seyredemez. Sadece bilet alanlar buraya geçebilir." diye emir veriyordu.

Güçlü insanlar önceden ittire kaktıra içeri girmişlerdi. Köy kulübünün kapısının ağzına asılan beyaz bezde film gösterilecekti.

Meydanın etrafına nöbetçiler bile dizilmişti. Hiçbir taviz verilmiyordu. Biletsizlerin geçmesine izin verilmiyordu, bundan dolayı keyifli bir akşam olacağını düşünüyordum. Kim bilir neden, kalabalığı görünce benim de sinema izleme isteğim artmıştı. En sonunda alana girdim. Film başlayıverdi. Doğrak Doldaş "durun" diye çemkirdi. Bir kişi "Ne oldu?" diye homurdandı. Amir Doğrak "Aranızda bir kontrun tohumu var. O pisliği dışarı çıkarmadıkça film izlenemez!" diye köpürdü. Tok sesli bir adam "Bedava girmiş değil. Film izlemek, bilet alanların hakkı değil mi?" dedi. O adamın bana destek olduğunu görünce, rahatlamıştım. Doldaş Müdür "Halk düşmanının kızı film seyrederiz." diye saydırdıktan sonra hazır bulunan iki adamı iki taraftan kavradılar beni. Yanan lambanın ışığında insanları yüzlerinden tanıyordum. Onlar geçen gün bana tecavüz eden Anğırban ve Mejegen'di. Kapana kısılmış kurt gibi sağa sola doğru kıpraşıp yırgalanıp duruyordum. İki kolumu tutup iki yana genişçe açtılar. Öfkelenmiş bir kalp ne yapmaz ki demişler. İşkence çekerken Anğırban'ın kulağını ısırdım. Acıyla haykırarak kaçtı. Mejegen'in üstüne atlayarak eğri burnunu yakalayıp ısırdım. Kendime geldiğimde çıkış kapısının ağzında bir başımaydım. Anğırban'ın Zavallı burnum. Kontr kızı burnumu ısırdı." şeklindeki kavgacı sözlerini duyan halk oraya yığıldı. Mejegen'in "Yazık burnuma. Kontr kızı burnumu ısırdı." diye bağırarak duyan kalabalıkta gülüşmeler yaşanmıştı. "Sınıf düşmanının kızı bizimle birlikte film izleme hakkı yok." dendiikten sonra güçlü kuvvetli bir adam ensemden tutup beni kalabalığın içinden çıkardı. Taşlığın üstüne yüzükoyun düşüp bayılmışım. Orada ne kadar yattığımı bilmiyorum. Birisi beni omzumdan tutup çekti. Üvey babam gelmişti, beni alıp eve götürdü. Sonradan öğrendim. Beni sinemadan çıkarttıran kişi Doldaş Müdür imiş. Üvey babam üvey annem başıma gelenlerden dolayı oldukça mahzun olmuştu. Yaşananların benim yüzümden mi yoksa başkasının yüzünde mi olduğuna aklım ermemişti. Bir kişinin kulağını bir başkasınınsa burnunu dişlemiştim. Beni ne zaman tutuklamaya gelecektiler acaba? Beni ne zaman yargılayacaklarını düşünüyordum. Koyun güderken ıssız yerlerde ağlayarak bunalmış gönlümü boşalttım. İnek sağdım,

yavrusunu istemeyen ineğe buzağısını alıştırmış oldum. Beni bir tür akıl hastalığı esir almıştı.

On İkinci Bölüm

At Başlı İgil Sazım

Kadın kısmısı igil çalar mıydı? Bilmem. Bir masalcı olan üvey babam ilgil çalabiliyordu. Ben de igil çalıyordum. Annemin babamın koyunlarını keçilerini otlatmakla geçiyordu yaz günlerim. Yemek pişirmeyi bitirip otardığım küçükbaş hayvanlar bir yerde toplu şekilde yayılmış oluyordu. Ben yüksek bir yere oturuyor igilimle meşgul oluyordum. Benim bildiklerim, ninemin öğrettiği hayvan sağmak, elbise dikmek gibi şeylerdi. Benim hatırladıklarım, dedemin eski türküleri, eski besteleri, eski zamanların güzel masalları. Eski zamanların kederli bestelerini igilimle çalıyor, üvey babamın türkülerini söylüyordum.

Kamçı bilir at başını

Ağrısı nasıl diner ki?

İnsan bilir insanın başını

Istırabı nasıl geçer ki?

İdam edilen babam aklıma gelince eski atalarımın kederli türküsünü söylüyordum. Bu türkü Tuva ülkesinin derebeylik düzende olduğu zamanların bir ürünü olabilir miydi? Bu acıklı beste, zalim yöneticilerce ezilmiş halkın, hakların elinden alınmış halkın feryadıydı. Yabancı derebeyleri yoksul halkın kanını içti, elini kolunu demir prangalarla bağladı. Demek o ki Tuva bugün hürdür. Artık demek ki halkın da yönetici sınıfı gibi hakları var öyle mi? Gerçekten de özgür iradenin dönemi mi? Gerçekten de insanların eşit hakları mı var? Benim babam neredeki peki? Hayvan mı çaldı? Birini mi bıçakladı? Babamın suçu günahı yok. Babam ünlü bir avcıydı. Babam çoluğunu çocuğunu avladıklarını eti ile besliyordu.

Möngün-Tayga'nın dağ sıçanlarını avlayarak hayatımızı idame ettiriyordu. Benim babam Möngün-Tayga'nın Mögen-Büren köyü civarında yaşıyor, oradan uzaklara gitmiyordu. Babam bir kere bile Japonya'ya gitmiş

ve Japonca öğrenmiş biri değildi. Benim babam nasıl bir Japon ajanı olsun? Benim babam, atalarının mezarlarının olduğu Möngün-Taygalydı. Babam nasıl olur da halkını Japon zalimlere satardı? Bırakın Tokyo şehrini, benim babam Tuva'da Kızıl'a bir kere bile gitmemişti. Kimin iftirasına kurban gitmişti? Nerededir babamın kabri?

Kara iftiranın kanlı günü! Babamı ne zaman vurdular? Babamı kim ağır cezaya çarptırdı? Babam sağ olsaydı annem de bugün hayatta olacaktı. Babam yaşıyor olsa iki kız kardeşim, dört erkek kardeşim de bugün yaşıyor olacaktı. Ve babam yaşıyor olsa hiç kimse beni okumakta olduğum okuldan çekip atamayacaktı. Babam hayatta olsa kim kovabilirdi ki beni sinemadan! Babam sağ olsaydı her nere gitsem yolum, orta ve yüksek öğrenimin kapısı açık olacaktı. Babam sağ olsaydı, gözlerimin yaşı dökülmeyecekti. Kara iftiranın kara ölümü! Yaşım büyüdükçe annemi sürekli hatırlar oluyorum! Yak yağarken, hayvanın sinekleri kovarken savurduğu kuyruğu yanağıma değince, annemin yanağıma okşayan o yumuşak elini hatırlıyorum. Annem şimdi nerede peki? Babam hayatta olsa annemin de yaşıyor olacağına ne şüphe. Zavallı annem, büyük bir suç işlediği için babamın idam edildiğini bizlerden saklıyormuş. Bir gece annem o harabe içinde beni kucaklamış uyurken sayıklıyordu. Annemin babamı geri çağırdığını anlıyordum. O anlarda neler fısıldadığını şimdi düşününce anlıyorum ki annemin son dileği o sözlerindeymiş. O anlarda annemin o son dileğinin kimden neyi dilemek olduğunu ben nereden bilebilirdim ki! Zavallı annem sağ olsa, ben kimseye hakaret ettirmezdim. Annem beni fırtınadan koruyan, yakalandığım kızamık belasını iyileştiren, soğukta sarılarak beni ısıtan kutsal varlığım. Benim gördüğüm şeyler, şimdi gözüme daha az gözüküyor. Anne babamın eşyalarından yana hiçbir şey görünmüyordu. Duyduğuma göre onların el konulan eşyaları, yok pahasına satılmış. Annemin el konulan gümüş yüzüğünü etraftaki kızlarda, kadınlarda aradım, ama göremedim. Ailemin el konulan besi hayvanları da kaybolmuştu. Onlara ne olduğu bilen yoktu. Tüm yaşananlardan sonra geriye sağ kalan köpeğimiz Hartıgajık olmuştu. O talihsiz biçare de başıboş gezip artıkcılıkla karnını doyurup bahtı kara annemin kabrini bulmuş ve onu korumuştur. İnsanı şaşırtan bir akıllıkta olan köpeğin de yazgısı karaydı. Ben görmüş değildim, olanları sadece işittim. Aç

kalmış kurtlar annemin mezarını bekleyen, onu koruyan Hartıgajık'ı parçalayıp yemiş, iliğini kemiğini sömürmüşler.

Benim kederli yüreğimi yumuşatan tek şey ise türküydü. Koyunların kuzuların çıkardığı sesler kulağıma hoş geliyor. Keçilerin oğlakların oynaması benim içimi ferahlatır. İlk kar yağdığında, buzağının hazin sesi, ailemi, erkek ve kız kardeşlerimi aklıma getiriyor. Kaynak syunun bir çatlaktan çıkarken çıkardığı sesi duyduğumda, zavallı annemin küçük kardeşlerime söylediği ninniler aklıma geliyor. Mukaddes hayvanların, kutsanmış pınarların, kutsanmış kam ağacının, kutsanmış tel ıyaşın⁵³ kara kaderimden beni koruduğunu düşünüyordum. Öz babamdan üvey babamdan kadim efsaneleri ve masallarını dinleyerek büyümüşüm.

Bir tuvali kutsanmış ağacı baltayla kesmez, derler. Tuvalar mukaddes sayılan hayvanları öldürüp etini yemez, derler. Tuvalar için “kutsal” demek, ulu bir kanun demektir. Atalarımızın günümüze miraz bıraktığı kutsal kanunu kutsama, takdistir. Benimle aynı yazgıyı taşıyan Uspun-Dorju ağabeyin söylediklerini sık sık anımsıyorum. Kamın oğlu olduğu için onun da eğitim hayatını sürdürmesine müsaade edilmemişti. Beni okuldan kontr kızı olduğum için atmıştılar. Gerçeği ifade etmek gerekirse ben üvey babamın bana verdiği isimle okula kaydolmuştum. Hevesle öğrencilik yapıyordum. Tam yetkili soruşturmacılar benim aslımı öğrendikten sonra öğrenim hakkımı elimden aldılar. Uspun-Dorju'nun babası Ulug-Ham'ın bir kutsal enenmiş koçu varmış. O koçu hırsızın biri çalıp yemiş. O hırsız Ulug-Ham beddua ettikten sonra belasını bulmuş. O hırsızın babası Ulug-Ham'a ak kurdela sunarak sulh dilemiş, içki ikramında bulunarak oğlunun canını bağışlamasını dilemiş. Ne hüznü hadise. Mukaddes enenmiş boz koçun kaderi de benim kaderimden farksız idi. Hâl böyleyken koçun sahibi olan kam, düşmanından koçun diyetini istemiş. Benimse hayatımı mahveden düşmanlarıma diyet ödetmeye hakkım yoktu.

Ben igil çalarken dört boynuzlu bir sarı kart keçi yanıma geldi. Üvey annem o hayvanın mukaddes bir keçi olduğunu söylüyordu. Özel bir keçiymiş. O seçkin keçiyi kutsal yapan şey boynuzları mı, tüyleri mi yoksa

⁵³ Tel ıyaş "Aynı kökten çıkan iki ayrı ağaç"

sarımtırak rengi miydi bilmiyorum. Sarı keçi çoğunlukla sürüyü yönetendi. Göçerken dağdan yürüyen nehrin geçildiği yere tesadüf ettik. Bir koyun keçi sürüsü, suyu coşkun olan nehrin kenarında gelip yayılmıştı. Bense geçitten geçmeyen koyun ve keçileri toplayamadığım için ağlıyordum. Üvey babam sesimi duyunca bağırdı "Kutsal keçiği tut kızım!" Hızlı adımlarla ilerliyordum. Mukaddes sarı keçiği boynuzundan tutup sürüye çekiyordum. Düve gibi keçiydi, elin keçinin boynuzuna değse ağrıyordu. Üvey babam "Mukaddes keçiği suya sok kızım." dedi. Üvey babamın bir dediğini iki etmezdim. Su, mukaddes keçinin çenesine değiyor ben bekliyordum. İşte öyle akıllı bir hayvandı ki hemen coşkun akan suyu geçiverdi. Derin sudan korkan sürü mukaddes keçinin ardından suya girdi. Kutsal keçi benim yanımda dursa, otlayan koyun ve keçiler otlamaz, tek bir yerde toplanıverirler.

Kayanın rüzgâr almayan tarafına oturup igil çalmaya başladım. Sarı keçim igilimden çıkan tınıları duyup şaşkınlıkla yanıma geldi. Sürü de yamaçta durup kaldı. Yağmur başlayınca gönlüm hüzün doluyordu ve bu yüzden igil çalıyordum. Kendi kendime aklıma gelen türkülerini çalıp söylüyordum kendi kendime. Nedendir bilmem içli bir insandım, sık sık babamın annemin ve yine kardeşlerimin hasretliğini çekiyor eski bestelerini çalıp söylüyordum. Annemi babamı benden ayıran kimdi? Annemin babamın birileriyle dalaştığını duymuşluğum yoktu. Birileriyle husumet yaşadığını da görmemiştim. Kara iftiranın kanlı eli, çoluk çocuğunu yetiştirerek saygın bir hayat yaşayan ailemden beni ayırmıştı. Annem ve babam sadece karınlarını doyurarak yaşamayı arzu ediyorlardı. Annem babam çoluk çocuğunu dizinin dibinde tutup evini barkını gözetip sürdürdüğü kültür mirasına sahip çıktığı atalarının yurdu olan hayırsever Mönğün-Tayga'da hayat sürmeye devam etmek istiyordu. Peki şimdi ne oldu? Babam nerede kurşuna dizildi, nereye gömüldü? Peki neden? Öz annem biricik kızını, beni soğuktan korurken vefat etmişti. Babamı silahlı adamlar sürüyüp götürürken zavallı annem beterin beterinini görüp belaya batıp kalmıştı. Evi barkı kim geçindirecekti, oğlu mu kızı mı? Hayatta kalan tek yavrusuydum. Ben de ölürsem biçare anne babamın soyu soppu kuruyacak. Ben nasıl öldüm evlenmek mutluluğunu tatmadan! Oğullar, kızlar doğuracaktım. Benim evlatlarım, annemin babamın yurdunda yaşayacak, onların izinden gidecekti. Zavallı annemin aklından ne

geçiyordu? O hatırladığıma göre, hayvanları güderken şöyle bir türkü söylüyordu:

Eğri ağacın başında

Kartal tüylü ok kaldı.

Eşimle bizim aramızda

Söylenmemiş sözler kaldı.

Unutmadım. Asla unutmayacağım. Babamı silahlı adamlar ovadan sürükleyip çıkarırken yalın ayak koşuyor birşeyler söylüyordun anneciğim. Anneciğim! Senin sesin, babama ulaştı mı ulaşmadı mı, bunu ben bilemem. Babam da sana ve çocuklarına bir şeyler söylemeyi düşünmüş son nasihatlerini vermeye yeltenmişti, mazlum babam öğütlerini bize duyuramadı. O elleri kanlı, silahlı işkenceciler onu zorla evinden çıkarıp götürdüler. Küçük çocukları, babalarının annelerinden silahlı adamlarca koparılışına tanıklık ediyorken yaşananlara akıl erdirebiliyor muydu acaba? Annesinden ayrılan kulun ölür. Taze fidan kırılırsa kurur.

Ördek yavruları annesinden ayrılırsa, kolu kanadı kırılmış gibi olur. O zamanlar eşkiyalar başkaldırmamıştı. O zamanlar savaş da yoktu. O zamanlar huzur hâkimdi. Görkemli barış döneminde nedendir bu musibetler silsilesi bizim hanemizi vurmuştu? Otlar rüzgârda dalgalanmadan, yatan koyun ayaklanmadan, hangi iblis yedi kardeşi, bizi, birbirimizden ayırdı? Artık bir başına kalmış bir kız çocuğuydum. Eğer ben kocaya gitmezsem çocuk doğurmazsam anne babamın soyu kesilmez miydi? Devrim karşıtı yaftası üzerime yapıştığından beri, kaderim prangalanmıştı. Türküler beni ferahlatıyordu. Beni karanlık düşüncelerin içinden iş güç sıyrabilirdi. Ölüm isteğimden beni üvey annem üvey babam çekip çıkarmıştı. Sarı teke etrafımda koşuşurken aksırırverdi. Keçiler kurt gördüğünde, oğlakladığında böyle yapar. İgilimi bir kayaya dayadım, etrafa baktım. Orada ak alınlı kara bir çebiç bir şey yalıyordu. Heybemi alıp koşup yetiştim. Doğan oğlaklar ikizdi. Doğan oğlakların burnunu temizledim. İkiz oğlakları heybeme sokarak sırtıma aldım.

Mutluluk. Büyük mutluluk. Bana karşı şefkat dolu olan ihtiyarlar büyük bir mutluluk kaynağıydı. Üvey anne babamın yanına gitmeyi düşünüdüm, uzakta değillerdi. Sarı teke yolun başına doğru yürüdü. Keçiler, koyunlar kutsal sarı tekenin arkasına dizildi. İgil sazımı koltuklayıp köyüme doğru yola düştüm. Sırtımda taşıdığım tekeler, bana yitirdiğim kardeşlerimi hatırlatıyordu. Üvey ailemin evi görünmüştü. Havada pus vardı. Babam sert ve kızgın bir görüntü arz ediyordu, kısa piposunu tütürerekten oturuyordu. Annem şiltesinde oturuyordu. Kavga mı etmişlerdi? Yüzlerinde belirgin bir endişe görünmüyordu. Üvey babamın yüzündeysen bir öfke vardı. Yaşlıları böyle endişelendiren neydi?

Evde çay içtikten sonra evden dışarı çıktım. Hayvanlarımızı sayıp ahıra soktum. Sakin ve huzurlu bir akşamdı. Yıldızlar Biçe-Möngün-Tayga'nın sırtına yaklamıştı. Ak alınlı siyah çebicimin ikiz tekesini emzirtip eve girdim. Etlî çorba pişirip yedik, sonra da uyuduk. Ben yüklüğün önünde yatıyordum. Üvey annem yer yatağında yatıyordu. Üvey babam, ocağın yanında, kuru atın deri kolan örtüsünü salmış, dana postunun üstüne yatmıştı. Hemen uyudum.

Çok geç olmuştu. Nedense uyandım. İhtiyarlar sohbet ediyordu. Üvey annem öfkeyle “Doldaş Doḡgak’ın hiç merhameti yok mu?” dedi. Ben sana nasıl yalan söylerim. Senin kardeşin de devrim karşıtlığı yaptı. Dahası senin evinde kurşuna dizilen devrim karşıtının kızı da saklanıyor. Bundan sonra temiz partinin kimliğine zarar verme hakkın yok deyip beni partiden attılar. Seni kimler suçluyor? Yönetici Doḡgak Doldaş çok güçlendi. Diğer yoldaşlar bana düşmansın da demedi, yoldaşsın da demedi. Diğer yoldaşlar Doldaş’a uşak oldular. İşin aslını anladım. Ben koyun otlatırken üvey babam ilçeye inmişti. Parti yöneticilerinin gizli bir toplantısı olacağı haberi evimize kadar gelmişti. Üvey babamı, o masum adamı, devrim karşıtlığı yapan düşmanın, halk düşmanı hainin kızını evinde sakladığı için, parti üyeliğinden atmıştılar. Yaşlı Sürün-Hertek “kızıl bileti”⁵⁴ haksız yere elinden alındığı için çok öfkeliydi. Çok endişelendim. Üvey babamın beni kovacağını sanmıştım. Tek bir kötü söz söylemedi. Üvey annem üvey babamın beni fazlalık göreceğini sanmıştım. Tek kaba söz etmedi.

⁵⁴ Kızıl bilet: Komünist Parti üyelerine verilen üyelik belgesi.

Gece. Sakin bir geceydi. Yıldızlı geceler insanların aklına olmayacak düşünceler getirir derler. Aklım sükûnet bulunca, yatacaktım. Daha önce düşünmediğim bir gerçek aklıma gelmişti, bu kocamışların evinden ayrılırsam sığınacağım başka bir yer yoktu. Çadırın tavan penceresinden seyrederken uyuklamaya başladım. Altımda dağ keçisinin postu sıcacık seriliydi. Üstüme örtündüğüm koyun postu ocak kenarında ısınmıştı. Bacaklarımı kastım, ellerimi yumruk yaptım. Üvey babam "Doldaş Müdür canavarlaşmış." dedi. Üvey annem "Bu kızımız zekâ küpüdür." dedi. Bense o zaman mutlu oldum ve tekrar uyudum.

On Üçüncü Bölüm

Bebek Düşürüşüm

Dolgar teyze bize gelmişti. Altmış yaşında varmış, kapkara saçlı, dişleri bir tanesi bile dökülmemiş dişleri bembeyaz. Tabiatı sakin, sesi yumuşaktı. Boz bir çadırı ve tek bir sağmal ineği vardı. Son derece hamarattı. İnsanların siparişlerini yaparak geçimini sağlıyordu. Bizim Mögen-Büren köyünde şöhreti olan yetenekli bir teyzeydi. Annem babam hayattayken evimize gelirdi. Zavallı annem Dolgar teyzeye çocuk giysileri diktirir ücretini hemen verirdi. O teyze bir kap un ya da bir dikimlik daalimba kumaşı alınca çok mutlu olurdu. Bir keresinde babamın avlanırken giydiği ayakkabıları elden geçirmişti. O ayakkabıların derisini parlatıp döve döve yumuşatıp dikmişti. Babam Dolgar teyzenin diktiği ayakkabının su geçirmeyeceğini söylemişti. Yetişkinler konuşurken çoluk çocuk onların yanında durmaz. Dışarı çıkıp ikiz oğlakları emzirttim. Alnı ak olan siyah çebiç ikiz oğlaklarını doyurmuyordu, bu yüzden onlara inek sağımından arta kalan sütü içirdim. Yetişkinler evde görüşüyordular. Sohbet çok eğlenceliydi, sohbette büyük bir vazife yerine getirildi. Üvey babam "İnsanın yanında insan olması iyidir. Eş dostla yaşayarak yaşlanan mutlu olur. Bir başına yaşamak keder verir. Biz de yaşlandık. Sen de yaşlandın. İki çadır, bir aile şeklinde yaşayalım. Birbirimizi gözeterek yaşayalım." Dedi. Üvey annemin "Kızımız çok çalışkan." diyerek bana hayır dua etmesi beni çok mutlu etmişti. Dolgar teyze beni oğluna istemeye gelmişti. Oğlu askerlikten terhis olmuş tezkere almış, okuma yazması oldukça iyiydi. Dolgar teyzenin koltuğunun altına aldığı çayla bize

geldiğini görüyordum. Malı mülkü yerinde olsa görücü gelirken etle, içkiyle gelirdi herhalde. Davul bile dengi dengine derler? Oğluna kız istemeye gelen kadın, eski geleneklere uygun bir biçimde eli boş gelmemiştir. Üvey annemin "Temiz kıyafetlerini giyin kızım. Damadımızın gelmesi çok sürmez." demesine memnun olmuştum. O zamana kadar Dolgar teyzenin oğlunu hiç görmemiştım. Adının Dostak-Hertek olduğunu işitmiştım. Babasız, piç diyorlardı ona. Saf aklımla o adamın yüzünü gözünü görmek istiyordum.

Akranım olan kızların tamamı evden ayrılmıştı. Evlenenler evlenmişti, eğitim almak isteyenler uzaklara gitmişti. Yaşım gelmiş, genç kız olmuştum; o sıralarda Mögen-Büren'in delikanlıları beni neden görmezden geliyor diye düşünüp üzülyordum. Nişan olmuştu, fakat o sırada henüz damat oğlan gelmemiştir. Üvey annem ve üvey babam da delikanlıyı beklediği görmek istediği için dışarı çıkıp Dolgar teyzenin evinin yanına gitmiştiler. Ben de bütün kalbimle seveceğim delikanlının geleceği anı bekliyordum. Tam tamına üç gün geçti, tam öğlen vakti Dostak-Hertek evimize geldi. Damat olacak delikanlı akşam ya da gece gelir derler. Bu neden güpegündüz geldi diye şaşırmiştım. Dostak'ın üzerindeki asker kıyafeti oldukça dikkat çekiciydi. Sivri bir börk takmış, sırtına boz bir palto geçirmiş, sarı maroken bir kuşak sarmış, parlak çizmeler giymiştir. Elinde sarı bir çanta vardı. O delikanlının yüzü güneşte yanmıştı; şişkin burunluydu, sırık gibi uzun boyluydu, çenesinde kara bir ben vardı, çekik gözleri kapkaraydı. Her nasılsa Dostak'ın kara parlak dana derisinden çizmeleri dikkat çekiyordu.

Dışarı çıktım. Onlar konuşmaya koyulmuştu. Üvey babamın "Müdür sekreteri gibi adam!" dediğini duydum. Artık onların arasında geçen karşılıklı konuşmalara dikkat etmiyordum, ahıra yaslanmış dikiliyordum. Üstümde yeni ve temiz giysilerim vardı, Dolgar teyzenin oğlunu bekliyordum. Dostak evden dışarı yollanıp beni gördü ve "Kızınız bu mu?" diye sordu. Üvey annem babam ev kapısının ağzında sessiz sakın duruyordular. Yanıma yaklaşmadı, direkte bağlı atına yürüdü. Üvey babam "Acele ediyorsunuz oğlum, gelin içeri oturun." diyerek güveyini durdurmaya çalıştı. Dostak atının uzun dizginini çözüp ayakta durdu. Benimle ilgilenmediğini, aklının köy merkezine gitmek olduğunu düşündüm. "Annenin gelin olarak istediği kız

budur. Konuşup tanışın." diyen üvey babam eve girdi. Üvey annem de ahırın yanından yürüyüp eve girdi. İhtiyarların düşüncesi ikimizin bir yerde buluşup konuşmamızdan, birbirimize ısınmamızdan gezip dolaşmamızdan yana gibiydi.

Akıl gibi bir şey var mı? Dostak ağabey, benimle eğlenip boş yere gülüştü. Âşık olan erkek sevdiği kızın parmağına gümüş yüzüğü takar diye işitmiştim. Ölmüş annemin bana verdiği gümüş yüzük sol elimin orta parmağına takılıydı. Parmağımdaki yüzüğü kasten Dostak'ın kara gözlerine doğru tuttuğumda şaşırdı. Gönlüm kendiliğinden karardı. Dostak-Hertek telaşla "Sen Möngün-Tayga iyesisin, o sensin." diyerek atına atlayıp geldiği yoldan gitti. Aklımda çeşitli düşünceler belirdi ve endişelendim. "Asker üniforması giyiyorsun diye kendini bir halt mı sanıyorsun? Askerî üniforman yıpranacaktır Dostak. Dostak, benden daha güzelini bulacağını mı sandın? Kimi kendine eş olarak almayı düşünüyorsun?" gibi sözler ettim. "Yaşlı anneni sevindirmeyecek biri misin? Yaşlı anneni incitmek mi istiyorsun? Annen kadının oğluna istediği kız benim. Bana gelip de benden neden kaçtın? Beni niçin aşağıladın? Benim sifilis mi olduğumu sandın? Küstahlaşma. Ayın on beşi on dördü gibi temiz ve çekici bir kıyım. Zor beğenerek çoğu isteyip aza muhtaç olacaksın. Ahalide erkek tükenmiş değil, bir delikanlı beni bulacaktır elbet. Ben kimden aşağı kalır haldeyim ki? İnsan ezme, Dostak. Bundan böyle ya görüşürüz ya görüşmeyiz." diye içimden konuştum.

Dolgar teyzeyi hiç kötü göremedim. Dolgar teyzeyi hakikatli ve alçakgönüllü bir insan olarak bildim. Dolgar teyze bir sabah evimize geldi. Artık korktuğum bir şey yoktu. Üç ihtiyarın konuşmalarını dinliyordum. Çoğunlukla konuşan taraf Dolgar teyzeydi. Dolgar teyzenin oğlunun ne diye evlenmeyeceğini o esnada anladım. Dolgar teyze "Laf dinlemez bir oğuldur. Önce benim sözlerimi dinleyin. Oğlum dedi ki -Avcı Sürün'ün kızına dünürücü git anneciğim. Askerden terhis oldum. Ev bark sahibi bir insan olarak yaşayacağım. Kızını oğluma isteyişimin özü böyledir. Oğlum, Doldaş Müdür ile karşılaştıktan sonra değişti. Sizden bir şey saklamam. Oğlumun dedikleri korkunç. Benim de sebeplerim var. Evinizden çıkıp yürüyerek bakkalın yanına gittim. Ona gelen tanıdıklarına oğluma kız baktığımdan bahsettim.

Doldaş Darga bana bir sigara ikram edip -Kimin kızını gelinin yapacaksın?- diye sordu. Ben -Sürüş-Hertek'in üvey kızını- dedim. Ondan sonra o müdür konuşmayı kesip yanımdan uzaklaştı." dedi. Üvey babam, "Doldaş sana neler söyledi." Diye sordu. Sonradan düşününce her şey o anda açıklığa kavuşmuştu. Dolgar teyze "Doldaş bana, -kontrun kızından gelin yapılmaz. Kontrun oğluna eş olunmaz." diye propaganda yaptı. Üvey annem "Kontrun kızı kimmiş?" sorusuyla geçmişimi saklamaya yeltendi. Dolgar teyze "Ben nereden bileyim." dedi ve başını öbür tarafa çevirdi. İlk nişanımı benden ayıranın sarı şeytan Doldaş Dongak olduğunu anlamıştım. Gençliğimin verdiği saflıkla o zaman artık kimsenin beni oğluna istemeyeceğini düşünür olmuştum.

Şaktar öğretmen bize gelir oldu. Üvey anne babam, öğretmen Şaktar'a saygı duyuyordu. O zamanlar bekâr olduğum halde öğretmen Şaktar ile karı koca gibiydik. Şaktar öğretmenin evine gitmesinden korkuyordum. İnsanların özel hayatlarına müdahale edilmez derler, demek o da yalanmış. Kontr kızını kendisine eş yapan öğretmen sözü Mögen-Büren köyünde yayılmıştı. Sanki sadece Biçe-Möngün-Tayga aynıydı, ondan başka her şey değişmişti. Yaşlı anne babamın evine sürekli gelenler tamamen evimizden ayaklarını kesmişlerdi. Tuhaf şeylerden biri de babamın taygaya kütük çekmeye gönderilmesiydi. Yaşını başını almış bir adam ne diye uzağa yollanırdı? Üvey babamdan genç ve güçlü insanlar köylerinde, evlerinde oturmuyorlar mıydı? Meselenin aslını astarını anlamamıştım.

Bir gün şu sözler duyuldu. Bu sözleri bize söyleyen Dolgar teyzeydi. O teyzenin dediğine göre aslında onun oğlu bir kızda kalıyormuş, o esnada beni gelip istemesi de oldukça ilginçti. Şaktar öğretmenin öğretmenlik yapma hakkı bütünüyle elinden alınmış. Kontr kızını eş seçen kişi hostug evlatlarına nasıl öğretmenlik yapar denmiş. Ben köye gitmemiştim. Öğretmenin evinde yalnız da kalmamıştım. Şaktar öğretmen evinde beraber yaşayacağımızı sanıyormuş. Ben bundan utanmıştım. Şaktar öğretmen akşamleyin bizim evimizdeydi, onu kim getirmişti?

Ben genç bir kız olmuştum, kimle yaşayacağımı kendim bilirdim. Öğretmen Şaktar tekrar bana gelmişti. Üvey anne babamla beraber

yaşıyorduk. Kendimi onlara yakın hissediyordum. Artık Möngün-Tayga'mdan biriyle beraber yaşayamayacağımı hissediyordum. Ben anne olacaktım. Bilhassa anne olacaktım. Şaktar öğretmenden belki kızım olurdu belki oğlum. Benim amacım anne olmaktı. Dolgar kadın tek oğluna danışmadan nasıl talipli olmuştu. Ben de bir erkek çocuğu doğuracak onu yetiştirecektim. Ağıldan ağıla geçip çocuğumu besler büyütürdüm. Benim babam azılı bir halk düşmanı olamazdı. İdam edilen babamın evine yerleşir, onun izinden gidecek bir oğlan sahibi olurum. Belki de kız çocuğum olurdu. Bana yalnızca evlat gerekti. Evlatlar bana bakmayacak da olsa anne olacaktım. Benim dünyaya kadın olarak gelmeme uygun olan anne olmamdı. Daha türlü türlü düşüncelere dalmakla neye varmış oluyordum? Zaten insanlık tarihinin benim düşüncelerime ihtiyacı yoktu. Kontr kızı ile oğlu gibi mutluluk görmemiş insanlar Tuva topraklarının her tarafında vardı. Peki Benim gibi çilekeş doğanı var mıydı?

Dağ sıçanları kış uykusuna yattığında beni köy merkezine getirttiler. Kadim Tuvaların ve Moğolların Biçe-Möngün-Tayga'da ayınler tertip ettikleri kutsal kurgan kendisini göstermişti. Muhtarlıktan içeri girdim. Selam verdim, kimse selamımı almadı. Okulun yemeklik suyunu taşıyacaksın. Dongak Doldaş "Yerleri sileceksin!" diye emir verdi. "Hamileyim." diyerek gerçeği söyledim. Doldaş Müdür "Mögen-Büren köyü halkından mısın?" dedi. Evet dedim. Endişenmişim. Doldaş Müdür "Burası karakol değil. Sen artık özgür bir insansın. Vatandaş verilen emri yerine getirir" diyerek zili çaldı. Silahlı adamlar gelip beni tutuklayacak diye kafamı öbür tarafa çevirdim. Mögen-Büren köyünde güçlü kuvvetli bir sürü adam var. Neden onlara su taşıtılmıyor? Bu çok ilginçti.

Gün doğumunda ayak tabanlarım şişiyordu. O zamanlar okulun yanında yöresinde bir su kuyu açılmamıştı. Su nehirden taşınıyordu. İlk iki kap suyu mutfak yanına kadar taşıyordum. Suları oraya öle yite taşıyordum. Povar teyze "Su, su!" diye bağıırıyordu. Doğrusu o abla beni azarlamıyor, aksine bana acıyordu. Bazen teyzenin kendisi de su getiriyordu. Kontr kızımı diye olsa gerek yanıma yaklaşan öğrenci yoktu. Benimle konuşan yetişkin nadirdi. Dolgar teyze beni görünce ara sıra beni karşılamaya yürüyordu. O zamanlar

üstünde demir fiçıların sabitlendiği at arabası olsa, başıma bir şey gelmezdi. Huysuz atına binerek büyüyen bir kız olarak at arabasını kolayca idare edeceğimi düşünüyordum. Kahretsin! O dönemde omuzluk bile yoktu. İki demir kapla suları omuzlukla taşıyordum felakete uğramayacaktım. Öğrencilerin öğlen yemeği hazır olmazsa benden bilinirdi. Nehrin kıyısından su getiriyordum. İki su dolu demir kovayı iki elimle iplerinden kaldırdım. Tepeden yukarı çıkmaya başladım. Sert deri ayakkabılarımı çıkarıp yumuşak çarıklarımı giydim. Düşmedim. Yemekhanenin yanına gelince sırtıma bir sancı girdi. Gözüme masmavi ateşler görünmeye başladı. Kendimi kaybetmişim. Beş aylık bebeğimi düşürdüm. Her gizli şey açığa çıkar derler. Dongak Doldaş, askerden terhis olup gelen okuması yazması olan o delikanlıyı yanına almış, muhtar sekreteri olarak atamıştı.

Yazgım böyleymiş. O sırada parti temsilcisi kimin çalışacağına, kimin işten kovulacağına; kimin yükseleceğine, kimin ayaklarının kayacağına kimin ne yapacağına karar verendi. Anlaşıyordu ki Öğretmen Şaktar'ı okuldan atacak gizli çareyi Doldaş Müdür bulmuştu, onun kötü niyetli yönergesini Dostak-Hertek hayata geçiriyordu. Onu bir düşünce endişelendirmiş ve ne yapacağını şaşırmasına sebep olmuştu "Annemin bana nişanladığı kız çok güzeldi, siyah saçları yere kadardı. O kızın siyah saçlarını görüp âşık olmuşum. O zaman o kızın eşim yapma yolum kapalıydı. Öşkü'yü eş yapamıyorsam da kalbim o kızda. Öşkü ile münasebeti olan Şaktar öğretmen bu okuldan söküp atılınca o kızla gizli aşk yaşarım. Biçe-Möngün-Tayga'nın iyisi olan güzel kız Hemçik'ten çıkıp gelen Şaktar'a asla vermem.

O ikisini cebren ayırmaktan memnuniyet duyarım."

Dostak, Doldaş'ın hizmetkârıydı. Dostak bir keresinde Şaktar öğretmeni ayağa kalkmayacağı şekilde dövmüş. Dostak'ın kötülükleri yere batsın. Şaktar öğretmen üç gün yatmış, dediler. Şaktar öğretmen'in Çadaana şehrine doğru yaya gittiği söyleniyordu. Şaktar öğretmenin yolunun üstünde kurtlar varmış. Şaktar öğretmen Sağlı'da görüşmüş. Şaktar öğretmenin Çadaana kentine ulaştığı duyulmuş. Höndergey ilkokulunda öğretmenlik yapıyormuş, bekâr olduğu duyumu da alınmış. Dahası Şaktar öğretmen beş çocuklu bir kadınla yaşıyormuş diye sözler de duyulmuş. Şaktar öğretmen evimize

gelmez olmuştı. Bütün düşüncelerimde onun gelmesini istiyordum. Şaktar öğretmenin beni bırakmayacağını umut ediyordum. Şaktar öğretmen aklımdan çıkmıyordu.

Ağır bir işe sokulunca bebek düşürdüğümü sonradan anladım. Beni kurtaranın Holuraaş-Ham olduğunu üvey annem söyledi. Kamın oğlu Uspun-Dorju bir defasında okulun yanına gelmişti. O delikanlının okumaya çok hevesi olmalıydı. Ders işleyen erkeklere yaklaşmadı. Babalar ve oğullarıyla mutfağın yanında görüşüyordu. Ulug-Ham olmasa, büyücü kam olmasa, ebe kam olmasa ben o zaman ölecektim. Kontr kızını düşünce kimse yardıma gitmezdi. Sadece Holuraaş-Ham ve oğlu yardıma gelmişti. Kam işte o çevreye hamile annelere doğum yaptırmaya geliyormuş. Herkes, bebek doğurtmak için geldiğinde üç gün gelecekte haber vereceğini biliyormuş. Eğer bir hamile kadın doğum yapacak denirse, onlara üç gün önceden haber gönderilirdi. Bu defa onlar benim ile karşılaştı. Benim uzun saçlarımı bir kişi tutmuştu, o Uspun Dorju gibiydi. Başımı tutan amcanın kuvvetli kolları yere değmiyordu. Hayatımın zorlu bir anında görünenin iyiliksever Uspun-Dorju olduğunu anlamıştım. Oldukça yumuşak ellerin içime değdiğini az biraz anlamıştım. Tudugju-Ham benim canımı kurtarmak için yeteneklerini kullanıyormuş. Möngün-Tayga'nın ebe kamı hayatımı kurtarmış.

Üvey anne babam, o zamanlar Biçe-Möngün-Tayga'da, Ulug-Möngün-Tayga'da yaşayan Tuvaların Tudugju ebe kamı hakkında türlü türlü hikâyeler anlatıyordu. Ben onların konuşmalarını keyif alarak dinliyor ve bir an önce iyileşmeyi düşünüyordum. Doğum yapan anne, yeni günde kendine gelir, derler. O zaman ben çocuk düşürmek durumunda kalmıştım. Ulug-Hamın oğlunu alıp evimize geleceği zamanı bekliyordum. Onları görmeyi çok istiyordum. Onlar daha önce bizim evimize gelmemişti. Üvey ailemin evinde bir ay boyunca yattım. Onlar bana ağır iş yaptırmıyor beni fazla yormuyordu. Benim sağlığımı sıhhatimi soruyor önemsiyorlardı. Beni tekrar su taşıma işine ya da herhangi bir işe sokacak kimse de yoktu.

Oldukça tuhaf ve garip bir durumdu. Sonraları anlamıştım. Okuldaki o işe beni sokan kişi Doldaş Müdür'müş. O, benim hamile olduğumu biliyordu, bana merhamet gösterme düşüncesi yoktu. Amacı kontrların, düşman

avcıların soyunu kurutmaktı. Bunu duymuştum. Ve şöyle bir şey daha işitmişliğim vardı "Avcı hainlerin tohumlarının onların hısım akrabalarının, devrim hasımlarının çoluk çocuğunun onların hısım akrabalarının hepsinin kim olduğunun gizli listesi Doldaş Dongak'ın sarı çantasının içinde bulunmaktadır..." Düşününce demek ki benim kim olduğum da o çantanın içinde vardı. Kötü şeyler benden uzaklaşsın istiyordum. İyi şeyler bana gelsin istiyordum. Anne olma yollarım kapanmıştı. Oğul sahibi olma bahtım bu defa yok olmuş; çalıştığım yere geri dönerek kara toprak altına girmişti. Bunun sonrasında anne olabilecek miydim acaba?

On Dördüncü Bölüm

Gölgeinden Korkar Oldum.

Silahlı adamlar babamı tutuklayıp götürdükten korkum çok arttı. Gözümün gördüğü her şeyden korkar olmuştum. Gerçeği söylemek gerekirse gece gündüz korkunç şeyler görüyordum. Sabah uyandığımda cesur olacağımı düşünüyordum cesur olacağım diyordum ancak sabah olunca çok fazla korkar oluyordum. Sadece üvey anne ve babam iyi niyetliydi, bana onlardan başka herkes kötü niyetli gibi geliyordu. Üzüntülerimi ve öğrendiğim şeyleri yalnızca üvey anne ve babama söylüyordum.

Korkak oluvermişim. Yatan sağmal Tibet ineğinden bile korkuyordum. Deve gölgesi görsem korkuyordum. Atlıların geldiğini görünce hemen çalıların arasına saklanıyordum. Yolda ansızın biriyle karşılaşınca nefesim kesiliyordu. Karşılaştığım O yolcu bana bir şey sorsa kulaklarım korkudan duymaz oluyordu. Sanki o atlı adam bir ajanı anımsatıyordu. Öz babamın memleketinde yaşamıyor, öz babamın adını söylemiyor, öz babamı insanlardan saklamak zorunda kalarak yaşıyordum. Öz babamı unutmak istiyor unutamıyordum. Kalbim paramparçaydı, dağ sıçanı avlayan bir avcı görünce, babamı anımsıyordum. Sanki zavallı babam da o civarda avlanıyordu. Küçük çocuğunu ata bindiren bir atlı görünce babam aklıma düşüyordu. Babamın adını sorduklarında duraksıyordum. Yüreğim korkuyla titriyordu. İnsanlar bana "Kimin kızıydın?" diye soruyordu. Tanış olsun yabancı olsun beni gören her insan öyle o soruyu soruyordu. Öz babamı Ular-Hertek, öz annemi Çuçak-Hertek diye biliyordum. Babamın adını

hemencecik söyleyiveriyordum. Annemin adını söyleyemiyordum. Biraz sakinleşince, korka korka onun adını söylüyordum. "Öz babam Sürüş-Hertek, öz annem Hoyug-Hertek'tir." dememle beraber çarçabucak uzaklaşıyordum, çünkü korkaktım. Gölğemden bile korkar olmuştum. Gözümün önüne çeşitli şeyler de gelip görünür olmuştı.

Güneşli gün. Mavi gök. Gündüz vakti gözümde aktavşan yakalayan olağanüstü bir kıvıllı puhu göründü. Sanki beni de avlayacaktı. Şaşırmıştım. Puhu kuşu gündüz vakitlerinde uçmaz. Puhu kuşu gündüzleri bir serin yerde saklanır. Puhu kuşu akşamları gezer, gözleri karanlıkta görebilir. Yeniden dikkatle baktım. Ne kulağıma bir ses geliyordu ne gözümde bir şey görünüyordu. Gözlerim aydınlık güneşi de bulanık görür olmuştı. Mavi göğün altında kötüşen gözler yalnız benimkilerdi. Gözlerim gündüzleri bile var olmayan şeyleri görür olmuştı.

Bir gün su taşıyordum. İki kovayı suyla doldurdum. Cıvarda benden başka ne bir insan vardı ne bir hayvan. Sanki çakıl taşlarında bir şeyin ayak sesleri işitiliyordu. Su kıyısına baktım. Yirmi sekiz dallı bir boynuzu olan kıvıllı geyik su içip duruyordu. İyice baktım. Çok büyük bir kıvıllı geyikti. Şaşırmıştım. Baktım ki geyiğin sırtında nefis bir eyer var. Eyerin gümüş plakaları gün ışığında parıldıyordu. Bilmem nedendir, o esnada avcı babamı hatırlamıştım. Baktım ki tabaklanmış kara sumur derisinden ayakkabısı olan, kahverengi kalın ipekten kemer takmış, börtü kara samur derisinden yapılma bir adam geyiğe bindi. O devasa kıvıllı geyiğin boynuz uçlarından gümüş yüzükler mavi göğde doğru yükseldikten sonra gördüklerim gözden kayboldu. Bir gün su taşıırken eyerli kıvıllı geyik görmem oldukça tuhaf şeydi. O geyik Biçe-Möngün-Tayga iyesi miydi acaba? Acaba Ulu-Möngün-Tayga iyesi miydi acaba? Hayal görmüş olmalıydım. Zavallı annem küçükken düş görmediğimi, sayıklamadığımı söylerdi. Öz babamdan öz annemden olma erkek kardeşlerimden kız kardeşlerimden ayrı düşünce sağlığımlı bozulmuştu. Bence tamamen sağlıklıydım. O sırada sadece düş görmüştüm. Bir gece düşümde Çevellig-Hovu'ya gidiyordum.

Mezar. Eski çağların ıssız bir mezarı. Kendi kendime konuşup duruyordum: Anneciğim! Neredesin anneciğim? Senin Çevellig-Hovu'ya

geldiğini duyunca buraya geldim. Büyürken hep seni düşündüm. Onca çok yeri nasıl gezip dolaşıyorsun anneciğim. Bu zavallı kızın olarak seni görmeye geldim. Güzel yüzünü göreyim dedim ama görünmüyor. Yumuşak müşfik sesini bir defa duyayım dedim ama duyulmuyor. Simsiyah saçlarımı bir kez olsun taratayım dedim ama parmaklarımı göremiyorum. Anneciğim. Bizim buralarda bir dedikodu yayıldı. Anneciğim, sen babama ne olduğunu araştırdın mı? Babam sağlamış, uzar bir yer de Emi Altın Madeni'nde çalışıyormuş. Babamı sorup soruşturarak onun yanına mı gittin? Duyduğum söylentilere göre sen de Emi Altın Madeni'nde gitmişsin, babamla beraber bir barakada yaşıyormuşsunuz, bu doğru mu? Anneciğim, babama oğlak postundan yelek diktim. Giyindi mi sıcacık tutar. Avcı adama pek yakışır. Emi altın ocağının avlık bir alan olduğu söyleniyor. Babama bir de tütün kabı dikiyorum. Bu, babama küçük bir hediyemdir. Hiç olmazsa babamı bir kez mutlu etmek istiyorum. Anneciğim seni nasıl eli boş bırakırım. Sana lâyük bir ayakkabı dikiyorum. Ayakların rahat edecek. Ecele karşı kim korunmuş ki o korunsun? Benim gözüme ne zaman görüneceksin anneciğim? Anneciğim. Geceleri düşüm oldun. Gündüzleri inancım oldun. Bir an önce evine gel dön anneciğim. Babamın oradan çıkmasına izin verirler mi acaba? Mümkünse babamla beraber gelirsin anneciğim. Aklım erdi ereli seni düşünüp dururum anneciğim. Bulutların arasında güneşin gözleri açıktır derler. İnsanlar içinde anne gözü yumuşaktır derler. Anneciğim senin kalbini incittim mi? Eğer senin benden istediğin bir şeyi yapmadıysam, beni affet anneciğim.

Anneciğim senin sesini duysam kanatlanır kuş olurum. Anneciğim sen rica etsen ateşlerin içine dalarım. Anneciğim! Ben artık büyüdüm. Aklım olgunlaştı, şu aydınlık dünyada annem gibi kutsal varlık olmadığını anladım. Hemen çıkıp gel anneciğim. Uyandım, yatakta yatıyordum.

Geceyi düş içinde geçirmişim.

Bir gece rüyamda dağ sıçanı postunu sepiliyordum. Üstüne kül serpiştirip sivri değnekle vuruyordum. Değneğimi bir kenara attım. Artık deriyi elimle ovalıyordum. Annem başımı öpüp koklarken konuştu: Sincap avlama dönemi çok geçmeden gelecek kızım. Babana barut ve fişeklerini koyacak bir fişeklik

dikelim Dağ sıçanı derisinden yapılan fişeklik çok dayanıklı olur, derler. Avlamadan önce, baban Hemçik'ten tahıl almaya gidecek kızım. Dağ sıçanının eti yabanî sarımsak ve tuz olan kaba konur. Babanın Ayağatı'da çiftçi tanıdıkları var. Onlardan arpa, darı alacak. Boğalar, burunlarından dikkat çeken bir ses çıkararak soludu. Babamın “Yolculuk tamamlandı, hanım. Beyaz boğaya yüklenmiş iki çuval arpa var. Kara boğaya yüklenmiş iki torba darı var. Kışın yiyecek tahılımız var, hanım. Çocuklarımızın karnı tok olacak” dediğini duydum. Beyaz boğanın yanağını yaladığını gördüm. Kara boğa ayağıma yaslanıp bastığı sırada bağırdım. Kendime geldim. Annem de yüklü boğalar da yanımdan yok olmuştu.

Sayıklıyormuşum. Düşük yaptıktan sonra sık sık sayıklar olmuşum. Üvey babam ve annem sayıklamalarından habersizlerdi. Bağırmadan, gürültü yapmadan sayıklamaktı benimkisi. Sayıklamalarım başlarda böyleydi.

Aydınlık gece. Yeni yatmıştık. Geceleyin ayakkabılarımı ayaklarıma giymişim. Bilmem nasıl yumuşak ayakkabımı koltuğumun altına almışım. Sanki fısıldayarak bir şarkı söylüyormuşum, o esnada nerede bulunduğumu bilmiyordum.

Ayaklarım üşüyünce uyandım. Yalınayak karın üstündeydim. Tepenin başına çıkmışım. Ayaklarım nasıl üşümemişti, tuhaf şey. O ayakkabılarımı hemen giyip eve vardım. Kapıyı ardına kadar açıp içeri girip uykuya koyuldum. Gece yarısı sayıkladığımı, uyurgezer olduğumu kimseye anlatmadım.

Gök bulutluydu. Çok keyifsizdim. O günden önce gündüzleri hava açık da olsa kapalı da olsa bir keyifsiz olmazdım.

Akşamleyin sağmal hayvanları sağıp ahıra sokan üvey babam atını bir köşede otlatıyordu. Üvey annem süt kaynatıyordu. Yaklar yerinde yatıyorlardı. Akşam yemeğinin ardından yatmaya geçmiştik. Uyku bir sihirli şeydir. Büyüklerim yataarken ben kalkıp giysilerimi giymişim. O esnada

kalktığımndan habersizdim. Bir yere yürümüşüm. Bunu niçin yaptığımı da bilmiyordum. Bir açık alanda oturmuşum. Gövdemden aşağıyı soğuk suya sokmuşum. O su durmadan artarak akıp durmuş. Bir süre sonra uyandım! Orada oturuyordum. Soğuk yağmur yağıyordu. Hemen eve döndüm. Evin kapısını açıp girdim içeri ve yine uyudum. Uykumda gezdiğimi kimseye anlatmadım.

İnsan zenginken dostu çok olur derler. İnsan dara düşmeyegörsün evin kapısını çalan bulunmaz derler. Anne babam henüz sağken evimizde kardeşlerimle oyunlar oynuyor eğleniyorduk. Şimdi evim nerede? Annemin evini bir fırtına yerle yeksan etmişti. Ben anne babamın ilk göz ağrısıydım, Şimdi beterin beterini gören, insanların hakir gördüğü yersiz yurtsuz biri oldum. Dağ servilerinin arasında kozalaklılar da vardır. İnsanların içinde iyiliksever insanlar da vardır. Sürüş ile Hoyug benim ailem oluvermişti. Onların yuvasında karnım tok sırtım pek şekilde yaşıyordum.

O iki kocamış/ihtiyar olmasa soğuktan donar, hastalıktan kırılır, açlıktan ölürdüm. Özel hayatım yoktu, çoluk çocuğum yoktu, eğitim almamıştım; kötü yanlarım bu kadar çoktu.

On Beşinci Bölüm

Kahramanın Ölümü

Sıradışı efsaneler, anlatılar dinleyerek büyüdüm. Olağanüstü kahramanları o masallardan öğrendim. Masallarda melez ağacını söküp sağmal ineğe yükleyen kahramanlar vardı. Göletin suyunu çekip bitiren kahramanlar vardı. Aya çıkan kahramanlar vardı. Onlar bütünüyle insanüstü kahramanlardı. Beni yetiştiren babamsa pamuk kalpli bir kahramandı. Emekçi bir kahramandı. Merhametli olmanın bir kahramanı. Dürüstlüğün kahramanı. Eğer Sürüş-Hertek beni evine almasaydı ya soğuktan ya açlıktan ya kaybolarak ölüp gidecektim. Benim insan olarak hayatta kalmam Sürüş-Hertek'in büyük iyiliğiyle olmuştu. Benim kontr kızı olmam yüzünden yöneticilerin o ihtiyara sadece ağır işler yaptırdığını anlamıştım. Öz babam gibi gördüğüm Sürüş zayıf ama cesur bir adamdı. Üvey babamın şöyle bir

konusmasını anımsıyorum. Eğer üvey babam, o nemli yerde çalıştırılmasa, belki de şu an hayata olacaktı diye düşünüyorum. Avcı babamın dağ keçisiyle olan boğuşmasını sık sık hatırlıyorum. Biçe-Möngün-Tayga'nın Ulug-Möngün Tayga'nın halkı eski dönemlerden beri hayvancı ve avcıdır. Besici, avın etine kıymet verir ve ana yemek olarak kullanır. Üstüü Iymatı nehrinin başında nehrin Muguldur denen bir kolu vardır. İki nehrin birleştiği bir yerdir, kızım. Bizim evimiz oradaydı. Güzün Iymatı Nehrinin bir kolunun ayrıldığı bir yer vardır. Ona Bert-Adır derler. Oldukça sarp yerdir. Bert-Adır civarındaki dağ keçisini silahımla vurduğumda oraya düştü. Silahın kurşunu boynuza değince o dağ keçisi bayılıp yere yığıldı. O an sakinleştim. Ansızın gözümün önünde bir şey belirdi. Kurşun attığım o bulduğum yerden dağ keçisinin uçtuğu yere koşarak ulaştım. O zamanlar hem genç hem diriydim. İşte o anda çok komik bir şey oldu kızım. Yanına yaklaştığımda yatan yaban keçisi, gözlerini açıp baktı ve birden ayaklandı. O zaman çok çeviktim, yaban keçisini iki boynuzundan yakaladım. İşte tam bir felaketti. Sarp yerden aşağı dağ keçisiyle patırtılı kütürtülü şekilde boğuşup yuvarlandık. Keçi beni açıkça altına almaya çalışıyordu. Ben dağ keçisini kaçırmamaya çalışıyordum. İşte komik bir şey oldu kızım. Yaban keçisinin tabanlarında bilmem nasıl mıknaş vardı ki hiçbir sarp kayalardan kaymıyordu. Her nasılsa yaban keçisi ayaktaayken benim ayaklarım yerden kesiliyordu.

Yaban keçisini alçak bir noktaya çekince keçinin ayakları yerden kesildi. İşte komik bir şey oldu kızım. Kâh keçi beni altına aldı kâh ben keçiyi altına aldım, yuvarlana yuvarlana nehir kenarına vardık. Hem yaban keçisi hem ben yorgun düşmüştük. Yatıp kalmıştık. Kaşla göz arasında belimdeki bıçağı keçinin ciğerine soktum. Yaban keçisi aniden ayaklanıp biraz koşup devrildi. Ben ayağa kalktım. İşte komik bir şey oldu kızım. Çakıl taşları üstünde oturup tütün içtim. Tuvalar silahını yere koymaz. Sarp kayalıktan yukarı tırmanıp silahımı kuşandım. Büyük dağ keçisini boynuzlarından omuzlayarak Mançaa Çadırı denen büyük ocağın olduğu alana götürdüm. Üvey babamın bu hikâyesini hatırlayarak cesaret buluyordum. Ama o anda o hikâyeyi anımsayınca hüzne kapıldım. Zavallı babam bir zamanlar dağ keçisiyle boğuşan, güçlü, cevval ve kollu kuvvetliyken şimdi gözleri görmez, konuşamaz, tıknefes bir hâldeydi. Sarp kayaların başına çıkan adamın yazgısı

evde yatalak olmak mıydı? Üvey babam Hertek-Sürün, taygadan indiğinde kuru kuru öksürüyordu. Sabahları o kadar kötü değildi. Geceleri uyumuyor, öksürüp duruyordu. Yaşlılar o rutubetli yerde nasıl dayansın? Odun kesmek çok zorlu bir işti. Babamın beraber çalıştığı arkadaşı elli yaşındaymış, babamsa yetmişine basmıştı. Azık bitince babamı avlanmaya gönderdiklerini öğrendim. Kâh domuz kâh dağ sıçanı kâh başka av hayvanı vurmuş. Ödemesini durdurmuşlar. Yaşlı adamı sarıp kayalara çıkmaya zorlamışlar. Duymuştum. Arkadaşları geri dönerken üvey babam kalıp ocağa odun kesmiş. Üvey babam yazın sıcağında, kışın soğuğunda zorla çalıştırıldığı işte ciğerlerinden rahatsızlanmış. Biliyordum. Üvey babam hastalanmıştı. Okul, kültür evi ve köy gibi Sovyet yerlerine yakmalık odun taşırken, ciğerlerindeki hastalık müzminleşmiş. Bahar rüzgârlarının estiği o solgun ilkbahar. Rüzgâr ara ara esiyordu. Babama koyun sütü pişiriyordum. O günlerde Kızıl-Haya köyünde iyi yetkin bir hekim yoktu. Mugur-Aksı'na gidecek imkânımız yoktu. Ateş söndürülmez kızım! Babamın vasiyeti/son sözü bu olmuştu. Turp gibi sağlıklı olduğu dönemlerde oldukça dilbaz biriydi.

Bir sıradışı hadiseyi anlatacak oldu. Üvey babam şimdi nefes alıp da konuşamıyordu. Genç çağlarında dağ keçisiyle boğuşan o kudretli insan; eli ayağı tutmaz, gözleri çukurlaşmış, burnu eğrilmiş. Elinin üzerindeki masmavi damarlar çok belirginleşmişti. Üvey babamın parmakları incelmış, yüzü şiş şiş olmuştu. Acıklı değil mi? Üvey annem, babamın yanında hop oturup hop kalkıyordu, o esnada birlikte yaşlandıkları eşinin hastalığının giderek kötüleştiğini göremiyordu. Zavallı annem, başını sallaya sallaya yüzünü sıvazlıyordu. Üvey annemin kör olduğunu hiç kimseye söylememiştim. Artık beni kim dinleyecek beni kim görecekti? Konuşayım mı, fısıldayayım mı, ne yapayım? Annem oldunuz, annemsiniz. Bana göz kulak oldunuz. Hayır, kusursuz gören gözlere sahiptir. Hatırlıyorum, hatırlatıyorum. Koyun otlatıp gelmiştim. Genelde evdeydiniz, bana görünmediniz. Eve geçtiğimde gözlerinizi bir parça keçeyi siper olarak sarıp oturdunuz. Soru sormasından da korkuyordum. Ellerini ellerime koyup şöyle dediniz: Sen yokken iki delikanlı geldi. Seni sordular. Babanı sordular. “İki delikanlı, sakın bizi şikâyet etmesin”, dedikten sonra üstüme saldırdılar. Birisi beni sıkıca tuttu, diğeri gözüme ispirto döktü. O anda gözlerim görmez oldu.

Anneciğim! Üvey annem. Annem olan annemsiniz. Sonradan anladım. Bana tecavüz eden Angırban ve Meskeren, gözlerinize asit dökmüşler. Devrim karşıtının kızını aşağılayan kanlı olayı mercilere bildirecek kişinin yok olması için üvey annemin gözlerini kör eden canavarlar. Kızıl'dan soruşturma yapmaya gelen bir yetkilinin bana tecavüz eden iki adamı özel takibe koyulması onları öç almaya yöneltmiş. Gerçeği söylemek gerekirse, bana tecavüz etmiş olan iki adamı yargılamadılar. Kimden ne istediklerini bilmiyordum. O zamanlar buralarda bana nasihat edecek okur-yazar bir kimse yoktu. Üvey annem de bir yere kıpırdıyamıyordu; kara eller tarafından gözleri kör edilmiş, o şekilde oturmaya mahkûm olmuştu. Üvey annem üvey babama "Nasılsın?" diye sordu. Fark etmiştim. O soruyu günde üç kez soruyordu. Sabah, öğlen ve akşamleyin. Üvey babam "İyileşiyorum." diye inandırıyordu.

Anlıyordum. Üvey babam sağlığının her geçen gün ağırlaştığını biliyordu ama korkmamamız için bizi kandırıyordu. Ben zavallı babamın sözüne inanıp üvey babam çabuk iyileşiyor diye seviniyordum. Üvey annem "Ne zaman hastalandın?" diye sorup duruyordu. "Beni söyletme. Aklını mı yitirdin? Unuttun mu? Sekiz gün oldu." Diye cevap aldı. Ansızın, ciğerlerindeki iltihap yüzünden yaşlı babam derin derin nefes almaya başladı. Bilgili değildim, üvey babamın ne derse ona uygun hareket ediyordum. Ardıcı suda kaynatıp sıcak demetlerini göğsünün her iki tarafına bastırıyordum. Nefesi genişliyordu. İçine koyduğum sıcak sütü bardağa aktarıp dudaklarına verdim. Sıcak süt içen babam ter döküyordu. Babam sanırım memnun olmuştu, güçsüz kollarına bir güç gelmiş ve başımı usul usul okşuyordu. Üvey babam üç gündür evdeydi, sekiz gündür hastaydı. İhtiyarlarım kendilerine yetecek hâlde olmadığından uzak bir yere gitme imkânım yoktu. Aklım köyde, kendim köyden uzak olan evdeydim.

Akşam olunca üvey babam tekrar öyle dedi: Ateş söndürülmez kızım! Gece olmuştu. Sakin ve karanlık gece. Devrim karşıtının tohumu evimizde kalmaya başladıktan sonra evimize gelen kişiler azalmıştı. Üvey babama o kadar zaman taygada odun kestirmişlerdi? Zavallıyı neden beş para vermeden çalıştırmışlardı? Doğrusunu söylemek gerekirse o dönemde okulu da kulüp

binasını da ücret almadan inşa etmişti. İhtiyar bir adamı çok kötü bir yerde, sadece rutubetli bir yerde çalıştırmaları, ciğerleri hastalanmazdı. Sırf devrim karşıtının akrabası diye bu suçsuz ihtiyarı zorla çalıştırdılar.

Üvey annem yeniden sordu "Nasılsın?". "Korkma kadın. Korkma, kızım. İyileşiyorum. Ateş tanrısı bağışlasın." diye dua edip bir parça içyağını yanan ocağa attı. Ateşten çıtırtilar geldi. Üvey babamın aydınlık, güzel ruh hali tekrar kıvılcımlandı.

Ateşten çıtırtilar geldi. Üvey babamın aydınlık, güzel ruh hali tekrar kıvılcımlandı. Hâlâ şaşkındım. Üvey babam durumu ağırlaşmışken bile oğluna, kızına, akrabalarına durumunu haber vermiyordu. Bunun da bir sebebi vardı. Devrim karşıtı adını aldığı için kendi akrabalarının da kara iftiraya uğrayacağını düşündüğünden şüpheleniyordum. Yeryüzü aydınlanırken küçük kuşlar hep beraber ötüşüyordu. Üvey babam iyileşir gibi olmuştu. Kendi başına dışarı çıktı, çok daha dinç bir şekilde geri döndü. İsteğine uygun olarak ıltıttığım suyla dökünüp yıkandı. Üvey annem dinç bir görüntüyle üvey babamın yanındaydı. Çabucak çay demledim. Ateş çıtırdayarak yanıyordu. Çayın üstünden bereketli ve iyiliksever ışıklı güneşe, meşhur Möngün-Tayga'ya, ateş iyesine saçı saç kızım, diyen annem bir geleneği hatırlattı. Biçe Möngün-Tayga'ya, ateş iyesine, mavi göğe yaptığım ilk ve son saç o günki sabah çayımdı. Üvey babam "Benimle birlikte çalışan arkadaşlarımdan gelen oldu mu?" dedi. Yok, dedim. Benim cevabımı duyan üvey babamın kır saçlı başını öte çevirdi. Saftım. Biraz usturuplu cevap vermem gerekiyor olağan olarak. Her konuda doğruyu söylediğim çağlarımdı. "Korkmayın hanımlar. Artık iyileştim. Sapasağlamım, köy içinde çalışacağım. Yeni kulübün inşaatında çalışacağım." dedi. Yaşlı adamsın, inşaatta sakatlanırsan ne yapacaksın? Evde sütlü çayını içip otur, diyen üvey annem; yaşlı eşini her türlü belaya, kötü rüzgârlara karşı koruyordu. Yumuşak bir yastık koy kızım, dedi. Koyun postlarını dürüp yastık yaptım. Üvey babam bana bakarken gözlerinden yaşlar sızıyordu. Ciğerim yandı. Üvey annem birlikte yaşlandıkları eşinin gözlerinden süzülen inci gibi gözyaşlarını görme ihtimali yoktu, ne acıklı bir durumdu. Ciğerim yanıyor ama sesim çıkmıyordu. Üvey babam "Ateşini söndürme kızım." dedi ve tekrar iç yağını

ateşe attı, yastığına başını koyup tek bir söz daha söylemeden sessizce uyuyuverdi.

Yeryüzü aydınlanmıştı. Yıldızlar kaybolmuştu. Güneşin ilk ışıkları dünyaya göz atıyordu. İsketeler insana neşe veriyordu. Evin içinde ikiz oğlaklar hoplayıp zıplıyordu. Onların sevimli karakterlerini üvey babam göremiyordu, gözlerini yummuş uyuyordu. O sıcak evde yaşadığım son sabah olduğunu nereden bilebilirdim? Üvey annem, üvey babama "Nasılsın?" diye sordu. Üvey babam yanıtlamadı. Ağlayarak kendimi dışarı attım. Hoor adındaki adam geldi. Bu adam, babamın beraber odun kestiği arkadaşı olmalıydı. Gelse ne fayda, zavallı ebedî uykusuna yatmıştı. Ölen insanın ağzına süt de döksen ağzını açmaz. Arkadaşı, üvey babam sağken gelseymiş ya.

On Altıncı Bölüm

Benim Düğünüm Beşiğimde Oldu

Her milletin farklı dili ve kutsal gelenekleri vardır. Tuvalar kız çocuklarına bir başka gözle bakarlar. Benim akranım olan delikanlılar eğitim alıp başka başka yerlere gitti. Evlenen evlendi sadece benim özel hayatım cılız kaldı. Kız evladın evlenmesi büyük bir bayram gibidir. Hâl böyleyken acaba benim de düğünüm olacak mıydı? Beni hangi kadın oğluna istemek için gelir? Bana meyleden erkekler olduğunu biliyordum ama onlar benimle sadece geceyi geçirmek istiyorlar. Benimle kaderini birleştirmeyi düşünen yoktu. Bana hiç kimse aşk mektubu yazmamıştı. Dikbaşlılığımın cevabı olarak nefret topladığını düşünüyordum. Ben bekâr değildim. Yalnız da değildim. Ben evliydim. Evli barklı bir kimseydim. Benim düğünüm beşiğimde olmuştu. Annem bana bunları önceden anlatmıştı. Annem beni doğururken aslen Altaylı olan bir kadın teşrif etmiş ve benim kalçamın altına keçi yünü bırakmış. Benim kime varacağımın beşiklik çağımdan belli olduğunu biliyordum, bu yüzden bekâr değildim, bu yüzden evli olduğumu, çoluk çocuğum olduğunu düşünüyordum. Annemin sözlerini sık sık anımsıyorum. Sarıg-Kaday ben üç yaşındayken bir kez daha gelmiş. Annem öyle demişti. O zamanlar üç kuşaktan beri akrabalık kurmamış ailelerin oğulları kızları evlenebiliyordu.

Yabancı insanların çocuklarının evlenmesi makbul görülüyormuş, onlardan doğan çocukların güçlü olacağı düşünülüyormuş bu yüzden Altaylı Sarıg Kaday beni oğluna beşik kертmiş. Sarıg-Kaday, anneme "Kız kardeşim fenalaştı, oraya gideceğim." demiş. O zavallı, oğlunu terkisine alıp Biçe Möngün Tayga'dan Altaylara atlanmış. İşte o gün gitmişler.

Zavallı ana oğul büyük geçide geldiklerinde fırtınaya yakalanmışlar. İşte o zavallılar o kar fırtınasına yakalanmışlar. Anne babam o o Sarıg Kaday hakkında genellikle kendi aralarında konuşuyordular, ne konuştuklarını dinliyordum. Sarıg Kaday bence ölmemiş, ata yurdunda yaşıyordu. Oğlunu yanına alıp beni bulmaya gelecekti. Hediye yenilemeye gelecektiler. Bu hediye, eski Tuva düğün geleneklerinde, bebeğin beşikte altına keçi yünü bırakmalarından sonra gerçekleştirilen bir geleneğidir. Kaynanam olacak kadın gelecek diye düşünürken ruhum daralmıştı. Anne babamın bu tarz başka konuşmalarını hayal meyal hatırlıyorum: Çay kırmaya gelecekler. Değil mi ki nişan takmaya gelecekler. At sürüp gelecek değil mi? Kızımızı alacakları ayı, günü söyleyeceklerdir. Düğün yapacağız. Dünürleri karşılayacağız Kızımızın evini kurup çevresinde düğün geleneğini yerine getireceğiz. Düğünde hayır dua etmeye hazırlanacağız. "Kızıma kaynanasına çay sunmayı öğreteceğim. Sevgili anam babam sağ olsa, Sarıg-Kaday da tekrar gelmiş olsa, işte öyle bir düğünü yapmak isterim. Bahtımın karalığından yeni yuva kuramıyorum, bir erkek ile yaşayamıyorum. Üzülmüyordum. Mavi göğe bakarken kötüleşiyordum. Konur atlı adam, ağlımıza yaklaşırken boğazım yırtılırcasına hakaret ederek bağırdım. Babam! Zavallı babam! Hayatımı kurtaran babam! Bir insan vefat ettiğinde bağrılmaz, yüksek sesle ağlanmaz, hafifçe fısıldanır derler.

Üvey babam uzaklarda bir yerde hastalanmış ve bir başına duran evine gelmişti. Zavallı babam ölüm döşegindeyken kimse kapımızı çalmamış babamın sağlığını sıhhatini sormamıştı, bunu öfkelenip bağırmıştım. İnsanlar esaslı insan olsanız babam sağken hâlini hatrını sorardınız. Beni acılara, dertlere sevkeden tek düşüncem buydu. Göğsüm daralıyordu. Göğsümün iltihap topladığını anladım. Aynen o anda ateşim çıktı, takatim tükendi. Ağıllar arasında yürürken ter akıtıyordum. Öksürüyordum. Beni ciğeri

hastalıklı diye bilirlerse beni kim işe sokar kim evine alırdı. *Merhum babamda iltihap* yayıldığında kocakarı ilaçlarını insanlardan gizli saklı ulaştırıyordum. Bilmem şimdi köye nasıl gidecektim. Bir taraftan gözleri görmeyen anneme çok üzülyordum. Üvey babamın naaşını aldıktan sonra ihtiyarların evini bulaşıcı hastalık nedeniyle yaktılar. Göğüs hastalıkları tehlikelidir derler, bu yüzden çadırlar yakılmış. Bunun sebebini iyi bilmiyordum. İhtiyar annemin beş oğul altı kız doğurduğu söyleniyordu. Zavallı annem en küçük oğlunun evine yaşamaya başladı. O ev, o zamanlar Kızıl-Haya köyünün doğusundaydı. Kimse beni onların evinden atmadı. Ben kendimce çadırdan çadıra, evden eve dolaşıyordum. Bu gizli fikrimdi. Göğsümün iltihaplandığını anlayınca küçük kardeşlerime ağır hastalık bulaştırmamayı düşündüm. Önceleri zengin evleri geziyordum. İnsanların hayvan derilerini tabaklayarak çalışıyordum. İnsanların verdiği siparişlere göre onların eşyalarını temin ediyordum. İnsanların giyeceği elbiseler dikiyor, kullanacağı eşyalar yapıyordum. Bilek gücüyle yaşıyordum. Bizim Möngün-Taygaga ihtiyarları o günlerde yılbaşını kutluyordu. Yılbaşı kutlamaya büyük saygı duyuyordum. Üvey babamın deri kaplı igilini yanımda getirmiştim, sık sık çalışıyordum. İgilimle halk türküleri, kadim şarkılar, dualar söylüyordum.

Bazı evlerde, üvey babamdan geriye kalan irili ufaklı efsaneleri toplanan insanlara iki gözümü dikerek anlatıyor, dualar ediyor kutsuyordum. Benim hikâyelerimi keyifle dinleyen bölge ahali beni oldukça övüyor bana saygı duyuyordu. Geçen yılı uğurluyor, yeni yılı karşılayorken davet ediliyordum. Bazen beni eyerli atla gelip çağırıyordular. Beni "Masalcı Sürün'ün kızı. Avcı Sürün'ün kızı. İgilci Sürün'ün kızı. Türkücü Sürün'ün kızı. Hamarat Hoyug'un kızı." diye Biçe-Möngün-Tayga'nın yukarıdan gördüğü Mögen-Büren nehrinin her yaştan insanı beni böyle meşhur etmişti.

O bütün isimler unvanlarımdı. Genç insanlar bana hikâye anlattırıyordu. Yaşlı kişiler igil çaldırıyor, kadim türküleri igilimle çalıp söyletiyordu. Hali vakti yerinde olan kişiler elbise diktiriyordu. Bu şekilde hayatımı sürdürüyordum. İgil çaldıkça, elbise diktikçe iyiliksever insanlar bana eşya veriyordu. Yiyecek erzak, giyecek elbise alıyordum. Ahalinin verdiği şeyleri

ücretsiz alıyor, elde ediyordum. Bir insanın içinde yaşadığı halkı çok önemlidir. Şansım, ihtiyarların bana çok saygı göstermesi ve evlerinde ağrılayıp saklamalarıydı. Yaşlı kişiler, öz ana babamın adını soyadını saklıyor, beni soyumu üvey ana babamın adını soyadına dayandırıyor; bu yolla hayatın içinde görünüyordum. Bahtsızlığı ise bazı aklılıkların bana devrim karşıtının sidiği demesiydi, bu da beni perişan ediyor, öldürüyordu. Asıl korkunç olan iste yaşayacak bir yerimin olmamasıydı, bu da çok üzücü bir şeydi. Üvey anne babamın çadırını yakıp kül etmeseler o evde kendim kalır, üvey annem ile el ele verip yaşırdım. Kızıl-Haya'da çadırdaki yalnız yaşayan yetişkin erkek de vardı kadın da vardı. Ben onlardan aşağı kalan mıydım? Şimdi bana kim ayrı bir yuva kurardı ki? Başka insanların yeni yaşam alanlarını kuruyordu, benim kaderim öksüzlüktü. Her türlü soğuktan, her türlü açlıktan, her türlü saldırıdan, her türlü üzüntüden büyük ıstırabım vardı. Bununla ilgili yaşayan hiç kimseye bir şey söylemiyordum. Artık söyleyecektim. Gençler evleniyor diye düğüne gittiğimde gelin güveyin anne babaları beni özellikle yanlarına davet ediyordu. Beni getirterek yaptığı yeni çadırın eşyalarını bana yaptırıyordu. Çadır kemeri, keçe halı dokuyor, kurdela sıırıyordum. Demlik, tuzluk yapıyor ipek giysi, en sonunda yastık yüzü dikiyordum. Şöyle böyle raptiyeler, inci boncuk nakışlıyordum. Yastığın yüzü evin yüzüdür, derler. Bana düğün yapılan yerde alkış söyletiyorlardı. Gelin güveyin temiz bir çadırdaki yaşamaya başlamaları için dua ediyordum. Çoluk çocuk, zenginlik içinde atalar yurdunda huzurla yaşasınlar diye hayır duada bulunuyordum. Benim söylediğim alkışlar, üvey babam Sürün-Hertek'in duaları idi. Bunlar eski çağlardan beri Tuva halkının düğün yerinde yaptığı hayır dualardı. Yuva kuran gençleri duyurup kutsama duası vardır.

Yalan mı? Ben yalan söylemem. Düğün yerinde ettiğim duadır bu! Çalı yemişleri kadar hayvanları olsun⁵⁵. Dağ taş kadar malı mülkü olsun! Sapsarı saçları olan oğulları olsun. Sarı ala aygırı olan dostları olsun. Sütü bol, oğlaklı kuzulu hayvanı bol olsun! Çoluğu çocuğu sağlıklı olsun! Ağla sığmaz sürüleri olsun! Bağlamakla bitmez buzağı bağları olsun. Eyerlediği at rahvan olsun. Tuttukları altın olsun! Harmanı çabuk olsun! Altınla gümüşle süslü

⁵⁵ Çalı yemişleri kadar olsun cümlesi kum gibi olsun şeklinde düşünülmelidir.

ipekleri olsun. Uzun ömürlü olsun! Giymekle bitmez elbiseleri olsun! Kumru gibi yaren olsunlar! İpek gibi güzel mi güzel olsun! Evlenen gençleri kutsarken ak kadehte rakı sunuluyordu. O tören anlarında otuz yedi yaşına varmamış kişiler içki içemez, derler. İçki dolu beyaz kadehin kenarından şöyle bir tadıp kadehi geri veriyordum. Yuva kuran gençler de içki içmezdi. Düğüne katılan gençler büyüklerin yanına gitmez, içki içmez yalnızca lezzetli yemeklerden yer içeceklerden içer başka bir evde eğlenirdi. Yetişkinler bir evde toplanarak, azar azar içki içer.

Kadeh, ilkin ağılın yaşça en büyüğüne sunulurdu. Düğün yerinde en fazla iki sıra içki içilir. Çin çayı içip, en lezziz yemekler yenilir ve neşeyle sohbet edilir. Ben mi? Düğün yerinde hayır dua edip, bana verilen yemeği yedikten sonra oradan uzaklaşıyorum. Sessiz sakın bir yere gidip gözyaşı akıtıyordum. Ben de gençlik çağımı yaşıyordum. Benim düğünüm niçin olmuyordu? Bacaklarım mı tutmuyordu? İki elim mi kurumuştur? Gözlerimin feri mi sönmüştü? Saçları örüklü başım kel mi kalmıştı? Süt verecek göğsüm mü yoktu?

Gündüz doğmuşum. Bir kız evlat olarak yaratılmışım. Geçmişimin devrim karşıtlığıyla ilişkisi yüzünden bana hiç kimse gönül vermiyordu. Beni kimse oğluna istemiyordu. Bir keresinde öğretmenim ile evlenecektim. O öğretmeni Doldaş Doğrak, benden zorla kopardı. Sebebi mi neydi? Devrim karşıtının kızı denen kara yazgımdan olsa gerek. Yaşıtım erkekler, kızlar evlenip düğün dernek yapıp ak çadır dikip çoluk çocuğa karışmıştı. Huzurlu yuvalarında yaşayıp gidiyorlardı. Bir adama varacak evlatlarımı görmek talihim yoktu. Evlenmekten yana da talihsizdim. Hiç olmazsa eteğimden çekistirecek bir yaramaz delikanlı bile bulunmuyordu. İster kör ister topal olsun ama kimden olursa olsun hamile kalıp bir oğlan ya da kız annesi olabilseydim keşke! Her düğün olduğunda öz babamı, öz anamı, vefat eden kardeşlerimi, üvey babamı ve üvey annemi anımsıyordum. Tatlı dilli babam! Sürün babam. *Beni evlendirip düğün kurduğu gün hayır dualar edecekti.* Benim yazgım mı neydi? Ağıllar arasında gezip dolaşmaktı. Benim hayatım mı? Fırtınada kırılan iğne yapraklı fidanın aynı. Benim zihnim mi? Mavi göğü bürüyen kara bulutlar gibiydi. Kopan fırtına korkunç ve vahşi olsa da

ormanı kökünden sökemez. Ancak hanelerinde hayvanları ile birlikte masum bir hayat süren aileyi perişan eden, neslini kurutan bela rejim nasıl gelir? Devrim karşıtlarının soyu sopu kurutulacak diye çok ağır propaganda mı yapar bunu? Kendi kendime sorular soruyordum. Aç kurtlar, tavşanların koyunların kökünü kurutur derler. O sıralarda bizim ana baba ocağımızı kim yıkmıştı? Bambaşka biri oldum. Benim öz babama, devrim karşıtı kara iftirası atıldığını, akrabalarımızın takip edildiğini, onları karakollara doldurup işkence edildiğini, alelacele yargılanıp infaz edildiklerini iyi bilmiyordum.

On Yedinci Bölüm

Mögen-Büren'in Kamları

Okuldan atılınca, ihtiyarların sohbetlerini hevesle dinler olmuştım, bu da benim bir bilimim haline gelmişti. Benim bu anlattıklarım eğitimli insanlar için çok ilginç değil, sadece onlar kitaplarda okudukları kahramanlara ilgi duyarlar. Bu zavallının uzak yere gidecek imkânı yoktu, ancak ailemin ata yurdu, kulun çurtu⁵⁶ Biçe-Möngün-Tayga'nın bağrındaki Mögen-Büren nehrinin vadisinde yaşayan şamanlar hakkında gerek öz babamdan gerek üvey babamdan ve orada yaşayan güngörmüşlerden dinlediklerimi anlatabilirim. Onları sadece kendi kendime anlatıyordum. Başka insanlara şamanlar ve onların görünür görünmez kahramanları hakkında bir şeyler söylersem, beni sınıf düşmanı olarak rapor edecek tam yetkili insanlar vardı. Sonraları benim bu hikâyemi merakla dinleyen biri de bulundu, ona Uspun-Dorju derler. O da okuldan atılmıştı, o ağabey de ben de okulun yanında saklanmış insanların görmeyeceği bir yerde yan yana oturmuştuk. İhtiyarlardan dinlediklerimi kendim daha edebî hale getirerek anlatır olmuştur. Benim yaptığım önce herhangi bir kamin kısa hayat hikâyesini anlatmak, sonra onun adıyla ilgili bir efsaneyi mutlaka aktarmaktı. Sıradan insanların bilmediği şeylerin kamlarca bilindiğini düşünerek efsane anlatıyordum.

⁵⁶ *Kulun çurtu* ifadesine sadece Monguş Kenin-Lopsan'da rastlanır. Tuvaların eski atalarının doğduğu topraklara verdiği bir isimdir.

Göksoylu Amır-Bidi-Ham

Bu Mögen-Büren'li İrgit Amır-Bidi'nin göksoylu kam olduğu söylenir. Erkeklerle özgü bir kam olduğunu söylenir. O kamın çok güzel bir kam davulu varmış. Börkü kartal tüyleriyle bezeli, kıyafetinin omuzlarında iki kara kuzgunun ve yılanların resimleri çok canlı tasvir edilmiş. Kam davulu kızıl boyayla boyalı, tokmağı ardıç kökünden yapılmamış. Amır-Bidi'nin şaman ayini yaptığı yere büyüklü küçüklü insanlar toplanırmış.1930'larda Amır-Bidi-Ham vefat edince Şöyük-Dıt-Beli denen yere defnedilmiş. O zamanlar vefat eden kamların mezarları sundurma biçiminde olurmuş, bu yüzden kamı sığ kazılan toprağa gömüp üstüne genç ağaç kapatılırmış. Sahip olduğu tüm teçhizat bir büyük melez ağacına asılmış.

O kamın kabrine insanlar gitmezmiş. Amır-Bidi-Ham, ayin yaparken sadece yıldızlar hakkında alkış söyler, yıldırımlarla birlikte alkış söylemeye devam edermiş. Biçe-Möngün-Tayga o kam nezdinde mukaddesmiş ve Biçe-Möngün-Tayga'nın iyesi hakkında şunları söylemiş: Biçe-Möngün-Tayga'nın iyesi. Toprağın iyesi vardır. Nehirlerin de ayrı iyesi vardır. Dağların da ayrı iyesi vardır. Yeryüzünün iyelerinin de kendine has kişilikleri vardır. Bizim ata yurdumuz Biçe-Möngün-Tayga'nın iyesi kıratlı, beyaz giysili, ak sakallı bir erkektir, derler. O adamın ak sakalı eskiden biraz kısaymış, bu yüzden Biçe-Möngün-Tayga zirvesindeki buz da çok değilmiş. O yüksek sıradağların iyesinin ak sakalı uzayınca, Biçe-Möngün-Tayga'daki buzullar genişleme başlamış. Biçe-Möngün-Tayga'nın iyesi olan er kişi, ak kuzu postundan börkünü çıkarınca, kar yağmaya başlarmış, derler.

Mügen-Büren nehri Moğolistan'a akıp gider. O nehrin doğusunda, Biçe-Möngün-Tayga'nın ak atlı iyesini görenlerin ömrü uzun olur, derler. Amır-Bidi ayin yapmadan önce Biçe-Möngün-Tayga'nın ak atlı iyesi ile buluştuğu için ayin yaparken gökyüzünden yeryüzüne doğru alkış söyler, derler. Biçe-Möngün-Tayga'nın yakınlarındaki yerlerin tamamının ayrı ayrı iyeleri vardır. O iyeli yerlerde gözle görülmez varlıklar kimi zaman konuşur, kimi zaman gülüşür, kimi zaman ağlaşırmış. Onları yalnızca kamlar görür ve onların söylediklerini sadece kamlar anlarmış. Amır-Bidi'-Hamın, yer iyelerinin konuşmalarını anladığı söylenir. Kamlığını su iyelerinden alan Soduna-Ham.

Bizim Mögen-Büren'in yamacında kam kadın yaşarmış. Ona İrgit-Soduna derler. Onun kamlığı yer ve su iyelerinden gelir, derler. Kendisi temiz niyetli, halk içinde muteber, yaşadığı bölgede onurlu bir kammış. O kam kadının annesinin soyu yer ve su iyesinden gelirmiş. Soduna-Ham'ın her yıl kutsadığı melez ağacı varmış. O melez ağacının dallarında çaputlar sallanmış. Soduna-Ham bir büyücü, bir kâhinmiş. Komşularının tütün bitse, kamlık yaptığı sırada tütün temin edermiş. Soduna-Ham, çadırında ayin yaparken çadırın baca penceresinden bir demet sarı Çin tütününü düşer ve onu tefiyle yakalarmış. O tütününü kendisi içmez, sadece komşularına pay edermiş. O kam kadının yer ve su iyelerinden geldiğini bilen hafiyeler, bu kadından korkarmış. Biçe-Möngün-Tayga'nın çevresinde yaşayanlar Soduna kamdan korkar ve ona derin bir saygı beslermiş. Vefat etmeden önce şamanlık malzemelerini bir mağaraya saklamış. Öleceğini bir sene önceden biliyormuş. Soduna-Ham ölmeden önce mal varlığını, kişisel eşyalarını çocuklarına paylaştırmış. Altmışlı yıllarda soduna ham vefat etmiş. Ona sundurma mezar⁵⁷ yapılmamış. Yeni çağın kanunları gereği Agılıg-Oy denen mezarlığa gömülmüş. O kamın mezarının yanında dokuz tür çiçek bitmiş derler, o zamanlar halkına iyiliksever yer ve su iyeleri anlayıp çiçek tohumlarını saklamış derler.

Bizim memlekette Soduna-Ham'ın kutsadığı kaynak suları, kaynaklar, geçitler, yurtlaklar, kökü bir olan ağaçlar, çok dallı budaklı ağaçlar, balballar var. Soduna-Ham hayattayken bizim Biçe-Möngün-Tayga'yı kutsayınca yağmur yağarmış. Soduna-Ham yer ve su ile aynı yazgıyı taşıyormuş. Ulug-Möngün-Tayga'nın iyesi. Gök soylu kam kadın İrgit-Amır-Bidi, her yerdeki kamların hepsini tanır, hatta her yerdeki yüksek dağların iyelerini de bilirmiş, derler. Ulug-Möngün-Tayga'nın iyesiyle ilgili gençlere konuşuyormuş. Ben onun hayat hikâyesini bir defa dinlemiştim ve aklımda yer etmişti. Ben Altay'da bir güngörmüşe gitmiştim. Doksan yaşını aşmış bir Altaylının konuşması bizim oraların ihtiyarlarının konuşmasıyla aynıdır derler. O hikâyeyi ben böyle dinlemiştim. Kargı nehrinin doğduğu yerde, Ulug-Möngün-Tayga mavi göğe yükselir. Ulug-Möngün-Tayga'nın zirvesinde dağ

⁵⁷ Şamanlar, kemikleri temiz olarak kabul edildiği için toprağa gömülmez. Sibirya şamanizminde sık rastlanan bir durumdur.

sıçanı postundan yapılma börk tayan bir kadın vardır. O yüksek sıradağların iyesinin o olduğu söylenir. O kadının dağ sıçanı postundan yapılma börkü, kahverengi ipekle dikilmiş kuzu postundan elbisesi, kahverengi ipek kuşağı, kara öküz derisinden çizmesi vardı. O kadın yılın dört mevsiminde çeşitli renklerde elbise giyermiş. Ulug-Möngün-Tayga'nın iyesi kadın seyahate ak alınlı boz atıyla çıkarmış. O atı bazen rahvan kimi zaman yüğrük gider kimi zaman çığlıklar koparırmış. O at, binicisi olan iye kadının söylediklerini anlıyor derler. O kadının yularları birbirine saf gümüşle tutuşturulmuş olup büyüleyici g zellikeymiş. Eyerinin metalleri de tamamı gümüşten yapılmış çiçeklerle s sl ym ş derler. Eyer altlığı kara öküz derisinden yapılmış, çevresi erkek geyik sinirleri ile dikilmiştir. Ko başlı üzengiye işlenmiş nakışlı derisine oturulduğunda at kulakları dik, bir kuş gibi uçar gidermiş. O kadın oldukça maharetli olduğu için nakışlı deriyi de kara öküz derisinden kendisi yapmış, bezemiş. O nakışlı derinin nakışlarında, dokuz gökten uzak ardında, ak gökte yaşayan azarlar, hoorların gizli süslemeleri g r l rm ş. Günümüz Tuvalarının azarlar, hoorlar soyundan geldiği söylenir. Dağ sıçanı postundan börk giyen kadının bindiği atın ayakları yere değmez, o at insan gözüne görünmez derler.

Ulug-Möngün-Tayga'nın iyesi kadın iki yanağında iki siyah ben taşırmış ve buzağı gözlerine eş iki kara gözü varmış. O kapkara gözleri ister gece olsun ister gündüz her şeyi çok net görürmüş. O kadın dağ sıçanı postundan börkünü çıkarıp salladığında önce hafıf bir esinti olur, sonra rüzgâr eser, sonra rüzgâr şiddetlenir, sonrasında ise fırtına koparmış. O kadının giydiği elbiselerde çok güçlü yada tařı⁵⁸ varmış derler. O civarda yaşayan Tuvalar, eski çağlardan beri Ulug-Möngün-Tayga'yı her yıl kutsar, çok güçlü şamanları davet eder, o yüksek dağların eteklerinde guguk kuşu öttüğünde, dua edip hayırlı baht dilermiş. Eğer o yüce sıradağlar kutsanmazsa, eğer o yüce ormanların avlanması yasak kuşlarını ve av hayvanlarını öldürürlerse, o kadının felaketi her yeri sararmış, derler. Eğer Ulug-Möngün-Taygalı biri ya da başka bir yerden gelen başkası, oranın yaş ağacını keserse o kadın onları cezalandırmış, derler.

⁵⁸ Tuva Türkçesinde " at" yada taşı anlamına gelmektedir.

O yerin halkı Ulug-Möngün-Tayga'nın zirvesinde günbatımındaki güneşin biçimine, halesine, rengine dikkatle bakar, çünkü o kam kadayın iyi ve kötü halini oradan önceden bilebilirlermiş. Gök ve yerin arasında gizli münasebetler kuran manyetik güçleri gök soylu kamlar bilirmiş, bundan dolayı ne zaman bahar, ne zaman yaz, ne zaman güz ve ne zaman kış olacağını bu yerin insanlar gök soylu kamlara ayin yaptırarak önceden öğrenirlermiş. Soyu devam eden Ündüğ-Ham'ın miras bıraktığı söylenir. Ündüğ-Hertek'e soyu devam eden kam derler. O kamın anne babasının soyu soppu kamlara dayanırmış. Yaşlıların dediğiye Ündüğ-Ham'ın gerçek bir erkek olduğuydu. Kendisinin yedi göbekten kam olduğu da söyleniyordu. Onun tüm şamanlık eşyalarını yakmak için geldiklerinde onları saklamış.⁵⁹ Çok nadir zamanlarda, Ündüğ-Ham'ın tefinin sesi duyulurdu. Gizlice ayin yapardı. O Ündüğ-Ham'ın neyin ne zaman olacağını bütünüyle bildiği söylenir.

Kendisinin üst dünyaya gideceğini önceden bildiği ve tüm şamanlık eşyalarını bir yerde sakladığı anlatılır. O, kendi zamanında kamların zor zamanlar yaşayacağını ve kendi çocuklarının da baskılara uğrayacağını görerek kutsal kamlık eşyalarını yağmur değmeyecek, kar yağmayacak bir yerde sakladığını anlatılır. Soydan şaman Ündüğ-Hertek'in kırklı yıllarda Ağılıg-Oy'da vefat ettiği ve gömüldüğü söylenir. Şaman defnedildikten sonra, kırk dokuz gün boyunca, eski memleketinde onun tefinin sesi duyulmuş, denir. Ündüğ-Ham iyesi olan yerler hakkında efsaneler anlatır ve çok güzel alkışlar söyler.

O kamın memleketleri öven alkışlarını halk çok beğenirmiş. O kamın iyeli yerler hakkındaki efsanelerini bizim Mögen-Bürenli insanların tamamı bilir ve konuşur. Bütün kamların gelecek nesle aktardığı tarihi olaylar ve o kamın hakkında anlatılan şaşırtıcı anlatılar vardır.

Kutsal at bağlama direkleri. Ündüğ-Ham'ın kara taştan yapılma o iki at bağlama direği ile ilgili efsaneler de konuşulur. Onu ben anlatayım. Etraflıca dinle, ağabey. Sen de bilemezsin. Bu efsaneyi buralarda yaşayan herkes bilir

⁵⁹ Sovyetler Birliği döneminde tüm dinler yasaklandığı için şamanlar da baskıya uğrayıp çalışma kamplarına gönderilmiş ve davulları, kıyafetleri, ongunları yakılmıştır (Tosun, İ. (2023). "Tuva Cumhuriyetinde Repressiya", *Türk Dünyasında Repressiya*, (ed. İ. Dilek), Ankara: YTB Yayınları.)

diye düşünüyorum. Mögen-Büren nehrinin doğduğu yerdeki dağa Biçe-Möngün-Tayga denir. Kargı nehrinin döküldüğü yerdeki büyük dağ ise Ulug-Möngün-Tayga denir. O iki buzlu zirvenin iyeleri, yılda bir defa buluşmuş. Otlar yettiğinde, süttten yapılan yiyecekler bollaştığında, guguk kuşu öttüğünde, onlar buluşur. Ak elbiseli, ak atlı adam, Biçe-Möngün-Tayga tarafından koşturarak gelir, kahverengi ipek elbiseli, doru boz atlı kadın da Ulug-Möngün-Tayga tarafından atını koşturarak gelir. Onlar Kara Dağ'ın zirvesinde karşılaşırlar. Selamlaşıldıktan sonra, bindikleri atları kara taştan oyulmuş iki yüksek taşa bağlarlar. Halk bu iki yüksek taşa kutsal at direği der. O direklerin ucu gökyüzüne kadar çıkarmış. Onlar buluşacakları ayın gününü anlaşılarak belirlermiş. Artık o kutlu direklere bağlanan rengârenk atlara binip koşumları da rengârenkmiş. Orada o kutsal direklere bağlanan atların hangi renk olacağı ve hangi renk koşumlara sahip olacaklarına karar verirlermiş. Onlar sadece atlarının koşumlarını değiştirmemiş.

Ben o kutsal at bağlama direkleri hakkında birçok kişinin anlattıklarını efsanelerini dinledim. Efsaneler kişiden kişiye göre değişir. Değişmeyen bir ihtiyar dede, bir ihtiyar kadın ve iki direktir. Ancak efsanenin asıl anlamı değişmez. Biçe-Möngün-Tayga'nın iyesi, Ulug-Möngün-Tayga'nın kutsal at direğinin olduğu yerde buluşup halk hakkında konuşurlarmış. Aza⁶⁰ Soyundan Sedip-Ham. Anlatmaya devam edeyim. Benim bu efsanelerim insanlar için ilginç değil, sadece benim için dikkat çekici; çünkü benim ihtiyarlardan dinleyip öğrendiğim bir bilim bu. Bizim orada büyüklere saygılı, gençlere çok nazik davranan bir yaşlı kam yaşarmış. Onun esas adı İrgit-Sedip'miş, buranın halkı o kama saygı duyduğundan yalnızca lakabıyla hitap edermiş. Mögen-Büren'de yaşayan insanlar ona Kara-Ham derlermiş. Kara-Ham küçükken geceleyin ateş yanan yere gidip kendisine gelen erkek ve kadın azalarla buluşmuş. Onun da baba soyu albıslara dayanırmış. Aklını yitiren insanları Mögen-Büren ve başka yerlerde sadece Kara-Ham iyileştirebilirmiş. Bilhassa o kam güz yaz demeden evinde durmaz, sürekli ayinlere davet edilir. Söylentilere göre Övür-Torgalıg'a, Erzin-Mören'e, Ulu-

⁶⁰ İblis anlamına gelir.

Hem'in Buura-Tayga'sının yakınına yerleşen ağıla gidermiş. Hemçik'in Aldın-İşkin köyüne gidermiş. Bay-Tayga'dan Kızıl-Tayga'ya gidermiş.

Tuva'da Kara-Ham'nın gitmediği yer yoktur derler. Bir yaz döneminde Kara-Ham'ın sağlık durumu kötüleşmiş. O zamanlar onun evi Höl-Ööjü'ndeymiş, orası Ortaa-Şegetey denen yerdedir. Yazın hastalanan kam yağışlı kış mevsiminde hayata gözlerini yummuş. O sırada onun evi Mögen-Büren civarında Davıtu denen yerdeymiş. Ölmeden önce şunları söylemiş: "Tooloylug geçidini aştığımda Hemçik'in sarı azası hemen arkamdan geldi, ruhumu yakaladı. Benim canımı alırsa Övür'ün Bora-Şay köyünde yaşayan Ham-Urug¹⁹ adındaki kadın kam onun üstesinden gelebilir. O kadın kamı davet eden kimse yoktu. O zavallıyı Moğolistan'da elçi olan oğlunu Japon ajanı diye idam ettikleri için, ayinlere davet etmeye korkuyor olmalıydılar. Korkmayın. Ayinde kullanılacak eşyaları ben taygada, orman içinde insanların kolayca erişemeyeceği büyük bir mağaraya sakladım. Benim mukaddes eşyalarımı koyduğum yeri kimse bulamaz. Bunun hakkında konuşmayın evlatlarım. Geçen yıl o kadın kamın çocuğunu neden Japon ajanı diye idam ettiler acaba? Korkmayın. Ben artık karanlık dünyanın yatağına gidiyorum. Ben ölünce beni toprağa gömmeyin, bedenimi sundurmaya bırakın. Sandığımın içinde beyaz çıkınım var. Çıkının içinde üç kutsal eşyam var: Bir göksel eşya, bir üç kenarlı yürek ildim ve bir bronz ildim. İldim ise halkın kıyırak dediği bir tür bıçak olmalı. Korkmayın. Benim bu üç kutsal eşyamı, üç bıçağımı sundurmama bırakırsanız, onlar sizin evinizde huzurunuz korur, onlar sizi belalardan felaketlerden esirger."

Kara-Ham 1989 yılında, yaz aylarında vefat etti. Bu kadın kamın vasiyetini damadı Salçak Derbiş yerine getirmemiş. Oldukça kuvvetli olan damadı, mezar kazmış, onun içine bir taş ve ağaçlardan küçük bir baraka yapmış, vefat eden kamı onun içine yatırmış, üç ildisini kalbinin olduğu tarafa bırakmış. O mezarın üstüne kaya ve taşlarla bir baraka yapmış. Gece olunca Kara-Ham'ın mezarının yanında ateşler yakılmış, dişi azalar şarkı söylüyor, erkek azalar da kahkaha atıyor. Ancak burada bu anlamda mı emin

¹⁹ Ham-Urug, Monguş Kenin-Lopsan'ın akrabsı olan Handijap Kuular'dır. Kendisi ve oğlu repressiya faaliyetlerinden büyük zarar görmüştür.

olamadım? Kamların mezarlarının bizim kadim tarihimizin bir kalıntısı olduğunu düşünüyordum.

Sen ne dersin bu işe ağabey? Hadi, o zaman azalar hakkında bir efsane anlatayım. O efsane, Kara-Ham'ın sık sık anlattığı bir efsaneymiş.

Azalığ-Kıyığ'ın azaları. Kara-ham'ın her yerin bir araya geldiği söylenir. Azalar, sıradan halk içinden aza kökenli Kara-Ham'ı çok iyi tanırlarmış. Kara-Ham bir defasında Saadak geçidini geçip Toolaylıg kışlağında bir gece konaklamayı düşünmüş. Aydınlık bir geceymiş. Kara-Ham Azalığ-Kıyığ'ın yakınlarına yaklaşmışken atı ürkmüş. Bakmış ki Azalığ-Kıyığ'ın üst tarafında masmavi ocaklar yanıp duruyor. Çok geçmeden yolun kenarında da yuvarlak yuvarlak ateşler yayılıyor. Sol tarafına baktığında, kızıl incili saç örgüleri olan aza kızlar görmüş. Gümüş yüzükler ay ışığında parıldadığı halde yüzüğü takanların kendileri gözükmüyormuş. Kam sağ tarafına baktığında gümüş çakmaklar az biraz parlıyormuş. Kara kara saç örgülü, solgun yüzlü oğlanlar görülüyormuş ancak onların ayakları yere değmiyormuş. Aralarında bir şeyi zorla almaya çalışır gibiymişler aslında ne konuştukları yeterince duyulmuyormuş. Korkan bir azanın korkmuş sesi ormanda yankılanmış: Bu Mögen-Büren'li Kara-Ham olmalı. Bu kam bizim dilimizi bilir, bizim önderimizi tanır, bizi korkutan bir canavar” İşte böyle. Gün battıktan sonra Azalığ-Kıyığ'ın karşı kıyısına sıradan insanlar geçmez. Bu yüzden Kara-Ham; azaların dilini bilen, fısıldaştıklarında bile bütünüyle anlayan ve her yerdeki azalara yetecek güçte olan bir kammış. Sadece Kara-Ham, Azalığ-Kıyığ'ın karşı kıyısına gece de gündüz de geçebilirmiş. Daha sonra neler olmuş acaba? Dişi azalar ağlamaya, orman içine kaçmaya; erkek azalar ise ortalığı karıştırıp Kara-Ham'ın bindiği atı bukağılamışlar. Kara-Ham atından hemen inmiş, dokuz saplı bıçağı ile erkek azaların bağladığı bukağıyı kesmiş. Atın ayakları kurtulmuş. Kara-Ham koynundan ak örtüsünü, göksoylu eşyasını, yürek ildizini ve bronz ildizini çıkarmış; yolunu kesen azalara doğrultmuş. Solgun yüzlü azalar kaçışmaya başlamışlar. Azalar Kara-Ham'dan korkarmış. Albıs Soylu Majdırğa-Ham. Bizim oralarda halk düşmanlarını yakalayan silahlı adamlara karşı yenilmeyen bir kadın kam varmış. Onun adı-soyadı İrgit Mandırğa'dır. Kökleri Altay'a dayanırmış.

Kendisinin falcı dayısı fal bakmış ve Biçe-Möngün-Tayga’da yaşaması gerektiğini işaret etmiş. Öyle ki eski zamanlarda oğlan ve kız çocuğu on üç yaşına bastığında, onu bir falcıya götürüp fal baktırmak kutsal bir adetmiş. Kürek kemiğiyle fal açan bir falcıymış. Bizim diyarın insanları falcılara oldukça hürmet besler onların dediklerine uyar.

Mandırğa henüz gencecikken buraya gelip evlenmiş. İrgitlerin oğluyla evlenmiş, çoluk çocuk ve yeterince hayvan sahibi olmuş. Mandırğa-Ham çok güçlü bir kammış. Kamlık teçhizatı da özel ve göz alıcıymış. Ayin yaparken sesi çok yumuşakmış. Alkışları da belagatlıymış. Küçük çocuklar hastalanınca hemen onları iyileştirmiş.

Mandırğa-Ham kötü birşey olacağını hissedebildiği için kötü niyetli biri obaya gelecek olunca uzaklaşıp gidermiş, uzağa gittiği için o cin soylu Mandırğa hamı vebalı gibi görürlermiş. Mandırğa-Ham, kötü bir şey olabileceğini hissedebildiği için kötü niyetli biri onun ağılına gelecek olsa hemen oradan uzaklaşır veya ızakta bir yere göçermiş; o albıs kökenli Mandırğa-Ham’ı gizli ajanlar bile yakalayamamış.

O kam halk içinde oldukça itibarlıymış. Mandırğa-Ham 1950’lerde son nefesini vermiş. Mandırğa-Ham, azalar, albıslar, diirenler, şulbuslar, çetkerler ve kiji-bürüsler ve yaşadıkları yerler hakkında çok ilginç efsaneler anlatırmış. Ben bununla ilgili şeylere çok merak duyuyorum.

Birini anlatayım ağabey. Mozuttu⁶¹, Moğolca “buzlu” anlamında bir kelimedir.

Mögen-Büren’in sağ yakasındaki Mozuttu’nun kızıl toprakları çok uzaklardan kendini gösterir. Mozuttu’nun kızıl toprağından toprak boyası üretilir. O kızıl toprak suya batırılınca hakikî bir toprak boyası olur. Mögen-Büren’de yaşayan insanlar o kızıl toprak boyasını kullanmaz. Bunun sebebi şudur: Mozuttu vadisi boyunca diirenler gizlenmiştir. O civarda, eskiden beri buranın diirenleri toplandığı için toprak kırmızıymış. O kızıl toprağa “Diirenlerin hazinesi” denir. Mozuttu vadisinde diirenlerin yaşadığı için

⁶¹ Tuvaca karşılığı "doştug" olan Moğolca bir kelime.

oranın halkı oranın kızıl toprağını çok korumuş. Bu yerin yaşlıları o kızıl topraklara elini bile sürmez, -bu topra suya sokulmaz- dermiş. Diirenlerin hazinesine kimse el süremezmiş. Oralılar zanaat işlerine oldukça yatkınmış. Ağaçtan alet edevat yapan mahir insanlar, deriyi de tabaklayıp işleyebilirmiş. Oralılar bu diiren hazinesine dokunmadığından, Üstüü-Iymatı'da Şivittig-Çarık denen yerden boya alırlarmış. O aldıkları boyayı suda koyulaştırır, tabakladıkları derileri ya da rendeledikleri ahşabı boyarlarmış. Mozuttu'nun diirenleri, Biçe-Möngün-Tayga'nın zirvesinde akşam güneşi batarken, gün boyu saklandıkları yerden çıkarlar, derler.

Biçe-Möngün-Tayga'nın Ulug-Hamı:

Babanla ilgili konuşsam dinler misin Uspun-Dorju? Baban Dorju hakkında hiçbir şey işitmemişsindir. Benim anlattıklarımı güvenebilirsin. Bunlar üvey babamdan duyduğum sözler. Uspun-Dorju, gözlerini kırparak "Anlatsana!" dedi. "Üvey babamın asıl adı Sürünmaa-Hertek'tir. Halk ona Avcı Sürün der. Baban, üvey babamın ara sıra evine gelirdi. O, iki mesele hakkında konuşurdu.

Ben onun anlattıklarını dinleyerek büyüdüm. Senin babanın bu Mögen-Büren'de en büyük kam olduğunu söylerler. O göksoylu kamdır. Onun babası gök soyludur. Annesinin soyu kamlardandır. O kam anne, yerin ve suyun iyelerinden kamlık almıştır. Aslında senin baban yerin ve göğün kamıdır, hakiki soy miras bırakan bir kamdır. Zavallı üvey babamdan, onun gök soylu bir kam olduğunu sık sık duyardım. Senin baban şan şöhet sahibidir, o sıralarda o mazlumun Halk arasında namının yürüdüğü söylenir. Senin baban meşhur biridir, o mazlumun şöhet halk arasında yayıldığı söylenir. Üvey babam öyle derdi. Ulug-Ham'sa bir askermiş. Asıl adı İrgit-Konjur. Gerçekten mi? Lakapları Turugju-Ham, Domnaar-Ham, Ak-Baştıg-Ham, İlgilig-Ham. Tuva'yla Moğolistan Mançu Hanedanı zamanında oldukça zulme uğramış, neredeyse soyları kesiliyormuş, derler. Homdu savaşına baban bu Mögen-Büren'den yola çıkıp gitmiş. İki dostu vardı. Dostlarından biri olan Soyту, memleketine geri dönmemiş. O Homdu kalesini, işgalci Çin ordusundan kurtarıırken hayatını kaybetmiş.

Diğer bir dostu Kombuy-Hertek'tir, Homdu Savaşı'nda gösterdiği cesareti ile kök çinze⁶² rütbesini kazanmış. Babam öyle derdi. Üvey babam hiçbir koşulda yalan söylemezdi. Moğolların Tuvadan destek dilediğini söylerdi. O sıralarda Taşdı Tuva, çok sayıda asker göndermiş. Kaç asker olduğunu bilmiyor değilim. Homdu Savaşı'ndan sonra Tuvalar ve Moğollar Mançu Hanedanı'nın zulmünden kurtulmuş. Bu savaşın hangi tarihte gerçekleştiğini sormamıştım. Eksik olan şeylerden biri de tarihçilerin Homdu Savaşı'na katılanların listesini yaparken Mögen-Büren'den giden üç kişinin adını kaydetmemeleridir. Bunun asıl nedenini iyi bilmiyorum. Baban halkına yararlı işler yapsa da o zavallının ödülünü vermemişler. Parti yöneticilerine çok kızgınmış. Homdu Savaşı'ndan üçü sağ salim dönmüşler. Ulug-Ham dostlarına kurşun geçirmeyen cevher taşlar vermiş. Soytunun mücevher taşı, çakmak taşı kabının içindeymiş. Bindiği at vurulunca, çakmak taşı kabı da yere düşüp kaybolmuş, canını koruyan mücevher taşı da kaybolduğu için o da öldürülmüş. Kombuy'un can koruyan mücevher taşı sadağın içindeymiş, bedenine değen kurşunlar geri sektiği için hayatta kalmış. Baban bir defasında evimize gelmişti. Çenesinde ufak yara izi vardı. Üvey babam, çenesinde iz olan yerin kurşun değen yer olduğunda en sonunda söylemişti. Ulug-Ham can koruyan mücevheri, küçük tılsımının içine gizlemiş. O tılsım dörtgen bir deri kabın içinde ve kamın boynunda asılıymış, bundan dolayı kurşunlar ona değmiyormuş.

Babanla ilgili efsanevî hikâyeleri tekrar tekrar anlatırım ve bundan memnun olurum. Babanın, bizim buraların büyük şifacısı olduğu söylenir. Türlü türlü otlardan ilaç yapar. Avlık hayvanların kalbinden, yağından, melez ağacının öz suyundan, kaya reçinesinden usta işi ilaçlar yapar. Gebe kadınları doğurturken eli hafifmiş. Rağbet gösterilince çok nazik davranan bir kammış. Kabalık görünce beddua eden bir kammış. Davet edildiğinde, Ak-Baştıg-Ham evvela kendi hakkında alkışlar söylermiş. O Ulug-Ham'ı Tuvalar, Moğollar, Altaylar ve Kazaklar daima kam olarak davet edermiş. Ettiği dualar olağanüstü belagatlıymış. Babanın dualarını biliyor olmalısın." diye anşattım.

⁶²Mançu Hanedanlığı döneminde çeşitli başarılar gösteren askerlere verilen bir rütbe; bu rütbe takılan borkün tepeliğinde yer alır.

Uspun-Doray, oldukça sakın bir biçimde “En azından bir alkışını söylesene hadi” dedi. Babasına benziyordu, çok konuşkan ve güzel konuşan bir oğlandı; ancak yetişkin biri olduğunda ketum biri oldu, dilsiz biri gibi oluverdi. Belki de kam babasını tam yetkili casusların yakalayıp götürmesinden korkuyordu. Önce bir şey diyemedim. Sonra düşündüm. Söyleyeceklerim aklıma geldi.

Azalar göğünde doğmuş
Temiz soylu biriyim.
Aydınlık ayda yaşarım
Yararlıyım canlılara

Hastalara şifayım ben
Nazik insanlara şefkatliyim ben.
Kabalara beddua ederim ben
Kaderim düğür⁶³tutmaktır.

Dua etmektir fitratım
İnancımdır def tokmağı
Ateşe dua etmektir inancım.

Bundan fazlasını bilmiyordum. Bir yerde dizginler şıkırdadı. Biz korkarak iki farklı yöne dağıldık. Ak-Baştığ-Ham yetmiş iki yaşını sürerken edebî uykusuna dalmış. Ulug-Ham’ın bedenini Mögen-Büren topraklarındaki Agılığ-Oy denen eski mezarlığın kenarında toprağa verilmiş. Duyduklarım bu şekildedir. Ben sadece dinlediğimi ve bildiğimi anlatırım.

On Sekizinci Bölüm

Devrim Karşıtlığı Yapan Müdür

Kulaklarımla duyduklarımı gözlerimle doğruluyorum. Bilmem nedendir insanların sözlerine inancım yoktur. Bizim Mögen-Büren köyünde en saygın, en mükemmel, en temiz sicilli kişi Doğak Doldaş diye bilirdim. Sonraki zamanlarda o müdür hakkında çeşitli laflar duyuldu, onları var gücümle

⁶³ Kamların davuluna verilen isim.

unutmayı düşündüm. Bir gün Bayın ovaaya gittim; bunu Moğolcadan tercüme edersek Bay⁶⁴ “Zengin” ovaa deriz. Ovaa; Biçe-Möngün-Tayga’nın doğu yakasındadır, nehir kıyısındaki boş arazide yerleşir. Bu olayı tekrar yaşayamam. Ben bu Bay ovaasına ilk defa yaklaşmıştım. Bundan önce, onu sadece uzaktan görmüştüm. O kutsal Bay ovaayı ilk önce göksoylu kam kutsamış, çünkü gökyüzüne Biçe-Möngün-Tayga’nın sivri başı yaklaştırmış. O Bay ovaayı her yıl kutsarlar. Bu kutsal ayinine Tuva, Moğol, Altay, Deleg ve Dörbetlerin⁶⁵ hepsi gelirler. Bayın ovaa. Bay ovaa. Ovaa kötü haldeydi. Çünkü Doldaş Müdür’ün emri ile o ovaa yakılmıştı. Şimdi o kutsal yerde yuvarlak yuvarlak taşlar yatıyor. O çadır yeri kadar yer kömür gibi kararmıştı. Bay ovaanın yanında yalnızdım. Bir taşın üstüne oturmaya korkmuştum çünkü buranın mukaddes olduğu söylenir. Doğrusunu söylemek gerekirse, birinin yanıma gelmesinden korkuyordum Birinin benim yanıma geleceğini düşünüyordum.

Haber. Bay ovaanın parçalanmış zemini. Kıyı. Mögen-Büren nehrinin kıyısından temiz bir rüzgâr eser.

Üstümde mavi gök. O mavi gökte açmış güneş. O bulutsuz gün, Biçe-Möngün-Tayga’nın üstünde görünüyor. Ay başında da ay sonunda da Bay ovaanın kalıntılarının bulunduğu kutsal yere, Biçe-Möngün-Tayga’nın iyesi gelir, derler. Zihnimde kıratlı, ak sakallı kutsal bir kişi gelmiş gibi oluyordu. Haber. Kulağıma yayılan bazı sesler ulaştı. Kulaklarımı işaret parmaklarımın ucuyla kapattım. Tıslıyordu. Hiçbir şey duyulmuyordu. Sakinleşmişim. Bacaklarım titriyordu. Nefesim daralıyordu. Tuhaf şeydi. Gülüşme, konuşma ve gürültüler duyan canlı, güçlü kalbim yoktu. Biçe-Möngün-Tayga’nın başına baktığımda bembeyaz filler yatıyordu, aslında onlar hiç erimeyen buzullardı. O gün o kıratlı aksakallı ihtiyar gelirse onunla karşılaşırım diye oradan uzaklaşmak istiyordum. Aklıma bir atasözü geldi:

Kendi ulaşamadığım yere

Yuvarlak gözüm yetiştirdi

⁶⁴ Bay, zengin anlamına gelir. Bayındır sözcüğü ile aynı köktendir.

⁶⁵ Delegler ve Dörbetler, Moğolistan civarında yaşayan Oyrat adı verilen Tuva boyları.

Bu insanın gidemediği yere, insanın keskin gözü yetişir demektir.

Keskin gözlerimin yetişmediği yere

Fikirlerim yetişir.

Yani insanın gözlerinin ulaşamayacağı yere fikirleri ulaşabilir demektir. Meşhur söz. Çok yaygın bir söz. Bu meşhur söz liderlere kadar ulaşmıştır. Yıkılmış Bayın ovaanın yanına gittiğimde de beni peşimsıra izleyen meşhur söz. Beni ala gözleri ile görmeyen müdürle alâkalı meşhur söz. O yayılan söz neydi peki? Doldaş-Doğak kontr olmuş diye bir haber yayılmış. Her nereye gitsem herkes Doldaş'ı konuşuyordu. Ben de şaşırmıştım. Mögen-Büren köyü taraflarında Doldaş Müdür denilince müthiş bir devrimci, halkın sevgili lideri, partinin çalışkan yöneticisi, bilgili, vazifenin gereği denilince eşini bile unuttuğu, uzaklardaki ağılarda yaşayanlar tarafından bile bilinen biriydi. Benim duyduklarına göreyse Doldaş Müdür küçüklüğünden itibaren Moğol yazısını harika seviyede bildiği-olduğu için Tuva'nın karışık abecesini de kendi kendine çözmüş. Otuzlu yılların varsıl feodallerin malvarlıklarını kendi idaresine almış. Mögen-Büren köyündeki tek katlı okulu, yayla okulunu, en sonunda da ilk okulu birleştiren kişi odur, derler.

"Doru ala gibi yürük atlı olun.

Doldaş Müdür gibi okur-yazar olun"

Ben çocukken bu meşhur söz bizim oralarda yayılmıştı. Doldaş Müdür, Möngün-Tayga çevresinde okur-yazarlık seferberliği başlatmıştı. Bilhassa yetişkinlerin okuma-yazma sınıflarında bizzat öğretmenlik yapıyordu. Yine duyduğum bir şey, Mögen-Büren köyünde kadınlar sınıfını kurduğuydu. Toplanıp gelen kadınlara, kızlara tüm dünya vaziyetiyle ilgili ilginç sözler sarf ediyormuş. Dedikoducu kadınlar bile, "o ilginç sözleri bir çadırda geceden sabaha kadar devam ettirdiğini, bir bekâr kızla birlikte gecelediğini, o zamparalığı" fısıldayarak anlatıyormuş. Zampara müdür. Bu şık sözü kadınların ağzından duymuştum. Ne yalan söyleyeyim, o zamanlar genç olan Doldaş Müdür'ün gündüzleri zamparalık yaptığını görmemiştim. Zamparalık yapmanın ne demek olduğunu da bilmiyordum.

Bilmediği şey olmayan müdür. Görmediği şey olmayan müdür. Bu özlü sözü her yerde duymuştum. Doldaş Müdür'e halk saygı gösteriyordu.

İnsanların toplanma yeri marketti. Uzaktaki binaya gittim. Mağazanın hem içinde hem dışında bekleyen insanlar vardı. Herkes aynı şeyi konuşuyordu. O mükemmel müdürü, silahlı adamlar alıp götürmüş. Şimdi ne yapacağız? Başımıza ne işler açıldı. Mögen-Büren’de tüm hayvan sahibi zenginler Doldaş Müdür’ün ihsanını görmüştür. Şimdi eskisi gibi fakirleşmeye mi başlayacağız? Mögen-Büren’e toplanan halk düşmanlarını kıran Doldaş Müdür değil miydi? Yemyeşil Tuva ülkesini Japon ajanlarına sattıkları için gizli anlaşma yapan devrim karşıtlarını ilk kez açığa çıkaran Doldaş Müdür olmuştur. Doldaş Müdür’ün kulakları keskindir. Doldaş Müdür tutuklandı, artık biz de sağırız. Doldaş Müdür devrimcilerin lideriyken öylesi bir insan nasıl bozguncu bir ajan olur. Doldaş müdürün kontr olduğuna inanmıyorum. Oy tanrım bağışlasın, evlatlarım. Doldaş müdür bırakın konuşmayı, yanına birisinin gelmesinden bile korkar olmuş. Mögen-Büren’de Doldaş müdürden daha güçlü daha cesur insanlar mı varmış? Ben afallamıştım. Kutsal Biçe-Möngün-Tayga sevgili oğlunu ne aşağılanmalara maruz bırakmıştı. Affetsin. Doldaş Müdür çok geçmeden aklanıp köyüne döner. Partinin kıızıl belgesini koynunda saklayan kişi nasıl olur da azılı bir halk düşmanı olurdu? Zavallı Doldaş, işbirlikçi kontrların kökünü kazıdığından kendisi de tutuklanmış olmalı. İnsanın insana güvenme hakkının olmadığı bir zamandı. Doldaş Müdür’ü malvarlığına haciz konarak kasasını yağmalamışlar. Yetiştirebileceği tek oğlağı bile kalmamış sıfırı tüketmiş.

Sözcük. Rusça Sözcük. Benim anladığım ilk Rusça sözcük kontr olmuştu. Belki Rusça belki Çince bir sözdü, iyi ayırt edemiyordum.

Bizim buralarda ilk kontr olan babamı hatırlayan kimse yoktu. Bizim oranın tüm halkı sık sık fısıldayarak konuşuyordular çünkü kontr denen söz en tehlikeli sözdü.

Bizim oraların hakiki devrimcisi Doldaş-Dongak kontr olunca Mügen-Büren köyünün bütün konuları sık sık fısıldanıyordu çünkü her kişi bir ötekenden şüpheleniyor, her kişi bir ötekenden korkuyordu ve kaçınıp çekiniyordu.

Düş. Kısa bir düş gördüm. Yine mağazanın yanına gidivermiştim. Sadece erkekler toplanmıştı. Onlar aralarında bir konuda konuşuyordular. Yanlarına

gittim. Bir kütüğün üstünde oturan insanlar bir anda yok oldular, o sırada bir yerlerden fısıldaşma sesleri geliyordu. Onların aslında ne konuştukları adamakıllı duyulmuyordu.

Kontr olan müdür. Duyabildiğim tek söz buydu, o kişilerin sesleri tamamen duyulmaz oldu. Eyerli atlar. Dizginsiz eyerli atlar peyda oldu. Yanlarına giderek dikkatle baktım. O atların eyerlerini geriye doğru çektiler. Atlar da aniden kayboldu. Sanki o atlar da kontr sözcüğünden korkuyordu. Doldaş Müdür, bundan sonra buraya bir daha gelmez. Kulağım böyle sözler duydu. Tüylerim diken diken olmuştu. Sessiz kaldım. Başımın üstünde ağzı kanlı bir kara kuzgun dönüp duruyordu. Çok garip şeydi. Erkekler artık yanımda yoktu. Eyerli atlar da yoktu. Kara kuzgun da yoktu. Bir ben vardım.

On Dokuzuncu Bölüm

Kontrun Kızı

Bay ovaadan mağazaya yürürken epeyi ilginç şeyler duydum. Bir inek ahırının kapısında bir gurup insan oturuyordu. Onlar o sırada fısıldaşıyordu; genelde oldukça neşeli, korkusuz ve yüksek sesle konuşan bu insanların şimdi fısıldaşarak konuşmaları da oldukça ilginç bir şeydi. *Durup, konuştuklarına dikkatle kulak verdim.* İşte, o böyle arasıra buraya çıkıp gelir. Canını kurtaran avcının evine gelmiş. Hatırladım. Gelen Takpay-ool'du. Övür'de Bora-Şay'a gidip bir tanıdığının evinde anlatmış. Galiba, Ham-Kadaylara gitmiş olacak. Galiba, halk düşmanları Toju'daymış. Ötüken-Tayga sırtlarındaymışlar. Japon işbirlikçilerinin Ödügen'e geldikleri, komplolar hazırladıkları söyleniyor. İnsanın Takpay'ın anlattıklarına inanması zor. Kimi zaman Takpay oldukça gerçekçi konuşur. Sözümü kesmeyin. Tekrar anlattırmayın. Ödügen-Taygası dedikleri yer Tuva'nın doğusundadır. Bu yüzden konuşturmayın. Japonya da doğuda. Şöyle bir düşününce Japon işbirlikçileri Ödügen sırtlarında toplanmış olamazlar. O civarda orman içinde gizli çadırlar kurulduğu Ren geyiği çobanlarının yalanlarından başka bir şey olamaz. Takpay-Ool orman Tojularından⁶⁶ biridir.

⁶⁶ Toju, Tuva'nın doğusunda olduka ormanlık ve dağlık bir alandır. Moğolistan'daki Duha adlı Tuva topluluğu da Tojudaki Tuva topluluğunun bir parçasıdır. İki topluluk da ren geyiği çobanlığı yapar.

Onun sözlerine inanmak güç. Bazen Takpay uydurur tamam mı? İnsanları yalanlarıyla kandıran birisidir. Doğru söyledikleri de var. Geyik çobanlarına giderek canını kurtaran elçi Sunğar-ool'u⁶⁷ görmüş. Bu biraz gerçek dışı. Şın⁶⁸ ve Hostug Arat gazetelerinde yazdığına göre halkın azılı düşmanları Kızıl şehri yakınlarında Elezinnig-Hovu'da idam edilmiş. Bana engel olmayın. Tekrar anlattırmayın. Ne demiştim en son? Dikkatim dağıldı. Ben kendim, Takpay'ın anlattıklarına tamamen inanıyorum. İspanya'nın hükümetin başında Faşist General Franko'nun olduğunu bizim buralarda ilk olarak o söylemişti. Almanya'da hükümetin başında Adolf Hitler'in olduğunu bizim buralarda ilk olarak o söylemişti. Bizim buralarda politikayı Takpany gibi bilen yok. Öteye beriye bakının. Başkaları benim dediklerimi duyarsa, hepiniz hapse düşersiniz. Çok sevdiğimiz Toka Başkan'ın Ödügen civarından geldiği söylenir ama nerede ve ne zaman doğduğunu bilmem.

Tek bildiğim, Toka Başkan çok iyi Rusça konuşur, Moskova şehrinde Parti Yüksek Okulu'nu bitirmiş, bu yüzden doğudan bize hangi dostların ve düşmanların geleceğini en iyi o bilir. Tuva'da halk düşmanlarına karşı mücadelenin öncüsü Toka Başkan'dır. Biraz bekleyin, sözümü kesmeyin. Takpay'ın dediğine göre, önce Ödügen-Taygada toplanan Japon işbirlikçileri, sonra Biçe-Möngün-Tayga ve Ulug-Möngün-Tayga'ya doluşurlar; orada önce avcılar, sonra ise besiciler ile, daha da sonra yöneticilerle gizli anlaşmalar yapmış olmalılar. Bunlar Takpay'ın anlattıkları. Bunları sakın benim sözlerim sanmayın. Eğer bu bütün konuşulanlar yalan çıkarsa, bunlar benim değil Takpay'ın kabahatidir.

Sakin, sakin. Bana gelecek olursak ben bölgemizde hiç Japon görmedim. Burada Japonca konuşan bir kişinin varlığına da tanıklık etmedim. Bereketli Tuva topraklarında düşman Japon ajanlarına Tuva'yı satmak için gizli anlaşma yapan kimdir bilmem. Takpay'ın dediklerine göre devrim karşıtı Japon işbirlikçilerinin kendi öz yurtlarına ihanet ettikleriydi. Ne yalan söyleyeyim, aslında "kontr" denen sözcüğün esas anlamını da bilmiyorum. Dikkat! Şu taraftan birisi bize doğru geliyor. Orada bulunanlar hızla

⁶⁷ Sunğar-ool'u Monguş Kenin-Lopsan'ın akrabasıdır.

⁶⁸ Şın "*Gerçek*", Hostug Arat "*Özgür Halk*" anlamına gelmektedir.

dağıldılar. Onlar gözden kayboldular. Ben mağazaya doğru yöneldim. Bir paket sarı tütün satın alıp dağılan insanların arasından ileri atılıp dışarı çıktım. Saklanmıyordum. İçki içmem.

Masalcı babam vefat ettikten sonra tütün içmeye başlamıştım. Üvey babamdan aşırıldığım sarı tütünle pipo içmeye başlamıştım. Birisi, -kontr kızı- diye bağırdı. Dikilmekte olan kalabalık benden duydukları tiksintiyle iki yöne dağılmıştı. İnsanların ortasında bir başıma kalmıştım. Saksagaınlar gibi çene çalanların birden çenesi kapanmıştı. Bu iğrenç şeylerle eğlenmemek için kendimi zor tuttum. Düşmanın kızını vurmak istiyor olmalılar. Mağazadan çıktım. Temiz hava alınca rahatlamıştım. Bir kişi "Kontr döküntüsü!" diye beni gösterdi. Vücudumu ateş sardı. Göğsüme kızdırılmış demir sokulmuş gibi oldu. Nefes alamıyordum. Benim yanıma yöreme yaklaşan olmamıştı. İnsanlar benden kaçıp uzaklaşmak istiyordu. İnsanlar kudurmuş köpekten korkar, saklanır. İnsanlar galiba benden de korkuyor, gizleniyordu. Anlamıştım. Bakkalın yanında toplanan insanlar devrimci Doldaş-Doıgkak'ın kontr olmasıyla ilgili konuştuğu için benim mağazaya geldiğimi fark etmemişlerdi. Hatta mağazaya girdiğimi de fark etmemişlerdi. Tütünün yapamayacağı şey yoktur, derler. Bir demet tütün alıp dışarı çıkınca tütün içen adamlar beni tanımıştı. Tanıdıktan sonra kontr kızı olarak tanıdılar. O zavallılar hızlı hızlı laflar söylemeyi bile düşünmüşlerdir belki.

Kontrların kökünü kazıyan yöneticinin kendisinin de kontr olduğu ve cezalandırıldığı haberi henüz yayılmamıştı. O sırada benim özgürce gidebildiğim yer sadece mağazaydı. Okul binasını görünce kalbim sızlıyordu. Kulübü gördüğümde hemen uzaklaşmayı düşünüyordum. Neden? Benim kültürle ilgili yerlere girmekten ne alıkoyuyordu? Hatta toplantılarda bile bulunmamı engelleyen neydi. Hayatı sınırlanmış biri olarak kendi adımı bile yitirmiştim. Okuyamadım. Göremedim. Duyamadım. Halk düşmanı, Japon işbirlikçisi Doldaş Doıgkak'ın idam edildiğini duydum. Gerçeği söylemek gerekirse ben bu duyuma inanmıyordum. İnsan bir yöneticinin öz halkına düşman kesilmiş olacağına inanamıyordu. Obalar kışlaklara inmeye başlamıştı. Benim oldukça saygı gördüğüm ve davetler aldığım bir zamandı. Tanıdığım tanımadığım kim varsa beni davet ediyordu. Ben ki hayvan

işkembesi yıkamakta mahirdim. Bir koyun mu kesildi, koyunun işkembesini ben temizliyordum.

Dagda Kışlağı. Beni oraya çağırdılar. Bir hane, bir gün iki yak kesmişti. Kışın yemelik koyun eti ve bahara doğru tüketilecek dondurulmuş etki, karın derilerine doldurmaya yardım ediyordum. Bizim orada tahıl ekilmez, genellikle süttten yapılan ak yiyecekler, hoyun, keçi ve yak eti uzun kış boyunca tüketilir. Tencerede et kaynatırken, bir şuudañ gazete getirdi. Şuudañ dedikleri, şimdinin postacısıdır. Bizim buralara gazete getiren adama, öğretmen gibi hayran olmuştum. Postacı gelince komşu çadırlar onun yaşadığı eve doluşuyordu. Mektup geldiğinde yaşlılara mektup okuyordum. Gazeteler geldiğinde onları saklayıp kendi kendime okuyorum. Hatırladığıma göre, kaldığım evimde genç yaşlı insanlar beni hayranlıkla dinleyerek oturlardı.

---Doldaş-Dongak'ın malvarlığına el konmuş. Bütün malları bölge merkezine götürölüp yok pahasına satılmış.

Postacı, kara heybesiyle el konulan altın ve gümüşten yapılmış eşyaları da yok pahasına satıldığını söyleyen yeni gazeteleri ve mektupları, haberleri getirmişti. Üvey babamı kontr olan akrabasıyla bir tutan büyük devrimci müdürün parti üyeliğinden çıkarıldığına, kontr olduğuna ilk kez o anlarda inanmışım. Doldaş'ın bizzat kendisi halk düşmanı kesilmişti. Tanıdıklarımı gözüme görünmez olmuştu. Ara sıra okulun yakınında Uspun-Dorju'yu görüyordum. Babası kam olduğu için ağabeyi okuldan atmıştılar, neden oralarda olduğunun esas sebebini bilmiyordum. Okuldan atılmamdan sonra oraya gitmekten korkuyor ve oynayan çocukların yanına yaklaşıyordum. Duyduğuma göre Uspun-Dorju ağabey, kızların ve erkeklerin anlattıklarını dinleyerek bilgileniyormuş.

Bizim Mögen-Büren'e insanın insandan korktuğı zamanlar gelmişti. İnsanlar yanlarında oturan dostlarının bile işbirlikçi olduğunu düşünür olmuştu. Her şeyden önce, parti yönettiğı için Mögen-Büren köyünde parti yöneticilerinden sadece Dongak Doldaş'ı iyi tanıyordum. Diğer müdürlerin adı sanı nedir, yaşı başı kaçtır, karılarının ve çoluk çocuklarının kim olduklarına dikkat etmemiştim. Yanlışım buydu. Saf dönemlerimin

düşüncesidir. Biçe-Möngün-Tayga'da yaşayan halkın varlıkları ve özgür iradeleri sadece Doldaş Müdür'e bağlıydı. Saf olduğumu anlayışım o zaman bu şekilde olmuştu. Doğak-Doldaş'ın evli olduğu kadının kısır olduğu söyleniyordu. Bir kız kardeşinin oğlunu evlatlık edindiğini biliyordum. O oğlunu ilkokula göndermediği söyleniyordu, göndermeme nedenini bilmiyordum. Bu yıl o oğlan, okula başlamış. Onun babasının silahlı adamlar tarafından götürülmesi yüzünden bundan sonra okula gidemeyeceğini ben iyi bilirdim. Doldaş Müdür'ün meşhur lâkabı Kadın Düşkünü Müdür'dü. O lakap kendiliğinden bulunmuştu.

Doldaş müdür sürekli müfettiş olduğu için yazları evinde neredeyse hiç durmayan biriymiş, derlerdi. Bazen kocası uzak bir yere giden kadınların evinde konaklamış. Bazen meclis toplantıları bittikten sonra, bir kadınla bir yerde gecelermiş. Kadın düşkünü müdürün ahlâksızlığını tüm ahali bilirdi de bu konuda gık etmezdi. Kadın düşkünü müdüre saygı gösterir ondan korkardılar. Kadın düşkünü müdür, bir toplantıda cesur bir adam tarafından tenkit edilirse, o adamı bir gören olmazmış.

Önce düşen arkadaşına gülmez Doldaş, öz babam Ular-Hertek'i halk düşmanı ilan eden Doldaş Müdür çok haddi aşmıştı. Siyasî zulmü güçlendirmek için toplantılar yürütülmüştü. O toplantının tamamında kendisi konuşurdu. İlk dışarıda neler olduğunu açıklardı. Ondan sonra Tuva'da ne olup bittiğini üstün kötü anlatır. En sonunda Mögen-Büren'de halk düşmanlarının bulunduğunu bağıra çağıra söylerdi. Doldaş Müdür'ün sevdiği sözcükler bunlardı. "Halk düşmanları, Japon işbirlikçileri, satılmış düşmanlar" Yemyeşil Tuva'yı yabancı istilacılara satan zavallılardır. Halk düşmanlarının kökünü kazımalı! O düşman işbirlikçilerinin bütün çocuklarını okula sokmaz, toplantılara almazsak, sinema izlemelerini engellersek, onların soyu kesilir." Bereketli kadim Mögen-Büren'imizde tek bir kontr barınmamalı. Genç erkeklerin, kontrların kızlarıyla evlenmeyeceklerini hatırlatmış olmalıyım. "Siyasi mücadeleyi gece gündüz elden bırakamayız. Ben; bizim sevgili liderimizin söylediği sözlerin yansımasıyım. Doldaş Müdür'ün benimle ilgili tek sözünü hatırlıyorum: Babamı anımsadıkça o sözler kulaklarımda çınlar durur, neden böyle olduğunu bilmiyorum.

Atalarımız doğrusunu söylemiş: Ok yarası kapanır, dil yarası kapanmaz." Zararlı sözler körpe kalbimde iyileşmeyecek yaralar açmıştı.

Yirminci Bölüm

Ömrümün Acımasız Baharı.

Ben büyüyüp yetişirken her yıl baharın büyüğü bir şekilde gelişi beni çok etkilerdi. Benim bu anlattıklarım büyük şehirlerin kitap okuyarak büyüyen çocuklarına komik gelir. Bildiklerimi öğrenirken ilkbahar, çok önemli olmuştur. İnsanın ata yurdu. Benim ata yurdum, Biçe-Möngün-Tayga, Ulug-Möngün-Tayga. İnsanın atalarının yaşadığı yere, insanın doğduğu yere ata yurdu denir. Benim ata yurduma Haraaçıgay derler. Benim ailem ata yurdum Haraaçıgay konağına bazen baharda, bazen yazın, bazen de güzün göçerdi.

Puhu kuşunun ötmesi uğursuzluktur derler. Bir güzün Haraaçıgay'a göçüp konmuştuk. Annemler o zamanlar orada tek çadırdı. Gece olmuştu. Çorba pişivermişti. Annem tenceredeki çorbayı çıkarmıştı. Oradaki ağaçlık alanın içinden puhu kuşu öttü. O puhu kuşu sanki bir küçük çocuk gibi ağlıyordu. Durgun bir sesle ötüp duruyordu. Sanki şarkı söyler gibiydi. Babam "Puhu öttüğünde, çocuklar hastalanır. Puhu kötü şeylerin olacağını önceden hissedermiş" dedi. Babam sürgülü tüfeğini alıp evden çıktı. Sessizce oturuyorduk. Silah patladı. Puhu kuşunun sesi dinmişti.

Ağaçkakan ötüşü. Benim bildiğim bir şey varsa o da ağaçkakan sesinden neyin başlayacağını önceden bilinebildiğiydi. Eğer ağaçkakanlar kargıraa⁶⁹ söylüyorsa sıcak ilkbahar gelmiştir, oğlaklar kuzular telef olmaz.

Eğer ağaçkakanlardan çılgımsı sesler yayılıyorsa sonbahar gelmiş demektir, besi hayvanlar için kötüdür, bol kar yağar. Kızıl ibikli siyah ağaçkakan tabiatın ne gün değişeceğini önceden bilen bir kuştur. Eğer ağaçkakanlar çılgık atıyorsa, o gün besi hayvanları ağıllarından dışarı çıkarılmaz. Kuzgun ötmesi günah alâmetidir. Eğer kuzgun melez ağacının

⁶⁹ Kargıraa: gırtlak müziğinde bir usul.

başına tüneler kesik kesik ötüyorsa suçsuz yere canı alınmış insanının ruhuyla konuşuyor demektir. Eğer bir kızgun çadırın üzerinden öterek uçarsa, orada mutlaka kan dökülür, derler. Ya bir kurtlar bir av yakalayıp yiyecektir, ya da bir kişi çok geçmeden ölecektir.

Saksağan ötmesi de manidardır. Eğer saksağan bir evin yanına tüneler sağı solu seyrederse uzak bir yerlerden misafir çıkıp gelir, derler. Eğer bir saksağan bir evin yanında kök salmış ağacın budağına tüneler öterse küçük çocuk hastalanır, kementle bağlı olan at bağından kurtulur, obaya bir yerden bir hırsız girer, derler. Bu ilkbahar benim hayatıma çok zorluk getirmişti. Bir keresinde üvey anneme göz kulak olurken bizim ahırın yakınında bir kızıl puhu kuşu öttü. O puhu kuşunun sesi korkunçtu, sanki küçük bir çocuğun ağlamasıydı. Sanki yolu acıyla kesilmiş bir annenin ağlamasıydı. Sanki bir yerden acıkmış kurtlar ağıla gelip girmişti.

Lânetli puhu kuşunun nameleri o ilkbaharın benim karşılaştığım kötü şeyleri haber veriyordu. Şu yoksul zavallıyı. Biz zavallıları bu puhu kuşu bile aşığılıyordu. Üvey annem "Şu puhu kuşunu vuracak adam nerede ola ki?" dedi. Ben bir şey demedim. Korkmadım. Puhu kuşunun ağlamaklı sesini dinlerken pencereden yıldızları seyreliyordum. Üvey annem ve bir ben. Çadırın tavan penceresinin üzerinden geçen yıldızlar. Kızıl baykuşun öttüğü ıssız, bahar gecesi bana bir şey olacağını haber veriyordu. O esnada hiçbir şeyden korkmuyordum. Yeni gelen postadan "Hamamda çalışacaksın!" haberi çıktı. Köy yöneticilerinin özel emirlerini getiren adam elime bir evrak da tutuşturdu. Beyaz kâğıda karakalemle yazılmış emri okudum. Moğolca yazmıştılar. Yazının o şekilde yazılmasının sebebini bulamamıştım.

Aslında ne iş yapacağımı iyice bilmeden tan vaktinde köye yürüdüm. Hamam, Kızıl-Haya'nın ilk hamamıydı. Bizim Mögen-Büren'in tarihindeki ilk hamamdı. Bu hamam yeni inşa edilmiş ahşap bir binaydı. İçinde su ısıtan demir kazan vardı. Su nehirden getiriliyordu. Su yaya olarak taşınıyordu. Niçin hamamda çalışacağımı o an için anlamış değildim. Bizim orada hangi ağır iş varsa önce bana yaptırıyorlardı, "kontr kızının hkaderi budur" deyip buna alışmıştım. Hamamda öğrenci ve öğretmenler de yunup yıkanıyorlardı.

Yedi gün boyunca günde iki defa kazanı yakıyordum. Bir gün erkekler yıkanıyor bir gün kızlar yıkanıyor. O zamanlar başka köy merkezlerinde hamam çalışanları maaş alıyor muydu? Bilmiyordum. Benim maaşım yoktu, iyi olan şeyse öğrenci yemekhanesinden ücretsiz olarak yemek yiyordum. Kalacak yerim yoktu, evden eve gezip konaklıyordum. Gözleri kötü durumda olan annemin oturduğu kulübede tan atana kadar bulunuyordum. Daha önce söylemiştim. Üvey annem çok çocuklu oğlunun evinde gizleniyordu. Oğlunun yedi yaşında bir oğlunun olduğunu görebilmişti.

Bir barakaya ondan fazla insan tıkmış kışladık. Artık kışın soğuşunda dışarıda kalmayacaktık. İnsanın açlığı ayrı bir zorluk, üşmesi başka bir zorluktur, derler. İşin iyi tarafı bazen yemeğimden arta kalanı yaşlı anneme götürmemdi. Bazen sadece kurabiye götürüyordum. Bir ay içinde öğrencilere bir defa kurabiye verilmişti. O kurabiyeyi neyle satın aldığımı bilmiyorum. Sonraları işittim. Okul müdürünün sattığı kurabiyelermiş, bunun doğru mu yalan mı olduğunu bilmiyorum. Bunları kaç yıl geçtikten sonra duydum. Hamamdayken aylık on ruble maaşım vardı. Maaş yüzü görmemiştim. Maaş alacak olsam o maaşı başka yerde kullanırdım. Kime dert yanaydım. İlkbaharın ilk ayı gelmişti. Yakacak odun tükenmişti. O zamanlar bizim orada kömür yakılmıyordu. Hamam sadece odunla ısıtılıyordu. Ateş olmayınca sıcak su olmaz. Sıcak su yoksa hamam açık olmaz. Köy muhtarına "Odunu kendin topla!" şeklindeki kaba cevabını duyunca kederlenmişim. Gecenin bir vakti eski ovaaya giderek Biçe-Möngün-Tayga'nın başına tırmanıp odun aşırıyordum. Kurumuş ağaçları baltayla kesip kesip hamamın içinde bir köşeye saklıyordum. Perşembe ve cuma günlerinde hamamı ısıtıyordum. Benim odunları nereden bulduğumu kimse bilmiyordu. Su mu? Bir defalık ya da gün boyunca elli litre suyu nehirden getiriyordum. Yakmalık ağaçları kesmek oldukça zordu. Karlar erimiş sıcaklar gelmişti. Öğrenciler evlerine dağılmıştı. Okul dönemi tamamlanmıştı. Sabah uyanıp ayakkabılarımı giyerken belim ağrıyordu. Sebebini bulamadım. Hafif bir rüzgâr değse her yerim tutuluyordu. Bir gün, sırtımın kaskatı kesildiğini üvey anneme anlattım. Ağır kaldırırken düşük yapmış olmalısın kızım, dedi. Ama benim nişamlım yok dedim. Üşütmüş olmalısın diye söylendi.

Güz günlerinde hamamda terleyip soğuk havada dışarı çıkıp soğuğu yiyince sırtım kötülemişti. Yürürken bile iki büküm oluyordum. Rutubet bile kontrun kızının belini büküyordu. Turp gibiyim, derdim. Üvey annem “Gel, yanıma otur kızım” diyerek başıyla işaret etti. Zayıf parmaklarını hareket ettirdi. Sanki sol elinin parmakları titriyor gibiydi. Neden bilmem, nefesim kesildi. Hayatımı kurtaran üvey anneme üzülüp yanına emekledim. Üvey annem beni kucaklayıp okşadı. Onun çelimsiz elleri sanki güneşin sıcağı gibiydi. Başını çeneme yaslayıp bana uzun süre sarılı kaldı. Tek kelime etmedi. Beni bırakmaya gönlü yoktu. Üvey annem sanki kalan ömründe sadece bana sarılıp oturarak ebedî uykusuna yatmayı düşünüyordu.

Üvey annem "Ben her gün doğumunda karanlık bir yere giriyorum. Sen her gün doğumunda aydınlık eş dost dolu bir yere gidiyorsun. Sen kadın olarak yaratıldın. Kadının yüzü gözü güzel olmalı, giydiği elbise süslü, endamı yerinde olmalı, sesi yumuşak olmalı, özellikle mesanesi temiz ve bakımlı olmalı. Genç kızın mesanesi hastalıklı olursa çocuk doğuramaz. Hamamın içinde olan insan oranın havasıyla boğulur, çalışırken terleyip sonra dışarı çıkınca soğuk alırsın kızım. Ben seni hiçbir yere bırakmam, kocakarı ilaçlarıyla tedavi edeceğim. Evde otursun. Belim bükülmüyor dediğin böbreklerini üşütmüşsün demektir. O hastalık ilerlerse, rahim de hastalanır. Senin sağlıklı olman demek üvey annenin mutlu olması demektir. Şu ahırda beraber yaşıyoruz. Seni evlendireceğim. Ben çocuğunu yetiştireceğim. Beşikli bebeğin yanında oturacağım. Bebeğin yanında ihtiyar bir insan otursun, o bebeğin ruhu uzaklaşmazmış, derler. Seni ben evden çıkarmayacağım. Seni tedavi edeceğim, ondan sonra çalıştığın yere gidersin. Her zamanki gibi seni ben bu ağılda bekleyeceğim küçüğüm. Yastığın içindeki deri kabu alıp getir, kızım diyerek başını kaldırdı. Yastığın içinden şişkin deri kabı üvey anneme götürdüm. Zavallı ihtiyarım io içi dolu kabı alnına bastırarak Biçe-Möngün-Tayga’ya doğru yönelip dua etti.

Üvey annemin ebedî yüce dağa doğru dua ettiğini görünce kendiliğimden onun yaptığını yapmaya başladım. Üvey annem Hoyug-Hertek’in beni tedavi etmeye başlamıştı. Çinli satıcıdan satın aldığı bakır tabağa doldurduğu sıcak suya bir şey döktü. Ayakkabımı çıkarıp bacaklarımı ovalamaya başladı.

Kendimden geçmiştim. Uykum gelivermişti. Geceye kadar orada uyumuşum. Sırtım epeyi kötü durumdaydı. Bacaklarımı bakır tabaktaki ilaı sıcak suya sokup ovaladım. Sırtımdan aşağı ter akıp turdu. O ter soğıktı. İhtiyar annem bacaklarımı sudan kendisi çıkarıp oğlak postuyla kurularıp beni yatırdı. Hemen uykuya dalmışım. Üvey annem beni, "Kızım kalk!" diye uyandırdı. Gün doğmuştu. Tanın ne zaman attığını anlamamıştım. Sonrasında altın kalpli annem yedi gün ayaklarımı sıcak suda ovaladı durdu. Özellikle bakır tabağı sıcak su koyduğı o anlarda da bir anlam gizliydi, bununla ilgili soru sormadım. Sırtımın sızıları yitip gitmişti, rahmim de iyileşmişti. İdrarımın koyu bulanık rengi de yok olmuştu. Çok keyifliydim. Bir şeyler yapmak istiyordum ancak üvey annem hiçbir işe elimi sürdürmüyordu. Sapasağlamım dedim. Annem "Öksürüyorsun. şimdi tedaviye devam edeceğim." dedi. Hoyug annem bana sıvı bir maddeyi içirmek üzere kızdırmıştı. Çok ter döküyordum. On beş gün boyunca beni tedaviye devam etti. Üvey annem bir şeyi özel olarak kaynatıp bana üçer defa olmak üzere her gün içiriyordu. Böylelikle öksürüğüm de yok olup gitmişti. Anneciğim diye seslenip annemin boynuna sıkıca sarıldım. Artık sağığına kavuştun. Benim yanımda oturacaksın. Gitmek istediğın yere gidersin. "Ben annemden ayrılmam. Hiçbir yere gitmeyi düşünmüyorum." dedim.

Yirmi Birinci Bölüm

Serseri Oluşum

Göçerken deve lazım değıl.

Geçene kayık lazım değıl

Bu atasözünü sık sık hatırlıyordum. Benim devamlı olarak işe alabilecek bir yer yoktu. Okul dağılmıştı, okula varan yol işe oradaydı. Okul dağılmamış olsa oradan geçemezdim. Okula sadece hostug evlatları gidebillir ve yatılı kalabilirdi. Okulda yerleri silme işi vardı ama beni kimse oraya yaklaştırmıyordu. Yine hamamda alışacaktım. Hamama yaklaşılmıyordu çünkü hamamın üstüne ilkin yıldırım düşmüş, ondan yangın ıkmiş. Hamamın olduğı yerde sadece küller görünüyordu. Dişi deve, yavrusunun öldüğü yere her yıl gidermiş, derler. Ben de çalıştığım hamamın yandığı yere her gün gidiyordum. O alanda sadece ben görünüyordum, benden başka ne

bir köpek görünüyordu ne bir kuş; Mevsimlerin güzeli olan yaz geçince soğuk kış mevsimi gelir. Üvey annemle ilkbaharın son günleri ve sıcak yaz günlerinde zorlu bir süreç geçirmiştik. Tekrar kar yağdığında bizim yaşamımız perişan bir vaziyet almıştı, çünkü evimizde artık bir erkek yoktu. Üvey annem dinçleşmişti. Hoyug annem bir gün şöyle söyledi "Gençlerin toplandığı ortama katıl kızım. Genç ömrünü bir köşede kalıp yakamazsın." Ben bu sözlere bir şey diyemedim. Bir gün "Ben bir yerlere gidip iş isteyeyim mi?" dedim. Üvey annem "Çalışacak bir iş bulamazsan hemen eve döneceksin. Çalışacak bir iş bulunursa kalıp çalışırsın. Kötü insanların arasında durmayacaksın. İyi insanların arasında bulunacaksın." dedi. Bir gün üvey annem kulübemizden dışarı çıkmış. Ben oradan oraya dolanıp duruyordum. Yabani köpekler oradan oraya dolanıp durur derler. Kontr kıızı olan ben de avare olmuştum. Üvey annemi barakada olduğunu düşünerek bir kabahat işlemiştim. Kızıl-Haya köyünde bana uygun düşen vasıfsız bir iş çıksa annemin yanından ayrılmazdım. Aklımdan çok şey geçiyordu. Çocukluk çağlarımda ilgi duyduğum şeyler hafızamdan büsbütün silinmişti. Çocukken farklı yerlerin isimleri merakımı cezbediyordu; nehirleri, dağları, ovaları görünce oralarda kimlerin yaşadığıyla ve oraların ayrı ayrı herbirinin isimlerinin doğuş hikâyesiyle ilgilenmiyordum. Gerçeği söylemek gerekirse bu tüm tarihî anlatıları, aslını astarını bilen babam bana anlatıyordu. Benim akli yeten kardeşlerim de ilgiyle dinliyordular. Küçükken karıncalara hayret ederdim. Karıncalar çok çalışkandır, insanlar da işte tam öyle çalışkan, kabiliyetli olmalıdır, derler. Ormanda bir kalın melez ağacı vardır. O ağaç biraz Haraaçığıy'ı anımsatıyordu. Onun dibinde karınca yuvası vardı. Abartmıyorum. Yüksekliği benim boyumu aşıyordu. Bir karıncanın bir şeyi ağzına alıp yuvasına götürmesine şaşıryordum. Karınca bile bir şeyi bir yere sürüklüyordu. Ben karıncalara bakıp bir şeyler öğreniyordum. Annemin evine elim boş gitmiyordum, bir kuru budak yığnını sürüyüp götürüyordum bir kucak dolusu çalı çırpıyı koltuklayıp götürüyordum. Sağda solda gezip eve birşeyler götürme alışkanlığımı büsbütün unutmuşum. Öz babam ve üvey babam yolda duran çeri çöpü kaldırırdı, ben de öyle yapıyorum. Çoğunlukla yürüyordum. Yolda çalı çırpıya rast gelsem elimi vurmuyordum. Yolda bir büyük taş duruyorsa ondan uzaklaşmıyordum, bir tarafından tutup kenara

çekiyordum. Birisi yola bir şeyi atmışsa onu görünür yere asmıyordum, aksine ona dokunmaktan oldukça korkuyordum.

Yer yatan şeylere Japon işbirlikçilerince bırakılmış nesneler diye şüpheleniyordum. Yolda duran şeylerden kaçma alışkanlığımın da kaybolması ne ilginç bir şeydi. Yollar... Şu yeryüzünde her türlü yol vardır derler. Her canlının tuttuğu yolu vardır, bununla ilgili hem öz hem üvey babam bana birtakım şeyler söylemişti. Tavşanların, keçilerin ve av hayvanlarının patikası vardır. Av hayvanlarının, besi hayvanlarının, insanların yolu vardır. Canlıları ayak izlerinden tanımayı bana üvey babam öğretmiştir. Her yol izlerle başlar. İzler patikaya dönüşür. Patika yolu oluşturur. Ben izleri izlemeyi çok severdim. Şimdi karda, toprakta, kırdaki ayak izi görünce takip etmeyi canım istemiyor. İzleri, patikaları ve yolları takip etme huyum bütünüyle yok oldu.

Bir yerde dinlenirken gözüme görünen yolu dinlendikten sonra yürüyordum. Nereye gittiğimi bilmiyordum. O yolu yürüyerek herhangi bir iş bulmayı umuyordum. Adeta kaderim kontr kızı olmak ve yollarla dost olmaktı.

İz. İzler. Patika. Patikalar. Yol. Yollar. İz. İzim. İlkbaharın karlar bölük pörçük eridiğinde yalınayak koşmayı seviyordum. Karda bıraktığım ayak izlerini görünce mutlu oluyordum. Benim yalınayak koşmalarımı geri göç eden ördekler bilir. Eriyen karların içinde bıraktığım ayak izlerimin yanında kardenler açmış olurdu. Kar erimeye başladığında, benim eskiden bıraktığımız izler silinmeye başlamıştı.

Patika. Patikam. Annemin çadırından çıkıp su taşıyordum. Su taşıdığım patika nehir kıyısına uzanıyordu. İki kova suyu ellerime alıp Haraaçıgay'ımdaki annemin çadırına gittiğim tek patikam vardı. Benim su taşıdığım patikam, anne babam henüz o ovaya yerleşmeden önce vardı.

Yol. Yollar. İnsan insanın yoludur derler. Benim yolum sevdiğim delikanlıyla karşılaşma mutluluğundan yoksundu. Benim yolumda öğrenim görme imkânı yoktu. Benim yolumda beni oğluna isteyen bir kişinin anne babamın çadırına geleceği bir gün yoktu. Benim yolumun kaynağı öz babamdan ileri geliyordu, yani benim yolumun aslı, silahlı adamlar tarafından

götürülen suçsuz adamın, çoluk çocuk sahibi adamın, kutsal Möngün-Tayga'nın avcı evladının kara iftirayla kanlı ölümüne uzanıyordu. Benim yolumun bir kısmı sevgili kardeşlerimin peşpeşe ölerək kabre girmesiydi. Birlikte büyüdüğüm kardeşlerimden küçük yaşımda ayrılışımın yoludur. Benim yolum; hastalığa, ölüm yitime, mezara gidişin yoludur. Benim yolumun bir kısmı bizim İrgit adındaki oymağımızın kökünün kazınmasıdır.

Benim yolum, öz babam Ular-Hertek'e halk düşmanı diye iftiraya uğradıktan sonra annem Çuçak-Hertek'in kötü kadere uğramasıdır. Benim yolum; kontr çocukları hastalıktan ölürlen, eşi fırtınadan ölürlen, sınıf mücadelesine karşı mücadele eden yöneticilerinin mutluluğunun yolu oluvermiştir. Başkan Toka'nın, kontrların soyunu kazıma operasyonunu bizzat yönettiği söyleniyordu. Ben bu meselede ona kesinlikle inanmıyordum. Doğrular er geç ortaya çıkar. Benim yolum, bizim oymağımızın kökünün kurutulmasıydı. Geriye sadece zavallı ben kalmıştım. Yürüdüğüm yolun ne zaman biteceğini nereye varacağını bana nasıl bir hayat yaşatacağını bilmiyordum.

Yazık şu kara bahtıma! Kontrun kızıyım. İşin doğrusu bizim Mögen-Büren'de kontrların geldiği yolun ne tarafta olduğunu hakikaten bilmiyordum. Kıt aklımla düşününce doğu yönünde olduğunu sanıyordum. O doğu yönünde nasıl bir memleket olduğunu bile bilmiyordum. Tuva'nın doğusundaki yüksek taygaya Ödügen derler, o yüksek sıradağları aşarak Biçe-Möngün-Tayga sırtlarına gelmiş olmalılar. Sanki Tuva'da kontr çocuğu olan sadece bendim, oradan oraya dolanıp duran kız yalnızca bendim. Yanlış yapamazdım. Yolun başı var, yolun ortası var, yolun sonu var, derler. Benim kader yolumun başlangıcı ne zamandı? Onu bilmiyorum. Bununla ilgili anneme babama soru sormuş değildim. Benim yolumun başının, annemin elinden tutunup ev halısına ilk bastığım gün olduğunu düşünüyorum. Başka da bir şey bilmiyorum.

Yolun sonu. Hayatım artık kapı kapı gezmekti, bu yüzden hayatım her gün bir başka oluyordu. Demek ki yolumun sonu bir yerde yoksulluk içinde kalmak imiş. Bir köşedeki evde geceyi geçirip yine bir yerlere yürümeye

koyuldum, böyle olmasına rağmen benim kalıp gecelediğim yer yolumun da bir sonu olacaktı. Genellikle yürüyordum. Bağlı bir at gördüm mü binetim geliyordu. Ata yanına gidip düşünüyordum. Ata binip bir yerlere gitmek isteyip cesaret edemiyordum. Hırsızlık yapmıyor, bağdaki ata el sürmüyordum. Sürekli yürüyerek dağ beline çıkıp oturarak dinleniyordum, bu da benim yolumun ortası oluyordu. Yolumun sonu. İnsanın yoluyla ömrü ilişkilidir, derler. Ben kaç yıl daha yaşayacaktım, bunu hiç bilmiyordum. Siyah saçlarım ağarınca ya değin yaşamayı diliyordum. İnsan ölünce yolu bağlanır, derler. Benim yolum bir defasında bir gece kapanacaktı.

Geceydi. Bulunduğum alanda bir yerde ateş yanıyordu. Ateş yanan çadırın ne kadar uzakta olduğunu anlamamıştım. Çadıra doğru ilerlerken takatim tükendi. Gövdesi geniş bir melez ağacının dibine çöküp oturur vaziyette uyuyuvermişim. Oracıkta öylece uyuyakalmışım. Belki enseme belki burnumun dibinde birisi sıcak sıcak soluyordu. Gözlerimi açıp baktım ki yemyeşil otlar etrafımı sarmış. Rahat bir nefes almıştım. Sırtımı melez ağacına dayadım. Ama benim etrafımı bir kurt sürüsü sarmıştı.

Kaşla göz arasında üvey babam Sürün-Hertek'in bana verdiği bir öğüdü hatırladım. "Genç insansın, kızım. İnsanın karşısına her türlü şey çıkabilir. Bir yerde kurda rastlarsam korkmayasın. Kurt, kaçan avı kovalar ve yakalayıp yer. Kurt, kaçan avı sezer. Bir yerde kurda rastladın mı uyurmuş gibi yapasın. Korkmayasın. Kaçmayasın. Özellikle gece vakitlerinde kurda rastlarsan uyumayasın kızım."

Yanımda ne vardı ki! Elimde tuttuğum silahım yoktu. Çantamın içinde insanın yanına alacağı sıradan şeyler vardı. Bıçağım bile yoktu. Ateş edebileceğim bir tüfeğim bile yoktu. Ellerim bomboştu. Sırtımı melez ağacına yavaş yavaş dayadım ve bana doğru gelen kurtlara bakarak hiç kımıldamadım. Kurtlar da çok akıllıydı. Benim kalkmamı bekliyordular. O kurtlar biraz dik bir vaziyette durmuş beni seyrediyordular. O korkunç canavarlar uyku nedir unutmuşlardı. Canavar kurt, tan atarken ayaklanarak tepeye doğru ilerledi. Sanırım sürünün lideri o kurttu. Diğerleri de onun izinden yürüdüler. Saydım, yedi kurt vardı. Beni aç kurtlardan kurtaran güç

üvey babamdı. Zavallı babam ebedî uykusundayken bile zamanında verdiği öğütle benim güçlü silahım olmuştu.

Kalkmak için hareketlendim. Parmaklarımı, ondan sonra bacaklarımı esnettim. Gözlerim farkında olmadan kapanmış. Uyku bastırmıştı. Küçük kuşlar sağda solda neşeyle ötüşüyordu. Bir guguk kuşu melez ağacının başına oturup adeta bana ninni söyler gibi ötmesi çok keyifliydi.

Yirmi İkinci Bölüm

Üvey Annem Oytulaaşa Katılırmış

Zamanımın tamamında köy köy dolaşıp halkın siparişlerini hazırlayıp sonrasında ellerimde taşıdığım suyla eve döndüm. Annem benim sesimi duyunca heyecanlandı: "Geldin mi kızım? Sesini duyunca rahatladım. Beri gel. Ellerine dokunayım." deyip dokunmaya başladı. Zavallı annem! İhtiyar annem! Emektar annem nasırlı avuçlarıyla ellerimi okşadı. Parmaklarımı teker teker araladı, sonra ve birleştirdi; dudakları titriyordu. Büyük parmağını avuçlarımda gezdirdi. Sol elimi kurumuş yanağına dayayıp elimi dinlendirir gibi oldu. Elimin ortanca parmağındaki öz annemin bana verdiği yüzüğü okşadı. İnsanın damarlarındaki kan ile nehirlerin birlikte aktığı söylenir. Üvey annemin emektar yaşlı elleri benim genç ellerime değince aklıma bir acıklı olay gelmişti. Atalarımın ve öz ailemin eski obasının yanında gözleri görmeyen üvey annemle kucak kucağa oturduğumu anlamıştım. Üvey annem o elleriyle kalın siyah örgümü çekerek, bambu tarak ile birlikte gere gere tarar, örüp dururdu.

Örüğümü kestirmemiştım. Üvey annem örüğümü okşayacak mı diye düşündüm ama el sürmedi. Üvey annem ellerimi okşuyorken tuhaf bir şey aklıma geldi. Bu yüce Biçe-Möngün-Tayga ikimizi de şaşırtmıştı. Ben, Tuva'da Kargı nehrinin Ulug-Möngün-Tayga'sı, Mögen-Büren nehrinin Biçe-Möngün-Tayga'sından daha büyük sıradağ; bizim gibi can ciğer ana kız olmadığını düşünüyordum. Tuva ülkesinde öz ve üvey annelerim gibi mayası sağlam gibi insan ara ki bulasındı. Zirveleri karlı yüksek ormanlardan gözleri iyi görebilen baktığında pek çok şeyi uzaktan fark edebilirmiş. Bu yüzden biz ana kızın karşılaştığını ne gören olmuş ne fark eden. Üvey annem söyledi

"Beş parmağının isimlerini biliyor musun sen kızım?" Yok, dedim. Annem "Şimdi küçüksün kızım." deyince "Kendimi bir yetişkin hissediyorum anacağım." dedim. Annem "Tamam, sen bir yetişkinsin, kızım." dedi. Anneciğim, beş parmağın isimlerini söyle lütfen." dedim. Saydı: "Başparmak, işaret parmağı, orta parmağı, yüzük parmağı ve serçe parmak." Büyük parmağımda takılı duran annemden hatıra kalan yüzüğü okşadım.

"Annem Çok güzel bir kızsın. Üvey baban sana neyi vermişti?" dedi. İgilini verdiğini söyledim. Üvey annem "O igil neden artık duvarda asılı kaldı? Boş zamanlarında igilini çalacaksın. Evlenirsen sana yastığımı vermeyi düşünüyordum. O yastık şimdi kim bilir nerede, çadırla birlikte yanmış olmalı. Sağ elindeki ortaa-mergene takayım." diyerek gümüş yüzüğünü kendisi çıkarıp bahsettiği parmağıma geçirdi.

Bana Mögen-Büren'de şefkat gösteren tek kişi üvey annemdi. O parmağımla öpüp okşamaları da bundandı. Oğlanlar, on yaşına geldiğinde artık yetişkinlik alametleri göstermeye başlar. Kızlar yetişkin olmaya başladığında mutfak işlerini rahatlıkla yapabilir. Bekâr olduğuma acıyan âmâ annem, eşinin vefat ederken iki elinde iki yüzük olduğu için eşine hayır dualarda bulundu. Beni isteyen olmadığından kalbim katılaşmıştı. Yedi yaşındaki erkek kardeşime sarı bir çanta hediye ettim. Çantanın içinde bir kalemlik, defter vardı. O kardeşim o güzün okula gideceği için onu o dönem içinde bulunduğumuz güzün okula başlayacaktı, verdiklerim ona yetecek kadardı. Bir yöneticinin deri eyerini diktiğim için, bana o çantayı hediye etmişti. Annem, "Ablan ne verdi oğlum?" dedi. Çoldak, "Kap verdi." diye mırıldandı. Annem, "Hani?" dedi. Kardeşim "Bu." diyerek uzattı. Üvey annem "Kap değil, öküz derisinden yapılma bir çanta. İç haznesi var. Ablanın armağanını dikkatle kullan oğlum. Ablan geldi, gönlüm açıldı." dedi. Sana vereceğim şey var deyip bir kapta şeker verdim. İşte! diyerek içi dolu deri kabı, alnına kadar kaldırıp içini açtı, içinden çıkardığı şekerlerden birini ocaya attı, diğerini kendisi yedi.

Üvey babam "Ateş söndürülmez." diye öğütlemişti. Üvey annem de "Ateşe payını verin." diye öğütlemişti. Her sabah çay demlediğim ateşe

tapınma âdetim vardı. Üvey annem ateş tanrısını içine yemek ataraktan besliyordu.

Ateş iyem, ateşim! Yanan ateş, üvey annem ve yedi yaşındaki erkek kardeşim beni Çoldak Kızıl-Haya köyünde hayatta tutan etkili güçlerimdi.

Çay demlemiştim. Üçümüz çay içtik. Aklım fikrim komşu evlerden insanların gelmesindeydi. Kendi düşüncem kapı kapı gezip insanların siparişlerini hazırlayarak ticaret yapmaktı.

Kimse. Birimiz kör, birimiz çocuk, birimiz kontr kızıydı; bizim ahırımıza kim gelmek ister, kim gelmeyi düşünürdü acaba? Annem, Hadi kızım igil çal, dedi. Hangi türküyü okuyayım anneciğim, dedim. Eski türkülerden, dedi. Efkârlı olmaz mı, diye sorduğumda annem yürek dağlayan bir türküye ihtiyaç duyduğunu, eski günleri anımsatacak bir türkü istediğini söyledi. "Çalıp söyle. Şöyle tarzlı usullü şekilde söyle. Ömrüm geçip gitti, gözüm bir şey görmez oldu, kulağım işitmez. Yüreğim hissetmez oldu. Aklım fikrim yerine gelsin. Uyuşmuş haldeyim. Üşengecim, yaşama hevesim sönük. İgil çalarsan içim açılır kızım." dedi.

Askıda asılı duran deri kabın içindeki igilimi çıkardım. Bir prova yaptım. Kuru yerde duran gönlü değişmedi. İgil kuru yerde durduğu için bozulmamıştı.

Bulut, dumanla üstü örtülmüş
Başı boz Möngün-Tayga
Sığırlar böğrüşüyor,
Eteklerinde Mögen-Büren

İgillimle besteyi boğa böğürtüsüne benzer bir sesle çalıp söyledim. İhtiyar annem derin bir nefes aldı, gözleri parıldadı. Zavallının gözleri görmüyordu ancak gözyaşları eskisi gibi akıyordu. Sesimi daha da boğa sesine yaklaştırdım sesimi. Masalcı babama öykünerek diğer canlıların sesini taklit ediyordum. Üvey annem gülümseyerek elleriyle ritim tuttu. Üvey babanın içimi kıpırdatan türkülerinden birini oku kızım. Sen unutmuşsun. Bu oytulaaşlara gittiğimiz zamanların türküsü. Bizim buranın kızları, ben gençken oytulaaş vardı. Bir yerde akşama doğru toplanır, şarkılar söyleyerek geceyi geçirirdiler. Kızım, biz babanla oytulaaşta tanışıp evlenmiştik.

Hatırladım. O aşık delikanlının baştan çıkarıcı şarkısını igilimle coşkulu bir şekilde çalıp söyledim.

Çıkacaksan ses ver hadi kız.
Çıkmayacaksan ses ver hadi kız.
Yelesi kesik Şavıdar'ın
Sağrısı yoruldu.

Geleceksen gel hadi, kız.
Reddetme, hadi gel kız.
Eğri sırtlı Şavıdar'ı
Göğsü yoruldu.

Bu türkünün sahibi, gençliğinde ateş gibiydi. Akşama doğru yürük atına binerek çadırımızın yanına çıkıp gelmiş, o şarkıyı orada söyleyivermişti. O sıralar ben on beş on altı yaşlarındaydım. Anam babam beni evden çıkarmamaya çalışıyordu. Gençlik çadır içinde yakılmaz, derler. Çadırdan çıktım. Üvey annemin sesi titredi ve kesildi. Ben igil çalarken çok beğendi diye düşünerek, şarkıyı tekrar söyleyip çaldım. İgilimi, bir atlının atını koşturması gibi parmak uçlarımı tellere, tekneye vurarak çalıyordum. Sanki bir delikanlı bindiği yürük atı, katı toprağı yerinden sökercesine, yumuşak yeri tozatarcasına dörtlü sürüp geliyordu. Gençlik insanda ateştir. O ateş gibi dönem her insana bir defa uğrar. Evden aniden çıkıp ağılın yanında oturdum. Zavallı babam oturuyordu. Annem dışarı çıkıp beni çağırdı. Biraz durup eve girdi. Ben sözleştiğimiz yerde bekliyordum.

Sevdiğim delikanlı beni servi boylu Şavıdar'ına bindirip dörtlü götürdü. Saftım. Türkü de sanki sihirli gibiydi. O zamanın türkülerindendi. O zamanın geleneklerindendi. Üvey babamın söylediği eseri igilimde çalıp söylerken gözleri kötü hâlde olan annem elli altmış yıl öncesine dönmüştü. O zamanlar bu türkü bir aşkın türküsüymüş. Annem o türküyle bütünleşmişti. Onlar yaşlanmışlar, bu sıcak evde yaşamışlar, beni burada sıcak kollarıyla sarmışlardı. Bazen ihtiyar babam, igilin tellerine şevkle basıp, ihtiyar anneme o türküyü, keyifle çalış söylüyor, ayrıca türküsüne koşmalar da ekliyordu. Yaşlı annem “Yavaş. Kızın dinlerken, oytulaaş türküsü söylüyorsun. Yavaş,

sevdiğim” diyerek onu durdurdu. O türküyü kendi ağzı ile söylemese de, aklında gençlik çağının o büyülu türküsünü dinlemek istemesi ilginçti. Eğer biri sıkılırsa veya rahatsız olursa, o at başlı igili, tellerini koparırcasına çalar. Sonraları anlamıştım. Üvey babam beni evlendirme isteğini ve hayat ateşini igilinde besteye dökmüştu sanki.

Ne diyebilirim ki, o zamanlar genç, güzel ve kuvvetliydim. Yalan söylemiyorum. Üvey anne babamın evinin yanına Şavıgdar’a binip geceleyin gelen delikanlı orada yoktu. Genç kızı evden dışarı çıkaran büyülu türkü duyulmaz olmuş. Küçükken ürkek bir kızdım. Kızken ihtiyarlarımla evinden dışarı çıkmazdım.

Masalcı babamın istikbalimi düşünüp beni bir delikanlıyla birleştirmek istediğini, hayatın açık yoluna cesaretle çıkıp igil çalmayı başka bir gözle gördüğünü fark etmemişim, çok saftım. Doğrusunu söylemek gerekirse, devrim karıştının kızını isteyecek bir delikanlı ya da devrim karıştının kızını oğluna isteyecek, cesur bir kadın o zamanlar Mögen-Büren civarında hiç yoktu. Gözleri görmeyen annem konuşmaya devam etti: O dönemin gençleri akşam vakti oldu mu bir evde toplanır eğlenirdi. Ben küçükken, buralarda dans salonu yoktu. Oytulaaş, bizim gençlik çağımızın oyunuydu. Bence o eğlencenin kötü bir tarafı yoktu. Gençler toplanıp tan atıncaya kadar şarkı söyler, tanışıp sohbet ederdi. Oytulaaş demek konar-göçerlerin evlatlarının aşk oyunudur. Şimdi o eğlencenin zararlı olduğu söyleniyor. Şimdilerde, tüm köyün evlatlarının eğlendiği mekân kapalı olması oldukça tuhaf. Sürekli evin içinde bulunduğum için at binmeyi inek sağmayı koyun kaytarmayı unutacaktım. Sürekli bir evin içinde insanlar toplanırsa, ata binmek, inek sağlamak ve koyun gütmek unutturulmuş olur. Ben oytulaaş hakkında kötü düşünmüyorum. Oytulaaşta oynarken, üvey babanla yuva kurduk, ocağımız yandı, çoluğumuz çocuğumuz oldu, onları yetiştirdik. Gündeş doğarken, oytulaaşa katılan kızların ve oğlanlar susar. O zamanlar şarkı söyleyebiliyordum, kızım.

Tan atar atmaz
Yeryüzü ağarıverir
Olsa ne olur olmasa ne olur
İnsanı şaşırtır

Adını soyadını söyleyemediğim kişi⁷⁰, bu türkümü duyunca böğrümeye vurdu. Bir kahkaha savurdum. Merhum baban o zamanlar gencecikti, şarkı söylerdi. Şavıdar'ın yularını çekip, koşum takımlarını şıkırdata şıkırdata at sürer, ayakta türkü söylerdi. O türküyü bazen duyar gibi oluyorum, bu ne kadar ilginç bir durum.

Çoban yıldızı yitiverdi
Aydınlık güneşim doğdu.
Sevdiğimi terkime alıp
Rüzgâra karşı at sürelim.
Şavıdar tırıs gitmeye
Güç yetirir taşlık bozkırda
Güzel sevdiğimin yanında durmaya
Genç olan kalbi dayanır

Üvey annem "Zavallı Sürün! Ah eşim, adını nasıl andım! Zavallı eşim, gün doğumunda bu türküyü söyleye söyleye, beni ailemin evine getirmişti. Zavallı eşim, keşke şimdi bir defacık igil çalsa oytulaaş yaptığımız zamanlardaki aşk şarkılarını söylese. Üvey baban benim yanıma hiçbir zaman gelmeyecek, kızım. Zavallı. Yaşlıyken bile üstüme titrer aşk şarkıları söylerdi. Üvey babanın türkülerini okuyacaksın, kızım. Ben artık yaşlandım. Üzülme kızım. Sen gençsin, güzelsin. Çalışkansın. İyi bir insanla birleşeceğin gün de gelecek. Seni terkisine alarak sabah rüzgârına karşı at sürecek oğlan da vardır. İhtiyarım, daha ne kadar dayanırım. Sonum geldiğinde benim bu kulübemde yaşarsın, kızım. Üvey babanın igilini üvey annenin yüzüğünü kullanırsın." diyerek cılız kolunu omzuma koyup beni kendine doğru çekti.

⁷⁰ Tuvalarda ölen kişinin isminin söylenmeme geleneği vardır.

Nasıl bir şey bu. İnsan ölünce geriye çeşitli eşyalar kalır. Üvey babam ruhunu teslim ederken üvey annemin ismini mırıldanıyordu. Üvey annem ona "eşim" derdi. türkülerini bırakmıştı, yani benim kara batmayan, nem çekmeyen, rüzgar almayan, suya düşmeyen cevherimdiler. Oytulaaş türkülerini hatırladığımda oldukça gururlanıyorum. Oytulaaş türkülerini ateşte yanmayan zenginliğim, çamura düşmez zenginliğim, sadece benimle birlikte yürüyen dostum gibi düşünüyorum. Üvey annemin zayıf elleri beni kucaklayınca, üvey babamın oytulaaş türkülerini de hatırladım. Onlar gençlik çağlarında oytulaaş türkülerini söyleyerek, gizli bir yerde birbirlerine sarılmışlar. O an üvey annem beni kucaklıyordu, beni bu şekilde kucaklayacak delikanlı nerdeydi, bilmiyordum.

Yasaklı türküler.

Ben bu korku sözünü ilk defa üvey babam Sürün'den işitmiştim. Oytulaaş türkülerinin neden yasaklandığını o zamanlar hiç sormamıştım, bu da benim ahmaklığımı. Üvey babam igilini eline alınca uzun uzun bazen müşfik bazen gür bazen yalvarmaklı besteler çalarak oytulaaş şarkıları söylerdi. Üvey annem bazen yaptığı işi bırakıp oturur, o şarkıları ilgiyle dinlerdi. Bazen de üvey annem oytulaaş türkülerini dinlerken gülmeye başlardı, o zaman ben yavaşlardım. Üvey babam oytulaaş türkülerini akşam yemeğinden sonra söylerdi:

Gecenin geç vakti geldi.

İşildayan Çolpan çıkıp geldi.

Boz ata binerek

Göz ağrım nerele gitti?

Kara gece oldu

Gökyüzü yıldızlarla doldu.

Alaca ata binerek

Sevdiğim nerelere vardı?

Üvey babam bu şekilde şarkı söylerken, üvey anneme büyülenmişçesine bakardı. Ben gözlerimi kaçırarak otururdum. Zavallı annem, babama takıldı: "Yaşlandıkça gençleşiyor." O sırada o oytulaaş türkülerini söyleme devam

ediyor ve gülümsüyordu. Ayağa kalkıp babama bir bardak çay doldurup sundum. Zavallı babam fincandan bir yudum aldı ve tekrar neşeli bir şekilde igilini çalmaya devam etti.

Ayın on beşinde.
Oynayıp eğleniniz
Siz kanı kaynayanlar
Yavuklu bulunuz.

Ayın yirmi beşinde
Bir araya geliniz.
Siz kanı kaynayanlar
Bir sevgili bulunuz.

Oytulaaş yapacak delikanlılar, genç kızlar ayın ortasında ve ayın sonunda bir araya gelirdi. Benim üvey ailemin aydınlık bir gecede oytulaaşa katılarak tanışması düşüncesi, sürekli aklıma gelerek büyük bir aşıtı aşiverirdi. İgil çalan babam igiliyle çalıp söylemeye devam ediyordu:

Atacak Şafak atıverdi.
Derini biraz kesiver lütfen.
Mutluluğu yanına katıp
Obana götürüver lütfen.

Doğacak güneş doğuverdi.
Ses çıkarma lütfen.
Yaşıtın kızı terkisine alıp
Kulübene götürüver lütfen.

İgil çalan babamın oytulaaş türküsünü yazmadığım için kendime çok kıızıyorum. Doğruyu söylemek gerekirse, o türküleri yazmaya imkânım

yoktu. Gazeteleri çok iyi okuyordum ama iş yazmaya gelince çekiniyordum. Yasaklı türküleri hatırlamanın da benim bir erdemim olduğunu düşünüyorum. Üvey annem kırıcı söz söylemeyen bir insandı sadece imâlî konuşurdu: Nahif şekilde "Bağladığın atına bir bak." deyince, üvey babam igil çalmayı kesmişti. Üvey annem beni sımsıkı sardığında o yalın türküleri özlemiştim. Üvey annem Hoyug'un sanki beni bırakmaya niyeti yoktu. Üvey annem beni çok özlediğinden zayıf kolları ile simsiyah örüğümü okşayıp başımdan öptü. Heyecanlanmış gibiydi, kısa kısa nefes alıyordu.

Dışarıdan birilerinin sesi geliyordu. Konuşulanlara kulak verdiğimde bir çadırdaki bir gencin doğurduğunu duydum. Üvey annem o telaşlı konuşmaları işitince beni kendine çekip kucakladı. Beni hiçbir yere bırakmayacağı, kendisi de benden ayrılmayacağı benziyordu. Yaşlanmıştı fakat kolları güçlü kuvvetliydi. Ebenin kolları güçlü ve nahif olur derler. Bir adamın sesi duyuldu: Bu devrim karşısının kızına sahip çıkan kadın, bunun bize bir zararı dokunur mu? Üvey annem bunu duyunca irkildi. Meselenin özü, o insanlar ebe annemi çağırmaya gelmişler ancak kulübeye girmeye çekinmişlerdi. Bir erkek sesi geldi "Burada mı acaba?" Bir kızın "Ebe kadın çocuk burnu sıkmayı⁷¹ reddetmez." -diyen sesi duyuldu. Diğer ses duyuldu "Boş boş konuşmayın. Bu ihtiyar kadının bu işe gücü yeter mi?" Bir adam. "Devrim karşıtı kızın gizlendiği bu kulübeye girersek bizim için iyi olmaz. Geri çekilin" dedi. Sesler azaldı. Bizim kulübeye kimse girmedi. Üvey annem ünlü bir ebeydi. Adı bile Hoyug⁷²'du annemin. Elinin hafif olduğu söylenirdi. Mögen-Büren'in Biçe-Möngün-Tayga'sında, Kargı'nın Ulug-Möngün-Tayga'sında annemi tanımayan kimse yoktu. Gerçeği söylemek gerekirse buralarda annemin göbek bağını kesmediği, burnunu sıkmadığı insan diye bir şey yoktu.

Durum artık değişmişti. Hoyug'un evinin reisi kontrun akrabası, partiden kovulmuş biri idi. Dahası o ihtiyarın evinde, kurşuna dizilen sınıf düşmanının tek kızı da saklanıyordu. Aklımı yititmiş değildim. Üvey annem, doğum yaptıracığı insanın hakaretlerini duyunca igil çalmamı kesti çünkü oraya

⁷¹ Burun sıkma, ebenin doğum yaptırmayı anlamında bir deyimdir.

⁷² Hoyug: Yumuşak, nahif.

gidip yardımcı olmayı düşünmüştü, o sırada annemi kimse çağırmadı. Üvey annem bir deri kabı yastığının altından aldı. O kabı bana açtırıp içindekilerin adlarını saydırdı. “Ardıç, Sibiry ardıcı, pelin, kurt otu, ayı otu, laden reçinesi, laden kabuğu, geyik dalağı, teke kanı, keçi kanı, kısırak dalağı, misk geyiği göbek bağı, yosun, köknar kabuğu” dedim. Bunların hepsini kurutmuştu. Kabın içine sokuşturduğu şifalı bitkiler de vardı. “İşte benim kara ilaçlarım bunlardır, kızım. Bu zamanda böyle ilaçların kullanılmasının da yasaklandığı söyleniyor” diyerek efkârlı türküler dinlerken ağlamayan bu kadın ağlamaya başladı. Ona bakmaya cesaret edemedim. Deri eteğine bir şey pat diye düştü; o ise yarı ölü yarı diri bir annenin acıklı gözyaşındır diye düşündüm. O zamanlar Kızıl Kaya köyünde kalıcı sağlık ocağı yoktu.

Bir baytar ağabey vardı; o, malzemeleri genel olarak obadan obaya gezerdi. Bir veteriner ağabey vardı, o da genellikle köyde durmaz, obadan obaya gezerdi. O zamanlar bizim buranın insanları, veterineri doktor sayıyordu. Eczane diye bir şey yoktu. Hamile kadınları muayene edecek, onları gözlemleyecek bir alan da yoktu. Dahası ben de bir şey bilmiyordum. Gözle gördüklerimi anlattım.

Üvey annem "Kardeşini doyurdun mu?" dedi. Ben de evet dedim.

Üvey annem "Bu küçük çocuk benim dayanağımdır. Bu küçük çocuk benim yol arkadaşımıdır. Kardeşine göz kulak olursun." diye tembihledi. Ben "Biri beslemezde, bu oğlanın kendisi yemek yemez." dedim.

Üvey annem "Utangaç bir çocuktur o, kızım. Gözünüz birbirinizin üstünde olsun." dedi.

Ondan sonra benim düşünmediğim bir şey oldu. Bu sözlerin üvey annemin son nasihatleri olduğunu bilsem onun hiçbir yere gitmesine müsaade etmezdim. Yaşlı insanların söylediklerinin genelde nasihat olduğunu sanırdım, yanıldığımı o andan sonra anlayacaktım. Zavallı annem oldukça yardımsever bir insandı. Üvey annemin kulübemizden ayrılıp bir daha gelmeyeceğini bilsem uzaklaşmasına izin vermezdim. Beri gel oğlum, diye şefkatle çağırırdı. Erkek kardeşim üvey annemin yanına gidiverdi. Gözleri

görmeyen annem erkek kardeşimin parmaklarını okşadı. Üvey annem, ben sensiz bir yere gidemem ki, dedi ve sustu. Üçümüz bir baraka içinde sessiz sakın oturuyorduk.

Düş. Düşünmediğim bir şeyi düşümde gördüm. Gitmediğim bir ülkeye düşümde gidişim, görmediğim bir delikanlıya düşümde âşık oluşum çok ilginçti. Üvey annemin gençliğinde oytulaaş koşmaları ve türküleri söylediğini, oytulaaşta dans ettiğini iyice dinlemiş ve bunlara oldukça ilgi duymuştum. Belki de üvey annemin yasaklı oyunlar ile ilgili anlattıklarının etkisiyle belki de zavallı babamın çocukları olan bize anlattıklarının etkisiyle oldukça ilginç bir düş gördüm. İspanya'ya gitmiştim. Düşümde bir gece vaktiydi, ayın şavkıdığı bir gece. Adnılık bir geceydi. Duyduğum yabancı sözcükler doğru muydu yoksa zihnimin ürünleri miydi iyi bilmiyorum.

Zavallı babam girişken bir adamdı. Köy merkezinde gerçekleşen toplantılara mutlaka katılır yeni gelen gazeteleri eve getirip okurdu: "İspanya'da Savaş Var", "General Franko", İspanyol Devrimcilere Yardım" gibi sözlere babamdan duymuştum. Aslında bu sözlerin ne anlama geldiğini anlamıyordum,

İspanyolların memleketi denen yerin nerede olduğunu da bilmiyordum. Gördüğüm düşü kimseye anlatmadım. Elinde doşpuluur⁷³ tutan deri şapkalı delikanlı yanıma geldi. Beyaz bir gömlek vardı üstünde. Siyah saçları kıvrıkcıktı. Kapkara gözlerinin kirpikleri sincap tüyü gibiydi. Zayıftı, sıırım gibiydi. "Size şarkı söyleyeyim kardeşim. Şarkı demek, aşkın önsözü demektir. Bizim İspanyol kültüründe böyledir. İspanyolar delikanlılar, aklına girdiği kızla karşılaştığında mutlaka o şarkıyı söyler. Aydın gecede buluşma şansını yaşayan gençleriz." dedi. Ben sadece gülümsedim. Garsiya Lorka adındaki bu ak gömlekli genç oğlan gitar çalıp yumuşak bir sesle şarkı söyledi. Çok heyecanlandım. O esnada, önce hangi koşmayı okuduğunu fark etmedim. Ne zaman Tuva'ya geldiğine, nasıl Tuvaca öğrendiğine çok

⁷³ Doşpuluur: Saza benzer iki telli müzik aleti.

şşırdım. Yasaklı oytulaaş koşmalarını okudu. Bir delikanlının sevgilisine adadığı şarkılarını gitarı ile çalıp söyledi. Sakince duruyordum.

Kuyruğunda yuva durur
Kula-Day'ın yürüyüşü naif
Kulakçığına küpe takılı
Kuzgun karası⁷⁴, huyu güzel

Sağrısında işaret vurulmuş
Sarı-alanın yürüyüşü naif
Güleryüzlü davranan
Sevgilimin huyu güzel.

Gitarın kalın tellerinin büyüleyici sesi uzun tüylü söğüdün yapraklarını bile titretiyordu. Beyaz gömlekli, siyah kıvrıcık saçlı İspanyol delikanlının o koşma şarkıları kendi has sesiyle söyleyişi benim genç kalbimi telaşlandırdı. Bir tane daha koşma şarkı söyle lütfen ağabey dedim. Gözle görünmeyen kişi "Bu söyleyeceğim eserin sahibi ünlü şâir ve olağanüstü bir şarkıcıdır, dedi. Ya adam söylemişti ya yer iyesi söylemişti, bunu o esna da fark etmemiştim. "Sevgilimdir. Gecenin yıldızları, bana engel olmayın." diye gururla cevap verdi. Sesim soluğum çıkmıyordu. Beyaz gömlekli, siyah kıvrıcık saçlı İspanyol şâir ve şarkıcı gitarını dala asıp bana sımsıkı sarıldı. O, başka hiçbir şey demedi. Ben de bir şey demedim.

Gür yapraklı bir meşenin altında sarılıp oturduk. Yabancı bir ülkenin şair evladı, şarkıcı delikanlısı gecenin ay ışığında beni sevgilisi olarak kucaklamıştı. Sen yıldızlı gökten mi inip geldin? diye sordu. Benim memleketim çok uzakta. Kışın da yazın da hiç bozulmayan gümüş gibi parlayıp duran Möngün-Taygalı bir kızım. "Benim memleketim, kışın da yazın da hiç solmayan yeşil bitkili memlekettir. Benim anavatanım İspanya'dır. Atalarımın memleketi Barselona'yı duymuşsunuzdur. Çocukluğumu deniz kıyısında geçirdim. Ben sizi deniz kıyısına götüreyim, dedi. Garsiya Lorka beni kıratına bindirip deniz kıyısına uçurdu. Böyle iyi at

⁷⁴ Kuskun-karasi, sevgilim anlamında kullanılır.

binmeyi nereden öğrendiğini bilmediğim o şarkıcı, kutsal yeleye doğru eğilerek gitarıyla o kaderin koşmalarını çalıp söyledi.

Yüğrük ata binip
Hep ilerleyelim
Aynı renk giyinip
Fark edilmeden gidelim.

Çevik atıma binip
Yenilmeden gidelim
Tek bir renk giyinip
Fark edilmeden gidelim

Dalgaların sesini duyarak uyandım. Yalnızdım. İlginç şeydi. İspanyol delikanlının derin anlamları olan sözleri kulaklarımda yankılandı. Bizim kaderimiz bir. Hastalıktan ölmeyeceğiz, yaşlanıp ölmeyeceğiz, kan dökmekten korkmayan eller, bizim canımızı alacak. Bizim aşkımız bir. Bizim kaderimiz de bir. Bizim vatanlarımız birbirinden uzak olsa da ikimizin söylediği türkünün bestesi birdir. İspanyol şairin, şarkıcının büyülu sözlerinin benim özel hayatımda gerçekleşeceğini o zamanlar sanmamıştım. Deniz dalgalarının sesleri her zaman kulaklarımda kalacaktı.

Yirmi Üçüncü Bölüm

Annemden Ayrılışım

Üvey annemin evinde güzel bir gece geçirdim. Üvey annemin elbisesini yıkayıp dışarıya kuruması için asıyordum. Köyün yukarısından atlı bir kişi çıkıp geldi. Beni görse de selam vermedi çünkü halk düşmanın kızına selam verilemeyeceği propagandası yayılmıştı. O adam attan inip kulübeye girdi. Fısıltıyla konuştu. O amca atına yeniden bindiğinde hava kararmıştı. Üvey annem "Berî gel kızım!" diye bağırdı. Hemen geliyorum, deyip beyaz çarşafımı iki direk arasına gerili ipe astım. Beyaz rüzgârda dalgalandı. İçeri girdim. Üvey annem "Ben gelinceye kadar eve göz kulak ol kızım. Çağırdılar. Gideyim. Az önceki çantayı askısından boynuma asıver. Oğlumun kılavuzluğunda gidip bakayım. Çocuk doğurtmak büyük iştir. Çok da yaşlıyım. Zorla ayağa kalkıp "Acaba elimden gelecek mi?" dedi. Endişeliydi.

Kardeşim oldak yaşlı annesinin kol yenini tutmuş hâlde kulübeden çıkarken gözlerini bana dikti. Kardeşimin "Ben artık erkek oldum. Yaşlı anneme yararım dokunacak." şeklindeki düşüncesi ateşli gözlerinden okunuyordu.

Yaşlı annem iki büklüm oldu, eğri kabzasını sıvazladığı bastonuyla yere dayanmaya çalıştı. İncecik dudaklarını oynatarak fısıldadı: "El yıkamak için kullanılan şıfalı bitkilerim var. Susayanlara içirilecek şeylerim var. Rahmin dönmesini engelleyen şeylerim var. Kız evlat yan yatırıldı mı? Burnundan nefes aldı mı? Nefes almıyorsa bir sebebi var. Ah zavallının sancısı tutarsa, hemen haber verilmesi gerek! Üç gün mü dedi? Gençliğimde olsa kolaydı. Ah yaşlandım. Ah, hiç olmazsa gözlerim göreydi! O zavallı hala hayattayken, bir yolunu bulup onu göreyim. Halk benim ebe olduğumu biliyor. Beni nasıl unuttular? Kör olmam engel değil." dedi. Üvey annem sokağa bir adım attı. Yaşlı annenin boynunda asılı olan kaba göz kulak ol kardeşim, dedim. Seni ben götüreyim, dedim. O "Sen kulübeye göz kulak ol. Bu oğlumla köyümüzün izini kaybetmeyiz. Sen endişenlenme kızım. Gençler mutlu olmalı. Gidip görmeye çalışayım." diyerek ihtiyar annem eşiği dikkatle açtı.

Ana oğul yola koyulup köyün yukarısına doğru ilerleyip gözden yittiler. Üvey annemin bir daha dönmek üzere gittiğini bilsem onun hiçbir yere gitmesine müsaade etmezdim. Kara bulutlar birdenbire Biçe-Möngün-Tayga'nın başında görünmüş mavi göğü kaplamıştı. Gök gürültüsü başlayınca kulübeye girdim. Gürültü vardı. Bir süre rüzgâr esti ve dindi. Dışarıda kuruyan beyaz çarşafı ve annemin giysisini toplayıp kulübeye girdim. Biraz yağmur yağdı ve dindi. Yağmur suyu, kulübenin yanındaki sırttan aşağı doğru sarp uçurumdan akıp gidiyordu. Yirmi beş metre yükseklikten dökülen şelalenin altındaki taşlara çarpınca, o sesler ormanda yankılandı. Gece olmuştu. Bekliyordum. İnsanım gelmemişti. Üvey annemi gece yarısı nasıl yürüyüp geleceğindeydi aklım, o haldeyken kapıyı kilitleyip uyumaya geçtim. Bir şey beni telaşlandırmadı.

Erkenden uyandım. Acele ediyordum. Türlü türlü düşünceler aklıma geliyordu. Üvey babam, "İhtiyar annen çok evcimendir" derdi. Ömrünce başka evde bir defa kalmamıştır. Neden bilmem üvey babamın bu sözlerini unutup geri uyuyuvermişim. O sabah, insanın aklına gelmeyecek bir şeyin

yaşandığını anlayacaktım. Ebe annem, kulübesinden çıkıp gidivermişti. Onu çağırmaya gelen atlı, annemi neden yürütmüştü? Kontr kızına acıyacak merhametli bir kalp taşıyan anneyle beraber yolculuk yapmatan korkmuş olmalı. Çok ilginç. İnsan, o adamın ebe annemi atına bindirip gideceği yere götürmesi gerekirdi diye düşünüyor. Öyle bir gelenek, öyle bir adet, öyle bir saygı o atlı adamda yokmuş. O adam iyi niyetli olsa da, zorlu bir doğum yapan kadının kocası ya da yakın akrabası ebeyi kendi evine davet etmekten çekinmişlerdi, o atlı kişi cesur davranmıştı. İşin kötü tarafı, yaşlı ebeyi davet etmiş, ancak kendisi alelacele çekip gitmişti.

Tuva halkının özünde bir insanı bir yere davet eden kişi, kamı davet eden kişi; davet ettiği kişiyle gidilecek yere beraber gider, özellikle yolda kılavuz olur. Bizim Mögen-Büren’de o lanetli “devrim karşıtı” lafları duyulduktan sonra insan insandan korkar, insan insana güvenmez olmuştu. O atlı adam, ebe annemi ikna edemeyeceğini düşünerek doğum yapan kadına yardım getiremeyeceğini sanmış olmalıydı. İhtiyar annem, ebe annem, iyiliksever annem; insanlara iyilik yapmaktan kaçmazdı.

Gitmesenen- demiştim. Ebe annem bu sözümü duyunca irkilmiş ve eğri bastonunu düşürmüştü. O sözü niçin ettiğimi kendim de bilmiyorum. Üvey annem bana ilk defa sert baktı. Arkama dönmüştüm. Hayatım bitme noktasına geldiğinde hayatımı kurtaran üvey annemin kalbini kıran ahmağın daniskasıydım. Oracıkta donup kalmıştım. Bir çocuk, yetişkinin yolunu kesemez, dedi. Erkenden kalkıp sarı çay demleyip ebe annemin gelişini beklemeye başladım. Benim yaptığım şeyleri sadece ebe annem takdir ederdi. Üvey annem; özellikle deri tabaklamamı, ayakkabı imal etmemi, erkek kardeşim Çoldak’a elbise dikmemi, inek sağmamı ve sütlü çay demlememi överdi. Üvey annemin nahif sözlerini duyunca iş yapmaya heveslenirdim. Annemin dönmesini bekliyordum, ona sütlü çay ikram edecektim. Annem olmayınca yemeğin tadı yoktu. Annemle birlikte çay içerken doyurucu şekilde muhabbet ederdik. Annemi bekliyordum. Üvey annem ne zaman gelecekti acaba?

Kapı hızlıca açıldı, kardeşim Çoldak içeri girdi: “Yaşlı annen nerede?” dedim. “Annem nehrin kenarında yatmış uyuyor”, dedi. “Sen ne diyorsun?”

Annem nehrin kenarında uyuyor. Sana ne dedi? diye sordum. “Annem nehrin kıyısında uyuyor ama uyanmadı”, dedi. “Gerçekten mi!” diyerek kulübeden dışarı fırladım. Kendime geldiğimde suyun kıyısında duruyordum. Kardeşim Çoldak da peşimsıra geliyordu. Üvey annem taşlık alanda soluk alıp vermeden yatıyordu. İlaç çantası da yanında duruyordu. Başı eğri asası da tam dibindeydi. Yirmi metre sarp uçurumdan aşağı düşmüştü. Yürürken uçurumun olduğu yerde kuvvetli bir fırtına esmiş. Geceleyin küçük oğlunu kılavuz etmiş hâlde yürürken yolu kaybetmemiş, sadece uçurumun orada fırtına çıkmış. Beynimden vurulmuşa dönmüştüm. Anneciğim diye haykırdım. Annem kaskatı yatıyordu.

Kardeşim "Evimize dönelim!" deyip yaşlı annesinin elinden çekti. Üvey annem kalkmadı. Hayatımı kurtaran anne kişinin taşlık üzerinde yattığını görünce birden sersemlesem de dengemi korudum. Kardeşimi korkutmak istemedim. Gökyüzü bulutlanmış, güneş bulutta kalmıştı. Küçük kardeşim olanların asıl sebebini bilmiyordu. Benim bu aydınlık dünyadaki en sevdiğim, en iyiliksever, en aydın insan beni asla fark etmiyordu. Zavallı annemin sonsuz uykusuna daldığını görünce görür gözüm görmez gibi, işitir kulağım işitmez gibi, sağlam ayaklarım kötürüm gibi olmuştu. Küçük kardeşimi korkutmamak için bir şey demedim. Bağıra çağıra ağlamasından da korkmuştum.

Ne diye üvey annemin kulübeden çıkmasına izin vermiştim ki? Neden annemin peşine düşmemiştim ki? Şimdi kim beni gözetecekti? Şimdi beni kim sevecekti? Şimdi kim beni müşfik kollarıyla saracaktı? Bana hiçbir zaman ters bir söz söylememiş üvey annem sesi soluğu çıkmadan yatıyordu, bu korkunç bir şeydi. Üvey annem sanki benim bir şey dememi bekliyordu. Şöyle bir kere annemin adını haykırmayı düşündüm, bağıra çağıra annemin ismini söylemeyi.

Atalarımız ruhunu teslim eden insanların adını zikretmezmiş. Annemin yüzüne baktığımda uyur gibiydi. Tekrar baktım. Bize kimse gelmedi. Bir kişinin olsun çıkıp gelmesini bekliyordum ama kimse görülmedi. O sarp uçurumun kenarında anne ve çocukları el ele tutuşmuşlardı. O yolun kenarında, bir melez ağacı devrilmiş, sarp yamacın ot biten yerlerine

yayılmıştı. O koca melez ağacının kökleri güneşe, ucu ise kayalara doğru bakıyordu. Yaşlı ağaç ve yaşlı annem aynı gece ölmüştüler. Kulaklarım sağır gibiydi. Nehrin suyu yağmurdan sonra deta sürekli bir şeyler söylüyordu. Kardeşime "Annen sana ne söyledi?" diye sordum. "Ablandan ayrılmayasın!" diye salık verdi. Erkek kardeşim Çoldak'ın elini tuttuğumu bililiyorum, bundan başka neyi nasıl yaptığımı bilmiyorum. Üvey annem kalabalık bir çevreye sahipti. Oğulları, kızları, gelinleri, akrabaları ve çevre halkından insanlar aynı gün içinde toplanıp geldiler. Eski çağlarda ruhunu teslim eden insanın toprağa verildiği yerin kazıldığı gün yıldız falı açılırmış.

Bizim burada bakılan fala huvaanak falı⁷⁵ denir.

Bir defasında bilgin birisi olan lamadan vefat eden insanın evinden hangi yöne doğru çıkarılması gerektiği sorulmuştu. Bu eski gelenek şimdi yasaktı.

Endişe.

Hatırladığım bir şey var, gözleri kötü annemin akrabaları beni /yakınları olarak kabul etmiyordu.

Annemin ablası mı kardeşi mi olduğunu bilmediğim bir kadın, kardeşim Çoldak'ı bana yaklaştırmıyordu. Kardeşim "Ablamdan ayrılmam!" diye ağlayıp sızlarken o kadın Çoldak'ı benden uzaklaştırdı. Bağıracaktım, sesim çıkmadı. Tabutta yatan annemin sol tarafında duran ilaç kabını saklamıştım. Gözleri görmeyen annemin defnedileceği yere kızların gitmesi eski bir gelenektir. O zamanlar bizim Mögen-Büren'de hem genç kızların hem de yetişkinlerin mezar yerine gidememe geleneği hâlâ devam ediyordu. Vefat eden insanın adının söylenmemesi ve kabrine gidilmemesi geleneğine katı şekilde riayet ediliyordu.

Toplanan insanların ne dediklerini tam duyamıyordum. Kederli, hüzünlü sözleri duymuyordum. Ağlamaktan gözlerim yanıyordu. Üvey annemi üvey babamın kabrinin yanına defnettiler. Bırakın sevgili annemi göreyim! Yanıldım, gözleri görmeyen annemin tabutunun içine çiğ arpa saçtım, ufaladıklarımı serpiştirdim. İmkânım o kadardı. O ilkel ritüeli zalim insanlardan gizli saklı yapabilmişim. Beni kınamayın. Aklım bir gidip bir

⁷⁵ Yıldız falı.

geliyordu: Ablamdan ayrılamam. Bu sözler yeniden kulaklarımda yankılanıyordu. O sözlerden başka bir söz duyamıyordum, sanki kulaklarım sağır olmuştu, başka insanlara duymaya ihtiyacım yok gibiydi. Sanki kardeşim küçük Çoldak devamlı bağıırıyordu. Zavallı annemin "Ablandan ayrılmayasın." diye verdiği son salık kulağımda yankılandı. Zavallı annem, merhum annem o salığını taş kalpli insanlara karşı vermişti. İnsanlar sadece beni kınadığı için küçük kardeşim Çoldak'ın hayatının kontrun kızından ayırmak onları iyiliksever insanlar yapıyordu. Anacığım! Artık yumuşak ellerin benim simsiyah örüğümü örmeyecek, parmaklarımı okşamayacaktı; dudakların artık benim yanaklarıma değmeyecek alnımı öpmeyecekti. Öz annemden geriye kalan, sol elimin orta parmağında takılı duran bir gümüş yüzüktü.

Üvey annemden kalan, sağ elimin orta parmağına taktığı bir gümüş yüzüktü. İnsanlar, beni bana verilen erkek kardeşimden cebren ayırdılar. Demek yazgım kötüymüş! Ey mavi gök! Acılarla mahvoluyorum, dünyam karardı. Ey mavi gök! Kontrun kızını esirgeyin! Yaşayacağım bir yer gösterin! Nereye gitmem gerektiğini söyleyin! Kimlerle dost olmam gerektiğine dair bir tavsiye verin! Ey mavi gök, bana burada sizden başka merhamet edecek kimse yok! Canımı bağışlayın! Yolumu aydınlatın! Beni cehenneme göndermeyin!

Yirmi Dördüncü Bölüm

Üvey Annemin Yedisi

Kötü insan zarar verir.⁷⁶ Bu atasözünün beni de ilgilendirdiğini anlıyordum. Üvey annem edebî uykusuna daldıktan sonra onun çocukları benimle bağlantı kurmadılar. Onlar böyle yaptı çünkü kontrun kızının kötülüğü Mögen-Büren'e bulaşmıştı. Zavallı ben, o zamanlar Tuva ülkesinin başka yerlerinde neler yaşandığını pek bilmiyordum. Merhum annemin çocukları bana çok ağır sözler söylemediler. Onlar yalnızca merhum annemin besilik hayvanlarının, eşyalarının hepsini aldılar. Onlar beni tamtakır kalan kulübede bıraktılar. Gerçek şu ki kulübede insanın alabileceği hiçbir şey

⁷⁶ Bagay kiji balalıg şeklinde bir atasözüdür.

yoktu. Gerçek şu ki kulübede alınabilecek hiçbir şey kalmamıştı. Eski zamanlarda aile reisi olmayan evi yeni bir obaya taşıma adeti varmış. Şimdiyse öküzlere yüklenip taşınmamış olduğu yerde kalakalmıştı. Günlerin gecelerin nasıl geçip gittiğini bilmiyordum. Meğer annem vefat ettikten sonra tam tamına üç gün geçmiş. Hayatını kaybeden annemin akrabaları onun eşyalarını tam anlaşıma sağlayarak kimsenin görmeyeceği bir yere gizlemişler.

Onlarınkiler, tamamen doğru. Eski zamanlarda bir çocuk dünyaya gözlerini yumduğunda, bir yetişkin vefat ettiğinde onun giysileri hemen yıkanır, geçimi dar insanlara paylaştırılır, önemsiz bir yere gizlenirmiş. Vefat edenin elbiselerini veya eşyalarını görünce üzüntünün süreceği söylenir.

Üvey annemin memnun olan⁷⁷ çoluk çocuğuna, kardeşleri, eşi dostu hakkında hiçbir türlü kötü his beslemedim. Onlara kötülüğüm dokunmasın diye düşündüm. Onlar beni hakir görmüyordu. Onlar beni kulübeden çıkarmadılar. Gerçeği söylemek gerekirse, o kulübede, kimse yaşamak istemezdi. Tanıdığım tanımadığım yığınla insan geliyordu. Üvey annemin akrabalarının tamamı gelmişti. Bir tek kardeşim Çoldak'ı görmemiştim. O çocuğun bana gelmesini yasak edenin kim olduğunu bilmiyorum. Üvey annem bu dünyadan göçtükten sonra, tuhaf tuhaf şeyler düşünüyordum, bu durumun asıl nedenini bilmiyorum. Ben küçükken bizim Mögen-Büren'de eski gelenekleri uygulamak yasaklanmıştı. Güz geldiğinde evlerde yapılan ateş kutsama geleneği de yasaklıydı. Guguklar öttüğünde ova kutsama geleneği de yasaktı. Devrimci Partililer, Bayın ovaayı diğer adıyla Bay ovaayı yıkıp yakmışlar. Rengârenk çiçekler rüzgârda salınmaya başlayınca yapılan su başını kutsamak da yasaklanmıştı. Sadece Holuraaş-Ham, asırlardan beri yapılagelen kutsamayı devam ettiriyordu. Bir tek Holuraaş-Ham, kuru otlar baş verdiğinde Biçe-Möngün-Tayga'yı kutsuyordu. Yalnızca Holuraaş-Ham hasta insanlara doğum yapacak kadınlara yardım ediyordu. Holuraaş-Ham'ın korktuğu hiçbir şey yoktu. O iyiliksever kamın adı aklıma geldiğinde korkularım yok oluyordu.

⁷⁷ Taalalır "memnun olmak" anlamındaki fiil örtmece bir sözdür, ölmek anlamına gelir.

İyi atın sahibi çok olur

İyi insanın dostu çok olur.

Bu atasözünün ne anlama geldiğini üvey anneciğim bir uzak âleme göç ettikten sonra anlamıştım. Benim hayatıma Biçe-Möngün-Tayga'da, Ulug-Möngün-Tayga'da annem Hoyug gibi iyi bir insan girmede. Elleri yumuşak, gözleri müşfik, pamuk kalpli bir kadın olan annemin sayesinde hayatta kalmıştım, o beni gönülevine almıştı. Artık Kızıl-Haya köyünde beni sarıp sarmalayacak bir insan olmadığını anlamıştım. Anneciğim sağ olsa bızaançı⁷⁸ çalardım diye düşündüm. O ulu insan artık hiçbir zaman benim sesimi dinlemeyek, bızaançıyla çaldığım türkülere hiçbir zaman kulak vermeyecek, benim giydiğim hiçbir giysiyi elleriyle sıvazlamayacaktı. Üvey annemin yedisini düşünceler içerisinde geçiriyordum. Annemin yedisinde yapılması gereken ritüeli yapmayı düşündüm. Eğer üvey annemin yedisini yaparsam ruhunun geleceğini ve benimle buluşacağını hatırlamıştım.

Bir gün mağazanın yanına gittim. İki kadının konuşmalarından görmeyen annemin ölümün nasıl gerçekleştiğini anladım: "Kuşkaş'ın canını kurtaran Hoyug kaday imiş. Ne kutsal bir ebe insanmış."

Bebek.

Hoyug kadın bitkisel ilaç kaydattığı suda yıkadığı elleriyle doğum yaptırmış. Sonra loğusanın rahmini yıkamış. Büyücü ebe olmasa Kuşkaş şuan hayatta olmazdı. O olmasa, oğlan bebek hayatta mı kalabilirdi!

Rahmi tayganın şifalı suyuyla yıkayıp yerine koymuş. Loğusa kadını sağlığına kavuşturacak bitkisel ilaçlar da vermiş. Kadın o ilaçları kullanacakmış. Verdiği bitkileri suda kaynatıp içmeliymiş.

Geceleyin de küçük oğlunu yanına alarak dönmüş, dediler. Ne ahmaklarmış! Hiç olmazsa ihtiyarı evine barkına ulaştırsalarmış. Acaba ne düşündüler, ne gördüler?

⁷⁸ Tuva müzik aletlerinden üflemeli bir çalgı türü.

Üç gün kötü halde canından can giden kadın doğum yapınca mutluluktan ne yapacağını unutmuşlar herhalde. Kulübeye yaklaşmış. Yağmur yağmasa bir sorun-olmayacakmış. Zavallım sarp uçurumdan ters yüz olup yuvarlanmış.

Affet Tanrım!

Acaba, oğlu nasıl sağ kalmış? İçki sunulunca bir şey düşünüp içmemiş. İçmezmiş. Kâfi derecede tadarmış. O ihtiyar bir ebeymiş, derler. Tekrar konuşmuş. İçki içmez ama tütün içermiş. Oldukça evine düşkün bir yaşlı olduğunu duydum. Başka evde kalmazmış.

Ölürken oğlunu kucaklamış hâldeymiş. Oğlunda sıyrık bile yokmuş. Yaşlı annesinin koynunda uyumuş kalmış. Ben yaşlıyım, ben öleyim küçük çocuğum sağ kalsın diye düşünmüş olmalı.

Oğlunu kucaklayıp taşlık alana düşüp canından olmuş.

Kalbi işlemez olmuş. Artık bizim Mögen-Büren’de bir ebe yok.

Sızlanıyorsun. Ebe demek, eski zamanların artığı gibidir, canım. Bölge merkezinde mükemmel bir doktor varken, ebeyi kim ne yapsın? Bitkisel ilaçları çok iyi bildiği söyleniyor. Acaba ilaç yapılan otlar nerelerde bitiyor, keşke söylemiş olsaydı!

Otlarla, köklerle insanları iyileştirmek, eski dönemlerin kalıntısıydı, canım. Bölge merkezinde hazır ilaç satın alabileceğin eczane varken, ormandan, kayadan taştan yabani otlar toplamak da neyin nesi? Halk düşmanlarının akrabası yaşlı bir kadını hatırladın. İhtiyar biri vefat ettiğinde insanların üzülmesi neden?

Kadınların boşboğazlığına tahammül edememiş, dişlerimi sıkımtım. Kışkırtılmışım, yanlarına yaklaştım. Üvey annemin ebelik bilgisini ve

bitkisel ilaçlar yapmasını, vakıf olduğu kadim sırlarını kötüleyen iki kadın beni görünce dağıldılar. Üvey annem vefat edişinin yedinci günüydü. Ölen kişinin ruhu yedinci günde obasına uğrar derler.

Kardeşlerinin karşısına çıkar derler. Gelip üzüntülerini söyler derler. Güçlü bir kam yedinci günün ateşini yakar derler. Tanıdığım bir kadın kam vardı. Silahlı adamlar, o kadını da kontr diye tutuklamış. O kadın sağ mıydı ölü müydü ben nereden bileyimdi. Adını-soyadını da doğru düzgün bilmiyordum. Ona Çanlık-Kaday diyordular. Kamlık yapması yasaklanmış bu kamın evine yıldırım düştüğü söyleniyordu. Daha başka neler işitmişim?

Mögen-Büren'nin vadisinde ya da Biçe Möngün-Tayga'nın orman ayrımında her sene kutsama ayini yapılmış. Duymuştum. Çanlık-Kaday son nefesini veren insanların yedisinde ayin yapıp ateş yakarmış, sırf bu yüzden ona devrim karşıtı demişler. İhtiyar bir kadın nasıl olur da kam kadına, nasıl olur da devrim karşıtına dönüşür, bu bana çok tuhaf geliyordu. Dur hele! Çanlık-Kaday'dan başka, kızgın demir yalayarak, ateşte yalınayak yürüyerek kamlık eden bir Holuraaş-Ham vardı, onu mu davet etmeli? O da boşuna sıkıntı çekmiş. O zavallı, yedinci gün ayinini yaptığından kontr sayılıp beterin beterini görmüş. Üvey annemi anımsayınca kalbim yanıyordu. Zavallı annemin vefatının yedinci gününde hiçbir kamın olmayacağını düşündüm. Tan vakti geldiğinde, yağdan yapılmış mumu yakıp, sandığın üstüne bıraktım. Geniş bir taşa ardıc yakıp kulübenin önüne gizli saklı bıraktım. Yaktığım ardıcın kokusu çok hoştu. Dıytilaa bakraca çay koyup ilkin ateşime saçı yaptım; ondan sonra kulübe kapısında ayakta durarak doğmakta olan güneşime doğru, sonra Biçe-Möngün-Tayga'nın başına doğru, sonra Mögen-Büren nehrinin vadisine doğru, sonra mavi göğe doğru saçı yaptım. Üvey annem gözleri kötü olsa da her sabah toprak anaya yalvarır, ardından birtakım sözler söyleyip çayının üst kısmından dört tarafa saçı yapardı. Ben de merhum annemin yalvardığı gibi dua ettiği gibi dua ediyor, sabahki ibadetimi fısıldayarak yapıyor, saçımı saçıyordum.

Ateş-köz iyeleri bağışlasın, Hayırakan!

Biçe-Bay-Tayga iyeleri bağışlasın, Hayırakan!

Akarsuları bol Mögen-Büren'imın iyeleri bağışlasın,
Hayırakan!

Ormanımın iyeleri bağışlasın, Hayırakan!

Göktanrımın iyeleri bağışlasın, Hayırakan!

Geniş bozkırımın iyeleri bağışlasın, Hayırakan!

Altın güneşimin ışıkları bağışlasın, Hayırakan!

Işıklı ayımın aydınlığı bağışlasın, Hayırakan!

Atalarımın kadim yurdunun iyeleri bağışlasın,
Hayırakan!

Anne babamın ruhu bağışlasın, Hayırakan!

Hayırakan, üvey babamın ruhunu affet!

Üvey annemin ruhunu bağışlasın, Hayırakan

Üvey annemin vefatının yedinci gününde saçı yaparken ettiğim dualar bunlardı. Kandil yakıp tütsü yakıp tütsüleme ayini yaparken ibadet ederken beni bir gören olmadıç

Düş. Kutsal düş.

Ben ayaklarımın dibindeyken vefat eden üvey annemin yedinci gününün ayinini Holuraaş-Ham icra ediyordu. Bütün yemeklerin en lezzetlilerini yapmışım. Süt, süttten yapıma yiyecekler, haşlanmış et, bir kazan dolu koyun sütü ile ateş kenarında sıralanmıştı. Holuraaş-Ham sol elinde beyaz kumaş parçaları tutmuş, sağ eline karağan almıştı. Ateşe haşlanmış koyun eti attı. Ateş cızırdayıverdi. Holuraaş-Ham bir kişiye "Geldi, geldi!" diye fısıldadı. Ben baktığımda görünen bir şey yoktu. Holuraaş-Ham, yemeklerin en iyilerini ateşe dökerek üvey annemin ruhuyla konuştu. Bana "Korkma kızım, Kızım korkma! Annenin ruhuyla konuştum.

Annenin sana bir sitemi, senden bir şikâyeti yokmuş. Kimseden şikâyeti yokmuş. Tabaklanmış deriden dikiği sert ayakkabıyı giyesin, kızlar ayaklarını üşütmemeli dedi." dedi. Bir kadının ayakları üşürse mesanesi hastalık kapar ve sık işer, dedi. Yolu güvenilir bir delikanlıyla kesişirse evlensin, diye öğütledi. Alkoliğin biriyle evlenmenin gereği yok, dedi. Kızımı evlendiremeyişim çok acıklı oldu." dedi.

Sessizlik. Holuraaş-Ham bana bakıp bir şeyler fısıldadı. Şöyle ki ne dediğini adamakıllı duyamadım. Mögen-Büren nehrinin kıyısında idik. Biçe-Möngün-Tayga'nın üstünde dosdoğru uzanan mavi gök. O mavi gökte güneş parılıyordu. Rüzgâr yoktu. Ne insan vardı ne kuş ne yak. Holuraaş-Ham bu sükûnet dolu yerde annemin yedisini ayinini yapıp onun ruhuyla konuştu.

Bu pırıl pırıl güneşin altında Holuraaş-Ham gibi bana merhamet gösteren bir insan olmadığını düşündüm. Ot yakılan yerde neden bir başıma olduğumu da bilmiyordum. O sessiz yere ne zaman gittiğimi de bilmiyordum. Holuraaş-Ham'ın yasaklı bir işi neden yaptığını da bilmiyordum.

Holuraaş-Ham'ın şu sözlerini duydum: "Korkma kızım bu eski zamanların âdetidir. Tuvalar kamlara inanan bir halktır. Kamlık yasaklanmıştır. Ölen insanın yedisinin ayinini yapmak kaldırıldı. Bizim atalarımız bir Tuvan'ın vefat ettikten yedi gün sonra onun ruhunun obasına, evine uğrayacağına ve ateş yakan kama şikâyetlerini söyleyeceğine inanırdı. Ölmüş kişi kırk dokuz gün kalır ve yakın akrabalarıyla buluşup onlara vasiyetlerini bildirir. Kızım, insan ölse de ruhu diri kalır, derler. İyi insanların ruhları ormanların içinden yüce dağlara, gök tanrıya uçup gider. Sarı yapraklar dallarından düştüklerinde ölür. İnsansa bir zamanlar yaşam sürdüğü yere yılda bir kez dönüp gelir. Atalarımızın anlayışına göre insanların da, besilik hayvanların da, avlık hayvanların da, ağaçların da çiçeklerin de ruhu vardır, kızım." Düşümde güzündü. Sapsarı yapraklar kulaklarıma sürtünürken uykudan uyandım. Yeniden bir başımaydım.

Yirmi Beşinci Bölüm

Kesinlike

Biçe-Möngün-Tayga gören Mögen-Büren’de yaşayan insanların her yerde gözü olan, kulağı delik ve her türlü olaya merak duyan insanlar olduğunu gayet iyi biliyordum. Tuva tarihinde benzeri olmayan bir olay yaşanmıştı.

Domuz yılının ilkbaharında, yeni takvime göre 1947 yılının baharında Kızıl, Vladimir İlyiç Lenin, 2 Nolu Tuva Ortaokulundan on dokuz kız ve erkek mezun olmuştu. Bu, Tuva tarihinde ilk kez onuncu sınıfı bitiren gençlerin olması demekti. Komşumuz olan Bay-Tayga bölgesinin iki oğlunun gümüş madalya, iki oğlunun üstün başarıyla mezun olduğu konuşuluyordu. Onuncu sınıftan mezun olan öğrencilerin başkent Kızıl’da bir araya geldiği ve Leningrad Üniversitesi’nde eğitim almak üzere kabile halinde yola çıktığı söyleniyordu. Bu şaşırtıcı lafları bizim Mögen-Büren’e kimin yaydığını hiç bilmiyordum. Ben; özgür halkın kızlı erkekli evlatlarını eğitim almaya hakkına sahip, yüksek eğitim alacak talihte ve her istedikleri yere gidebilen özgür kuşlar olarak düşünmüştüm.

Ben; özgür halkın oğullarının, kızlarının eğitim almaya gitme hakkına sahip, yüksek eğitim alacak talihte ve her istedikleri yere gidebilen özgür kuşlar olduğunu düşünmüştüm. Hayran olmuşum. Şaşırmıştım.

Özgür halkın zenginlik içinde yaşadığı, onların çocuklarının istediği şeylere erişebildiği olağanüstü zaman gelmişti. Kontr ya da halk düşmanı denen düşmanların çocukları sıkıntıya düşmüş, eğitim hakkını yitirmişti, bu ilginç bir hikâye. Öğrenme yeteneği bende var, bununla birlikte beni birinci sınıfta okuldan attılar, böylece cahil kalmamın önünü açtılar. Yıllar geçtikçe buna üzülür olmuşum. Gidecek bir yerim yoktu. Pars yılındaydım, o esnada kaç yaşımda olduğumu içimden tekrar hesapladım; tam tamına on dokuz yaşımdaydım. Benim akranım erkekler kızlar Rusya’daki Neva Nehri’ne doğru gidiyorlardı; zavallı ben, Mögen-Büren nehrinin kıyısında kalmıştım ve beni destekleyen kimse yoktu. Duyduğum ilgimi çeken bir şey de Leningrad’a giden Tuvalı öğrencilere bir Yakut adamın kılavuzluk etmesiydi.

Olağanüstü bir şeydi. Destansı birşeydi. Onuncu sınıfı bitiren kızlar erkekler bir bilginin idaresindeydi.

Pekiye beni iyi bir yere kim ulaştıracaktı? Kimse beni öylesi bir yere yoldaşlık edip götürmezdi, bir başıma ıstırap çekiyordum, yazgısı böyle bir kızdım. Düşüncemde uzak bir yere gitmek istiyordum. Beni bu Kızıl Kaya'da tutan insan üvey annemdi, o zavallı vefat etmişti. Artık beni bu Biçe-Möngün-Tayga'nın gölgesinde tutan güç kardeşim Çoldak idi. Artık kardeşimin anne babası kardeşimi kendi evine almıştı. Yazgısı bir başına yaşamak olan bir insandım. Hayran olduğum bir şey de, o sıralarda akranım erkeklerin, kızların Sayan dağlarını aşan arabalarla gitmesiydi. Ahaliye kamyonla gittiklerini söylüyordu. Sayan geçidini arabayla geçmemeleri özgür halkın evlatlarının mutluluğu demekti. Zavallı ben sürekli yaya yürüyordum, yazgım böyleydi. Tuhaf bir şey. Gözlerimin önüne yıldızlar göründü. Pürdikkat baktım.

Öz babamın yalnızca uzağa giderken bindiği ve yarışlara soktuğu harika yürük atı Yıldız Şokar'dı. Atın sırtında oyuk vardı. Oyuk yerin yanında bir saksığan oturmuş atın etini gagalıyordu. Kontrun atını yarışlara bırakmıyordu.

Kontrun atını, hostug biri satın aldıysa yarışlara sokma hakkını kaybederdi. Şahidi bendim. Ah, zavallım. Yıldız Şokar'ın sırtı sağlam olsa o atı gece yarısına kadar sürüp başka bir yere gitmez miydim hiç! Anne babamın ben zavallıya bıraktıkları mal mülk de yoktu. Zavallı babam silahlı adamlar tarafından sürüklenip götürülerek öldürüldükten sonra kalan malı mülkü de görmedim. Yıldız Şokar'ın nasıl olup da buralarda görüldüğünü anlamamıştım. Zalim partililer sürekli halkın arasındaydı, onu tespit etmeleri işten bile değildi. Yıldız Şokar'ı görünce kimseye söylememeyi düşündüm. On dokuş yaşıyordum her türlü güçlÜge maruz kalıyordum, her yere yürüyordum. Bu tip düşüncelerin altında tükeniyordum. İş bulabilsem kalbim huzur bulacaktı. Karnım çok açtı. Ne beslediğim besi hayvanı ne ektiğim ekin ne de öğrendiğim ilim vardı.

Yetenekliydim. Her şeyi dikiyordum. Her türlü elbise yapıyordum. Elimden her türlü iş geliyordu. Bir iş bulabilsem Bu Kızıl-Haya'dan

uzaklaşmayacaktım. Bekleyerek yaşıyordum. Bir de şunu düşünüyordum: Benden kaçan insanlar vardı. Bana gelen kimse yoktu.

Beni Kızıl Kaya'da tutan güç sadece aşktı. Bir delikanlı bana gerçek bir aşkla vurulsa, üvey annemin kulübesinde onunla beraber yaşar çoluk çocuğa karışıp anne olurum. Bunlar boş/gerçekleşme ihtimali zayıf düşüncelerdi/isteklerdi. Kontrun kızından eş olmaz. Bu kargışlı söz, bizim buralarda ses getirip yayılmıştı, böyle olduğu için ben burada kalsam da kardeşimi bana yaklaştırmazdılar. Aç mide, zalimdir, derler. Karnını doyurmak için çalışmak gerek.

Anne babamın eski obasında iş bulmam zorlaşmıştı. Yaz aylarında oradan oraya gezmek, bir yerde bir melez ağacının dibine oturmak, bir ağılda kalmak mümkündü. Çok sürmeden kış gelirdi. Erkenden harekete geçmezsen açlık çekersin. Yoğun kar yağdığında, şiddetli rüzgârlar estiğinde bir ağaçlık alan bulurdum. Kesinlikle ölmeyeceğim. Kesinlikle bir yerde çalışacağım. Emi Altın Madeni'ne olsa da giderim.⁷⁹ Kesinlikle bir bilim öğreneceğim. Başka bir düşüncem de bu.

Bir arzum daha var. Köyde iş bulacağım. Yaşlı annemin kulübesinde yaşayacağım. Okul müdürüne, köy müdürüne gitmekten korkuyordum. Cesaretim kırılmıştı. Her nerede bir çalıştıysam köy muhtarlığı işime son vermişti. Beni neden dara düşürdüklerini anlamıyordum.

Gitmek istediğim yer mağazaydı, çünkü herkes mağazaya gidiyordu, mağazaya gelenlerin konuşmalarını dinleyip nerede iş olduğunu öğrenebilirdim. Yeniden mağazanın yanına gittim. Bölge merkezi olan Mugur-Aksı Hastanesi'nde bir ay boyunca devam edecek olan bir kurs açılmış. Önce kızların hastaneye alınacağı, onlara hasta bakıcılığı yaptırılacağı söylendi. Hastanede çalışacak kızlar bulunamıyormuş. Hastalığı yayılmış, derine inmiş, idrarını kaçırın hasta insanlara kim bakıcılık yapardı ki. Bir kadının "Hekim, akıl sağlığını yitirmiş hasta olduğunda hemşire öğrencisini ona yollayacak olmalı!" dediğini duydum. Beni oraya bir götüren olsa giderdim diye düşündüm. Kulübeme döndüm. Mögen-Büren köyünün

⁷⁹Tere-Höl bölgesinde adını Emi nehrinden alan bir altın madeni bulunmaktadır.

müdürleri hastaneye gelen kızları araştırıp buluyormuş. Mağazada yardımcı aranmadığı söylediler. Akranım olan kızların bu hayırlı işi niçin gerekli görmediğini de bilmiyordum. Hasta insanları bakıcılığından biraz kir temizlemekten yüksünüyor olmalıydılar. Köy idare merkezinden kimse beni getirtmedi.

Bilmem niçindir, çaydanlıkta kaynattığım suyla bakır tencerede çay demlerken merhum annemin oturduğu yere yığıldım. Mazlum annemi hâlen daha hayatta sanıyordum. Uspun-Dorju aniden içeri girdi. Ağzını bıçak açmadı. Birlikte çay içtik. Uspun-Dorju "Bizim buraya sığarımız yok. Kimin işe gireceğine, kimin işe girmeyeceğine parti yöneticileri karar verir. Sen kontrun kızıydın. Ben de kamın oğluyum. Öksüz bir insanım. Bir yere girmekte yabancı insan iyidir, derler. Moğol ülkesine gideceğim. Sınırı serbest geçerim. Moğolcam iyidir. Bir Dörbet'in koyunlarını güderim diyen Uspun-Dorju bana acıyordu. Ben öksüzüm. Ben kız kişiyim, uzak yere gidemem. Mugur-Aksı'na gideceğim. Orada bir iş bulunur dedim. Parti idarecilerli zeki kişilerdi. Onların işi kamların, kontrların kökünü kazımak. Onlar kamların, kontrların kökünü kazıma işini iş tutmuşlar. Üzülme kardeşim, ikimizin de bu Kızıl-Haya'da kalacak yazgısı yok. Yarın sabah iki farklı hayatımız olacak. Ne zaman ne olacak, bizim eğitim hakkımız elimizden alındı, bu çok ağır. Kızıl'a gitmek istedim. Başkente gidip öğrenci olmak mümkünmüş. Orada eğitim almam için beni teşvik etti. Sen bir yetişkinsin. Gitmek istediğin yere git. Bundan böyle belki görüşür belki görüşmeyiz. Yazımız kara yazılmış." deyip dışarı çıktı.

Ben herhangi bir söyleyecek bir şey bulamadım. Kızıl-Haya ezelden beri besiciler diyarıdır. Mögen-Büren ezelden beridir Tuvalar ile Moğolları birbirine yakın kılmıştır. Biçe-Möngün-Tayga demek atalarımın ve benim öz anne babamın, üvey anne babamın kutsadığı yüce ve mukaddes tayga demektir. Burada içki içmek yasaktır. Burada hırsızlık yasaktır. Yalan söylemek yasaktır. Burası, bağlı duran ata kimsenin el sürmediği olağanüstü bir yerdir. Böylesi mükemmel bir yerden uzaklaşıp gitmek kaderim olmuştu.

Olacakla öleceğe çare yoktur. Kulübemin kapısını yokladım. Kapı kilidini kilitleyip sabah vakti bölge merkezine doğru yürümeye başladım. Yanıma azık olarak bir dizi kurut almıştım.

Bir işe girersem birçok şey yapmak istiyordum. Öğrendiğim şeyse hiçbir zorluktan korkmamaktı. Beni çekip çeviren bir erim olsa beraber yaşamaktan kaçınmazdım çünkü çocuk sahibi olmayı çok istiyordum. Yaşım gelmişti. Beni tanıyan bir insan görse yüzün yaşlanmış derdi. Yaşımın üstüne yirmi yaş eklenmiş gibiydi. Rusça konuşarak bir obanın yanında durdum. Aslında bir çadıra girmeye cesaret edemiyordum. Eğer o çadırda beni tanıyan biri çıksa kontr kızı olduğum hemen belli olurdu. Doğru yolu seziyordum. Sürüne sürüne beş gün beş gecede Mugur-Aksı'na ulaştım. Beni karşılayacak kimse yoktu. Kargı nehri! Yönümü ancak seçebiliyordum. Kargı Nehri gün batımı yönünden kaynıyor olmalıydı çünkü Ulu-Möngün-Tayga o taraftaydı. Kargı'nın suyu coşkun ve azgındır. Kargı nehri kâh kargıraa söyler kâh höömey söyler kâh çağlardı. Nehrin kadife sesini duyunca, merhum babamın kargıraa şarkısını duymuş gibiydim. Kargı nehri benim gözümde özel bir iyilik kaynağıydı. Yüksek Akbaştığ Dağı'nın üstünde büyük kanatları olan bir şey görüldü. Sanki o büyük kanatlı şey sundurmanın üstüne kondu. Çocuklar, uçak diye bağırıp geniş bozkıra koşuştular. Ben de gidip orada durup bekledim. Ömrüm boyunca ilk kez uçak denen şeyi görmüştüm. Demir denen şeyin uçuyor olmasını insanın akli hayali almıyordu. Uçak yere konup biraz bekleyip ışıklarını ağır ağır söndürdü. Motoru durunca kapısı açıldı ve o kapıdan ilkin pilot denen kişi dışarı çıktı.

Pilottan sonra sekiz kişi daha çıktı. Aynı kapıdan uçağın içindeki valizler çıkarıldı. Bir kişinin Şartıla⁸⁰ diyen sesi duyuldu. Uçup gelen uçağın lakabı buydu. Bizim Mögen-Büren'li insanlar lakaplı olur, bilhassa yaşı geçkin insanlar sadece lakaplarıyla hürmet görür. Uçağın da lakap sahibi olmasına epeyi hayranlık duymuştum. Ak-Baştığ'ın üstünden zemine indiğinde o uçağın dümdüz kanatları bir çekirgenin kanatlarına benziyordu.

Uçağın indiği alanda asker giyimli insanları görünce yüreğim çatlayacaktı. Oradaki görüntüden korkmuştum. Mağazanın yanına gittim.

⁸⁰ Şartılaa "çekirge" demektir.

Mağazanın yanında beni tanıyan kimse yoktu. İnsanların dedikodularından hastanenin nerede olduğunu tamamen öğrenmişim. Başka bir yere gelen insan ilkin yüce dağları görmüş. Yakında dağ yoksa büyük melez ağacını ve ya ormanı görmüş. Suyun nereye aktığını anlayınca masalcı babamın sular dediği anlatısını hatırlamıştım. Kargı nehrinin sol yakasına bakınca kayalık dağların çakılı olduğunu gördüm. Bir dağ gözlerimin önünde göğe doğru uzanıyordu, Biçe-Möngün-Taygamı anımsamıştım. Bu civarın, en yüksek ve mukaddes Akbaştığ'ın dediğini kulaklarımla işittim. Zirvesindekilerin kar mı yoksa beyaz kayalar mı olduğunu ben nereden bileydim. Mağazadan Ak-Baştığ'a uzanan yüce yol varmış diye kendi kendime mırıldandım.

Yirmi Altıncı Bölüm

Muhteşem Temiz Kan

Misafirhane tek katlı bir yapıydı. Yapının içinde erkeklerin, kızların kaldığı ufak odalar vardı. Benim biraz güney tarafıma birtakım insanlar geldi. Bir abla onları farklı farklı odalara dağıttı. Kapı ağzındaki pencereden önceden görmüştüm. Bir genç kız pamuklu çarşafı kucaklamış bir odaya taşıyordu. Deminki abla, biri gelince kâğıda bir şeyler yazıp pasaport orada kalmaya gelen biri olunca bir kâğıda birtakım şeyler yazıp kimlik denetimi yapıyordu. Zavallı ben, sadece doğum belgem vardı.

Misafirhane.

Ömrüm boyunca bir misafirhanede ilk bulunuşumdu. Selam verdim. O mekânın müdürü olan abla başını salladı. Gelen insanlar çok neşeyle konuşuyordu. Bir grup okul işi için ayrıldı. Bir kısım satış işleri için ayrıldı. Onların sevinçleri yayılıyordu. Bir şey sormaya çalıştım. Sesim çıkmamıştı. Kalabilir miyim? dedim. Alnım terliyordu. Abla "Olur, olur. Kimliğinizi gösterin. Kaç gün kalacaksınız? Evvela ödeme yapın." O abla, "Makbuz vereceğim" dedi. Şaşırdım. Abla bana bakmadan misafirlerden aldığı paraları sayarak eski abaküsü şaklatıyordu. Gelenler yemekhaneye geçtiler. Akşam yemeğini yerken film izliyordular.

Utaniyordum. Bende bir kuruş bile yoktu. Bende pasaport denen şey de yoktu. Herhangi bir evde kalınırlı. O ev sahipleri benim soyumu sopumu sorar diye de korktum. Eğer benim soyumu öğrenilirse, çok kötü şeyler olurdu. Bu kez evden eve misafir gidilmez diye düşündüm. Gece olmuştu. Misafirhaneden çıkıp hasta insanların yattığı binaya gittim. Pencerenin yanındaki bir yatakta, lambanın ışığı altında ak saçlı bir hasta görünüyordu. Yaşlı bir kadındı.

İçeri girdim. "Kadın, odanın içi sıcak, burnuma tanımadığım bir koku geldi" dedi. O güne kadar hiç duymadığım kargışlı sözler duydum: "Ayyaş fahişe! Yalancı kaltak. Erkek düşkünün hasta fahişe. Erkeklerin eline düşmüş kaltak."

Karanlık bir köşeye sinmiştim. Diğer konuşmalara göre bir hemşire gelmemişti. Buraya alkolik insanlar gelirmiş. Hastalardan birinin dediğine göre o hemşire, çalıştığı yere gelirken, sokakta biriyle karşılaşmış ve başka bir yere gitmiş. Üstelik bir hasta kadının sözlerine göre, o hemşire görev günlerinde hiç vaktinde gelmez, gecikir, gece yarısında pespaye evine gider saklanırmış. Hasta kızların, hasta kadınların yattığı kısma girdim.

Neden böyle bir yere girmiştim ki. Oradan hemen çıkıp gitmeyi düşündüm. Gideyim desem gidip kalacak yerim yoktu. Kalayım desem hasta kadınların zehir zemberek sözleri duyuluyordu. Öyle ki nereye gideceğimi bilmeden kapıya yöneldim.

Pencere altındaki yatakta yatan bir yaşlı kadın bana beri gel kızım diye yalvardı. Bana seslenen kadın ihtiyaçlarını gideremiyordu. Sadece gözleri görüyordu. Sesi hırıltılı çıkıyordu, yatalaktı. Korka korka yanına gittim. Bir kız iki sırtıma beyaz önlük geçirdi. Adımı-soyadımı sormadı. Hastalar aralarında fısıldadı. Bazıları beni hasta yakını sanmış olmalı. Bazıları beni gezgin sanmış olmalı. Tanımadığım bir kadın "Bu kadının terini temizle kızım. Hayır işlersin." dedi. Tanımadığım o abla, o kadın için "Ünlü bir koyun çobanıdır." dedi.

Kabında duran igilimi ellerimle astım. İhtiyar kadını kuruladım. Kadın tıknafesti. Ateşi vardı. Gücü tükenmişti. Hasta kadın "Elin hafıfmış. Çay koyup veriver, kızım." diyerek kısa kısa nefes alıp verdi. Biraz durup

aydanlıktan bir fincan çay doldurdum. Bana gülümsüyordu. Ağır hasta da olsa gözleri görüyordu. Çayını içip başını beyaz yastığa koydu. Saçları kesilmiş ihtiya bir kadındı. Bana bir şey söyleyecek oldu ama sesi çıkmadı. Takati kesilen ihtiya uyuyuverdi. Hayatım boyunca ilk kez beyaz önlük giyinmiştim. Hemşire! diye ses gelen yere seğirttim. Bir kişinin yastığını düzelttim. Bir kişinin hazır olan ilacını içirdim. Bir kişinin koltukaltına ateşler koydum. Bir hastayada bir bardak su sundum. Uyur gezer hastanın birini nazik bir şekilde yatırdım. Kabızlık çeken bir kız çocuğunu rahatlattım. Ayağı şyen bir kadının ısınması için üstünü rttm. İşin tuhaf tarafı, kimsenin benim kim olduğumu sormamasıydı. Ben de kimsenin adını sanını, kimin hastalığının ne olduğunu sormadım. Ben sadece sıcak bir yerde sabahlamayı dşnmştim.

O gece hiç gözümü yummadım. Uyku nedir unutmuştum.

Tan atmış, yeryüzü aydınlanmıştı. Saat tam beşte, sabah güneşinin ışığı Ak-Baştığ'ın zirvesine düştüğü anlarda yanına gittiğim hasta kızlar ve kadınlar uyuyordu. Beyaz gömleğimi askılığa asıp eşyalarımı alıp dışarı ıktım. Yıkanmak için Kargı nehrinin kıyısına gittim. Sahil. Taşlar. Sığ alanlar hareketliydi. Akımın ortasında bir büyük taşa coşkun bir dalga çarptı ve bembeyaz köpükler ıktı. Bu, Kargı nehrinin suyunda ilk yıkanışımdı. Soğuk suya dalışım sersemliğime son vermişti. Sağda solda yerleşen evlerin bacasından boz dumanlar parlak mavi göğe doğru ağıyordu. Halsizliğim kaybolup gitmişti. Kuru bir kütüğe oturak olarak oturup bir kapta duran yemeğimi lezzet alarak yedim. Ondan sonra kalkıp iki yuvarlak taşa yaslanıp duru suyumu içtim/suyumdan yudumladım. Taşlara dokunduğum avularım şmşt. Suyu baktım. Kargı nehrinin suyu nasıl da güzel ve hoştu. Yüzümü suya iyice yaklaştırıp yansımama bakınca genç bir kız olduğumu gördüm. Kimseye varmamış bir genç kızdım. Kargı nehrinin temiz suyu harika görünüyordu.

Dalgalar şöyle söyledi: "Bizim burada bunca güzel bir kız görülmemiştir. Seni ilk fark eden delikanlı kim olacak acaba? Su iyesi bir prenses misin? Hangi ana doğurdu seni? Güzel kız yolun buraya nasıl düştü? şimdi nereye gideceksin? Her sabah bana gelir misin?"

Geç kalamayacağımı düşündüm. Geleceğin nasıl şekilleneceği bu günle alakalıydı. Çakmak burunlu Rus doktor aklımdan çıkmıyordu. Hayatımın o kişiyle ilişkili olduğunu Kargı nehrinin dalgaları söylemişti. Vaktim yoktu. O hekim "Erken gelirsin." demişti. Öyle ki kaçta gel dediğini sormadığıma pişman olmuştum. Eşyalarımı alıp hastaneye yürümeye başladım.

Beyaz gömlekli beyaz başlıklı Rus hekim hastaların yattığı alandan çıkıp çalışma odasına yürüdü. Gizleniyordum. Uzun boylu hekim çalışma odasına girince, oraya gittim. Kapıyı tıklattım. Bu neydi bilmem; bu, ömrüm boyunca kapı tıklatışımın ilkiydi. Kaçtım.

Uspun-Dorju'nun dediklerini hatırladım. "Şehre gidince herhangi bir yere girerken kapıya vurulur, kapıya vurmazsan seni döverler!" diye beni uyarıyordu. Rus hekim temiz bir Tuvacayla bana "Girin." dedi. Duymazdan geldim. Geldiğim tarafa döndüm. Uzun hekim odanın bir ucundan gelip omuzlarımdan tutarak yumuşakça gülümsedi.

Hekimin çalışma odasına beraber yürüdük. O doktor bana "Önce sen geç." diyerek yok verdi. Boş yere utanıp arkada durdum. Uzun hekim girmem için beni davet etti. Zavallı babam katledildiğinden beri bana saygı gösteren kimse yoktu. Mükemmel hekime ilk kez şimdi hürmet duymuştum, kalbim titremişti. Bir söz söylemeye sesim yetmemişti. Sadece başımı sallayabildim. Konuşup tanıştık. Çakmak burunlu hekim; adımları soyadımı, doğum tarihim yazdı.

Masanın üstünde sıralanmış kitapları gördüm. "İncil", "Kuran", "Sözlük", not defterleri vardı. Hekim "Senin kanın olağanüstü derecede temiz. Sen hemşire olacaksın. Kalacağın bir ev bul. Beraber çalışacağız. Sen beni eğiteceksin, ben seni eğiteceğim. Bu günden başlayarak beraber çalışacağız. Seni elimden kaçırmayacağım." diyerek bana İnsan Anatomisi adlı resimli kitabı armağan etti. Konuşurken boğazım düğümlendi sanki. Mutluluktan sözlerim doldu. Heyecandan olmalı, sesim çıkmaz oldu. Yuriy Davıdoviç "Öşkü-Hertek! Sen artık bir hemşiresin. Ben Yuriy Davıdoviç Kovenskiy. Doğum yerimse Birobidjan'dır⁸¹. Hiç duydun mu? Bu şehir Evrey⁸²

⁸¹ Burası Yahudi özerk bölgesinin merkezidir. Burası doğuda bir şehirdir.

⁸² SSCB'de yer alan Yahudi özerk bölgesidir.

avtomunun oblast merkezidir. Burası, doğuda yerleşen bir şehirdir. Belki ileride sen oraya gidersin. Benim atalarımın yurdu çok uzak, orası Filistin'de. Bizim zamanımızda orada Yahudiler yaşıyormuş. Sürülmüş bir millettir. Sadece Ana Yurt Savaşı yıllarında altı milyon Yahudi öldürüldü. Ağır ağır öğreneceğiz. Leningrad şehrinde tıp enstitüsünü bitirdim." diye kendini tanıttı.

Mugur-Aksı'na gelip hastanede hemşireliğe başlayışım mutluluk vericiydi. Mugur-Aksı'na gelip beyaz önlüklü, beyaz başlıklı hekimle tanışmam, eğitim gördüğüm bir okula başlamak gibiydi. Mugur-Aksı'na gelince Doktor Yuriy Davıdoviç'in bana hastanedeki küçük bir odayı vermesi, burayı benim hem yaşadığım hem de çalıştığım bir yer olmasını sağlamıştı. Çok çalışıyordum. Deli gibi çalışıyordum.

Çalışmaya başladığımda dinlenmek benim için bir gereklilik olmaktan çıkıyordu. Yuriy Davıdoviç eğitilmiş biriydi, o neden bu sınır köyüne gelmişti ki? Kimi zaman, yüksek eğitim alan Tuvalıların Mugur-Aksı'na dönüp orada bir işte çalışmaya kabul edilmediğine dair birtakım sözler duymuştum. O da yalanmış. Düşününce, yüksek öğrenim görmüş bir hekim de büyük şehirlerde çalışabilirdi. Bu hekim neden Moskova'da çalışmamıştı? Bu hekim evli miydi? Bu doktor çok iyi Tuvaca konuşuyordu, sadece onunla birlikte çalışabiliyordum. Bazen, Rusların on yıldan fazla Mugur-Aksı'nda yaşayıp Tuvaca konuşamadıkları söyleniyordu. Bu hekim nasıl Tuvaca konuşabiliyordu, oldukça ilginç bir şeydi. Ben de Rusça konuşmayı öğrenecektim. Okumam ilerliyordu. Yazım da. Az Rusça konuşuyordum, çok dinliyordum. Duyduğum sözleri her zaman hatırlıyordum. Rusça konuşabilen hekimle beraber çalışırken Rusçayı konuşarak öğreniyordum. Dahası, Rusçayı okuyarak, yazarak öğreniyordum. Filistin denen ülke nerededir?

Düş.

Oldukça tuhaf düş.

Yuriy Davıdoviç Kovenskiy'in iyi bir hekim, birçok yabancı dil bilen bir bilimadamı olduğunu bilmemin etkisiyle düş gördüm. Gerçeği söylemek gerekirse hekimin Tuvacaya ilgi duyduğunu biliyordum ama başka yabancı

diller bilip bilmediğini sormamıştım, başka yabancı diller bildiğinden emin değildim. Bildiğim bu kadardı. Rüyamda Mugur-Aksı'na yabancı ülkelerden insanlar gelmişti. Çakmak burunlu öğretmenim, bir kişiyle İngilizce, bir kişiyle Fransızca, kendisinin ata yurdu İsrail'den gelen bir kişiyle İbranice konuşuyordu. Konuşmaların seyrini düşünürsek, konuşmalar benim hakkımda gibiydi: Helal süt emmiş bir kız! Yuriy Davidoviç'in bu şekilde Tuvaca sözlerini tekrar duyunca meseleyi anladım. Bu gelen yabancılar Birleşmiş Milletler adlı örgütten geliyordu. İnsan haklarını koruyan özel bir komisyondandı. Gerçek şu ki insan hakları bildirgesinin ne zaman ilan edildiğini bilmiyordum. O yabancıların sözlerini düşününce 1948'de yürürlüğe girmiş.

Başka neler dediklerini tam duyamadım. Tuva Arat Respublikası vatandaşlarının haklarını 1938 yılından başlayarak haddinden fazla çiğnemişti. Masum insanları halk düşmanı olmakla yaftalamıştı. Halk düşmanlarına karşı mücadele yürütenlerin kan dökmekten korkmayan devrimciler olarak namı yürümüştü. Kendi halkının kanını döken bir propaganda yürüten yöneticiden hiçbir zaman iyiliksever bir lider olamaz. Bu cümleyi burnu çakmağı andıran öğretmenim, İspanyolcadan tercüme etmişti. Benim emdiğim sütün temizliğine hayran olan hekim öğretmenim bana bakıp gülümsüyordu. Ansızın bir köpek hürüdü. Uyandım. Bir sandalyenin üstünde yalnızdım.

Yirmi Yedinci Bölüm

Ak Çarşafılar

Rus öğretmenim Yuriy Davidoviç ne isterse hemen onu yapıyordum. Hastane. İlaçlar. Hasta insanlar... Mugur-Aksı Hastanesi'nde tek hekim. Biricik hemşire bendim, ben. Benim bu dediklerimi duyan zeki insanların seviyesi düşerdi. Kendimi hayatıma büyük etkileri olan şeyleri ilk kez tanıtacağım. Beyaz gömlekli, başlığı beyaz Yuriy Davidoviç niyeti tertemiz bir insan olarak aklımda kalacak. O hekim, bu taşra köyüne gelip buranın hastanesini alt üst ederek, düzene sokan kişidir.

Beyaz kâğıtlar.

Rus hekimin bana verdiği bir Őey yazılmamıŐ beyaz sayfalardan mürettep defter ve büyük dergiler benim öğreniminin ve fayda görmemin baŐlangıcı olmuŐtu. Bembeyaz yataklar, sütbeyaz yastık kılıfları. Buraya ulaŐtıđımda Yuriy Davıdovią yirmi beŐ hastanın yattığı bir alanı dzenlettirmiŐti. KiŐi baŐına dört beyaz yastık, sekiz beyaz ąarŐaf ve yeni yatak satın aldırımıŐti. Yedi günde bir deđiŐtirip giydiğim alaca renkli pantolon ve gömlekleri de aldırımıŐti. Bölge müdürüne gidip Mugur-Aksı'nda bir hekim olarak bir hemŐire, bir aŐŐı, bir görevli kadın ve temizlik görevlilerini ąalıŐtırma izni istemiŐti.

Bölge müdürü, muhtemelen baŐkent Kızıl'a gidip ią iŐleri bakanlığının yöneticisine gitmiŐ, müdürüne ąıkıp baŐhekimin talebini iletip izin de almıŐti. Hekim Yuriy Davıdovią herkesi herkesi teŐvik eden biriydi. Avı yöneten avı alır, derler. Mugur-Aksı Hastanesi'ni yönetecek bir kiŐi bulunmuŐtu: Beyaz baŐlıklı đretmenim. Beyaz önlüklü ben. Ak-BaŐtıđ yüksek taygam, Mugur-Aksı köyünde kalıveriŐim ąok anlamlı. Beni gözetten aksaŐlılarım ebedi uykusunda olduğundan buradaydım. Bu yüzden hayatımın nasıl olacağını kadim Ak-BaŐtıđ ihtiyatla takip ediyordu. Ak-BaŐtıđ kutsay taygam beni gözetirken, ak önlüklü doktor đretmenim, beni yönlendirirken, ben zavallı nasıl kirlenirdim, nasıl yüz üstü düŐerdim. Yatılı olan hastaların yedi günde bir giysilerini, beyaz ąarŐaflarını deđiŐtiriyordum. Bu iŐi yapıyordum. Hasta insanlar beni görünce canlanıyordu. BaŐhekimin yardımcısı olarak ąalıŐıyordum, dahası hasta insanların yıkanması gereken Őeylerini de kendim hallediyordum. Benim bu Őekilde ąalıŐmam baŐhekimin aklında harika yer tutmuŐtu. ąalıŐtıđım yedi günlük süre zarfında neleri nasıl yapacağımı anlamıŐtım. Altın kalpli Rus hekimin bana merhamet beslediğini hissediyordum. Sanki onunla benim yazgım aynıydı. Őöyle ki o yerleŐ dediğinde anlamamıŐtım. Benim odam mı? Rus hekim, tek pencerele olan odada kalmamı sađlamıŐti. Orası hem yatak odam hem mutfadımdı. Yine, kullandığım iğneleri temiz suda dezenfekte ettiğim yer de orasıydı.

Durumu ađırlaŐan hastalara ivedilikle iąirdiđim ilaąları dizdiđim rafım da bu odadaydı. Harika olan Őeyimse odun yanan sobam olmasıydı, yassı taŐ üstünde elektrikle ąalıŐan ocađım da vardı.

Öz annemin ve üvey annemin bana çay demlemeyi öğretmesi benim için çok gerekli olmuştu. Rus hekim, benim demlediğim çayı överek keyifle içiyordu. Tek kişilik odamda kahve demlemeyi de öğrenmiştim. Yuriy Davıdoviç hastaların arasında çalışıp didinip sonra birden duruyor, bir bardak kahve içip kendine geliyordu.

Mugur-Aksı köyü, bir ucundan diğer ucuna kadar çok geniştir. Çadırlar bazan dağ eteğine kurulur. Kimi zamansa dağ belinin ardına. Bazen tepedeki düzlüğe rahatça yerleşir. Ak-Baştıg, her sabah Mugur-Aksı köyünü yoklar gibi mavi göğün derinliğinden bakar. Her sabah doğan güneş Mugur-Aksı'nı sevip okşar gibi ön cepheden yüksek mi yüksek dağlardan görünür. Kontrun Mugur-Aksı'na geldiğini o zamanlar kimse bilmiyordu. Beyaz şapkalı, beyaz önlüklü zavallı ben ise köy hastanesinde tedavi gören hastalara özel ilgili gösteren bir hemşire oluvermiştim. Mugur Aksı'na ara sıra tepeden bakan bir şey vardı, o şey, Ak-Baştıg'ın üstünden uçup hatta boş araziye inen uçaktı. Pırıl pırıl güneş mavi gökten bakıyordu. Mugur-Aksı köyünde devamlı kalacağıma ve çalışacağıma inanıyordum. Gençlik çağlarımın en büyük umudu, insanlara yararlı olmak ve özgürce yaşamaktı ve Mugur-Aksı köyüne gelerek buna erişmiştim. Bundan sonra beni kimse hakir göremeyecek, kısıtlayamayacak ve takip edemeyecek diye düşünüyordum. Benim inancım hemşire oluverdiğimden yanaydı. Benim oturduğum eyerim ise, hastanede çalışmak oluvermişti.

Güvenenin başını it yesin.

Semerin başını ateş yesin.

Tuvaların bu atasözünün benim kaderim için etkili olacağını düşünemeyecek kadar genç bir kızdım. O zamanlar benim düşüncem böyleydi. Artık Mugur-Aksı'nda yaşıyor, çalışıyordum. Buranın dağları bu şekildedeydi. Buranın nehirleri de bu şekildedeydi. Biçe-Möngün-Tayga deniz seviyesinden 2300 metre yüksekteydi. Ulug-Möngün-Tayga ise 3970 metre yüksekteydi. İnsanlar o yüksek taygaların deniz seviyesinden ne denli yüksekte olduğunu söylüyordu. Dağcılar söylüyordu. Ben buzları erimeyen tayganın kızı olmakla gururlanıyordum. Ulug-Möngün-Tayga'dan kaynağını alan Mugur nehrinin Kargı nehrine katılması gibi ben de ulu halkın taşra

köyüne katılmışım. Beni bu köyden, buranın insanlarından, bu Kargı nehrinden kimsenin ayıramayacağını sanıyordum. Hemşire olarak çalışıyordum.

Hemşirelerin yaptığı işleri öğreniyordum. Hemşirelerin okuduğu kitaplar elimden düşmüyordu. İş günü, tatil günü, bütün günler benim için aynıydı. Temizlik görevlisi olan abla gelmediğinde kimi zaman hastaneyi, odaların içini de temizliyordum.

Benden yana yaşanan bir gelişme şöyleydi. Başlarda ilaç kokusundan kusasım geliyordu. Artık ilaç kokusundan midem bulanmıyordu. Yuriy Davıdoviç ya beni sevdiği ya da takdir ettiği için bir gün yanına çağırıp bana "Şın" ve "Tuvinskaya Pravda" gazetelerini sipariş verdi. Sevimndirici şeyse "İnsan Anatomisi" denen kitaptaki çizili resimlerin olduğu sayfalardaki gibi resimler çizebilmem, insan bedeninin uzuvlarının Rusça isimlerini söyleyebilmem ve Tuvacaya çevirebilmemdi. Duyduğum bir şey aklımda şu şekilde yer etmişti:

Yuriy Davıdoviç bu yaptıklarını fark etmiş ve beni sevgili öğrencisi olarak kabul etmişti. Bembeyaz çarşaflardan sonra beyaz gazlı bezle tanışmam da hususî odamda yaşanan bir gelişmeydi. Hastanede gazlı bezin çok önemli olduğunu biliyordum. Şöyle bir olay oldu. Bir delikanlının burnunda bir çıban çıkmış. Beraber oyun arkadaşları onunla sürekli şişko burun diyerek alay etmişler. Birisi o delikanlının çıbanını eliyle çevirip durunca çıban, dönüşmüş/çıban olmaktan çıkmış. O delikanlı bir keresinde bana geldi. Bir defa da annesi onunla beraber geldi. Bu çıbanı sök al kızım, dedi. Sabahleyin hekime gösterin, diye Şişko-Burunlu'nun kızıl top şeklindeki çıbanını gazlı bezle sildim. Yuriy Davıdoviç, ertesi sabah beni epeyi övmüştü. Şişko-Burunlu'nun annesi ertesi sabah delikanlıyı Yuriy Davıdoviç'e getirdi. Başhekim, çıbanlanan burnu bir ilaçla yedi gün tedavi edip iyileştirdi. Yuriy Davıdoviç "Siz bir burnu kurtardınız." diyerek beni övdü. Bir burnu gazlı bezle kurtarabilmişim. Yoksa o delikanlının annesine uyup burnun üstündeki kızıl çıbanı bıçak ile kessem o yaralı delikanlı, burnunu ilelebet kaybedecekti. Beyaz gazlı bez benim bir koruyucu eşyam

olmuştı. Bilhassa kime neşterle tedavi yapacak olursan gazlı bez kullanman gerekir.

Yirmi Sekizinci Bölüm

Dans Eden Dağ Keçileri

Her sabah kalktığımda Ak-Baştığ'ın yüksek zirvesine doğru bakıyordum. Gökyüzünün rengi gün doğarken Ak-Baştığ'ın üstüne yansıyor.

Gökyüzü, doğuda aydınlık; batı yönünde, karanlık görünüyordu. Hava açık da olsa kapalı da olsa sabaha karşı saat beşte kalkıyordum; bu alışkanlık, öz anne babamdan ve üvey anne babamdan ileri geliyordu. Kalkıp her şeyden önce Yuriy Davıdoviç'in talimatlarını yerine getiriyordum. Yaptıklarımı özenle gözden geçirip dışarı çıkıyordum. Mugur-Aksı köyüne geleli beri bilmediğim şeyleri öğreniyordum. Mugur-Aksı köyüne gelince farklı kişilerin söylediklerini dinlemekten düşümde görmediğim şeyleri görür olmuştum. Tabiatın kendine has güzelliğini, Mugur-Aksı köyüne geleli beri sürekli derinlemesine idrak eder olmuştum. Sabahın seherinde erken kalkıp Ak-Baştığ'a doğru baktığımda güneş ışınlarının vurduğu kayalarda dağ keçilerini dans ederken görüyordum. Belki de otlanıp doyduğuna memnun oluyordular.

Dağ keçileri.

Seher vaktinin dağ keçileri.

Günün erken saatlerinden başlayarak Ak-Baştığ taygasına nesiller boyu çıkan hür dağ keçileri. Sabahları Ak-Baştığ'da eğlenen dağ keçilerini görünce silahlı adamlarca sürüklenerek götürülen babamı hatırlıyordum. Neden öyle olduğumu bilmiyordum. Babamı, Mugur-Aksı'na geldiğimden beri sık sık hatırlıyorum. Zavallı babam sanki bir yerlerde diriymiş gibi hatırlıyorum. Benim sakladığım bir şey vardı. Sevgili öğretmenim Yuriy Davıdoviç bile bunu bilmiyordu. Sakladığım şey kontrun soyundan gelmemdi, özgeçmişimdi. Soyumun bozuk olduğu bilirse yolumun ıstırapla dolacağını aklımdan çıkarmıyordum.

Dağ keçileri.

Güneşin altında mutlu olan dağ keçileri.

Sabahın temiz havasında özgürce dans eden dağ keçileri. Fıtratı yalçın kayalıklarda dans etmek olan hür dağ keçileri. Öz babam dağ keçisi avlayan ünlü bir avcıydı. Her sabah Ak-Baştığ'ın hastanemizden görünen sarp kayalıklarında dans eden dağ keçilerini görünce keyifleniyordum. Yapmaktan korktuğum hiçbir şey yoktu. Bizim Möngün-Tayga'nın insanları her zaman gün doğmadan uyanırdı. Tedavi olacak insanlar sabah erkenden hastaneye geliyordular. Onlar eyerli atlarını çitlere bağlayıp Yuriy Davıdoviç'in gelenleri kabul ettiği yerin yakınında sıralanıyordular. Ben gelen kişileri çabucak listeliyordum. Onlar bana bir şey sormuyordular.

Onlar, hekimin ne zaman geleceğini birbirine sorup aralarında sohbet ediyordular, kimi yetişkin erkekler pipolarını tüttürüp ilgi çekici şeyler konuşuyordular. Ben onlara bakmadan otururken onların konuşmalarını ilgiyle dinliyordum.

Gözlerimle Ak-Baştığ'ın göğsünde dans eden dağ keçilerini seyrederken kulaklarımla, tedavi olmaya gelen kişilerin hayret verici konuşmalarını ilgiyle dinliyordum. Hastaların türlü türlü konuşmalarında ilgi çekici, korkunç ve masalsı şeyler oluyordu. Ayrıca, Rus öğretmenim Yuriy Davıdoviç, Tuva halkının sözlü edebiyatını çok seviyordu, bu yüzden ona anlattığım şeylerin yüksek bilgiler olduğunu düşünüyordum. Hastaneye gelen bazı insanlar fısıltıyla konuşuyordu. Onların yakın akrabaları kontrmuş. Onların da devrim düşmanlarının gizli akrabaları olduğunu idrak etmiştim. Kontrların sadece Mögen-Büren topraklarında değil, Kargı nehri vadisinde de olduğunu anlamıştım. O kontrların isimlerini ayrı ayrı bilmek istiyordum, bununla beraber onların adlarını hiç kimse söylemiyordu. Ben sadece dinliyor, bir soru sormaktan oldukça korkuyordum. Onlar, benim bir kontr kızı olduğumu bilse ben bu Mugur-Aksı köyünde barınamazdım, bu durum çok korkunçtu.

Korkunç bir gizli şeyi anlamıştım. Bu sırrı salcı anlattı. Onun dediğine göre, o kişi Hüt şelalesini geçmiş ve devrim karşıtlığı yapmış. Sekiz yıl ceza almış. Anlattıklarını diğer kişiler sessiz sakin hâlde dinliyordu. Toju obasında kışın melez ağacı, köknar ve sedir derer; yazın Beg nehrine çıkıp kayıkçılık

yaparmış. Kızıl şehrinin kıyısına kadar kayıkçılık yaparmış. Bu sözlerin doğru mu yalan mı olduğunu bilmiyorum.

O adam şunları söylüyordu "Ödügen taygası mı? O dediğin Toju'nun en yüksek yeridir. Ödügen taygasında bir tane bile kontr görmedim. Benimle birlikte pek çok insan çalıştı. Tuva yazısını fevkalade bilen, Rus dilini çok iyi bilen, Tangut dilini çok iyi bilen kişiler var. Onların söylediğine göre Toju bölgesinde sadece bir kişi, Kaa-Hem bölgesinde de sadece bir kişi kontrmuş. Onun nasıl masum olduğunu bilmem. Dedikodulara göre Tuva milletin sevgili önderi Salçak Toka oralıymış. Ya Toju'nun En-Sugga'sında ya da Kaa-Hem'in Mergen nehri doğmuş; tam bilmiyorum.

Kontrlar, Tuva Arat Respublikası'nın muhtelif bölgelerinde çokmuş. Onun gizli saklısını ben nereden bileyim. "

O adamın tek bu sözleri gözlerimi açmıştı. Ben tüm kontrların Ödügen-Tayga'yı kendilerine büyük ana üst yaptıklarını sanıyordum. Adamın söylediklerine göreyse Ödügen-Tayga'nın ormanlık alanında gizlenip yuvalanan kontr yoktu; kontrlar, Toju bölgesinin, Kaa-Hem bölgesinin hiçbir yerinde yuvalanamazdı. Bu sözler çok şaşırtıcıydı.

O adam müthiş derecede dikkatli biriydi. Bir şey söylerken etrafı gözleriyle tarıyordu. Bir yaya geldiğinde konuşmaya ara veriyordu. O yaya geçip gidince gizli konuşmasına devam ediyordu. Bir yerden bir atlının gölgesi görünse sesini kesip başını yere eğiyordu. Nasıl da şüpheli bir adamdı. Çok dikkatliydi. Atlı gözden kaybolduğunda konuşmasını sürdürüyordu.

Lakabı Askak-Kontrmuş. Onu tanıyan kişiler, o yokken ondan yalnızca Askak-Kontr diye bahsediyordu. O kişinin asıl ismini hasta adamların listesini hazırlarken kaydetmiştim. Onun gerçek adını söylemekten adamakıllı korkuyordum. O zavallının yazgısının benim öz babamın yazgısıyla aynı olduğunu anlamıştım.

Askak-Kontr dediğim Kargı obasındanmış. Ataları Kara-Saldıglıymış. Gözleri çekik mi çekikti. O gözler oldukça keskindi. Ak-Baştıg'da dans eden dağ keçilerini tastamam sayabiliyordu. Sağ elinde bir asa vardı. Sol bacağı

eğri ve aksaktı. El parmakları şişkin, damarları masmaviydi. Boyu bir metre altmış beş santimdi. Genel itibariyle deri heybeyle yürüyordu. Ağzında sarı tütün sigarası ile yürüyordu. Sigara müptelası olmalıydı. Konuşurken kısa burnunu sık sık çekiyordu. Evliymiş. Ona bir çocuk veren karısı hayattaymış. Askak-Kontr kontr ilan edildikten sonra malvarlığına el konmuş. Bir oğlu varmış, uçurumdan itilip ölmüş. Karısı başka biriyle evlenip çoluk çocuk sahibi olarak yaşıyormuş. Askak-Kontr o oba senin bu oba benim gezip durarak yaşıyormuş.

Ben özelimde Askak-Kontr'un anlattıklarından kontrların Tuva'nın hangi bölgelerinde bulunduklarını anlamıştım. Gerçeklerin onun dediği gibi olduğuna o esnada inanmamıştım. Daha Ödügen-Tayga'sından Mögen-Büren kıyısına kadar tek kontrun bile gelmediğini anlamıştım. Bu benim safça düşüncemdi. Benden sonra yaşayanlar beni kötülemez, tek dileğim bu.

Askak-Kontr "Sakat bacağım ağrıyor." dedi. Kör bağırsağı iltihaplananları, sakatlanları ve sancılanmış kadınları özel olarak işaretleyerek deftere onların adını yazıyordum.

İnsan topluluğu. Askak-Kontr'un yanında sessiz sakin oturuyordular. Ben de bir şey bekliyordum. O sabah hava oldukça açıktı. Güneş ufukta yükseliyordu. Parlak mavi gök, Ak-Baştığ'ın üstünde oldukça temiz ve destansı bir görünüşteydi. Askak-Kontr sarp kayalıklara bakıp hayret edince ben de oraya bakmaya başladım. Askak Kontr, Akbaştığ'ın doğusundan batısına katar katar geçen dağ keçilerinin ilerleyişine hayret ediyordu. Diğerleri orada birbirlerine kızgın kızgın baktılar. Onlar; o dağ keçilerini her sabah Mugur-Aksı köyünden seyredip hayran olan insanlar değillerdi, orayı umursamadılar.

Askak Kontr "Yazık ömrüme!" deyip susmuşken gözyaşları aktı. Yanında oturanlar, bu adamın gözyaşlarının ne sebepten aktığına bir anlam veremediler. Ben, o amcaya soru sorulmasından korktum. Ben saklanıyordum çünkü Yuriy Davıdoviç vaktinde gelip mesaisine son vermeyi unutan biriydi. İtinayla sabah saatlerinde ciddiyete riayet ediyor ve geleceğim dediği yerlere gidiyor, göreceğim dediği kişileri görüyor, tüm odaları dolaşıyor ve bunlardan sonra çalışma odasına geliyordu. O hekimin işine olan

düşkünüğüne ve Tuva dilini her gün konuşarak, yazarak ilerletmesine hayret ediyordum.

Askak-Kontr "Gençtim. Babam avcıydı. Babama eşlik edip dağ keçisi avlıyordum. Bu Ak-Baştığ'ın tepesine çıkıyordum. O dans eden dağ keçilerinin geçtiğini görünce gençlik çağlarımı anımsadım. Bir çocuğum vardı. Ömrümce avcılık yapacağımı sanıyordum. İnsan, dağ keçilerinin otladığı yere erişemez. Dağ keçilerinin otladığı yere ulaşabilen bacaklara sahiptim. Dağa taşa tırmanabilen bacaklarımla gururlanıyordum. Ben, iki bacağım sağlıklıyken atların dahi ulaşamayacağı yerlere ulaşıyordum. Kara iftiraya uğradığımda bacaklarımdan bir tanesi kırıldı." deyip konuşmaya ara vererek gözyaşlarını beyaz havluyla sildi. Tedaviye gelen kişiler benimle ilk kez karşılaşıyordu. Onların neden geldiğini, neresinin rahsızlandığını, not defterine kısa ve yeterli şekilde yazdım. Yuriy Davıdoviç benim yaptığım bu işi övüyordu. Gelenleri benim nazik biçimde karşılayışımı halkın fark ettiğini kalbim hissediyordu.

Bu sabah hastaneye hiç tanımadığım kişiler gelmişti, bu insanlar yalnızca Askak-Kontr'un anlattıklarını duyacakları zamana rastlamıştılar. Genelde benim yanıma gelen kişiler bir şeyler söyler sohbet ederdi. Bu sabah tedaviye gelen kişiler sanki Askak-Kontr'u iyi tanıyor, onunla çok derinlemesine muhatap olunmayacağını düşünüyordu.

Dağ keçileri. Dans eden dağ keçileri. Ak-Baştığ taygasının hür ve gururlu dağ keçileri. Dağ keçileri ve Askak-Kontr. Dans eden dağ keçileri ve Askak-Kontr'un gözyaşları. İnsan kaderi olandır, derler. Ben bu bastonlu adama içimden acıyordum. Ona nasıl bir yardımda bulunabileceğimi düşünüyordum. Beyaz önlüklü Yuriy Davıdoviç görününce hemen ayağa kalktım. Başhekim ikamet ettiği evden gelmiyordu; bu, oldukça tuhaftı. Başhekim, ağır hastaların ve ağır ameliyat geçiren insanların yatakhanelerine geliyordu. Hastaların kabul edildiği yere hemen geçtim.

Tam arkasına geçtim. Beraber oturduğum kişiler ayağa kalkıp yanımıza geldi. Sadece Askak-Kontr oturduğu yerde oturup kaldı. Onun kimseye söylemediği bir düşüncesi olabilir miydi, bunu ben nereden bilirdim. Onun, başhekimin yanına bu hasta insanlar topluluğuyla beraber girmeye gönlü

yoktu, ama ayrı giremezdi. O asalı adam, başhekimle yalnız görüşmeyi düşünmüştü ve acele etmeyecek gibiydi.

Yirmi Dokuzuncu Bölüm

Gürültüler.

Ben, Mugur-Aksı köyünde ikâmet ederken böylesi ilginç bir şey hiç görmemiş, duymamıştım. Yuriy Davıdoviç, her yaştan hastayı kabul etmişti. Bağırış çağırış olmamıştı. Kavgâ da olmamıştı. Askak-Kontr'un sırası gelmişti, Çakmak burunlu hekimle Rusça konuşup selamlaştı. Hekim onu Tuvaca selamladı. O çekik gözlerini yok olacak gibi kısarak bakıp şöyle söyledi: Doktor ben sadece size geldim. Yuriy Davıdoviç beni yakınındaki dar bir odaya gönderdi. Doktor, gelen adama gülümseyerek "Burada dinlen, başka yere gitme." dedi.

Askak Kontr içeri herkesin ardından girmişti, bu, onun talihiymiş. Konuştular da konuştular. Güleşüyordular. Sesler geliyordu. Sonra tekrar konuşuyordular. Tam tamına bir saatten fazla konuştular. Yuriy Davıdoviç "Nereniz ağrıyor?" diye sordu. Adam, gururla "*Ya zdaroviy mujçina*."⁸³ diye yanıtladı. Yuriy Davıdoviç "Yarın tekrar görüşürüz" dedi. Adam şöyle söyledi "Ameliyat yapabiliyor musunuz?" Davıdoviç "Ya nastoyaşiy hirurg"⁸⁴ dedi. "Benim bacağımda demir var onu çıkarabilir misiniz?" dedi. Tekrar sesler geldi. O zamanlar Yuriy Davıdoviç gibi bir cerrahın bu köyde insanlara nasıl faydasının dokunduğunu kendi gözlerimle gördüm.

Hekimin "Operasyonlarda mutlaka gerekli olan olan araç gereçler bu köyde yok." dediğini duydum. Bundan önce şöyle bir şey olmuştu. O küçük çocuk ağlayıp duruyordu. Apandisitinden rahatsızlanmış. Zavallının hayatının ameliyata bağlı olduğunu sadece Yuriy Davıdoviç anlamıştı. Bir saat geç kalsa çocuk ölecekmiş. O sırada hasta kişiye verilecek anestezi ilaçları da yoktu. Yuriy Davıdoviç yanına sadece beni aldı. O küçük çocuğun ameliyat yapılacak yerini uyuşturmadan zavallının karnını bir beyazımsı neşter ile kesti,-açılan apandisitini çürük yerini boylamasına temizledi, açılan

⁸³ Rusça bir cümle. Türkçesi "*Ben sağlıklı bir insanım.*"

⁸⁴ Rusça bir cümle. Türkçesi "*Ben gerçek bir cerrahım* "

yerleri dikti. O çocuk bir günde büsbütün sağlığına kavuşmuştu. Bekliyordum. Sessizlik. "Ah, Ah" diye bağrışlar duyuldu. Sanki demir çınlamıştı.

Hekimin "Gazlı bez! İyot!" diye sesini duyunca o şeyleri kapıyı açıp hemen ilettim. Gürültüler geliyordu. Bekliyordum. Kahkaha sesi duyuldu. Davıdoviç o adamı yüksek bir saygıyla kucaklayıp özel bir odaya götürüp yatırdı. O yatağa yatınca gülmeye başladı. Ben onların yanına gitmekten korkmuştum. Çok geçmeden Yuriy Davıdoviç geldi. Elini kaldırdı. Bir bardak kahveyi hemen önüne koydum.

Başhekimin alnından ter akıyordu. Kahveyi yudumlayan Yuriy Davıdoviç şunları söyledi: "Oldukça ilginç bir adam bulduk. Bana çok güveniyor. Senden korkuyor. Düşüncelerini sadece bana açtı. İyi Rusça konuşuyor. Buralı. Politik işkencelere maruz kalmış. Güç bela sağ kalmış. Hüt şelalesinde Salı devrilip parçalanmış, sol bacağı tomruklara sıkışmış. Bacağına takılan alçı demirini çıkarıp aldım. Bağırış-çağırışlar yok olmuştu. Güneş hızla batıyordu.

Aradan kaç gün geçtiğini bilmiyorum. Askak-Kontr'un bacağı artık ağrı mıyordu çünkü Yuriy Davıdoviç bacak kemiğine takılan yatan ateli çıkarmıştı. Askak-Kontr, Yuriy Davıdoviç'in odama geldiği zamanı öğrenmişti ve mutlaka o zamanda odama geliyordu. Sanırım Yuriy Davıdoviç onunla sohbet etmek istiyordu. Daha önceleri başhekim bana Tuva halkının tarihini sormuştu, ben hiçbir şey bilmiyordum. Bana; Tuva halkının nelere inandığını, neleri kutsadığını ve hangi bitkileri ilaç olarak kullandığını sormuştu. Zavallı ben, memnun olmuşum çünkü Yuriy Davıdoviç, bu konularda öz babamdan ve üvey babamdan dinlediklerimi ona anlatınca beni övmüş ve insan bedeni hakkında da bana bir soru sormuştu. Başhekim her geçen gün daha temiz Tuvaca konuşmasına karşı zavallı ben Rusça sözcükleri doğru telaffuz edemiyor ve cümle kuramıyordum, bu da fazlaydı.

Başhekimin çalışma saatlerinden sonra bana uğrayacağı zamanı iyi biliyordum, o zamanlarda demlenmiş Tuva çayı ve kahve pişirmek için gereken sıcak su hazır oluyordu. Yuriy Davıdoviç ne içmek isterse bardağa

onu dolduruyordum. Öyle ki Tuva çayını porselende keyifle içtiğini de biliyordum.

Askak Kontr'un, "dost" diyen sesi duyuldu. Başhekim bana gülümsedi. Ben öylece dikilmiştim. Gelen, yarasını tedavi ettiren ve atelini çıkarttıran adamdı. Şimdi, onun buraya gelmesinin gereği neydi, bir şey demedim. "Girin" diyen başhekim gülümseyerek "girin" dedi. Ben sessizce çıkıp onların sesini duyabileceğim bir yere geçtim.

Onların ne konuştuğunu dinlemek istiyordum. Sarılırken gülüşüler. Askak-Kontr "Ben bir Tuvayım. Ana dilim Tuva dilidir. Dahası, Altayca, Moğolca, Delege, Rusça biliyorum. Konuşabiliyorum. Yazabiliyorum, resmi yazıya imza atabiliyorum. Yuriy Davıdoviç, siz hangi dilleri biliyorsunuz?" diye sordu. Askak-Kontr'un niyeti o hekimle yabancı dil bilme seviyesinin farkını göstermekti. Kim daha çok dil biliyorsa o kişi üstündür diye düşünüyordu.

Yuriy Davıdoviç "Benim atalarımın ana dili İvrit dilidir. Akrabalarım Yahudi halkıdır. Yahudi kökenliyim. Rusçayı ana dilim kabul ediyorum. Latince, İngilizce, İtalyanca ve Almanca biliyorum. Şimdi Tuvacayla çok ilgileniyorum. Bana gelen Tuvalarla yalnızca Tuvaca konuşuyorum. İnsan bedenıyla, beden sistemiyle ilgili Tuvaca, Rusça ve Latince kelimeleri ezberliyorum." dedi.

Askak Kontr dil bilme yönünde başhekimin üstün olduğunu anlayınca konuşmanın seyrini değiştirdi: Askak-Kontr, Yuriy Davıdoviç'e "Albıs gördünüz mü? Aza gördünüz mü? Şulbus gördünüz mü? Diiren gördünüz mü? Kiji-bürüs gördünüz mü? Hey-düngür'ün⁸⁵ ötüşünü duydunuz mu?" diye aklıma gelmeyecek sorular sordu. Yuriy Davıdoviç yanıt vermedi.

Sessizlik.

Askak-Kontr göğsünü kubartarak nefes aldı çünkü başhekimi alt etmiş gibiydi. Bekliyordum. Sessizlik. Başhekim sanki dalıp gitmişti.

⁸⁵ Hey-düngür, insanları yoldan çıkaran, daha önce ölen bir şaman tarafından ağaçlara asılarak bırakılan ve rüzgarda sesi duyulan şaman tefidir.

İnsan kendi şeytanını kendisi bulur. Tuva halkının bu atasözü birden aklıma gelmişti. Başhekim sohbet arkadaşı bulmuştu ama arkadaşı, onun şeytanı olmuştu sanki. Sayın öğretmenim, bu kuvvetli azadan kurtulmayı nasıl becerecek acaba şeklinde bir düşünce aklıma geldi. "Gülümsedi. Askak-Kontr memnun olmuştu.

Askak-Kontr "Tuva, kamlar ülkesidir. Tuvan'ın her bölgesinde albıslı yerler vardır. kontrluk saçmalığıyla yolum kesişince Kızıl şehrindeki cezaevinde yattım. Masumdum, Japon işbirlikçisi görmedim diye ifade verdim. Beni sorgulayan kişiler çok gaddardılar. Beni sivri kazığın başına oturttuklarında bağırsaklarım dışarı çıktı.

Masum olduğumu ifade ediyordum. Bir gece beni bir yere çıkardılar. Bozkır ortasında arabalarını durdurup beni arabadan çıkarıp sorguladılar. Burası Agar-Elezin denilen yerdir, duymuşsundur. Halkın kindar düşmanları burada kurşuna dizildi. Eğer sen Japon işbirlikçileriyle buluştuğuna dair ifade vermezsen, bu Agar-Elezin'de idam edileceksin. Ben masumum. Öldürecekmeniz öldürün!- diyerek göğsümü açtım. Ondan sonra ne olduğunu bilmiyorum. Beni bayıltıp yeniden cezaevine koymuşlar. Benimle beraber Mejegey'li bir lama cezaevinde yatıyordu. Adı-soyadı Oyun Lündüp'tü; Tuvaca, Rusça, Moğolca ve Tibetçe yazabilen bir lamaydı. Bu lama Tanjdı bölgesinin olağanüstü zengini Oyun Ajıkay'ın damadıymış. Oyun Lündüp, Agar Elezin'in albısları hakkında bana şunları anlattı: Benim ecdadım bu Eleges nehrinin önünde yaşamış. Ben kendim Mejegey'de yaşıyorum. Kontrluk saçmalığıyla yolum kesişince sekiz yıl ceza aldım. Bizim oranın insanları gün battıktan sonra Agar-Elezin'in yanından geçmez. Agar-Elezin'in yanından geçen yolu hem geceleri hem gündüzleri kullanan, bizim oranın ulu kamı Kilçeᅇ-Ham'dı. Kilçeᅇ-Ham evliydi, çoluk çocuğu vardı. Agar-Elezin'in azalarının tepe gibi beyaz evine giriverip en mükemmel dişi albısla buluştuğu söylenir. Bazen kendisinin bindiği kıratının tergisine dişi albısı alıp Çeder bozkırına gider, o güzel dişi albısı tan vaktinde beyaz eve geri götürürmüş. Kilçeᅇ-Ham genç bir delikanlıyken dişi albıslarla ayın on beşinci doğumundan on beşinci tan vaktine kadar türkü söylemiş. Maᅇgan-Elezin'deki beyaz evden yola çıkıp Eleges-Aksı'na hızla gidermiş. Orada

çalıp söyleyerek sabah tan atarken dağ gibi beyaz evin yanına gelirlermiş. Agar-Elezin'in albısları en çok hoytpak içkisini severmiş. Kilçeñ-Ham bir matara içkiyi terkisine alıp albısların beyaz evine atlı hâlde gidermiş. Erkek albıslarla, dişi albıslarla beraber içermiş. Albıslar çok kıskanç olduğu söylenir. Kilçeñ-Ham'ın mükemmel güzellikteki dişi albısla beraber çapkınlık yaptığını bilen erkek albıslar, kavga çıkartırlarmış. Tan atarken kavgaya tutuşmuşlar.

İyi olan şey, albıslar bizim gibi eline demir alamaz. Onlar sadece silahsız elle dövüşmeyi bilir.

Albıslar insan öldüremez. Kâh, Kilçeñ-Ham dişi albısların gümüş düğmelerini koparırmış. Kâh bir erkek albıs, Kilçeñ-Ham'ın kıyafetinin yakasını tutup çekermiş. Bazen Kilçeñ-Ham'ın burnunun ucu şişermiş. Kilçeñ-Ham, genç erkek ve dişi albısların düğününe de davet edilirmiş. O, düğüne gidince en itibarlı yerde otururmuş. Albısların beyaz evine gelen diğer albıslar Kilçeñ-Ham'ı gördü mü ona tapınırlarmış diye aktar. Çeder bozkırı, Agar-Elezin, Boom, Eleges-Aksı öyle atlı ve yaya olarak ilerleyen albıslara kılavuzluk edermiş, bu yüzden albısların düğün yerine sürekli davet edilen muteber bir kammış.

Agar-Elezin'de tüfekten sıkılan kurşunların patlama sesleri ayın on beşinci gecesinde mutlaka duyulur. İlaveten ayın sonunda, Agar-Elezin'de öldürülen insanların son sözleri de açıkça duyulur. Benim bu anlattıklarımaya yalan diyorsanız, Kızıl şehrinin yakınındaki Agar-Elezin'e geceleyin gidip, halk düşmanı denerek çok zaman önce suçsuz yere kurşuna dizdirilen kişilerin ve onların sağ kalan oğullarının, kızlarının sızlanışlarını dinleyebilirsiniz. Oyun Çıranday oğlu Dançay'ın -En küçük kızımın ağlamaları- dediğini duydum. Konuştuğum yok. Beni bir gece Agar Elezin'e götürüp tüfeğin namlusunu alnıma dayayıp sorgulamıştılar. Beni -İfadeyi vermezsen işte bu Agar-Elezin'de kurşuna dizdirileceksin!- diye korkutuyordular. Ben neden korkmadım çünkü öz yurdumu Japon despotlara bir giysilik ipeğe satmamıştım. Japon işbirlikçilerinden rüşvet almamıştım. Japonca da bilmem. Suçsuz yere halk düşmanı diye yaftalanıp ceza alarak gençlik dönemimi cezaevinde yatarak geçirdim. Ağır işlerde çalıştırıldım.

Silahlı adamlar çoban köpeğinin sürüyü yönettiği gibi yönetiyordu beni, iradem bütünüyle onların ellerindeydi. Agar Elezin’de gece patlayan silahların gümbürtüsü duyuluyordu. Ben o korkunç gümbürtüleri gecenin sessizliğinde duyuyordum. Halk düşmanlarını öldüren kurşunların gümbürtüsünün Agar-Elezin’de duyulduğunun kanıtıyım ben." diye anlattı.

Askak Kontr "aman" diye bağırıp konuşmasını bitirdi. Yuriy Davıdoviç "çay" diyerek beni çağırdı. İçeri sokulup sütlü çayı porselen bardaklara doldurup önce başhekime sonra Askak-Kontr’a sundum.

Başhekim, adam konuşurken sözünü hiç kesmiyordu, öyle ki Askak-Kontr’un konuşmasını memnuniyetle dinliyordu. Askak-Kontr, bana dikkatle baktı. Benim yüzümü gözümü, boyumu boşumu görünce kimin evladı olduğumu anlamış gibiydi. Yuriy Davıdoviç, onun bana nasıl baktığını anlayınca bir soru sorarak araya girdi: Askak-Kontr "Ben odama gideyim." diyerek çıkıp gitti. Başhekim, "Yine gelirsiniz." diye tembihledi. Başhekime "Konuşacak arkadaş mı buldunuz?" dedim. Yuriy Davıdoviç "Bu adam, yakın zamanda taburcu olacak diye yazılmasın. Bu adamın gönlünün içinde gizli olaylar var. Yine gelsin." deyip çıktı. Ben yalnız kaldım.

Otuzuncu Bölüm

Yıldız Kayması

İlaçları kokusundan tanıyordum, dahası ilaçların adlarını ezberlemiştim de. Baş ağrısı, öksürük, dizanteri, kızamık, akciğer hastalıkları, eklem ağrıları, ishal, yüksek ateş, göz hastalıkları, mide bulantısı, kemik hastalıkları için içilen, haricen kullanılan ilaçların hastalara nasıl verildiğini, onların nasıl korunduğunu, ne zaman kullanıldığını çok iyi bilir olmuştum. Yuriy Davıdov’in o ilaçları hangi hastaya ne zaman verdiğini sürekli seyrederek kavramıştım. İlaçları Yuriy Davıdoviç’in yazdığına uygun olarak Mugur-Aksı Hastanesi’nde yatan hastalara veren hemşireydim. Hastalara ilaç verme işi iyi kavradığım bir beceriydi.

Yuriy Davıdoviç bana bir defasında "Terzilik bilir misiniz?" diye sormuştu. Davıdoviç benden ne zaman türkü söylememi, efsane anlatmamı, igil çalmamı rica edecek acaba diye umutla bekliyordum. Akıllı bir kız,

dedim. Gerçekte Rusça konuşmayan biriydim. Neden öyle dediğimi bilmiyorum. Rusça bilmiyordum. Yuriy Davıdoviç de hafiften gülümseyerek omzuma dokundu. Hekim öğretmenimin de güldüğünü görmüştüm.

Ben doktor öğretmenimin beni gerçek bir hemşire yapmaya çalıştığını o zamanlar çok iyi bilmiyordum. Yuriy Davıdoviç bazen yalnızca kendisi hastalara kendisi enjeksiyon yapıyordu. Möngün-Tayga bölgesindeki tek yüksek ihtisaslı kişiydi. Çocukken okuldan atıldığımda okuma isteğim çok fazlaydı. Hekim öğretmenimin dediği şeyleri eksiksiz yapıyordum. Emrettiği şeyleri mutlaka aklımda tutup yapıyordum. Bana yazıp verdiği şeyleri önce ezberleyip sonra yavaş yavaş kendisine ne anlama geldiklerini soruyordum.

Saf aklımca mektup yazmayı çok istiyordum. Mektuplaşacak akranım erkek yoktu. Herhangi bir delikanlı bana mektup yazsaydı! İster askerden ister altın altın madeni işçisinden bir mektup gelseydi! Bu, benim saçma düşüncemdi. Yaşıtım olan delikanlılar, bana neden dikkat etsin, beni yetişkin bir kadın olarak görüyorlardı. Benden on ya da yirmi yaş büyük bir erkek de olsa bana bir mekup yazsaydı! Uzak bir yerden de olsa yakın bir yerden de olsa o mektup bana ulaşsa, kim bilir nasıl sevinip cevaplardım.

İyi bir hemşire olmamla iyiliksever Yuriy Davıdoviç'in bana gerçek bir insan olarak saygı duyduğunu anlayıp duyulanıyordum. Bilgin ve iyi bir insanın himayesine girince kontrun kızı olduğum iğrençliğini, kirli özgeçmişimi unutmış olmalıydım, bu yüzden evlenmeyi bile düşünüyordum. Kimse bana mektup yazmadığı için mektup yazma isteğim yok oluverdi. Hekim öğretmenim bana not alma işinin nasıl yapıldığını göstermişti. Yazma isteği beni can sıkıntısından uzaklaştıracak yöntemdi. Kimin ne zaman geldiğini, ne zaman uyandığını, kimin ne zaman doğurduğunu, kimin ne zaman evlendiğini, kimin hangi yemeyi yemek istediğini de yazıyordum. Yuriy Davıdoviç'in notlarımı dikkatle okuması gönlümü sevindiriyordu. Not tutmayı öğrenmem de ulaştığım bir bilgi birikim olmuştu.

Kontrun kızının hastanede çalıştığını bir işbirlikçi biliyormuş. Gerçek bir işbirlikçi. Öz babamın halk düşmanı bir işbirlikçi olduğu yalanını çıkaran kişi de o kişiymiş. Zavallı Öşkü- Zavallı ben, o iftiracının yüzünü görsem de

tanımazdım, işimle meşgulken hastaneden uzaklaşmıyordum. Yuriy Davıdoviç'e kimler gelmemişti ki? Zavallı ben; o tertemiz niyetli insanların arasında kötü niyetli, eli kanlı, insan görünümlü bir işbirlikçinin olduğunu bilmiyordum, hayal bile etmemiştim.

Biriyle karşılaşınca asla önce selam vermeyen bir kişi, arada bir hastaneye gelip tansiyonunu ölçtürüyordu. Yuriy Davıdoviç o adamı sakince kabul edip dikkatle tanisyonunu ölçerken büsbütün ciddileşiyordu. Yuriy Davıdoviç "zindesin" deyince top burunlu, yılan gözlü adam, yani Çılan-Karak gözlerini kısıp gülererek çıkıp gitti. Başhekim, bana "Tanıyor musunuz?" diye sordu. Hayır diyerek, enjeksiyon yapılan iğneleri eğdim. Yuriy Davıdoviç "Sağlıklı insan hastaneye gelir mi?" diye kendi kendine sorarken parmaklarını çıtlatıyordu. Top burunlu Çılan-Karak o zaman gelmişti. O şimdi neden gelmişti? Kontrun kızının iyi bir hemşire olduğunu iki gözüyle görmüş, o kendisi gittiği yerlerde gördüklerini hep duyurmuş. O adam gelip gittikten sonra beni çalıştığım yerden hemen uzaklaştıracaktılar. Hemşirelerin en iyisinin, hasta insanlara nasıl fayda dokunduracağını git gide öğrenen Öşkü'nün bundan daha önce takip edilip sürüldüğünü işinden neden yok yere çıkarıldığını Yuriy Davıdoviç de bilmiyordu. Hatalıymışım. Hastaneye yalnızca sakatların ve hasta insanların geldiğini düşünmem büyük bir yanlışmış.

Top burunlu, Çılan-Karak Mugur-Aksı Hastanesi'ne zaman zaman gelmesine çok şaşırıyordum. O adam insarlarla selamlaşmıyordu. Konuşacağı kişiye önce selam vermiyordu. Birisi ona selam verdiğinde ise başını eğip geçiyordu.

Çılan-Karak tertemiz giyiniyordu. Hastaneye gelirken sarı maroken elbise ve siyah şapka giyip geliyordu. Bazen siyah çizmeli bazen siyah botlu oluyordu. Elbiselerini uyumlu giyiniyordu. Üştü başı çok uyumlu oluyordu. Çılan-Karak genellikle kravatlı dolaşıyor ve kravatı mükemmel bağlıyordu. Gömlekleri ve kravatları rengârenk oluyordu. Mugur-Aksı köyünde yaşayan hayvan besicilerinin, işçilerin ve taşra yöneticilerinin arasında Çılan-Karak gibi güzel giyinenini hiç görmemiştim. Evli ve çocuklu olduğu söyleniyordu, onun kendisini bunu önemsememiştim.

Mugur-Aksı köyündeki hastanede çalışan insanların genel listesi başhekimdeydi. Büyük bir başarıml sendika üyeliğine girmemdi. Her ay aidat ödüyordum. Düzenli ödemeye çok dikkat ediyordum. Çılan-Karak başhekime onunla özel olarak görüşüyor, yanına kimseyi yaklaştırmıyordu, bu durum da bana çok ilginç geliyordu. Çılan-Karak gizlice hareket ediyordu. Bazen Çılan-Karak'ın bizim hastaneye gelip gittiğini sadece başhekim biliyordu çünkü Çılan-Karak'ın diğer insanlarla bir araya gelmeye gönlü yoktu. O kenardaki Çılan-Karak gittikten sonra, Mugur-Aksı'ndaki hastaneden beni kovmalarının nedenini bulamayacaktım.

Kontrların çocuklarının nerede çalıştığını denetleyenin yılan gözlü Çılan-Karak olduğunu düşümde görsem inanmazdım. Yuriy Davidoviç benim hastaların listesini tuttuğum defteri gördükçe bana methiyeler düzüyordu. İş kavramıştım. Gelenlerin doğum yılını, ayını çok açık bir şekilde yazıyordum. El yazım çok okunaklıydı, bu da doktorun gözüne iyi görünüyordu. Giysi listesini, yiyecek listesini ve nevsim listesini Yuriy Davidoviç bizzat tutuyordu. Başhekim "hem doktorum hem de demirbaş müdürüyüm" deyim gülüyordu. O sözlerin asıl anlamını yavaş yavaş anlamıştım: "Hastaları tedavi eden hekimim. Maliyeyi yöneten ekonomistim." O işleri bilmem nasıl yapabiliyordu, çok şaşıırıyordum. O zamanlar Mugur-Aksı Hastanesi'nde bazı hastaların tedavisinde kullanılacak ilaçlar yetmiyordu, hatta yoktu. Yuriy Davidoviç bazen bana şöyle soruyordu: Sizin ihtiyarlar, hasta insanları neyle tedavi ediyordu. Ben bu soruyu duyduğuma aşırı memnun oluyordum. Eskiden öz babamın ve üvey babamın kocakarı ilacı yapışını daima izlerdim. Onlar çeşit çeşit kocakarı ilacını hangi bitkiyle yapacağını çok iyi bilirdiler. O zamanlar kocakarı ilaçlarını kullanmak yasaktı, nedenini bilmiyorum.

Yuriy Davidoviç akşam vaktinden sonra odama mutlaka geliyordu. Bazen sütlü çay kimi zamansa kendi ellerimle hazırladığım kahveden içmek üzere geliyordu. Bana esasında kadim Tuva hayatıyla ilişkili sorular soruyordu, bana soru sorduğunda çoklukla neşeleniyordum. Yuriy Davidoviç'in yanıma uğramadığı geceler çok uzun sürüyor ve tembellikle geçiyordu. Hasta kişilerin yattığı odaları dolaşıyor, saat on birde odama geliyordum. Hafif uyuyor, ufacık seste uyanıyordum. Bazen uykum

gelmediğinde "İnsan Anatomisi" adlı kitabı üstünkörü okuyunca gözümünden uyku akıyordu. Hemen uyuyordum. Hemşire olmak için haddinden fazla çabalayıp çalışıyor, öğreniyordum.

Günlerin ve gecelerin nasıl geçtiğini fark etmiyordum. Sıradışı bir olay yaşandı. Hekim öğretmenim, benim çalışma ve yaşama alanım olan ufak odama mesai sonrasında geliyordu, onun ardından Askak-Kontr geliyordu. Galiba o Askak-Kontr sürekli, Yuriy Davıdoviç'in ufak odama gelmesini bekliyordu. Kimileyin hekim öğretmenim ağır hastaların yanında oturuyor, ben de gecemi onların yanına geçirip var gücümle yardım ediyordum. Gülünç oluyordu çünkü Askak-Kontr bu gecelerde beni izleyip durmuyordu. Onun başhekime anlattıklarını dinlemeyi istiyordum. Onun neden öyle değiştiğini bilmiyordum. Yuriy Davıdoviç'in Askak-Kontr'un ilginç konuşmalarını dikkatle dinlediğini ve kalın bir deftere geçirdiğini fark etmiştim. Başhekimin bana bir şey sorduğunda benim anlattıklarımı hiçbir not aldığını fark etmedim. Yuriy Davıdoviç'in Tuva halkının kadim kültürüyle, özellikle komünist hükümet döneminde yasaklanan geleneklerle çok ilgilendiğini çok sonraları anlayacaktım.

Yuriy Davıdoviç ile Askak Kontr samimi şekilde sohbet ettiler. Onların daha önce konuştuğu şeyleri o an hatırladım. Onlar giderken o tüm ilginç konuşmaları da tekrar hatırladığımı düşündüm. Hekim öğretmenim "Yazmayı biliyorsunuz. Okumayı biliyorsunuz. Okuma yazma biliyorsunuz. Demirbaş memurluğu yapın." dedi. Başhekimin bu sözlerini işitince şaşırmıştım. Askak-Kontr bir büyük ödüle ulaşmışçasına gözleri ışıldayarak baktı. Gülümsedi ve top burnu yuvalaklaştı. Gururla "Maaş var mı?" diye sordu. Yuriy Davıdoviç, "Var." diye fısıldadı. Askak Kontr, şöyle dedi "Çalışırım. Kalacak yerim var. Başhekim "Sabahtan itibaren demirbaş memurusunuz." dedi. Ben bir şey söylemedim. İşe kimin gireceğini Yuriy Davıdoviç kendisi bilirdi. İyi insan beri gelsin, kötü insan öte gitsin. Başhekim ile Askak-Kontr huzurlu şekilde dışarı çıkıyorlardı. Dışarı çıkıp duruverdiler. Oralarda bir yerde köpekler havladı. Bir atlı sokaktan aşağı doğru atılıp gitti. Askak-Kontr "Doktor. Yeryüzündeki her şeyi iyice biliyorsunuz. Gökteki şeyleri de iyi

bilmek gerekir. İşte ona bakın lütfen. Kuzey yönündeki Çoban Yıldızı'na bakın.

Çoban yıldızının yanından bir yıldız kayıverdi. O kayan yıldız Ak-Baştığ'ın üstüne düşüp yerin içine geçti. Bir güz göğünün gecesinde yıldız kayması yaşlı insanlar için tehlike alametidir derler. Yaşlılar yıldız ışığından ağır hastalık bulur. Ağır hasta olan ihtiyar hayata veda eder." diye eskilerden dinlediği şeyleri bir bilge olarak anlattı. Yuriy Davıdoviç "Buranın geceleri olağanüstü. Gökyüzünde yıldızlar çok açık görünüyor. Büyük yıldızlar, küçük yıldızlar gümüşî görünüyor. Benim atalarımın ülkesi Filistin'dir. Filistin diye bir ülke duydunuz mu? Sıcak dünya ülkesidir. Benim atalarım gökteki yıldızlara bakarak ne zaman yağmur yağacağını, ne zaman fırtına kopacağını ve ne zaman büyük bir dehanın orada doğacağını anlarmış. Yıldızlarla insanların arasında gözle görülmez, kulakla işitilmez bir çekimi yüksek güç vardır." diye anlattı.

İkisi omuz omuza yürüdüler. Askak Kontr kendi kulübesine doğru ilerlerdi. Başhekim yaşadığı evine gitmeden önce hastaların yattığı yere yürüdü. İlk ben bulduğum yere geldi, o odada nefes daraltan, kalp çarpıntısı olan yaşlı bir kadın vardı. Sonunda hemşire olarak o ihtiyara yardım ediyordum. O zavallı beni bekliyordu. O yaşlı kadın "Eli yumuşak kızım." diye beni okşuyordu. Ben uyudum.

Yıldız.

Gökyüzde yıldız.

Gökyüzünün genişliğinde kayan yıldızlar. Okumamıştım Askak-Kontr'un yıldızlar hakkındaki türlü türlü sözlerinin büyük bilgiler olduğunu düşünüyordum.

Ağız tadıyla uyuyup sabah erkencecik kalkacaktım. Başhekim gelmeden önce her şeyi hazırlacaktım. Çayımı içerken yıldızlar hakkındaki efsaneleri deftere yazacaktım. Hemen uyuyakalmışım. Öşkü, Öşkü diye ses geliyordu. Kapı yavaşça çalınıyordu. Kapıyı çalışından başhekim olduğunu anladım, kapıyı açtım. Lamba yandı. Beyaz önlüklü Yuriy Davıdoviç içeri girdi. Şaşkındım. "Buyrun, oturun." dedim. Başhekim "ihtiyar kadın kötüleşti.

Sayıklamaya başladı. Birlikte gidelim, dedi. Başhekim ile beraber gittik. Yuriy Davıdoviç odaya önden girdi. Durumu ağır olan hastaların yattığı kısımdı. "Eli yumuşak kızım!" diyen hırıltılı ses duyuldu. O ihtiyar anne beni gördüğüne aşırı sevindi. O ihtiyar kadını tanıdım. Mugur-Aksı köyüne geldiğimde en ilk yanına gidip saklanıp barındığım yaşlı kadındı.

Nefes almak. Çok endişeli olmak. Böyle bir durumu fark ettim. O yaşlı anne, o gece görevini yapan hemşire kızı yanına yaklaştırmıyordu. O kız sinemedan çıkıp yeni gelmişti. Davranışları nedeniyle hemşire olarak saygı görmüyordu.

Yuriy Davıdoviç ihtiyar kadının yamacına geçip oturdu. Ben sadece yardım ediyordum. Kalp ilacı, soğuk su serpilmiş gazlı bez getirip yaşlı kadının sunduğu zayıf kolunun damarlarını sorunsuz şekilde sıvazladım. Sabahın saat beşinde Mugur-Aksı köyünün saygıdeğer yaşlı annesi ebedî uykusuna daldı. Yıldız kayması, yaşlı insanlar için tehlikelidir, derler.

Otuz Birinci Bölüm

Bir Köpek

Mugur-Aksı köyünde yaşarken bir gün önemli/özel bir şey getiren ilginç bir olayı duydum. O tüm hayret verici olaylar taşralı insanların nasıl bir hayat sürdüğünü resmediyordu. O gün yaşananları bu gün ayrıntılarıyla anlatamam. Sadece bir kopek⁸⁶ ile ilgili bir şeyler anlatayım. Askak-Kontr, bölge hastanesinde bekçilik yaparken başhekimin yakın sohbet arkadaşı olmuştu. Bu vesileyle Askak-Kontr, o bilge hekimle boy ölçüştürmek ve kendisinin neler bildiğini göstermek istiyordu.

Yuriy Davıdoviç yüksek eğitim almıştı, hal böyleyken Askak-Kontr yalnızca ilkokul mezunuydu. Onların arasındaki fark eğitim yönüyle çok büyüktü. Onların arasındaki çekişme çok ilgimi çekiyordu. Mesai saatlerinden sonra elverişli zaman olduğunda benim ufak odama geliyordular. Aslında Yuriy Davıdoviç çoğu zaman kalkıp benim odama geliyor bazen çay bazen bir bardak kahve içiyordu. Başhekim benimle tek konuda konuşuyordu,

86 Kopek, Rusya ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde kullanılan bir para birimidir.

benim bilmediğim şeyleri bilhassa hangi ilacı hangi nasıl kullanacağımı tekrar tekrar/ dönüp dönüp anlatıyordu. Askak-Kontr, başhekimin odama gelip girdiğini anlıyordu.

Askak-Kontr'un bilgili olduğu konu, Ulu-Möngün-Tayga ve Biçe-Möngün-Tayga sırtlarında kimlerin yaşadığı ve neler yaptığıydı. Başhekim, Askak-Kontr'un bu konuda anlattıklarını dikkatle dinliyordu. Dahası, Askak-Kontr çaya çok düşkündü, benim bakır çaydanlıkta demlediğim şakayık çiçeği çayından rahatça içiyordu, ben onun çay içmeye geldiğini düşünüyordum. O gün anlatmaya başlayan kişi Askak-Kontr idi. O, bir çetrefil soruyu başhekime yöneltmişti. Dinlenmediğini görünce konuşmaya ara vermişti.

"Şakayık çiçeği hakkında neler biliyorsunuz doktor?" diye soran Askak-Kontr, boynunu çevirerek konuşuyordu çünkü başhekimin kentli olduğunu, şakayık çiçeği olan yerlere gitmediğini baştan biliyordu. Dahası, Askak-Kontr sadece kendisinin iyi bildiği şeyleri soruyordu, aldığı cevaplar yanlış olursa karşısındakinin başını eğdirecek şekilde sorduklarını açıklama huyu vardı. Başhekim "Ben kentliyim. Şakayık çiçeği hakkında kitap okumadım. Şakayık çiçeği olan yerlere gitmiş değilim. Tuva tarihi hakkında kitap okumadım." diyerek kalktı. Askak-Kontr derin bir nefes alıp efsaneyi anlatmaya başladı. "İnsanların canını sağlığını koruyan ilaçlar sadece şehirlerde mi bulunur? Eczanelerde suni ilaçlar var, siz onları çok faydalı görüyorsunuz.

Toprağın üstünde ve altında çok faydalı ilaçlar vardır, tamam mı! Tuva insanının Tuva'da yetişen bitkilerle tedavi görmesinin daha uygun olduğunu düşünüyorum doktor. Şakayık çiçeği çok güçlü ilaçtır. Şakayık çiçeğinin kökü, yaprakları olgunlaşınca kazılarak alınıp tutsülenir. Ondan sonra kurutulup ufalanır. Yurdum insanı avcıdır. Özellikle benim babam büyük bir avcıydı. Babam yolculuktayken yanında bir kap harmanlanıp ufalanmış şakayık çiçeği olurdu. Eğer bir yerde soğuk aldığından ateşi çıkar öksürmeye başlarsa şakayık çiçeğini demleyip yavan içerdi. Ondan sonra iyice örtünüp uyurdu.

Sabahleyin ateşi düşmüş, öksürüğü kaybolmuş olurdu. İlâveten, yaşını başını almış bir erkek kudreti düştüğünde şakayık çiçeği içerse on yedi yaşında bir delikanlıya dönüşür. Şakayık çiçeğinin kökü kız için de çok etkili ilaçtır. Kimi kız çocukları üşütünce mesanesi hastalanır. Kız kişi mesanesinden rahatsızlanıp böbrekleri kronik rahatsızlığa tutulursa hamile kalamaz.

Şakayık katılan kara mün çorbası, sıcaklığıyla müzmin ciğer hastalıklarına şifa olur, şişkinliği söker atar. Kimi zaman insanlarda idrar yolu iltihabı olur, sadece şakayıklı çay içildikten sonra bu hastalık iyileşir. Kimi zaman böbreklerinden rahatsız insanlar olur, o zaman keçi kanıyla şakayık çayı demlenip sıcakken içilince böbrekler iyileşir. Bizim burada evlerde beş, yedi bazen on beş çocuklu aileler oturur. Çok çocuklu bir evde bir kap şakayık çiçeği kökü genellikle vardır. O kurutulan şakayık çiçeği kökünü nemli soğuk olan günlerde çorbaya serperler. Şakayık çiçekli çorbadan içen çocuklar nemden kolay kolay etkilenmez."

Yuriy Davıdoviç, Tuva halkının sadece şakayık çiçeğinin kökünü bile ilaç olarak kullandığını, yemeğe nasıl serptiğini dinlerken şaşkın şaşkın bakıyordu. Askak-Kontr, başhekimin memnuniyetle dinlediğini fark edince konuşurken sesini kaç türlü hâle sokuyor, omuzlarını boynunu etkileyici şekilde döndürüyor, çekik çekik gözleriyle kurnazca bakıyordu.

Askak-Kontr, yüksek tahsilli başhekimi alt ettim diye düşünerek kibirle oturuyordu. Yuriy Davıdoviç şakayık çiçeği hakkında efsane dinlerken yorulmuştu. Askak Kontr, hekimin dikkatinin dağıldığını anlayıp tütün tabakasından bir kopek çıkarıp başhekimin avcuna koydu. Kırmızı bakır bir kopekti. Başhekim o kopeği görmezden geldi. Başhekimin bakışları kopeğe odaklandı. Sanki tüm bedeni titriyordu. Başhekim 'Bu Tuva tarihinden bir kalıntıdır." dedi. Gerçeği söylemek gerekirse bu sözün asıl anlamını anlamamıştım. Tarih denince yazılan kitapları anlamam benim o zamanki saflığımdı. Yuriy Davıdoviç'in yanında çalışırken sarsıcı birçok şey öğrenmemle aklım sürekli geliyordu. Askak Kontr kıymetli bir işi halletmişçesine mağrurdu. Askak Kontr'un ıslıl ıslıl gözlerinde bir gizli sevincin ateşi yanıyordu. Parmaklarını çılatıyordu. Yuriy Davıdoviç o

kopeğin Tuva Arat Respublikası döneminin parası olduğunu söyleyerek o dönemin şartlarıyla ilgili türlü türlü şeyler anlattı. Kopeğin ve tarih tarihi kalıntının ne olduğunu anlamıştım. Askak-Kontr, "Doktor, sizde böyle kopek var mı?" diye sorup burnunu çekti. Bilgi yönünden başhekimi bu defa aştığını düşünen bir hâli vardı. Başhekim gördüğü o kopeğin kâh bir yüzüne kâh öbür yüzüne bakıyordu. Doktor, karşısındakinin kendini beğenmiş mi, kibirli mi, cesur mu olduğunu anlamadığı için sorduğu soruyu duymamış gibi oldu.

Ben sonradan anladım. İlginç dedi. Askak-Kontr "Karım, -Beni hatırlarsın.- diyerek vermişti. Artık bende hatırlanacak bir şey kalmadı. Adım kontra çıkınca karım başka bir kişiye gitti. Tek oğlum vefat etti. Ailem vardı. Benim özel hayatım artık tükendi. Eski hayatımdan geriye yalnızca bu kopek kaldı." deyip öfkeleni.

Hüzünlenmişim. Ben önceleri Askak-Kontr'u yanıma yaklaştırmamayı, çalıştığım odaya sokmamayı düşünüyordum. Benim bu niyetimin yanlış olduğunu anlamıştım. Başhekim, bu kişinin Möngün-Tayga halkının tarihiyle alâkalı bildiği her şeyi anlattığı için istirahat saatlerinde görmek istiyormuş. Yuriy Davıdoviç, "Yarın bir şey göstereceğim." diyerek kalktı. "Doktor, erimeyen buzları gördünüz mü?" diye soran Askak-Kontr, tek kopeği yeniden tütün tabakasının içine özenle koydu. Başhekim "Sohbetimiz yarın devam etsin." deyip ayağa kalktı. Geveze bekçi "Demek gidiyorsunuz. Ben de gidiyorum. Benim sözlerimi dinlemiyorsanız bundan sonra size hiçbir şey anlatmam." diye kapris yaptı. Başhekim, "Anlatın." deyip oturdu. Çok akıllıydı. Bu geveze adamı küçük düşürmenin bilgili bir kişiyi bütünüyle kaybetmek olacağını anlamıştı. Yuriy Davıdoviç, Askak-Kontr'un "Bu yüksek tayganın halkının özel hayatında, insanların bilmediği sırlar vardır." sözüne kafa yormuştu. Askak-Kontr "Siz hekimsiniz. Size bir gün lazım olacak erimez buzularla ilgili bir şeyler anlatayım. İster dinleyin ister dinlemeyin. Tamam tamam, benim bu anlattıklarım boştur. Ben gideyim" diyerek bastonunu aldı. Yuriy Davıdoviç "Anlatın, anlatın." diye yanıt verdi. Askak-Kontr "Ben Biçe-Möngün-Tayga'nın sırtlarına çıkardım. O tayganın zirvesinde erimeyen buzullar vardır. Ben, Ulug-Möngün-Tayga'nın sırtlarına

çıktım. Onun başında erimeyen karlar var. Bizim buranın halkı erimeyen buzullara tapar. Halkın erimeyen buzu davet etme geleneği vardır.

Bizim eski atalarımız hiç erimeyen buzulları ilaç olarak kullanırmış. Buzulu eritip içince kişinin göğüs hastalıkları, böbrek hastalıkları, mesene hastalıkları tedavi edilmiş olur. Buzulların suyundan içince insanın midesi iyileşir, bağırsakları temizlenir. Erimeyen buzların suyu iksirli ve çok kuvvetlidir. Sizde demir kap var mı? Demir bir kovaya buzulun eskisini koyun. Ondan sonra ne olacağını görüverirsiniz. Doktor, ondan sonra benim bu anlattığım gerçek mi yalan mı olduğunu anlayıverirsiniz. Erimeyen buzun suyu, demir kapta durmaz. Sayın doktor, erimeyen buzun suyu, demir kabın dibinden buharlaşarak ağız. Sayın doktor, atalarımın kadim yurdu Möngün-Tayga'nın erimeyen buzu bile hastalıklara ilaç olacak güce sahiptir. Demirde erir, sihir niteliğindedir, bundan dolayı yüce Biçe-Möngün-Tayga'dan yüce Ulug-Möngün-Tayga'dan kaynaklan şifalı sular, kutsaldır." diye anlattı.

Askak-Kontr'un kendisiyle övündüğünü düşünüyordum. Onun söylediklerinin asıl anlamı düşününce aslında o, ata yurdumun kusursuz zenginliğini öven bir hatipti. Atalarının yüzyıllarca faydalandığı gizli ilmi anlatıyordu. yapıyordu.

Askak-Kontr buraya uzak bir şehirden gelen başhekime, Tibetli hekim lamaların ve Rus hekimlerin Tuvaya gelmesinden önce Tuvalıların şifalı suları ve bitkileri ilaç olarak kullandığını gösteriyordu. Ben, bu adamın anlattıklarını dinlerken bir şey anlamıştım, anladığım şey atalarının adını anması ve onların bildiği şeyleri sonraki nesle aktarması büyük bir bilginlikti. Okuldan atılan bir kız olduğum için bilgilerim kıttı. Askak-Kontr'un her konuşması, benim için oldukça ilginç ve büyük bilgi oluyordu. Okuldan mezun olmuş, parti eğitimini tamamlamış yüksek bilgili kişiler Askak-Kontr'un konuşmalarını lüzumlu görmezdi. İlginç bir durumdu çünkü Yuriy Davıdoviç o iyi hatip kişinin tüm konuşmalarını kalın bir deftere not ettiğini fark etmişim, bu, göz önünde bulundurulunca o konuşmalarda altın madeni olabilir. Başhekim, "Buzulların suyu..." diye mırıldandı. Askak-Kontr, başhekime "Sayın doktor siz evli misiniz?" diye sordu. Başhekim, "Yarın görüşürüz." deyip çıktı. Ondan sonra Askak-Kontr deri çantasını kolçağından

omzuna asıp çıktı. Karanlıkta gülüyordular. Gece. Gece olmuştu, sakın bir gece.

Askak-Kontr'un "Durun doktor." diyen sesini duyunca uykum açıldı. Şaşırmışım. Son kertede yan yana durdular. Aydınlık gece. Pürüzsüz gök. Başhekim "Ne oldu?" dedi. Askak-Kontr "Doktor, ayı görüyor musunuz? Bugün nasıl!" dedi. Başhekim "Dolunay görüyorum, başka bir şey anlamadım." dedi. Askak Kontr memnun olmuştu, ardından derin bir nefes aldı. Omuzlarını silktilti. Ay ışığında dağınık kara sakalını sıvazladı. Askak-Kontr, derin bir nefes alıp anlatmaya başladı "Yeniden anlatayım." Askak-Kontr yaygın olmayan bilgilerini anlatırken yeni şeyler duyacak yeni şeyler göreceğim gibime geldi. Yattığım yerden dinliyordum.

Askak-Kontr anlatıyordu "Ah doktor! O zamanlar gençtim. Fırtına binmiş hiç takmadan bekliyordum. Ayın on beşiydi. Dolunay. Doktor, dinleyin. Kadim Tuvalar ayı çok kutsal kabul ettiğinden ona –Aybabam-demiştir. Ay otuz gece boyunca aynı olmaz, daima değişip durur. Ayın yenisi, ayın ortası ve ayın eskisi derler. Öyle ki, evin beyi sürekli evde durmaz. Gün olur yakın bir yere gider, gün olur uzak bir yere gider; gün olur bütünüyle salık verip uzağa gider, ondan sonra çok uzak yerden gelip çatar, böyle olduğundan eski Tuvalar aybabam ismini vermişler. İyi dinlediniz mi? Ay sürekli şekil değiştirirken bir görünmez olur bir görünür, bir görünmez. Er kişi her gün evde durmaz, çoğunlukla eyerin üstünde yol gider. Er kişi çoklukla bir yerlere gider, bazen yüksekteki dik yamaçlı ormanlıklara yaya gider. Ayın on beşinin ayı üstümüze gümüşî ışıklarını düşürüyor doktor." Başhekim "Ayın on beşinin ayı... Siz bu bütün efsaneleri kimden dinlediniz? Unutmamayı nasıl başardınız? Hiçbir şeyi unutmayan büyük bir insansınız. Şimdi de güneşle ilgili bir efsane anlatın." deyip sağ elini Askak-Kontr'un omzuna koydu. Askak-Kontr konuşmaya başladı "Sayın doktor! Acele etmeyin. Çok ilgi duyuyorsanız güneşle ilgili bir efsaneyi daha sonra anlatırım. Şimdi sadece ayla alakalı şeyler anlatayım. Benim kaderim, adımla yakından alakalı.

Hiç ay tutulması gördünüz mü? Görmüş olmalısınız. Bununla ilgili kalın kitaplar da okumuşsunuz. Yüzyıllar boyunca bilgisiz olan Tuvalar, ay

tutulunca neyi nasıl yapardılar biliyor musunuz? Hayır, sayın doktor, bilmiyorsunuz çünkü siz bizim buraya yeni geldiniz. Benim bu dediklerimi her Tuva insanı bilir. Yedi yaşındaki erkek çocukları, kız çocukları bile bilir. Amırğa-Moos diye bir canavar vardır. O Amırğa-Moos ayı büyük ağzına götürdüğünde ay tutulması olur.

Eski Tuvalar ayı Amırğa-Moos'tan korumanın yollarını bilirdi. Avcı kişi, bakır kazanı tıngırdatır, o bakır kazanın sesi aya ulaşınca o Amırğa-Moos yuttuğu ayı korkarak hemen bırakırmış. Cesur avcı durum kötüleşince tüfeğini Amırğa-Moos'a doğru ateşler, kurşunun sesini duyan Amırğa-Moos'un bakır tırnaklı elleri boşalırmış. Amırğa-Moos öfkelenince ayı yutma olayı da bütünüyle gerçekleşmiş, o zaman yeryüzü bütünüyle karanlıkta kalırmış. Yalnız ve öksüz olan gözü kara avcı, Amırğa-Moos'un koca karnına giren ayı özgürleştirmek için bağırınca onun bağırtısı Amırğa-Moos'un çıkıntılı gümüş kulaklarına ulaşır ve Amırğa-Moos müthiş bir telaşa kapılırmış.

Amırğa-Moos saldırırsa, pars avlayan avcı sarı tekenin kuyrunuğunu tutsa, o teke telaşa bağırır, onun tiz çılgılığı Amırğa-Moos'un kepçe gibi büyük gümüş kulaklarına fırtına gibi gelirmiş. Korkuya kapılan Amırğa-Moos yuttuğu ayı bırakırmış, ay ise gökyüzünün genişliğinde yeniden hür şekilde gezinirmiş." Başhekim "Ay ışığında karışık kara sakalını sıvazladı. Şimdi güneş hakkında da bir şeyler anlatın lütfen." dedi. Askak-Kontr "Sayın doktor. Uygun bir zaman gelir, o zaman güneşle ilgili konuşurum, ağız tadıyla türkü de söylerim. Şimdi sadece ay hakkında bir şeyler anlatayım sayın doktor. Başhekim "Haydi öyle yapın. Ne anlatmak isterseniz anlatın." dedi. Askak-Kontr "Yuriy Davıdoviç, yüksek eğitimlisiniz. Ayın güneşin ne zaman tutulduğunu kitaplardan okumuşsunuzdur. Benim bu sözlerim size sıkıcı gelebilir. Öyle ki benim özel hayatım ay ile çok ilişkilidir.

Gençtim. Yakışıklıydım. Türkü söylüyordum. Âşık olmuştum. Oytulaaşa katılmam son defa o zaman olmuştu.

Eski zamanların oytulaaş oyunu yasaklanmıştı. Gençler bilhassa ayın on beşinci gecesinde sakin bir yerde tan atıncaya kadar türküler söyleyip oynardı. Delikanlılar çok iyi ata biner. Delikanlı sevdiği kızı terkisine alır. Bu

zavallı ben, Ezir-Kula adındaki atımın terkisine sevdiğim kızı alarak bozkırda gezmek için beklerken arkadaşım ile birlikte sohbet ediyordum. Issız bir orman açıklığında durmuştum.

Âşıktım. Türkü söylüyordum. Sayın doktor, size ayın on beşinde oytulaaş oynarken söylediğim türküyü bir ara söyleyeyim. Ayın on beşinin ayı, âşık olduğum kız ve büyüleyici bir türkü birleşik ocağın ayağı gibiydi sayın doktor." Başhekim "Büyüleyici türkü nedir?" dedi. Askak-Kontr anlatmaya başladı "Oytulaaş oynayan delikanlıların genç kızların türküsüdür." dedi. Hekim "Oytulaaş denen nedir?" dedi.

Aska-Kontr "Bilmem. Bilmiyorum. Oytulaaş oynardım, aslında ne olduğunu bilmiyorum. Sayın doktor. Oytulaaş gece oyunu demektir. Gündüz oynanamayan oyuna oytulaaş denir. Oytulaaş genç erkeklerin ve kızların gizli düşüncelerini açıkladığı oyundur. Ateş köz gibi gençlerin tanıştığı oyundur. Oytulaaş karanlık gecede, ay ışıklı gecede gençlerin karşılıklı türkü söyleyerek oynadığı oyundur. Benim akranım gençler yüğrük atlarına binip yıldızlı göğün altında toplanıp oynardı. Gençler toplanıp kulüpte sandalyelere yerleşip bir sinema filmi izler bazen dans eder bazen tiyatro oyuncularının piyesini izler kimi zamansa toplantı yaparlardı. Sayın doktor; oytulaaş, âşık gençlerin geceki oyunda sabahleyimn saklı tuttukları duygu ve düşüncelerini türküsüyle meydana çıkardığı oyundur." dedi. Sesler geliyordu. Aydınlık gece. Bir Rus'un ve bir Tuvalı'nın aydınlık gecesi.

Askak-Kontr anlatmaya başladı "Bir ara bir oytulaaş türküsü söyleyeyim. Aah aaah! Saftım. Gözükaraydım. O kızı nasıl da terkime almıştım. Dayımın Doralı isimli atına binmişim. Geceleyin o atı oytulaaş oynamaya giderken binerim, sabah erkenden bağlandığı kazığa yeniden bağlarım diye düşünmüştüm. Oytulaaş oynayan delikanlılar Borbak-Arığ'ın kenarında toplanarak iki bölük oluşturmuştu. İki grup aramızda grup türküleri söyleyerek atıştık. İlk bizim bölük başladı.

Ayın on beşinin ışığında

Oynayın da oynayın

Yanan bedenimizi

Sevdiğinize teslim ediniz

Ondan sonra tüm Borbak-Arığ bizimle birlikte türkü söylemişti. Ay ışıkl bir geceydi. Türkölü geceydi. Melez ağaçlarının, söğütlerin köküne bağı duran atlar bile bizim türkülerimizi zevkle dinliyordu. Ayın on beşinin ayı bile adeta bizi övüyordu. Bir delikanlı türkü söyledi mi ona cevaben bir genç kız türkü söylüyordu. Bir bölük türkü söyleyince yanıt olarak öbür gurup diğet taraftan türkü söylüyordu. Türküler aracılığıyla tanışıyorduk. Türkülerle duygu ve düşüncelerimizi belli ediyorduk. Oytulaaş türküleriyle aşk ateşini yakıyorduk. Sayın doktor, iyice dinleyip anlayınız. Oytulaaşa katılan oğlanlar ve kızlar gece boyunca ateş yakmazdı. Oytulaaş türkülerinin ateşle genç yüreklerin yandığı bir geceydi. Atlı adamlar bize doğru hızla gelmeye başladı. Saydım. Beş kişiydi. Onlar parti ve ve areve⁸⁷ üyeleri olmalıydı. Devrimci yöneticiler olmalıydı. Bize doğru yaklaşıyordular. - Oytulaaş eskinin artığıdır. Oytulaaş yasaklı oyundur. Oytulaaşa oynayan kişiler bizim düşmanımız demektir. Oytulaaşa oynayan kişileri yargılamalı.- diye boğazları yırtılırcasına yırtına yırtına bağııp çağırarak bize yaklaşıyordular. Çarçabucak yüğrük atıma binip sevdiğim kızı terkime alıp dörtına gideyim gittim İki kişi peşime düştü. Bozkıra doğru yöneldim. Onlar da yüğrük atlıydı ve beni sıkıştırdılar. Birer ateş topuna dönüşen atlarının sıcak solukları ensemdeydi. Sorgia diye bir atının haykırıp salladığı kamçı başımın üstünden kurşun gibi geçti. Yüğrük Dorala yağmur suyuyla oluşan göçüğü aşarken... Biz çok hızlı devrildik. Sevdiğim kız benimle birlikte düşmüştü.

Yüğrük Dorala devrildiği yerde hareketsiz yatıyordu. Bizi kovalayan atlı kişiler sarp göçük tarafında etrafımızı sarmış duruyordular. O iki kişiden biri -At öleceğine bu kuduz köpeklerin kendileri geberiverseydi ya!- dedi. Öteki -Yanılıyorsun. Bu ahmak şeyler de ölmüş yatıyor.- dedi. Bizi kovalayan atlı kişiler, ansızın kamçılarını şaklattıktan sonra geldiğimiz yola bakalım dediler."

Aydınlık gece.

⁸⁷ AREVE Devrimci Gençlik Birliği.

Ay ışığında iki kişi görünüyordu. Ayın şavkında ikisi de net görülebiliyordu. Doktor "Ondan oradan itibaren ne oldu?" diye sordu. Askak-Kontr "Oytulaaş oynayıp sevdiğim nişanlımla evlenip uyum içinde yaşadık. Bir oğlumuz vardı. Bir gün silahlı adamlar evimize geldiler. Beni tutukladılar. Beni suçladıkları şey çok gülünçtü: -Tuva topraklarını Japonlara satmışsın. Toka Başkan'ı öldürecekmişsin. Okul binasını yakacakmışsın.- Sekiz yıl sonra evime geri döndüğümde karım bir başkas erkeğe gitmişti. Oğlum obadan ayrılmış, dönmemiş. Belki yaşıyordur bir yerlede avcılık yapıyordur. Oytulaaş oynarken bulduğum aşkımdan ayrı düştüm doktor. Ben onu suçlamıyorum. Ben halk düşmanı değilim! Alnım ak. Vicdanım rahat." dedi.

Sakin gece.

Aydınlık gece.

O iki kişinin tan atıncaya dek konuşacaklarını düşünmüştüm. Onların konuşmasını özellikle dinliyordum. Onların bir şeyler öğrendiğim konuşmasını ilgiyle dinliyordum. Onların konuşmasından bilmediğim şeyler öğreniyordum. Ben böyle düşünürken yağız atlı bir kişi Yuriy Davıdoviç'in yanına geldi. Tuvaca konuştu: Ben bir erkek çocuğunun gözüne iğne battığını dediğini duydum. Davıdoviç ile yağız atlı kişi bir konuda anlaştılar. Yuriy Davıdoviç sohbet arkadaşıyla ile beraber çalışma odasına yürüdü. Biraz değişikti. Tekrar gürültüler geldi. İçim geçmiş. Birisi "Kalk kalk!" diyerek kapıya vurdu. Hemen kalktım. Kapıya vurulan Askak-Kontr'un bastonuydu. "Kalkmıyorum. Nâhoş hareketler yapma. İnsanı tedirgin etme." dedim. Askak Kontr, "Doktor seni istiyor." deyip hastaneye doğru yürüdü.

"Tekrar gelir mi acaba?" düşünürken geldi. Kalkıp elimi yüzümü yup giysilerimi giyinip başhekimin hastaları kabul ettiği yere doğru yürüdüm.

Otuz İkinci Bölüm

Gözbebeği

Aslında Yuriy Davıdoviç'in ne zaman dinlendiğini anlamıyordum. Hastaneye kim gelirse gelsin, o mutlaka kabul ediyordu. Bir keresinde bir koyun çobanı gelmişti. Başhekimin hastaları kabul ettiği oda küçük bir çocuk oturuyordu. O oğlan annesine yardım etmek için gece vakti otlamaktan gelen

inekleri karşılamaya gitmiş. İnekler yak türündenmiş. Kızıl alıların arasını geçip yola çıkmış. Yaklar otlamaktan katar halinde geliyormuş. Yaklar, kızıl çalıların denen yere gelirken havayı koklamaya başlamışlar. Kurt kokusunu tanıımış olacaklar ki tüm inekler ahıra seğırtmişler. O küçük çocuğın yanından koşarak geçen inek çalılıkların arasına sıkıştırmış. Telaşlanan inek kızıl çalılıkların arasından hızla geçip gitmiş. Korkuya kapılan hayvandan seken çalı delikanlının yüzüne isabet etmiş.

Bilmem nasıl çok zarar vermiş, kıymık sağ gözüne batıvermiş. Askak-Kontr koridorda sessizce oturuyordu. Başhekimin, Askak-Kontr'u neden orada oturttuğunu sormadım. O gözünden yaralanan çocuğın babası da koridorda oturuyordu. Sanırım, gözbebeğine çalı dikenini giren oğlanı hemen alıp gelmiş olmalı. Başhekimin talep ettiğı şeyleri hemen götürdüm. Hekim telaşlanmış gibiydi. Yuriy Davıdoviç hastalarla ilgilenirken çok endişelendiğini belli etmezdi. Bu küçük erkek çocuğunun gözünü temiz pamukla silerken terliyordu. Kimseye dokundurmadığı bir demir sandığı vardı. O sandığın kimse görmemişti. İstedim. O kilitli sandığı alıp verdim. Dürbün, dedi. Yuriy Davıdoviç o ufarak dürbünü gözlerine götürmüş dikkatle inceliyordu. Daha sonra kabızalı dürbünle o çocuğın diken batmış gözünü daha da dikkatli incelemeye başladı. Sarılar'ın Kavaakay'ının oğlu Aganak,⁸⁸ dokuz yaşında. Zavallının kaydedilen diğerk bilgilerini okuyamadım. Hastanın kendisi hakkında verdiğı bilgileri de okumadım. Kimin çocuğı olduğunu sormadım. O koridorda oturan kişi belki babası belki de akrabasıydı. Yuriy Davıdoviç, "Kızıl'a uçak ne zaman uçacak?" diye sordu.

Askak-Kontr "Üç gün sonra" diye seslendi. Başhekim kendi kendine, "Hemen tedbir almalı." dedi. Işık gerekli sözünün ne anlama geldiğini bildiğim için beş lambayı da yaktım. Dört tarafındaki dört gaz lambasını da yaktım. Gazın ışığından hekimin silüeti kalmıştı. Etrafı dolaşıp tedavide gereken önemli materyalleri hazırladım. Başhekim gözünde kıymık olan çocuğı beyaz örtüye sarıp yatağın üstüne bizzat yatırdı. Küçük ocuğın "Dönelim!" diyen ağılamaklı sesi duyuldu. Başhekim "Cesur ol." diye

⁸⁸ Aganak, beyaz keklik anlamına gelir.

öğütledi. Yuriy Davıdoviç bizim Mugur-Aksı köyüne geldiğinden beri bundan önce de ufak tefek operasyonlar yapmıştı. Bu defaki çok karmaşık bir ameliyat demesi yüreğimi parçalıyordu. Üç gün beklerse, bu ufaklığın kıymık batan gözü iltihaplanır, ondan sonra o gözünü kaybedebilir.

Gözbebeği tehlike altındaydı. Öyle ki batan çalının kıymığı sağ gözünün alt kısmına dalmıştı. Onu dikkatli olmak gerekiyordu. O karmaşık operasyonu Yuriy Davıdoviç gerçekleştirdi. Küçük oğlan çocuğu gözünü kırıp duruyordu. Başhekim herhalde bilinmeyen bir ilacı kullanmamıştı. Ben de telaşlanmıştım sadece başhekimin ihtiyaç duyduğu şeyleri ona getiriyordum. Yuriy Davıdoviç saat gece üçte çocuğun gözünden çalılık kıymığını çıkarıp küçük cam kâse içine koydu. Niçin öyle yaptığını sormadım.

Başhekim, gözün kıymık batan yerine özel bir ilaç sürdü. Yaptığı işten memnun bir şekilde bakıyordu. Gazlı bez verdim. Başhekim, Aganak'ın sağ gözünü parlak şey ile örtüp üstünden gazlı bezle sargıladı. Yuriy Davıdoviç yorulmuş halde hepiniz çıkın dedi. Önce Askak-Kontr'un bastonunun sesi duyuldu ve kapıdan yavaşça çıktı. O çocuğu getiren adam kapının önüne gelip meraklı gözlerle içeriye baktı. Yürüyüşü sessiz sedasızdı. Çok geçmeden atını dört nala koşturarak gitti. Ben çıkıp Yuriy Davıdoviç'e sıcak kahve getirdim. Başhekim bana bakıp başını salladı. Ben de çıktım. Başhekim o çocuğun yanında oturup kaldı.

Aganak uyandığında tek gözlüydü. Yanında beyaz önlüklü Rus hekim oturuyordu. Agananak bembeyaz badana yapılmış duvarlar ve tavanı gördü. Dikkatle baktı. Sadece sol gözü gürüyor sağ tarafındaki gözü görmüyordu. Çocuk, batan kıymığın çıkarıldığını da bilmiyordu. Bacaklarını kımıldattı, tamamen her zamanki gibiydi. Ellerini hareket ettirdi, bütünüyle her zamanki gibiydi. Boynunu oynattı, başı kesilmemişti. Ağrıyan sızlayan hasta bir yeri de yoktu. E çocuk neden sıkıntı çekiyordu? Aganak ağlıyordu. Yuriy Davıdoviç çocuğu "Ağlama" diye avuttu. O esnada başhekimin hamile annelere doğum yaptırdığı odadaydılar. Kendimi tutamadım. Oturduğum yerden kalkıp yıkadığım termos denen şeyde başhekime kahve getirdim. Yuriy Davıdoviç gözünden kıymık temizlediği o çocuğun yanında duruyordu. Çocuk uyuyor yine uyuyordu, o sırada başhekim çocuğun yanına oturuyordu.

Sonunda anlamıştım. Göze batan kıymığı çıkaran başhekim çıkardıktan sonra ciddî bir tehlike olmadığını biliyordu. Yuriy Davıdoviç'in korktuğu şey çocuğun gözüne konan bandajı çıkarıp atmasıydı. Eğer gözdeki yaraya küçük bir kir girerse herşey tersine döner, ondan sonra o küçük varlığın bir gözü büsbütün kör olurdu. Yuriy Davıdoviç tan yerine kadar küçük çocuğun yanında oturup göz kulak oldu.

Yuriy Davıdoviç üçüncü gün çocuğun gözündeki bandajı çıkardı. Aganak'ın yüzü yüzü gözü doğal hâldeydi. Gözlerinde hiçbir sorun yaşamamış gibiydi. Başhekim üç gün boyunca çocuğun başında bizzat beklemiş ve çocuğa kimseyi yaklaştırmamıştı. Dördüncü gün çocuğu taşra köyündeki hastaneden çıkarırken taburcu ederken ona Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in Rusça basılan hikâye kitabını hediye etti. O çocuğun ailesinin Ulu-Möngün-Tayga'nın sırtlarında yayladıklarını işitmiştim. Babası mı amcası mı olduğunu bilmediğim bir erkek kişi Aganak'ı hastanenin önünde kaldırıp kucakladı. Başhekime uğrar diye düşünürken o yola koyuldu. Yuriy Davıdoviç hastaların yattığı odaları dolaşacaktı. Bir ata binen iki kişi köyden uzaklaşıyordu. Yuriy Davıdoviç olmasa çocuk ââm/kör olup kalacaktı.

Otuz Üçüncü Bölüm

Tuva Pulları

Yuriy Davıdoviç'in birçok yabancı dil bildiğini iyice idrak etmiştim, öyle ki onun uzun süredir Tuva pullarını bulduğu ülkelerin isimleri bana inanılmaz geliyordu. Letonya, Litvanya, Estonya, İsveç, Finlandiya, Almanya, Fransa, İsviçre, Avusturya, Belçika; İngiltere, Kdat, Amerika denen ülkelerin isimlerini ilk kez başhekimden duymuştum, bu da benim öğrendiğim olağanüstü bir şey olmuştu. Birçok dil bilen Yuriy Davıdoviç o ülkelerden tanışları ile konuşup Tuva Arat Respublikası'nın yaşadığı dönemde basılan her türlü pulu derlemiş ve büyük bir albüme sıralamış. Pullara eliyle dokunmuyordu. Başhekim incecik bir cımbızla pulları ucundan koruyarak tutuyordu. Her pulu şeffaf bir şeye sarmıştı. Başhekimin Tuva pullarını koruması bir annenin çocuğunu korumasıyla aynıydı.

Ülkeler. Hiç duymadığım ülke isimleri. Acaba Tuva pulları o ülkelere nasıl ulaşmıştı? O çok uzak ülkelerden gönderilen mektuplar Yuriy Davıdoviç'e nasıl ulaşıyordu ki? Benim aklım bunlara ermiyordu. Zavallı ben, yabancı ülkelere gidilebilen başkent Kızıl kentine bile gitmemiş, Möngün-Tayga bölgesinin düzlüklerinden uzaklaşmamış biriydim. Başhekim mektup zarflarını tekrar gösterdi. Onları sımsıkı tutuyordu. O mektup zarflarının dış yüzünde rengârenk pullar yapıştırılmış, mektubun kime ulaştırılacağı yazılıydı. Zavallı ben o yazıların ne anlama geldiğini çözemiyordum. Tuvaca olsa takılmadan okurdum.

Telgraf. Bu, tam anlamıyla ilginç bir sözcüktü. Hemen duraksadığım sözcüğün asıl anlamını anlamamıştım. Telgraf sözcüğünün yazılı olduğu kare bir defter de vardı, o defterin de Tuva halkının büyük tarihinin delili olduğunu başhekim söylemişti.

Güven. İnsanın insana güvenmesi büyük bir olaydır. Başhekim bana güveniyordu. Kimi zaman hastaların gece kontrolünü bana bırakıyordu, bu büyük bir güvendi. Başhekimin yaptıklarını taklit ederek pekiyi rusça konuşuyordum, bu da başhekimin sayesindeydi. İnsanlar uyandığında kullanılan Rusça ve Tuvaca sözleri her zaman doğru telaffuz ediyordum. Bu, benim edindiğim bir bilgiydi. İlaçların adlarını bazen Latince söylüyordum, bu da başhekimin bana kazandırdığı bilgiydi.

Başhekim müsait zamanında beni kendisine çağırttı. Yanına gittiğimde, Askak-Kontr yanında oturuyordu. Onların sohbetini dinlerken oldukça ilginç şeyler öğreniyordum, bunlar gerekli konularda yapılan derslerdi. Benim katıldığım bu dersler, tahsilli insanlar için boş konuşmalardı. Yuriy Davıdoviç'in okumaya olan merakına çok şaşıırıyordum.

O başhekim "Şın" "Tuvinskaya pravda" "Pravda" "Komsolvolskaya pravda" "Ogonek" "Krokodil" "Tıvanıñ anıyaktarı"adlı dergilere sahipti. Başhekim çay içerken de okuyordu, yürürken de okuyordu, divanda oturup dinleniyorken de okuyordu. Hızla bakıyordu. Hızlı okuyordu. Sakince okuyordu. Kimi ilginç gördüğü yerleri kurşun kalemle işaretliyordu. Başhekim çok cömert bir insandı. Okuduğu gazeteleri ve dergileri bana

veriyordu. Siparişle getirttiği kitaplarını sadece kendisi okuyor ve onları bir dolabın içinde muhafaza ediyordu.

Başhekimin katalog isimli kitapları vardı, onların içinde neler yazdığını sormamıştım. Yuriy Davıdoviç Kataloglara bakarken kahvesini içmeyi unutuyordu.

Pullar. Tuva pulları. Yuriy Davıdoviç bir gün çalışma odasına beni çağırttı. Ülkenin tarihini öğren, dediNe kastettiğini anlamamıştım. Başhekim tarih öğretmeni miydi? Başhekim ilaç türlerini biliyor, mesleğiyle ilgili kitapları okuyor bu sayede hasta insanları tedavi ediyor gibiydi. Bu benim yanlış düşüncemdi. Yuriy Davıdoviç masanın üzerindeki parlak kapaklı defteri gösterdi. Yok, o defter değildi, pulların yerleştirdiği özel dergiydi. Sayfalarını yavaş yavaş çevirerek göstermeye başladı. Lütfen, Öşkü, diyerek bir sayfayı açarken, bir Tuva pulunu cımbızla tutup gösteriyordu. Tuva Arat Respublika döneminde basılan özel pullar. Yuriy Davıdoviç her pulu özel cımbızla bir kenarından tutup çıkarıyor, onu Rusça ve Tuvaca paraların tamamını özel bir cımbızla bir yakasından tutuyor pullara yönelik Rusça ve Tuvaca açıklıyordu. Öşkü, Tuva ülkesinde doğup Tuva evinde büyürken bu pulları hiç görmemişti.

Yuriy Davıdoviç "Bir pul bir kitaptır." diyerek pulu yaklaşıyor kendisi de pürdikkat pula bakıyordu. Başhekimin konuşması pullar ile ilgilenirken bir genç kızın konuşması gibiydi. Kılıfın içinden cımbızla çıkardığı pullara bir süre bakıyor, sonra onları yerine koyuyordu. O pullarda Tuvanın hayvanları, av hayvanları, ekonomi tarzı ve doğası renkli şekilde resmedilmişti. İnsan o çeşit çeşit pullara bakınca fotoğrafa bakmış gibi oluyordu.

"Tanıyor musunuz?" diye bir parayı gösterdi. Hayır, dedim.

Ben sahiden böyle bir başkanın ya da bakanın simasını görmemiştim. Tuva Arat Respublikasının bakanlar kurulunun başkanı Sat-Çurmit-Dajı'nın adını duyunca çok şaşırmıştım. Kontr olarak kurşuna dizilen genel bakan. Ondan sonra öz babam da kontr olarak kurşuna dizilmişti. O sırada çok heyecanlanmıştım.

Başhekim "Ateşiniz mi var?" derken sivri burnunun ucu pula değecek kadar yakındı.

İyiyim, demek istemiştım. Kurşuna dizilen insanın resmini nasıl da sakladığını, cesur birisi olduğunu düşünmüştüm. Kontr insanların resimlerini kitaplara ve gazetelere koyanların gözü kör eden iğneyle delindiğini en sonunda ateşe atıldığını küllerinin gömüldüğünü görmüş insandım. Bizim Mögen-Büren köyünde kontrun resmini saklayan kişiyi de hapse atar, halkın kindar düşmanı olarak kabul ederler.

Yuriy Davıdoviç "Tanıyor musunuz?" diye bir pul gösterdi. Bakmadan "Tanımıyorum" diye cevap verdim. Dañçay dedi. Dikkatle baktım. Tuva parasıydı. Bizim Mögen-Büren köyünde parti teşkilatının müdürüydü, en sonunda kontr olan Doldaş-Doñgak, Dañçay'ın adının basılı olduğu paraları halktan haczedip kadim Bay-Ovaa'yı yakmıştı. Bir defa daha dikkatle baktım. Dañçay'ın adı Latin harfleriyle üstünkörü yazılıydı. Korkudan bacaklarım titriyordu. Başhekim "Üşüyor musunuz?" dedi. Yok, dedim.

Küçüklük çağlarımda kontrun kızı diye lanetli ismi aldığımın insanların yanında telaşlanıyordum, çok korkaktım.

Kurşuna dizilen kontrun paraya basılan ismini görünce korkudan titremiştim. Başhekimime bakınca sivri burnunun bir, üç, beş, on, yirmi beş yazan Tuva paralarını sürekli yaklaşıarak baktığını gördüm. Tuva pullarının ve paralarının hepsini derleyen şaşırtıcı başhekimimin cesaretine çok şaşıırıyordum. Diğer insanlara göstermediğı pullarını ve paralarını neden bana göstermişti? Yuriy Davıdoviç'in beni yüksünmeden çalıştığım için, hızlı olduğum için, her görevi yerine getirdiğim için, lâıık görüldüğüm işime canımdan kanımdan verdiğim için koleksiyonunu göstermeye çağırttığını düşünüyordum.

Askak-Kontr Tuva pullarını görünce suskunlaşmış, sakince oturuyordu. Onun kibirli bir düşüncesi vardı; o, Yuriy Davıdoviç'i geçmeyi düşünüyordu. O mu daha bilgili ben mi daha bilgiyim şeklindeki ağır soru onu sürekli peşinden sürüklüyordu. Zamanında İhtiyaç hissedip büyük bilim insanların

arasında bulunan ve onlardan eski Tuva tarihini, Mönğün-Tayga'nın dâhi masalcılarından ilginç anlatıları öğrenmiş. Bugün başhekime yenildiğini anlayarak sessizleşmişti. Tuva tarihini, değerlerini ve insanlarını gösteren çeşit çeşit pulları görünce gözleri alacalanıverdi. Askak-Kontr'u bir pul kendine getirmişti, bunu tamamen anlamıştım.

Askak-Kontr, boynunu büktü, seyrek kara sakalını sıvazladı, kısa burnunu çekti, çekik gözlerini başhekime dikerek "Dançay denen adam kimdir?" dedi. Başhekim şöyle dedi "Dançay ismini pulun üstünden okudum. O adamın kim olduğunu bilmiyorum. Doktor, "Siz biliyor musunuz?" dedi.

Askak Kontr "Şimdi! Tuva, Tuvaların ülkesidir. Tuvaların tarihinde nasıl kağanlar nasıl dönemler olmamış ki. Tunç çağında burada yaşayan bizim atalarımız ayin yapan kamları kayalara nakşedermiş. Bence Tuva'nın kamların yurdu olduğunu belgeler. Tuva yurdunda kimlerin gezip yaşadığını söyler. İskitler bizim Biçe-Mönğün-Tayga ve Ulug-Mönğün-Tayga'da bu şekilde yaşarmış. Onlar çember biçiminde taş yığarak kurganlar yaparmış.

İskitler İÖ yedinci yüzyıldan üçüncü yüzyıla kadar yaşamışlar. Sayın doktor, dinleyin. Bizim burada Hunlar denen kavim de yaşamış. Onlar da İÖ birinci yüzyıldan İS ikinci yüzyıla kadar burada yaşamış. Hunlar çakıl taşlarından kurganlar inşa ederek etrafını yükseltirmiş. İskitlerin kurganları kazılınca içinden kıymetli nesnelerin çıktığı söylenir. Hunların kurganlarının içinin boş olduğu söylenir. Bunlar benim sadece dinlediğim şeylerdir, bunlarla ilgili okumadım. Tuvalar diğer adıyla Uraanhaylar bir Türk halkıdır. Dilleri aynıdır ve kamlık inanışını yaşayan halktır. Benim dedemin -Biz Türk soylu halkız.- dediğini unutmam. M.S. dördüncü asırdan sekizinci asıra kadar bizim Tuva'da Göktürk Kağanlığı varmış. Onların kendine yazıları varmış. Yazılarını düz taşlara, büyük anıtlara yontarak yazmışlar. Göktürkler, taş balballar dikermiş. Bizim burada pek çok balballar." diye anlattı.

Yuriy Davıdoviç bıktığından mı sıkıldığından mı bilmem, şöyle dedi: "Sadece Dançayı anlatır mısınız?" dedi. Askak-Kontr "Olur tabi. O hâlde siyasî konuşmak gerekiyor. Bu siyasî terör demektir. Bizim Tuva halkının tarihinde çok akıllı, çok zalim iki yönetici varmış. Birisi Tanıdı Tuvasını yöneten hakan Ölzey-Oçur'muş. Onun oturduğu yer Samagalday Budist

tapınağıymış. Ölzey-Oçur Moğol yazısını çok iyi bilir ve Mançu İmparatorluğu'nun hanedanının güvendiği biriymiş. Ölçey Oçur yönetimdeyken, önceden Altmış Kaçak, son zamanlarda ise Altmış Kahraman denen atalarımız isyan etmiş, silahlı ayaklanma başlatmışlar.

Ben bunları okumuş değilim. Sadece kocamışlardan dinledim. Günümüz Moğolistan topraklarındaki Ulaastay kentinde 69 Tuvanın örgülü saçları olan başlarını kılıçla kestirip başlarını Tuvaya develerle yürütüp getirmiş. Saçları örüklü esmer başları geçitlerin üstüne, köprülerin ağzına direklerle astırmış." dedi. Başhekim "Size yalnızca Dançay hakkında konuşun demiştim." dedi.

Askak Kontr "Dinleyin sayın doktor. 1929 yılından başlayarak Tuva halkının büyük ve sevgili başkanı Salçak-Toka'yı. Kendisi doğuştan zeki üst düzey Rusça bilen, Moskova'da yüksek tahsil görmüş bir kişiydi. Salçak Toka'nın ülkemizin yönettiği zamanlarda kontr diye bir tabir icat edilmiş. Kindar halk düşmanı diye bir tabir icat edilmiş.

Tuvanın yeşil bereketli topraklarını Japonlara satan bozguncu işbirlikçi diye bir tabir bulunmuş. Kontr denen korkunç söz tüm Tuva'yı silahlı fırtınayla birlikte kuşatmış. Bence Dançay kara iftiraya uğradı. Başkan Dançay'ın hiçbir zaman Japon işbirlikçisi olmadığını düşünüyorum." dedi.

Yuriy Davıdoviç "Hangi lider döneminde kaç kişi öldü?" diye sordu. Askak-Kontr "Ne dediniz, anlayamadım." dedi.

Yuriy Davıdoviç "Hangi yöneticinin zamanında kaç kişi canından oldu?" diye sordu.

Askak-Kontr "Doktor, dinlemek gerekir. Doktor, doğru adamakıllı dinlemek gerekir. Demin de söyledim. Hükümdar Ölzey-Oçur'un zamanında 69 kişinin kafasını kılıçla kesmişler. Öyle ki Tuva Devrimci Halk Partisinin merkezî komitesinin başkanı Toka'nın zamanında 1000'den fazla kişi siyasî teröre maruz kaldı. Bunların kaçının kurşunlanarak öldürüldüğünü bilmiyorum. Dançay'ın kurşuna dizilme cezası aldığı söylenir. Ben olayı görmedim. Bununla ilgili okumadım. Söylenenleri duydum. Ölzey Oçur'un döneminde insanların kafasını kılıçla kestiyseler, Toka'nın döneminde de insanları tüfekle kurşunlayarak öldürdüler, fark budur." dedi.

Sessizlik. Aşırı sessizlik. Yuriy Davıdoviç bir pula atılan imzayla alâkalı Tuva tarihinin korkunç bir dönemini öğrenmişti. Sovyetler Birliği'nde de halk düşmanları varmış, onları yok etme faaliyetlerini Önder Stalin yönetmiş. Sayısız vatandaş, Tuvada halk düşmanları başvermiş fikrine kapılıp dehşete düşmüş. Askak-Kontr, başhekimin bilmediği şeyleri biliyormuş. Ben böyle anlamıştım.

Yuriy Davıdoviç derin derin düşünüyordu. O başhekimin her insana çok saygı duyduğunu ve her insanın anlattığını dinlediğini bütünüyle anlamıştım. Hasta geldiğinde ona önce sorular sorardı. Gelenin ne zaman hastalandığını adamakıllı anlar, hastalığın özünü ağır ağır anlayınca onu sağlığına kavuşturacağına bütünüyle inanırdım. Askak-Kontr'un bu ilginç sözlerini dinleyince Tuva halkının tarihindeki kanlı bir izi bulmuş gibiydi.

Başhekim yeniden sordu: "Dañay kimdir?" Askak-Kontr "O devlet sırrıdır. Geçip giden şeyleri konuşmak olmaz." dedi. Askak-Kontr "Benim bu anlatacaklarımı başka kişilere duyurmayacaksanız Dañça'yla ilgili konuşurum. Her ağacın kökü var derler. İnsanın soyu var derler. Dañay ile ilgili konuşamam." dedi. Başhekim "Para, her devletin kutsal nişanesidir. Dolayısıyla Tuva devletinin parasına ismini bastıran kişi kesinlikle Tuva halkının seçkin bir evladıdır." dedi.

Huysuz bir at gibi yerinde duramayan Askak-Kontr, konuşmaya başladı. Kısa kara sakalını alıştığı usul üzere sıvazladı. Dar ve çekik gözleriyle büyüleyici şekilde bakıp kaldı. Askak-Kontr küstahlık yapmaya çok hevesliydi ve başhekimle münakaşa ederek sadece ona üstün olmayı düşünüyordu. Öyle ki Yuriy Davıdoviç, o kişinin belagatlı anlatımında Tuva halkının hiçbir kitapta yazılı olmayan hazinesi olduğunu anlayarak onun huyuna gidiyordu. Askak-Kontr siyah sakalını sıvazlayarak konuşmaya başladı. Şıyaan am diyerek durdu. Gurura kapılmıştı. Başhekim "Anlatın" diyerek bekliyordu. Askak-Kontr "Benim anlattıklarım sadece bu oda içinde kalsın." dedi. Başhekim "Sizin sırrınızı kimseye anlatmam." dedi.

Askak-Kontr "Türkülere konu olan Mejegey'i dinleyeceksiniz. O Mejegey, Tandı bölgesinin topraklarında yerleşen Mejegey nehridir.

Bizim burda Mejegey denen türkü, nehirler geçip dağları kar kütlelerini aşıp gelmiştir. Bundan dolayı Başkan Dançay bizim buraya gelmemiş. Benimle beraber Oyun aaş'ın oğlu Lündüp-Helin burda olmalıydı. Kontr olduğu söylenir. O da sekiz yıl ceza almıştı. Ondan dinlemiştim. Bir lama erde yalan söylemiş! Onun anlattıkları doğrudur. Oyun ıranday diye bir kişi Mejegey'de yaşarmış. Onun ailesinden Yılan yılında doğmuş, Yılan yılı miladî takvime göre 1893 yılına denk geliyor olmalı.

O oğlanın adını Tibet'ten yaya gelen gezgin lamaya koydurmuşlar. O lama, o oğlana Dançay adını verip onun bakan olacağını söylemiş. Oldukça akıllı ve gözükara oğlanmış. Anne babası besiciymiş, anne babasına yardımcı olarak büyümüş. On yedi yaşındayken bin yağız y lkısı olan Ajıkay beyin y lkılarına seyislik yapmaya başlamış. Oyun ıranday bir Rus ile tanışmış. O Rus Dus-H lge, g l tuzu eleme işiyle uğraşıyormuş. Onun oğlu Dançay, o Rus'un ağır işinde çalışarak Rusça  ğrenmiş. Her halkın tarihinde müstesna bir yıl vardır. Tuvalar 1921 yılını unutmaz çünkü Tuvalar o yıl ulusal bağımsızlık istemiş ve aynı yıl Tanđı Tuva Halk Cumhuriyetini aydınlık yeryüzünde kurmuş. Sayın doktor! Her insan kendi doğduğu toprakları kutsal görmeli, şarkı türkü ile iyi dilekte bulunmalı, meşhur şahsiyetlerinin adını sanını unutmamalı.

Oyun Dançay doğduğu toprakların coşkun nehri Eleges'i çok methedermiş. O nehrin sol tarafında Sug-Bajı vardır. Orada Tanđı Tuvasının Ulug şuulga'nın son hükümdarı Buyan Badırgı hükümdarlık yaparmış. Bizim müstakil devletimiz, o şuulgan'da doğmuş. Sayın doktor. Eleges nehrinin sol yakasındaki Sug-Bajın denen yerin kamı Oyunnarın Ulug-Ham'ı olan Kileņ-Ham Eleges'i her yıl kutsarmış. Kam Sug-Bajın'ı kutsayınca Tanđı dağlarının iyeleri çok memnun olur ve olağanüstü günler yaşanırmış. Yerin türlü türlü otları, çiçekleri, yemişleri sallanırmış. Kileņ-Ham Sug-Bajın'ı kutsayınca mavi göğün kutsal varlıkları çok mutlu olur ve yağmur yağdırırmış.

Kileņ-Ham Oyunların eski obası Sug-Bajın'da su iyelerine, yüce dağların iyelerine, geniş bozkırın iyelerine, mavi göklerin kutsal varlıklarına sunduğu takdisi her yıl yaparmış. Vefat eden Kileņ-Ham'ın keyif veren kam davulunun sesi gelirmiş. Bir defa daha anlatmıştım. Sayın doktor, siz o

anlattığımı dinlemiştiniz. Kilçeñ-Ham'ın Tañdı dağının, Çeder bozkırının, Eleges nehrinin, Agar-Elezin'in iyeleriyle gizli ilişki içinde olduğu söylenir. Oyun Dançay on üç yaşındayken hasta düşmüş ve dili tutulmuş? Mejegey'de bir kam melez ağacı vardır.

Oyun Çıranday iyi bir ata binip Kilçeñ-Ham'ı oraya getirmiş. Kam üç gün ayın düzenledikten sonra Dançay'ın sesi gelmiş, ondan sonra cesur olduğu söylenir. Sayın doktor! Bizim Tuva insanı ağacı kökünden sökmeme, yavru buzağıyı annesinden ayırmama, insan yavrusunu atalarının obasından ayırmama geleneği olduğu için Dançay'ı Mejegey'den, Çeder'den, Tañdı dağından ve Eleges'in Sug-Bajın'dan ayırmamak gerekirdi. Sayın doktor dinleyin. Oyun Dançay hakkında konuşalım dersiniz Tuva halkının arasından muteber, akıllı, bilgili ve faydalı bir yönetici hakkında konuşulmuş olacağını size haber etmiş olayım. Ben kendim sadece Oyun Lündüp-Helin'den dinlediğimi size anlatayım. Oyun Dançay'ın yılık seyisliği yaptığını söylemiş miydim? Oyun Dançay kardeş Moğol ulusunun başkenti olan Ulan-Bator kentinde partinin yüksek okulunu tamamladığını söylemiş miydim?

Oyun Dançay herşeyden önce Tuva Arat Respublika'nın hükümetinin bakanıydı. Bu görevde bulunduğu yıllar 1923-26 arasını kapsar. Onun devlet hizmetinde bulunduğu yılları anlatıyorum. Yıllar dönemin kanıtıdır. Oyun Dançay, Moskova şehrinde büyükelçiymiş. Sayın doktor, düşünün lütfen. Sovyetler Birliği'nde Tuva Arat Respublika'nın tam yetkili büyükelçisi olmak, ağır sorumluluktur ve Tuva halkının tarihinde ilktir. Bu elçilik olayı 1926 ve 1927 yıllarında gerçekleşmiş olmalı. Oyun Dançay Tuva, Rus ve Moğol dillerini iyi bildiği için büyükelçi yapılmış. Oyun Dançay Tuva Arat Respublika'nın dışişleri temsilcisiymiş. Onun güzel yüzünün gözünün, uzun, sıırım gibi boyunun bosunun, insanlarla yumuşak huylu konuşmalarının elçilik makamına ve yabancılarla beraber çalıştığı alana çok uygun olduğunu düşünüyorum. Bu, 1927 1932 senelerini kapsar.

Oyun Dançay, Tuva Arat Respublika'nın başbakanının başyardımcısı ve Tuva Arat Respublika'nın devlet planlama başkanı olmuştu. Bu da 1932-1934 yıllarını kapsar. Oyun Dançay hakkında başka bir şey anlatamam sayın doktor."

Sohbet durmuştu. Askak-Kontr için üzüntü duymuştum. Askak-Kontr ile başhekimin karşılıklı konuşmalarından bilmediğim şeyler öğrenebiliyordum. Onların anlattıkları benim gizli tarihi öğrenmeme muazzam yardımcı oluyordu. Tarih ilminin okullarda nasıl öğretildiğini bilmiyordum, bundan dolayı Askak-Kontr ile Yuriy Davıdoviç'in anlattıkları benim tarih eğitimimin müstesna okuluydu. Doğrusunu söylemek gerekirse başhekim hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranıyordu, o yüksek eğitimli bir insandı. Başhekimin "Ben bir şey bilmiyorum." demesinin biraz önce konuşan hitabeti iyi kişiyi kendine yakınlaştırmak için kurnazlık yöntemi olduğunu sonunda anlamıştım.

Yuriy Davıdoviç, "Neden korkuyorsunuz?" diye sordu. Askak-Kontr "İlgi duyuyorsanız anlatayım." dedi. Yuriy Davıdoviç "Anlatın." dedi.

Askak-Kontr anlatmaya baladı "Dinleyin, sayın doktor. Oyun Dançay Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin ve Tuva Arat Respublika'nın Devlet Bankası'nın genel müdürü olmuş. Adeta iki devlet arasında para ve ticaret ilişkilerini düzenleyen makamı yönetmiş. Tuva parası o zaman doğmuş. Oyun Dançay paraya ismini bastırmış. Sanki Tuvanın kaç pud saf altınının olduğunu sadece Dançay bilirmiş çünkü Tuva devletinin hazine gücünü sadece o bilirmiş. Bu zaman ise 1934 ile 1937 yılları arasına tekabül eder. Sayın doktor. Telaşlanıyorum. Hatırlamaya çalışıyorum. Hatırladım. Oyun Dançay o yılların sonuna kadar biraz Tıva Arat Respublika Devlet Bankası'nın genel müdürüymüş. Dançay'ın bu görevdeyken Salçak Toka ile çok mücadele ettiği söylenir. Ne diye mücadele ettiğini Lündüp-Heliñ anlatmadı. Dançay ile Salçak Toka arasındaki çatışma tehlikeli bir hâl almış. -Kemikten kemirti çıkar, sözden dava çıkar.- demişler. Bu Tuva atasözü kötü olay yaşanmaması için uyarıdır." Askak-Kontr'un hırıltılı sesi yeniden işitilir olmuştu. İş olsun diye öksürdü. Başhekim bana imalı baktı. Müsait zamanın ne zaman olacağını önceden anlayabiliyordum. O zaman bir demlik çay, bir termos kahve hazır oluyordu. Başhekim bakır demliğe baktı. Tavada kavurarak kuruttuğum şakayık çiçeğim vardı. Yaşlı bir anne bana bir cam şişe süt vermişti. Süt kattığım çayı porselen bardağa doldurup Yuriy Davıdoviç'e

sundum. Bir porselen bardak da Askak-Kontr'a sundum. Bir ay o kadar m güzel olurmuş, harika olmuştu ay. Dışarı çıkıp yeniden içeri geçtim.

Askak-Kontr "Devam edeyim." dedi. Sonra "Yapamam." dedi. Devam etti "Ben size gizli bir tarih anlatıyorum. İki dost yolda karşılaşınca eyerli atlarını değiş tokuş edermiş. Benim anlattıklarımın sonra siz de bir şey anlatacaksanız anlatayım. Oyun Dançay sadece yurt içinde güçlüymüş çünkü devlet bankasının başkanıym ve yurt içinde ne kadar altın rezervi olduğunu bilirmiş. Salçak Toka o zamanlar sıralar Devrimci Parti'nin başkanıym. Olduğundan birazcık farklı anlattım. Salçak Toka, Tuva Devrimci Halk Partisi'nin genel sekreteriym. Bundan dolayı Salçak Toka Moskova'yla bütünüyle ilişkiliym, bu yüzden çok güçlüymüş. Salçak Toka, Sovyetler Birliği'nin Komünist Parti'sinin tarihini çok iyi bilirmiş ve o partinin gizli yesiym. Salçak Toka Ruslarla daima temas kurar ama Uluslararası Komünist liderlerle de doğrudan ilişkiliym. Salçak Toka'nın Tuvada da işbirlikçi dostları varm, onlar gizli komnistlermiş. O zamanlar Tuva Meclis binasıyla Sovyet elçilik binası komşuym.

O zamanlar mecliste çalışan ve Toka'nın adamları olan bir bölük kişinin Sovyet elçiliğine gizlice girdiğini Oyun-Lündüp gözleriyle görmüş. Lündüp-Heliņ dürüst bir insandı, nerede ne yalan söylemiş! Ben bu şekilde düşünüyorum. Toka'nın gücü Dançay'dan fazlaym. Sayın doktor. İki pehlivan greşirken güçlü pehlivan gsz mutlaka yener. Köpek ile kurt kapışınca güçlü kurt mutlaka baskın çıkar. Bu mavi göğün altında hiçbir şey öteki şeyle denk değildir, derler. Tüm canlılar arasında kanunlar vardır. Yönetimin icat edildiği çağdan beri insanların arasında azılı düşmanlık vardır. Gizli ilişkileri güçlü insan, gizli ilişkileri çürük ve zayıf kişiyi yere alar. Dançay altın madeninde altın çıkaran işçilerle güçlüymüş ve Tuva sınırlarının dışında bağlantısı yokmuş. Toka'nın Moskova ile gizli bağlantıları varm ve tüm Tuva'yı yöneten Tuva Devrimci Partisi'nin genel başkanı, halkın lideriym. Bunlar, Lamaizm'i köküne kadar ğrenen Lündüp-Heliņ'in anlattıklarıdır, sayın doktor."

Askak-Kontr'un sesi titreyerek kesildi. Sessizlik hâkimdi. Gecenin korkunç sessizliği. Bilmem dş m görmüştüm, şaşkınlığım çoktu. Askak-

Kontr'un anlattıklarını dinlerken kontr sayılan babamın hikâyesini dinler gibi olmuş. Avcı ve besici zavallı babamın küçük çocukları vardı. Dançay'sa büyükelçi ve bakanmış. Hâl buyken korkunç bir iftira ikisinin yazgısını bir kılmış. Askak Kontr burnunu sızavladı. Yuriy Davıdoviç "Devam edin." dedi. Askak-Kontr "Yarın edelim." diye yanıtladı. Yuriy Davıdoviç "Bugünkü ciğer, yarınki içyağından yeğdir." dedi.

Askak-Kontr "Öyleyse bitireyim." dedi: "Silahlı adamlar 18 Şubat 1938'de Oyun Dançay'ın evine bir anda dalarak Dançay'ı tutuklamış. Küçük çocukları ağlaşarak arkada kalmış. Yılıklarının arasında yüğrük kulun da olur. Çocukların arasında akıllı çocuk da olur, derler.

Silahlı adamlar, Dançay'ın -Baba bizi bırakma!- diye bağııp zavallı babasının boynuna sımsıkı sarılan on yaşındaki oğlu Say-Suu'yu babasından ayırmışlar. Güçlü kollarıyla o küçük çocuğun gür örgüsünden tutup babasından ayırmış. Küçük çocuk şahin tepmiş serçe gibi katı ellerin pençesine düşmüş. Silahlı adamlar, -Baban yarın gelecek.- diye alay ettiği gibi küçük çocuğun örüğünü bırakınca o zavallı yere düşmüş. Bu Lündüp-Helin'in anlattığıdır. Sayın doktor, bu anlatılan gerçek olmalı çünkü bir lama yalan söylemez. Bu korkunç olayı sık sık tekrarlıyorum. Sayın doktor, beni ayıplamayın."

Sessizlik. Yeniden sessizlik olmuştu. Yuriy Davıdoviç, "Anlatacaklarını tamamla." dedi. Askak-Kontr "Sayın doktor, sanki hata yaptım. Tuva halkının kutsal ve riayet edilen bir geleneği vardır. O gelenek, yüğrük at yarış kazanınca o atı kutsanması, atın sahibinin ödüllendirilmesidir. Pehlivan, güreş olan yerde peşrev çekerken, onu bağırarak öveler, ona ödül verirler. Bunun anlamı şudur -Yiğit kişi ayaklarının ayakta durduğunda boyu ne kadarsa ondan yüksek eşyayla ödüllendirilir. İyi bir sanatçı kutlama yapılan yerde kalabalık halka türkü söyleyip onu tanıtarak meşhur edip ona özel bir lakap vererek ödüllendirir.- Eski zamanlarda beylerin tamamının yüğrük atlı alpleri ve özel türkücülerini olurmuş.

Sayın doktor! Ben yanlış gittim gibi. Bugün biraz heyecanlanıyorum. Oyun Dançay'ın Haa diye bir ismi daha varmış. O ismin hikâyesini ne

olduğunu bilmiyorum, onu yalnızca Lündüp-Heliñ bilirdi. O isim, Tuva'nın feodal düzende olduğu zamanlarda görev ismiymiş. Şimdi hatırladım. Haa denen ismi, büyük kutlamada şarkıcıların onore edip verdikleri isimmiş. Bu yüzden köyün veya bölgenin kâtibine Haa diye isim verilir. Haa denen ismi alan kişiler bilyeli ya da cam bilyeli, siyah tavus kuşu tüyü olan börk takarmış.

Eski zamanlarda Tuvaların börksüz gezmeme geleneği varmış. Fakir kişiyi, memur kişiyi, muhteşem yiğidi, üst düzey sanatçıyı giydiği börkün şeklinden tanırlarmış. Oyun Dançay, Çeder bozkırında Çeler-Dorug'una binip kâtiplerin giydiği börkünü giyip siyah tavus kuşu tüyünü göstermiş olmalı. Yalancı kişi Haa ismini alamaz. Oyun Dançay yaradılıştan akıllıymış ve çok gençken Haa unvanına sahip olmuş, bunu düşününce o zamanların mükemmel bir insanının oğlu olsa gerekti."

Sessizlik. Yıldızlı gecenin sessizliği. İnsanın düşünceleri harekete geçiren kara gecenin sessizliği. Askak-Kontr'un kendi bilgilerini göstermek için başhekimin sorduğu soruyu doğrudan cevaplamadığı aşikârdı. O zavallıya suçsuz yere kontr denmiş ve ceza verilmiş. O zavallı, obasına dönünce onu belli bir işe almamışlar ve kimse onunla konuşmamış. Artık bilakis duygu ve düşüncelerini açabildiği rus başhekimle tanışması ona büyük bir neşe olmuştu. Ben kendimden de biliyordum. O zamanlarda kontrların çocuklarıyla içinde kötülük olmadan konuşan kimse bulunamıyordu. Zavallı ben, insan gördüm mü sesim konuşamazdım.

Başhekim "Devam edin." dedi. Askak-Kontr keyifle "neye?" diye sordu. Başhekim "Kimin hakkında konuştuysanız onun hakkında konuşun." dedi.

Askak-Kontr "Hee! Doğruyu söylemek gerekirse ben Oyun Dançay'ı görmüş değilim. Dançay hakkındaki şeyleri Oyun-Lündüp anlatmıştı, ben size sadece dinlediklerimi anlatayım. Oyun Dançay, Tuva Devrimci Halk Parti'sinin üyesiymiş, bunu düşününce kendisinin Salçak Toka'nın işbirliği yaptığı dostu olduğu hususunda münakaşaya yer yok. İnsanın alacası içinde, yılanın alacası dışında olur. Bilmem Salçak Toka kendi içinden ne düşünürdü. Dançay bazen Salçak Toka'nın düşmanıymış. Onlar kediyle köpek gibiymiş. Maksim Gorki hangi yıl ölmüştü? Sanırım 1936 yılıydı. Salçak Toka, o yıl Dançay'ı Tuva Arat Respublika'nın genel ödülü olan devlet nişanıyla

ödüllendirmiş. Oyun Dançay'ı milletin ve devletin önünde halis niyetle çalıştığı için en büyük nişanla ödüllendirmiş. Her zaman yarar gösteren bir kişiyi ödüllendirmeliydi."

Sessizlik. Hasta insanların uyuduğu sessiz gece. Görevli hemşirenin başhekimi rahatsız endişelendirmeden oturduğu sessiz gece. Benim akıllandığım sessiz gece. Rüyamda görmeyeceğim gizleri dinlediğim sakın gece. Yuriy Davıdoviç'in dinlemediği şeyleri dinlediğim sessiz gece. Ben onların önüne bir tabak yemiş koyup dışarı çıktım. İlk olarak bir kadın hastanın yattığı odaya göz attım. Sessiz bir geceydi. Yakınında uyuyan erkek hastanın odasını yokladım. Köşedeki bir odada üç ihtiyar aralarında fısıldaşıyordu. Yanlarına yürüdüm. Beni fark edincesustular. Onları rahatsız etmemek için odadan çıktım.

Çalışma odama yaklaştım. Geveze adamla doktor aralarında gülüyordular. Ben içeri girdiğimde sustular. Beni görünce susmuşlardı. Başhekim "Beklediğimiz kişi geldi." dedi. Askak-Kontr "Görüyorum." dedi. Başhekim "Konuşmanı tamamla." dedi.

Askak-Kontr anlatmaya devam etti: "Nerede kalmıştım ki!.. Hatırladım. Oyun Dançay partinin ve devletin hizmetine girmiş. Tuva Devrimci Halk Partisi'nin Merkezî Komitesi'nin başkanlık divanı olmuş, Tıva Arat Respublika'nın hükümet olmuş. Oyun-Lündüp bunların 1932-1937 yılları arasında olduğunu söylemişti. Hiçbir şey unutmayan bir heliğdi. Her şeyin akına aka ak karaya kara deyip silahlı adamlara yakalatana kadar Oyun Dançay'ın mevkisi yüksekmiş. Dançay'ın hakkında konuşunca onun hangi yıllarda nereye gittiğini, ne yaptığını açık seçik söylemezsem hiç inanmayacağınız için Dançay'ın kısa özgeçmişinin önemli yıllarını anlatmalıyım.

Sayın hekim! Bana kıymayın lütfen. Küçüktüm. Yeni yetme oldum. Gençtim. Yabanî hayvana gem vururdum. Başına hiç gem vurulmamış hayvan böğürürken nasıl da düşmekten korkmazdım. Cesurdum. Dağ keçisi avlardım. Hiçbir sarp kayalıktan korkmazdım. Ayağım kaysa kayalıklardan yuvarlanıp öleceğim yerlerde dağ keçisi avlardım. Sarp kayalardan yuvalanıp

ölmekten korkmazdım. Ben artık daha başka bir şey anlatamam sayın doktor. Oyun Dançay hayatı haddinden fazla korkunç. Tañdı Tuvasının en iyi, en akıllı en ağırbaşlı insanları o kanlı hadisiye şahitlik etmişler. Dançay'ın çektiği acıları anlatacağım, ondan sonra çıldıracağım. Evet, Dançay'ı kurşuna dizmişler."

Bağışla Hayıran.

Sessiz gece. Daha önce duymadığım şeyleri dinlediğim gece. Yazgımla yüzleştiğim sessiz gece. Başhekim "Yanına katıp ağıla ulaştırır." dedi. Askak-Kontr "Doğrusunu söylediniz, sayın doktor." dedi. Yuriy Davıdoviç "Dançay'ın şu anda nerede yaşadığını biliyor musunuz?" diye sordu. Askak-Kontr devam etti: "Sayın doktor, ilk önce dinlediklerimi anlatayım. Her halkın tarihinde çeşitli kutlamaların özel günleri vardır. Her halkın tarihinde kanlı ölümlerin vuku bulduğu musibet dolu günler de yine aynı şekilde mevcuttur. Oyun Dançay'ın kurşuna katledildiği gün alıp yürüdüğü günlerin en gaddarcası, caniliklerin en büyüğünün vuku bulduğu günlerin en canicesidir.

Tüm Tuva tarihindeki kanlı günlerin en en kanlısı, gaddarlığın yaşandığı gündür. O gün halka açık mahkemede yargılanarak kurşuna dizilen Dançay'ın idam edildiği gündür. Ben yalnızca Dançay hakkında konuşuyorum. Onunla birlikte kurşuna dizilen başka insanlar da var ancak Oyun-Lündüp onlarla alâkalı bir şey anlatmadı. Sayın doktor, beni dinleyin. Sesim titriyor, kemiklerim etimden sıyrılacak gibi oluyor. Başkent Kızıl şehrinde bulunan özel açık mahkeme yapılmış. Ayrıca halk kulübünün sinema salonunda düzenlenmiş. İnsanların sinema izleyerek dinlendiği kulüpte halk düşmanlarının yargılanması yapılmış. Bu rezilce bir şeydir. 13 Ekim 1938'te Tuva Arat Respublika'nın yüksek yargının özel açık mahkemesinin heyeti Oyun Dançay'ı kurşun dizme ağır cezası kararını vermiş. Bu ağır hüküm verilmiş. Hayıran, bağışla. Lündüp-Heliñ hiç yalan söylemezdi. 16 Ekim 1938'te geceleyin Agar Elezin'de Dançay'ı kurşuna dizmişler. Onunla birlikte canını almışlar. Hükümetin üyeleri de aynı gece kurşuna dizilmiş. Onların hepsini tek toplu mezara gömmüşler. 16 Ekim 1938 tarihi, Tuva tarihine suçsuz insanların katledildiği kanlı gün olarak geçmiştir. Kurşuna

dizilen Dançay'ın kanı kara toprağa akmış. Sayın doktor! Artık siz mukayese edin. Evvela, böyle genel kurul olur mu? Böyle mahkeme olur mu? Halk düşmanlarının kökünü kurutma mücadelesini Salçak Toka'nın başlattığını tekrar söylemiş olayım.

31 Ağustos 1938'ten başlayarak aynı yılda 3 Eylül'e kadar süren Devrimci Parti'nin Merkezî Komitesi'nin üçüncü genel kurulunda Devrimci Halk Partisi'nin genel sekreteri Salçak Toka dehşet verici özel raporunu duyurarak tüm Tuva'ya çağrısını yapmış: -Yoldaşlar halk düşmanı, feodal ve dinci, karşı devrimci Dançay, Çurmit-Dajıların bir kısmı ve kalıntılarına karşı amansız, sarsılmaz bir mücadele yürütmekte, o işbirlikçileri bozguna uğratmakta eli tereddüt etmeyecek kan dökmekten korkusu olmayan devrimci kadrolar hazırlıyoruz.- Mavi gök şahit olsun! Ömrümce böyle korkunç bir hüküm duymadım. Kahretsin ki halk düşmanları cezaevinde hâlâ sağken onların canını alma, çoluk çocuğunu yok etme kararı Salçak Toka'nın emridir.

Tuva'da yürütülen siyasî terörü devrimci halk partisinin yönettiğini bu partinin başında Başkan Toka'nın oturduğunu körler bile görmüş, sağırılar bile duymuş. Bunlar benim asılsız sözlerim değildir. Bunlar yazılı, ayrı ayrı belgelerdir. Şaşırdığım tek şey, Lündüp-Heliñ'in sözleriyle o dönemin belgelerinin tamamen uyuşmasıdır. O, çok zekî bir heliñdi. Sayın doktor, bağışlayın. Tamamlayayım. Tuva'da çok güçlü hukukçular var, onlar şimdiye kadar halk düşmanları yok etme politikasının terörünü kimin yönettiğini açıklamaktan korkuyorlar, bu da ilginç bir durumdur. Tuva halkının o zamanki sevgili lideri Başkan Toka'mış. O, o zamanlar halk düşmanlarını katlederken bir kahramanmış."

Yuriy Davıdoviç "Halk düşmanlarının kalıntısı ne demek?" dedi. Askak-Kontr şöyle dedi "Sayın doktor! Beni can kulağıyla dinleyin. Siz bir büyükşehirli insanısınız, soyu sopu lafını yanlış anlamışsınız. Bu mavi göğün altında yaşadığımız aydınlık yeryüzümüz var.

Bu yeryüzünde yaşayan her şeyin kökü vardır. Keçinin oğlağı olur, koyunun oğlağı olur, ineğin buzağısı olur, kısırağın kulunu olur, sağmal ineğin buzağısı olur. Dişi devenin köşeği olur, dişi geyiğin maralı olur, dişi eşeğin

sıpası olur, dişi köpeğin eniği olur, ben biraz yanıldım. Ben size Tuvaların besici halk olduğunu, dokuz İnsan da uzun nesillidir. Erkek çocuğu kız çocuğu belirli bir çağa geldiğinde evlenir. Karı koca olan insanlar çoluk çocuğa, akrabalara sahip olur, insanların dahası eşi dostu olur. Bu tüm çoluk çocuk ve akrabalar insanların doyu sopy olur. Eğer bir kişi halk düşmanı olmuşsa o kişinin tüm evlatlarını, kardeşlerini ve soyunu sopunu takip edip ve yok etme siyasetini parti mensupları yürütmüş. O kalın devrimci partililerin başkanının Salçak Toka olduğunu tarihî belgeleri, gazeteleri yazmış. Bu çok gizli bir durumdur. Benim bu anlattıklarım burada kalsın. Kötülükler ötede dursun." dedi. Başhekim, gevezeyi dikkatle dinledi. Askak-Kontr'un tek soruyu derinlemesine yanıtlaması Yuriy Davıdoviç'in hoşuna gitmişti, Yuriy Davıdoviç ona uyum sağlayıp hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranıyordu. Ben kendim, Askak-Kontr'un anlattıklarını öğrenim gördüğüm ders olarak kabul ediyordum.

Keyif. Keyifli gece. Kişiyi bilmediklerini öğreten keyifli gece. Yuriy Davıdoviç "Dançay'ın soyundan sağ kalan var mı?" dedi. Askak-Kontr "Dançay'ın akrabalarından sağ kalan kimse yok. Lündüp onlarla ilgili bir şey anlatmadı. Erkek kız çocukları beterin beterini yaşayarak büyümüşler. Onların eğitim hakkı ellerinden alınmış. Onların adları soyadları bile aileleri sebep gösterilerek tüketildi. Onlara kontr babanın soyundan gelenler gözüyle bakılmış. Hatırladım. Dançay katledildiğinde tam kırk beş yaşındaymış. Ufak kızı Saysuu on yıl on on yaşından on sekiz gün almış çağındaymış. Bu sözler de Lündüp-Heliñ'e aittir. Gerçek mi yalan mı olduğunu ben nereden bileyim. Dançay'ın hanımı daha önce ölmüş, beş küçük çocukla kalmış.

Halka açık mahkemede aldığı cezaya göre Oyun Dançay'ı gece vakti katletmişler. Kurşuna dizdikleri Dançay'ın kanını Elezin'de dökmüşler. Öldürülen Dançay'ın gizli mezarına insanlar gidememiş, silahlı askerler oralardan yaya geçirmezmiş. Şimdilerde o çukurları ot kaplamış. İnsan kanı akıtılan yerin tehlikeli olduğu söylenir. Duyduklarımı anlattım. Sayın doktor! Benim bu anlattıklarımı kimseye anlatmayın. Tek ricam budur. Japonca da bilmem. Japonya'ya da gitmedim. Bana Japon işbirlikçisi olduğum iftirası atılarak halk düşmanı olduğum şeklinde hükme varıldı. Sekiz yıl kaybettim.

Susız yere ceza çekip atalarımın yurduna sağ salim döndüm. İnsanın ruhu büyüktür sayın doktor."

Kan... İnsan kanı. Masum insanın kanı. Halk düşmanı sayılarak kurşunlanan insanın kanı. İnsanları kurşuna dizdiren kişileri korkutacak gece. İnsanları bir şeyi hatırlamaya zorlayan sakin bir geceydi. Yuriy Davıdoviç yeryüzünde insan kanının ilk kez ne zaman döküldüğünü anlattı. Askak-Kontr ile ben, başhekimin anlattıklarını dinleyince ne yapacağımızı bilememiştik. Kimi lkeler kimi bilim insanları başhekimin o anlattıklarını çok önceden bildiğinden bizim muhterem başhekimimiz kanla ilgili sıradışı bir konuşma yaptı: "Bu geçmişte yaşanmış bir hadisedir. Tanrı yeryüzünü yaratınca erkek olarak Adem'i kadın olarak Havva'yı yaratmış. Onların büyük oğluna Kâbil, küçük oğluna Habil derler. Habil besicilik yapar, Kâbil iftilik yaparmış. Gz gelince Habil'in koyunlarında doğan kuzular çoğalır, Kâbil'in tarlalarında olgunlaşan ekinler sallanırmış. Ağabey kardeş tanrıya hürmet gösterelim diyerek tanrıya semiz bir kuzu, bir çuval tahıl ikram etmişler. Tanrı sunulan semiz koyundan memnuniyet duymuş. Bu yüzden Kâbil öfkelenip kardeşini kıskanmış. Öfkeye kapılan Kâbil bir çapa alıp kardeşi Habil'in başını yararak öldürmüş. Yeryüzünde o zaman ilk kez insan kanı dökülmüş. Tanrı, insan öldüren Kâbil'i yargılamış. Kudretli tanrı, hayatı boyunca ordan oraya gezip savrulmakla cezalandırdığı Kâbil'in görünür bir yerine damga basmış. Ağabeyi Kâbil, kardeşi Habil'i öldürdüğünde babaları Adem ile anneleri Havva sekiz yüz yaşındaymış. Aslında onlar dokuz yüz otuz yaşında ebedi uykularına yatmışlar. Çocukları yaşamaya devam etmişler."

Kan. İnsan kanı. Habil'in kanı. Dançay'ın kanı. Başhekimin anlattıklarını dinlerken doğal olarak akla bunlar geliyordu. Adem ile Havva'nın nasıl nasıl bir hayat sürdüklerini sormayı düşündüm, cesaret edemedim. Onlar sanki Ödügen taygasında yaşamışlardı. Halk düşmanları Ödügen taygasında yuvalanmıştı diye boş bir düşünceydi. Adem ile Havva'nın başka bir yerde yaşadıkları da biliniyordu. Bir anadan olma Kâbil ile Habil düşman olmuş,

birisi diğèrinin canını almıştı. Toka ile Dançay'ın birbirine düşman olduğunu bundan dolayı zorlanmadan anlamıştım.

Güçlü düşman zayıf düşmanı yenermiş. Tek şey açıkça anlaşılmamıştı. Yuriy Davıdoviç'e sormaya cesaret etmedim. Tanrı, insan öldüren Kâbili niçin sağ bırakmıştı? Eşi ölen beş çocuklu Dançay neden kurşuna dizilmişti? Başhekimin masalsı konuşmasını dinlerken şaşırıp kalmıştım. Yuriy Davıdoviç'in anlattıklarını dinlerken aydınlık yeryüzünde yaşama isteğim artmıştı. Meğer o anlardan önce insan için hangi şeyin kıymetli olduğunu bilmiyormuşum. Aydınlık yeryüzünde en değerli şey insan hayatıymış. O zamana kadar onu nasıl olurdu da bilmezdim. İmkânım o kadardı. Öğrenememiştim. Şöyle böyle birkaç gazete okumuşluğum vardı. Kalın kitaplar okumamıştım. Kaba saba şekilde büyümüş bir kimseydim. Yuriy Davıdoviç gözlerimi aydınlatan güneş gibiydi.

Şüpheli. Çok şüpheli. Anlatılanlar gerçeklerle uyuşmayan şüp heli şeylerdi. Yuriy Davıdoviç, Askak-Kontr'un sözlerini ihtiyatla dinledi. Ben kendim Askak-Kontr'un anlattıklarına tamamen inandığım için sesim bile çıkmıyordu. Bilim insanı olan başhekim, ağzı laf yapan amcanın anlattıklarının gerçeğini yalanını kontrol ediyor gibiydi. Askak-Kontr'un Dançay hakkında anlattıklarını yeniden kontrol etmeyi düşündüğü gözlerinden dahi belli oluyordu. Yuriy Davıdoviç, Askak-Kontr'u denemek için şöyle sordu "Yalan söylemiyorsunuz değil mi?" Askak-Kontr "Ne yalanı söylüyormuşum? Ben insan kandıran biri değilim." dedi. Başhekim "Dançay hakkında bir şeyler daha anlatın." dedi. Askak-Kontr'un öfkeli olduğunu düşünmüştüm. Ama Askak-Kontr mutlu olmuştu. Askak-Kontr göğsünü şişirek nefes alıp şiş parmaklarını çıtlatıp çekik gözleriyle neşe içinde bakıp kısa burnunu gerneştirip çekip siyah sakalını sıvazladı. Ben hissetmiştim. Başhekimle bu hatip amca yeminleşip o andan sonra bir araya gelmese benim için çok büyük zarar olurdu.

Askak-Kontr "Yine anlatayım." dedi. Ben onların şaşırtıcı konuşmalarını dinlerken Tuva'da ve tüm dünyada neler yaşandığını da tek tek öğreniyordum. Ben kendim Askak-Kontr'un halk düşmanlarıyla alâkalı

söylediklerini tekrar tekrar dinlemek istiyordum. Büsbütün "Bu adam babamı görmüş müdür?" diye düşünüyordum. O adama babamla ilgili soru sormadım, eğer ben halk düşmanın kızı olarak bilinsem Yuriy Davıdoviç'in beni hastaneden uzaklaştırabileceğini hissediyordum. Kendimle ilgili hiç kimseye bir şey söylemiyordum.

Askak-Kontr yeninden anlatmaya başladı "Oyun Dançay Tuva halkının akıllı, bilgili ve çok iyi bızaançı çalan evladımış. Özellikle o at başlı bızaançıyı eline alıp çalınca göç eden yüzlerce kara turna toplaşmış. Onun bızaançısının sesi, buzağısını yanına yaklaştırmayan ineği bile ağlatmış ve o inek tosladığı yavrusuna yeniden şefkat göstermeye başlayıp onu emzirirmiş. Oyun Dançay söylediği türküyle insanları kendine yakınlaştıran harika bir urgancıymış. Onun en sevdiği eşyalar at başlı bızaançısı ve öküzün dövülmüş boyun derisinden yapılma siyah urganıymış. O urganda ip olmadığı söylenir. Oyun Dançay tan vaktinde güzel atına binip Çeder bozkırına gidince oranın cerenleri bir yerde toplaşmış. Sayın doktor, farklı anlattım gibi. Nereye kadar gelmiştim. Hatırladım. 1934 ile 1937 yılları arasında Tuva Arat Cumhuriyeti'nin devlet bankasının genel müdürüymüş. O yıllarda Tuvanın millî parası, Sovyetler Birliği'nde basılmış. Oyun Dançay o zamanlar bastırıldığı Tuva paralarına adını koydurduğunu Lündüp-Heliñ demişti. Oyun Dançay paralara kendi adını önceleri Moğol harfleriyle en sonunda lama Lopsaŋ-Çinmit'in hazırladığı Tuva harfleriyle yazdırmış. Sayın doktor, dikkatle bakın. Oyun Dançay ismini Latin harfleriyle mi bastırmış? Tanrım Hayırakan bağışla. Başka bir şey anlatamam." Askak-Kontr bunları söyledi ve siyah sakallarını sıvazladı. Sanki korkunç bir şeyden korkmuş gibiydi; sesi, çenesi titriyordu. Yuriy Davıdoviç bana mânâlı baktı. Kalkıp termostan kahve doldurdum. Kahve içerken gülüyordular. Yuriy Davıdoviç "Oyun Dançay'ın sonu ne oldu?" dedi.

Askak-Kontr "Sayın doktor, beni dinleyin. Oyun Dançay her şeyden önce bir insandı, eşi benzeri olmayan biriymiş. Oyun Dançay evli barklıymış. Karısı Oyun Dijitmaa imiş. Bu kadın beş erkek ve üç kızın annesiymiş. Zavallı Dijitmaa 6 Haziran 1936'da son nefesini vermiş. Önce bir oğlu hemen vefat etmiş, ondan sonra kendisi de ebedî uykusuna yatmış. Oyun Dançay o zaman

çok küçük beş çocukla kalmış. Diğer çocukları mı? Bir oğlu küçücükken ölmüş. Bir kızını evlatlık vermiş. Onun kalan kısa hayat hikâyesini anlatamayacağım, o kısım devlet sırlarıyla ilgilidir." deyip konuşmayı kesti.

Bence Askak-Kontr'un bu kısa konuşması başhekime ilginç bir tarihten bir kesiti başka türlü tanımlatmıştı. Karşımdaki o amcanın anlattığı korkunç şeyleri dinleyince öz babamın hayatını hatırlattığı için onun anlattıkları sadece bana ve başhekime ilgi çekici geliyordu, başka insanlara yaramazlık olarak görünebilirdi. Yuriy Davıdoviç bilim insanı olduğundan ötürü Askak-Kontr'un bu anlattıklarını sakince dinliyor, anlatılanlardan Tuva'nın korkunç tarihinin en felaketli, en iftiralı ve en kanlı döneminin ağdını dinliyordu. Başhekimin büyük bir şehirden Mugur-Aksı'na gelip Askak-Kontr'un öğrencisi olduğunu fark etmiştim. Askar-Kontr'un kapkara gözlerindeki yarışmayı kazanan kişi ateşi, bana gecenin yıldızlarını anımsatmıştı. Yuriy Davıdoviç "Oyun Dançay'ın çocuklarının adlarını biliyor musunuz? " dedi.

Askak-Kontr "İlk oğlunun ismi Kurbaa, büyük kızının Handıjaa'yymış, bir oğlu Çağapool'muş, küçükken hayatını kaybeden Kañ-ool'muş, evlatlık verilen kızı Ak-kıs'mış, Rusça bilen kızı Say-Suu, en küçük oğlu Mayıs'sa kendisinin ardından ölen oğluymuş. Hepsi beş oğul üç kız çocuğuymuş. Ben onları görmedim. Bunlar da Lündüp-Heliñ'in sözleridir. Demin anlattım. Oyun Dançay, eşi otuz yedi yaşında hayata gözlerini yumunca beş çocuğuyla kalmış." dedi. Başhekim "Bir evde mi? dedi. Askak-Kontr "Hayır, sayın doktor. Oyun Dançay Hem-Beldirin'de ahşap ev yapmış. Borbak-Arıg, Hem-Beldiri, Vilanı, Belotsarck, Kızıl bunlar bizim Tuva'mızın başkentinin farklı zamanlardaki adlarıdır. Şimdi Kızıl diyorlar. Ev inşasında kullanılan direkleri öküzlere yükleyip yuvasını kendisi inşa etmiş. Oyun Lündüp-Heliñ'in anlattıklarına göre o mekân bugün dahi duruyormuş. Kızıl kentinin Şetinkin ve Kravçenko caddesindeki 20 numaralı evmiş. Karısı o sekiz pencere evde ruhunu teslim etmiş. Oyun Dançay o ağaç evde öksüz kalan çocuklarıyla yaşayıp giderken silahlı adamlar onu tutuklayıp çocukları ağlar halde bırakmışlar. Ben korkulu bir kalp, merhametli bir gönül taşıyorum. Ben yaşamak istiyorum. Dahasını anlatmayacağım." diye konuşan Askak-Kontr kısa saklını sıvazladı.

Yuriy Davıdoviç "Ne demişti acaba?" dedi. Oyun Dançay - çocuklarım- deyince silahlı adamlar ona gülmüş. Başhekim yineledi "Ne demişti acaba? –dedi. Askak-Kontr devam etti "Bızaançı sazımı alayım." dedi. Başhekim "Bızaançıya ne oldu peki?" diye sordu. Askak Kontr, "Silahlı adamlar –Cezaevinde igil çalınamaz.- diyerek küçük çocukların gözünün önünde bızaançıyı unufak edip Oyun Dançay'ı evden dışarı çıkarmışlar. Ondan beri Oyun Dançay evine dönmemiş." dedi.

Otuz Dördüncü Bölüm

Alındaki Yara

İyeli yerler vardır derler. Bence Rus hekim, Askak-Kontr'a uyum sağlamıştı. Ben, bir defasında Askak-Kontr'un iyeli yerlerle ilgili anlattıklarını dinledim. Etraf sessiz sakin olunca, Askak-Kontr odama gelince başhekimin yalnız olduğunu anlıyordum. Yine akşam olmuştu. Yine sohbet için müsait zaman gelmişti. Üçümüzün yeniden küçük odada bir araya gelme vakti çatmıştı. Çay içelim, deyip sütlü şakayık çiçeği çayından kupa bardaklara doldurup Yuriy Davıdoviç ve Askak-Kontr'u davet ettim. Ben gündüz kullandığım iğneleri emayeli bir tencerede sıcak suyla dezenfekte ediyordum.

Sessizlik. Yuriy Davıdoviç, "Siz Dançay'ı hiç gördünüz mü?" dedi. Askak-Kontr mutlu olmuştu "Gördüm sayın doktor." dedi. O amcanın konuşmak için bir bahane bulduğuna canı gönülden sevindiğine kurnaz gözleri şahitlik ediyordu. Ben kendim onun masalsı sözleriyle sarhoş oluyordum. Yuriy Davıdoviç "Nerede gördünüz?" dedi. Ah, ben iyi bir kayıkçıydım. Çok da iyi çalışırdım. Kızıl şehrinin yanındayakınında bir ağaç fabrikası vardır. Kayık, oranın yakınında tutuluyordu. Bir defasında kayığı sahile götürüp tokmak kazıklara zincirle bağlamıştım. Tekrar söyleyeyim. Kayığı tek başıma bağlamıştım. Ulu-Hem'in sol yakasındaki Rus ilkokulunun yanındaki kısma bağladım.

Müdürüm bana üç gün izin verdi. Hemçik'in kıyısında yükselen Horum-Dag denen yerde teyzem yaşıyordu. Annemin ablası, oralı bir kişiyle evliydi. Merhum babam, onlardan her yıl hububat alırdı. Onlar son olarak Oyunlar

obası Eleges'e göç ettiler. Teyzemler o zaman Eleges'in sağ yakasında yaşıyordular. Yazın nehir kıyısında rahat yaşıyordular. Teyzem bana peynir, çökelek, terayağı verdi. On hatırlamamdan, ziyaret etmemden çok mutluydu. Yaya yürüyordum. Gün batıymıydı. At yolundan ilerliyordum. Güneş sanki dağın başına oturmuş gibiydi, kıpkızıl ışınları Ulug-Hem'i ok gibi geçiyordu.

Gün battı. Hava karardı. Maŋgan-Elezin'e dikkatle ilerlerken bir yerde kızlar gülüşüyor erkekler eğleniyordu. Halk oraya Anggı-Anggı der. Manggan-Elezin ve Agar Elezin'e Albıslar obası denilegelmiştir. Önümde kocaman bir beyaz çadır göründü. İçeri girdim. Mögen-Büren'li İrgitlerden Holuraaş-Ham ile Elegesli Oyunların Kilçeŋ-Ham içki içiyordu. Aralarında duran büyük içki sürahisi bakır tıpayla kapalıydı. Güzeller güzeli bir kız gümüş kadehe içki doldurup bir ona bir ötekine sunuyordu. O güzel kız kızıl kemerliydi, kemeri muhtemelen kalın kumaştan yapılmıydı. Mavi ipek giysiliydi ve başında taçlı bir börk vardı. Yürürken ayakları yere değmiyordu. Sanki bugün gibi. O güzel kız -Acele etmeyin. Burada beraber olacağız.- deyip kayboldu. Çok güzel parmaklar görüdü ve bana çay dolu bir kâse sundu. Bir baktım ki önüme alçak bir masa koymuş. Masanın üstünde börek çörek ve haşlanmış et olan tabaklar vardı.

Albısların beyaz evi. Maŋgan-Elezin'in tüm albıslarının eğlendiği beyaz ev. Ömrüm boyunca böylesi büyük bir ev hiç görmemiştim. Gözlerime inanamıyordum çünkü o beyaz evin içinde türlü türlü rengârenk elbiseler giyinmiş, şaşırtıcı börkler takmış, uzun mu uzun burunlu ayakkabılar giymiş ve kimisi bez kimi ip kemer takmış büyümlü varlıklar görölüyordu.

Toplantı. Büyük toplantı. Ölülerin ve dirilerin büyük toplantısıydı. Onun büyük bir kutlama mı büyük bir buluşma mı olduğunu ayırt edemiyordum. Azaların beyaz evinin batısında memur kişi yumuşak ve tok sesiyle şöyle seslendi: Albıslar! Şeytanlar! Şulbuslar! Diireŋner! Buktar! Kiji-bürüster! O mübaşirin seslenişini duyan kısım kısım büyümlü varlıklar azaların beyaz evine içkilerle mezelerle, yiyeceklerle, hediyelerle gelip dört yana oturanlar Çes-Haaylıg büyük varlığa baktılar. Bir gurup, Çes-Haaylıg varlığın yanına gidip hemen çıktılar. Kara büyümlü azaların beyaz evinde gördüm.

Çes-Haay bazen üç gözlü, bazen bakır kulaklı bazen gümüş küpeli oluyordu. Onun giydiği kıyafetin rengi tam anlaşılmıyordu. Çes-Haaylıg, "Dostlarım!" deyince iki kam içeri girdi. Birini hemen tanıdım. Bizim Möngün-Tayga halkının ulu kamı İrgit-Holuraaş idi. Dikkatle baktım! Holuraaş-Ham'ın ta kendisiydi. Ama onun da ayakları yere değmiyordu bazen elleri görünür bazen ayakları görünürken havada asılı gibiydi. Ben onu kesinlikle tanıdım. Onlarsa bana dikkat etmemişti. Gururlandım çünkü kamlar, albısların büyük toplantısını yöneten Çes-Haay varlığın yanına oturmuşlardı. Bir kam daha geldi.

Gelen Oyunlardan Kilçen-Ham'dı, Çes-Haay, kamla samimiydi. İzliyordum. Möngün-Tayga'nın kamı Holuraaş-Ham o Çes-Haaylıg varlığa bir vaşak postu, bir pars postu ve bir kurt postunu elleriyle kaldırıp sunarak bağlılığını bildirdi. Çeder bozkırının kamı Kilçen-Ham bir samur postu, bir porsuk postu ve bir as postu iki eliyle sundu. Beyaz şatoda daha başka neler yaşandığını fark etmedim. Ben keçe halının üstünde oturuyordum kâh havada asılı duruyordum kâh çıkıp gitmek istiyordum ama çıkış kapısını bilmiyordum. O albısların büyük toplantısında eğlence başlamıştı. Azaların beyaz evinin doğusunda dokuz batısında dokuz er memurlar ses yükseltip türkü söylemeye başladı. Onların ayakkabılarına baktım sanki onlar da havada asılı gibiydi. Albıs sanatçılarının bir türküsünü hâlâ unutmam.

Size ayırdığım şey

Boz renkli mataradır

Size sunduğum şey

Turkuaz renkli ipek kurdeldamdır

Size sunduğum şey

Sarıya çalan kızıl mataradır

Size sunduğum şey

Süt renkli ipek kurdeldamdır

Şarkıcı memurlar. Mağan-Elezin'in şarkıcı memurları. Mağan-Elezin'de albısların şarkıcı memurları. Bir baktım ki başköşede oturan üç gözlü Çes-Haay, altın kadehi dudaklarına değdirip göğsüne doğru saçtı ve

gecenin tüm uzay yıldızları ve ışıklı ayı açığa çıktı. Albısların evi adeta büsbütün uzay olmuştu. Fark ettiğim bir şey Çes-Haay bir şey söylemeden önce bazen Kilçeñ-Ham'n bazen Holuraaş-Ham'a danışıyordu. Kendi bölgenin ulu kamıyla ve Möngün-Tayga'mla kıvanç duyuyordum. Kudretli Çes-Haay "Şarkıcılar!" dedikten sonra albısların beyaz evinin batısında yüz şarkıcı kız göründü. Ben onların giydikleri giysilere bakarken o aralıkta tayga tarafından çıktılar, rengârenk çiçekler salındı.

Şarkıcı kızlar seslerini yükselttiler:

Tan atar mı atmaz mı?

Ağarır mı karanlık

Akşam olur mu olmaz mı?

Merak eder dururum

Burnu bakırdan olan yaratık heeey diye bağırdı. Albısların beyaz evinin şarkıcı kızları yok oluverdiler. Sayın doktor onların nereye gittiğini, nereye saklandığını anlamamıştım.

Albısların Manggan-Elezin'deki beyaz evinde olan büyük toplantı. Albıslar hükümetinin beyaz evdeki büyük toplantısı. Albısların büyük toplantısını; ciddî, bakır burunlu, üç gözlü, darmadağınık sarı sakallı, bakır tırnaklı, ünvanı Çes-Haay olan bir canavarın yönettiğini gördüm. Çes Haay, gümüş kadehteki içkisini yaklaştırdığı sarı sakalını sıvazlayarak mağrur hâlde şöyle dedi: Düşüncelerinizi, hatırladığınız önerilerinizi açıklayın. Gündüz yaptığınız işleri gece gözden geçirin. Şuan gece vaktidir. Gece yaptığınız işleri gündüz gözden geçirin. Gündüzleri Maḡgan-Elezin'in içinde gizlenin. Uygun zaman geldi. Çes-Haay üç gözlü başını eğince bir yaratığa dönüştü "Ben Çeder bozkırından yedi sarı azanın temsilcisiyim. Adım Şuudañ aza, davacıyım. Tangdı daḡının karlarını, buzullarını ve temiz sularını bağışladığımı biliyorsunuz. Taḡdı daḡının içinden akan şifalı su, Çeder bozkırının altından ilerleyip Hovay yaylasındaki bulaktan fişkıarak çıkar. Bu şifalı su, Başkent Kızıl'dan dokuz kilometre ötede çıkar. Bizim atalarımız, bu şifalı suyu olan yere Aldın-Bulak diye isim vermiş. Aldın-Bulak'ın şifalı suyundan içen zayıf hayvan semirip toparlanır. Altın Bulak'ın suyuna giren hasta insan tamamen iyileşir. O şifaya erişen insanın bulaḡa ulaşan insanın

kalbi, dalağı, böbreğı, ciğeri... her şeyini temizleyen kutsal kaynaktır. Bir âmâ Altın Bulak'a girse görmeye başlar, sağır girse işitmeye başlar.

Ben hiç yalan konuşmayan bir çocuğum. Aldın-Bulak'ın şifalı suyunda bazen insan kanı görünüyordu, kül renginde kesik insan başları da görünüyordu. O kül rengi başlarda tüfek kurşunlarının delik deşik izleri duruyordu. Bir keresinde geceleyin Aldın-Bulak şifalı suyunun yakına gitmiştim. Oradaki kırdan bir gurup duruyordu. Onlardan birinin gözlerindeki suçluluğu gözlerimle okudum. Tüfekli askerler de oradaydılar. Elleri arkalarında kavuşturulup ağızlarına bez sokulmuş insanlar uçurumun kenarında dizili hâlde idiler. Bir kişi, asker giyimli bir adam ağzına soktuğu bezi çıkarınca şöyle söyledi: -Ben Oyun Çıranday oğlu Dañçay'ım. Beni öldürmeyin. Hayatım boyunca altın madeninin ağır işinde çalışan halkıma yararlı bir insan oldum. Öz yurduma sıradan bir insan olarak yarar sağladım. Bağışlayın. Eşim vefat etti, göçüp gitti. Beş küçük evladım evimde öksüz kaldı. Erdemli hükümetim. Faziletli yasam! Devrimci partim! Canımı bağışlayın. Öksüz çocuklarımla ağıdını duyuyorum. Öksüzlerimi kendi ayaklarının üstünde durabilir hâle getireyim." Bunları söyleyen alında yara olan kişi birden kayboldu. O "Albısların büyüğü albıs! Size hizmet ettim." diyerek bir görünüyor bir kayboluyordu. Bir kulağı boynussuz, nedense kulağının üstü ısırılmış. Bir kulağı at toynağını anımsatıyordu, o kulağın içinde başında kıvılcımlar olan ince ince sarı kıllar vardı. Elleri ayakları net görünmüyordu. Bir yerden tiz bir gülme sesi duyulduktan sonra Çeder'in azası Şuudañ ortalıktan kayboluverdi.

Çes-Haay üç gözlü başını eğince bir canavara dönüştü. Adım soyadım İrlaar-Çüsük. Sizi uyum sağlıyorum. Biliyorsunuz, Eleges ağzının altında Kızıl Havak'ta yaşıyorum. Erkek albıslar beni görünce çoklukla rahatsız olur. Siz beni görünce gülümsüyorsunuz. Sizden korkuyorum. Siz Çes-Haay bana bir soru sorarsanız elbette cevaplarım.

Sormazsanız giderim. Bana bir şey sormuyor musunuz? O hâlde tek şey söyleyeceğim. Kızıl-Havak'a tırıs giden doru atıyla gelen siyah şapkalı, yeşil ipek giysili bir kişi var. O adamın bindiği at, çoğu zaman kartal gibi uçar

gider. Onun adı soyadı Sat Çurmit-Dajı'dır. Hiç kimseyle konuşmaz. Çocuklarımı gördün mü? diye sorar. Başka bir söz etmez, atından inmez. Eyerinin üstünde oturup sağa sola bakar. Çocuklarının adlarını vermez. Bir bakarsın ki tırıs giden atıyla Ulug-Hem'i uçup geçip Bayan-Kol'a ilerliyor. Onun tırıs giden doru atı uçup gidip Mangana-Elezin'de varınca bir yerde kaybolur. Her yaştan erkek albıslar bana çok turalaar çüve?

Bu yüzden Çurmit-Dajı bana sadece çocuklarını sorup ansızın yok olur. İnsan ölür, ruhu ölmez derler. Çurmit-Dajı uzun zaman önce vuruldu, kabri bile bulunamadı.- dedi. Omuzları görünüyordu. Omuzlarının üstünde iki tane kara kuzgun oturuyordu. Başka bir yeri görünmüyordu. İrlaar-Çüzük'ün yalnızca türküsü duyuluyordu.

Dağlar yük oldu bana
Bir tütünlük vaktim yok
Dağlar başı yalçındır
Bir kelamlık vaktim yok

Çağıs-Karak şunları anlattı -Adım soyadım Çağıs-Karak'tır. Beni tanıyorsunuz. Ben bir şulbusum. Hemçik yanındaki Samına dağından geldim. Sizin burada büyük bir toplantınız olacağını duyunca biraz gecikerek de olsa geldim. Çok şaşırtıcı şey. Benim yaşadığım yerde ak başlı bir kızıl geyik vardır. O canlıyı yakalamak için üstüne yürüdüm. Altında Ulug-Hem. Ak-Baştığ kızıl geyik titriyordu. Bana görüldüğünde gözyaşları yere damlıyordu. Beni görünce -Benim öksüz oğlum buraya geldi mi? Evet, evladımın adı Öskerilgen'dir. Benim tek evladım var, onu gördünüz mü?- deyip kayanın başından sıçrayıp Ulug-Hem'in suyuna daldı.

Dalgaları yükselterek yüzüyordu. Bağışla Hayırakan! Evlat insanın kıymetlisidir. Zavallı varlık, öksüz çocuğunu diliyordu, bu çok acıklı bir kaderdi. Bunu dinledim. Sizin yönettiğiniz toplantıda insanlar düşüncelerini ifade ediyor, isteklerini açığa çıkarıyor ve nelere tanık olduğunu kötü niyet taşımadan anlatıyor. Sizin toplantınıza gelerek ak başlı kızıl geyikle rastlaşmamı anlattım.- Konuşmaya devam etti -Bağışla Hayırakan!

Katledilen Sat-Lopsaň bazen bir atlı insan bazen ak başlı kızıl geyik bazen alabalık donunda mı görünürmüş? İnsan öldüğü yerde yatar derler. Dolayısıyla Lopsaň'ın mezarı Manğan-Elezin'de bir yerdedir. Ben onun ruhuyla karşılaşmışım. Size onunla ilgili bildiklerimi anlattım.-

Çes-Haay üç gözlü başını eğince başka bir yaratığa dönüştü. -Adım soyadım Kızıl-Ügü. Merhametli Çes-Haay, size hizmet etmeye geldim. Ulug-Hem bölgesindeki Hayırakan dağının sarp kayalarının arasında bulunan çetkerlerinin temsilcisi olarak geldim. Gün batımından sonra Hayırakan dağı ağlayıp sızlayan insanların sesleri duyulur. Bir yerlerde patlayan tüfeklerin sesleri işitilir. Bizim oralı Adış-Dülüş Hemçik-ool'un Yıldız-Şokar adlı atını sürdüğü görülür: Eşim nerede? Nerede benim oğlum? Kızlarım nerede? diye sorarak çektiği bineği Sıldıs-Şokar'la Hayırakan dağının yalçın kayalıklardan yükselerek dağa çıkar. Kişinin öz vatanı kıymetlidir derler. Hemik-ool eyerine oturup Hayırakan dağının zirvesine çıkıp bazen Buura taygasına kimileyin İyi-Tal'a doğru hızla gidip yıldızlara çıkar.

Merhametli, iyiliksever. Çetkerlerin huzurundan size bir matara içki, bir kuzu kuyruğu, bir kap arpa unu getirdim.- diyen Kızıl-Ügü olarak görünen çetker uzun kuyruklu bir pars donuna girdi. Kilçeň-Ham ve Holuraaş-Ham, o çetkerlerin kurnazlığını nazikliğini, riyakârlığını biliyordular.

Çes-Haay cömert çetkerin getirdiği mataranın ağzını açıp bir kadehi doldurup Kilçeň-Ham'a sundu. O kam, kadehteki içkiyi yuvarlak taşın üstüne dökünce taş canlandı. Çes-Haay bir kadeh daha doldurup Holuraaş-Ham'a sundu. Kam, kadehi yuvarlak kütüğün üzerine dökünce kütük yanıp küle döndü. Uzun kuyruklu pars, köpek gibi havlayıp kara karga donuna girerek uçup beyaz evin tepe penceresinden çıktı. Albıların beyaz evine türlü türlü yaratıkların geldiğini görüyordum. Şenlik devam ediyordu. Dişi albıslar bir yerde Çes-Haay'ı öven türküler söylüyordular.

Yıldızlar çadırın tepe penceresinden görünüyordu. Çes-Haay üç gözlü başını eğince başka bir yaratık geldi -Ben diirenglerin adına geldim. Adım soyadım Kızıl-Dilgi'dir. Çöön-Hemçik bölgesinin Höndergey geçidinin

üstünden geldim. Geldiğim yer orasıdır. Iraajı-Hem'in kaynadığı yere gidip ak süt saçıp ardıç yakıp dua ettim. Albısların müstakil devletinin ulu kağanı Çes-Haay! Size bir kutup porsuğu postu, bir ağaç sansarı ve bir Sibiryâ misk geyiği postunu hediye olarak takdim etmeye geldim; içecek olarak bir matara dolusu içki sunuyorum. İlâveten sizin siparişiniz olan sağmal inek kuyrukları getirdim. Tüm getirdiklerim dokuz adettir. İyiliksever Çes-Haay biraz geciktim.- diyen Kızıl-Dilgi, kuyruğunu sallayıp duruyor, gözlerini kısarak bakıyordu.

İlâveten sizin siparişiniz olan sağmal inek kuyrukları getirdim. Tüm getirdiklerim dokuz adettir.- İliksever Çes-Haay biraz geciktim- diyen Kızıl-Dilgi kuyruğunu sallayıp duruyor, gözlerini kısarak bakıyordu. O tilkinin sadece başı ve kuruğu görünür kaldı, bunlardan başka tüm bedeni görünmez oldu. -Benim bir oğlum var, onu gördünüz mü?- diye soran Kızıl-Dilgi birdenbire kara dorga donuna girdi. Şaşkındım, olanlara anlam veremedim. Çes-Haay, Kilçeñ-Ham ve Holuraaş-Ham aralarında konuşurken çok neşeliydiler. -Savcıyım. evet. Adım soyadım Kara Sal Birinley'dir. Anne babamın eski obası Kızıl-Hadıñ'dan geldim. Eski obam ıssızlaşmış. Bir ala saksagan, at bağlama direğinin başına tünemiş. Yaşlı kurt söğütler arasında sinsi sinsi yürüyor. Ben kendimi asla Japonlara satmadım. Ben masumum.- diyen kahverengi giysili, kahverengi şapkalı birinin donuna girdi. Baktığımda bir yağız atın üstünde oturuyordu. Bindığı atın toynakları yere değmiyordu, sadece atının eyeri görünüyordu. Oğlum nerede? Oğlumu istiyorum ben. İnsan haklarını koruyan hukukun inandırıcılığına riayet ediyorum.- diyen yağız atlı kişi, şahin donuna girip azaların beyaz evinin tepe penceresine doğru uçup yok oldu.

Çes-Haay üç gözlü başını eğince başka bir yaratık geldi: Ben bunların yerinden geldim. Adım soyadım Adıg-Elçin. Yerin kulağı vardır derler, bu yüzden sizin bu toplantınızı önceden duymuştum. Sayın Çes-Haay, siz albısların müstakil devletinin kağanısınız. Size doğruladığım bir yazımı göstereceğim- diye eğilip saygı gösterdi. Çes-Haay başını çevirdi. Çok büyük bir ayıya dönüştü. Kulakları küçük, eğri büğrü tırnakları simsiyahtı. Kendisi

tamamıyla görünmüyordu. Korkmuştum. -Eşim nerede? Küçük çocuklarım nerede?" deyip kayboldu. Bir baktım ki siyah takım elbiseli siyah düz saçlarını yana taramış otuzlu yaşlarda bir erkek ortaya çıktı. O adamın kapkara topukları sadece o anda bir kez göründü. Boyu dümdüz, gözleri canlı, buğday tenli genç elçiye dönüştü. Çes-Haay'a bakıp bazen Tuvaca bazen Moğolca bazen Rusça konuştu. Ben sadece Tuvaca söylediklerini hatırlıyorum: -Tuva Arat Respublika'nın bilginleriyiz. Biz hükümet üyeleriyiz. Şimdi sadece Salçak Toka sağ kaldı, ondan başka hükümet temsilcilerinin tamamı vurularak yok edildi. Maŋgan-Elezin'de tek gecede yedi kişi katledildik. Ruhlarımız gezip dolaşır.

Sayın Çes Haay! Siz iyiliksever kağansınız. Benim annem büyük bir kamdı. O zavallıyı da cezaevine attılar. O etli kanlı insanın kanını içen, annemi cezaevine atan canavarları bir kişinin aracılığıyla öğrendim. Annem, albıslar iyiliksever varlıklardır. Albıslar guruplar halinde yaşarlar. Albıslar insanlara zarar vermez.

Dünya milletvekilleri tarihine bakacak olursak hiçbir ülkede hükümet üyelerinin tamamının halk düşmanı ilan edilerek kurşuna dizildiğinde üyelerinden sadece birinin sağ kaldığı görülmemiştir.- diyen siyah takım elbiseli adam, beyaz kar tavuğu kuşunun donuna girdi.

Çes-Haay üç gözlü başını eğince başka bir yaratık geldi. Toprağın altında yatan insanların tırnakları ve saçları çok uzar. Ben başı karlı Tanjdı dağının sırtlarında yaşayan maymun isimli tüylü varlıkların başkanıyım. Albıslar Devleti'ni yöneten büyük yetkili ve iyiliksever Çes-Haay, adım soyadım Tever-Kagar'dır. Size yarar sağlamaya geldim. Herşeyden önce aydınlık yeryüzünde yaşamasına izin verilmeyen ve suçsuz yere katledilen bizleri bu toplantıya çağırmanız büyük sevinç getirdi. Hatırlıyorum, 16 Ekim 1938 tarihinin gecesinde biz yedimizi yabancı bir mahâlde kurşuna dizerek bir çukara gömdüler. Albısların beyaz evinin içi kalabalık.- dedi. Zarif giysili kişiler orada burada burda guruplaşmış duruyordu. Sevinmişim. Çes Haay'in merhametli mi merhametli bir han olduğunu anlamıştım. Yeryüzünde yaşama hakkı elinden alınarak hayatına son verilen masum insanların ruhlarının Maŋgan-Elezin'deki büyük beyaz evde toplandığı sırrını anlamıştım. O

sırada bunu hissetmiştim. Eşim genken bir kişiyle evlenmiş. Benim küçük çocuğum nerede acaba? Yolumu gözleyen şeyleri bir daha görebilseyimdim keşke!- Han-Hereti kuş yok oldu. Albısların beyaz evi, Çes-Haay'ın emirine uygun olarak büyük toplantı ve büyük eğlencenin yapıldığı ev."

Başhekim, Askak-Kontr konuşurken sözünü hiç kesmemişti. Başhekim, o konuşkan kişinin kendisine albısların beyaz evinde gösterilen ölmüş insanların ruhları hakkında anlattığı ilginç şeyleri dikkatle dinlemişti. Anlatılan o ilginç olaylarda Tuva halkının kadim efsaneleri ve son yıllarda yaşadığı kanlı hadiseleri çok belirgin şekilde görünüyordu. Özet geçecek olursam başhekim, hiçbir kitapta hiçbir arşivde okumadığı şeyleri Askak-Kontr'un anlattıklarından öğreniyordu. Ben kendim Askak-Kontr'un özel ve akıllı bir bilim insanı olduğunu düşünüyordum.

Yuriy Davıdoviç tek soru sordu: -Dançay'ın alnındaki iz neyin nesiymiş?- Askak-Kontr "Sayın doktor, anlatacağım. Sorguclar Dançay'dan ifadesi istenmiş. Dançay bir kere sıcak suda boğulurken bile ifade vermemiş. Üstüne soğuk su dökülünce ayılmış. Ne kadar sorulmuşsa da aynı şekilde ifade vermemiş. Dançay'ın alnına kuru kav koyup yakmışlar. O yumruk gibi kav bittiğinde bile ifade vermemiş. Dançay'ın alnındaki yaranın bulunan öyküsü budur, sayın doktor." diyen Askak Kontr derin bir nefes bıraktı. Başhekim bana mânâlı baktı. Başhekime ve belagatlı adama sütlü çay doldurup verdim. Lezzet alarak içtiler. Yuriy Davıdoviç Tuva paralarını, Tuva kopeklerini muhafaza ettiği albümünü topladı. Düşünüyordu. Tuva parasında yazan Dançay yazısını tekrar tekrar okuyordu. Askak-Kontr o noktada bir fikir açmadı. Ben o paralara el sürmekten korkmuştum. Albısların beyaz evinin sırrının açıklandığı sessiz gece.

Askak-Kontr "Albısların kokulu dövüşü. Kavga, zarar, mücadele, ölüm yitim olunca Maŋgan-Elezi'n'de albısların beyaz evde savaş çıkar. Kızıl üyer badıp turda albısların beyaz evinde büyük eğlence oldu. Biri ağaç burunlu biri altın burunlu iki erkek albıs çok dualar etmişler. -Esas suçlu kişilerse, hükümet üyelerini bizim bu Maŋgan-Elezi'n'de öldüren askerlerdir.- diyen

ağaç burunlu, kuyruğu sağmal inek kuyruğu olan erkek azaydı. Onun o sözlerini kendisinin tüm dostları destekliyordu. Onun sesini dinliyordum. Altın burunlu, pars kuyruklu erkek albıs -Esas suçlu insanlar hükümet üyelerinin kurşuna dizildiği siyasi terörü yürüten başkanın kendisidir- dedi. Onun bu sözlerini çoğunlukla beraber olduğu arkadaşları desteklediler. Altın burunlu erkek albıs epeyi konuşmuştu. Onun kışkırtmasını dinliyordum. Ağaç burunlu albıs ile altın burun albıs sadece elleriyle kavga ediyor ayakları yere değmiyordu. Ağaç burunlu albıs, altın burunlu albısı tokatlayıp düşürdü.

Tokatı yiyenrek yere düştü, sonra kalkarak yumruğuyla ağaç burunluyu yıktı. Sebebini bulamadım. Elezin ile gözyaşı döküp birbirini taşıyarak, sepkilerle dövüşüyordular. Takırtılar. Çatırdamalar. Yer sarsıntısı. Erkek albıslar dövüşürken asla bağırışmıyordu, ölmüş gibi yatıp biraz sonra dirildi.

Çes-Haay, durun, deyince dövüşen yüzden aşık erkek albıs yok oluverdi. Onların beyaz evden çıktığını da yerin içine girdiğini de göğe uçup gittiğini de görmedim. Albısların kağanı Çes-Haay'ın börkü kamların börkü gibiydi. Onlun taktığı börküdeki iki kırmızı bakır boynuzunda gümüş toplar vardı. Kilçeñ-Ham -Kim suçlu acaba?- diye sordu. Holuraaş-Ham itinaayla "Kim suçlu acaba?" diye sordu. İcki içtikleri için şımarıklaşmışlardı. Sarhoşluğun mahvetmesiyle gözleri kapalıydı, kalpleriye neşe içindeydi. Çes-Haay -Mañgan Elezin'deki albısların kağana tabi devletini yönettiğim bir hakikattir. Benim egemen olduğum devlette siyaset yoktur. Sınıf mücadelesi yoktur. Bir albıs diğer albısa iftira atamaz. Tuva halkının hükümet üyelerini katleden askerlerde suç yok. Onlar verilen emri yerine getiren kölelerdir. Hükümet üyelerini halk düşmanı olma iftirasını atan kişi suçludur. Hükümet üyelerini vurduran siyaseti yöneten muhteşem Başkan suçludur.- şeklinde konuştu. Tañdı bölgesindeki Oyunlar'ın Kilçeñ-Ham ile Mönñün-Tayga bölgesindeki İrsitlerin Holuraaş-Ham albısların kağanının sözlerini doğru kabul ettiler. Sayın doktor, duyduklarım gerçektir. Başkent Kızıl'dan dokuz kilometre kadar ileride yerleşen Mañgan-Elezin'de öldürülen kontların mezarları olduğunu ilk kez öğrenmiştim. Birden sabah olmuş. Albısların beyaz evi yok olmuştu. Toplantıya gelen albıslar da yoktu. Ben bir başıma yatıyordum. Bir

başımıydım artık, tek başıma yatar buldum kendimi. Yattığım yerden kalktım. Eleges nehrinin kıyısında oturan akrabamın evine yürüyerek gittim, sayın doktor.

Gece. Çes-Haay'ın ansızın getirdiği kara gece. Sayın doktor, bana inanın. Ben sadece gözlerimle gördüklerimi, kulaklarımla işittiklerimi anlatıyorum. Albısların kudretli kağanı Çes-Haay'ın savaştan albısları dağıttıktan sonra, uzak yerlerden gelen ulu kamlarla konuştuğu özel şeyleri aktarıyorum. Oyun-Dançay bizim oranın ünlü evladıdır. Onu uzun zaman önce kurşuna dizdiler. Onun adı bile anılamaz. Çok ilginç şey. Sizin bu beyaz evinize gelen o kişinin ruhuyla buluştum. Oyunlar'ın ulu kamı Kilçeñ-Ham -Bu nasıl oldu?- diye şaşırdı. Çes-Haay -Oyun Çıranday oğlu Dançay'dır. Onlun baba soyunu bilirim. Çes-Haay -Onun çocuğunun nerede olduğunu bilmiyorum. Dançay'ın temiz kanı Manggan-Elezin'de akıtıldı ve onun ruhu benim güzleri ve ilkbaharları tavaf eder- diye yanıtladı.- Bizim Möngün-Tayga'nın Mögen-Büren'inde meşhur avcı Ular-Hertek'i yaşardı. Silahlı adamlar bir keresinde onu tutukladılar. O zamandan beri obasına dönmemiş. Eşi vefat etmiş. Küçük çocukları ölmüş. Sadece bir kızı sağ kalmış. O kızı oradan oraya savrulup durmuş. O zavallının şimdi nerede olduğunu bilmiyorum.- İrgit-Holuraaş, Ular-Hertek'in şikâyetini duydunuz mu? diye sordu. -Çes-Haay -Güz mevsimiymiş. İlk karlar yağıyormuş. Karanlık gece. Bir araba Mañgan-Elezin'e gecenin bir vaktinde gelmiş. Ateş yanıyormuş. Silahlar patlamış. Ular-Hertek'i orada oraya tek götürüp kurşuna dizmişler. Ulu avcının kanı Mañgan-Elezin'in topraklarına sinmiş. O ulu avcı asla işbirlikçi değildi, alnı ak insandı.- diye cevapladı.

Ezgi. Bir ezgi. Mañgan-Elezin'deki albısların beyaz evinde duyulan ezgi. Yaratıkların yarattığı, albısların muhteşem kağanı Çes-Haay -Gönül açan ezgilerden çalın!- salıgını verdi. Nereye gittiğimi anlamamıştım. Kendime geldiğimde albısların beyaz evinde oturuyordum. Başköşede Ças-Haay, onun tarafında Oyunların Kilçeñ-Ham, onun sol yanında İrgitterin Holuraaş-Ham görünüyordu.

Devasa bir at başı belirdi. Göze görünmeyen bir kişi bızaançı çalmaya başladı. İdrak etmiştim. At başlı bızaançının büyüdüğünü gördüm. İlkbaharın başında güneşin altında hoplayıp zıplayan oğlakların ayak sesleri duyuluyordu. Oğlakların sesleri çok güzeldir. Birinin sol kolundaki siyah kıllar ve ak kıllar diken diken olmuştu. Aslında o kişinin kendisi görülemiyordu. Çes-Haay ve davet ettiği kamlar arasında fısıldaştılar. İlkbaharın ilk günlerinde bozkırda koşuşturan bir bir tayın tabanları zemini eşiyordu. Çok şaşırtıcıydı. Tayın kişneyişleri uzaklardan işitiliyordu, tay belki de yitirdiği annesini hatırlamıştı. Ben tayın kişneme seslerine kulak kesilmişken bir büyük çaylakkuşu, cinlerin beyaz şatonun bacasından içeri girdi ve o esnada tay bir kişneme daha koyverdi. Sanki o çaylak kuşu bir kişi arıyordu ve bulmuştu. Çaylak kuşu, tay mutlulukla kişnerken aniden kayboluverdi. Çes-Haay ve yaratık kamlar gülüyordular. Onların mutluluğunu fark eden erkek albıslar atlarını dörtnele sürüp geldiler. Dikkatle izledim. Erkek cinlerden bir tanesi atının terkisine bir dişi cini katıp basıp gitti.

Ezgi.

Tuva'da çok bilinmeyen bir ezgi. Albısların beyaz evinde rahatça duyulan ezgi. Gukuk kuşunun yaz sabahlarındaki ötüşü duyuldu. Tırtılların küpeleri bir görünüp bir kayboluyordu. İnsanın yüreğini burkan ezgiler yayıldı. Sanki gürültüler arasında gizli bir şeyler söyleniyordu. Gözümün önünde at başlı bir igil görünüp kayboluverdi. Bu çarpıcı ezgileri bızaançıyla çalan kişi görmeye çalıştım. Bir guguk kuşu tekrar uçup gelerek Çes-Haay'ın başının üstüne kondu. Guguk kuşu birden kayboluverdi. Yaz ortasının şarkıcısı olan yeşil turnanın sesi duyuldu. Çok uzak bir yerden dokunaklı şekilde ötüyordu. Sesini yavaş yavaş yükseltiyordu. Turna sanki öksüzdü çünkü onun tek başına olduğu görülüyordu. Hüzünlü ve acınası bir varlıktı.

Sanki dişiydi. Dikkatle baktım, evet turna dişiydi. O zavallı canlının tek eşini kim bilir hangi ahmak vurmuştu. Albısların beyaz evinin üstüne dönüp dolaşıp dolgun ezgisini icra ediyordu. Eşinden ayrılan kuş başka eş istemez, derler. Bu zavallı turna sevgili eşinden, yavrularından ayrılınca ömrü boyunca

gezgin olup çıkmış, bütün hayatınca eşini ve yavrularını dilemiş, ömrü boyunca yalnız kalmış. At başı yeniden göründü ve kayboluverdi. Orada burada şakıyıverdi. Çekirgelerin ötüştükleri yer beyaz şatonun civarıydı. Onların içli ezgisi sıcak yaz havasını anımsatıyordu. At başlı bızaançının büyülu ezgisini dinlerken Maŋgan-Elezin'in yakınında inek çalılıkları da gizli bir şeyleri fısıldaşıyordu.

Rüzgâr esti.

O rüzgâr, albısların beyaz evinin yanına gelince kavakların yapraklarını döktü. O yaprakların tamamı sabahın erken saatlerine kadar sızlanmalar içinde gevezelikleriyle titreyip duracaklılar. Kavakların kurumuş yaprakları geçip giden gençlik çağlarının hüznülu ezgisini yayıyordu. At başı tekraren görünüp kayboluverdi. Albısların beyaz evinde hüznüle bızaançı çalan kişinin gittiğini anlamıştım, görünmüyordu. O kişinin bazen sol elinin nota basan parmakları bazen sağ elinin tellere vurduğı, bazen katı ayakkabısının bezekli uçları bazen taçlı bôrkünün kızıl kalın kumaştan iki renkli şeridi az biraz görünüyordu. Büyülu bir kişiydi. Bir buzağı bir yerlerde hüznüle böğürüyordu. Zavallı buzağı güz soğuklarının geldiğini herkesten önce duyuruyordu. At başlı bızaançı, ihtişamlı mevsimin geçtiğini hüznüle ilan ediyordu. At başlı bızaançı, sıcak yaz günlerinin atlanıp gittiğine üzülup ağlıyordu. At başlı bızaançı, karlı kışın gömmeye geldiğini kaygılı sesiyle duyuruyordu. Bir buzağı böğürtüler yayarken bir başka buzağı daha böğürmeye başladı. O şekilde giderken sağda solda buzağı sesleri yükseliyor, veryüzündeki söğütlerin, kavakların, titrek kavakların yaprakları sallanıyordu. O bütün altın sarısı yapraklar, yeşil yaz günlerinin ne zaman geleceğini bilebilmek istiyordular.

O talihsiz yapraklar yeniden yeşil yapraklara dönüşeceklerini bilmeden sesler çıkarıyordular. Bızaançı çalan kişi alnında yara izi olan Dançay'mış. İftiranın kara dağ sıçanı. İçkinin yapmayacağı kötülük yoktur. Beyaz dağ sıçanı beyaz eve gelip büyük toplantıya dahil olmuştu. O zavallı, ondan sonra körkütük sarhoş olduğundan habersizdi. Çok zeki olan Çes-Haay, kasıtlı olarak kendi dostlarını ve düşmanlarını Maŋgan-Elezin'e davet etmiş

olmalıydı. Başında üç göz bulunan Çes-Haay çok büyük olan beyaz evde sadece bir gün sürecek toplantıya tüm Tuvalıları, av hayvanlarını, kuşları, besi hayvanlarını, balıkları, bitkileri yani tüm temsilcileri getirsin diye rüzgâr aracılığıyla davet etmiş.

Muhteşem söz. İhtişamlı toplantı. Sayın doktor! Sanki kara yerin altından siyah bir dağ sıçanı çıkıp geldi. Çok ilginçti. Şaşırmıştım. Bazen uçuyor bazen emekliyordu. Kimileyin keçe halının üstünde yatıp uzanıyordu. Öyle ki gücü kuvveti yerinde, gayet sağlıklı ve ağzı bozuk bir dağ sıçanıydı. Ayıkken anlatmadığı düşüncelerini, sarhoşken anlattı. Siyah dağ sıçanı, sarhoş olduğunun farkında olmadan gevezeliğe başladı: -Cesetler, yaramazlık yapmayın. Siz ne bilirsiniz ki! Her şeyin gizli tarafını ben bilirim. Çoğunlukla toprağın altında olduğum/yaşadığım için siyah tüylüyüm Doğrusunu söylemek gerekirse kötü niyetli biriyim. Kendimi paraya sattım. Halk düşmanları mı? Siz ne bileceksiniz. Üstün güçlerin halktan olan işbirlikçileri mi? Siz ne bileceksiniz. Tuvaların bereketli ülkesini yabancı zorbalara satanlar mı? Siz ne bileceksiniz. Bir gün gizli makam beni çağırdı. Ajan olmaya zorladı. İlk kabul etmedim. En sonunda alacağım parayı düşünerek, hayatta kalacağımı düşünerek aydınlık yeryüzünde yaşayacağımı düşünerek gizli makamın ajanı oldum. Her yerde ajanlar vardır. Nereye geldim? Şu an gece mi? Gündüz mü?-

Kanlı göğsünün ateşini yakan dağ sıçanı. Siyah dağ sıçanı oturamayıp devrildi. Sesi kesilip göğsü hırıldadı. Simsiyah yavru dağ sıçanı yavruları koşuşup geldiler.

Aniden yok oldular. Tekrar geldiler. Ufak kaplarla su alıp dalıp giden siyah dağ sıçanının üstüne döktüler. Siyah dağ sıçanı belki dalmıştı belki rol kesiyor belki de aymazdı. Nefes alıp almadığı belli olmadan yatan siyah dağ sıçanı, kızıl boncuk gibi gözlerini açınca deminki tüm yavru dağ sıçanları yok oluverdi. O siyah dağ sıçanından nasıl da korkuyordular, çok şaşırmıştım. Siyah dağ sıçanı tükürüyordu. Siyah dağ sıçanı tekraren gevezelik etmeye koyuldu: -İnsanın başını işe sokması kesinlikle kolaydır. Onun ağzından çıkmayan Japonlarla ilgili övgüleri o söylemiş gibi yazdığım rapor gizli

makama götürüldü. O suçsuz kişi, bir ay sonra halk düşmanı kabul edilmişti; silahlı adamlar onu tutukladılar. Ben kaç kişiye halk düşmanı olduğu iftirasını attığımı bilmem. Önceden sarı dağ sıçanıydım. Masum insanlara iftira atınca siyah dağ sıçanı oldum, çoğunlukla toprağın altında bulunurum çukurdan gündüzleri çıkmam sadece gece çıkıp yaşarım. Benim gibi kötü niyetli ajanlar Kızıl'da görevdeydi, her toplulukta her bölgede her köyde ajan vardı. Ajanlık yapanlara para verilirdi.

Kara iftiraların siyah dağ sıçanı. İçki içirildiğini anlamayan siyah dağ sıçanı gevezelik ediyordu: -Nereye geldim? Ne oldu? Ne zaman geldim? Kişi ölmeden önce ömrü boyunca sakladığı sırları bir defa söyleme hakkına sahiptir. Aşağılık köleler. Ben mi? Halk düşmanlarına kazık atmak için hayatımı hep ajan olarak geçirdim. Bir keresinde Çöön-Hemçik bölgesinin Hendergey adlı köyüne gitmişim. O köyde kaç kam olduğunu kaç lama olduğunu kaç feodal olduğunu listeleyip gizli makama ilettiğim doğrudur. Bir aydan fazla bir zaman sonra silahlı kişiler onların hepsini tutukladı. Onların tamamı kontr olmakla yargılandılar. Onların çoluk çocuğu okuldan atıldı, kurulda oturmaları yasaklandı, kulübe bile giremediler. Halk düşmanları ile amansız şekilde mücadele etmek için benim gibi ajanları kan dökmekten korkmaz olacak şekilde eğitiler.

Bazen benimle birlikte ibadet eden biriyle ilgili iftira raporu yazıyordum. O kişinin masum olduğunu bildiğim halde benimle atışınca ona iftira atıyordum. Asker ajanı. Devlet ajanı. İçişleri bakanlığının ajanı olduğum doğrudur. Bazen beraber içki içtiğim arkadaş gurubumun arasından halk düşmanı bulurdum. Birisi vardı. Onun attığı top yüzden burnumun ortasına isabet etti. Burnum kanadı. O zamandan beri yamuk burunlu kaldım. Ona iftira atıp raporladım. O masum insan bir aydan aşık bir zaman geçince el çantası olan kişilere tutuklatılırdı. Rahatlayın.- Siyah dağ sıçanı kızıl kan donuna girerek yerin içine giriverdi.

Siyah dağ sıçanı. Her nereye gitse hain. Saldırtan siyah dağ sıçanı. İçki içtiğini, içirildiğini anlamayan siyah dağ sıçanı gevezeliğe başlamıştı: -

albısların ulu kağanı Çes-Haay, kimseye açmadığım sırrımı içtiğim için size anlatacağım. Kalkmaya da yürümeye de takatim yok. Dedikodu. Dedikodu yapmanın türlü türlü yöntemini biliyordum. Karalayacağım insan hakkında birine nâhoş sözler edip yanından ırayıp giderim. O söz oradan yayılıp büyük zarar verir. Bir bakılır ki karaladığım kişiyi birçok kişiyi anlattığım şekliyle kabul etmişler. Yalan, Suçsuz insanın yapmadığı şeyi yaptığı yalanını söylemek kötülük ve kargaşa çıkarır. Yalan söylemeye de alışmıştım.

Bir delikanlının bir kontrun kızına âşık olduğu yalanını söylemiştim. Gerçekte o iki genç başbaşa buluşmamıştı sadece bir köyde yaşıyorlardı. Hoş! Kontrun kızı bir başına kalakalırdı. Bir kontr uruu orada yaşıyorsa o gencin bir kişinin atını çaldığı yalanını söylerdim. Kontrun sakıncasız oğlu bile sakıncalı hâle gelir. Türkü. Benim çok etkili silahım türküydü.

Çayırda kelebek kovalamaca oynayan erkekli kızlı çocukların yanından geçip bir kontru öven türkü söylüyordum. Oradaki o başı kurtlu çocuklar artık o türküyü söylerler. O türküyü söyleyen kişi obasından yazılı iftiraya uğrar. O kontrları öven türküyü bestelediği söylenen suçsuz adam ortadan kaybolur. İftira. Herhangi bir sakıncalı şey yapmayan kişiye iftira atmak benim hırs gösterdiğim işimdir. Albısların eğlencesine gelen şeyler! Siz ne bilirsiniz. Bu sizin bildiğiniz bir şey değil, düşününüzde bile göremeyeceklerinizi anlatabilirim. Ne diyordum? Hangi kişiyi karalayacaksam onun hakkında kara iftirayı beze yazıp gizli makama ulaştırıyordum. Bir ay dolunca hakkında şüphe uyandırdığım kişi ortadan kaybolur. Suçsuz insana iftira raporu yazmak çok kötüdür. Benim birini iftirayla lekeledim mi yedi gün ortalıkta görünmeme adetim vardır. Yangın. Kontrları bulabilmek kesinlikle kolaydır. Halkın kindar düşmanlarından ot yığınlarını koruyan gurubu çıkardım. Ben o zamanlar uzak bir yere gidiyordum. Yığınları gözetken kişiler evlerine döndüklerini anlayınca geceleyin bir yığının yanına gidip kibritimi çıkıp yığını tutuşturdum. Kalkıp yanan yığına koşuşup geldiler. Orada artık ne var, orada masum insanlardan birisi halk düşmanı oldu. Ruh. Herhangi bir halk düşmanının oğlunu sakıncalı, kötü yapmak kesinlikle kolaydır. Diğer bir genç kişiye gidiverip –Kontrun oğlu senin canını tehdit ediyor. Seni öldürecek, hayatını bitirecek- diyordum. O kişi artık orada kontrun masum oğluyla

dövuşür. Ona ne olacak, kontrun oğluna gereken karayı çalmışımıdır. Siz ne bilirsiniz! Her meselesinin gizli yanını ben bilirim. Biliyorum. İnsanın canı tatlıdır. Kendim hayatta kalmak için kurnazca yöntemlere ihtiyaç duymuyordum. Nereye geldim? En son ne diyordum? Yok, benim ağzımdan kötü bir söz çıkmadı ki.

Kam. Kamlar. Kamlar çok tehlikeli insanlardır. Bir keresinde kam kadını gizli makama yazarak duyurdum. Ondan sonra attan düşünce bacağım kırıldı. Bir defasında kam adamı gizli makama bildirdim. Ondan sonra üvey babam hayata gözlerini yumdu. Benim korktuğum tek şey kamlardır. Onlar kişinin geçmişini, bugününü ve geleceğini bütünüyle bilir.

Kamların kudreti kurşunlu ateşli silahlardan daha güçlüdür. Her kim suçsuz kama iftira atarsa o iftiracı asla sağ kalmaz. Kam adam da kam kadın da kurşuna dizilecekken kendilerinin düşmanları öldüler. Kamlardan korkuyordum- diye anlatan siyah dağ sıçanı kara kuzgun donuna girip uçarak çatı penceresinden çıkıverdi.

Çizgili dağ sıçanı. Riyâkar çizgili dağ sıçanı. Albısların beyaz evine giren ala dağ sıçanı. Sanki albısların beyaz evi Maŋgan-Elezin'in üstünü kaplamıştı. Başköşede üç gözlü Çes-Haay oturuyordu. Dikkatle baktım. Çes-Haay'ın sağ yanında Tangdı Oyunların muhteşem kamı Kilçen oturuyordu. Çes-Haay'ın sol tarafında Mönğün-Tayga'dan İrgitlerin muhteşem kamı Holuraaş-Ham oturuyordu. Beyaz ev kâh göğü kaplıyor kâh Agar-Elezin'i kaplayacak kadar yayılıyordu. Albısların şenliği en iyi zamanındaydı. Ala dağ sıçanı, yerin altından çıkıp geldi. Olağan şartlarda içki içmeyen ala dağ sıçanı bu eğlenceye gelince içki içmişti. Riyakâr ala dağ sıçanı kendisine içki iştirildiğini bilmeden sarhoş hâlde gevezelik etmeye başladı: -Ruh değerlidir. Ruh çıktı mı hayat biter. Nereye geldim? Evimde miyim? Nerdeyim? Şu anda sarı dağ sıçanıyım herhalde. İkiyüzlülük ederek ala dağ sıçanı olduğum doğrudur. Bizim Mejegey'de büyük bir soruşturmacı vardı. O, gizli haber veren kişidir. Onun adını vereceğim. Onun haberini yaptırdığını hiç olmazsa bir kez daha tekrarlayayım. Büyük ajanı görünce görünce dalkavukluk edip övücü konuşmalar yapıyordum. Ne gördüysem ne duyduysam onur

anlatıyorum. Ben onunla çoklukla تنها yerlerde buluşuyordum. Üstü-
Mejegey'in karşısındaki tepede çobanmış gibi yapıyor onunla öcümüzle ilgili
derince konuşuyorduk. Altıncı Mejegey düzlüğünde bir melez ağacı dibinde
gölgeleniyor, gizli tasarılarımızı birbirimize açıyorduk. Yazılı bir belge
oluşturmuyordum, hayır, okuma yazmam vardır. Büyük ajana
yaltaklandığıma ne şüphe.-

Ala dağ sıçanı don değiştiriyordu. Bazan keseli bir sincap donuna giriyor
kimileyin saksaksağan şeklini alıyordu. Bir iftira tertip ederken yeni bir dona
giriyor ve başka bir renkte dağ sıçanı oluyordu. Ala dağ sıçanı kalktı ve bir
çırpıda uzaklaştı. Şimdi bir inek gibi sesler çıkarıyordu. Dizlerinin üstüne
oturdu, çenesi düşmeye başladı: -İnsanın canı tatlıdır. Bir lamanın oğluyla
beni buluşturdu gizli sorguya çekti. Doğrusunu söylemek gerekirse oyunla
eğlendim. Babası şifacı bir lamaydı. Tibet'ten yürüyerek gelip buraya
yerleşmiş. O lama Tuva bir kadınla evlenip ondan on çocuk sahibi olmuş.
Lamayı silahlı adamlar tutuklayıp obasından çıkarmış. Bağışla Hayırakan!

İnsan hayatı kıymetlidir. Masum dostumdan öç aldım. Ne diyordum?
Masum dostuma kara çaldım. Bir kadının sahip olduğu tek bineği çaldığını
söyledim. Hâkim bu söylediğime memnun oldu. Kinim büyüktü. Sorguya
çekilen dostum birdenbire ayaklanıp yanağıma bir tokat indirince yıkıldım,
dişlerim döküldü. Ağzımdan kan saçıldı. Hâkim hiddetlenip -Sen sidikli bir
kontrsun. Devrimci otoriteye karşı isyankârsın. İhtiyar kadının tek atını
çalmışsın. Masum dostuna vurduğun için ceza alacaksın. Daha başka neler
yaşandığını bilmiyorum. Oyun arkadaşı olarak büyüdüğüm lamanın büyük
oğlunu merhametsizce öldürmüştüm. Lamanın oğlu bir daha obasına
dönemedi. Ben obamda hayattaydım. İnsanoğlu hayatta kalabilmek adına her
çareye başvurur. Doğrusunu söylemek gerekir. Amirlere yaltaklanıyor
onların huzurunda diz çöküyordum. Özellikle büyük ajanın verdiği vazifeleri
yerine getiriyordum. Bağışla Hayırakan!-

Ala dağ sıçanı. İftiracı ala dağ sıçanı. Canını düşünüp adam satan ala dağ
sıçanı.

Onu izliyordum, dinliyordum. Ağaç dibindeki peyniri yiyordum. Elimdeki sütlü çay olan bardağım varken oturuyordum. Üç gözlü Çes-Haay, Kilçeñ-Ham ve Holuraaş-Ham kendi aralarında konuşuyordular. Neler konuştuklarını duyamıyordum. Ala dağ sıçanı keçe halının üstünde halıyı tırmaklıyordu. El tırnaklarının ucundan al kanlar sızıyordu. Bastı kahkahayı. Sapsarı dişlerinin uçları yemyeşil tartarlar vardı ve burnundan ateş saçılıyordu. Ala dağ sıçanının çenesi düşmeye başladı: -Neredeyim, kimin mekânındayım? Evdeşim nerde? Atım nerede? Hani ya kamçım? Küstahlaşmayın! Şu yeryüzünde yaşayan insanoğlunun canı pek kıymetlidir. Can çıktı mı hayat bitti demektir. Hayatta kalmak isteyen insan için riyakâr ve iftiracı olmak oldukça önemlidir. Her meselede doğruyu söyleyen insan yoksul bir hayat yaşar ve kimi zaman suçsuz yere zindanı boylar. Bir defasında ben de öleyazdım.

Çeder bozkırına giderken Çedi-Ham yolumu kesti. Döngürü açık açık duyulmaya başladı. Kılık kıyafeti perişan hâldeydi. Sonra kamın ayakları yerden kesildi. Ben de kama şunları dedim: Halk düşmanları! Ben sizi layığınız olan yere rapor ettim. Buralarda sizden geriye tek iz kalmayacak. Kamlar yeraltı dünyasının lanetlisi, yeryüzünün ah almışlarıdır. Kamlar gök tanrının elçisidir. Bundan sonra buralarda kamlardan bir tek kişi bile barınamayacak. Sonra, Çedi-Ham bir anda yedi kara kuzgun donuna girerek yedi defi muvazi şekilde çalınca gün karardı tün oldu, tün ağardı gün oldu. Işık ışık bir gündüzdeydim. Etraf karardı ve güneş görünmez oldu. Boncuğumsu taşlar yüzümü gözüme vurunca soluğum kesildi. Gürültüyü kesin! Siz ne bilirsiniz! Ben her meselenin gizli yanlarını bilirim. Belalı ağzım beni nasıl da zor durumlara soktu. Şeytanın teki olup çıktım. Nerede olduğumu bilmiyorum. Fırtına beni bindiğim atımla beni buraya getiriverdi.

Yoksul zavallılar! Ağzınıza sahip olun.

Ne diyordum! Lanetliler, şimdi hatırladım. Ne büyük iştir. Kendime geldiğimde baygın yatıyordum. Hayattaydım. Çeder'in Çedi-Ham'ın fırtınası beni sersemletmişti. Kendime geldiğimde Çağıtay gölünün kıyısında yatıyordum. Giysilerim gölün mavi sularına bulanmıştı. Fırtına atımı eyer ve eyerin altındaki keçesiyle birlikte göl ortalarına doğru sürüklemişti.

Tabaklanmış nakışlı deridendi atımın eyeri. Alnı beyaz damgalı Çeler-Dorug atım. Atıma dizgin, yular, eyer ve keçe yaptırtmışım atıma. Gölde boğularak ölen atımın yerine başka bir at temin ettim. Hayat, insan hayatı. Sağ kalmışım. O günden itibaren kamlardan korkar oldum. Bu dünyada korkum yalnızca kamlara karşıdır. Hayatta kalmak adına yaptığım insanlara iftira atmak ve riyakârlık etmektir. Kindar halk düşmanlarını yok ederken kan dökmekten korkmadığım doğrudur. Siz ne bilirsiniz ki!- Evet, dağ sıçanı bunları söyledi ve küle döndü. İftiracılığın sonu ölümdür derler.

Dağ sıçanı. Beyaz dağ sıçanı. Maŋgan-Elezin'in beyaz dağ sıçanı. İnsanların hayatına sebep olan beyaz dağ sıçanı. Üç gözlü Çes-Haay'ın umudu, aşkı, imanı beyaz köstebek. Cinlerin beyaz evinden şenlik sesleri gelmiyordu. Maŋgan-Elezin'deki beyaz evde Tuva'nın tüm bölgelerinden gelip toplanan katılımcılar, üç gözlü Çes-Haay'ın özel davetlileri olan kudretli kamlar Oyun-Kilçeŋ ve İrgit-Holuraaş'ın katıldığı büyük toplantı. Beyaz şatonun içerisi bir kez karardıktan sonra aydınlandı ve beyaz köstebek altın sandığın içinden çıktı. Sanki kapkara gözleri ışıltı saçıyor, başı ara ara belli belirsiz görünüyor, ara ara kolları ayakları ve o kısa kuyruğu kendini gösteriyordu. Beyaz köstebek şenliğe gelenlerin tamamını eğilip selamladı ve şunları söyledi: -İşte şu aydınlıklar ve karanlıklar dünyasında, şu mavi göğün genişliğinde neye gerçek neye yalan deneceğini bilirim ben. Bence bu toplantı sadece eş dost buluşması değil, çay ve sohbet meclisi değildir.

Bu toplantı her meselenin aslını astarını anlamaya yarayan bir toplantıdır. Manggan Elezin'e dikilen bu beyaz evi atalarım da görüyordur. Bu beyaz ev bitkileri yakmayan, canlılara hastalık saçmayan, insanlara kötülüğü dokunmayan iyiliksever albısların evidir. Albıslar kavimler halinde konan göçen büyücü varlıklardır. Ben de albısların bir sevgili dostuyum. Şu anda sarı tüylü bir dağ sıçanıyım. Tüm hayatımca bitkilere, canlılara ve insanoğluna faydalı işler yapmışım, tüylerimin bembeyazdı. Ak tüy, gün ışıktır derler.-

Dağ sıçanı. Beyaz dağ sıçanı. Niyeti temiz, beyaz dağ sıçanı konuşmaya başladı: -Çes Haay size güveniyorum, size inanıyorum size samimi şekilde konuşuyorum. Çeder bozkırından gelen Sonların Kilçeñ-Ham ve Möñgün-Tayga'dan gelen Holuraaş-Ham! Size saygı duyuyorum. Ben sizin hizmetkârınızım. Sizi görünce çenem düştü. Ey mahlûkat! Şu dünyada üç kötü nesne vardır, bunlarla haşır neşir olan çoktur. Eyerlenen at çoktur. Kıyıyı aşan deniz çoktur. Geçip gitmekte olan ömrüm boyunca şahit olmadığım ne kaldı ki! Bağışla Hayırakan! Bir defasında beş çocuk sahibi bir kadın kocasından uzaklaşarak köyünden kaçıp gitmişti. Kocasını hemen eşinin peşinden gitmişti. Kadın, Çeder bozkırında bir kuduz köpeğe tesadüf etmesin mi. Zavallı ölümün eşiğine gelmişti. Kuduz köpek kaçan kadını pismaya koyulmuştu. Kadın kâh kocasının ismiyle kâh çocuklarının ismini haykırıp duruyordu. Kadın o kuduz köpeğe yem olacağını anlamıştı. Bir beyaz keklik donuna girip kadınla köpeğin yanına gittim. Tırnaklarımı kurdun başına taktım ve kuduz köpek korkup hızla uzaklaştı. Kadın da evine doğru gitti. Daha sonraları duyduğuma göre o kadın eşiyle yeniden bir araya gelip çocukluğuna analık ederek huzur içinde yaşamaya başlamış. Bu şekilde yaşlanmış. Kaçkın kadını kuduz köpekten kurtarıken ellerimin tüyleri bembeyazdı.-

Beyaz dağ sıçanı. Her şeyin doğrusunu söyleyen beyaz dağ sıçanı. Üç gözlü Çes-Haay'ın herkesten ayrı tuttuğu beyaz dağ sıçanı. Beyaz köstebek de siyah köstebeğin ve ala köstebeğin konuşmalarını bir köşede dinliyordu. Sayın doktor, ben size sadece kulaklarımla duyduklarımı anlatıyorum. Cinlerin beyaz şatosuna girince hiç bilmediğim yemekleri yiyip içecekleri içmiştim. Hiç görmediğim varlıkları görmüştüm. Bilmediğim insanların ve sihirli güçlerinin farkına varmışım. Beyaz dağ sıçanı şunları inanarak anlattı: -İnsan! İnsanın canı kıymetlidir! Masum insanları halk düşmanı olarak lekeleyerek yok etmek iftiracılığın, tuzakların en karasıdır. Bunlarla ilgili albisların ulu kağanı size bir şey söylemediyse işin son kertesinde kötü şeyler yaşanacaktır, biz öldükten sonra bizden geriye kalacak olan miras kara iftiranın karanlığıdır. Tuva ülkesinde cereyan eden siyasî faaliyetleri yöneten kişi bir kişiydi. O kanlı tarih sayfasının nasıl son bulduğunu gördüm. İnsan hayatı değerlidir.

Sayın doktor, size gerçekleri anlatıyorum. Az önce bahsettiğim siyah dağ sıçanı ve sarı dağ sıçanı sarhoş halde konuşmaya başladı -Onlar ayık olsalar suç dolu faaliyetlerini anlatmazdılar. İçki kabında durduğu gibi durmaz dedikleri budur. Mavi gök şahit olsun. -Siyah dağ sıçanından da sarı dağ sıçanından da daha güçlü ajanlar faaliyet yürütmüştür. Ruslar onlara agenti derler. Tuva Arat Respublika'nın beş ajanı varmış. Gerçekler. Onların lakaplarını ben koydum. Taktığım lakaplar Dedir-Davan, Erzek-Kara Şokar-Mezil, Kara-Kuskun, Uzun-Kulak'tır. Onlar çoğunlukla sarhoşların ağzında laf alırdı. Şokar-Mezil denen ajandan bahsedecek olursam, o, bir araya toplanan kadınların ağzından laf alırdı. Şokar-Mezil ki beraber iş tuttuğu dostlarının ağzından çıkanları da aynı şekilde değerlendirirdi. Kara-Kuskun dediğim çaşıtsa gözüne kestirdiğini halk düşmanı olmakla lekeleyen raporlar yazıyordu. Uzun-Kulak dokuz yaşındaki bir sabinin telaffuz ettiği sözleri almıştır.-

Kam. Oyunların Kilçeñ-Ham. Mañgan-Elezin'in albıslarının sevgili dostu Kilçeñ-Ham her şeyi adamakıllı öğrenmek isteyerek şöyle sordu: -Ey, iyiliksever beyaz köstebek. Siz öyle çok meselenin gizli yönlerini bildiğinize göre suçsuz yere öldürülenlerin ne zaman tutuklandığını da biliyor musunuz?-

Beyaz köstebek üç gözlü Çes-Haay'a saygıyla memnuniyetini ifade etti: -Nasıl bilmem. Yeryüzünde en akıllı, en güçlü ve en teşkilatçı varlık insandır. İnsan nefes alan en yüksek gelişmişliğe sahip varlıktır. İftiraya uğrayanlardan dokuz kişinin tutuklandığı tarihi söyleyeyim. Kara-Sal Birinley'i 18 Aralık 1937 yılında tutukladılar. Oyun-Daңçay'ı 18 Şubat 1938'te tutukladılar. Küçüget-Seren'i 11 Temmuz 1938'te tutukladılar. Sat-Lonsang'ı 31 Temmuz 1938'te tutukladılar. Hovalıg-Totkan'ı 31 Temmuz 1938'te tutukladılar. Oyun-Señgijik'i 22 Ağustos 1938'te tutukladılar. Adıg Tülüş-Hemçik-ool'u 28 ağustos 1938 tutukladılar. Sat-Çurmit-Dajıkı'yı 29 Ağustos 1938'te tutuklamaya hazırlanıp 31 Ağustos 1938'te yılının tutukladılar. Kuular-Sungar-ool'u 3 Eylül 1938'te tutukladılar. Albısların ulu kağanı Çes-Haay! Sizin davetliniz olan Kilçeñ-Ham'ın sorusuna bir yanıt vermem gerekiyor olmalı. Eğer benim vereceğim cevap gerçek çıkmazsa börklü başımı börküyle

beraber koparırsınız, yenli kolumu bileğinden kesersiniz. Hükümet üyelerinin tutuklandıklarını gözlerimle gördüğüm doğrudur. 31 Ağustos 1938 yılında Tuva Halk Respublika'nın Devrimci Partisinin üçüncü kurultayı gerçekleştirildi.

O kurultaya Salçak-Toka bir rapor hazırlamıştı.

Şiddetli ve öfkeli bir tavırla şöyle demişti: Kindar halk düşmanı, feodal ve yobaz, kontr Dançay ve kalıntılarına karşı amansız mücadele verecek gerçek devrimciler yetiştiriyoruz... İlk Sat-Çurmit-Dajı biraz sonrasında Adıg-Tülüş-Hemçik-ool oturumdan dışarı çıktılar. Ben hiç yalan söylemiyorum. Gördüklerim gerçektir. Dinlediklerim gerçektir. Ben canlı şahidim. Salçak-Toka'nın o konuşması Tuva ülkesinde baş gösteren kanlı hadiselerin en kanlı, en korkunç ve en canavarcası değil midir! Bence Nazilerin lideri Hitler de Berlin'de komünistlerin lideri Stalin de Moskova'da mensubu oldukları halka tam da böyle kan kokan sözler etmiştir.-

Kam. Kam. İrgitlerin Holuraaş-Ham'ı. Mañgan-Elezin'de albısların toplantısına davetli olarak gelmişti. Tuva ülkesinin en yüksek dağı, deniz seviyesinden 3,3769 metre yükseklikteki Möngün-Tayga'dır, bu dağın meşhur kam Holuraaş-Ham tek soru yöneltti: -Ey iyiliksever beyaz köstebek! Ben merhametli ve iyiliksever Çes-Haay'ın davetine icabet ederek uzaklardan çıkıp gelmiş bir kamım. İyi niyetli beyaz dağ sıçanı! Ben göksoylu bir kamım. Bizim göksoylu kamlarımız bir kimse ölünce tekrar doğar derler yani reankarnasyonu doğrularlar. Öldüren kişilerin ruhlarına ne olduğunu anlatın. Beyaz köstebek, üç gözlü Çes Haay'a yaltaklandı: -Eski çağlarda atalarımız ölen insanları toprağın üstünde bırakırmış. Ölenin naşı gömülmezmiş, bunu adınız gibi bilirsiniz. İnsan ölür ruhu ölmez, bu doğrudur. Buna bir örnek vereyim.

Kara-Sal Birinley'in ruhuyla sık sık buluşurum. Çin'in, Moğolistan'ın, Tuva'nın ve Sovyetler'in hukukuna olağanüstü seviyede hâkim ve Tuva Arat Cumhuriyeti'nde adalet bakanlığı yapmış biridir. Devlet görevinde bulunmuş bir insandır. İlk onu tutuklamaları pek manidardır. Hukuku bütünüyle bilen insan zindana atıldı. Bunlar bakan Kara-Sal-Birinley'in ruhunun şikayet dolu

sözleridir: Bütün bu zulümler yaşanırken Tuva Arat Respublika'nın lideri Salçak-Toka'ydı. Hukuktan anlamayan Şoonanı yangından mal kaçırırcasına göreve getirdi. Bakan dediğin hukuk bilir bir kimse olmalı. Bakanlık makamına bir askerin oturması demek halk düşmanlarını, kamları ve onların evlatlarını, hısımlarını yok etmek için kan akıtmaktan çekinmemek demektir. Bu sözler Maŋgan-Elezin'de her gece duyulan dinlediğim sözlerdir, gerçektir. Duyduklarım, gördüklerim gerçektir. Ben yalancılık yapmıyorum. Albısların önderi Çes-Haay! Kara-Sal-Birinley'in bakanlığa getirilen askerle ilgili kısa sözleri bunlardır. Sadece dinlediklerimi anlatmak istiyorum size. Şooma ise 1913 yılında Çeen-Hemçik bölgesinin merkezindeki yeni kentin yanında yerleşen Kara-Dıt denen yerde dünyaya gelmiştir. O, inek yılı doğumludur. Annesi Kuularlar soyundan Tuvalı bir kadındır, babası tüccar bir Çinli'dir. Babası, Çin'in millî mücadele döneminde öldürülmüş. Daha sonrasında annesi, Danil ismini taşıyan bir Hakas'la evlenmiş. Tuvalar o Hakas'a Sapık-Kök derdi. Sapık'ın çiftçilikte ve kayık imal etmekte muhteşem olduğu söylenir. Kendisinin bir adı Semen'di, Tuvalar ona Şooma dermiş. Adı daha sonra Semen Daniloviç Şoma olmuş. Erkek kardeşi Vasiliy Daniloviç'tir. Kız kardeşi Zoya Danilovna Sapogova'dır, muazzam seviyede Tuvaca, Rusça bilen bu insan ömrü boyunca öğretmenlik yapmış, eğitim sahasında ün kazanmış. Annesi Şooma'nın on üç yaşına gelmesine çok memnun olmuş. Ağır işlerde çalışıp askeriye girip süvari bölüğüne katılmış. Sovyet topraklarında eğitim almış. Süvari istihbaratında yer almış. O dönemde Boris Gesseniviç olarak bilinmiş.

Semen Daniloviç Şooma Tuva Arat Respublika'nın hükümet üyesi, Merkezî Komisyonu üyesi olmuş. Sonrasında milli savunma bakanı olmuş. Tuva Arat Respublika'da başkan vekilliği yapmış. 1942 senesinde general olmuş. Salçak Toka 1950 yılından itibaren onu kendinden uzaklaştırmış ve görevden azletmiş.-

Yılan. Alaca yılan. Maŋgan Elezin'in alaca yılanı. Albısların beyaz evine gelen alaca yılan. Albısların yüce kağanı Çes Haay'ın toplantısında görüldü. Alnındaki yara izi görüldü birdenbire yılan donuna girdi. Albısların ulu hakanı yılanı sevecen bir tavır takındı. İşin aslı şudur, yılan giren evde çocuk

sayısı artar. Tuvaların bu atasözünde haklılık var. Kimi evde bir yığın çocuk olur. Evin ne iyeleri ne çocukları o yılanı dokunur. Evet, yılanın yavrularını esirgemek, onlara göz kulak olmak Tuvaların eski çağlardan bu yana sürdürdüğü gelenektir. Alaca yılan beyaz eve doğudan gelip batıya doğru yol aldı. Ara sıra kuyruğu görünüyordu. Bazen başı görünüyordu. Kimi zaman sadece dili seçiliyordu ve dilinin seçildiği bir anda o yılan Tuva lisanında konuşmaya başladı: -İnek yılı doğumlusun. Soğuk tabiatlısın. Kötü niyetlisin. Eğri boynuzların ile hükümet üyelerini oturdukları makamlardan aşağı edip yalnızlaştırıp en yüksek mevkiye ulaşan sen değil misin! Sen partinin kızıl biletini elinde tutarsın. Sadece masum insanlar olan Tuva hükümetinin tüm üyelerini düşmanlaştırıp tavır görüp bütünüyle hain ve Japon emperyalizmine adanmış halk düşmanı ilan ettin.

Beraber görev yaptığın dostların kurşunlandı ve sen makamda kaldın.- Alaca yılan bu sözlerinin ardından bir beyaz çiçek donuna girdi. Beyaz şatonun yüce hâkimi Çes Haay ise artık meselenin ağını karasını seçmiş, bir karara varmış bulunuyordu.

Evet, sayın doktor. Bir boğa. Boynuzlu bir budala boğa. Boğa sürüsünde kıymetlidir şeklinde bir Tuva atasözü vardır. Albısların büyük kağanı Çes Haay'ın beyaz evine boynuzları eğri siyah bir boğa giriverdi. Alçakça olan masanın kenarında öylece duran rakı şişesine boynuzuyla yaptığı hamleyle rakıyı yerlere döktü. İçinde süt bulunan porselen kadehi bir ayak derbesiyle parçaladı. Cinlerin büyüleyici ses sanatçısı olan dişi albısın yanına gidip korkunç kahkakalarını salarak o güzel canlının memelerini emdi. Küçük ve çekik gözlerinin kenarında kanlı damarlar belirmişti. Büyülü sese sahip dişi albıs, boğanın ayaklarının arasındayken boğa yok oluverdi. Yatmakta olan siyah boğa kuyruğuyla yeri kamçılarken sağda solda yatan öldürülmüş siyasilerin bağırış çağırışları, feryat figanları duyulmaya başladı ve Çes-Haay "bağışlasın" diye yok oluverdi. Sonrasında sırayla Kilçen-Ham ve peşinden Holuraaş-Ham da "bağışlasın" diyerek kayboluverdi. Kızıl gözlü siyah boğa ayaklanarak cinlerin beyaz evini eğri büğrü, dolambaçlı boynuzlarıyla darmadağın etmeye başladı. Bilmem hangi güç siyah boğayı ortalığı yakıp

yıkmaya yönlendirmiş, sandıkları kırmaya, duvarları yıkmaya itmişti. Kızıl gözlü siyah boğanın boynuzlarından kan fışkırtı. Ağzı kanlı boğa siyah akbaba donuna giriverdi.

Çes-Haay. Albısların kağanı Çes-Haay. Maŋgan-Elezin’de beyaz evi olan Çes-Haay. Çes-Haay ezelden beri Maŋgan-Elezin’in tüm albıslarının ulu kağanı olagelen ve sadece kamlara karşı alçakgönüllü bir tavır sergileyen varlıktır. Üç gözlü Çes-Haay olağanüstülükler gösteren kamlara saygı duyuyordu ve toplantıya icabet etmelerini sağlamıştı. Çes Haay altın kadehindeki bir içimlik rakısını içip şöyle dedi: -Oyunların Çıranday-Dançay suçlu muydu?- Çes-Haay’ın o sözlerinin ardından Oyunların Kilçeŋ-Ham içki kadehini kendine doğru yaklaştırıp beyaz evin içinde oturmuş bulunan yaratıklara mütebessim bir hal aldı ve birbenbire gözlere görünmez oldu. Sadece sesi duyuluyordu: -Oyun-Dançay öldürülmesi gereken bir suç işlememişti. Kimseyi aldatmamış, hırsızlık uğursuzluk etmemiş, mala mülke göz dikmemişti. Oyun-Dançay’ı haksız yere öldürdüler ve hiç şüphe yok ki onun öksüz çocukları vardı. Küçük çocukları ölüp gittiler. Sadece bir kızını gördüm. Çes-Haay şöyle sordu: -O kız şuan nasıl bir hayat sürüyor?

Bir gezgin olup çıkmış. O bîçare Rusça biliyor, Tuvacası da tertemizdir, o zamanlar okuma hakkı da tanınmamış. Bir yerde bir iş bulmuş bulmasına fakat garibim oradan da kovulmuş. İstihbarat merkezinin ajanları o kızın kontr Dançay’ın kızı olduğundan haberdardı.

Çes-Haay. Albısların sevgili kağanı Çes-Haay. Meselenin aslını astarını doğrusunu yanlışını ortaya çıkaran merhametli Çes-Haay. Maŋgan-Elezin’deki beyaz evin hâkimi Çes-Haay altın kadehinden içkisini içip makamında bulunanlara yumuşak şekilde baktı. Üç gözlü Çes-Haay uzaklardan çıkıp gelen kama şunu sordu.

Oyun-Dançay’ın mücadele ettiği kimdir?- Çes Haay’ın bu sorusunun ardından Mönggün-Tayga’dan davetle gelen İrgitlerin Holuraaş-Ham bir kadeh içkisini içip yok oluverdi. Ulug-Hamın tok sesi duyuldu: -Oyun Dançay Yılan Yılı doğumludur, şöyle ki Pars yılına girildiği sırada 1938 yılında öldürüldü. Yılanın başını iyi bilirdi. O bir masumdu. O inek yıllı kişi

yetmiş üç yaşında iken Moskava şehrinde ebedî uykusuna yattı. Boğa sürüsünde kıymetlidir derler. Katledilen Dançay'ın aklanması gerekir.-dedi. Rüzgâr. Oyunların Kilçen-Ham ile İrgitlerin Holuraaş-Ham'ın aralarındaki gizli konuşmalar devam ederken rüzgâr esiyordu.

Rüzgâr. Adımız rüzgârdır. Her yere gidebilen rüzgâriz. Orta Asya'nın merkezinden dokuz km içerideki albısların beyaz beyaz evinde bulunan rüzgâriz. Bu tertemiz topraklarda nasıl olur da insan kanı dökülür? Siz ne bileceksiniz ki?

Dinleyin beni albıslar! Tuva, köklü bir kültürün iklimidir. Tuva ülkesi, insanoğlunun ilk gelişmesi olan yolunun doğduğu coğrafyadır. Tuva ülkesinde akı karadan ayırabilen insanlar kamların ta kendisidir, Çes Haay bizi bu yüzden büyük toplantısında ağırlıyor. Maŋgan-Elezin ise albısların temiz memleketiyken suçu günahı olmayan insanların temiz kanıyla sulanmış topraklardır. Dinleyin albıslar. 1932 yılında Tuva'da komünist terör bir hadiseye imza attı. Tuvaların liderini ele alacak olursak o kanlı terör eylemiyle kaç Tuva'nın canına sebep oldu? Tuva halkından kadersizin kanına girdi? 1938 senesinde ortalama bir Tuva hanesinde kaç kişi bulunuyordu, şimdi kaç kişi var? Yapılanlar, kontr kökünü kazımak, çocuklarını da yok etmektir. Rüzgârdır adımız rüzgâr. Rüzgâr olup esen kamlarız. Herşeyin aslına astarına vakıf kimseleriz. Mavi gök bunları duyuyor. Tuvalar insanoğlu içinde en kadim halktır. Kamlık yapmak bütünü ile ilk insanların yolunu tutmaktır. Tuvaların eski ülkesi Orta Asya'nın merkezidir. Çin'de ve Moğol bozkırlarında da Tuvalar mevcuttur. O coğrafyalardaki Tuvalar çobanlık ve çiftçilikle meşguldür, Tuva dilini de unutmuştur. Esas mesele dışarıda yaşayan Tuvaların şaman inancında sabit kalmasıdır. Tuvalar, evet, Tuva halkı. Orta Asya'nın göbeğinde yaşayan Tuvaların nüfusu ne kadardır? 1919 yılında Tuvada nüfus 60 binden mürettepti. Bu bahsettiğim nüfusun 48 bini Tuvalar iken Rusların nüfusu 12 bindi. Bu insanların arasında başka soylardan insanlar da vardı. 1932 yılına gelindiğinde Tuva'nın nüfusu artık 82 bindi. Bu nüfusun 64 bin 900'ü Tuvalardan ibaretken 1945 Yılına bakacak olursak Tuva'nın nüfusu 95 bin 400'dü. İşte o dönemde 81 bin 100 Tuva

vardı, Tuvada Rusların ve diğer toplulukların nüfusu ise 14.300 idi. Mangan Elezin'in albısları! Düşünün, kıyaslayın. Tuva halkı 82.000 kişiye 22 Mart 1932 Tuva devletinin sakinlerinden 40 yaşındaki Buyan-Badırgı'yı öldüren Devrimci Partinin Merkezîydi. O zamanlar Merkezî Komiste'nin yüksek sekreteri olan İrgit Şagdırgap ile sekreteri Salçak Toka Bu işleri tertip etmiştir. Albıslar siz ne bilirsiniz ki!

Gece! Ölüm saçan gece. Tuva devletini yöneten Toka, Buyan Badırgı'ndan başlayarak dört kişiyi gecenin bir vaktinde İrgit Şagdırgap ile Salçak Toka ve onların buyruğundaki askerler katletti. Masumların kanının döküldüğü ölüm gecesi Maŋgan-Elezin'de daha neler olduğunu bilir misiniz? Ey albıslar, siz sadece türkü çağırmanın, düğün dernek etmenin eğlenmenin vurgunusunuz. Ey albıslar siz ne bilirsiniz! Maŋgan-Elezin suçsuz yere öldürülen insanların kanının sindiği topraklar demektir. Maŋgan-Elezin demek insan kanında yıkanılan yer demektir. O insanlar suçsuz günahsız yere öldürülmedi mi! Tuva topraklarında hayat süren halkın ne kadarı katledildi, bulmanızı rica ediyorum.- Oyun-Kılçen-Ham ile İrgit-Holuraaş-Ham'ın konuşmaları sabah saatlerine kadar devam etti.

Kulaklarıma birçok ses geliyordu. Bir at gördüm. At. Yağız bir at. Sağ ön ayağı kırıktı. Sol kulağı da yarıktı.

Sağ gözü de kördü o atın. Bir saksağan atın yaralı sırtından besleniyordu. Maŋgan Elezin'e bir seferdir edip gelmişti. O at bir insan gibi konuşmaya başladı: Kara bahtım kör talihim. Albısların kudretli kağanının ülkesi olan Maŋgan-Elezin'de rüzgar gibi parlar tezardım. Cinlerin ulu kağanı Çes-Haay beni çok överdi. Ben yüğrük bir atım. Tes nehri ahalisinden Sandangmaa adında bir kişinin atıydım. Erzin nehri bölgesinin, Tes nehri bölgesinin düzlüklerinde koşturarak yetiştim. İleriki bölgelerin her sene düzenlenen kutlamalarda yerimi alıyordum. İyiliksever sahibim Sandngmaa beni allayıp pullayıp yüğrük atların yarıştığı müsabakalara sokuyordu. Kılkuyruk ve süratli yüğrük atlarının katılım sağladığı yarışlarda rakiplerime galebe çalıyordum.

Kader... Ülke çapında düzenlenen bu yarışların o seneki ayağı Kızıl şehirde tertip edilmişti. Bu etkinlik her sene tekrar ediyordu. İyiliksever sahibim Sandanma beni Kaldak-Hamar'ı geçerek Kızıl şehrine ulaştırmıştı. Tuva geneli bütün bölgelerden gelen yüğrük atlar ile yerleştirildiğim bir ahır oldu. Nasıl saklarım. Maŋgan-Elezin'de Kara Ezir olarak uçuyordum. Yüğrük atların yer aldığı o yarışta kazanan taraf oldum. Büyük bir hadiseydi. Unutulmaz bir karşılaşmaydı. Büyük bir attı. Bir gün var ki aklımdan çıkmıyor. Tuva Arat Respublika'nın meclis başkanı Sat-Çurmit-Dajı'nın beni ödüllendirdiği günü hiçbir zaman unutamayacağım. Meclis başkanı beni Ezir Kara denen saygın bir isim ile huzuruna çağırmıştı. Maŋgan-Elezin'de Kara-Ezir olarak koşmuştum. Yarışlarda diğer atları yenmeyi başarmıştım.

Sayın doktor, kulağıma muhtelif sesler geliyordu. Maŋgan-Elezin'de aniden görünen at şöyle dedi: -Kader... Kara bahtım kem talihim. İyiliksever sahibim Sandanmaa silahlı adamlarca huzur dolu yuvasından tutulup götürüldüğü günden itibaren iyi bir şey görmüş değilim. O günden beri hoş bir söz duymadım. Her nere gittimse hakir görüldüm, bir sığıntı, bir kul köle oldum. İşittiğim cümleler şunlar oldu: -Bu at kontr atıdır, bu at yarışlara giremez. Kontr atını bir tarafa bırakın. Bu at kontr atıdır, onu binen kendini ölü bilsin!

Silahlı adamlar beni uzaklara götürdüler. Bana kaç gece bindiklerini bilmiyorum. Bir baktım ki Çeder bozkırındaydım. Beni kırbaçlayan adam, şu kontr atını yiyelim var, dedi ve bastı kulağıma kurşunu. Kulağım işte o zamandan bu zamana yarıktır. Kendime geldiğimde Çeder yaylasında baygın halde yatıyordum. İşte kulağımı bu hale getiren kötü hatıra budur. Benim kara yazgım. Bir keresinde silahlı adam beni eyerleyip Kaldak-Hamar köprüsüne götürdü. İyiliksever sahibimin köyünde olduğuma sevinmişim.

Umutlarımın ateşi sönmüş haldeydi. O vahşi yönetici kim bilir ne idiği idi! Sahibim olacak kişinin sesini ilk kez Kaldak-Hamar köprüsünün üstünde işitmişim. Duraksadım o esnada: -Kontr atısın, yüğrük bir atısın. Seni lüzumsuz seni! Ulan piç, senin yarışlara katılmaya hakkın yok, neyin ne olduğunu ne bileceksin sen? Demek sen kontr atısın, o halde sen bundan

böyle yarışlara katılmayacaksın, seni sadece bir beygir kılsınlar, o zaman bir köprü bile aşamazsın. Kontr atısın he piç!- diyen bir silahlı adam bön bacağımin sinirlerini bir hançerle parçaladı. O adam sağ ön bacağımin tamamiyle ölsün istemişti.

Kader! Bahtım karaymış. Düşüncelerim vardı. Umut taşıyordum, fikirlerim vardı. Beni yarışlara katılmayı arzuluyordum. Üç bacaklı kalmış olsam da yarışlarda birinci gelecek bir yüğrük attım. O adam, bacağımin birinin sinirlerini hançer ile kesip beni yerin dibine sokmuştu. İyiliksever sahibim Sandaḡmaa'nın evine gidecek onu görecektalihe sahip değildim.- Kulağıma birçok ses çaldı, atın hali gözümün önüne geldi. Bunları dile getiren siyah atın sağ gözü âmâ kalmıştı. Sonra konuşmasını şu sözlerle devam ettirdi: -Yazgım. Kara yazgım. İyiliksever sahibim Sandaḡmaa hür bir hayat sürüyor olsa gözlerimin birisi nasıl kör olsundu!

Üstümde yeniden bir binici vardı, tanımadığım bir kişi. Gece vakitleriydi. Çeder bozkırına sırtımdakiyle beraber varmıştım. Sırtımdaki kişi ılık çaldı. Hezertek-Çeder'in Çedi-Ham'ı gözlerimin önünde yedi ateş şeklinde belirdi, sallandım sallandım ve yere yıkıldım. Binicim beni doğrulttu. Kaçamadım çünkü beni kontr atı diye bilmiştiler. Her nere gitsem beni tanınanacaktım. Beni tanıyanlar çoktu fakat beni o civara götürenler ortalıkta yoktu. Öylece duruyordum. Baygın olan binicim uyanıp lanetler okudu: Kontr atı! Senin ürktüğün şey nedir he sen ne gördün? Kontrdan başkası olmayan o sahibinin ruhunu mu gördün? Gözlerin hiç mi bir şey görmüyor? Gözlerinin gördüğü bir şey var mı? Kontr atını mı koruyup kollayacağız?.. Bu sözleri sarf eden adam sağ gözümü hançeriyle deşip döktü. Ah kara yazgım!-

Kulağıma birtakım sesler geldi. Atın o hali gözlerimin önüne geliyor sayın doktor. O siyah at, göğsü yaralı siyah at. Sırtında taşıdığı yarada bir saksığanın beslendiği siyah at şöyle devam etti: -Alınyazımın çetinliğini, kaderimin kötülüğünü anlatayım. Herkes beni hakir görüyor. İnsan olan beni binek atı yapar. Hiçkimse hakkımda iyi düşüncelere sahip değil. İyiliksever sahibim Sandaḡmaa hür iken ben kutsal bir varlıktım. O zamanlar bedenim noksansızdı. Şimdiyse zavallı bedenim enkaza dönüşecekmiş. Demek benim

delinmiş sırtım saksağanın azığı olacakmış. Yalancı saksağan, pisboğaz saksağan! Ben ne diye sana yemek oldum. İyi kalpli sahibimden ayrılalı beri iyilik namına hiçbir zerre görmüş değilim. Gide gide bu yiyici saksağanı gezdirip duruyorum. Şöyle devam etti anlatımına: Kaderim budur. Kontr at olduğum için beni hoş gören kimse rast gelmiyordu. Yazgımın korkunçluğuna bakın. Manggan-Elezin'e geldiğimde karağan bile bağırıp çağırıyor korkunç sözler sarf ediyordu. Kulağımla işittiğim sözler şöyleydi: Düşmanın atı! Seni koruyup kollayacak kimse yok. Zaten öldürüleceksin de! Başkanın emrine göre göre atının yok edilme vakti de gelip çatmış demekti.

Şöyle devam etti: Ey kontr atı, seni hiç kimse savunmayacak, senin için kimse elini taşın altına komayacak, hiç kimse can güvenliğini sağlamayacak. Sayın doktor, o adam, ata bunları söyledikten dedikten sağ bacağı felçli, sol kulağı kesik, sağ gözü kör ve sırtı oyuk siyah at, Kara-Ezir olarak Manggan-Elezin'den eski yurdu Taşdı'ya doğru gitti. Ben yalan konuşuyor değilim.

Sayın doktor at başlı igil sazı demiştim. Gözlerimin önüne at başlı igili tutan genç kız belirdi. Şaşkındım. Yer iyesi mi derken giydiği giysi biraz vasattandı. Başında beyaz şal vardı. Simsiyah saçları örgülenmiş haldeydi. Ayakları yerden kesikti, havada duruyordu. O kız önce gözlerden kayboldu sonra tekrar göründü. At başlı igili kavradığı elleri, parmakları ip gibiydi incecik. O parmakların bembeyaz tırnakları gecenin karanlığında yıldızlar gibi ışık ışık idi. Kayboldu gözlerden ve sonra yeniden göründü. Servi boylu Bir Tuva kızıydı. Tekrar hayrete düş olmuştum. Konuşurken sadece dudakları kıpırdıyordu. O kuzgun karası gözleri sık sık gülümsüyordu. Kulakları küçücük ve küpesizdi. At başlı bızaançı sazını tutan kızın seyrettiğim yüzü güzel, gül gibi dudakları ince, burnu narindi. Sayın doktor, rüzgâr aniden esip konuşmaya başladı: -Ben kadim ve temiz olan rüzgârım. Katledilen Oyunların Çıranday-ool Dançay'ın kızını yeryüzüne ve gökyüzüne ve iyi niyetli insanlara duyuruyorum. O kızın adı Öşkü'dür. Bu isim bir lakaptır. Gerçek adını söylemeyeceğim. O güzel kızın yazgısı bir başına kalmaktır. O kız ejderha yılında doğmuştur. O tarihin günümüz takvimindeki karşılığı 25 Ağustos 1928'tir. Ben tüm yaylaları, bozkırları gezmiş oralarda esip yürümüş

rüzgârın ta kendisiyim. Ben her dağda estim. Ben her ovada estim, gür ormanların bir tekinde dahi yolumu izimi yitirmedim. Ben yalnızca gördüklerimi ifade ediyorum.

Anlatacaklarım Mağan-Elezin’de nadirattan görünen at başlı bızaançı sazını tutan ay yüzlü güzelle alakadar meselelerdir. Şu aydınlık dünyada benim gitmediğim görmediğim bir yer yurt mu var! Her yere gittim, her yeri gördüm. Görmediğim bir halk, kavim yoktur. Evet, ben gerçekleri dile getiriyorum. Şu albenili dünyada o kız kadar güzelini, görkemlisini görebilmiş değilim. Kaderi neden bir başına olmaktır bilmiyorum, önünü sonunu bilmiyorum. Sayın doktor, Oyunlar’ın Kilçeñ-Ham’ın şu sözlerini anımsadım: -Bu kızın bir yeri yurdu, evi barkı yoktur. Bu kız bir halk düşmanı olduğu iddiasıyla öldürülen Dançay’ın kızlarının en kızıdır. Bu kızın babasının Say-Suu olduğunu biliyorum. Sığ bir yerden su çıkar. Sığlığın suyu oldukça temizdir ve kuvvetli bir ilaç hususiyeti taşır. Şimdi o kızın kim olduğunu, nasıl biri olduğunu bilmiyorum. İsmi nedir onu da bilmiyorum. Başka bir isim alıp almadığını da bilmiyorum. Bizim Tañdı adlı bölgemizde bu kız gibi güzelini görmedim. Öyle sanıyorum ki o kız kalbini fetheden delikanlıyla evlenmiş barklanmış olmalı. Ve yine öyle sanıyorum ki o güzel kız, babasının kanını döktükleri civardadır. Tek bildiğim şey şey at başlı igili öldürülen babasından yadigârdır. Evet, ben hakikatleri dillendiriyorum. Kızın kontr babasının mallarını yağmalamışlar. Öksüz kalan çocukları babasının ağaç evinden atmışlar. O kıza babasından geriye kalan tek şey at başlı igil sazıdır. Evet, dudaklarımdan dökülenler gerçeklerdir. Dilsiz kız bile bir koca bulur. Her kör satıcının bir topal alıcısı vardır. O güzellikteki kızı yöremizin delikanlıları fark etmemiş olamaz. At başlı igilini saklayarak bir başına hayat süren o güzelin hakkında konuşuyorum. Benden dinlediklerinizi ben de Kilçeñ-Ham’dan dinlemiştim. Evet, bunlar gerçeklerdir. Tuva halkının acılarını tüm ahalinin önünde türkülerini vesilesiyle dile getiriyormuş. Bu türkülerin içeriği, bestesi ve yapısı oldukça farklıymış. Tuva halkının efkâr dolu duygu düşüncelerini türkülerden anlayabiliriz.

Ben eski halk türküsü "Mejegey”i anlatayım. Mejegey bir türküdür.. O türkünün içeriği o genç kızın esrarlı düşüncelerini içerir. O genç kız, Tañdı

düzlüğünde yer altından akan Mejegey nehrine türkü yakmış. Mejegey, Tanın dağlarından kaynayıp Eleges nehrine katılır."

Mısralar turna çiftleri gibi ikili ikilidir. İlk mısralar acıklıdır ve o mısralar derin anlamlar barındırır:

Kaala-Hem akıp gider
Yüksek dağım sarp dağım
Yanında oyunlarla büyüdüğüm
Güzel Mejegeyim

Coğrafyaların da insanlar gibi özel adları vardır. İsim denen nesne ayrı bir tarihî yapıya sahiptir. Kadim türkülerde özellikle o Mejegey türküsünde türküdeki olayların yaşandığı yer isimleri geçer. Genç kız ismini verdiği Ulug-Hem, Kaa-Hem, Ulug-Çer yerlerini gezmek istemiş. Hayatı boyunca Mejegey'den çıkmamış. Oradan bir delikanlı bulup onunla evlen istemiş. Bunlar benim düşüncelerimdir. O türkünün sözlerini duyunca herkes türküyü söyleyen kızın yanına akın ediyormuş. Mejegey'in büyük düzlüğünde türküsünü okuyan genç kızın sesini duyan delikanlılar onun yanına gidiyor ve onun âşık oluyormuş. Kadim Tuva kültüründe türküler âşıkların duygu ve düşüncelerini ifade eder. Türküler eski çağlarda özellikle konar-göçerlik devirlerinde insanları birbirine yakınlaştıran özelliktedir. Benim yakınım kim bilir nerededir? Tuva halkının eski çağlardan beri muhafaza ettiği bu gelenek gençlik, aşk ve ayrılık yıllarıyla ilişkilidir.

Tan attı mı gün doğar, derler. Hayvanların yaylaya çıkma döneminde Çeder bozkırında seyislik yapan bir delikanlı varmış. Bu delikanlı Mejegey türküsünü söyleyen kızı seviyormuş. Kıza Adır-Teyden bakıyormuş.

Bu türküde derin anlamlar mevcuttur.

Doğan güneşin ışıklarında
Üç melez ağacı görünür
Üstü-Mejegey, Sarıg-Buluğ
Yemyeşildir

Gezdim, gördüm. Mejegey ovasında üç melez ağacı var. O üç ağaçtan hangisine tırmansan ova tamamiyle görünüyordu, türkücü kız bunu türküsüyle anlatmış. Tuvaların bilgece anlayışının yansımaları bu türküde mevcuttur. Delikanlı sabahleyin gün ayarken uzun melez ağacına çıkıp etrafı tarayınca o sırada inek sağmakta olan genç kızı görmüş. Yılkı çobanı türkücü kızın türküsünü işitir işitmez o gönül verdiği kızın köyünü daha iyi görmek için ağacın gövdesinde eyerli atını başlayarak ağacın en tepesine çıkaraktan cemali ay kızı bütünüyle görebilmeye muktedir olmuş. Delikanlının türkücü kıza biraz olsun yaklaşmasının tek yolu ağacın başından seyretmek imiş çünkü yılkı çobanının gözü kulağı hizmetkârı olduğu varsılın yilkısındaymış. Sürüyü sahipsiz bıraksa ve bir kurt saldırıp bir atı yemesi işten değil. Bîçare yılkı çobanı kızı öylece ağaçtan seyreyliyor sonra yeniden varsılın yilkılarını güdüyormuş. Sayın doktor, acaba benim sevgili oğlum kim bilir nerede çobanlık ediyordur? Üstüü-Mejegey, Sarıg-Buluñ'dan soğuklar çekilip ilkbahar yüzünü gösterince ilk yeşillikler de peyda olmuş demektir. İlkbahar tabiatın güzel bir dönemidir. İlkbahar gönül okşayan bir mevsimdir. Gençler ilkbahar geldiğinde aşka düşer bu türkünün sözlerini fark ederler. Benim gençliğim aşksız, sevdasız geçip gitti.

Türkücü kız göyzaşları akıtırken delikanlıyı görmüş. İlkbahar bitmiş. Yazın sonuna yaklaşılmıştı. Yazları gelen su kuşları dönerken hediye getirmiş. Üstüü-Mejegey'in Sarıg-Buluñ'un göletler bulunan alçaktaki kısımlardan sesler yükseliyormuş ya da orada doğan binlerce kuş soğuk havayı alınca bağırıp çağırmaya başlamış. Telaşlanma vakitleri gelmişmiş. Tecrübeli dostum Moğol, Tibet ve Rus dilini ciddî anlamda bilen Oyun Çaaş'ın oğlu ihtiyar Lündüp anlatmıştı. Su kuşları soğuk iklimlerden göçerek Mejegey'in alçak kısımlarına gelip konar yavrular ve daha sonra oralardan da ayrılıp yeniden yurtlarına dönermiş. Dağların başında kar yağıp Mejegey alçaklarına soğuk inince dağda, Üstüü-Mejegey ve Sarıg-Buluñ'daki turpan kuşlarının, ördeklerin sesleri yavaş yavaş kesermiş. O türkünün sözleri, bölge ahalisinden olan ihtiyarların sözleriyle uyum gösterir. Türkücü kızın türküler çağırıldığı dönem olan yaz mevsimi ayları nihayete ermiş soğuk güz günlerine merhaba edilmiş, gencin de muhteşem yazı kararmış. Gençliğim geçip yitip

gitti. Sayın doktor, altı aylık kışın sonundaki buluşma vakti gelip çatmış, Kocamışlar, güz mevsiminin o muhteşem ayının on beşinci gününde oytulaaş oynayan delikanlılar kızlar son gecelerini geçiriyormuş.

Son buluşma, son umut çünkü yalnız kız, görmek istediği kişiyi kızın görmek istartık göremeyecekmiş. Genç kızın ağlamaktan artık sesi çıkmaz olmuş. Yılkı çobanının artık ne gırtlak şarkısı duyuluyormuş ne atının koşumlarının şıkırtısı.

Otuz Beşinci Bölüm

Mutluluk

İnsan kalbi küçük şeylerle mutlu olur. İnsanın canını sıkan şeyler de küçük şeylerdir. Ey atalarım! Sizlerden yadigâr kalan bu özlü sözlerin esas anlamını ilk kez o zamanlar kavramıştım. Gençliğimde, kanımın hızlı aktığı günlerde kontrun kızı olarak adlandırılmamı hoş bir şey olarak görmüyordum. Akranlarım eğitimini teker teker tamamlamıştı. Onların okuldan mezun olarak diplomalarını aldığını gözlerimle gördüm. Onların mezuniyet kutlamalarını da gördüm. Ben diploma alma, mezun olma mutluluğunu tadamamıştım. Bu benim gençliğimin unutamadığım yarasıdır.

Atalarım sizin anlamlı sözleriniz insanın aklını güneş gibi aydınlatıyor. İnsanın yüreğini ferahlatıyor. İnsana göz aydınlığı oluyor. Benim akranlarım yüksek eğitimlerini tamamlayarak diplomalarını almış insanlar oldu. Onların içinde Tuvaca öğretmenleri, Rusça öğretmenleri, hekimler, mühendisler, jeologlar var. Ben onlardan aşağı kalır değildim ama benim okuma hakkım elimden alınmıştı. Kontr kızının okuma hakkını görünmez güçler elinden almıştı. Bundan ölünceye değin şikayetçi kalacağım.

Atalarım, sizden kalan akıl dolu atasözleri cahil aklımın gücü oldu. Benim okuduğum kitap sizden kalan atasözleri, efsaneler, masallardır. Sizin verdiğiniz nasihatlerle hayatta kalabilmeyi başardım.

Başka bir soydan gelen Rus hekimle beraber çalışıyordum. Onun adı Onun iyiliği sayesinde hastanede hemşire olarak çalışmam bana çok şeyler kattı.

Atalarım, benim bu anlattıklarım hatıradan ibaret değildir. Bunlar benim yaşadıklarımın ta kendisidir, benim hayat hikâyemdir. Rus hekimin yap dediklerini yaparken uyumadım, dinlenmedim, rahayt yüzü görmedim. Her işi yaptım. Rus hekimin emirlerini eksiksiz şekilde yerine getirdim. Rus hekim iyi ve zeki bir insandı. İnsanların geleceğini düşünen biriydi. Rus hekim ilaçların Rusça ve Latince isimlerini bana öğreten kişiydi. Onun anlattıklarını yazıya geçiyordum. Bana "Öşkü, ben sana belge vereceğim, bu belge sayesinde ömrün boyunca hemşirelik yapabileceksin." diyordu. Bendeki belgenin aslı astarı buna dayanır.

O zamanlar hemşirelik kursları bölge merkezlerinde ve başken Kızıl'daydı. Bu kurslar iki, dört ve altı aylıktı. Yalan söylemiyorum. Abartmıyorum. Yuriy Davıdoviç'in yanında ben bu birikime kavuşmuştum. Ömrüm boyunca insanlara iyiliği dokunan bir hemşire olarak çalışacaktım. Başka bir yere gitme niyetim yoktu. Aklımda Mugur-Aksı'nda kalıp bu hastanede bu şekilde faydalı bir hemşire olarak çalışmak gibi kutsal bir amacım vardı.

Yuriy Davıdoviç "Siz artık bir hemşiresiniz!" yazılı belgeyi kendi elleriyle yazıp mührünü basıp bana teslim etmişti. Belgeyi bana teslim ettiğinde iki çift söz söyleyecek gücü bulamamıştım, sözcükler boğazıma takılıp kalmıştı.

Sevinç! Hayatımın en büyük mutluluğu! Mutluk dolu aydınlık bir gündü. Bir yabancının himayesine girerek mutluluğu tatmıştım. Gezgini gibi oradan oraya gezip dururken bir yerde yerleşik kalabilmeyi başarmıştım. İyiliksever Yuriy Davıdoviç. Beni karanlıklardan tutup çıkaran sizdiniz.

Yuriy Davıdoviç "Beraber çalışacağız." diyerek eliyle omzumu okşamıştı. Odama nasıl gittiğimi bilmiyordum. Hemşirelik belgemi bir çocuk gibi okşayıp seviyordum. O belge beni açlıktan, soğuktan kalmaktan, üzüntülerden, ölümden, koyunu kurttan korur gibi koruyacaktı.

Hekim öğretmenimin verdiği belgeyi bir ömür kullanmayı düşünüyordum, onu koyabileceğim korunaklı bir yer bulamamıştım. İğilimi asılı olduğu duvardan indirip kabından çıkardım. Sandığım yoktu, çantam yoktu. Ben, iğilim ve hemşirelik belgem bir ocağın üç ayağı gibiydik.

Kış soğukları gelmişti. Kalacak yerim vardı, doyuyordum. Yuriy Davıdoviç yanımdayken beni kim işten çıkarabilirdi sanki. Destekçim vardı. Yatacak yerim vardı. Çalıştığım işyerim vardı. Dağ sıçanının bile kış soğuşunda sığındığı yuva vardır.

Artık korktuğum bir şey yoktu çünkü Rus hekim beni yardımcısı yapmıştı. Sıcakta yaşamaya başlayalı göğsümdeki hastalık da yitip gitmişti. İnsanın sağlığı yediğı yemeğē, giydiğı giysiye ve yattığı yere bağlıdır. Küçüklüğümde beri koyun, keçi ve inek işkembesi yememin faydalarını görüyordum. Bir keresinde Yuriy Davıdoviç insanın iç organlarını gösteren bir resim getirmişti. Bu resimden damar yollarını iyice öğrenmiştim. Bu yüzden hastalar ve özellikle yaşlı hastalar bana eli hafif kız diyordu.

Maaş mı? Maaşı düşünmüyordum. Diktiğim beş altı elbiseye karşılık tütün ve bir elbise alıyordum. Kuzu postundan ipekli elbise diktiğimde karşılık olarak çay alıyordum. Oba oba gezerken yapmadığım iş kalmıyordu. Gençlerin, yetişkinlerin siparişlerini hazırlıyordum.

Hastanedeki maaşım mı? Bana yetiyordu. Başhekim de ben de maaşlıydık. Bundan alâsı mı oldu? Maaşım hazır elbise almaya yetmiyordu. Kumaş alıp kendi giysilerimi kendim dikiyordum.

Başhekim, gördüğüm kadarıyla her türlü hastayı tedavi ediyordu. Mugur-Aksı'nda tek hastane ve tek hekim vardı. Doğumhane yoktu. Hekim öğretmenim doğum yaptırırken beni yanından uzaklaştırmıyordu. Al dediğini alıyor, ver dediğini veriyor, getir dediğini getiriyor, yıka dediğini yıkıyordum. Olmaz diye bir şey bilmiyordum. Başhekim, çocuk doğunca bana anlamlı bir şekilde bakıyordu.

Odama gidip hekim öğretmenimin tutkun içeceği olan kahvesini hazırlayıp getiriyordum.

Başhekim, bir kız ve ya oğlan çocuğı doğduğunda bir bardak kahve içiyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse ben önceleri kahve nedir bilmiyordum. Bizim Tuva kültüründe bir çocuk doğunca çocuk düğünü yapılır. Hekim öğretmenimin çocuk düğününün doğumdan sonra kahve içmek olduğunu sanıyordum ama sonraları anladım ki böyle değilmiş. Hekim

doğum yaptırıp doğan çocuğun burnunu sıktıktan sonra susadığı için kahve içiyormuş.

Hamile annelere hekim öğretmenim doğum yaptırırken kadınların kollarını ben zapt ediyordum. Elimin hafifliği konuşulduğunda meşhur ebe üvey annemi anımsıyordum.

Ellerim.

Zavallı annemin ellerimden tutup doğmakta olan buzağının başını tutturduğunu anımsıyordum. Zavallı annemin boynuna dolanan kollarım. Annem bir keresinde bana oynamam için bir yer göstermişti. Orada taşlarla oynayan ellerim. Türlü türlü en güzel taşları toplayıp bir araya getiren ellerim. Küçükken kardeşlerime göz kulak oluyordum. Kardeşlerime sahip çıkan ellerim. Küçük kız kardeşlerimin simsiyah saçlarını tarakla tarayan ellerim.

Ellerim.

Beş yaşımıdayken keçi sağmayı öğrenen ellerim. Sağdığım sütle dolan olan kabı anneme götürünce beni başımdan öpüyordu. Zavallı annem ben süt sağınca beni okşayıp övüyordu.

Ellerim.

Rus hekimin ellerinden hemşirelik belgesi alan ellerim. Elime aldığım o şeyi hiç bırakmayan bir kişiyim!

Hemşirelik belgesi.

Mutluluğum olan hemşirelik belgesi.

Mugur-Aksı'na gelip gece gündüz çalışıp hasta insanlara bakıp elde ettiğim belgem. Rus hekimin ellerinden aldığım belgem.

Odam.

Odamda oturuyordum. Yanımda hiç kimse yoktu. Askak-Kontr demir yatak almak için Abakan şehrine gitmişti. Yuriy Davıdoviç akciğer hastalarını başka bir yerde yatırmayı tasarlıyordu. Demir yataklar bu yüzden gerekliymiş. Ben o sırada biraz tembellik ediyordum. At başlı igilimi deri

kabından çıkardım. İgil çalasım vardı. Hemşirelik belgemi çıkarıp baktım da baktım. Belgeyi elime almış gururlanıyordum. Varsılların, hostugların ve dargaların çocukları ilkokul, lise ve enstitü belgelerini kutsal görüyordu. Onlar özel geceler yaşıyor; sabahlara kadar çay, kahve içiyor, alkol tüketip dans ediyordu. Zavallı ben kontr kızı olarak hemşirelik belgemi tek başıma elime almış bakıyordum.

Gurur.

Ömrümce hemşire olarak çalışmama yarayacak belgeye sahiptim.

Otuz Altıncı Bölüm

Lanetli Efsane

Mugur-Aksı'ndaki kulübün yanındaki büyük levhada bir ilan asılıydı. Bir genç kız bana o ilanın bir suretini getirmişti. Getiren kızı tanıyordum. O kız kendinden geçmiş halde hastanemizde bulunmuştu. Yuriy Davıdoviç kızın çürük dişlerini tedavi etmişti. O ilanda yazanları süratle okuyup son cümlesinde tutulup kalmıştım: Şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına katılabilir!

Herkes katılabilir, ayrıntıları öğrenmek istiyordum. Beni kulüpten atmışlar, kültürevinde sinema filmi izlemekten men etmiştiler. Âşık olduğum, gönül verdiğim delikanlılar benden kaçmıştı. O akranım olan delikanlıları suçlamıyor kınamıyordum. Onların kontr kızından korkmakta haklı olduklarını düşünüyordum. Aklım fikrim benden küçük olsun benimle yaşat olsun benden büyük olsun fark etmeksizin birine yârü yoldaş olmaktaydı. Erkekler beni hakir görüyordu. İşin hakikatinde hiç kimseden aşağı değildim, sadece yolunmuş tavuktum o kadar. Yıkımlarla gelip geçiyordu gençlik baharım.

Rüyamda bile görmediğim memnun edici şeyler işitmiştim. Çarlal, Artında bölgesinin merkezinde yer alan Kültür Evi'ndeki şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına her isteyen katılabiliyormuş. Saadet devrinin gelmesiyle memnundum. Ebedî uykusunda bulunan annemin sesiydi kulağımdaki yankılanan: Sanatçı kızım, igil çalan kızım.

Şarkıcılar ve müzisyenler yarışması vardı, üstelik herkes katılabiliyordu. Bu haberi bana ulaştıran kız, Mugur-Aksı Hastanesi'nde tedavi edildiği zamanlardan beni hatırlıyor olmalıydı. Tatil günümde hastaneden bir yere ayrılmıyordum, günümü hasta insanların arasında geçiriyor kimi zaman hastane ahalisine şarkılar söylüyordum. Bazansa eski çağların kıyıda köşede kalmış türkülerini çağırıyordum. Kadim türküler ve igil sazım hastaların ruhuna, aklına iyi gelen tesiri yüksek ilaçlarımdı. Bana yarışmanın ilanını getiren kızın hayat hikâyesi de oldukça ilginçti. Ben şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına katıldığımı düşlerken kızın ağzından bir laf çıkmadı ağzından. İlanda yazılı bulunanları bir kâğıda geçirip bana getiren o kız gülüş sesini duyurdu. Birdenbire yalnız başıma kaldım. Çalışma ve dinleme odası olarak kullandığım bölmemde Yuriy Davidoviç Kovenskiy bazan uzun uzun zaman geçiriyordu. O anlarda sesi soluğu çıkmıyor, kahve bile zamanlarda başhekimi rahatlamayı diliyordum. Yuriy Davidoviç'in bana usça okuma ve temiz konuşma öğretmesiniyle bana büyük iyilik ettiğini düşünüyordum.

At başlı igilimin tellerine bir düzen verip insanı eski çağlara alıp götüreren türkülerini çalıp söylüyordum. Üvey annemin çağırdığı türkülerini çağırıyordum. Yuriy Davidoviç benim çalıp söylememle büyülenip kendinden geçiyor, beni iştahla dinliyordu ve öyle ki ara ara gözlerinden yaşlar akıtiyordu.

Başhekim benim at başlı igil sazıma bir kara büyünlü nesneymişçesine bakıyor fakat igilime el sürmüyordu. Başhekim türkülerimi, şarkılarımı memnuniyetle dinliyor ve dinlerken ağzından bir kelam olsun çıkmıyordu, sakın sakın duruyordu: "Konservatuvarda okuması gereken birisin ama senin bir adım öteye gitmene müsaade etmem. Benim yanımda kalacaksın, hemşirelik yapacaksın..." Başhekim bir defasında bunları söylemişti bana.

Başhekim beni hastanede işe alarak bana hediyelerin en değerlisini vermişti. Sandığı açtım. Kâse işlemeli yeşil bir ipekli giysi, simsiyah ayakkabılar vardı. Sanki ayakkabılar giyilmişti. O sandığın bir köşesinde çuhayla sarılmıştı. Moskova isimli kokulu bir su vardı. Avcumda uygundu. Ağzını açıp kokladığımda Haraaçıgay'ın çiçeklerini koklamıştım sanki.

Şaşkındım. Dünya evine giren kızları o kokularla süslerlermiş. Bir bahtı kara olan benim evlenecek yıllarım geçip gidiyordu, hastane alanından bir adım öteye adım atamıyordum. Bana talip olan biri de yoktu. Öylece bir kız kurusuydum. Boyu servi hekim öğretmenime başımı gülümseyerek çevirip baktım. Hekim Yuriy Davıdoviç Kovenskiy'in bana verdiği bir hediye vardı. Çakmak burunlu öğretmenim bana mânâlı mânâlı bakarak şunları söyledi: "Öşkü! Sen yetenekli mi yetenekli bir insansın. İşlek bir kafaya sahip olduğunu biliyorum. Rusça okuyabiliyor ve konuşabiliyorsun. Keza Latinceye de hâkimsin. Latince ilaç isimlerini okuyor, hangi hastaya hangi ilacın kâr edeceğini biliyorsun. Şarkı türkü seslendirmekte de oldukça mahirsin.

İgil çalmakta da kabiliyetli olduğun ortada. Senin çeşit çeşit efsaneler dinleyerek Tuva halkının kadim kültürünü adamakıllı kapmışsın. Tuvacayı akıcı, temiz şekilde konuşmayı da senin sayende öğrendim. Terzilik de yapabildiğini söylüyorsun. Sana bir armağan olarak ipek kumaş satın aldım. Konserde giyeceğin elbiseyi bu kumaşı kendi ellerinle biçip dikersin. Tuva börkünü de kendin dikersin. Çok yakında bölgemizin merkezinde şarkıcılar ve müzisyenler müsabakası gerçekleştirilecek, oraya hastanemizin temsilcisi olarak katılacaksın." Ben "Katılamam." dedim. Mutlaka katılacaksın şeklinde bir yanıt verdi

Ekmek pişirme. Elbise dikmek. Beş yaşında keçi sağmaya başlamıştım. Yedi yaşından itibaren oyuncaklara giydirilen elbiseler, başlıklar biçip dikmiştim. Yetişkin ve çocuk giyitleri dikmiştim. Zavallı anacığım bana küçük çağlarımdan başlayarak terziliği belletmişti. Çakmak burunlu başhekimin benim yeteneklerimi iyi bildiğini o gün anlamıştım.

Kendi giyeceğim yazlık elbiseyi yeşil ipek kumaştan yaptım. Yeşil ipek kumaştan kendime yakışacak etekleri uzun bir yazlık elbise diktim. Kızıl kalın ipek kumaştan bir kemer hazırladım kendime bir de taçlı bir başlık. Başlığın üstüğünü örülmüş bir kızıl deri ile bağladım. Başlığın üstünü bağlamayı da kara yazgılı annemden öğrenmiştim. Üvey annemin de yazgısı öz annemden ayrımsızdı. Terziliği öz annemden kapmıştım. Erken vakitlerde

öğrendiğim şeyler kumaş bıçkısı, giysi dikimiydi; terzilikti. Başlığımı kalın kızıl ipek kumaştan hazırladım. Tuhaf olan şeyse benim ipek bir elbise diktiğimi görmeyenin bilmeyenin kalmamasıydı. Ben elbiseyi hazırlamaya bir eve gidince komşu hanelerin tüm hanımları bulunduğum eve toplanmıştı. Yanımda yöremde kimse yokken başlığımı takıp elbisemi giyip ayakkabılarımı ayaklarıma geçirmiş odamın içerisinde geziniyordum. Hem başlığım hem elbisem hem ayakkabılarım bana çok yakışmıştı. Elbiseyi giyince evlenme hayaline kapılmıştım. Beni o halde o giyim kuşamda gören kimse yoktu. Bana talip olan kimse yoktu.

Bir sır. Bana ait küçük bir sır. Huzur dolu olduğum o günlerde ipekten giysim, taçlı başlığım ve simsiyah ayakkabılarımı giyinip kuşanmış aynada kendimi seyreliyordum. Ah benim dar odam. Bir hemşirenin hem işlediği hem hane olarak barındığı oda. Üstümü başımı son rütuşlara sokuyor bir yandan türküler tutturacağımı, igil sazımı icra edeceğimi tasarlıyordum. O esnada başhekimin bilmediğim bir yere gittiğini anlayınca aynaya bakarak igil çalmaya başladım.

Bir sır. Şahsî sırrım. Kâh çağdaş şarkılardan söylüyordum kâh bir türkü oluyordu sesimde yankılanan. Aynanın önüne koyduğum sandalyenin üstünde oturmuş at başlı igil sazımı çalarken oldukça ağırlaşmıştım. Bir kimsenin sesimi duymasından yana korkuyordum. O vakte kadar igil çaldığımı, şarkı türkü okuduğumu insanlardan gizlemiştim. Yalnızca aşk türküleri çalıp söylüyordum.

Sır. Kader sırrı. Şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına katılanların sanatını ayakta icra edeceği söyleniyordu. Ben de ayakta durarak şarkı türkü okuyacaktım. Seçme hakkım olsa sanatımı sandalyede oturarak icra etmeyi isterdim. Seçici kurul üyeleri bu konuda karar hakkına sahipmiş Şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına katılmamayı düşünüyordum. Kim ne bilsindi ne zaman ne olacağını, ben ödüle erişemezdim. Birinciliğe erişen kişiyi gazeteciler tüm Tuvaya tanıtacaklardı. Benim kısa hayat hikyeme vakıf olunursa sırrım da aşikâr olacaktı. Evet, şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasında yer almayacaktım. Ah benim ufacık odam. Yuriy Davidoviç Kovenskiy, lafazan Askak-Kontr ve ben bir aradaydık. Bizi bir araya toplayan

kişi meğerse balhekimin ta kendisiymiş. Başhekim beni şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına dahil etmiş. Başhekime.

Askak-Kontr "Hazırlanır, hazır olur." dedi. Başhekimin yanına giderek, şimdi nasıl olacak dedim. İgil sazımı deri kabına soktum. Nefesim kesilir gibi oluyordu. Sanki çalıp söylemek namına hiçbir şey bilmiyordum. Başhekim "Acaba ne tür eserler okumayı düşünüyorsun?" dedi. "Oytulaaş türküleri okuyacağım." dedim. Askak-Kontr şunları haykırdı: Küstahlaşma! Oytulaaş türküleri demenin gerici dönem eserleri demek olduğunu nasıl olur da bilmezsin, a akılsız! Senin dünyadan haberin yok, güncel türkülerden oku! şimdi biraz dur bakalım. Eski eserler halk türküleridir. Hele ilk ben dinleyeyim şu halk türkülerini. Bir oytulaaş gecesi türkülerini oku, ben dinliyorum seni. Tenha bir gecenin içindeyiz. Senin türkülerini, şarkılarını yalnızca biz ikimiz dinleriz. Yuriy Davıdoviç "Her ne yapacaksan önce prova yapacaksın!" diyerek beni ikna etti. Başhekim ve Askak-Kontr'a şunları söyledim: "Ozan olan babam şöyle şöylerdi, geceleyin oytulaaşta eğlenen gençlerin türküleridir bunlar. Ben oytulaaş türkülerini sadece yalnızken şöylerim. Kendimle ilgiliyse başhekim ve Askak-Kontr'a şöyle söyledim: Koyun kaytarırken o türküleri şöylerdim. O eserler benim yazgımla aynıdır. Sizler beni dinlerken oytulaaş eserlerini okuyamam."

Sessiz gece. Küçük oda. Üç kişiydik, ıtı çıkmayan üç kişi. aydanlıktaki sütlü şakayık çiçeği çayından fincanlara doldurup ilkin başhekime ardında hekime akabinde Askak-Kontr'a ikram ettim. İkramımı içtiler. Yudum yudum içtiler.

Askak-Kontr porselen fincanını bitirdi ve bir fincan daha çay aldı. Hatırlıyorum, Askak-Kontr düşüncelerini şu sözlerle dile getirdi: Oytulaaş gecelerinde gençler hangi türküleri okuyordu? Sadece buna yönelik konuşacağım. Onları okumayacaksın, sadece kulağına küpe olsun söyleyeceklerim. Ben sana oytulaaş eserlerini oku diye ısrar etmeyeceğim. Bana merhamet et dedi başhekim. Bense artık, bir ozan olan babamdan dinlediklerimi dilimin döndüğünce başhekime anlattım. Başhekime korka korka şöyle dedim: "şimdi benden işitecekleriniz kesinlikle şahsıma ait sözler

değildir. İŖitecekleriniz üvey babamın sözleridir. Oytulaaş türkülerini demek aşk demektir." Aniden sustum.

Davidoviç "Anlat anlat." dedi. Askak-Kontr "Atalarımın yurdunu öven türkülerdir. O eserlerin içinde kötölük namına bir Ŗey bulamazsınız. Öz annesine dair hüznünü ifade eden türküler, besteler... Onlarda hiçbir fenalık yoktur dedi. Oytulaaş gecesinde eğlenen gençlerin sekiz mısralık türküleridir. Bu türkülerde sorunlu bir taraf yok. Oytulaaş gecesine katılan bir delikanlının dört mısralık Ŗarkısına ne demeli? Onda da sorun teşkil eden bir Ŗeyin varlığından söz edilemez. Oytulaaş gecesine katılan bir genç kızın bir kuplelik Ŗarkısına ne söylemek lazım. Bu türküde de sakıncalı bir durum yok. Oytulaaş katılan bir kızın sekiz dizelik türküsünde de sorun yok. Artık başka bildiğim bir oytulaaş türküsü de kalmıŖ değıl. Başka edecek kelimim da kalmadı. Daha başka bildiğim yok." dedi. Ben "At başlı iğılim var, bana miras kalan tek Ŗeydir. Bizzat oytulaaşta eğlenen delikanlıların yanına hiç katılmadım. Oytulaaş gecesine hiç katılmadım. Askak-Kont "Ben oytulaaş katıldım." dedi. Yuriy Davidoviç ilgiyle "Anlatın." dedi.

Askak-Kontr "Bir defacık katılmıştım. Bir büyüğün binek atına binmişim. KonuŖtun mu gerçekleri konuŖmak lâzım gelir. Başıma bir kötölük gelmişti." dedi. Yuriy Davidoviç "Anlat anlat." diyerek Askak-Kontr'un sonlandırdığı konuŖmasını devam ettirmesini istedi. Askak-Kontr "Askak-Kontr Hayır, konuŖmayacağım." dedi. Sonra ısrara dayanamayıp anlatmaya başladı "Oytulaaş yasaklı bir gelenektir. Oytulaaş etmeye katıldığım için beni Tuva Devrimci Gençler Birleşimi üyeliğinden attılar. Bence ben yanlış yapmadım. Akranım olan genç kızlarla da tanışmadım. Oytulaaş oynanan mekânda giden delikanlıların genç kızların gönöl çelen Ŗarkılarını onlarla beraber söyledim.

O zamanlar bu türkülerin asıl mânâsını bilmiyordum. Bir keresinde ışıklı bir gecede oytulaaş etkinliğinde bulunmuŖtum. Oytulaaş yasaklı bir etkinliktir, günümüzün bu mükemmel çağın, eğitimin yaygın olduğı bu dönemin Ŗartlarına layık değıl, sayın doktor. Oytulaaş türkülerini, yasaklı eserlerdir."

Düşünce. Gizli düşünce. Yuriy Davıdoviç dışarıdan anlaşılmayan birtakım şeyler düşünüyordu, şöyle dedi "Ben bir Sovyet vatandaşıyım. Sovyet yönetimi tüm etnik kökenden vatandaşların hak ve özgürlükler anlamında eşit olduğunu ilan etmiştir. İşin hakikatine derinlemesine bakıldığında tüm halkların eşit olduğu fakat bir halkın daha eşit olduğu bellidir. Ben Yahudi kökenli biriyim. Bilginim fakat Moskova'da, Leningrad'da çalışma hakkım yok. Tıp enstitüsünü bitirdiğim zaman beni uzak bir coğrafya olan Tuva'ya gönderdiler. Yahudiler büyük bir halktır, o zamanlar Sovyetler Birliği'nde baskı altındaydılar. Bu baskının delili bizzat benim. Tuvalar eski bir halktır. Tuvalar köklü bir topluluktur. Tuvalara nasıl komünist terör faaliyetleri uygulanır? O faaliyetlerin yaşatıldığı dönem korkunç bir tarih sayfasıdır. Komünist anlayış, karşıt görüşler benimsemiş insanları lekeleyip onları ağır ceza ile katletmiş. Devrime muhalif olanların soyu sopu yok edilmiş. Komünist terörün karşıt görüşlülere kanlı şekilde öldüren adamları, halk düşmanlarının kökünü kurutma mücadelesini fazlasıyla gerçekleştirmiş. Tuva halkının kadim kültür varlığı olan oytulaaşı dahi yasaklamış. Sen Tuva kız. Bekâr kalan kız. Sen hemşire Öşkü. Bu kıza Mariyam ismini verdim. Mariyam bir halkın annesinin ismidir. Dört asır boyunca Mısır'da esir kalmış zavallı insanları göz açıp kapayıncaya kadar hürriyetlerine kavuşturmuş. Daha sonrasında İsraililerin dininin yükselişinde de pay sahibi olmuştur."

Öşkü'nün oytulaaş türkülerini söylemesi Tuva ülkesinde bir büyük yankı yapacaktır. Hemşire Öşkü söylemek istediği türkülerini söylesin.

Hazırlık. Şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına hazırlanıyorduk. Bir gece, başhekim ile Askak-Kontr benim ufak odamda sessizlik hâkimdi. Sonra başhekim "Öşkü, şarkıcı yarışmasına katılıp katılmayacağını kendin bilersin. Sen sadece bildiğin eserleri bize igilinle çal söyle. Senin yanık sesini dinlemek istiyorum." dedi. Ben şöyle söyledim: Son zamanlarda pek çalıp söylemedim, şimdi çalıp söylemekten memnun olacağım. İgilime tekrar düzen verdim. Telleri kula atının kuyruk kıllarından olan igilim bir düzene girdi. Parmaklarımı ağır ağır hareket ettirdim ağır ağır. Doğduğum bölgenin

türkülerinden okudum. Yuriy Davıdoviç'in, bu şarkının bestesi insanın yüreğini dağlar, güfteyi Rusçaya tercüme edeceğim demesi Askak-Kontr'u memnun etmişti.

Yuriy Davıdoviç, bir şarkı daha söyle bakayım Mariyam dedi. Öz annemle alakalı bir türkü söyledim. İgilimin tellerini titrete titrete hüznü bir beste icra ettim.

Söylediğim türküyü bir daha söylemeyi düşünmüyordum. İgilimi her söylediğim türküyeye uygun akortluyordum. Yuriy Davıdoviç, anneciğim, dedi ve gözyaşları aktı. Yuriy Davıdoviç'in mavi gözlerinde bilmediğim hüznüle karışık bir neşe vardı, Biraz kendine gelip keder dolu konuştu: "Saz çalışın da etkileyiciymiş, türkü söyleyişin de öyle. Anne temalı koşmanı dinleyince annemi hatırladım. Annemin adı Mariyadır. Müşfik, zavallı annem Leningrad şehrinde hayatını sürdürüyor, üvey annesine bakıyordu. Savaş başladığında kuşatma altında kaldıklarını öğrendim. Önce ninem açlıktan hayata gözlerini yummuş, sonrasında zavallı annem de açlık felaketi yüzünden terki diyar etmiş. Zavallı annemin hasreti içindeyken Leningrad Tıp Enstitüsü'nden mezun oldum. Bilirsiniz ki bir milletin tarihinin aynasıdır o milletin mensuplarının taşıdığı özel isimler. Mariya ismi benim halkım için bir özel mânâ taşıyor ve halkım nezdinde kutsal bir yere sahiptir. Mariya ismi halkımın burkanının annesinin ismidir. Kutsal İsa'yı dünyaya getiren anne Mariya'dır." Askak-Kontr türküyü Rusçaya çevirdi.

Yuriy Davıdoviç "İnsanların isimleri sebepleridir. Şu Muger-Aksı'nda Tuvasının da Rusunun da anlamsız isimler taşıyan oğullarını, kızlarını gördüm. Evlatlarınıza Tuvaca isimler verirsiniz Tuva halkı yok olup gitmeyecektir.

Tuva halkının ezilmemesi, unutulmaması için bu önemlidir. Sanatçı Öşkü! Ey sanatçı Öşkü! Senin igilinden yayılan nameleri dinleyince annen namına olan eseri dinleyince açlık içinde vefat eden annemin sesini duyar gibi oldum. Sen artık başkent Kızıl'da sanatçı olacaksın. Şimdi bir şarkı daha söyle."

Söyleyemem dedim. Başhekim söyleyebilirsin dedi. Gözlerini kaçırın Askak-Kontr "Canlan." dedi. Sonra ben "Yuriy Davıdoviç! Size söylüyorum. Ben bir başına büyümüş biriyim. Gençler oytulaaşta gruplar halinde bulunur. Erkeklerin kızların oytulaaştayken söylediği iki kuplelik, sekiz dizelik türkülerden bir tane okuyayım. Unutulan hatırlansın. O eser babamın keyifle söylediği bir türküydü. Başhekim "Ayın on beşi ne demektir?" diye sordu. Derin bir nefes alan Askak-Kontr "Sayın doktor. Ayın on beşi demek gecenin bir vaktinde bir araya gelen gençlerin ışık kaynağı gibidir. At binen delikanlıların kızların gece vakti toplaşıp beraber vakit geçirmesini temsil eder. Bu eser asırlar boyunca bir nehirde yıkanan Tuva halkının şahsına münhasırlığını gözler önüne seren türden bir kültür varlığıdır." dedi. Başhekim "Sanatçı Öşkü, sanatçı Mariya! Tuva halkının mazisini adamakıllı anlamış bulunuyorum.

Eserin kendisi büyük eser, senin seslendirmen büyük iş. Beste desen o da büyük beste. Böylesine özgün bir eser böylesine özgün bir kültür ürünü olan oytulaaş ne zaman yasaklandı? Kentli gençler bir büyük mekânda toplanıp birbirleriyle tanış oluyormuş. Bir kültürel mekânda bir araya toplaşan gençler orada sabahlıyor bu vesileyle birbirleriyle yakınlaşıyormuş. Ben bu oytulaaş denen şeyle ilgili bu şekilde düşünüyorum. Farklı yerlerde yaşayan kızlı erkekli gençleri bir araya getiren, onlara gecenin bir aralığında beraber vakit geçirten bir etkinlik olarak anladım oytulaaş faaliyetini. Aklıma gelen, anladığım bir başka düşüncenin varlık bulduğunu söylemem." dedi.

Askak-Kontr "Sayın doktor, hakikaten akıllı bir insansınız. Bu kardeşimizin sesinin özgünlüğü takdire şayan. Saz çalışı da aynı övgüyü hak ediyor." dedi.

Yuriy Davıdoviç, meseleyi etraflica anlamak isteyen bir insanın soracağı soruyu sordu. Davıdoviç "Oytulaaş eserlerinin besteleri mi sakınca oluşturuyor?" Askak-Kontr şöyle cevap verdi: "Oytulaaşta yer alan insanların söylediği türkülerin her türlüünü dinlediniz sayın doktor. Sakıncalı olan sözlerdir." Askak-Kontr daha sonra bana döndü: Kardeşim, senin adın Öşkü. Sen artık Mariya adını kullanacaksın öyle mi? Sen son derece iyi bir

şarkıcısının. Oytulaaş eserlerinin varlığını sürdür bacım. Tuva halkı da her türlü eseri dinlemiş olur." Zeki insan başhekim söylenmesi yasak olan türküleri benden dinlemişti.

Türkü söylemeye ara vermiştim. Askak-Kontr mısraları teker teker Rusçaya çevirdi. Başhekim düşünceli görünüyordu. Başhekimib soracağı soruyu beklemeye koyulmuştum: "Kırgız ne demek? Kırgızlar kimdir?" Askak-Kontr o sorunun geldiğine memnun idi. Soru, Askak-Kontr'un hâkim olduğu konudan gelmişti: Eski çağlarda başka oymaklardan evlenme geleneği varmış. Akraba evliliğinden sağlıklı çocuk doğmaz." Başhekim "Tuva'da hangi akraba kabileler var?" diye sordu.- Askak-Kontr "Sayın doktor, Tuva ülkesinde birbirinden farklı isimler taşıyan birçok akraba boy mevcuttur. Kimi yerlerdeki akraba boyların isimlerini zikredeyim size: Ak, Adıg-Tüdüş, Monguş, Ak-Monguş, Kara-Monguş, Bay-Kara, Baraan, Dargat, Dolaan, Dongak, Kara-Dongak, Sarıg-Dongak, Kara-Sal, İrgit, Kuular, Küjüget, Kırgız, Ondan, Kol, Soyan, Tumat, Hertek, Hovalıg, Homuşku, Höyük, Çoodu, Şalık."

Askak-Kontr'a kulak kesilmiştim. Saydığı akraba olan bir yığın boyu tanıdığını anlamıştım. Uzak Toju'da yaşayan insanların akrabalarının bile kim olduğuna vakıftı. Yuriy Davıdoviç, Askak-Kontr'un sözlerine sessiz kalmıştı. Askak-Kontr, başhekime bakarken mutlu görünüyordu ve yeni sorular bekliyordu. Başhekim "Yalnız delikanlının başka türküleri var mı?" Askak-Kontr bir tanesini okudu. Askak-Kontr gençliğini hatırlamış gibiydi. Başhekim "Böyle aşk türküleri yasaklanamaz!" dedi.

Bu türkü Tuva halkının kadim geleneklerini yansıtıyor, bu yansımalara göre erkek idareci olan taraftır. Evin reisi olan erkek konuşurken karısı sükûnet içinde olmalıdır. Evin babası konuşurken çocuklar babanın konuşmasına engel çıkaracak herhangi bir şey yapmaz ve ağırbaşlı bir şekilde otururlar. Evin babası uzun bir yola çıktı mı onun azığı, giyim kuşamı eşî tarafından hazırlanır, evin babası evde yokken çocuklar annesine işlerde yardımcı olur. İlginç bir olay var. Kızlar oytulaaşta bulunduğu sırada hislerini düşüncelerini şarkılar vesilesiyle ortaya koyar. Kendi düşlerini, acılarını

türkü yapar. Çakmak burunlu hekime ve Askak-Kontr'a bir eser daha seslendirdim ve ardından sustum. Beni bir şeye mecbur kılan, şarkı söylemeye zorlayan olmamıştı. Başhekim mavi gözlerini bana çevirerek benden bir ricada bulundu.

Delikanlı. Yalnız delikanlı. Yalnız delikanlının oytulaaşa söylediği türküyü anımsamıştım. Başhekim ile iyi hitabeti olan Askak-Kontr'un neye hayran olduklarını anlamamıştım. Belki sazıma belki türkülere belki de sesime hayran olmuşlardı. Yalnız delikanlıdan bir türkü söyledim. Askak-Kontr "Ben de oytulaaşa böyle bir türkü okumuştum. O gece yıldızlar bir başkaydı. O gecenin sessizliği bir başkaydı. O geceki oytulaaş bir başka çarpıcıydı. Ben çok gençtim. Oytulaaş yapan delikanlıların, genç hanımlarla beraber eğlenmişim. Yalnız delikanlının sekiz mısralık bir türküsü vardı, Öşkü onu söyle." dedi.

Niçin hüzünlendiğini bilmediğim insan, nereden bilebilirdim ki? Başhekim, o türküyü Askak-Kontr'a tekrar tercüme ettirdi. At başlı igil sazımın akortunu düzenleyip istenen eseri çalıp söyledim. Askak Kontr yuvasına doğru batmış gözlerinden yaşlar akıyordu. Yaşlarını kolunun yeniyle silerken dudakları titriyordu. Askak-Kontr'un çekik gözleri bir bana bakıyordu bir başhekime bakıyordu. Başını sağ eline yaslamıştı. Rus hekimin istediği türküyü Askak-Kontr yeniden Rusçaya çevirdi. Hatırladığım kadarıyla o eserin sözlerini bir çırpıda Rusçaya çevirmişti. Askak-Kontr, çakmak burunlu hekime rüştünü ispat ettiği için mutlu görünüyordu. Başhekim "Tuva ülkesine gelmem benim için büyük mutluluk. Tuva halkı folklorik açıdan çok zengin sanatkâr bir halk. Oytulaaşa türkülerinin yasaklanmasına akıl sır erdiremedim. Oytulaaş etkinliğinin yasaklanması akıllamaz bir meseledir. Halkın kendini ifade biçimi her coğrafyada birbirinden başka şekiller arz eder. Halkların gençlerinin bir araya gelişi, birbiriyle tanış olması farklı yöntemlerle sağlanır. Tuvalar bozkırın hür halkıdır. Tuvalar ki sessiz gecelerin büyük sanatçılarıdır. Tuvalar türküler vesilesiyle aşkı, sevdasını ifade etmede kendine has geleneklere sahiptir. Hemşire Öşkü! Mariyam! Senin dilinden dökülen türkülerini dinleyince

Tuvaların asırlardan süzülüp gelen edebî kültürünü tanımış, anlamış oldum." dedi.

Başhekimin aklı belki de eşindeydi. Başhekim evli miydi? Bundan emin değildim. Tuva halkının türküleri karşısında sarhoş olmuştu. Tuvanın kadim türküleri karşısında bir nevi sarhoşluğa düş oluyordu, bunu biliyordum. Oytulaaş türkülerini dinlerken hiç ses çıkarmıyordu. Başhekim delimsirek bir görüntü arz ediyordu.

Kız. Yalnız kız. Çocukluğumdan başlayarak gençliğime kadar yalnızdım. Hayat yolunu bir başına yüreyen bir kızdım. Oytulaaş türkülerini başhekim istedi diye söylüyordum. Yuriy Davıdoviç uzaklara dalıp gitmişti, onu seyreyliyordum. Askak-Kontr da suskunlaşmıştı. Onun sessizliği beni şaşırtıyordu. Beni kandırmamış bana bağırmamış benden uzaklaşmamıştılar. Sesimi dinlemekten çok keyif alıyordular. Sonrasında yeniden çalıp söyledim. Bir ay boyunca oytulaaş geleneğinden yadigâr kalan türlü türlü eserleri çalıp söyleyecektim.

"Size yalnız kızın sekiz mısralık türküsünü çalıp söyleyeyim, dinleyin." dedim ve okumaya başladım:

Kalın melez ağacının dibinde
Uyuyarak büyüdüm
Eşin dostun arasında
Yalnızdım hep

Soylu melez ağacının dibinde
Uyuyarak büyüdüm
Eşin dostun arasında
Yalnızdım hep

Türkümü, at başlı igilimi sert şekilde vura vura çalıp söylüyordum. Askak-Kontr çekik gözlerini bende sabitlemişti. Yuriy Davıdoviç bir istekte bulundu "Şimdi şöyle bir eser daha icra et lütfen." Askak-Kontr durmamı istedi. Başhekim neden durmam gerektiğini sorunca Askak-Kontr "Artık oytulaaştan söylemeye bir son ver." Başhekim sorusunu yineledi. Askak-Kontr "Oytulaaş türkülerinden söylemek istiyorsan buyur söyle. Oytulaaş

dinlemek istiyorsan buyur dinle. İspiyoncular sizin bu yaptıklarınızı duyacak olursa çok fena olaylar yaşanacaktır." dedi. Başhekim "Türkülerin bir kabahati yok. Hemşire, sen kalbi Mariyam'sın. Yalnız kızın iki kuplesini bir defa daha çal söyle bakayım." dedi.

Türkümü söylerken ikisi de sessizlik içindeydi. Ne yalan söyleyeyim! Başhekim bu türkünün sözlerini Rusçaya ustaca çevirdi. At başlı igilimi deriden yapılma kabına soktum.

Başhekim "Bir fincan kahve." dedi. Hazır bulundurduğum termostan bir fincan kahve doludurup sundum. Askak-Kontr çay istedi, ona da çay sundum.

Kendim. Oradaki kendim. İnsanın birçok ismi olduğu söylenir. Bu yüzden adım sürekli değişiyordu.

Çuçak, anne babamın bana verdiği isimdi.

Öşkü, babam halk düşmanına çıktıktan sonraki yeni ismim olmuştu.

Mariyam ise Rus hekimin bana olan övgüsünün bir sonucu olarak aldığı son isim olmuştu.

İsim. İnsan, adının kötü olduğunu düşünmezmiş. Yasaklı türküler olan oytulaaş koşmalarını söylemiştim. Bundan korkmamıştım. Küçük bir odada türkü söylemiştim. Türkülerimi bir duyan da olmamıştı. Askak-Kontr "Sayın doktor, siz büyük bir yanlış yaptınız. Yasaklı türkülerini çalıp söyleyen bu kız dinlediniz. O türkülerini Rusçaya etraflıca tercüme etmem de sizin yüzünüzden oldu. Artık beraber çalışır mıyız bilmiyorum, bilmiyorum belki de yollarımız ayrılır." Deddi. Onun kapkara gözlerinde yanan ateşi hatırlıyorum.

Başhekim "Bizim bağlarımız kuvvetlidir. Üçümüz aynı yerde çalışıyoruz. Biz bir ocağın üç ayağı gibiyiz. Hemşire Öşkü, iyiliksever Mariyam, yarışmaya girecek ama kendisi bu konuda biraz isteksiz. Bu kardeşimizi yarışmaya kesinlikle sokacağım. Tuvaların sanatkâr bir halk olduğunu anladım. Öşkü de o sanatın temsilcisidir. Öşkü birçok insana hayrı dokunan bir kimsedir. Mariyam halkın gözüne girmiştir kusursuz eserleriyle Mugur-Aksı'nın bütün insanlarını büyüleyecektir. Ben hemşire Öşkü'nün, Mariya'nın Kızıl'a gitmeyi başaracağını, oradan Moskova'daki sanat topluluğuna gireceğini işte burada, bu hastanede anladım.

Yarışmaya hemşire Öşkü diğer bir deyişle iyiliksever Mariyakesinlikle girecektir.

Yuriy Davıdoviç "Bunu oku Öşkü!" dedi. Gerçekten de hangi türküleri okuyacaktım? Ne yazık ki oytulaaş türkülerini söyledikten sonra Yuriy Davıdoviç değişmiş ve Askak-Kontr'un dediklerine kulak tıkıyordu. Anlamıştım ki başhekim halk arasına karışmayı düşünüyordu, benim sesimi halka ulaştıracaktı. Bana bir şeyler yazıp verdi. Boş bir zamanımda okumaya başladım: "Sanatçı Öşkü! Senin adını daima hatırlayacağım. Göçer yaşamındaki keçiler güçsüz düşmez, ölüp yitmez ve yüksek dağlara noktalara erişebilir. Ben senin de hiçbir güçlükten gözü yılmayacak bir hemşire olduğunu düşünüyorum. İyiliksever Mariya! Seni, Benim de mensubu olduğum Yahudi halkının annesi, iyiliksever Mariya Ana'nın ismiyle isimlendirdim çünkü sen insanlara faydalı işler kılan eli hafif hemşiremsin, iyi kalpli kardeşimsin. Hemşire kardeşim! Aleksandır Sergeyeviç Puşkin'in "Sevdanızı Çekiyorum" şiirini çok severim. Eseri Rusçasını da Tuvacasını da okuyabilirsiniz.

SİZE ÂŞIK OLDUM

Gerçek şu ki ben sizin aşkınıza tutuldum
Bir an olsun kalbimi terk etmiyor sızınız
Fakat aşkım ki sizi düşürmesin telaşa
Bilemem açılır mı bana gönül kapınız

Ümitsizim ümitsiz bir muhabbet bendeki
Kesiliyor takatim her gün az biraz daha
Bende size duyulan bu esaslı aşk kadar
Bir aşk beslesin bir er gidip yar olun ona

O şiirin Rusçasını da Tuvasını da defalarca okuyup başhekimin bana âşık olduğu için benden ayrılmayı düşündüğüne kanaat getirmiştım. O düşüncem safdillikmiş. Başhekim bana değil, sesime âşık olmuş.

Oytulaaş eserleri söylemeyecektim. Bunu başhekime söyleyince telaşa kapılmıştı. Askak-Kontr'un oytulaaş türkülerini dinlemeye niyeti yoktu. Başhekimin dönüşünü bekliyordum.

Sağlam ayakkabılar. Yuriy Davıdoviç'in bana hediyesi olan ayakkabılar.

Hediye. Hayatım boyunca bir yabancından aldığım ilk özel hediye. Muger-Aksı'nda çok yetenekli bir abla yaşıyordu. Askak-Kontr başhekimin verdiği parayla o ayakkabıyı bana satın almış. O ablanın ayakkabıları başkent Kızıl'da satılıyormuş. Oytulaaş yapan genç kızlar bu ayakkabılardan giyermiş. Başhekim bunu Askak-Kontr'dan öğrenmiş. Başhekimin ayakkabıları alma sebebiyse yarışmaya sadece Tuva ulusal giysileriyle katılabilme kuralından ileri geliyormuş. Aldığım hediye, Möngün-Tayga'nın şaşırtıcı yeteneği olan o ablanın ellerinde imâl olmuş siyah deri bir çift ayakkabıydı. İnsan kendiyle övünmemeli derler.

Başhekimin kendi ellerimle dikiğim ipek elbisemi, kıpkızıl şeritli taçlı başlığımı, kızıl kemerimi çok beğenmesi gururumu okşuyordu. Yarışma günü yaklaşmıştı. Elbisemi, ayakkabılarımı, tacımı giymiş, igilimi elime almış prova yapıyordum.

Aynanın önünde dikelip kendimi seyrediyordum. Kendi kıt aklımla hazırlanıp kulübe gittiğimi hayal ediyordum. Gerçekten de hissettiğim şeyin kaynağı neydi, neydi beni korkutan şey. Oytulaaş türkülerini söylemeye olan hevesim nedendi, bilmiyorum. Gençtim, hayat tecrübem yoktu. Yıllarımı yalnız geçirmiştim.

Aynada kendime bakarken saçlarımı güzel bulmuştum. Saçlarım gür ve simsiyahtı. Uzun saçlarımı topuz mu yapmalıydım yoksa kısa mı kestirmeliydim? Zavallı annem henüz hayattayken gece karası saçlarımı tarayıp toplardı. Zavallı annemin yastığının içinde bana hediyesi olan saç süsü dururdu, nasıl unuturum onu. Zavallı babam halk düşmanı olmakla yaftalanıp katledildikten sonra katı devrimciler o saç süsüne de el koymuştu.

Askak-Kontr "Sayın doktor nerdesiniz?" deyip içeri girdi. Ben arkama baktığımda yüz yüze geldik. Benim giyinmiş kuşanmış halimi görünce çok şaşırmıştı. "Daha gelmedi." dedim. Askak-Kontr "Kardeşim sen beni dinle.

Senin yarışmada başarılı bulunman mümkün değil. Sevgili kardeşim, hiç öfkeye kapılma. Eğer sen bu elbiseyi giyip kulüp sahnesinde boy gösterirsen Möngün-Tayga'nın bütün delikanlıları sadece sana âşık olur ama yarışmada seni başarılı saymayacaklar." Dedi. O sırada "Askak-Kontr geldi mi?" diyen Yuriy Davıdoviç içeri girdi. Ağır aksak yanımıza yürüdü. Aynanın karşısında seyre dalmış olan beni gören Davıdoviç secdeye yattı. Ona doğru yöneldim.

İlk kez saygın birini etkilediğimi anlamıştım. Başhekim uzun siyah kirpikli, kapkara gözleri olan, ufak kulakları küpeli güzel bir kızı izliyordu.

Başhekim bu güzel küpeleri ilk kez fark etmiş ve dumura uğramıştı. İncecik ve orta boylu bir genç kız. Başhekim gözlerine inanamıyordu. Dikkatle baktı. Doğru, bu hemşire kızdı bu. Beraber çalıştığı kızdı.

Başhekim "Sen Nefertiti'sin." dedi. Askak-Kontr "Siz ne diyorsunuz?" diye söylendi. Başhekim "Size söylüyordum. Benim atalarım İsrail'lidir. Şuanda da İsrail de Mısır da var. Bunu bilmiyor musunuz?" dedi. Hayır, ben bilmiyorum. Bu kızcağız da okumamış, o da bilmez. Başhekim "Bizim şarkıcımız Öşkü, Nefertiti'nin bizzat kendisidir. 14 asır öncesinde Mısır'ın kraliçesi olan güzeller güzeli bir kadın vardır. O kadın Nefertiti'dir, o Nefertiti, 4. Amenhotep'in güzel, akıllı ve yardımsever eşidir. Çok güzelsin Öşkü! Çok güzelsin Mariya. Sen büyüleyici güzelliğinle ancak Nefertiti'sin. Yasak! Kötülük!" dedi. Ben başhekime "Yarışmaya katılmayacağım. Yuriy Davıdoviç! Beni bağışlayın. Beni oraya göndermeyin. Sizin hiçbir sözünüzü ikiletmem yalnızca beni yarışmaya sokmayın. Sizin bana olan armağanlarınızı size iade edeceğim.

İnsanların gözüne batmak halkın önünde görünür olmak benim neme gerek! Hastanenin her işine koşarım. Her türlü ağır işi yapar tamam ederim. Benim ihtiyaç duyduğum tek şey çalışabileceğim bir yerdir, daha başka bana hiçbir şeyin gereği yok. Sizden tek isteğim yanınızda çalışmaya devam etmeme müsaade etmenizdir. Ne yapıp ne yapmamam gerektiğini sizin bir bakışınızdan anlıyorum. Merhum ebeveynlerimin rüyada görseler inanmayacakları kadar çok iyilik içindeyim. Bu başka Yuriy Davıdoviç! Ben bütün hayatımca sadece sizin hastanenizde çalışıp para kazanma imkânına

sahip oldum, buradan başka bir yerde olmak bana lazım değil; ne övgülere ihtiyacım var ne altına.

Üç kişi. Türkü söyleyişim Askak-Kontr'un eşlik edişi ve sizin bana iltifatlarınız benim için apayrı bir yerdedir. Bunu saklamıyorum. Bana hep yardım ettiniz. Askak-Kontr igil çalarken siz skripka çalıyordunuz bense oytulaaş eserlerini seslendiriyordum; hayatım boyunca mutlu anılar olarak kalacak. Kalbim istiyor ama sahneye çıkamam. Beni affedin. Ben hiçbirşekilde yarışmaya katılamam. Türkülerimi ancak kendi kendime söylerim.

Başhekim iyi niyetliydi, amacı bana iyilik getirmektir. Başhekim'in şu sözlerini asla unutmam "Akıllı Öşkü! İyiliksever Mariya! Güzeller güzeli Nefertiti! Ben seni hastaneye işe aldım. Ben seni hemşire olarak yetiştirdim. Eğer yarışmaya katılmazsan sana bağırıp çağırarak halim yok. Ama bir sabah bu Mugur-Aksı'ndan çeker giderim."

O sözlerden sonra bir şey yemedim, içmedim. Aynı günün gecesi uyuyamadım. Başhekimden ayrı düşersem ne o hastanede kalabilmem mümkün değildi. Kalacak yer de bulamazdım.

Kontr'un dediklerini unutmadım: Bir yabancı seni övdü. Seni bir hemşire olarak yetiştirdi. Bu yabancı, sana yanında çalışma fırsatı verdi. Ekmek kazanmana vesile oldu. Bunları anlamam gerekir. Akli kıt mısın sen? Yoksa şımarığın teki misin? Kalbinde ukte mi var? Yüreğine kara sular inmiş senin. Şarkıcıysan şarkını söyle. Yok eğer değilsen seni adam eden büyük insanın yanında durma. Kafanı kullan! Hediye verdik sana, şimdi o dayanılmaz iş mi oldu? Yetenekli bir kızsın. Sütü çay demleyip getirmene yardım ettim. Senin bilmediğin türkülerini igilimle çaldım. Yarışmaya katılmayacaksan buradan çıkıp git. Katılmayacaksan igilini de kırarım.

Zafer. Şarkıcı kızın zaferi. Mönğün-Tayga'nın sanatçısı Öşkü. Bölge merkezindeki kulübü hatırlıyorum. Sayın hekim Yuriy Davıdoviç Kovenskiy gurubumuzu o zaman kurmuştu, hatırlıyorum. İnsanın hatırlayamadığı şeyler de olur, hiç aklından çıkmayan şeyler de olur. Bizi neden son sırada sahneye

çıkarıyordular? Yuriy Davıdoviç siyah bot, siyah takım elbise giymiş ve yine siyah kravat takmıştı. O kravata siyah kelebek ismini vermişti, bunu hatırlıyorum. Beyaz gömleğinin geniş yakalarının içinde güçlü görünüyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse başhekimi o zamana dek sadece beyaz önlüklü haliyle görmüştüm. Onu iş kıyafetleriyle hatırlıyordum hep. Yuriy Davıdoviç'in seyircilerin huzuruna çıkıp yaptığı konuşma sürekli kulaklarımda çınlayıp durmuştur. Konuşma şöyleydi: "Sayın konuklarımız! Mugur-Aksı'ndaki hastanemizden size kucak dolusu samimî selamlar getirdim. Bizim ekibin katılımcılarını tanıtayım. Mariya-Hertek hemşiremizdir. Avraam-Hertek hastanemizin emekçisidir. Yuriy Davıdoviç Kovenskiy bendenizim. Hastanemizin idarecisiyim. Ekip halinde ise müzşk gurubuyuz. Ekibimizin vokalisti Mariya-Hertek'tir. İgilcimiz Avraam Hertek'tir. Ben başhekim Yuriy Davıdoviç skripka çalacağım..." Daha başka neler söylediğini unutmuşum. Gerçeği söylemek gerekirse neler yaşandığını hatırlatmayacağım. Şarkı söylemek mi? Ben sadece Yuriy Davıdoviç emrine uyarak türkü söyledim. Türküleri var gücümle söyledim. Ne övgüleri düşünüyordum ne belgeyi. Türkü söyleme sebebim başhekimin Mugur-Aksı'ndan gitmemesi içindi

Unuttum. Kötülükten yana her ne yaşandıysa unuttum. Yaşanan her iyiliği unuttum. Hatırladığım bir şey var, o da Askak-Kontr'un ve Yuriy Davıdoviç'in öğüdüne uygun olarak benim adımları ve kendi adını saklamasaydı. Hatırladığım bir mesele daha var onu da anlatayım. O gün bize verilen sahte isimler bana haddinden fazla yakışmıştı. Biz üçümüzün giyimleri, adı sanı, türkülerimiz yarışmayla çok uyumluydu. Hayatım boyunca öylesine tanık olmamıştım. Ömrüm boyunca o kadar kalabalığı görmemişim. Hiç öyle bir kalabalığa müzik yapmamıştım. Sahnede idim. Utancımın şarkı söylemeyi unutmuşum. Mejegey'in türküsü çalınırken hislendim ve ne olacaksa olsun diye düşünüp türküyü okumaya başladım. Ondan sonra hangi türküleri seslendirdiğimi hatırlamıyorum. Çoğunlukla eski türküleri okuduğumu hayal meyal anımsıyorum. Sonrasında neler olmuştu?

Sonrasında ben başhekimin yanına gittim. Korkumu, çekincemi, kaygımı bütünüyle unutmuş durumdayım. Ben bir başıma türkü söyleyen bir kızken şimdi kalabalığın önünde söylüyordum.

İstek. Dinleyicilerin istekleri. Dinleyicilerin isteklerini yerini getirmekten kaçmaya hakkım yok idi. Ömrümce insanlara saygı gösterilmesi gerektiğini, insanın saygıyı hak eden bir varlık olduğu düşünmüştümdür. Kulübü hınca hınç dolduran insanların izlediği tek kişiydim, sadece beni merak ediyordular, ilgilendikleri tek şeydim ben. Dinleyicilerin ve yöneticilerin tamamı o gün sahneye çıkan hiç kimseyi değil sadece ama sadece beni dinlemek, igil ve skripka ile bana eşlik eden sazcıları tanımak istiyordular. Üstünde durduğum çiçekler saçılmış sahneyi, başımın üstündeki masmavi göğü, gençliğimi tamamiyle unuttum ve o an aklıma gelen sekiz mısralık eserleri seslendirdim. Hiçbir şey beni cesur olmaktan alıkoyamazdı. Eserleri Avraam-Hertek ve Yuriy Davidoviç'in eşlik etmesiyle söylüyordum. Halka şarkılar söylediğim için nasıl da mutluydum. Möngün-Tayga cesur avcılarının, büyüleyici masalcıların, efsunlu kamların ve müziyenlerin yurdudur. Mükemmel ağıtçıların, gırtlak şarkıcıların topraklarıdır. Onların arasından beni sanatçı olarak kabul eden bütün dinleyicilerin çılgına dönmüş hallerini genç kalbim tüm benliğiyle anlıyordu. Bir eseri üç kişiye istek parça olarak eksiksiz şekilde söylememden sonra konukların benden türküleri yeniden söylememi isteyeceğini düşünüyorken halkın arasından merhum annemin sesini işittim.

Davidoviç elinde skripkayı ile türkü çalarken ayakta idi. Askak-Kontr igilini oturarak çalıyordu. Hatırladığım kadarıyla konuklar, sekiz mısralık oytulaaş türküsünü tekrar tekrar istemişti. Kulübün tüm konuklarına oytulaaş türküleri okumuştum. İlham gelmişti ve oytulaaş türkülerini okumayı sürdürdüm. Avraam-Hertek başını sallayarak igil çalıyordu. Yuriy Davidoviç'in elleri de skripkasını icra etmekle meşguldü. Yasaklı eserleri icra ediyorduk. Halk için melez ağacının dibinde şekerleme yapan bir kızdım. Konukların arasında Eeldek diyarından gelmiş bir göçmen kızdım. Ben melez ağacının dibinde bir uykudur tutturmuştum. Eş dost arasına karışmış Eeldek diyarından bir kızdım. Taşradaki kulüp içini dolduran izleyicilerin ağzından

duyulanlar sanatçılığımın olan övgülerden ibaretti: "Kimin nesiymiş, hangi aileye mensupmuş ki? Nerede yaşıyormuş?"

Salon uğultuluydu. Hatırlıyorum, toprağın altından bir canavar titremekliydi. Başhekim vaziyetten gayet memnun görünüyordu. Avraam-Hertek'in bedeninin titrediğini hatırlıyorum.

Bir delikanlı bana seslenip duruyordu. O delikanlıyı görevliler sahneden çıkarıverdi. Bence o delikanlı alıp götürmek istemişti. Belki sesime âşık olmuştu belki endamıma âşık olmuştu. O delikanlının olmayı istemiştim, sayın konuklara söylediğim türküyü durak vermiştim.

Bir ihtiyar kadın Tanrısına yakarıyordu: Bağışla Hayırakan. Salonda bir sessizlik hâkimdi. İnsanların sesleri yoğa karışmıştı. Avraam-Hertek sandalyesine çakılıp kalmıştı. Göğsü şişip sönüyordu. Yuriy Davıdoviç yüz havlusuyla terini sildi. Sonra tekrar bir türkü seslendirdim. Sesim daha da gürdü çıkar olmuştu. Şarkı söylemek isteğim o gün nirvanaya çıkmıştı. Beni öylesine cesur birine çeviren şeyin ne olduğunu bilmiyorum.

Birisi "Yasaklı türküler söylüyorsunuz!" diye bağırınca ihtiyar kadın da "Bunlar halk türküleridir, sen söylemene bak!" dedi.

Aklımda başhekimin söylediği sözler aklımdaydı "Oytulaaş türküsü söylemek suçsa suç aleti de türküler oluyordu. Halk türkülerini yasaklanamaz." bana tehditler savuran insanlara kulak asmadan bir eser daha okuyacağım yönünde tehdidimi öne sürdüm. Salonda bir sükûnet hâkim olmuştu. Salon içinde yer alanlardan birinin de Çılan-Karak olduğunu o esnada fark etmeyişim benim hatamdı. Aynı ihtiyar kadın "Sen türkünü söyle!" diye bağırdı. O ihtiyar kadına baktım tanıdım. Bir defasında hastanemizde tedavi görmüştü. Tespit etmiştim, bu kadın o kadındı. O sırada ihtiyar kadının gırtlığı şiş duruyordu. Nefes alışverişleri de fena haldeydi. Gülüş. Salonda bulunan seyirciler gülüyordu. Aklıma sürekli bir türkü geliyordu. Bu sefer de o türkü okuyacaktım. O türkü yalnız olduğum anlarda kendi kendime okuduğum bir eserdi. Seyirciler söylediğim türküyü, sesimi beğenmiş miydi bilmiyorum, o sırada onları fark edecek imkânım olmamıştı. İhtiyar kadın "Bir türkü daha söyle kızım!" dedi. Kalabalık arasından kadına tehditler yükselince kadın "Bir yaşlıyla böyle konuşulmaz!" dedi.

İhtiyar kadın yeniden "Türkünü söyle kızım." dedi.

Endişe. Korkunç bir endişe. İnsanları şüphelendiren bir endişe salonu kuşatmıştı. Dikkatim bozulmuştu. Avraam-Hertek igilinin tellerini titretmeye başladı. Yuriy Davıdoviç bana bir buruk halde gülümsedi. Başhekim "Ördeğin temizlense de gölün temizlenmez." dedi. Bir türkü daha söyleyecektim. O ihtiyar kadının, "Söyle kızım söyle!" dediğini duyunca benim alınyazgımla da uyuşan bir türkü söyledim. Adamın teki "Yasaklı türkülere artık son ver!" diye haykırdı. İmdadıma yetişen yine o ihtiyar kadın olmuştu "Söyle kızım!" O sırada salona sükûnet çökmüştü, hekim öğretmenim bana yalvardı. Korkudan esame taşımayan Avraam-Hertek at başlı igilini çalmaya başladı. Aklıma kazınan sekiz mısralık oytulaaş türküsü okudum.

Salonda curcuna vardı. Salondakiler memnun muydu değil miydi bilmiyorum. Kulüpten önce ben çıktım. Başhekim ve Askak-Kontr bana refakat ettiler, beni korudular. Salonda "Muhteşem bir sanatçymış. Giydiği elbise de muazzammış. Sevimli ve güzelmiş. Ay gibiymiş. Mugur-Aksı'nda ünü yayılacak." gibi cümleler duyuluyordu. Henüz kazanana yönelik bir karara varmayan seçici kurul geceleyecekti, biz sonucu beklemeksizin hastaneye döndük.

Seçici kurul üyeleri kapalı bir oturum tertip edip yarışmanın birincisini tayin etmişler. Yarışma Mugur-Aksı'nda tarihî bir olaya dönüşmüştü. Kurul mensupları konuşup danışıp bir sonuca varıp şöyle bir bildirge yayımlamışlar: Mugur-Aksı'nda hayata geçirilen yarışmada güzel sesi, şarkı söylemedeki hüneri, giydiği güzel Tuva millî elbisesiyle Mariya-Hertek birinciliğe erişmiştir. Mariya-Hertek başkent Kızıl'da, tüm ülkeden seçilen katılımcılar arasında yer almaya hak kazanmıştır. Yolculuk için harcırah bölge kulübü tarafından karşılanacaktır. Bizzat diktiği elbisesiyle gelmesi tavsiye olunmaktadır. Bu yetenekli sanatçıya eşlik eden Yuriy Davıdoviç Kovenskiy'in ve igilci Avraam-Hertek'in de Kızıl'a gelmesi Möngün-Tayga bölge amirince rica olunur. Mariya-Hertek'i Moskava ve Leningrad Konservatuar'ına önümüzdeki güz mevsiminde başlamak üzere öğrenci olarak kabul etme kararına varılmıştır. Yarışmanın seçici kurulunun üyeleri

Mönggün-Tayga’da dünyaya gelen müstesna bir sese sahip güzel Mariya-Hertek’in halk kültür mirasını canlandırığını görmüştür. Bundan sonra mutlu bir hayat yaşamasını, başarılarının devamını diliyoruz. Bölgemizden biriyle yuva kurmasını diliyoruz. Eğer Mariya-Hertek’e dünürücü olan aile olursa desteklerimizi sunacağız. Kurul üyelerinin herbiri bunların yazılı olduğu vesikaya isimlerini ve imzalarını eklemişti.

Yasak. Kurul üyeleri kendi üstlerine düşen ödevi yerine getirip bir eğlence tertip etmişler. Eğlenmişler.

Çılan-Karak üyelerin yanına gitmiş. Benim kontr kızı olduğumu, soyu bozuk olduğumu, gerçek kimliğimi sakladığımı, adımın Mariya-Hertek olmadığını söyleyip durmuş. Bana verilen birinciliğin ve hediyelerin asla verilmemesi gerektiğini benim birçok ismim olduğunu anlatıp durmuş.

Hediye. Şanatçı kızın kazandığı hediye. Halk arasında kim olduğu hiçbir zaman bilinmeyen Mariya-Hertek’in şarkı yarışmasında elde ettiği derece. Oradan oraya savrulan bir kıza bir mutluluk kaynağı olan hediye. Mugur-Aksı Hastanesi’nden bir adım öteye ayrılmayan kızın sanatçılığını resmileştiren belge ödülü. Askak-Kontr kendi takma adının Avraam-Hertek olmasına öfkelenmemiş, bunu tarihî bir olay olarak kabul ediyordu. Taşradaki kulüpten ayrılmıştık. Bölge ahalisi o kuruma kulübe kültürevi diyordu. Benim daracık odama geçmiştik. Odaya sırayla girerek üstümüzü başımızı değiştirdik. Yuriy Davıdoviç beyaz önlüğünü giyinmişti. Onu beyaz giyinmiş görünce Mönggün-Tayga’nın sonsuzluğunu hatırlamıştım. Ben de beyaz önlüğümü sırtıma geçirdim. Askak-Kontr eğri başlı bastonunu sıvazladı. Başhekim kahvesini termostan bizzat kendisi doldurdu. Askak-Kontr’un sütlü çayını ben verdim. Kendime de bir bardak sütlü çay doldurdum. Üçümüz beraber içeceklerimizi içtik. Birbirimizi süzüp durduk. Hatırlıyorum, Yuriy Davıdoviç kalktı. Ben o esnada Yuriy Davıdoviç’le alakalı hiçbir şey düşünmüyordum. İyi türkü söylediğimin farkında değildim. Yasaklanmış bir iş yaptığının da ayırında olduğumu söyleyemem. Halk arasına ilk kez çıkışım ile gurur duyuyordum. Askak-Kontr neşeyle konuşmaya başladı: "Sayın doktor! Yılkı çobanınca

yakalanan at yakalanması zor atlardan demektir. O halde üçümüzün birleşip yarışmamız şahane bir iş olmuş demektir. Büyük ödül bizim olacak. Ben sürekli konukları gözlemledim. Salonda bulunanların övgüyle bahsettiği, beğenisini kazanan sadece bizim ekipti. Özellikle Öşkü'ye ne methiyeler düzdüler. Siz de fark ettiniz değil mi doktor?"

İnanç. Derin inanç. Yuriy Davidoviç Kovesnkiy birincilik ödülünü alacağımıza tüm benliğiyle inanmıştı. O gece aklımda yer etmiş bir geceydi çünkü fındık burunlu hekim gizlediği bir yerden bir kutu çıkarıp getirdi. Askak-Kontr'a ve bana birer adet çikolata ikram etti. Ömrüm boyunca ilk yol elimde bir çikolata duruyordu. Başhekim bize tuttuğu çikolata kabını yeniden ortadan kaldırdı. Yuriy Davidoviç sonrasında hastalara giderek onların her birine teker teker çikolata ikramında bulundu ve biz de onunla beraberdik. Sonra yeniden ufarak bölmeme geri döndük. Başhekim ağzını bıçak açmıyorken sonra nedendir bilmem bir şeyden güçlü bir memnuniyet duymuş vaziyete büründü. Başhekim yarışmayı kazanacağımızdan ve bana denk bir sesin olmadığından önceden beri emindi. Yuriy Davidoviç alnını buruşturarak konuştu: Leningrad'daki şarkıcıları dinlemişliğim vardır. Moskova'daki şarkıcıları da. Delegey'in göz kamaştırıcı şarkıcılarını da dinledim. Doğrusunu söylemek gerekirse Mariya-Hertek gibisini, onun gibi yeteneklisini ne gördüm ne işittim. Bundan sonrasında da onun gibisini görmeyeceğimi işitmeyeceğimi biliyorum. Şu yüzyıl içinde bizim hemşiremiz Mariya-Hertek gibi bir ses sanatçısı dünyaya gelmiş değil. Sanatçı kardeşimiz eserini terennüm ederken öte tarafa gidip de gelmiş gibi bir hal üzere oluyor. Sanatçı kardeşimiz eserlerini okudukça Mugur-Aksı ahalisinden mest olmayan kim kaldı ki. Onu dinleyen salondaki insanlar noksansız hüzünden hüzne savruldu. İnsanlar mazinin tozlu demlerine dalıp gittiler. Mariya kardeşimiz eserlerini namelerken bölgemizden güneye doğru uçuşan turnalar bile gökyüzünde dönüp duruyordu. Mariya kardeşimiz eserlerini terennüm ederken bahtı kara anacağım düştü aklıma. Mariya-Hertek tanrısal bir zamanda yaratılmış biridir!"

Artık odamda kendimle baş başaydım.

Haber. İftirallı haber. Bir kara haber gelmişti. Kara haber Mugur-Aksı Hastanesi'ne ulaşmıştı. Mariya-Hertek şarkıcılar topluluğuna kabul alamamıştı. Hemşire, kendini Mariya-Hertek olarak tanıtarak bölgenin tüm şarkıcılarına galebe çalmış. Muhteşem bir performans sergileyen Mariya-Hertek'in nereden çıkıp geldiği soyunun sopunun kimlere dayandığı belirsizmiş. Bu suretle Mariya-Hertek adını sanını gizlemiş, bu yüzden herkesi yense de birincilik ve ödül kazanma hakkını yitirmiş...

İftiralar bölgede gün be gün yayılmış ve sonunda hastanemize de ulaşmıştı. Başhekim Yuriy Davıdoviç'in çıtı çıkmıyordu. Sanki iftirayla beraber bilge adam adeta beyninden vurulmuşa dönmüştü. Bülbül ses Mariya-Hertek'e birincilik ünvanı verilmemesi karşısında başhekim şoka girmişti. Mariya-Hertek nasıl olurdu da ödülünden mahrum bırakılırdı? Yuriy Davıdoviç kendisine çetin bir soru soruyor, cevabını arıyordu. Türkülerin sözleri kadimdi, bunda ne kötülük olsundu! Kadim eserler demek halk türküsü demektir.

Halk türkülerini icrada bir dengi bulunmayan Mariya-Hertek neyi eksik bırakmış, neyi unutmuş olabilirdi ki? Tuhaf bir durumdu. Mugur-Aksı'nda vuku bulan her hadise kulaktan kulağa yayılırdı. Mariya-Hertek için şarkıcı kız, yetenekli kız, hekim kız gibi gönül okşayan isimler konmuş, yayılmıştı. Her nere gidilse yalnızca şarkıcı kızla ilgili laflar işitiliyordu, o sıralarda muhteşem şarkıcının ödülüne kavuşamadığı unutulmuştu. Şirret şarkıcı şeklinde bir kara yakıştırma başhekimin kulağına kadar gelmiş.

Cezaevi. Komünist ideoloji ile ters düşen türküler söyleyen söyleyen Mariya-Hertek'i tutuklayacakları yönünde söylentiler de işitiliyordu. Hemşirelik yapan kızı tutuklamak haksızlıktı ancak bunu bildiği halde kimse bu yönde bir söz söylemiyordu. Hastaların ağızlarından bu minvalde tek kelam çıkmıyordu.

"Zavallıyı tutuklayacaklar." şeklinde bir dedikodu çıkmıştı. İşin aslını söyleyecek olursam ahali tutuklanacak olan kişinin aslında kim olduğunu bile

bilmiyordu. "Yasaklı olan türküler hangi türkülermiş?" diyen gençler de vardı. Bu gençler bölgenin delikanlıları, genç hanımları idi.

"Hırsızlık yapan tutuklanır da türkü söyleyen niçin tutuklansın ki?" diyenler de vardı. Bunu söyleyenler orta yaşlı çoluk çocuğa karışmış insanlardan oluşuyordu. O kişiler kendi aralarında gizli kapaklı fısıldaşıp kimin hangi suça karıştığını muhakeme ediyordular. "Bir şarkıcıyı tutuklarsa bu işten sonra Mönggün-Tayga'da topraklarında özgürlük, özgür insan mı kalır?" şeklinde akıl yürüten zeki insanlar da vardı. Yine şu sözler de konuşuluyordu: "Tuvalar öyle insanlardır ki at üstünde de türküler okurlar yayan haldeyken de. Tuvalar hem sevinçlerini hem kederlerini türküler vesilesiyle aksettirir, âşık mı oldular yine hislerini türküye yansıtırlar. Tuvalar vatanına beslediği sevgiyi de aynı yolla yansıtır. Gökyüzünü kutsamaları da türküler vasıtasıyla. Bir müzisyeni ne diye tutuklayacaklarmış?"

Sabah. Aydınlık sabah. Yuriy Davıdoviç o gece uyumamış ve sabah erkenden kalkmış. Yıkayıp yunup giysilerini giyinip dosdoğru kulübe gitmiş. Kurul üyeleri kararını vermek için sabaha kadar oturum düzenlemiş. Yuriy Davıdoviç'e göre birinci bendim.

Şarkıcılar listesi. Yarışmada muhteşem ün kazanan şarkıcıların isimlerini teker teker yazmışlar. Başhekim o listeyi sabahın ilk dakikalarında istemiş. Mariya-Hertek'in adı isimlerin arasında yok imiş. Çakmak burunlu başhekim baygınlık geçirmiş.

Gözlerini açtığı anda temiz havlu varmış alnında, tekraren yazıtahtasına bakmış. Mariya-Hertek'in ismini uhteşem şarkıcılar listesinin ne başında ne sonunda görebilmiş. Bir çılgılık basmış. Başhekim bir şeyler soracak olmuş gel gör ki yanında bir kişi olsun yokmuş. Hiç olmazsa bir kişiye olup biteni sormayı düşünüyormuş fakat etrafta göze çarpan bir insanı bul ki sorasın. Bir yerlere koşmak alıp başını gitmek istemiş.

Sabah. Sakin sabah. Mugur-Aksı'ndaki kulübün giriş kapısının ağzında iki yazıtahtası, bu yazı tahtalarının yanında boylu boslu bir adam bir şeyin

şaşkınlığı içindeymiş. O adam Yuriy Davıdoviç'in ta kendisi imiş. Listeye bakmış ama Mariya-Hertek'in ismi yokmuş.

Sabah. Sessiz sabah. O sessiz sabah vaktinde kulübün yanında boyu iki metreye varan adam tek başına dikiliyormuş. Adam kendi kendine şöyle diyormuş: " Mariya-Hertek'in, o olağanüstü kabiliyetin adı neden yazılı değil burada! Seçici kurul üyeleri neredeler? Mariye-Hertek'in ismi burada yok. "

Kulüp. Mugur-Aksı'nın meşhur kulüp. Möngün-Tayga'nın tarihinde ilk kez düzenlenen yarışma kulüpte yapılmıştı. Gerçek adını sırlayan, gerçek adı Askak-Kontr, Rus hekime koydurttuğu ismi Avraam-Hertek ise "Ey liste, benim ismim nerede? Yarışmada başarılı bulunan bizim gurubumuzdu. Birinci sırada üç kişilik ekibimizin üyelerinin adları yazılı olmalıydı. Neler yaşandı? Skripka çalan hekimin adı nerede? İgil çalan benim, benim ismim nerede? Söylediği türkülerle gülümseten, ağlatan Mariya-Hertek'in ismi nerede? Neler yaşandı da böyle oldu ey melun yazı tahtası? Seçici kurul üyelerinin artıklarını içip küp gibi sarhoş olmuşsun, bu yüzden başkalarının yer aldığı bir listeyi gösteriyorsun bize. Bu listede dün türkü söyleyenlerin isimlerini gördüm, tanıdım, niçin bizim üçümüzün adı sanı yok? Neler oluyor?

Ey sarhoş yazı tahtası sen insanları kandırıyorsun. İçki içip en iyi sanatçıların ismini unutmuşsun. İçki her kötülüğü getirir. Ödül kazanan yarışmacıların isimlerinin yazılı olduğu listeye bakıyordum. O yarışmacıların şarkı söyledikleri doğrudur, inkâr ettiğim mi var! Öyleyken bizim üç kişilik gurubumuz salonda oturmakta olanları hem güldürmüş hem ağlatmıştı. Nefretimizi kazandın. Kininin kaynağı nedir ki bizim isimlerimizi yazdırmadın yüzüne? Sen mi bizi istemedin? Dürüst ol! Yazı tahtası, sarhoş olup aklını yitirip günaha girdin, şeytanın tekisin sen yazı tahtası."

Askak-Kontr kendi kendine şunları söylüyormuş "Ey seçici kurul üyeleri, sizler sanat denen şeyden adamakıllı anlayan kimselersiniz. Bizim Mugur-Aksı'mızda sizden daha bilgin insanların var olduğunu sanmıyorum ama sanattan anlamıyorsunuz. Olanları aklım almıyor. Seçici kurul içip bu günaha

batmışlar? Ben öyle sanıyordum ki Yuriy Davıdoviç skripkazıyla Tuva türkülerini harika şekilde çaldı. Yalan mı! Başhekim gibi skripka çalan bir sanatçı görmedim işte. Onun siyah takım elbisesini gören bir kişi onun en asilzade olduğunu düşünürdü. Seçici kurul üyeleri nerede! Bizim gurubumuzun birinci gelmemesi oldukça tuhaf ve tartışmaya açık bir sonuçtur. Yoksa bu işte benim mi bir kabahatim var? At başlı ıgilimi çalarken başımı sağa sola oynatmam mı yanlıştı?"

Sıldıs-Şokar. Sıldıs-Şokar isimli ata binen bir kişi rahvan gelip kulübün kapısındaki yazı tahtasının yanında durmuş. Yeşil ipek giysili adamın ne sebepten yazı tahtasının yanına geldiğini bilmiyorum, Avraam-Hertek de bilmiyormuş. O adamın diktiği yahut diktirdiği elbise yazı tahtasıyla aynı renkteymiş, birbirinden ayırt edilmeyormuş. O adam şunları söylemiş: "O sanatçı kızın ismi bu listede görünmüyor. Hem çok güzeldi hem de çok iyi türkü söylüyordu. Mariya-Hertek miydi adı, neydi? Ben onu dinledim. Kulaklarım ile dinlediğim adayların sonuç listesini gözlerim ile görüyorum. Demek ki yanılmışım. Mariya-Hertek ile tanışmayı düşünüyordum. O sanatçı kızbir yıllık çobanına yâr olur mu acaba? Annem bana bu güzel kızla tanışıp evlenmemi tavsiye etmişti. Anacağım beni evlendirmeyi düşünüyordu. Anacığım şimdi oturmuş oğlunun ne zaman döneceğini düşünmektedir." Avraam-Hertek'se Sıldıs Şokar'ın sahibinin annesinin kim olduğunu düşünmüş! O atın sahibi olan o kişinin annesi kimdir acaba?

Yanlış. Acıklı yanlış. Muhteşem sanatçı kızın birinci olmayışı Avraam-Hertek'i derinden yaralamıştı. Askak-Kontr derinden sancımıştı.

Askak-Kontr bize şunları söyledi: Melun olan yazı tahtasıdır. Sizde bir suç kabahat yok. Yarışmada hastanemizin sanatçısı neden birinci olmadı? Niçin ödül alamadı? Bence suçlu olan başhekimin çakmak burnudur. Yarışmada kriterler giysi, ses, yetenek ve sazdı. Ben de topalın tekiyim. İgilimi çalarken aksak bacağıma dayanıyordum. Bir bacağımın topal olduğunu gören kimse olmadı. Başhekimin çakmak burnu kötü sonuca sebep oldu. Yuriy Davıdoviç'in burnu hem ilk dikkat çeken şeydi hem de

korkunçtu. Ödüle yazık oldu. ödüle. Hekim de ben de harika bir performans sergileyen Mariya-Hertek'in başarısının kanına mı girdik? Gurubumuzun birinciliğe ulaşamayışı sadece hekimin burnunun büyüklüğüne mi bağlı? Ad. Kişinin adı. Mariya-Hertek denen sanatçı hanımefendi. Mariya isminde bir suç var.

Ben böyle düşünüyorum. Hemşire kardeş, başhekime uydu. Mariya ismi ile yarışmacı oldu. Tüm suç bu isimden kaynaklanıyor. Yoksa Öşkü-Hertek, Öşkü İrgit ismi ile katılım sağlasa hemşire bacı birinci olacaktı." Avram-Hertek sonra aramızdan çıktı.

Lanet. Lanetlenli oytulaaş. Lanetli oytulaaş türküleri söylenmeseydi birinci olacaktık. Mariya-Hertek, döneme göre hareket etmeyip oytulaaş türkülerini söyledi. Bunlar kulübün yanında duralayan bir ihtiyar adamın düşünceleriydi.

"Suç. Dostun suçu muydu? Evet, suçlu çakmak burunlu başhekimindir? Başhekim sürekli eski türküleri söyledi. Aylak aylak sağdan sola savrulan kızı hastane çalışanı yapıp ona Rusça öğretmişti. Mariya-Hertek denen kızın sesine kimse rakip olamadı. Seçici kurul üyelerinde de suç var elbet çünkü muhteşem bir sesi olan kızı birinciliğe layık görmediler. Suç, oytulaaş türkülerini okutandadır. Bence çakmak burunlu büyük Rus doktor oytulaaş eserlerini derliyordu, şarkıcılar yarışmasında en başarılı olan kızın hak ettiği ödülü alamayışı Tuvaca ve Rusça bilen uzun hekimin kabahatinden başkası değildir." Bunlar Askak-Kontr'un düşünceleriydi.

Ben. Annemin kızıyım. Möngün-Tayga'nın çocuğuyum. Atalarımın yurdunda oba oba dolaşıp dururken Yuriy Davıdoviç bana iş vermişti. Onun bir suçu yoktu. Yarışmada başarısız oluşumun suçu kimindi? Kimsenin suçu yoktu. Ben de böyle düşünüyordum.

Yetenekliydim. Çocukluğumdan beri giysi dikiyordum. Elbisemi kendim dikmiştim. Türkülerimi başarı şekilde söylemiştim. Beni hemşire olarak yetiştiren hekimin de bir kabahati yoktu. Şarkılarıma igil sazıyla eşlik eden

amcanın da bir suçu yoktu. Suç igilde ve skripkadaydı. Aslında onların suçlu olmadığını biliyordum. Bunlar benim düşüncelerimdi.

Ortada bir istibdat vardı. Yasaklanan oytulaaş türküleri yüzünden ödül alamadığım şeklindeki birtakım söylentiler kulağıma çalınıyordu. Hastaneye gelen her kişi "İgilde bir suç yok. Skripkada da bir suç yok. Sesinin de bir suçu yok. Suçlu olan oytulaaştır." diyordu. O sözleri gün aşırı duyuyordum. Kafa yorunca suçlunun oytulaaş olduğu anlaşıyordu.

Kontrkızı olmak kaderimdi. Kontr gibi bir yakıştırmayı taşımak kaderimdi. Başhekim bana iyi Rusça öğretmişti, hemşire yapmıştı. İnsanlara faydam dokunuyordu. Oytulaaş türkülerini söylemiş olmam beni işimden edecekti. Suçlu bensem oytulaaş türkülerini yeni nesillere aktaran atalarım da suçluydu. Atalarım sonsuz uykusundaydı. Türkü okumak acaba suç muydu? Ben Möngün-Tayga gibi başı dik ve alnı aktım.

Düş. Çok şaşırtıcı bir düş. İnsanı şaşkına çeviren bir düş gördüm. Sandalyede otururken uyuyakalıp bir rüya gördüm. Gördüğüm rüya şöyleydi: Yuriy Davıdoviç bazen Rusça bazen İngilizce bazen Fransızca bazen İspanyolca konuşuyordu. Hekim öğretmenim Brezilya'dan mı Arjantin'den mi yoksa İspanya'dan mı geldiğini bilmediğim küçük burunlu, gözleri buzağı gözlerini anımsatan saçları siyah bir adam ile konuşuyordu, adam "Şuan İspanya'da savaş var ve ben de genç bir gazeteci olarak buradayım. General Franko askerî gücünü kullanıyor. Benim genç sanatçım Garena Lorka'nın kanını döken adam General Franko'dur. Doğrusunu söyleyecek olursak General Franko o büyüleyici sanatçıyı kurşunla öldürmedi, o zâlim bir geleneği sürdüren ideolijisiyle öldürdü." dedi. Adam bu sözleri sarf ettikten hemen sonra yok oldu. Adamın anlattıklarını burnu büyük öğretmenim bir çırpıda Tuvacaya çevirdi.

Ad. İnsan adı. İnsanın adı batacağına kendi batsın derler. Bu atasözünü tekrar hatırlamıştım. Düşüme giren İspanyol şarkıcıyı hatırlamıştım. O muhteşem sanatçı düşmanları tarafından öldürülmüştü. Mugur-Aksı'nda yayılan sözlere ne kadar da şaşırmıştım. Birdenbire bir köpek havlamaya başlayınca uyanmıştım. Uyanmıştım. Sandalyede toparlanıp oturdum tekrar.

Düş. Özel bir düş. Rüyamda beyaz gömlekli kıvrıkcık saçlı delikanlıyla sohbe koyulmuştum. Onu tanımıştım. Garsiya Lorka'ydı. Beni deniz kıyısına götürmüştü. Gülerek konuştu: "Uzaklardan geldim. Seven ne yapmaz! Aşka düşmüş bir genç kalp ateşe bile girer, denizin dalgalarına atılır. Senin yurduna Haraacıgay'a geldim. Ne çoluk çocuk sesi ne yetişkinler ne çobanlar kalmış ne de ağıl. Sadece çadırların bağlandığı kazık yerleri var." Çok uzak bir coğrafyada yerleşen İspanya'dan olan sevdiğim delikanlı, ata yurduma gelince hiçbir şeysiz kalmıştı. O bir sanatçıydı. O şair bir yuva kurmak istiyordu. Damat olmak için gelmişti. Deniz kenarında sohbet ederken sarılıp öpüştüğümüzü hatırlıyorum. Ona şunları anlatmıştım. Dünyaya geldiğim belde Haraacıgay'dır. Çok uzak bir coğrafyadan olan bir delikanlı gelip beni sevmiş bana aşık olmuştu. Tuvada kızlar görücü usulüyle evleniyordu. Annem babam sağ olsa bir damatları olacaktı.

Düş. Masalsı düş. Düşümde, İspanyol sevgilimle Ak-Baştığ'ın sırtlarına çıkacaktık. Sonra nehrin kıyısına indik. Soğuk dalgalar kayaları yalıyordu. Köprüye varıp köprüden geçtik. Ovaaya doğru ilerledik ve ovaa göründü. Kurumuş bir ağacın üstüne güvercin tünemişti. Tepeye tırmanmaya başladık. Sağ tarafımızda kayalarda simsiyah yaban tekeleri görünüyordu. Bir büyük yaban keçisi sürüden biraz uzak bir noktadaydı. O eğri boynuzlu yaban tekesi sürünün nöbetçisi, gözcüsü olmalıydı.

Ak-Baştığ. Karlı zirveleri uzaklardan nasıl da belirgin haldeydi. Ak-Baştığ'a İspanyol sevgilimle güneşli bir günde çıkmıştım, hayatım boyunca unutamayacağım bir gün olmuştu. Sımsıkı sarılmıştık. Birdenbire bir gök gürültüsüdür aldı yürüdü. Yaban tekeleri kayalıklarda dans ediyordu. Uyandım, sandalyede oturuyordum, yalnızdım.

Dinlemek. Dinliyordum. İspanyol sanatçı Garsiya Lorka'nın Ak-Baştığ'a tırmanmışken beni kutsayan dualarını dinliyordum. Düşte o duaları dinlemiştim, o hâlde sadece dinlediklerimi anlatayım.

Garsiya Lorka beni kucaklamış hâlde konuşuyordu: Ak-Baştığ! Nasıl da yücesin, yükseksin sen. Ak-Baştığ'a tırmandım ya sanki izlediğim Atlantik denizinin dalgalarıdır. Ak-Baştığ'dan hem ata yurdum İspanya'yı

seyrediyorum. Madrid şehrini izliyorum. Ak-Baştığ! Mukaddes Ak-Baştığ! Nasıl da yücesin. Nasıl da temiz bir havan var. Nasıl güzel bir kızın var. Senin yüce zirvene çıktım, isteğim gerçekleşti.

Kıymetli sevgilimin dudaklarını öperken uyandım. Sandalye üzerinde oturur haldeydim, tekrar uykuya daldım.

Ak-Baştığ'ın zirvesinde İspanyol şarkıcıyla beraber iken yumuşak bir zeminde oturuyorduk. Civarımız ardıç kokuyordu. Holuraaş-Ham'ın sözü duyuldu "Dağın başı yakın da olsa ulaşılmazdır. Amaç uzak da olsa ulaşılabilir." İspanyol delikanlı benim parmaklarımı okşuyor seviyordu. Haz alıyordum. Ona, sizin ülkeniz nerede, diye sordum. Bunu niçin sorduğumu hakikaten bilmiyorum. İhtimalleri düşününce delikanlının ana yurdunu etraflıca bilmek istemiş olabileceğim geliyor aklıma. "Bir kez daha anlatayım. Benim ana yurdum İspanya denen ülkedir. O memleketin nerede olduğunu biliyor musun? Benim vatanım Fransa denen ülkeyle komşudur. O kurak coğrafyayla sınır sahibidir. Benim ülkem İspanya, denize sınırdır. Diğer tarafında da Portekiz denen ülke yerleşir, hiç duymuşluğun var mı Portekiz'i? Atlas Okyanusunun dalgaları benim vatanımın kıyılarını yalar durur." İspanyol delikanlıya eğitim almamış bir insan olduğumu söyledim. İspanyol delikanlı konuşmasını şöyle sürdürdü: "O denizin kıyısında Barselona denen bir il vardır, işte o şehir benim dünyaya gözlerimi açtığım yerdir. Elime ilk kez gitar alışım Barselona'da olmuştu, ilk aşk şarkılarını orada çalıp söylemişimdir. Böyle olduğu için o şehir benim şair oluşumda apayrı bir yer teşkil eder. Benim ruhumu Barselona bir yılda dört kez eskitiyordu. Şimdiyse ruhum Ak-Baştığ'ın zirvesine çıkmıştır. Buraya, hayat sürdüğün yere çıkıp geldim. Bir İspanyol erkeği, sevdiğinin diyarına yayan da gelip çatar, atlı da gelir yüzerek de. Bizim diyarımız sanatçılar diyarıdır. Senin diyarınsa kamlar, masalcılar ve sanatçılar yurdu olan Mönğün-Taygadır. Sen igil çalıyorsun. Benim çaldığım saz gitardır.

Ben gitar çalıyorum. Biz yazgısı sanat olan insanlarız. Evet, kaderi sanat olan çocuklarız." Birden gitarın hüzünlü sesi işitmeye başladı. Ben de uyandım. Yeniden toparlandım, hâlâ sandalye üzerinde oturuyordum.

Gördüklerim düş değil, gerçekmişçesine tekrar uyudum. Gerçek olmayan şeylerdi. Delirmiş gibiydim. İspanyol şair beyaz kar tavuğu donuna giriverdi. Sanki beyaz kar tavuğunu kucaklamıştım. Ak-Baştığ'da bir kız bir erkek iki kişiydik. Ak-Baştığ ikimizin alınyazısını birleştirsin diye dilekte bulunduk. Bereketli ve mukaddes Ak-Baştığ! Bir Tuva kız bir İspanyol erkek karı kocadan farksızız. Masalda gibiydim. Bir şairin karısıydım. Ben masalsı bir aşamasındaydım ömrümün. Bir kayanın arkasından bir dağ hindisi çıkıverdi. Rüzgâr yanaklarımı okşuyordu. Uyandım. Sandalyedeydim, toparlanıp oturmaya devam ettim.

Yıldız. Yıldızlar Yıldızlarım. İspanyol şair Mönğün-Tayga'nın avizesi olan yıldızları kucaklayıp kulağıma yıldızlar isimli şiirini okudu. Yirmi beş yaşımdaydım, o yaşı kadar beni ne bir öven olmuştu ne bir mektup yazan ne de şiir okuyan. Yüreğimizin Mugur-Aksı'nda gecenin yıldızlarına dönüştüğünü başka bir coğrafyadan gelen şairin kaleme aldığını düşünmemiştim. Mugur-Aksı'nda İspanyol şairle el ele diz dize geçirdiğim o yıldızlı gece hayatımın unutulmaz bir zaman dilimi olarak bende saklı kaldı. İkimizin aşkla çarpan yüreği yıldızlarla bezeli gece olarak yansıdı.

Aklıma gelmecek şeyler düşüme girmişti. Özellikle yarışmaya katıldıktan sonra hiçbir şeye karşı gereksinim duymuyordum. Sevilmeyen kadın unutulmuş demektir. Düş görünce çocukluğumu, okuldan kapı dışarı edililişimi, akranlarımın evlendiklerini hatırlamıştım. Gezgün olup yersiz yurtsuz olan sadece bendim.

Düş. İlginç düş. Yeniden rüya görüyordum: Hekim öğretmenim Yuriy Davıdoviç Kovenskiy beyaz önlüğü beyaz başlığıyla göründü. Zihnimde yeniden öğretmenimle ilgili birtakım düşünceler belirmişti. Rus, Fransız, İngiliz ve Tuva dillerini fevkalade iyi biliyordu öğretmenim. Çakmak burunlu hekimden tarih öncesi dönemden başlayarak o ana kadarki insanoğlu tarihini öğrenmiştim. Hekim öğretmenim. İyiliksever öğretmenim. Yardımseverdi. Elimi ayağımı koyacak yer bulamadım, nerede duracağımı bilemedim.

Hastanenin yanında olduğumu hatırlıyorum. Çünkü o müstakil yapıdan Ak-Baştig oldukça net görünüyordu. Atlılar geçip gitti.

Hekim bana gülümseyerek şunları söyledi ve sözlerinin hemen arkasından yanımdan ayrıldı: "Çok iyi bir insanla tanışmışsın. O sanat dolu bir ülkedendir. Mevzubahis olan ülke İspanya'dır. Tuvan'ın da öyle bir memleket olduğuna inanıyorum. Benim övgü düzdüğüm bir şey yok, yerdiğim de yok. Meselenin aslı astarı ne ise onu söylüyorum. Siz evlenin. Sizden çok güzel, cesur, sanatçı çocuklar doğar. İspanyol delikanlı, Tuva kız tanışmışsınız, düğününüzü bizzat yapacağım."

Uyandığımda yine sandalyede oturur vaziyetteydim. Şaşkın bir haldeydim. Sonraki günlerde kimsenin gözüne görünmedim, kimseyle konuşmadım, kimseyle bir araya gelmedim. Bu yüzden aklım yerinde değildi. Tuhaf hallere düşmüştüm. Mugur-Aksı'ndan uzaklaşıp bir başka yere gitsem artık rüya görmezdim.

Düş... Çok ilginç düş. Ecdadımın görmediği türden bir düş gördüm. Mugur-Aksı'nda yarışma vardı.

Dünyanın tüm merkezlerinden şarkıcılar birbirinden farklı elbiselerle gelmişti. Dünya milletlerinin envaî çeşit dillerinden şarkılara sahne olacak yarışma Mugur-Aksı'nın merkezindeki yaylada olacaktı. Ahali yaylayı tıklım tıklım doldurmuştu. Kimi insanlar ayaktaydı, kimileri oturuyordu. Bardaktan boşanırcasına yağan yağmurla beraber güneş açmıştı.

Hatırlıyorum, bir yaz günüydü, sıcak bir günde yürütülüyordu yarışma. Şunlar duyuldu: Tuva ülkesi sanatçılar diyarıdır. Tuvada en yüksek nokta Möngün-Tayga'dır. Sanatçılar bu yüzden Mugur-Aksı'nda bir araya getirilmiştir. Yarışmanın temel amacı farklı milletlerden insanların çocuklarını kaynaştırmaktır. Farklı dillerden halkların kendi ana dillerini unutmaması amaçlanmıştır. O diller arasından en müzikal dil belirlenecektir." Ne ilginç bir konuşma yapılmıştı, konuşma Rusça idi. O konuşmayı İngilizce, İspanyolca Fransızca, Çince, Japonca, Korece ve Arapçaya da tercüme edilmişti. O konuşmayı dünyada soluk alıp veren altı binden aşık dile çevirecektiler. O konuşmayı gerçekleştiren kişinin sesi işitiliyordu fakat o kişi bedenen görünmüyordu.

İlginç şeydi doğrusu. Avusturalya'dan gelen şarkıcılar bir büyük uçakla gelmiştiler. O uçağı Mugur-Aksı'nın limanına indirmiştiler. Brezilya'dan çıkan şarkıcılar bir büyük gemiyle gelmiştiler. O gemi Mugur nehriyle Kargı nehrinin birleştiğı yerde demir atmıştı. Japonya'dan gelen şarkıcılar da gemi vasıtasıyla gelmiştiler. Kargı nehrinin kıyısına indiler. Gemi ise geri dönmüştü. Kargı nehrinin coşkun yerinde Danimarka'dan gelen şarkıcılar bembeyaz ayıları binek yapmış halde geldiler. O ayılar Mugur-Aksı'na gelince simsiyah ayılara dönüşmüştü. Afrika'dan gelen şarkıcılar akça pakça fillerin üstünde gelmiştiler, filler Mugur-Aksı'na varınca bir çırpıda donuna girip Ak-Baştıg'ın eteklerine yönelmiştiler. Uzak iklimlerden Mugur-Aksı'na ulaşan şarkıcıların binitleri merakımı cezbetmişti.

Gelen öteki konuk sanatçıların bineklerini anlatmaya kalksam bir yıllık süre zarfı bile yeterli gelmeyecektir.

Düş. Şaşırtıcı düş. Aklıma dahi gelmeyen düşünceleri düşündüren ilgi çekici bir düşü, zavallı babamın halk düşmanına sayılıp katledilmesinden sonra yetim kalmıştım, bir başıma kalmıştım, yazgım olmuştu kapı kapı gezip oradan oraya savrulmak, bu sebepten eşe dosta bir yakına ihtiyacım vardı. Bu şekilde düşünüyordum. Hemşire olarak çalışırken dar gelirimini biriktirerek birinci sınıfta beraber eğitim aldığım dostumu Mugur-Aksı'na davet etmeyi bir çay içmek istiyordum. Daha önce bunu düşünmemiştim. Şimdi gelip yaşadığım yerde, Mugur-Aksı'nda dünyanın bütün halklarının türlü türlü dillerinde eserler icra eden şarkıcıların bir araya geleceğini biliyormuş. Akranım olan dostumu ne zaman ne şekilde nerede ağırlayacağıma kafa yoruyordum. Uyandığımda sandalye üstünde oturuyordum.

Düş. Hemen yeniden düş gördüm. Uykuya dalmışım ve rüyaya. Kargı nehri ile Mugur nehrinin kavuştuğı noktaya giderken bir iskele belirmişti. Yetmiş iki buçuk milletten, dilden insanlar konuşuyordular. Tuva ülkesi demek kamlar ülkesi demektir dendiğini işittim. Bunu söyleyen delikanlıya bakıyordum, kendisi İstanbul'dan gelmiş bir Türk yiğidiydi. Kanı kaynamıştı bana.

Düş. Türküler düşü. Düşte türkülerin tarihini gördüm. Türkülerden şarkılardan mürettep bir düştü gördüğüm. Olağanüstü aydınlık dolu bir gecede ydım. Kargı nehrinin dalgalarının sesleri ne çoktu, sanki bana birşeyler anlatıyordu. Nehrin kıyısında ydım. Bir açık alan, alabildiğine yeşil. Kalın bir melez ağacının dibinde İspanyol şair Garsiya Lorka ile beraber oturmuş vaziyette ydik. Beyaz gömlek giymişti, kıvrıkcık siyah saçları vardı İspanyol'un, beni yanına oturtup mûsikî tarihi anlatmaya koyulmuştu. Ay ışığında melez ağacının dalına at başlı igil sazı ve kalın telleri olan bir gitar asılı ydı. Şarkıcı ve şâir olan Garsiya Lorka şunları söyledi: "İspanya deniz kıyısında bir ülkedir. Tuva ise Asya'nın merkezinde yerleşmektedir. Seven ne yapmaz ki! Aşk derdiyle uzak iklimlerden çıkıp sana geldim. İkimiz her ne kadar uzak coğrafyalardan da olsak ikimizin de atalarından kalan bir büyük kültür hazinesi var, bu hazine mûsikî kültürüdür. On altı yahut on yedinci asırda İspanya'da olduğu yaygın folklorik bir gelenek varmış. O geleneğe sarsusla denir. Gençler geceleri bir yerde bir araya toplanıp şarkılar söylermiş. Tuva halkının da oytulaaş isimli geleneği varmış.

Oytulaaş denen kültürvarlığı gençlik çağındaki kızların delikanlıların geceleri bir mekânda bir araya gelerek tanış olmalarıdır deniyor, senin yaşadığın bölgeye gelince oytulaaşı öğrendim. Sarsula ve oytulaaş. İspanyol delikanlı ve Tuva kız. İştittim. Muger-Aksı'na senin peşincek gelince öğrendiğim bir meseledir oytulaaş. Doğru mudur yalan mıdır bilmem. Dinlediğim böyledir duyduğum böyledir benim sevgilim. Kulüpte gerçekleştirilen yarışmada oytulaaş manzumelerini söyledin. Sonrasında seni hak ettiğin birincilik derecesinden mahrum bıraktılar. Ne acıklı bir durum. Benimle beraber oytulaaş eserlerini söyler misin?" dedi. Hayır, dedim.

Düş. Aşk şarkılarının alıp yürüdüğü bir rüyaydı. Garsiya Lorka gitarını alıp çalmaya başladı. Gitarın kalın telleri ay ışığının altında gümüşî bir görüntü arz ediyordu. Oytulaaş manzumelerini canu gönülden okudu Lorka.

Bu sarı melez ağacına
Rüzgârlar gelip eser
Buluşmanın olacağı köprüye

Sevgilim gelecek

Lorka'nın yanık sesinden mi gitarın kalın tellerinin keskin sesinden mi bilmem o aşk şarkısını dinlerken genç kalbim bir aydınlık bulmuştu. İspanyol şairin yüğrük atıyla uçarak deniz kıyısına gitmiş gibiydim. Şair Lorka sağ elinin beş parmağını gitarının perdelerinde gezdiriyorken Kargı nehrinin yürüyen dalgaları da bestelerini icra ediyordu. Benim yüreğimi İspanyol şarkıcı gitarıyla şarkısını çalıp söyleyerek coşturuyordu. Uzaklardan gelmiş olan şair, bize yabancı bir halkın mensubunun benim gibi bir garibana âşık olduğunu ilk kez o aydınlık gecede anlıyordum.

Ne tuhaf bir işti. Gitara demek İspanyol varlığıydı. O ünlü İspanyol şairin âşık olduğu kız bendim, oradan oraya savrulan bir kötülük kurbanı. Ne acayip şey!

Benim bu anlattığıma kimseler inanmazdı. Ben, İspanyol şairin yanık yanık şarkı söyleyişine vurulmuştum. Delikanlı, beni kalbimden yakalamıştı.

Düş. Yazgımın düşü. Yarışmadan sonra bir daha türkü okumayacağımı sanıyordum ama İspanyol şair beni tekrar müziğin etkisine soktu. Beni bağrına basmış konuşmadan oturuyordu. Ağzını bıçak açmıyordu. İkimizin ay ışıklı gecede melez ağacının altında sarmaş dolaş oturduğumuzu bir gören eden olmamıştı. Lorka'nın saçları yanaklarıma değdikçe içim yırgalanıyordu. "Şarkı söylemeyeceğim demen niçindir? Şu yeryüzündeki insanların hepsi şarkı söyler, insanoğlunun kaderi böyledir. Efkârlandığında söyler, keyiflendiğinde söyler. İstirap mı çekiyor, yine şarkı söyler. Âşık olduğunda şarkı söyler, ayrılık rüzgârları estiğinde şarkı söyler. Oytulaaş eserleri içinden Bir sevda türküsü söylemeni rica ediyorum." dedi. "Hayır, yapamam." dedim. "Madem öyle ayrılalım." dedi. "Öfkelenmene son verecekse bir aşk türküsü söyleyeyim." dedim. "Söyle." dedi. At başlı igilimi elime alıp çalmaya başladım. Şair sevgilim at kuyruğu kıllarının takılı olduğu igilime şaşkın şekilde bakıyordu. İgilime tekrar düzen verdim. At başlı igilimi çalıp türkümü söyledim.

Uzun boylu oğlanla

Buluşmayı düşündün mü

Sevgilini sarmadığın için

Akılsız olduğunu düşündün mü

İspanyol sevgilimin şöyle dedi: Hep seni düşünüyorum. Kalbimdeki, aklımdaki sensin. Şöyle dedi "Sevgilim! Sarp yerlerde yaşamayacaksın, sen deniz kıyısında yaşayacaksın. Benim ile beraber süreceksin ömrünü. Ben seni hiç kimselere vermem.

Ben seni yüğrük atımın terkisine attığım gibi alıp ülkeme götüreceğim." Artık bir eşim olacağını düşünüyordum. Möngün-Tayga'yı terk edip günü gelince suyu yeşil denizin kıyısında yaşayacağım düşüncesiyle kibirlenmişim. İspanyol şair beni kandırıyor muydu yoksa bana gerçek hislerini mi aksettiriyordu, bunu anlamak için mahsustan bir türkü söyledim.

İspanyol delikanlı "Kalbim! Öfkelenmiyorum azizem. Güllük gülistanlık kıpkırmızı şirin bir ülkenin evladı olduğuma ne şüphe! Öfkelenmiyorum sevgilim. Deniz kenarı şehrimde yerleşeceğiz. Biz müzisyeniz. Olağanüstü sesleriyle Tuvaca, İspanyolca müzik yapan iki milletin çocuklarıyız. Gece karası saçlarım ağarasıya müşfik bir eş olacağım, yoldaşın olacağım sevgilim. İnsan sevgilisine kötülük yapmaz. İnsan sevdiğinin aşk şarkılarına yasak getirmez. Ben seni ele güne muhtaç etmem. Seni ne hor görürüm ne örselerim. Ben seni buldum. Seni şu göğsüme kattım." deyip kayboldu.

Şairin saçları yanaklarıma değerken uyandım. Sandalye üzerindeydim yine, yine oturuyordum.

Otuz Yedinci Bölüm

Uçurum

Sakin günler geçtikten sonra Öşkü tuhaf sesler duymaya başlamıştı. Öşkü'nün gözüne bazen Çılan-Karak görünüyor ve kayboluveriyordu. Çılan-Karak'ın kibirli sesinden şu sözler duyuluyordu: Dur bakalım ucube. Nedense çok rahatsın. Keyfin yerinde öyle mi? Mariya-Hertek diye isim aldın. Ben senin kim olduğunu biliyorum. Sen halk düşmanı olduğu için öldürülen adamın kızıydın. Senin soyunu kuruttum. Mariya-Hertek diye isim aldın. Senin birinci olamayışın benim gücümden kaynaklanıyor. Keyifli mi? Sen kontrkızıydın, düşman kızıydın. Ödül alamadın, bundan sonra da alamayacaksın;

senin yazgın budur. Kimin ödöl alacağını kimin ödöl almayacağını parti bilir. Bizi yöneten sadece partidir. Bizi yöneten sadece Başkan Toka'dır. Ben Başkan Toka'nın gerçek yardımcısıyım. Ne yapıp yapmayacağımı kendim bilirim. Sen hostug çocuğu olsaydın seni birinciliğe ulaştıracak güç bende mevcuttu, senin yolunu ben tayin ederim. Sen kökü bozuk birisin. Yarışma jürisi beni tanımaz. Jüriden yalnızca bir kişi beni tanıyordu. O kişi benim güvendiğim, gizli makama götördüğüm biridir. Benim o gizli adamım esaslı biridir. Senin birinci olmanı isteyenler hemen benim adamımın dediklerine uydular. Yoksa sen birincilik ödölüne ulaşacaktın ama sen soyu bozüksun. Siyasî teyakkuz benim gücümdür.

Kendime geldiğimde odamda oturur haldeydim.

Kurşun yarası geçer,

Söz yarası geçmez.

Üçümüz bir süredir bir araya gelmiyorduk. Askak-Kontr sadece çalışma alanında görünüyor sonrasında gözden kayboluyordu. Yuriy Davidoviç benimle sadece çalışma odasında bir arada oluyor gülümseyerek selamlaşıyor, bundan başka hiç konuşmuyordu.

Gaipten korkunç sözler duymaya devam ediyordum. O korkunç sözleri anne babamın obasında daha çok küçükken de duymuşluğum vardı. O sözler şunlardı: -Kindar halk düşmanı, feodal ve dinci, karşı devrimci Dançay ve Çurmit-Dajıların bir kısmı ve kalıntılarına karşı amansız, sarsılmaz bir mücadele yürütmekte, o işbirlikçileri bozguna uğratmakta eli ayağı titremeyecek kan dökmekten korkmayam devrimci kadrolar hazırlıyoruz.- Bu sözleri söyleyen kişi Çılan-Karak'ı andırıyordu. Bu sözleri duyduğum sırada bir kuzgun gözlerimin önünde bir belirip bir kaybolarak başımın etrafında dönüp duruyordu. Kuzgunlar leş olan yerde toplaşır. Çılan-Karak benim yanımda nasıl ceset buldu diye düşündüğümde gördüğüm şeyler yok oluyor, geriye sadece kulağımda yankılanan dehşetli sözler kalıyordu.

Söz.

İlginç söz.

İnsanın canlı bedenini kılıç gibi doğrayan ilginç söz. Hangi zeki, cesur ve bilgili kişinin bu sözleri ettiğini çözemiordum.

Kulaklarım.

Birçok şey duyan kulaklarım.

Askak-Kontr'un kendisi görünmediği halde söylediği kışkırtıcı sözleri duyuyordum. O sözler özellikle sakın vakitlerde bütün dehşetiyle kulaklarımda çınlayıp duruyordu. Yoldaş Toka! Ben Devrimci Halk Partisi'nin gerçek bir hizmetkârıyım. Sizin emirlerinizi, salıklarınızı harfiyyen yerine getiren gerçek bir partiliyim. Yoldaş Toka! Size bir haberim var. Möngün-Tayga bölgesinin merkezi olan Mugur-Aksı'nda halk düşmanlarından sağ kalmış bir artık buldum. Bu kız adını soyadını değiştirmiş. Gidip şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına katılıp bütün rakiplerini mağlup etmiş. Muhteşem bir yetenek gösterisi yapmış. Birincilik ödülünü alacaktı. Ben bu kızın bir halk düşmanının sidiklisi olduğunu fark ettim. Kızıl'a ardından da Moskova'ya şarkı söylemeye gidecekti. Ey Yoldaş Toka! Ben sizin gerçek hizmetkârınızım.

Soyunu kurutmak.

Halk düşmanlarının soyunu kurutmak. Halk düşmanlarının soyunu devam ettirecek kızı mahvederek halk düşmanlarının soyunu kurutmak. Halk düşmanlarından geriye sağ kalan kızın birincilik hakkını elinden aldım. Bundan sonra kızın çalıştığı yerden kovulmasını sağlayacağım. Yapabilirim. Halk düşmanının tohumunun çalıştığı yeri araştırdım. Gümüşî göğün altında yükselen Möngün-Tayga'nın sırtlarında halk düşmanlarının ailesinden kimsenin sağ kalmaması adına mücadeleye koyuldum. Yoldaş Toka, halk düşmanlarını yok etmekte kan dökmekten korkmamam hususunda beni arkalayan sizdiniz.

Kara.

Kara gök.

Zihnim kararmıştı. Taşra kulübünde düzenlenen yarışmaya katıldıktan sonra bana gündüz saatleri bile karanlık geliyordu. Sürekli olarak kara gökler hakkında sözler mi duyacaktım?

Bizim Biçe-Möngün-Tayga ve Ulug-Möngün-Tayga'da doğan ve yaşayan öz ana babamın da üvey ana babamın da evine sık sık ziyarete gelen Holuraaş-Ham'dan kara gökle ilgili bir efsaneyi henüz çocukluk çağlarımda dinlemiştim. O zaman henüz küçük yaşlarda olduğumun ayırında değildim. Esas olarak gökyüzünün, yıldızlı kara göğün, dokuz göğün, ak göğün, kara göğün ne olduğunu güçlü kamlar bilir. Holuraaş-Ham'ın Kara gök, oldukça uzaklardadır. Bu kara gök, göklerin en güçlüsüdür. Kara gök. O kara gökte doğan kam yeryüzündeki en kuvvetli kamdır. Kara gökteki dalgadan geçen kişi kudretli kam olur." şeklindeki anlatısına inanıyorum. Benim büyüklerim de bu sözleri inanmıştı. Bizim Möngün-Tayga'da tüm göklerin ötesinde kara göğün olduğunu yalnızca Holuraaş-Ham biliyordu. Kara göğün aydınlık gündüz saatlerinde bile aklımdan çıkmamasının nedenini anlayamıyordum. Kara gök sanki beni yutuyordu.

Şimdilik beni kimse azarlamıyor, bana kimse kötü söz söylemiyor, kimse kökenimi sormuyordu. Mugur-Aksı Hastanesi'nde zeki, nazik ve iyiliksever hemşire olarak çalışıyordum. O zamanlar aklım kararıyordu. Akıl hastalığını nereden kapmışım acaba? Akıl hastalığına sanmak derler.

Denetleme.

Mugur-Aksı'ndaki küçük hastanenin faaliyetlerini denetleyecek beş denetimciden oluşan komisyon geldi. Hastanenin denetlenmesine gerek yoktu çünkü Rus hekimin Mugur-Aksı'na gelişi tarihî bir olaydı. Söylentilere göre Yuriy Davıdoviç Kovenski'nin çalışmaları da denetlenecekti. Komisyonun gelişi oldukça ilginçti. Komisyonun üyelerinden biri ilkokul mezunu, biri ortaokul mezunuyken Kızıl'dan gelenin eğitim geçmişi bilinmiyordu. Komisyonda bir de Çılan-Karak vardı. Ne ilginç bir komisyon.

Hastanede yatan hastaların ve çalışanların da hayat hikâyeleri incelenecekti. Bu, bence gülünçtü. Yuriy Davıdoviç yaptığı faaliyetleri hem Rusça hem Tuvaca kayda alıyor, kayıt belgelerini tekrar tekrar gözden geçirip

özenle saklayıp koruyordu. Belgeleri muhafaza ettiği çekmeceye kimseyi yaklaştırmıyordu.

Düş.

Odama geçerken bir şeyi fark ettim. Yuriy Davıdoviç çekmecesini açıp tüm belgelerini komisyon üyelerine gösterdi. Ben bunu ciddiye almamıştım çünkü belgelerde hiçbir yanlış olmadığına inanıyordum. Yuriy Davıdoviç biriyle ilgili belge hazırlarken gününe ayına kadar eksiksiz şekilde kaydediyordu. Hastalar doğum yılını biliyordu ancak doğum gününü ve ayını bilmiyordu.

Denetleme.

Kötü bir denetleme olmuştu. Yılan gözlü Çılan-Karak, o denetlemeden sonra hastaneye gelmez olmuştu.

Otuz Sekizinci Bölüm

Ateş Tanrısı

Ateş. Yanan ateş. Ekmek pişirilen fırını yakarken gururla doluyordum. Isınan tuğlalar gırtlak şarkısına benzer sesler çıkarıyordu. Fırıncığın içi sıcaktı. Bu sevgili fırını yöneten kişi olmamla ve ekmek pişirmeyi öğrenmemle kıvanç duyuyordum. Ekmeklerin dizildiği demir tepsileri hazır halde tutmamla gururlanıyordum.

Ateş.

Kutsal ateş.

Ateş yakmak için gerekli olan malzemeler önceden hazırды. Kibritim vardı. Çıram vardı. İncecik yongalarım vardı. Odun parçalarını keser bölüp parçaladım. Ufak yongalarım ve oduncuklarım da vardı. Kömürüm de vardı. Ateş yakarken gereken malzemeler korunaklıydı. Ateş yakmayı biliyordum. Fırın yakmayı biliyordum. Ekmek pişiriyorken gururlanıyordum. Mugur-Aksı'nda fırıncılık yapmanın hayata tanıklık etmek olduğunu düşünüyordum.

İnsan. İnsanlar. Yiyip içen insanlar. Ekmek yiyecek insanlara ekmek pişirebilme becerisine sahip olmamla gurur duyuyordum. O fırın her zamanki

gibiymi. O fırın kerpiçtendi. Ben de o fırında dursuz duraksız çalışıyordum. Akıllı insanlar ekmek ustalarını küçük görmez.

Akıllı insanlar elbet karnının acıkacağını bilir. Ey insanlar! Bir öksüz olan ekmek ustasına merhamet edin.

Ateşperestlik! Öz anam babam güz gelince ateşi kutsardı. Zavallı babam, Holuraaş-Ham'ı davet edip gizlice ateş kutsatırdı. Üvey babam, Holuraaş-Ham'ı davet edip gizlice ateş kutsatırdı. Bilmediğim tek şey vardı, o şeyse ateş kutsamayı kimin korkusuyla gizlice yaptıklarıydı. Buna aklım ermiyordu. Bu korkunun sebebini daha sonraları anladım. Ateş kutsamayı kudretli komünistler yasaklamış. Parti yöneticilerinin komünistlerin ta kendisi olduğunu sonradan öğrendim. Ateşperestlik! Atalarımın kutsal geleneğini hatırladıkça ateşe yalvarıp yakararak dualar ediyordum. Ecdadım ateşi kutsayıp ateşe semiz koçun döşünü saçı yaparmış. Yanan ateşe ardıçlı çörek, ekmek ve bir kap dolusu yemeğimi saçı yaptım. Holuraaş-Ham'ın ateş kutsarken ettiği dualardan ettim. Kendimce ateşe yalvarıp yakardım:

Ocağım daima yansın

Ocağımın ateşi közü hiç sönmesin

Ateş tanrım insanların üşümesine donmasına müsaade etmesin

Ateş ilahım, gözlerimin önünde yıldızım olarak parlayıp dur.

Bu zavallı kızın ateşe dua ettiğini ne gören ne duyan ne bir fark eden olmuştu. Ateş yandıkça üşümezdim. Ateşte ekmek piştiği müddetçe karnım aç kalmazdı. Mugur-Aksı halkı ateşte pişen ekmeklerden yediği müddetçe işsiz kalmazdım. Ateşim vardı. Ekmeğim vardı. Güçlü kuvvetliydim. Ateş tanrım beni gözetiyordu.

Otuz Dokuzuncu Bölüm

Ağlayan Ezgi

Köpek insanın dostudur derler. Dışarıdaki kömür yığınının yanında yatan köpek onu beslediğim için beni artık benimsemişti. Uzun bir kuyruğa

sahip olan o siyah köpeğe Ezir ismini vermiştim. Dışarıda olan kömürleri gece çalanlar oluyormuş.

Aslında kimin çaldığı araştırılmamış. Ezir'e bir baraka kurup içine bir buzağı postu serdim. Yemeğini yiyebileceği bir de tabak koydum. Ezir benim yardımcımdı. İnekler gündüzleri kömür yığınının yanına geliyordu. Geceleri kömür yığınağına yaklaşanları korkutuyor çevreyi gözetiyordu. Ezir'in sesinin şeklinden her şeyi seziyordum. Ezir şişko burunluydu.

Ezir büyük bir boğa gibiydi. Şişko burunlu, bol tüylü, kulakları sipsivri, uzun boyluydu. Patilerinin ucunda kırmızı, baldırlarının başında beyaz tüyler vardı. Karda yürüyüp bıraktığı izler, bir parsın ayak izlerini andırıyordu. Gözleri keskindi. Ezir uzaktan yağız görünse de yakından bakınca kızıla çalıyordu. kızıla çalıyordu. Ezir benim koruyucum ve çoban köpeğimdi.

Akşam olunca Gün battıktan sonra fırından bir yere uzaklaşma hakkım yoktu, tan attı mı fırını yakıyordum. Ezir, fırın ve ben üçümüz bir bütün olmuştuk.

İşime alışmıştım. Maaş da almıştım. Beni ocakçı yapmıştılar. İşimdeki yedinci günümde yöneticeler yanıma geldi. Ben onlara beni işe alanın kim olduğunu sormadım. Onlar da benimle ilgili herhangi bir soru sormadı. Tek söz duydum: "Çalışsın."

Yaptığım ağır işe uygun bir iş kıyafeti vermediler. Kalacak bir yer de bulamamıştım. Gelen yöneticilerle herhangi bir şey konuşmadım. Üvey babam insanlarla tanış, konuş; eş dost edin diye öğütlemişti ama ben o zamanlar siyah takım elbiseli ve ya askerî giyimli birini gördüğümde oradan uzaklaşmayı istiyordum.

Fırında çalışmaya başlayalı bir ay olmuştu. Benim nasıl çalıştığımı takip etmişler ama yanıma gelen kimse olmamıştı. Paramı ödedikleri müddetçe işten ayrılmayı düşünmüyordum. Aldığım maaşın azlığıyla çokluğuyla ilgilenmiyordum. Bir yerde sürekli çalışmak ve rahat rahat yaşayıp gitmek niyetindeydim. Çalıştığım alanda kendime bir tahta yatak, çay demleyebileceğim bir düzenek kurmuştum.

Kim olursa olsun birisi yanıma gelsin istiyordum. İsterse beni denetlemeye gelsindi. Akranım olan bir erkek gelip benimle tanışsın istiyordum. Benden yaşça büyük bir erkek de gelse kabulümdü, onunla bir hayat kurmak istiyordum.

Mugu-Aksı'na geldiğimden beri her işi yapabileceğime inanıyordum, bununla gurur duyuyordum. İş beğenecek, iş seçecek imkânım yoktu. Yetenekli bir insan olduğumu halka her geçen gün daha çok göstermek istiyordum. Türkücüydüm. Sesim güzün göç eden geyiklerin sesi gibiydi. Sesim sarı yapraklar dallarından dökülüp zemine yığıldığında göç eden turnaların sesi gibiydi. Benim sesim yaz çiçekleri dallanıp budaklandığında ötmeye başlayan serçelerin sesi gibiydi. Benim bir sanatçı olduğumu bilen kimse yoktu. Bu bir saygısızlıktı.

Taşra kulübüne gitmek istiyordum. Oraya gidip sinema izlemek, konser dinlemek istiyordum. Kulübe gidip biriyle tanışasım vardı. Çok büyük sayılmazdım, yüzüm gözüm biraz yaşlanmıştı ama bedenim diri, kanım tazeydi. Kulaklarım sağır değildi, duyuyordum. Gençler, Mugu-Aksı'daki kulüpte türkü söylüyor, dans ediyor, igil çalıyor, bızaançı çalıyor, gırtlak türküleri söylüyormuş. Keşke bir akşam kulübe gidip igil çalabilseydim. Kulübe gidip bir efsane anlatabilsem halk kim bilir nasıl mutlu olacaktı. Duymuştum. Kadınlar kulüpte bir araya gelecekti. Zanaatkâr genç kızların kadınların kendi elleri ile yaptığı türlü ürünler sergilenecekti. En iyi ürünler Kızıl'a götürülüp orada sergilenecekti. Tüm Tuva'dan yetenekli kadınların ürünleri Kızıl'da sergilenecekmiş. Övünmüyordum ama hem erkekler için hem kadınlar için kıyafet dikebiliyordum. Annemin yaptıklarının bir eşi bulunamazdı. İğrenç olan şeyse Mugu-Aksı'nda benim yeteneklerimden haberdar olan kimse yoktu.

Beni kulübe davet etseler gidebilir miydim? Benim işim ocağı akşamdan yakmaktı. İşimi bir akşam aksatacak olsam olmazdı. Ocağı yakmayı bir akşam aksatsam işler geceleyin yürümezdi. Ondan sonra suçlu olurum ve işimden olurum. Bir yerlere gidip bir şeyler yapmak istesem de fırında durmak mecburiyetindeydim.

Üvey babam "Ateş söndürülmez kızım." diye öğütlerdi. Öz babam öldürülmüştü. Öz annem beni kucaklamış halde edebî uykusuna yatmıştı. Erkek kardeşlerim ölmüştü. Üvey babam çok yaşlı değilken ölmüştü. Üvey annem yardan aşağı düşüp ölmüştü. Ailemde benden başka hayatta kalan tek kimse yoktu. Akrabalarımın tamamı yok edilmişti, onların yolundan yürümeye çalışıyordum. Sağlığım yerindeydi. Yaşım gelmişti ama beni fark eden bir erkek olmamıştı. Oldukça kahrılı ve acınası bir hale düşmüştüm. Benim bir genç kız olduğumun farkında olan birisi var mıydı acaba? Güneşin sabah doğup akşam battığını bebekler bile bilir. Beni kim biliyordu? Beni güzel bulan kimdi? Benim göğsümün içinin yandığını, kalbimde katı bir hastalık olduğunu kimse bilmiyordu. Sabahları iyi oluyordum ancak akşam oldu mu buhranlar içinde kalıyordum.

Karlar erimeye geceler kısaltmaya günler uzamaya başlamıştı. Dışarıdaki kömür yığını azalmış yakacak odunlar tükenmişti. Üvey babama öykünerek ateşin sönmesine izin vermiyor, ateşi diri tutuyordum. Külleri tek yere yığıyordum. Karlar iyice eriyince acaba ne olacaktı? Sıcak havalar gelince de beni burada çalıştıracaklar mıydı? Enteresan sorular beni ele geçirmişken ekmek ustası ablalar benim çalışma alanımdan içeri girip bağırıyorlar: aaaaaa! Maaşımı alınca yaptığım ilk iş bir yatak edinmek olmuştu. Yatak, beyaz çarşaf, pamuklu yorgan satın almıştım. Yastık yüzü satın alıp yüzün içine pılımı pırtımı koyunca şişkin bir yastığım olmuştu. Yatağımın üstünü serdiğim yorgan ile örtmüştüm. Saklamıyorum, obadan obaya gezip durduğum dönemlerde giysilerimi çıkarmadan yatıp kalktığım zamanlar olmuştu Yuriy Davıdoviç gözümde tütüyordu. Kirli giysi giyilmemesi gerektiğini o öğretmişti bana. Başhekim önlük ve başlığını üç günde bir çıkarıp yıkatırdı. Hastaya dokununca el yıkandığına, kullanılan iğne dezenfekte edildiğine, hemşirelik yapanlar temiz giysiler giydiğine göre fırıncılık yapanın da tertemiz olması gerekirdi.

Hekim öğretmenimin öğrettiklerine uygun olarak çalışıyor, var gücümle temiz olmaya çalışıyordum.

Şu yaşayışa bak!

İçeri giren ablalar şunları söylerken içeriyi izliyordu: -Bize çay ver!- O ablalar demlediğim çaydan içince çaya hayran olup sessiz kalmıştı. Ocaktan sorumlu olarak çalışan kişinin kömürün içinde is içinde kir içinde olacağını düşünmüşler. Bu yüzden çalıştığım alandaki yatağımın döşeğimin ne denli derli toplu olduğunu görünce afallamışlar. Ekmek ustası ablalarım ortamdan ayrıldılar. Bir daha geleceklerini sanmıyordum çünkü ocakla ilgili birkaç soru sorup çok durmadan gitmişler. Yanılmışım, ablalarım her gün yanıma gelip benimle birlikte yemek yemeye başlamıştı.

Kadınlar günü kutlanacaktı. Bizim orada böyle bir kutlama olduğunu bilmiyordum. Zavallı ben seyyah olup obadan obaya gezerken bölge merkezinde kadınlar günü kutlaması yapılıyormuş. Kutlama, kulüpte akşamleyin gerçekleşecekmiş. Benim fırından ayrılma hakkım yoktu, bu yüzden kutlama saatlerini işte geçireceğimi düşündüm.

Sekiz Mart yaklaşmıştı. Külleri dışarı çıkarıp kömür artıklarını toplayıp çer çöpü noksansız şekilde süpürdüm. Yunup yıkanıp bir güzel giyinip kuşandım. İgilimi prova ettim, onu kuru yerde sakladığım için sesi gürdü. İgilimin tellerini barıştırdım. Bir çaydanlık dolusu çay demleyip bir parça ekmek aranıyorken ablalarım içeri girdi: -Kulüpte kadınlar günü etkinliği var, biz oraya geçiyoruz. Hemen döneriz. Sen kimseyi içeri alma.- Ben de geleyim dedim. Ablalar fırında kim kalacak diye sözümü kestiler. -Bilmem! dedim. Beyaz yazmalı abla "Sen buraya göz kulak olacaksın." dedi. Ben "Ben kadınlar günü etkinliğine neden gidemezmişim?" derken kendim kendimden korkmuştum.

Mögen-Büren merkezinde hiçbir etkinliğe beni sokmadıklarını hatırlamışım, yüzüm ateş gibi olmuştu. Kırmızı yazmalı abla "Kardeşim sen işyerimize göz kulak ol. Aksi halde suç bize kalır." dedi.

Amirlerden kurttan korktuğum gibi korkuyordum. Kulübe gitme isteğim yok olup gitmişti. Ocak ile ilgilenme kararı aldım. "Çayınızı için ablalarım." dedim. Ekmek ustası ablalar uzun oturağa oturdular. Dağ sıçanı bağırsağı kattığım böreği afiyetle yediler. Beyaz yazmalı abla "Şu nedir?" diye sordu. Anlamazdan gelip "Ne?" diye sordum. Abla "Şu deri kaptakini diyorum." dedi. "Sanırım insan almaz it yemez türden bir şeydir." dedim. Doğruyu

söylemek gerekirse igil çalmak istiyordum. Mugur-Aksı merkezine geleli beri çalacak müsait zaman bulamamıştım. Beyaz yazmalı abla "Bunun adı nedir?" deyip bana garipseyerek baktı. Kızıl yazmalı abla "Söylesene!" dedi. Ben "Bir hediye." dedim. Beyaz yazmalı abla "Hediye saklanmaz derler." dedi. Kırmızı yazmalı abla "Acaba kimin hediyesi?" dedi. "Üvey babamdan geriye kalan bir eşya. Binecek atım yok, sağacak ineğim yok, kalacak evim yok. Mavi göğün altında yapayalnız bir varlığım. Bu eşya yoldaşımdır herhalde." dedim. Beyaz yazmalı abla "Bu eşyanın adı nedir?" diye sordu. "İgil." dedim. İki abla arasında mırıldanarak konuştu ve beyaz yazmalı olan "Çalsana." dedi.

"Nasıl çalayım?" dedim. Kızıl yazmalı abla "Erkekler igil çalar." dedi. Beyaz yazmalı abla "Kızların igil çaldığını hiç duymamıştım." dedi. "Çalayım, dinler misiniz?" dedim. Beyaz yazmalı abla "Birazcık dinleyelim." deyip oturunca arkadaşı da oturdu. At başlı igilimi şevkle elime alıp tellerini barıştırdım. Biraz düşünüp "Ben eski türkülerini söylemeyi bilirim. Güncel eserleri bilmiyorum." bir uyarıda bulundum. "Uygundur. Bildiğini çal. Hemen çal dinleyip kulübe gidelim. Sen de burada kal kardeş." dediler.

Ben de kadın doğmuştum onlar da kadın doğmuştu. Onların diğer insanlardan fazlası neydi? Çoluk çocuk sahibi, evli barklı olduklarını sanıyordum. Beni doğuran bir Tuva kadınıydı. Onları doğuran da Tuva kadınlarıydı. Onlar neden akşamı kutlamada geçirebiliyordu! Kulüpte toplantı vardı. Kulüpte kutlama vardı. Kulüpte kadınlar günü vardı. Eski dönemlerde sıkıntılar içinde yaşamış bir annenin efkârlı türküsünü igilimle çalıp söyledim. Ardından da ağladım.

Doğurup dünyaya getirip
Hayat veren zavallı anam
Doğurduğun talihsiz kızını
Üç beş eşyaya niye sattın

Besleyip yetiştirdin
Aklını yitirmiş anam
Büyüttüğün nazlı kızını
Üç beş eşyaya niçin sattın

Bu eski türkü benim kalbimi dağlamıştı. O zamanlar kız çocuğunun iradesi anne babasının elindeymiş. Düğün, nişan olduktan sonra d n r tarafından gelen eşyaya göre yapılmış. Bu yüzden gelin, evlendiği adamın yaşadığı yere taşınır. Gelin, evlendiği adam sert biriye kayınbabasının obasında yaşar şeklinde gelenek yüzünden zavallı kız bu türküyü oluşturmuş. Ablalarım siz hayatınızın satılmasına müsaade etmemişsiniz. Siz kendi seçtiğiniz kişiyle evlenmişsiniz. Sizin ablanız, anneniz var. Benim ne eşim var ne annem.  z babam kontr ilan edilerek öldürüldükten sonra beterin beterini gördüm.

Ablalarım! Lezzetli ekmekler pişiren ablalarım. Atalarımın bu türküsünü karalayamam. Tpe penceresi çadırdaki penceredir. Bir yuvanın penceresi yoksa o yuva karanlıktır. Kadim Tuvaların kızlarını başka oymaktan erkeklerle evlendirme geleneği varmış. İki farklı oymaktan bir kızla erkek evlenirse onların çocukları sağlıklı olurmuş. Başka bir oymaktan erkekle evlenmek istiyordum. Evlenmek yazgımda yokmuş. Evlenmeme kim engel oldu? Anne olmama kim engel oldu biliyor musunuz? Kontr kızı şeklindeki lanetli ismi aldım alalı erkekler benden kaçıyor.

Beyaz yazmalı abla ile kızıl yazmalı abla igilimle çalıp söylediğim acıklı türküleri dinlerken hiç ses  ıkarmamıştılar. Benim t rk lerim insanı üzüyordu,  fkelenendiriyor, hayran bırakıyor, insanın yüreğini yakıyordu. Zavallı ben o zamanlar insanın beslediği besi hayvanlarının, yeryüzündeki av hayvanlarının, kuş ukların seslerine öykünerek igil çalıp türkü söylüyordum.

Ekmek ustası ablalar kulübe gitmeyi unutmuş hâlde unutmuş halde sordular "Kimin kızısnız siz?" Ben "Masalcı S r ğ' n kızıyım. Dillendirmeyin." dedim. Ocaktaki k m rl r cayır cayır yanıyordu. İki abla igil  alışıma, içli t rk lerime hayran olmuştılar. O iki abla benimle aynı yerde çalıştıklarını, benim igil çalıp türkü söylediğimi kulüp müdürüne söylemişler. O iki abla beni önceleri hakir görmekle yanlış yaptıklarını anlamışlar ama söylemeye utanmışlar.

Eyerin altında her türlü yiyecek olur derler. İki abla, fırının ocak bölümünde bir sanatçıdan fazlası olan birinin çalıştığını fark etmişti.

Ezir birden havlayınca igil çalmayı kestim. Dışarıdan er kişilerin sesleri geliyordu. Onlardan biri fırının ocak bölümüne doğru gelince ezir daha da

coşup kapının ağzına dikildi. Kapıya gelen adam "Seni kurşunlarım." dedi. Eşini tanıyan beyaz yazmalı abla "Gelen benim eşimdir." dedi. Ben "Tamam." deyince Ezir sakinleşti. Önce ben dışarı çıktım, sonra da ablalar dışarı çıktı. Tatlı dilli ağabey eşini görünce hemen bir dörtlük okudu.

Tatlı dilli ağabey öyle bir koşma okuyunca beyaz yazmalı abla kol yenlerini çekip yanına koştu.

Doğan güneş bulut içinde
Kargı-Hem benim yurdumdur
Kara gece olunca
Beraber olduğum sevgilimdir

Diğer adam da bu dörtlüğü ezgili biçimde okuyup eşi olan kızıl yazmalı ablayı yanına aldı. İki karı koca gidecekleri yere gittiler. Bir başıma kalıp göğe baktığımda Çedi-Haan'ın Ak-Baştığı'nın önüne doğru diğer yıldızların arasında yalnız olduğunu gördüm. Öylece duruyordum. Ezir etrafımda dolaşp ellerimi kokluyordu. Çoban köpeğim sanki çalışkan ellerime acıyordu. Ablalar geri gelmedi. Kulüp yakınlarından insanların neşeli sesleri sürekli duyuluyordu. Karanlık caddedeki insanların ayak sesleri sürekli geliyordu. Evlerin arkasındaki parlak yıldızlar ışık saçıyordu. Benim yanıma gelen giden olmamıştı. Kimse beni davet etmedi. Sekiz mart kutlamasının olduğu akşamı mağaramda geçirdim. Kalabakların içindeki yalnızlığım kuzeydeki Şolban'ın yalnızlığıyla aynıydı.

Ezir! Kömürün kalanına göz kulak ol!

Ezir! Buraya sarhoşu ayyaşı yaklaştırma!

Ezir! Benim canımı da koru!

Beni sesimden tanıyan kara köpeğimi sevip okşayarak çalışma alanıma döndüm.

Süt. Bakraçta süt. Yaşlı bir kadın elinde süt dolu bakraçla içeri girdi.

Başında sincap derisinden yapılmış börk vardı, keçi postundan bir giysi giyinmişti, ayakkabıları da keçedendi. Mavi kumaştan kemerinde uzun piposu asılıydı, tütün içiyordu. Gözleri masmaviydi, burnu uzun ve kalındı, çenesi sivriydi. Dikkatle baktım, bu ablayı düşümde görmüştüm. Ablanın

endamı, yüzü gözü çok hoştu. Abla -Çayını süt katıp iç kızım. Bu inek sütüdür.- deyip tahta bardağı bana verdi. Sütü cam sürahiye doldurunca üç litre süt doldu. Tahta bardağı sıcak suyla yıkayıp temiz bir bezle kuruttum. Bir şey söylemek istedim, sözcükler boğazıma takıldı. Hiç tanımadığım bu ablanın beni kızı olarak saymasına öyle mutlu olmuştum ki. "Beni nasıl buldunuz?" diye sordum. Abla "Seni arayıp hastaneye ulaştım. Bu Mugur-Aksı'nın halkı bir günde tanımış ve senin hakkında konuşup duruyorlar. Senin orada çalıştığını bilenler vardı ama şimdi nerede olduğunu bilen kimse yoktu. Caddede bir kızla karşılaştım. O kız bana senin çalıştığın yeri söyledi." dedi.

Şaşkındım. Beni tanımayan bu abla ne diye bana hürmet gösteriyor bana merhamet ediyordu. Neden benim yanıma gelmişti? Aklıma çok tuhaf düşünceler üşüşüyordu. Yüreğim solmuştu.

Süt. Bir Tuva'nın hayatındaki en kutsal gıda süttü. Kalbi süt gibi temiz derler. Annesinin sütünü içen buzağı zayıflamaz, anne sütü içen bebek hastalanmaz, derler. Süt getiren kadını izliyordum.

Abla. İyi niyetli abla. Adını soyadını sormaktan korkmuş halde oturuyordum. O abla sanki beni oğluna istemeye gelmişti. Ne diyeceğini bekliyordum, onu izliyordum. Abla konuşmaya başlayarak: "Kızım, senin gibi türkü söyleyenini ömrümce duymadım. Sen o gün o yarışmaya katılan herkesi geçtin. Ben türkü söylüyorum. Bay-Tayga'daki Salçak oymağındanım. Bana Salçak Çimis derler. Zamanında bizim orada büyük kıtlık yaşanmış. Babam Bay-Tal'ın sırtlarından kalkıp Möngün-Tayga'ya göç etmiş.

Kızım, gözlerim çok iyi görür, kulaklarım çok iyi duyar. Dinledim. Tanıdığım tanımadığım herkes sadece seni konuşuyor. Kimileri senin ortadan kaybolduğunu, kimileri evlendiğini söylüyor. Kimileri ise senin Kızıl'a götürülerek sanatçı yapıldığını söylüyor.

Kızım, ben türkü söylüyorum. Koyun güderken igil çalışıyordum. Bir zaman igilim kırıldı. Sonra igil çalmaz oldum. Gösteri alanında türkülerini dinlerken gençliğimi hatırladım. Özellikle oytulaaş türkülerini söylediğinde sesin insanın yüreğini bir coşturuyor bir hüznlendiriyor bir uçurup uzaklara

götürüyor. Tuva geleneğidir "Kişi, sağ gidip sağ dönen insana içecek ikram eder. Türkücü kızım, sana bir bakraççık süt getirdim. Geliş sebebim budur." dedi.

Yiyecek içecek getirene bir şey vermek derler. Saygın ve merhametli ablamın getirdiği bakraca bir kahverengi ekmek koyup eline verdim. Çimis abla o ekmeği alına değdirip bana yumuşak şekilde baktı. Masmavi gözlerinde sanki Möngün-Tayga'nın pürüzsüz göğü görünüyordu.

"Oytulaaş türkülerini söyle kızım." dedi. Söyleyemem, dedim. Çimis abla dışarı çıktı, ben yalnız kaldım.

Kırkıncı Bölüm

İnsan Ayırt Edemeyişim

İnsan. Ben bir insanım. Kardeşlerim öldüğünden beri başka bir insanım. ben de bir insanım. Yetişkin bir insanım. Bu dünyada bir kız çocuğu olarak varlık bulup Mugur-Aksı'na geldikten sonra hayatın türlü gizlerini iyice öğrendim. Oysa benim kısa hayat hikâyemin ne kadar berbat olduğunu anlayan olduğunu zannetmiyorum.

İnsan. Ben bir insanım. Ecdadımın da yurdu olan Möngün-Taygalıyım. O zamanlar Biçe-Möngün-Tayga'da yaşayan insanların arasında kontr kızı olarak biliniyordum. Ulug-Möngün-Tayga halkının arasına gittiğimde insanlardan sakladığım kötü hayat hikâyemin bilindiğini anladım. Burada beni tanıyan kimse yokken ayna gözlü, kulağı keskin, burnu iyi koku alan adamın benim kontr kızı olduğumu anlayacağını düşümde görsem inanmazdım. Benim kim olduğumu sadece hekim Yuriy Davıdoviç Kovenskiy biliyordu, Askak-Kontr ise sadece kendisiyle ilgili konularda sohbet ediyor ve demlediğim çayları övgüyle karşılıyordu. Askak-Kontr benim soyumu biliyor olsa bile ağzı sıkı bir adamdı, bana merhamet besliyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse Askak-Kontr da halk düşmanı olmakla iftiraya uğramış, o iftirayla halk düşmanı olmaktan hüküm giymiş biriydi. Neden hüküm giydiğini Yuriy Davıdoviç'e sık sık sohbet konusu yapan temiz kalpli bir amcaydı.

İnsan. Ben bir insanım. Mugur-Aksı'na yaya gelip hemşire olup oldukça iyi bir donanım kavuşmuş bir genç kızdım, bu donanım bana çakmak burunlu başhekimin ihsanıydı. Mugur-Aksı'na gelip Rusça öğrenmiştim. Yoksa benim öğrenmeye olan hevesimi Çılan-Karak da biliyordu.

Kargı nehri, her zaman aynı sesleri çıkarır. Elbiselerimi her zaman bu nehirde yıkayıp temizleyip fırına dönüyordum. Bir keresinde yıkadığım giysiler kucağımda yürüyordum. Yol kenarına vardığımda bir genç erkek gelip karşıma dikildi. Bana pis bakışlarla bakıp "Sen kontr kızıydın değil mi?" diye aşağıladı. Bedenim titriyordu. Hiç tanımadığım biri bile benim kontr kızı olduğumu biliyor. Kim bu haberi yaymıştı? Ne tuhaf şeydi. Benim kontrlukla ilgili geçmişimi kim öğrenmişti ki? Çok tuhaftı. Bilhassa taşradaki kulüpte gerçekleşen yarışmaya katılmamdan sonra bana kimsenin saygı göstermez oluşu çok ilginçti.

Çit. Çitlerin yanından geçerken ilginç bir konuşmaya şahit oldum: "Şu yetenekli türkücü kız bu muymuş? Bu kızın soyu soppu bozuk olmasa biricik oğluma eş olsun isterdim." Çitlerden içerideki ateşte kuru ağaç parçaları yanıyordu. O sözleri söyleyen kadın çay demliyordu. Hızla uzaklaştım.

Hak.

İnsan hakları.

İnsan hakları! Ben hür ve insan haklarına sahip bir genç kız olduğum hâlde o zamanlar neden bir yere yerleşip çalışma hakkına sahip değildim? Nüfuzlu kişiler beni ne diye bir yerden başka bir yere savurup duruyordu? Şu sözler kulaklarımda tekrar tekrar yankılanıp duruyordu: "Yoldaşlar! Halk düşmanı, feodal, yobaz ve kontr Dançay'ın, Çurmit Dajıların bir kısmı ve kalıntılarıyla amansız mücadele ederken kan dökmekten korkmayan eli titremeyen devrimci kadrolar hazırlıyoruz."

Bedenim titriyor yüzüm acıyordu. Kucağımdakini yere düşürdüm. Talihe bak ki fırının yanına ulaşabildim. Mekânın yanındaki iki direğin arasında gerili olan ipe yıkadığım beyaz çarşaf larımı ve yazmalarımı kurumaya astım.

Üstümde mavi gök altımda katı yer ve yanımda beni tanıyıp kuyruk sallayan çoban köpeğim Ezir. Mugur-Aksı'nda sanki o sabah bana ve sevgili Ezir'e merhamet ediliyordu.

Ben kimim? Halk düşmanının kızıyım. Kontr kızıyım. Möngün-Tayga sırtlarındaki halk düşmanlarıyla amansız mücadele eden, kan dökmekten korkmayan Karak-Çılan var mıydı? Tuva'nın başka bölgelerinde halk düşmanları var mıydı? Halk düşmanları sanki Tuva'nın başka bölgelerinde mevcut değildi sadece Möngün-Tayga'da vardı. O korkunç düşmanlardan sadece ben sağ kalmıştım. Hâl böyleyken Çılan-Karak'ın benim bozuk soyumu bildiğini genç yüreğim anlamıştı. Elime silah alıp kanunlara karşı harekette bulunmamıştım.

Kanım temizdi.

Adımı lekeleyecek bir şey yapmamıştım.

İnsanlar ne diye benden kaçıyordu?

Ekmek ustası ablalar benimle merhabalaşıyor ancak beraber yemek yemiyor, çay içmiyordu. Onların hakkında dedikodu yapmıştım. Onları kimseye kötülememiştim. Onlara borcum da yoktu. Ömrümce kimseden para yememiştim.

Ben onları idarecilere kötülememiştim. Aramızdaki sorunun nerden kaynaklandığını bilmiyordum. Çay demleyip bekliyordum. O ablalar gelmiyordum. İlginç şekilde birbirimizden kopuktuk. Aynı yerde çalışan kadınlardık ama bir araya gelmiyor şöyle bir sohbet etmiyor, çay içmiyorduk. İş bulabilsem buradan gitmek istiyordum.

Bir gün mağazanın yanına gittiğimde neredeyse kalbim çatlayacaktı. Onur kıran sözler işittim: -Başına bir erkek börkü takmış, ayaklarında çizme olan bir kadın "Onun kontr kızı olduğunu söylüyorlar, onunla çok muhatap olunmaz." Dedi.

Kadının kim olduğunu bilmiyordum. Kadının beni o biçimde hakir görmesine kalbim yanıyordu. Orada oturan öteki kişiler de kadındı. Kumlu tarlayı rüzgâr harekete geçirirmiş, kötü sözü dedikoducu yayarmış.

Dedikoducu bir kadının kontr kızı olduğumu öğrendiğini, sırrımı aşikâr ettiğini anlamıştım. Mağazaya girmeden postahaneye doğru ilerledim. Giysisinin üstüne demir kancalar asan bir genç adam mağazadan çıkıyordu. Ondan fazla erkek ona şaşırmış halde sigara içiyor, gülüşüyor, konuşup vakit öldürüyordu. Uzaklaştım.

Dışarı kül dökerken alnında siyah bir taşıyan güçlü amirim karşıma çıktı. Bizim amirimiz buymuş. Beni ocakçılıkla görevlendirenin o olduğu söyleniyordu. Çalışma odasına bir kez gitmiştim. Benimle görüşmek için vakti yokmuş. Onun sekreteri beni "Mugur-Aksı halkı ekmeksiz kalırsa bu senin suçundur. İyi çalışmalısın." şeklinde ikaz etmişti.

İş bulduğuma mutlu olup hafif adımlarla oradan uzaklaşmıştım. Kışın katı soğuğu kulak keserken fırına bir kez bile gelmeyen amirin havalar ısınınca fırında belirmesi de oldukça ilginçti. O amirin adının soyadının Herteş-Hertek olduğunu duymuştum.

Ben doğru söylüyorum. Herteş-Hertek benimle saygılı bir şekilde selamlaşıp bana kibar davranmış benimle nahif şekilde konuşmuştu "Ben yüksek bir mevkiye eriştim. Saçlarım ağarıncaya değin gözlerim bozuluncaya kadar fırında ocakçılık yaptım. Başka işte çalışmanın gereği yok, başka amirin gereği yok." Herteş-Hertek'e dışarıdan bakınca amir gibi, bakan gibi görünüyordu. Kamburlu, gözlüklü, siyah sakalları kısa, burnu kalın, yuvarlak ağızlı, yanakları şişkin, siyah şapkalı, giysileri çuhadan, siyah çizmeli Herteş-Hertek'i yakından görünce onun korkunç ve kibirli olduğu anlaşıyordu.

Ben safdil biriydim. Elinde tutacağı siyah bir baston olan adam görsem onun amir olduğunu sanırdım. Herteş-Hertek'in farklı bir özelliği de sürekli pipo içmesiymiş. Pipoyla tütün içmenin gerici bir adet olduğu düşünüldüğünden amirin geri kafalı olduğu söyleniyordu. Yürürken bile sigarası ağzındaymış, ben bunu görmüş değildim. Herteş-Hertek, "Kömürün var mı?" dedi. Orada duruyor, dedim. Sesim çatallaşmıştı. "Odunun var mı?" dedi. Bittiğini söyledim. Ne zaman bittiğini sorunca, biteli bir aydan çok zaman olduğunu söyledim. Amir "Sahiden mi?" dedi. "Kadın kişi nasıl yalan söyler!" dedim. "Bu devrin kadınları yalancılık alışkanlığını da edindi." dedi.

"Anamdan doğalı beri ben bir tek yalan söylemiş değilim." dedim. "Peki, odun yokken ateşı nasıl tutuşturuyorsun?" diye sordu. Kızle yaktığımı söyledim. Amir "Sen burada ancak erkeklerin yapabileceği bir işi yapabiliyorsun. Gençsin. Sağlığını şimdiden koru. Kadın kişinin yapacağı iş, ocakçılıktan farklıdır." dedi. Herteş-Hertek mantıklı sözler etmişti.

şaşırmıştım. Amir, ben kış soğuklarında çalışırken gelmemişti. Benim soğukta üşümemi dikkate almamıştı. Kadınlara merhamet eden bir amirse beni ne diye erkeklerin bile üstesinden gelemediği ağır bir işte çalıştırmıştı? Nasıl çalıştığımı da denetlememiş, yaptığım işle ilgilenmemişti. Sıcak makamında oturup emirlerini iletmişti. Karlar eriyip ilkbahar gelince mi bana acıyası tutmuştu? Bunların sebebi bilinmiyordu.

Amiri "Amirim çay için." diyerek çaya davet ettim. Amir ocağı işlettiğim alana girip "Burası cennet!" diye haykırdı. Ortamda sağır yoktu, ne diye büyülenip bağırmıştı ki! Ocakçı kişinin çalıştığı alanın kir pas içinde olacağını sandığı belliydi. Sessiz şekilde bir oraya bir buraya yürüyor bana hiçbir şey sormuyor, gördüğü her şeyi elleriyle okşuyor her şeye dikkatle bakıyordu. Ateşı karıştırdığım eğri kancamla eline alıp elimi yıkadığım yere dikkatle baktı. Ocağın ağzını açıp ilgiyle baktı. Düşünceli şekilde oturup bardaktaki çayı içip bitirdi. Bağırsağa, tatlıya dokunmadı. Bardağı bir daha doldurdu. Bardağı çaydanlığın yanına bırakıp sakince duvarda asılı duran deri kaptaki igilime gitti. Biraz duraladıktan sonra parmaklarının ucuyla igilime değince igilimin telleri inledi. Utangaç insan görmemiş, ne yapacağımı bilememiştim.

Amir sabahına beni yanına istemiş. Gittim. Herteş-Hertek makamında yalnızdı. Amiri saygıyla selamladım. Bana göz ucuyla baktı. Kalın burnundan nefes aldı sert şekilde "Son olarak yedi gün daha çalışacaksın." dedi. Neden diye sordum. "Yukarıdan gelen emir var. Artık burada çalışman sakıncalı bulundu." dedi. "Sıcak bir yerde çalışayım amirim." dedim. Amir "Senin burayla ilişini kesmezsem beni işten çıkaracaklar. Sen mi amirsin yoksa ben mi!" dedi. Nutkum tutulmuştu.

Kırk Birinci Bölüm

Müstakil Mekân

Şefin makamından çıktığımda dışarı ısıll ısıll bir gökyüzü vardı. Ağlayacaktım ama gözyaşlarım akılmıyordu. Bağıracaktım fakat sesim çıkmıyordu. Ve yürüyecektim fakat ayaklarım yere mihlanmıştı.

Bir bahar rüzgârı esiyordu, esen rüzgâr beni ayıltmıştı. Ocağın ateşini yaktığım alana vardığımda Ezir beni karşılayarak patilerini omuzlarıma koydu. Dava mı açsamdı? Kiminle hesaplaşacaktım! Bir erkek olsamdı beni hakir gören lanetleyici ile yaka paça kavga ederdim. Benim üstümde sulta kuran adamın burnunu kırardım. Bir erkek olarak gelmiş olsaydım şu dünyaya bir dul kadına burnumu göstermeksizin yaşayıp giderdim. Hukuk bilseydim beni işten atma sebeplerini sorardım. Hukuk bilmiyordum, zayıf ve güçsüzdüm; gerçeği söylemek gerekirse gençlik günlerimde bizim Mönggün Dağı bölgesinde adı kontra sayılan insanın hakkını hukukunu koruyacak bir yasa, kanun olmadığını düşünüyorum. Soğuk suyla ağzımı çalkaladım ve sonra Yuriy Davıdoviç'in yanına gittim. Kendilerini makamında bulamadım. Hastalar insanlar çevrede geziniyordu. Çıkış kapısının ağzında beklemeye koyuldum. Yuriy Davıdoviç çıktı karşıma. Beni önce selamladı. Pısırik bir haldeydim o yüzden önce benim hekim öğretmenimi selamlamam gerektiğini unutmuştum. Hayır, unutmuş değilim, o rastlantıda ben kendimden geçmiş vaziyetteydim sadece gözlerimden yaş akıtıyordum. Hekim öğretmenime rastladığımdandır içimde bir yerlerde kaybolan sesim geri gelmiş aklım fikrim yerine gelmiş kendime gelmişim. "Odama geçelim. Senin gelmeni bekliyordum. Bu, bizim topluluğun bana bir hediyesidir. Sekiz Mart buluşmasından bir hatıra. Sana gelmeye fırsat bulamadım. Gelişin isabet oldu." dedi. Başhekimin verdiği hediye iki porselen bardak ve bir süslü yazmaydı.

Hediye! Şu ömrümce hediye denen şeyden elime alışımın ilki budur, dedim ve ağlamaya başladım. Ağlamam başhekim beni unutmadığı içindi. Onun benim bir insan olduğumu anlaması beni ağlatmıştı. Onun insan kalbi sevindirilişine, iyilikseverliğineydi akan gözyaşlarım. Ne zaman kızsam, öfkelensem sessizleşirdim. Hiddetlendiğimde ağlayamazdım, gözyaşlarım

akmaz olurdu. Başhekimin bana hediye vermesine çok hislenmişim. Üvey babam beni ‘‘Gönül, küçücük bir şeyle mutlu olur, ufacık bir şeyle dertlenir. İnsan kalbi incitme kızım.’’ diye öğütlerdi. Bana insanların kalbini hoşnut etmemi tembihlerdi. Öz babam bana seslenemedi, beni öğütleyemedi. silahlı adamlar babamı evinden alıp götürmüştüler.. Öz annem de bana öğüt veremedi. O barakada beni koynuna almış hâlde öldü. yattı o baraka içinde ve o hal üzere teslim etti canını.

Hayırsever hekim öğretmenimin bana ettiği iyilikleri bugün hatırlıyorum, yarınlarda ve son günüm de hatırlayacağım. Hekim öğretmenime neler yaşandığını sayıp döktüm. Yuriy Davıdoviç bir kimse ona bir şeyler anlatınca anlatılanlara sonuna kadar kulak verir ve yerli yersiz söze girmezdi. Beni dinledi, dinledi ve ‘‘ İnsan ekmek neredeyse oraya gider.’’ diyerek bana manevi anlamda güç verdi. Sanki dayanma gücüm artmıştı. Hekim öğretmenim hiçbir şeyden çekinmememi, korkmamamı salık verip kadınlar günümü kutladı. Hediye ellerimde kapıya doğru yürüdüm. Yuriy Davıdoviç şefkatle ‘‘Yine gelirsın Öşkü.’’ dedi.

Yakın akrabaları gelinlik kızlara herkesin huzurunda değerli hediyeler, kapkacak verirdi. Hekim öğretmenim de bana ılık ılık porselenler vermişti. İki porselen oldukça manidardı. Evlenmemi istediği buradan belliydi. Coğrafyamızın kuşları olan turnalar da eşlidir. Herhalde bir ben yalnızdım. Canım çok sıkındı. Adeta göğsümde bir ateş vardı. Gözbebeğim olacak, kalbimin öteki yarısı olacak delikanlı günü gelince elbette karşıma çıkardı karşıma çıkardı elbet. Yürürken bir atasözünü anımsamıştım: Oğul bir yerdedir, gelin her yere gider, lider erkektir

Asırlar boyunca Tuva topraklarında varlığını sürdüren geleneği bir kız nasıl değiştirebilsindi. Ben bir bekâr kızım, benimle kim evlenir diye duyuru yapamazdım,

Ocakçı olarak çalışıyordum. Kovulana kadar orada çalışmaya devam edecektim.

Ocak, gökyüzünü kara dumanıyla boyuyordu. Köpeğim beni görünce karşıladı. Etrafımda dolanıp elimdekileri kokladı. Heybetli kuyruğunu

sallayarak çizmelerimi de kokladı. Bana doğru atıldıktan sonra kapının önüne gitti.

Çalışıyordum. Kokulu kömürler bitip tükeninceye kadar ocakçı olarak çalışmayı sürdürecektim. Acaba iyi çalışırsam da beni yine işten çıkarırlarmıydı? Akıllı adam iyi atını heder etmez derler. Ocak ateşini yaktığım yere döndüm. Etrafıma bakındım. Her şey yerli yerindeydi. Bir değişiklik yoktu. Serili şeyler serili, asılı şeyler asılıydı. Ocak da yerindeydi. Sadece benim kalbimdi ıstırapkla doluydu. Hekim öğretmenimin verdiği armağanları küçürek masanın üzerine bıraktım. İş kıyafetlerimi giyinip gece yakılacak kömürleri içeri aldım. Kömürleri ocağın ağzına taşıdım. Üvey babamın “ateş söndürülmez kızım” dediğini anımsayarak ateşi harlayıp çayımı demledim. Biri gelip kapımı çalsın istiyordum ama bir gelen olmadı. Fincanla içtiğim çay beni sakinleştirmişti. Çay çok lezzetli olmuştu.

Gece. Nasıl gece olmuştu! Bu gece bir oğlağın doğum gecesi, bir ihtiyarın ölüm gecesiydi. Bu gece bir ulağın uzak bir memlekete gittiği gece, aşıkların sarılma gecesiydi.

Gece. Gerçek bir gece. Bu gece çok uzun bir geceydi. Hekim öğretmenimle görüştüğüme memnundum. Eskilerin, somurtkan insanın ömrü kısa, neşeli insanın ömrü uzun olur şeklindeki atasözünü hatırlayıp keyifli bir şey yapmaya niyetlendim. Önceden zaman çok hızlı ilerliyordu. Bu gece öyle değildi. Ateşi sürekli besliyordum. Artık gecelerin sıcak olduğu döneme girmiştik. Bu yüzden kömürleri koruduğum saatler uzamıştı. Oturduğum yerden kalkıpdemir maşamla közlenen kömürleri karıştırdım. Yan ateşim diyerek yaktığım ateş seslendim. Eskiler yanan ateşe enenmiş koçtan parçalar atarmış. Bende kesilecek koç, keçi ne arasındı! Oturduğum yerden kalkıp içiyağından yanan ateşe saçtım ve ateş parladı. Hislerim kabarmıştı. Duvarda asılı duran deri kaptaki igil sazımı indirip kucağıma aldım. Âşık kızın sevgilisine söylediği türküyü hatırlayıp igilimle onu çaldım.

Ben gece türküsünü çalıp söylerken hüznüm artmıştı. Aşık oldğum uzak ülke çocuğu kaybolmuştu. Gece rüzgârı yüce dağlardan esiyordu. Sakin bir geceydi. Sevgilim Kargı nehrinin kıyısındaymış hissine kapıldım. Sanki oradaydı, köprü ağzında durmuş suyun sığ mı derin mi olduğuna bakıyordu.

Yalnız biri değilim benim bir yârim var demiştim kendime, bu düşünceyle mağrur olmuştum. İgil sazımı masaya bırakıp ocağa bir top kömür kattım. Ezir ayaklanmış havlıyordu. Dinlendim. Sokaktan bir atlı ilerliyordu. Gelen atlının atının nalları buzlu zeminde takılıyordu.

Yüreğim korkuyla çarpıyordu. Yollarını gözlediğim insan oydu. Evli barklı dostlarım! Başbağlı ablalarım! Beni niçin vebalı saydınız? Ben de insanım. Benim bir başıma olduğumu mu sanıyordunuz? Sonradan anladınız değil mi! Benim de bir sevgilim var! Beni ne kadar aşağı görüyordunuz ama ben hepinizi düşünüme davet edeceğim, gelirsiniz.

Dereyi görmeden paçalarını sıyırma'' demişler! Erken öten horoz mu olmuştum ben? Sevdiğim delikanlıyı görmeden kendi kendime gelin güvey mi olmuştum? Yanlış mı yapmıştım?

Atlının takırtılı gelişi kendini işittirmeye devam etti. Ocaktaki ateş bulanmıştı. İçinde bulduğum o müstakil yapıda at nallarının sesleri işitiliyordu, ayaklandım. Atlı yaklaşp sokaktan aşağı doğru meyletti. Bedenim kurudu, dedi. Yolcu bana doğru meyletti. Hiç görmediğim sevdiğimi sanki görmüşüm gibi farz edince bana hiç gelmemiş olduğu halde onun bana geldiğini sanınca gönlüm aydınlanmış, neşe dolmuştum. Bir porselen bardaktaki ılımış çaydan yudumladım. Tan atınca bir yere Yedinci günün akşamı bütünüyle bu şekilde geçip gitmişti. Hekim öğretmenim çağırdı, kötü şeyler düşünme iyi güzel şeyler düşün, dedi. Başka şeylerle meşgul et, oyalan, Herteş-Hertek'in tehditkâr sözleri genç kalbime bir ateş düşürmüştü. Ölümde buluşma yok derler. Bu yüzdendir ki güçlü insanlar güçsüz insanları işten çıkarma hakkını kendinde buluyor, ben bu meseleye hayret ediyordum.

Tan atarken ocakta koku yapan külleri tırmıklayıp doldurduğum kapla dışarı çıkardım. Ateşin söneceğini düşünerek buzağı başı gibi olan kömürleri tandır ocağının ağzına yuvarlayıp götürdüm. Yanan odunları, çıkıntılı kömürleri baltayla ufaklayıp ateşe kattım, onun sadece külü kaldı. Ateş sönmesin diye bir yuvarlağımsı kömür irisini sabah yakacaktım,

Gök açmamıştı, hava bulutluydu. Ezir yattığı yerden doğrulup havlayıp gerisin geriye o sıcak yumuşak zeminli yuvasına döndü. Hatırlıyorum zavallı

köpeğim bir musibet, felaket olacağını önceden hissediyordu. Direğin başına bir ihtiyar karga konmuştu. Kargı nehrine doğru uçup gitti. Aşağıdan bir teyzenin yükselen sesi işitildi: -Tuz yaladın. Senin artık neye ihtiyacın var? Kar erimiş alanda ateşini yak!- O sırada alnında beyaz leke taşıyan siyah inek kaytarıp yaban tavşanına doğru seğırtti. Kuşların, köpeğin, ineğin telaşlı hallerini görünce yoksa fırtına çıkacak, kar mı yağacak diye düşündüm.

Kuşkulanıp kömürün fazlalığını bahçe duvarının yanına yığıştırdım.

Baktım ki yığdığım kömürlerin artığı ince buz tabakasının altına yürüyor. Güneş bulutların arasından yer yer belirip kaş göz atıyor sonra hızlı şekilde yeniden bulutların arasında yitiyordu. Giden boz bulutlar birbirinden uzaklaşan atları anımsatıyordu. Dünya güneşin bütün bütün kaybolmasıyla karardıktan sonra tipi başladı. kendini gösterdi. Hemen çalışma alanıma girdim

Korku, beni ürperten bir korku. Neye karşıydı korkum? Baba ocağım olan Haraağıy'ı anımsıyorum. O zamanlar henüz bir körpe çocuktum. Bahtı kara anacığım Kızıl dediğimiz alandaydı; annem, büyük bir tipi olacağını kırlangıçların sesinden, uçuşmasından ve onların çabucak kaybolmasından kış uykusuna yatan köstebeklerin uyanmasından anlamıştı. Zavallı annem, kırlangıçlar felaket geleceğinin haberini veriyor, deyip evde soba yandığını hatırlamıştı. Gökyüzü karanlığa boğulmuştu. Bir fırtına kopmuştu. Sonrasında da dolu yağmaya başlamıştı. Ağaçların dallarını kırmış, deprem gibi zarar vermişti. Dolu, meradaki tarla sincaplarını bile ölüm olup vurmuştu. Dolu, keçe çadırı bir tarafa yatırınca ben korkuyla ağlamaya başlamıştım. Şimdi düşünüyorum da o doluda yaşadığım korku ömrümün en büyük korkusuydu.

Korku, dehşetli bir korku. Korktuğum şey neydi benim? Korktuğum meseleleri unutmuşum. Bir defasında bir yerde bir aç kurda tesadüf edince sabaha kadar bir melez ağacının dibinde kurtla burun buruna kalmıştım, aç kurtla birbirimizi izleyerek kalakalmıştık. İlk başta korkunca aklım işlemez olmuştu. Doludan korkmayan annemi anımsayınca cesaret bulmuştum. Sonra sabah olmuş, güneş kendini göstermişti. Beni eline geçirse yiyecek olan kurt

kalkıp savuşup gitmişti. Kurttan bile korkmamıştım ve o dolu esnasında neydi beni korkutan şey?

Korkacak bir şeyim yoktu ve kaybedeceğim bir şey de yoktu. Hırsızlık yapmamış, fitne fücür etmemiştim. Bir kimseden zerre miktarınca bir şey almam da söz konusu değildi.

Borcum harcım yoktu fakat bir korkacak şeyim vardı, o korku rızkımı kazandığım ovulmaktı. Korkunç bir meseleydi bu. İşsiz kalmak ne korkunç bir durum olurdu. Beni acaba nedendi bir yerde kalıp ekmek kazanır halde olamaz duruma sokmaları.

Çalıştığım yer de yatıp kalktığım yahut sabahladığım yer de fırının ocak bölümüydü. Esas şekliyle söylemek gerekirse müstakil bir mekân, bir yereviydi. Ben ocakta insanlara yiyecek ekmek pişirmekten başka ne yapıyormuşum, ne kötülük ne fenalık ediyormuşum? Cinayet işlemiş değildim. Japon çaşıtlarına vatan satmış, Möngün-Tayga'ı satıya vermiş değildim. Halkımı bir başka şeye değişmiş değildim. Niçindi atalarımın öz yurduna sığdıramayışım, bir yer edinemeyişim? Bir insan evladiydım bem. Muger-Aksı'nda kaç kişi hayat sürüyordu? Nüfusu bilmiyordum. Orada ekmek yiyenlerin hepsi beni koruyup savunsa benim işyerimle hiç kimse ilişigimi kesemezdi. Aklımda böyle bir düşünce belirmişti bu yüzden çalıştığım mekânda rahat bir hal üzereydim. Düşüncem berbat bir düşünceydi. Beni koruyacaklarını, o meslek alanında eğiteceklerini düşünüyordum, özellikle tarih ve yazı öğretmenlerinin benim bir yerden bir öteki yere göçle geçen hayatımı koruyacaklarını düşünüyordum. Okulda bir şairin öğretmenlik yaptığı söyleniyordu. Okula gittiğim dönemdeki öğretmenimi hatırlamıştım. Bahsi geçen öğretmeni yalnızca bedenen görmüştüm. Onunla tanışmamıştım. Fakat kesinkes biliyordum ki benim elimle pişirilen ekmeklerden öğretmen, öğretmen çocukları, sevdiği kadın da satın alıyordu. Müdürler beni istemiyordu çünkü onların hepsi Salçak Toka'nın güvendiği insanlardı. Salçak Toka, Tuva halkının tarihinde yer alan ünlü bir insandı, onu mağlup etmek mümkün değildi, o hikâye edasıyla konuşurken partililerin anlayışını kavrayan bir liderdi. Salçak Toka halk

düşmanlarının kökünü kazımakta kan akıtmaktan çekinmeyen, adamlarını hazır tutan bir kızıl tanrıydı. Beni işten çıkaracak olsalar açlıktan ölüp giderdim, bu vesileyle halk düşmanlarının birinin daha soyu sopu kurumuş olurdu.

Akşamdı, bir başına kalmış birinin akşamıydı. Alçak bir mekânda yani fırında yalnız başıma geçiriyordum akşamımı. Yedi gün daha çalışacaktım. Sonrasında işimle ilişğim nihayete erecekti. Sonra, şefimin söylediği nahoş sözler bir kez daha yankılandı kulaklarımda. Aklım, nasıl geçip gittiğini anlamadığım günlerimdeydi, mazimdeydi. Gözümde çocukluk hatıralarım yeniden canlanıyordu, kulaklarımda hatıralarımın sesleri yeniden yankılanıyordu. Kardeşlerimi hatırladım, beştaş oynadığımız alan aklıma düşmüştü. Haraaçıgay gözümde canlanıyordu.

Akşam. Alinyazımdaki yalnızlığın akşamı. Silahlı adamlar da göz sahnemdeki yerini almıştı. İki silahlı adamın babamı sürüyüp götürdükleri gözümün önünde can buluyordu yeniden. Körpe kardeşlerimin uzaklaşarak gözlerden kaybolan babasına bakıp ağlamaları, zavallı annemin babamın sürüklenip götürüldüğü yolun ağzına seğırtmesi gözlerimde tekrar canlanıyordu. Baba ocağıma çıkan yol tarafında bağlanmış at görüyor, kardeşlerimin en ufağının ağlamalarını yeniden dinliyordum. Yuriy Davidoviç Kovenskiy'i hatırlamıştım. Hekim öğretmenimin lakırtılarını, söylediği şarkıları, okuduğu şiirleri anımsayınca her zamanki gibi öylece kalakalmıştım. Benim hareketsiz kalışımı burnu kırmızı hekim öğretmenim epeyi methederdi. Hatırladığım şiirlerinden bir şiiri de tekrar ettim. Onu Aleksandır Aleksandroviç yazmış. Böyle duymuştum. O şiirin son mısralarıydı tekraren kulaklarımda çınlayan. Hatırlıyorum, mavi gökteki yıldızların arasından birisiydi ancak o mısraları söyleyen. Hislenmişim. Şiiri kendi kendime okudum.

Bu şiirin, hayat hikâyemin bir aynası olduğunu düşünüyordum. Şiiri Tuvacaya çevirememiştim. Şiirin Rusçasını okuduğumda insanın doğumunun ve ölümünün tabiatın sırlarını noksansız şekilde yansıttığını anlamıştım. Benim düşüncem bu yöndeydi.

Akşam. Yalnızlıkla geçip giden hayatımın sessiz sakin akşamlarından bir tanesini geçirdiğimi hatırlıyorum. Silahlı adamlar babamı alıp götürdüğünde yaşı on olan bir kız çocuğuydum. Bir mısradaki -En az çeyrek asır yaşadığıydı. Yirmi beş yaşına basmıştım, bu yüzden o yaşta yaşadıklarımı gün gibi hatırlıyordum. Bundan sonra neler yaşanacağını kestirebiliyordum. “Her şey böyle olacak, yok bir çıkış yolu” Bu dizeyi tekrar tekrar mırıldandım. Kontrların tohumunun bundan sonra yaşayacak günü var mıydı acaba? Beni o fırında işten çıkarmasalar orada yüz yıl boyunca yaşayabilirdim. İnsan dokuz canlıdır derler.

İnsan ismi... Gerçek ismini değiştirip talihi açılmış biri idim. Yeryüzündeki her varlığın bir ismi vardır. Hayvanatın da, deniz canlılarının da kuşların da hem bitkilerin, nehirlerin, taşların kayaların da yıldızların da... her şeyin bir adı var. Benim de öyle. Yarışmanın ardından insanlar bana birçok isim vermişti, bu isimlerin tamamının sözlük anlamını biliyordum ve bana yakıştırılan kimi isimleri başkalarında isim olarak işitmişliğim de vardı. İsmim bana o sakin akşamda kutsal gelmişti. Gerçeği ifade edecek olursam benim isminin farklılığından kime neydi! Fırında çalışıyor, fırında düşüp kalkıyor ve tembelliğe de orada düş oluyordum. Bana ne bir mektup yazan vardı ne bir telgraf çeken ne de bir taliplim. Hiç kimsenin gereği değildim, kalbimin dağları yerinden oynuyordu. İnsanların yediği lezzetli ekmekleri ben pişiriyordum, bana teveccüh gösteren bir idareci de yoktu, hiç kimse yoktu.

İsim. İsmimi değiştirmiştim. Fırının yakınından bir atlı delikanlı geçerken etkileyici şekilde mırıldandı:

“Burası Mariya-Hertek’in himayesindeki yuvadır” O delikanlıyı öyle çok yanımda istemiştim ki. Atlı delikanlı sokaktan aşağı doğru gitti. Atının nal sesleri kayboluyor iken delikanlının sadece çaldığı ıslığı işitiyordum, o hayret verici ses tizleşerek bir yerlere akıp gidiyordu. Mariya-Hertek denen ismi yayan kişi, muhterem başhekim Yuriy Davıdoviç idi. Hatırlıyorum, başhekim bir defasında bana şöyle söylemişti. Onun o sözlerini yazıya geçirmedişime hayıflanıyorum. Söylediklerinden ancak şöyle böyle şu kadarını hatırlıyorum. Onları tekrarlayayım.

Hatırlıyorum. Benim bu sözlerim yalnızca bazılarının anlayacağı türdendir. Ben gerçekleri dile getiriyorum. Okulda eğitim alma mutluluğuna da erişemedim. Benim öğretmenim ilim irfan sahibi biriydi, Mariya halkını koruyan biriydi. O zamanlar İsrail'in tüm sanatkârlarının en seçkiniymiş ve Tanrı'yı Takdis Şarkısı'' isimli şarkıyı okurken kaşla göz arasında 400 yıl boyunca Mısır'da devam eden zulmü anlatmış. Ondan sonra kendisi İsrail'de iz bırakmış biri olmuş. Şaşırtıcı şarkıcı Mariya Burgan iz bırakan eserini okurken kendi halkından ilham alarak devrimini gerçekleştirmiş.

Mariya'nın bir erkek kardeşi varmış. Onun adı Moysey'miş, şöyle ki bu kişinin nasıl bir adam olduğunu sormamıştım. Bir defasında Mariya'nın yedi gündür bulunduğu yerden dönmek üzere çıkarılacağı haberi yayılmış. Mariya'nın kalbi adeta kendi halkı ile birlikte atıyormuş. Evreyler Mukaddes topraklara gitmek için yollara düştü deniyormuş. Sin denen alana varınca durmuşlar, bu yüzden Kudüs'e varamadan şarkıcı Mariya ölmüş. Şarkıcı Mariya ulaşmak istediği mukaddes topraklara ulaşamamış olsa da halkının uğradığı zulme razı gelmemesiyle bir kahramana dönüşmüş. Zavallı ben oytulaş eserlerini okuduğum için ekmek kapımdan kovuldum. Katledilen öz babamın kabrine gidemedim. Babam Kızıl alanın yakınındaki Agar-Elezin'de yatıyordu. Mariya ölümsüzdü, ölümsüz olduğum için de baba ocağım taygaya sığamamıştım.

İsim. İsimler. Unuttuğum isimlerim vardı. Çuçak ismini öz ailem vermişti bana.Zavallı babam sağ olsa idi hayatımı o isimle sürdürecektim. Zavallı babam halk düşmanı olmakla yaftalanıp katledildikten sonra o isminin silinip gittiği bir yola evrilmişti hayatım. Kendi düşünceme göre zavallı babamın ruhu beni hatırlıyor beni görmek arzusu besliyordu. Bazen Çuçak diye sesleniyordu sanki.

Üvey annemin bana koyduğu isim Öşkü idi. Ben hayatımı bu isimle geçirmiştım. Öşkü keçi yavrusu demektir. Keçiler ve yabanî tekeler zayıf düşmekle ölmez derler. Öşkü adından yararlanarak, o ismin vesilesiyle her

türlü güçlüğü aşmış açlığa yenik düşüp ölümden sakınmışım. İnsan ismi ile müsemmadır. Hastalıktan, belalardan ölmemiştim.

Mariya ismi ise Rus hekimin methiyeler düzdüğü isimdi. Yuriy Davıdoviç bana yalnızca Mariya diye hitap ediyordu. Mariya demek Evrey halkını yok olmaktan kurtaran sanatçı demekti. Bu isim sayesinde ünümü bütün Tuva halkı işitmişti ama çalıştığım yerden kovulmuş başımı sokacağım bir yerim kalmamıştı. Soluk alıp veren bir insandım yatacak, çalışacak bir yer bulamayan bir canlıydım. Hangi zorlu işe el atsam, nerede çalışmaya başlasam bir yıl çalışmadan kapı dışarı ediliyordum. Düşününce halk düşmanının kızını gizlice takip eden açık eden biri olmalıydı. Kimdi gözü kulağı bende olan, görüldüğüm yeri takip eden benim kontr olan birinin soyundan olduğumu dinleyen. Bunu çözememişim. Kendimi saklamama, adımın sanımı değiştirmeme karşılık soyum sopum açığa çıkıyordu.

339

Müşfik demek olan Mariya neden adım olmuştu bilmiyordum, bilmiyorum övülmüş demek olan meşhur demek olan Mariya benim adım olmuştu. Burnu kırmızı Rus hekim, kimi zaman bana o şekilde sesleniyordu. Bazen yatağında yatan hastaların bana o şekilde seslendiğini hayal mayal anımsıyorum. Bir defa, kulüpte gerçekleştirelen şarkıcılar ve müzisyenler yarışmasına katıldığım günden itibaren adım Mariya olmuştu artık. Yuriy Davıdoviç Kovenskiy'nin söylediklerine göre Mariya bir tanrıydı. O, İsevîlerin tanrısını doğuran anneydi. Evrey halkının en büyük tanrısını Hristiyan tanrısını doğuran annenin isminin benim ismim olmasına sebep olan şeyi bilmiyordum. Hakikati söylemek gerekirse ben bir anne de değildim, yoktu benim dünyaya getirdiğim bir kimse. Ama benim bir çocuk düşürmüşlüğü vardı. Beni tanrı kılacak yazgımı yani doğuracağım kız çocuğunu düşürmüş bir kimseydim ben, ben halk düşmanının kızıydım.

Hemşire Öşkü ismi benim Mugur-Aksı'nda ayak bastığım basmadığım her yerde iştilir hale kavuşmuş bir isimdi. Hemşire kelimesinin Rusçada abla,

teyze manasına geldiğini biliyordum. Kızların kalbi yufkadır derler. O yüzden Rus halkında hemşire demek iyiliksever kişi anlamına geliyordu, özellikle durumu ağır olan hastaların bakımını yapan ve hastanenin iyiliksever anlamını taşıyordu. Bana kalırsa ben hastaların bakımını yapmaktan daha başka bir iş tutmuyordum. Mugur-Aksı'nda hemşire Öşkü adının yüce olduğunu seziyordu kalbim. Durumu ağırlaşan insanları gördüğümde özellikle onların ne zaman hasta düştüğünü sorguladığımda Yuriy Davıdoviç beni yanından ayırmıyordu. Rusçam hekim öğretmenime göre takdire şayandı. Rus, Moğol ve Tuva dillerini biliyor oluşum Hemşire Öşkü adını taşımamamda büyük etki sahibiydi. Hemşire Öşkü demek o demekti ki Möngün-Tayga topraklarında eli hafif, kalbi sıcak ve ince düşünceli insan. Zavallı babam, başkent Kızıl'da infaz edildikten sonra çarçabuk üstüme yapışıp kalan isimse Hainin Kızı idi. Hainin kızı lafını işitince yüzüm kızarıyor, kalbim çatlar gibi oluyordu; gözlerim kararıyor, elimi ayağımı koyacak yer bulamıyordum. Bilmiyorum. Şimdilerde de hiçbir şeyin sebebinin kavrayamıyorum. Babamın ne suretle halk düşmanı olduğunu da anlamış değilim. Bir aileden sadece babam halk düşmanı olmakla suçlanmış ve kendisinin kötüye kullandığı neyi vardı ki? Ben babamla ilgili sorgulamaya girememiştim. Halk düşmanı olmakla yaftalanan babamın yaşadığı felaketten annem ve kardeşlerim de etkilenip dara düşmüştü. Bu felaketler ne diye olmuştu? Halk düşmanı demek sarı epidemi ile aynı mıydı? Bir aileden tek bir kişi halk düşmanı olunca o ailenin diğer fertlerinin kökünün kazınması mı gerekirdi? Bunları düşünmekten, sorgulamaktan yana korku doluydum. Artık o akşamın sakinliğinden faydalanarak cesaret isteyen düşüncelere dalmıştım. Benim sahip olduğum isimlerden Hayının Kızı denen lanetli isim olağanüstü korkunç, dehşetengiz gariban, ölüm saçan bir isimdi. Kabahatli olan kimdi? Babam mı, annem mi? Körpe çocuklar olan ben ve kardeşlerim miydi suçlu olan? Tüm aileden geriye sağ kalan tek kişiydim. Ben ölseydim bizim bütün ailemizden geriye bir kişi olsun hayata tutunabilmiş olmayacaktı. Evlenip yuva kuramamak olmuştu yazgım. Hiç olmazsa bir güçlü kuvvetli delikanlı ile haylazlık edip dünyaya bir çocuk getirebilsem ailemin soyu soku kurumamış olurdu. Bunlar o sakin akşam vaktinde düşündüklerimdi. Tepsilerde pişen ekmeklerin lezzetli kokusunu alırken düşündüklerimdi

bunlar. Sükûnet ile dolu o akşam aklıma gelenlerdi bunlar. Hainin kızı ne berbat bir kondurmaydı.

Ben, halkın sipariş verdiği kılık kıyafetleri dikiğim için halkın bana yakıştırdığı bir isim daha vardı: Muhteşem Kız. Bu ismi Mögen-Büren ahalisi vermişti bana, çünkü ahalinin siparişlerini tastamam hazırlıyordum, bu ismi o sayede hak etmiştim. Oğlak, kuzu, koyun, keçi derilerini yumuşatmayı becerebildiğimden bana Muhteşem Kız ismi layık görülmüştü. Yetişkin giysilerini dikiğim sıralarda bana bu isim verilmişti. Dokumadan, ipekten, deriden her türlü insanın giyebileceği giyimler dikiyordum o sıralarda, bu ismi alışım bundandı.

Halkın ihtiyaçlarını giderdiğimdendi bu ismi alışım.

Periruh sar ismiyle anıldığımı da işitmişliğim çoktu. Bir kerresinde koyun otaran kadınlara rast gelmiştim. Genç ve zinde olduğum çağdaydım. Gücüm kuvvetim bir koçu dahi tek başıma toynağını bacağını tutup kırkmaya yetmişti. “Periruh sar. Bu kızı oğluma yâr ü yoldaş edeceğim.” Bir kadının bu sözlerini işittiğimde kulaklarım ateş gibi olmuş idi. İşte şimdi evleneceğim vakte erdim diye düşünmüştüm. Bu gönül çelen sözleri söyleyen kadın uzak bir bölgeden gelmiş bir kimseymiş. Periruh sar adını alışma vesile olan şey koyun kırkmamdan ileri geliyordu. Kadın topluluğu kendi arasında fısıldaşıyordu. Ben konuşmalara çok da kulak asmamıştım. Benimle ilgilenen kadında gümüş küpelerden başka dikkate değer bir şey bulmamıştım. Bir yandan o teyzenin benimle buluşacağına dair ümide kapılmıştım.

Gün ufukta alçalmıştı. Koyun kırkma işi tamamlanmıştı. Kulaklarında gümüş küpeler taşıyan teyze ile beraber koyun kıran kadınlar arasında benimle alakalı konuşmalar cereyan edince gümüş küpeli kadın kendisine söylenenlerden hareketle gümüş benim soyu bozuk olduğuma kani olmuş. Soyumun halk düşmanından geldiği bilinmemiş olsa ben o güne kadar evli barklı bir olmuş idim.

Akşam. Denkler akşamıydı. Kendi hayatımı, diğer dostlarımın hayatı ile denk görüyordum. Benim akranım olanların arasında benim gibi muhtaçlık içinde yaşayan bir insanın daha var olmadığını düşünüyordum. Kadınlar kendi arasında konuştukları sırada ben henüz başımı sokacak bir yer bulabilmiş değildim.

O korkunç sözler yeniden akın etti aklıma: Yoldaşlar halk düşmanı, feodal ve dinci, karşı devrimci Dançay, Çurmit-Dajıların bir kısmı ve kalıntılarına karşı amansız, sarsılmaz bir mücadele yürütmekte, o işbirlikçileri bozguna uğratmakta eli tereddüt etmeyecek kan dökmekten korkusu olmayan devrimci kadrolar hazırlıyoruz.

Bu dehşet veren sözleri söyleyen kişi lider Toka idi, benim ona itimadım yoktu. Salça Toka demek Ruslara yardakçılık eden bir dul kadının oğlu demekti. O dul kadının oğlu Moskova'da partinin yüksek istişaresinin tamamlanmasıyla Tuvaların sevgili lideri olmuştu.

Salçak Toka evli, çoluk çocuk sahibiydi, benim çağlarımda kızı vardı. Muhterem lider! Sizin çoluk çocuğunuz eğitim almış, benimse okulun yanından bile geçmeye hakkım olmadı. Sayın lider! Sizin hısım akrabalarınız hürriyet dolu bir yaşam sürüyor ve işinde gücündeler. Benden bahsedecek olursak hürriyet gibi bir hukukum yok, açıkça devam sağlayabildiğim bir işim yok. Ben gerçekleri ifade ediyorum, insan gibi çalışabilmek istiyorum, nasıl bir hayata sahibim ben, nerede çalışsam işime son veriliyor. Sayın lider! Sizin evlatlarınız vakti geldiğinde başlarını bağladılar, bir yuva sahibi oldular. Zavallıyım ben, vaktim gelmesine karşın bir mutluluk tatmaksızın yaşamış bir genç kıyım, bunların nedenini izah eder misiniz bana. Pek muhterem Salçak Toka! Benim babam çok uzaklardaki Möngün-Tayga'nın Mögen-Büren'inde yaşıyordu, nasıl oldu da benim ailem Japon çayıtları ile temasa geçsindi. Benim babam ne Japonca biliyordu ne de Japonya'ya gitmişti. Sayın lider! Siz Moskova'da bulunmuş birisiniz, başkent Kızıl'da çalışmalar yapmış insansınız.

Siz Japonlarla bir buluşma gerçekleştirdiniz mi? Peki Japonya'da buludunuz mu hiç? Siz Japonca biliyor musunuz? Lidere bu sözlerle örülü bir mektup yazma cesaretini gösterememiştım.

Akşam. Denklemlerin akşamı. Kontrlarla mücadele eden, kan dökmekten korkmayan güçler size göre yalnızca Möngün-Tayga'nın Mögen-Büren'inde hediye mi etti acaba? Tuvanın başka başka bölgelerinde bu güçler var mı? Benimle ilgili sizi Tuva halkının ünlü lideri Salçak-Toka! Tuva ülkesinde halk düşmanlarının sayısı ne kadar olaydı ki? Onun eşini dostunu akrabasını ailesini toplasan kaç kişi çıkardı acaba? Kıt aklımla düşünüyorum da Tuva'da sizin gibi nüfuzlu, yetkili bir insan yok, sevgili ve muhterem devrimci lideri olmanız münasebetiyle de çarşıtların her biri sizin malumunuzdur. Bu yüzden size güveniyorum. Babamın, Tuva halkına husumet güden Japon militanlar ile ne zaman temasa geçtiklerini biliyor musunuz sayın lider? Sevgili lider Toka, Tuva halkının düşmanı olan Japonlara Tuva ülkesini neye karşılık sattı, sattığının belgesini siz okudunuz mu?

Düş. Bekçi köpeğimin yanında bir kütük vardı. Köpeğim Ezir'e bir tabak et suyundan yal verip kütüğe oturdum. Ne ara uyumuştum da hemen bir düşün içine dalmıştım. Düş ya bu, Haraaçıgay'da bulunuyordum. Kır langıçlar dönüp dolaşıyordu, Kızıl alana gittiğimde akarsuyun kıyısında kardeşlerimin en küçüğünü gördüm, kardeşim, bir maşrapa ile su dökünüp yıkanmaya başladı. Kız kardeşimin ne denli değiştiğini görünce nutkum tutulmuştu. Öz anne babamın eski yurtlağı bomboştu, gözle görülen tek varlık at bağlanan direkti. Ben kız kardeşimi görüyordum fakat o beni görmüyordu.

Yaklaş kardeşim dedim. Elindeki maşrapa ile su dökünen kardeşim ortadan kayboldu. Kardeşimin biraz önce oturduğu yere gittiğimde orası çocukluk çağlarımda oynadığım yere dönüştü. Bir de dağ evi peyda olmuştu orada. Ezir'in havlama sesleriyle uyanıp ocağı yaktım. Kütüğün üstüne oturdum.

İğrenç düşüncelerle dolu bir akşamdı. Yedi gündür fırında çalışıyordum, sonra ne yapacaktım? Nereye gideyimdi? Kimden aman dileyeyimdi? Kimin evine sığınıp kimin hanesinde saklanayımı?

Safdil düşüncelere dalmıştım. Babamın sağ olduğunu ve bir yerlerde avcılığa devam ettiğini düşünüyordum. Zavallı babam, baba ocağımız olan Haraaçıgay'dan silahlı adamlarca götürüleli on beş yıl olmuştu. Tek tek düşününce zavallı babam Ötügen-Tayga'ya sığınmış geyik besliyor olmalıydı. Babam bir avcı idi bundan dolayı henüz bir yaşındaki geyikleri avlıyor olmalıydı. Ganimeti bol olan İrgit nehrine uğruyor olmalıydı. Eski dönemlerde İrgitlerin yaşadığı İrkustuk şehrine uğrayıp ticaret yaptığına inanıyordum. Anneme ve kardeşlerime uygun giysiler, kitaplar defterler almış fakat gönderecek bir kervan bulamamış olmalıydı. Zavallı babam uzaklardan eli boş gelmeyecek bir karakter taşıdığından komşularımıza da türlü türlü hediyelerle geleceğine inanıyordum.

Düşünce. Safça düşüncelerim vardı. Çıkıp uzaklara gitmek gibi. Kargı nehrini geçemeyeceğim yönündeydi. Saadak'ı aşamayacağımı düşünüyordum. Hakikatli insanın fikirleri bir sultanın sarayına denktir.

Düşünce. Türlü türlü düşüncelere esin kaynağı olan sükûnet dolu akşam vakti gelip çatmıştı bir kere. Huzur dolu Tuuybu Çayı'nda yıkanıyordum. Tuuybu sularının içerisinde yıkanmış demir tepsilerde pişen ekmeklerin çıtırtılarını dinliyor havada gezinen mis kokusunu soluyordum. Mis değilse nedir! Ekmek mayasının şahane kokusu vardı. Pasaportum yoktu çünkü atalarım, annem babam pasaportu olmaksın yaşamış kimselerdi. Diplomaya da ihtiyacım yoktu, gerçeği söylemek gerekirse Rus hekim Yuriy Davidoviç'in elime teslim ettiği itibarlı bir belgem vardı. Davidoviç, -Bu belge her yerde iyi eğitim almış bir kimse olarak çalışmanı sağlayacaktır.- demişti. Her yerde hemşire olarak çalışabilirsin demişti. Yüksek eğitim almış bir hekimin yalan söylemiş olamayacağını düşünüyordum.

Düşünce. Fırında ateşin sesini dinliyor ateş gibi alev alan düşüncelere dalıyordum. Hekimin bana verdiği beyaz önlüğü giyip beyaz börkümü başıma takmıştım.

Niyetim temizdi benim. İnsanlara karşı art niyet taşıımıyordum. Hayatımı mümkün olsa Mugur-Aksı'nda sürdürmeyi istiyordum, arzum fırında

çalışmaya devam etmekte. Yediden yetmişe insanlara ekmek pişirerek yaşayıp gitmek istiyordum. Beni işten ne diye çıkaracaktılar?

Düşünce. Beraber oynayarak büyüüp boya başa yettiğim dostumla bir defa daha bir araya gelme düşüncesi uynamıştı bende. Benim dostlarım olacaktı hakka hukuka sahip hostug evlatlarından. Dostlarım evli barklı, türlü türlü ilimlere vakıf, kendi başına yaşayan insanlardı. Kimse, onları korkutamazdı. Kimse onları ekmeğinden edemezdi. Sadece Uspun-Dorju benimle buluşabilirdi. Uspun-Dorju, Holuraaş-Ham'ın oğludur. Beni hainin kızı, onu kamın oğlu diye adlandırmış ve ikimizi de okumakta olduğumuz okuldan kapı dışarı etmiştiler. Uspun-Dorju doğuştan akıllı biriydi, komşumuz onu Moğolistan'a göndermişti. Bir dönem orada çobanlık etmiş. Sonunda vatanına dönüp Mögen-Büren'den bir hanımefendiyle evlenmiş. Bir de erkek evlat sahibi olduğu söyleniyordu. Benimle akrandı. Ben onu ağabeyim sayıyordum. Uspun-Dorju okuma yazmayı da öğrenmiş. Basımı başkent Kızıl'da gerçekleşen gazetelerde yazılarıyla yer alıyormuş. Neşredilen yazılarını genellikle başhekim okurken görüyordum. Artık gazete okuduğum da yoktu.

Düşünce. Gurur dolu düşüncem Uspun-Dorju fotoğrafçıydı. Uzağımda olan Mönggün-Tayga'daki tek fotoğrafçıydı. Uspun-Dorju ağabeyin fotoğrafçı oluşuyla gururlanıyordum. Pasaport alacak insanlar Uspun-Dorju ağabeye gidiyor fotoğraf çektiyordu. Uspun-Dorju aklımdaydı. Uspun-Dorju ağabeyle karşılaşmayalı uzun zaman olmuştu. Benim fotoğrafımı çeken kişi oydu. Pasaport alabilmem için adımlı soyadımı yazan da o idi. O zamandan beri görüşmemiştik. Bana demişti ki: -Bölge merkezindeki pasaport masasına gideceksin. Pasaport belgesini oradan alacaksın. Bu çağda insanın kendisine değil, pasaportuna itibar ediliyor.

Pasaport masasına gitmedim. Daha sonra giderim diye düşünmüştüm.

Düşünce. Güven beslediğim insanla bir araya gelmek istiyordum. Uspun-Dorju, Mugur-Aksı'na gelerek benimle buluşsa benim kaldığım çalıştığım yerden, sürdürdüğüm hayattan çok müteessir olurdu. Uspun-Dorju gelip çattığında ona bir ekmek hazır edip ikram ederdim, benim tek varlığım

ekmekti. Fotoğrafçı ağabeyim gelseydi de uzun uzadıya sohbet etseydik. Benim küçük düşüncelerimdi bunlar.

Yer. Sevdığım yer mi? Hatırladığım insanları bir bir saydıran sevgili yer. Mugur-Aksı Hastanesi sevdiğim bir yerdi. Hastaların arasında hemşire olarak çalışırken hayatın giriftlerini, kötülüklerini tüm derinliğiyle kavramıştım. Her insanın bir şeye karşı beslediği büyük korkular vardır elbet, benim korkumsa ölümdendi. Durumu ağırlaşan küçük kız çocuğu ağlıyordu ağlamasını yaşama isteğine yormuşlardı. Doksan yaşına ulaşmış teyze de ebedî uykusuna yatınca gömüldüğü yere bir isim verilmişti, annesinin evinden ayrılmamayı arzuluyordu, ıdıklı güneşin altında soluk alıp vermeye devam etme isteğini Tanrı Dengger'e sunuyordu. İnsanın hayatta olması çok güzel bir şeydir, insan nefsi şu mavi göğün altında dilemeden bulamaz. Hastanede hemşirelik yaparken öğrendiklerim insan ruhuna ve insana karşı iyi niyet beslemek olmuştu. Hastaneyi seviyordum çünkü Rus hekim Yuriy Davıdoviç Kovenskiy Musa, İsa ve Muhammed peygamberlerin hakkında konuşmalar yapıyordu. Peygamber demenin sevgi demek olduğunu öğrendiğim insan hekim öğretmenim olmuştu. O yüzden kamlık inancının bütün dinlerden önce doğduğunu Yuriy Davıdoviç anlatınca, Holuraaş-Ham'la hemşehri olduğuma tüm kalbimle gurur duymuştum. Holuraaş-Ham'ın oğlu Uspun-Dorju'ya bile bunları anlatmış değildim.

Yer. İnsanın uzağında kalan yerler vardır. Yuriy Davıdoviç demişti ki Tuva toprakları kamlık inancının kadim topraklarıdır, bundan ötürü atalarımın kadim ülkesinin Tuva olduğu söylenir. Tuva ülkesi benim sevdiğim bir diyardır.

Sabah. Hava açıktı, rüzgâr vardı ve fakat sakinlik hâkimdi, endişeli geçiyordu. Mugur-Aksı'nda tan atmış farklı bir sabaha erilmişti. Değişmeyen tek şeyse ekmek müşterileriydi. Onlar fırına gelince bana bir merhaba etmiyor sadece ekmek alma derdinde oluyordular. Müşteriler ekmekleri benim pişirdiğimi aklımdan dahi geçirmiyordular, onlar ekmekleri geceden bir başkasının pişirdiğini sanıyorlardı. İnsanlar okuldan, bakkaldan, evden ekmek almaya geliyordu.

Ocakçıydım, o yüzden ekmek pişirme işinin de bir katılımcısıydım. Gerçek şuydu ki ekmekleri pişiren ablalar ateş olmasa ekmek pişiremezdi. O ablalar, kendilerini pek insancıl sanıyordu ondan ötürü son zamanlarda beni aşağı görüyordu. O kadınlar benimle iki lafın belini kırmıyordu. Kimi zaman o iki kadın bir yere gidiyordu, ben o zamanlarda ocak ateşini harlıyor, demir tepsilerdeki ekmekleri sarıya çalana kadar pişiriyordum. Ekmek ustası ablalarım gittikleri yerden çabuk dönüyordu. Döndüklerinde tarafımca pişirilen ekmekleri kendi pişirdiği ekmeklerden sanıyordu. Onların öyle sanmasından memnuniyet duyuyordum. Yoksa demir tepsideki ekmekleri uygun düşen vakitte fırından çıkarmasam yanmaları işten değildi. Ablalar hazırlandığının özellikle ekmek pişirdiğimin ayırdına varamıyordu. Ablalar bazen çalıştığı esnada uyuyakalıyordu. Sabahları masanın üzerinde bir şişe oluyordu, şişenin dış kısmında votka yazılı şişe. Sayın teyzlerim, benim ile iki lafın belini kırmayan ablalarım uykuya dalmışken ekmek pişirmeyi ne çok seviyordum.

Sabahı yemek yemeden dinlenmeden geçirmiştım. Gece bile gücüm kuvvetim yerindeydi, dinçtim. Ocak ile tandır arasında parmak ucunda yürüdüm. Ablalar bir yere gitmişti. Benden fırına göz kulak olmamı istemiştiler. Gerçeği söylemek gerekirse son gecem olacaktı

son gecemde de çalışıp sabahleyin alıp başımı gidecektim bir yerlere. Onların yanında geceyi geçirip ekmek pişirdim. İnsanların soğuk bakışlarından buz tutmuştım, zehirli dilleri takatimi kesmişti.

İnsan bir gecede yorulur muymuş, tükenir miymiş takati? Sabahleyin de uyumamıştım. O gece uykum ziyan olmuştu. Gözlerim kapanıyordu. Ocağın içinde demir tepsiler vardı. O demir tepsilerde ekmekler... Gece ekmekler yanmasına da engel olacak şekilde son anlarda oturarak biraz şekerleme yaptım, Gücüm artık tükenmişti. Bu biraz yanılttı. Ben gecenin ilerleyen saatlerine kadar uzunca bir süre işyerinden ayrılp bir yerlere çıkıp giden ablaların yerine de çalışmıştım, bundandı gücümün tükenmişliği.

İnsanın tükenişi ansızın olur derler. Kontr uruu, hainin kızı, şarkıcı, M Mariya, İyiliksever Mariya isimleri beni üne kavuşturmuştu, bu isimlerden mi ileri geliyordu tükenişim? Kontr uruu, hainin kızı isimleri benim hayatıma

merhum babamın katledilişinin arından katılmıştı, takma isimlerim vardı ve incitici, kalp yaralayan isimlerim. Sahne isimimdi Mariya yarışmaya beni bu isimle çıkarmıştılar. İyiliksever Mariya! insanlar beni bu şekilde isimlendirmişti.

İsim. İsimler. İsimlerle ilgili bir meseleyi yeniden hatırladım. İnsan henüz sağ iken dilediği, kendine yaraştırdığı isim, isimler vardır derler. Erkeğin dilediği isim bir başkadır; kızların, kadınların heveslendiği isim bir başka. Kırmızı yazmalı abla ve beyaz yazmalı abla gündüz saatlerinde dahi adamakıllı uğramıyordu.

Onların görevlerini ben yapmak istiyordum, gündüz saatlerinde aklıma üşüşen düşünceler bolluktan yana nasipsiz oluyordu. Ne zaman ki geceye eriyordum bölmemde yahut çalıştığımda alanda birdenbire bir başıma türlü türlü isimler hakkında düşüncelere dalıyordum.

Kadın. Dünyaya insanlık ağacınının kadın dalından gelmişim. Benim yaradılış sebebim bir erkek ile yuva kurmaktı. Ben bir evlensem saygınlığım ve akrabalarım olacaktı. Benim hayatımda bir güzellik bulmuşluğum yoktu, o andan sonra da bulacak değildim. Ben mütavazı bir adama varıp eş olmayı, annelik sıfatına erişmeyi istiyordum. Oğullar, kızlar doğurmak istiyordum. Mutluluğum olacak oğullara, kızlara sahip olamayışıma ah vah ediyordum. Benim neye ah vah ettiğimi, neye içerlediğimi soran bir kimse de yoktu. Benim çocuk sevme arzumu anlayan da yoktu. Kontr uruu, hainin kızı isimleri varıp bir kişinin hanımı olma yolumu tıkamıştı. Kontr uruu, hainin kızı gibi isimler genç nesille olan bağımı koparmıştı. Bu tip sözleri söylemek nasibim olmamıştı: Evimin direği av getirmiş. İlk oğlum bir köyünde büyüyüp damat olacak. Büyük kızıma da dünürcü kadın gelecek...

İsim. İnsanların isimleri... Eski Tuvalarda bebek doğunca bebeğin dedesi veya ninesi bebeğe bir ad verirmiş çünkü eski topraklara düşen bir işmiş bebelere isim vermek. Bebek üç yaşına gelene dek bir isim verilmemesi geleneği de varmış. Şimdilerdeyse bebekler iki yaşına gelinceye kadar isim

verilmemesi söz konusudur. Eski Tuvalar bebek dünyaya geldiğinde onu bir yaşında kabul ediyormuş. Bunlar, annemden dinlediğim şeylerdi.

Чочак дээрге кавайда чыдырымда адым дижик. Чучак дээрге чучак кедип Çуçак deerge kavayda çıdırımda adım dijik.. Çуçак deerge çуçак kедip Çоçак, benim beşiklik çağımdaki isimdir. Boynu Uzun diye bir adım daha varmış. Öşkü ismi ise benim hayatta kalabilme vesilem olarak bana konan bir isimdi.

İsim. Ben türlü türlü isimlere sahip olmuş bir kimseyim. Nefertiti de bir diğer isimimdi. Bu ismi Yuriy Davıdoviç bana vermişti. Uzun Boyunlu, çekik gözlü fidan boylu, kalın örüklü olmamdan ileri gelerek böylesi bir isme daha sahip olmuşum. Mugur-Aksı Hastanesi'ne yolu düşen insanlar, orada tedavi olan kişiler beni Nefertiti ismiyle adlandırmıştı. Ben eli yüzü güzel bir insandım, işte bundan ötürü Rus hekim beni üç bin dokuz yüz sene öncesinde Mısır ülkesinin muhteşem sultanı olan kadının adı ile beni onurlandırmıştı. Hekim öğretmenimin o güzeller güzeli kadın hakkında neler dediğini hatırlıyorum. O en sevgili, en güzel kadınmış.

Onun çocukları da varmış. Zavallı bense ne bir eşe sahip olmuşum ne çocuk çocuğa karışabilmişim, en güzel olduğum çağlarımda kız kurusu kalmıştım çünkü ben kontr tohumuydum. Kontr uruu her ne kadar güzel olursa olsun onu kendine eş seçecek bir adam Möngün-Tayga bölgesinde mevcut değildi, bu böyleydi.

Kalp. İnsan kalbi, insanların kalbi, benim kalbim. Ben gücü kuvveti yerinde bir insandım. Ellerim güçlüydü. Bacaklarım kuvvet sahibi. Nedendi kalbimin parça parça oluşu? Demir tepsilerdeki ekmekler çabucak pişerken kalbim nasıl yanıp kül olmuyordu. Kalbimi yora yora bir yere oturuyordum.

Kalp. İnsan kalbi. Yirmi beş yaşındaki bir kadının kalbiydi bende atıp duran, neler olduğunu anlıyordum. Halk düşmanının kızı yakıştırması çetin kaderimin bir kısmını oluşturunuyordu, aşamadığım dağları geçemediğim nehirleri. Ayaklarımın üstünde durabilmemi temin edecek bir işim olsun istiyordum, mümkünlerim olsun istiyordum. Artık Mugur-Aksı'ndaki fırında süren iş hayatıma son veriliyordu. Son gecemde ablaların işlerini yapıyordum. Çok uzaklara gitme isteğimin gerçekleşmesine imkân yoktu.

Kalp. Genç kalp. Bir hayat arkadaşı bulmadan, çoluk çocuğa karışmadan yüreğim nasıl oldu da saadeti tatsındı? Kalbim mutmain olmuyordu. Kalbim ateşler içinde yanıp tutuşuyordu. Kalbim ferahlık bulmuyordu.

Sesler. Tuhaf sesler geliyordu. Muhtelif sesler geliyordu kulaklarıma. Kulaklarım kendini şaşırmıştı. Birtakım sesler duyuyordum. Kulaklarımdan yana hiçbir hastalık, hiçbir sakatlık yaşamamıştım. Ara ara kulağıma bir bebeğin ağlama sesleri geliyordu. Ocağın yanında oturuyordum ve evet, doğru duyuyordum. Sesini duyduğum ağlak bebeğin nerede olduğunu bilmiyordum, ne garip olaydı.

Kurşun sesi. Bazen kurşun sesleri duyuyordum. Neden duyduğumu bilmiyordum, olanları garipsiyordum. Kurşun seslerinin bir son bulmasının ardından demir kürek sesleri duymaya başladım. Ne garip şeydi. Gecenin bir aralığında avluya kurtlar inmiş zavallı babam tüfeğini eline almıştı. Silah sesini duyan kurtlar ağıl avlusundan çıkıp uzaklaşmıştı. Sesler duyuyordum. Bir avcı kurşun atıp duruyordu. Babam derdi ki: -Gece irade ister. İradesi olan avcı tek kurşun atar.-

O gece şunları duymaya başladım: On yaşındaki en küçük kızım ağlıyor. Ölümüm geldi. Ölecek ve halkıma mâl olacağım. Beni neye dayanarak kurşunlayacaksınız? Benim bir suçum günahım yok. Öksüz çocuklarımı görüyorsunuz, bu mudur devrimcilik?

Sesler. Kendini duyuran tüfek sesleri. Geceleyin duyduğum askerlerin devam eden silah seslerinden sonra babamın sesini duymaya başladım. Doğru duyuyordum, bu ses babacığının

352

sesiydi. İlk ne dediğini çok da işitememiştim. Sonra babacığının ağzından dökülen sözcükleri tam anlamıyla duyar oldum. “Evim yurdum Haraaçıgay! Evim iklimim Möngün-Tayga Körpe çocuklarımı kutsayan eşim. Karındaşlarım sizin ile kanımız birdir kökümüz bir, dedi. Sonra günahsız babam kurşunlara isabet oldu ve yere yığıldı. Bir sessizlik olmuştu.

Başka hiçbir şey duymadım. Sessizlik çökmüştü her yana. Sonra bir kişi yalnızca şu sözleri söyledi: Düşman kurşunlarla öldü. Canı çıktı!

Gürültü. Tuhaf gürültüler. Tekerlek sesleri sessiz gecede işitilir oldu. Bilmem kimler gece yarısında bir yerlerde koşuşturup duruyordu. Tüfeklerden sıkılan kurşunların yayılan seslerinin ardından ağlayıp zâr eden insanların haykırıışlarından sonra arabaların tekerleklerinin sesleri yayıldı. Hatırlıyorum, çukura atılan halk düşmanlarının üstüne toprak atılıyordu. İşlerini nasıl da biliyordular kurşunlanan halk düşmanlarının mezarı ebediyen kaybolsun diye gömüldükleri alanı düzlüyordular.

Gürültü, ah o korkunç sesler. Geceleyin patlayan silahların korkunç sesleri. Bilmem ne diyeydi kulaklarımda geceleyin o seslerin yankılanması, nedeni neydi, o işittiklerimin anlayabilmiş değildim. Sonraki anlarda uykum da gelmemişti. Niçindi işittiğim o tuhaf şeyler. O gürültülere, seslere kulak kesilmişken kapıya doğru bakıp duruyordum. Ateş yanıyordu ve yapayalnız oturuyordum.

Gök. Mavi gök. Parlak mavi gök. Seher vakti parlak mavi göğün gölgesindeki Ak-Baştığ gözlerime ne mağrur görünüyordu ne görkemli ve ne şahane.

Uzaktan bir ses geldi, motor sesiydi. Bir uçak Ak-Baştığ'ın üstünden alçalarak. Muger-Aksı Havalimanı'nın olduğu yere yöneldi.

Gök. Mavi göğün berraklığını seyrederken zavallı annemin ağlarkenki sesini anımsadım. O pürüzsüzlük, sıcaklık, sükunet dolu güneş bizim evimizin yanında silahlar yığan adam anneme saldırınca annemin sesini kesmişti. Silahlı adamlar babamı ata bindirip alıp götürüyor iken zavallı annem onların ardınca koşarak peşlemişti onları.

Gök. Beyazlı mavili gökyüzünde Ak-Baştığ'ın kayalarındaki yaban tekelerini, dağ keçilerini seyrediyordum.

Doğruyu söylemek gerekirse hiçbir yere gidemezdim. Ne nehirleri aşabilirdim ne de dağları. Ben nereye gidecektim.

Ak saçlar. Bir sabah vakti çay demlemek için su almak adına su variline bakıverince korkuyla doldum. Bilmem nedendi başımdaki beyaz yazmam başımdan soyunmuştu. Bir kez yokladım başımı. Başımda değildi yazmam. Çaydanlığı suyla doldurdum ve şöyle bir dolandım. Varildeki su çalkalanmıyordu. Ben her sabah o durgun suda suretime bakıyordum. O temiz sakın suya bakıyordum.

Ak saçlar. Gözlerime inanamıyordum. O sabah başımda beyaz yazmam yok iken varildeki suya düşen yansıma bakınca saçlarımın ağardığını fark etmiştim. Şaşkınlık içindeydim. Bağırıp çağırarak oldum fakat sesim çıkmıyordu. Saçlarımı birine gösterip gördüğümde emin olmak istedim fakat yanımda bir kişi olsun yoktu.

Biri kırmızı biri beyaz yazma takan ablalar dünürücü gitmiştiler. Saçımdaki akları ilk gördüğümde biraz düşünmüştüm. Zavallı annem atlanıp bir başka âleme göç ettiğinde saçlarının kara olduğu geldi aklıma. Ben nasıl olurdu da yirmi beşinci yaşımı yaşarken saçlarını ağartmış bir insana dönüşürdüm! Kendi kendime yönelttiğim o soruya bir cevap bulamamıştım. Sağlığımı yitirmiş değildim. Saçlarımı da boyatmamıştım. O zamanlar Möngün-Tayga düzlüğünde saç boyatmak denen bir fiil icat olunmamıştı.

Ak saçlar. Yaşamak mıydı benim yaşamam, saçlarım çektiğim çilelerle ağarmıştı. Bu olanlar gerçek olabilir miydi, gerçek miydi yirmi beş yaşında saçlarımı ağarttığım? Ak saçlı bir kıızı kim eş diye alsındı, ağlamak istiyordum fakat o esnada gözyaşlarım akmak bilmiyordu. Yoksa bir rüya mıydı bütün bunlar? Olamazdı çünkü uyku uyumuyordum kaç zamandır o yüzden saçlarımda gördüğüm aklar su götürmez gerçektir. Mugur-Aksı'nda ak saçlı bir genç kızın olduğu görülmüş şey miydi?

Ak saçlar. Ağarmış bir baş gezdirendir artık konuşan. Ne garip bir haldi. Ekmek ustası ablalar henüz gelmemişti. Onların işlerini de ben yapıyordum. Ellerimle pişirdiğim ekmeklerden alışverişe gelen insanlara tek tek verdim. Kendi bölmeme gidip bakındım görünen eden yoktu. Türlü türlü düşünceleri evirip çeviriyordum kafamda. Ben bulaşıcı bir hastalık kapsam saçlarım ağarmaz, bütünüyle dökülürdü, cascavlak kalırdım. Ben eğer kırk dokuz

yaşında bir kimse olsam ancak saçlarım ağarırdı. Varildeki suya düşen yansımama tek bakışım la saçlarım ağarmıştı. Kargı nehrinin sol kıyısından bir kadın sesi yayıldı. Hatırlıyorum, o insan yanımdaymışçasınaydı, o esnada yok oldu. O hırıltı barındıran ses çok net şekilde gelmişti kulağıma:

‘‘Korkma kızım, benim de saçlarım aktır işte bu yüzden bu bölgenin ahalisi bana Ak-Baştıg ismini verdi. Şu anda burada bir büyük değişim yaşanıyor. Deniz buraları yuttu. Burada yaşayan insanlar, tüm mahlukat benim tepeme sığınıp hayata tutundular. Bu diyarın bitkileri, kuşları, insanları beni iyi niyetli dalyan olarak anıp o zamandan beri benim için Ak-Baştıg ismini kullanıyor kızım. Sen artık benim bir eşim benzerimsin, kızım. Ne var ki senin başındaki ak saçlar yaşadıklarının eseridir. Ak saçlarını hiçbir suretle yolma kızım. Senin başındaki ak saçlar bir ölümü aştığının delilidir kızım. Sen ne bitkilere ne insanlara ne de başka mahlûkata bir fenalık ettin.

Ak-Baştıg. Mugur-Aksı’nı gözleriyle yoklayan, izleyen Ak-Baştıg’ı yeniden hatırlamıştım. O yüksek yerin gerçek sahibi ne idiğı olduğunu bilmediğim bir erkek ya da dişi varlıktı; o varlık hakkında bir bilgiye sahip değildim, kocamışlardan da o varlıkla ilgili bir söz olsun işitmemiş, dinlemediğim. O hırıltılı ses yeniden işitilir olmuştu: Acele etme kızım. Senin anneni babanı da tanıyorum. Üvey baban üvey annen de aynı şekilde malumumdur. Seni de bizzat tanıyorum. Dur, acele etme kızım sakın ol. Benim söylediklerime kulak ver. İyisi mi şimdiden geri babanın başına gelenleri araştırma çünkü onun vaktine henüz var. Her işin bir vakti vardır. Onun vakti karların eridiğı, kardelenlerin açtığı ve buz tutmuş nehrin buzlarının çözüldüğü vakittir. Kış uykusuna yatmış köstebeklerin kış uykusundan uyandığı vakittir o işin vakti. Vakti gelince gebe olan inekler buzağılarını doğuracaktır. O vakit gelince sıcak iklimlere göç etmiş turnalar yeniden Kargı nehrinin üstüne uçup gelecektir. Acele etme kızım. Senin o kapkara saçlarının ağarması babanı hatırlamandan ileri geliyor. Ben burada Ak-Baştıg olarak çakılı dursam da benim ruhum Tuva ülkesininin dört bir yanını gezip dolaşmaktadır. Geçen güzün başkent Kızıl yakınlarında bulunan Agar Elezi’nde ydim. Masum babanın nâşı bir mezarın içinde yatıyor. Ruhu

Möngün-Tayga taşınmış. Babanı suçlayan kişi kafası oldukça işlek, akıllı birisi. O yönetici adam bütün belgeleri yaktırıp imha etmemiş olsa baban çok geçmeden aklanacaktı. Bundan ötürü babanı halk düşmanı olmakla iftiralayan, lekeleyen, bu işin suçlusu yüksek bir mevkiyi işgal eden liderdir. Acele etme kızım, Tuva topraklarında senin gibi gençler var, onlar da sözde kontr çocuklarıdır halk düşmanı evlatlarıdır. Ben de ak başlıyım sen de. Katı kötülüklerle kesişti yolun dağların da insanların da başı erkenden ağırırverir kızım.”

Ayak. Ayaklar. Çocukluğumdan itibaren kaç diyar gezip dolaşmış ayaklarım. Dört mevsim boyu ırak beldelere sarp bölgelere, kötülüklerle fenalıklarla dolu yerlere giden, bir yerde durulmak nedir bilmemiş ayaklarım. Gerçekleri konuşmak gerekir, zavallı babamı silahlı adamlar sürüyüp götürdükten sonra yazgım çoklukla yürümek olmuştu. Beni her çalıştığım işten bir yıl çalışmadan kapı dışarı ediyordular, kapı dışarı edilişimin ardından bir iş daha bulmak isteğiyle beni yürümeye itiyordu kaderim. Gelecekte insanlar benim bu anlattıklarımın çok da inanacak değiller.

Ayaklarım, baba ocağım olan Mönggün-Tayga bölgesinde yürüye yürüye yıpranan ayaklarım. Mugur-Aksı'na ulaşabilmek adına yaya olarak yola düşmüştüm. Bu yürüyüş güçlü ayaklarımın bir ihsanıydı bana. Tuhaf iş doğrusu. Sadece Mugur-Aksı'nda her türden insan vardı. İnsanların kahir ekseriyeti atlı yaşayan kimselerdendi. Arabası olanlar da vardı. Bölge dargası bir arabaya sahipti.

Uçan gemi, yani, uçak. Kızıl şehriden Mugur-Aksı'na ulaşmak üzere bir uçak uçuşta idi, olağanüstü bir gölün üzerindeydi. Ben şu uçak denen taşıta bir yol olsun binmiş değildim. Hakikat şudur ki ben tabana kuvvet gezenlerdendim. Düztaban olmuşum, ayak sinirlerim gayet güçlüydü. Bacaklarım da öyleydi. Kadim Tuvalar ayak ile dostunun bir miktar belli edermiş. Ayakları üstünde olmak insan olmanın alamet-i farikasıdır. Baldırları kuvvetsiz olmak yaşayamamak demektir. Baldırları kuvvetli olmak demek kendi başının çaresine bakabilmek demektir. Baldırları güçlü olan kimseler hastalanırsa çabuk toparlanır.

Bacakları tutmayanların bacak sinirlerinde güçsüzlük hâsıl olmuştur. Bacaklarını kasanlar boş demektir. İki ayağı, iki eli, iki gözü yerinde olan insanlar hiçbir meseleye yanıp kül olmaz, hiçbir meseleye takılı kalmaz ve her bir yere kendi yolundan gider, bir başkasının atının ardına sürmez atını. Gerçekleri söylüyorum, ben bu ifade ettiklerimi öz babamdan ve üvey babamdan dinlemişim. Benim bu kısa anlatımında ecdadımın dünya görüşünün mevcut bulunduğunu düşünüyorum. Çılan-Karak'ı gördüğüm günden başlamak üzere bende dargalara karşı müthiş bir korku oluşmuştu. Çılan-Karak'ın gözleri çekikten de çekikti, onu gördüğüm sırada bir kontr uruu olan beni, gittiğim yeri hemen izlemeye koyulmuş. Benim dudaklarımdan dökülen sözcükleri hemen dinlemeye koyulmuş. Benim yarışmada söylediğim yasaklı türküleri dinlemiş. eserlere tanıklık etmiş. Sonrasında oytulaaş şarkılarını söyleyenin kontr uruunun ta kendisi olduğunu Muger-Aksı'na eksiksiz şekilde yaymış. O belalı yarışmaya ne diye katılmışım ki sanki!

Ayak. Ayaklarım... Çalıştığım yere geri dönme vakti gelip çatmıştı. Ocaktan sorumluydum ekmekleri de ben pişiriyordum bu yüzdendi zamanın nasıl gelip geçtiğini anlayamayışım. Genellikle ayakta çalışmak durumunda kalıyordum. Bazan yazması beyaz olan abla ve yazması kırmızı olan abla bir yerlere gidiyordu, onlar gittiğinde uyumaya bile vaktim olmuyor idi. Tan vaktine değin ekmek pişirip duruyordum. Ocağa kapkara kömürleri aktarıyordum. O şef vahşileşip beni kolumdan tutup kapı dışarı edecekti. İşten çıkarılacak olursam yaya halde bir yerlere gidecektim.

Ayak. Ayaklarım. Zavallı ayaklarım.

Kırk İkinci Bölüm

Fırtına

Havada fırtına vardı, güneş görünmüyordu, fırtına kopmuştu. Möngün-Tayga'nın fırtınası. Masalcı babam fırtınanın geleceğini anlayıp besi hayvanlarını ağılına sokardı. Benim ağıla sokacak hayvanım yoktu. Bir tek köpeğim vardı, o da sıcak yerinde yatmış beni gözetliyordu. Gürültüler duyuluyordu. Havadaki fırtına öfkeli bir ayı gibi karşısına çıkan her şeyi

amansız şekilde dağıtıyordu. Bu fırtına da nereden çıkmıştı böyle. Fırtınanın öfkesinin sebebi kim bilir neydi. Fırtınanın gezip dolaşması benim seyyah olup oba oba dolaşmamın aynıydı.

Kapıyı aç! diye bağırdılar.

Seslerinden tanıyıp kapıyı araladım. Beyaz yazmalı abla ile kızıl yazmalı içeri daldılar. Buz tutan kapıyı kapadım.

Ablaların yüzleri kapkara kesilmişti yalnız gözleri canlıydı. Vahşi fırtına kömür parçalarını ablalara ve bana fırlatıyordu. Onlar yüzlerindeki toprak lekelerinden habersizdi. İçerisi soğumuştı ve şiddetli fırtına ablaları ölmüşten beter etmişti. Korkan ablalar üzerine bir şey giyecek vakit bile bulamamıştı. Bir höömei andıran sesler çıkaran ocağın ağızına yaklaşıp sığağa sığındılar. Fırtınanın sesi büyümlü bir ezgiyi icra ediyor gibiydi.

Beyaz yazmalı abla ‘‘Pencere’’ diyebildi. Kızıl yazmalı abla ‘‘Fırtına’’ diye homurdandı. Beyaz yazmalı abla ‘‘Pencerenin camı kırıldı.’’ dedi. Kızıl yazmalı abla ‘‘Yanıma bir taş düştü.’’ diye konuşmayı sürdürürken beyaz yazmalı abla sustu.

Fırtına. Fırtına. Fırtına. Fırtına benim öcümü alıyordu. Fırtına, benden kaçıp duran ya da beni ötekileştiren ukala şeylerin benden uzaklaşmasına müsaade etmiyordu. Fırtına, kontr kızı diyerek benden uzak duran ablaları mekânıma sokmuştu. Saygıdeğer ablalar benden neden kaçıyordunuz? Kendinizi benden ne diye üstün görüyordunuz? Size ne tür bir kötülüğüm dokunmuştu ki? Kalbiniz karalığı yüzünden Möngün-Tayga’nın fırtınası pencerenin camını kırdı. Ne diye böyle bir uğursuzluk oldu. Erken kalkan dostunun başına kakmaz derler. Ben nihayetinde bahtı kara öksüz bir kızım. Sizin kızınız yok mu? Sadece bugününü düşünen kirlenir, bu yüzden yüzünüz gözünüz çamur içinde kalmış. Fırtına kopunca babamın öğüdünü hatırlamıştım: ‘‘Ateş söndürölmez kızım.’’.

Babacığım! Babacığım, sen şimdi benim sesimi duymuyorsun. Ben ateş söndürmeden yaşıyorum. yaşıyıp gidiyorum. Yaktığım ateş daima yanıyor. Yaktığım ateş halka her gün aynı güzelliğı, iyiliğı sunuyor. Mugur-Aksı’nı biliyorsun. Buranın insanları bu leziz ekmekleri yiyorlar. Fırının büyük

ocağını ben çalıştırıyorum. Bunu iki kolumun gücüyle başarıyorum. Gündüz demeden gece demeden bir başıma bu ocağı çalıştırıyorum. Kimse bana yardım etmiyor. Şu anda da kendi gücümle ocağı çalıştırıyorum. Babacığım kendi gücümle yapıyorum. işleri savuşturuyorum babacığım. Ekmek ustası ablalar donmuş vaziyette ateşimin başına geldiler. Onlara iyilik yaptım. Ateşi söndürmeden yaşıyorum babacığım.

Ablalara iki bardak çay doldurup ‘‘Çay için.’’ deyip ikram ettim. Ablalara -Çay için.- diyerek iki bardak çay doldurup ikramda bulundum. Çayım siyah çaydı ama çok lezzetliydi. Ablalar sıcak çaydan içince sesleri yerine geldi. Beyaz yazmalı abla ‘‘İçim ısındı.’’ dedi. Kızıl yazmalı abla ‘‘Bağrım buz tutmuştu, şimdi ısındı.’’ dedi. ‘‘İçin ablalarım’’ dedim. Afettede ablalar bir demlik çayı içip bitirdiler.

‘‘Doyduğunu unutursun, donduğunu unutmazsın.’’

Ablalar benim yanımda sıcak çay içtiğini, bu mağara ısındığını kapıdan çıkınca unutacak ancak fırtınada donduğunu unutmayacaktı. Onlar ocağı görünce beni hatırlamayacaktı. O ablalar ne zaman fırtınanın sesini duysalar dondukları zamanı

Hatırlayacaktı. Bu, atalarımın yüzyıllar önce dile getirdiği yargıydı. Onlar, fırtınadan sonra da o ana kadar olduğu gibi yine benimle bir araya gelmeyecek beni görmezden gelecekti çünkü bir kontr kızımdan büsbütün öğreniyordu.

Beyaz yazmalı abla ‘‘Mağazaya gittin mi?’’ diye sordu. Hayır, dedim. Beyaz yazmalı abla ‘‘Dün satın aldım. Yeni ürünler gelmiş. Kahverengi bir elbise, bot ve altın küpe aldım’’ dedi.

Kızıl yazmalı abla ‘‘Kulübe gittin mi? diye sordu. Yok, dedim.

360

Kızıl yazmalı abla ‘‘Nasıl böyle yaparsın! Kulüp müdürüne seninle ilgili konuştum. Bizim halk oraya oynar-bajıng der. Kulübe bir temizlikçi gerekmiş. Kulüpte bir müzik korosu var. Müzik yapmak isteyenler gelsin

diyorlar. Müzik sistemi varmış ama kullanmayı bilen yokmuş. İgil, bızaançı, şimbi çalan, höömey söyleyen, ıslık çalan, gırtlak şarkısı söyleyen, masalcılık yapan kişilere ihtiyaç varmış. Kamlara öykünüp kamlık yapabilenlere de ihtiyaç var. Ay amaaan! Kamları ordu tutuklayacaktır elbette!” diye anlattı.

Benim kontr kızı olduğum, düşmanın çocuğu olduğum anlaşılmıştı. Bir aklıkıt kulüp müdürüne nasıl çalışsındı! Dahası kulüp müdür okuryazar ve her türlü müzik aletini çalabilen biriydi. Müdürün düşmanın kızını çalıştırmayacağı için beni çağırmayacağını düşünüyordum.

Ben mi? Fırında çalışmak taraftarıydım. Ocakçılığa devam etmek istiyordum. Tek yerde çalışmak istiyordum. Oba oba gezmiştim. Ciğerimden rahatsızlanmışım. Dizlerim tutmaz olmuştu. İki bileğim de güçlüydü. Beni insandan saysalar kulüpte de çalışırdım. Temizlikçilik de yapardım türkü de söylerdim. Masal da anlatırdım. İgil çalmada herkesle yarışa da girerdim. Kam abasını giyer elime davulu ve tokmağı alır kamlık yapardım. Çobanlık yapan kamlara öykünüp kamlık yaptığımda ele avuca sığmayan keçiler bile uysallaşırdı. Doğrusunu söylemek gerekirse yalnızca lama dansı yapamazdım çünkü ayaklarım sıkıntılıydı.

Beyaz yazmalı abla bana “Uçağa bindin mi?” diye sordu. Binmediğimi söyledim. Anlatmaya başladı: Eğlencelidir. Çocukluğum boyunca yaya da oldum; enenmiş keçi yavrusu, düve, boğa, at, deve hayvanlarına da bindim. Kızak, kağnı veya kayığa hiç binmemiştim. Uçağa da binmemiştim. Uçağa ilk kez binişim çok komik olmuştu. Her şeyi eksiksiz anlatamıyorum. Mugur-Aksı’ndan uçup Kızıl’a inmiştik. Önce uçağa binmekten korkuyordum, uçuş bitince de inmekten korkmuştum. Oturmuş kalmıştım. Beni biraz bekleyip sonra indirdiler.

Hastanede tedavi gören teyzemin durumunu öğrenip yine uçakla Kızıl’dan geri dönüyordum. Mugur-Aksı görünmüştü. Tanrı bağışlasın. Hiç bu kadar korkmamıştım. Uçaktayken kapkara bulutlar altımızda yatıyordu. Uçuşta olan uçak bir bön buzağı gibi yükseklerde dönüp dolaşıyordu. Sarp kayallıklar boyunca uçarak ilerlerken yaban keçiler seçilir oldu. Uçak birden

inişe geçince midem ağzıma geldi. Demir saksığının yere çakılacağını sanınca ödüm patlayacaktı. Annemi, en küçük kızımı hatırladım. Uçak hasta düşmüş gibi havada titriyordu. Kusasım geliyordu, nefesim daralmıştı. Gözlerimi yummuş, dişlerimi sıkılmışım. Ak-Baştığ'ın üstünde dönüp duruyorduk. Sanki uçağın gövdesi dağa çakılacaktı. Haddinden fazla korkmuştum. Demir saksığan yarılıverse içindeki kişiler kim bilir nasıl düşerdi. Olacakları görmektense görmemeyi yeğleyip gözlerimi yeniden yumdum. Uçak, Ak-Baştığ'ın üstünden dolanıp ovaya inmişti. Yeryüzüne inmiştik. Uçaktan dışarı ilk çıkan oldum.

Kızıl yazmalı ‘‘Gemi gördün mü?’’ diye sordu. Hayır, dedim. Anlatmaya başladı: Bir türlü uyuyamıyordum. Hemçik nehrini geçecek olan kayığa bindim. Kayığın malzemesi kavak ağacındandı. Bir kayığa nasıl binileceğini kayıktan nasıl inileceğini beyim izah etmişti. Kayığı görünce neyi nasıl yapacağımı unuttum. Kayık benden üç kat fazla uzunluktaydı. Kayığa oturdum. Kayık gibi rahvan giden bir at yokmuş, kayığın ilerleyişi pek yumuşakmış. Kayığın iki yanı sudan iki parmak yükseklikteydi. Kayık ters yüz olsa suya düşüp ölecektik. Kayıkçı kayığın göğsünden taşlığa atlayıp karaya çıktı. Ben oturuyordum. Eşim beni kolumdan kıyıya çıkardı. Kayık dalgalarla sallanıyordu. Hemçik nehrinin coşkun sığılıkları kayığa çarptıkça kayık sallanıyordu. Kayık olmasa Alaş suyuna nasıl ulaşabilirdim!’’. Konuşması bitince derin bir nefes aldı.

Alaş suyu olmasa delirecektim. Bu suyu soğuk kaynağa girince uyuyamama sorunum kökten yok oldu. Bizi Hemçik'ten geçiren kayıkçı ağabey hayatta mı acaba?

Evli barklı, eş dost sahibi olan insanların anlattıklarını dinlemek üzücüydü. Beyaz yazmalı abla sakince ‘‘İgil çalsana.’’ dedi. Yanıt vermedim. Beyaz yazmalı abla ‘‘Çalsana.’’ dedi. Ayağa kalktım. Fırtına vardı.

İgilimi elime alıp çalmayı tasarlıyordum. Mutlu hayatı olan insanlara neşeli türküler mi çalınmalıydı? O esnada çok keyifli değildiler, bu yüzden kendi koşmamı kadim bir türkünün bestesiyle çalıp söyledim.

Kopan fırtına eserek

Dağlara taşlara çarpar

Ezilen kız ağlaya ağlaya

Bir başına yaşlanır

Kar yığını yerde yatar

Top top eriyip gider

Zavallı kız gezgin yaşar

Yok olup tükenir

Az önce şen şakrak oturan kadınlar benim çalıp söylediğim eseri dinlerken ağlamaya başlamıştı. Korkmuştum, igilimi göz önünden kaldırdım. Ezir yatağından kalkıp havlaya havlaya çevreyi boydan boya koşturdu. Üşüyünce sıcak yerine döndü. Ablalara bir ayna hediye ettim çünkü bir şey söylemelerinden korkmuştum. Beyaz yazmalı abla ‘‘Harika!’’ diye bağırdı.

Dokunaklı, diyen kızıl yazmalı abla heyecanlanmıştı.

Ben sessizce oturuyordum.

Ablalar ‘‘Bu yasak.’’ deyip telaşla çıktılar, ben yalnız kaldım.

Kışın sert soğuşunda tan atasıya kadar ocağın ateşini besliyor kömür taşıya taşıya sabahalıyordum, sabahleyin yüz gözüm is içinde oluyordu. Ablalar benim toza ise batmış halimde olmayı hayal bile etmezdi.

Her sabah tasla su dökünerek yıkanıyordum. Benim bu çileli halimi sadece amir bilmiyordu. Ocağın olduğu yer faydalı yerdı. Yediğim içtiğim, yatıp kalktığım, çalıştığım ve yaşadığım yer buraydı. Kimseden yardım

dilemiyordum, kazandığım maaşla yiyecek içeceğimi temin ediyor artanı bir kesede biriktirdiğimi beraber çalıştığım ablalar bile biliyordu.

Zavallı babam lanetli halk düşmanı ismini almıştı. Peki ben? Düşmanın kızı olarak kömür yanan ocağın bile nefret ettiği bir şey olmuştum. Şimdi beni ocakçılık işinden de atmakla tehdit ediyordular.

Dışarı çıktım. Kuvvetli fırtında etraftaki pislikleri süpürüp atmıştı. Fırtına temizlikçilik yapmıştı. Mugur-Aksı'nın sokaklarında ve ağullarındaki tüm pislikleri temizlemişti. temizlikle terbiye ediyordu. Buz tabakasının altındaki kömürlerim ve köpeğimin buz üstündeki yatağı yerli yerindeydi. Ezir sıcak yuvasından dışarı çıkıp etrafımda genişçe koşturup başımı ona çevirtti. Bir şeyler yemek istediğini anladığım köpeğime acımıştım.

Köpeğime “Akıllı köpeğim, sen fırtınanın geleceğini önceden anladın. Sen olmasan kömürleri açıkta bırakayazdım. Sen varken ben korkmam. Kömürüm oldukça ocağın ateşi sönmez. Ocakçılık işim oldukça karnım doyar. Al, ye köpeğim!” deyip yemek artıklarını tabağına doldurup Ezir’e verdim. Ezir yatar halde yemeğini yemeye koyuluverdi.

O şiddetli fırtına fırının sundurmasını söküp alarak sokağın bir tarafına sürüklemiş, ekmek ustası ablaların çalıştığı yerdeki iki pencerenin camını savurduğu taşlarla kırmış. İnce düşününce ilkbahar fırtınası benden kaçan ablaları cezalandırmak için çalıştıkları alanın camlarını kırmıştı.

Dünyanın en sert fırtınası bile bana acıyıp beni hakir gören insanların kaba karakterlerini yok etmek için olay çıkarmıştı.

Şimdi beni kovmalarına kaç gün kalmıştı? Altı gündüz altı gecem vardı. Kendi kendime sorduğum soru ve verdiğim cevap bunlardı.

Hekim öğretmenim iyi düşünürsen iyi olursun diye öğütlemişti. İnsanların hakları eşittir. Kontr kızı olmuştum ama haklarım yine haklarımdı. O zamanlar beni kısıtlayan yöneticiler vardı. Beni yok yere işten atıyor, insan içine karışmama engel oluyor, eğlencelere kutlamalara katılmama müsaade etmiyordular. Acaba iyi çalışırsam amirin gözüne girebilir miydim?

Beni bir nişanla mükâfatlandırır mıydı? Kontr kızı olduğumdan beri zorlu işlerde çalışıyordum. Yarışmada hak ettiğim ödülü alamamıştım, gazetelerde

benim için övgü yazıları yazılmamış, bir nişanla ödüllendirilmemiştim. Her işin kıymeti aynıdır derler. İyi bir ocakçı olarak çalışıyordum. Rüzgâr, fırtına bile bana merhamet gösterip kömürlerimi yerinden oynatmıyor, diğer evlerin yanındaki kömür yığınlarını dağıtıyordu. Dünyanın rüzgârları, kaba bir adam olan amirim Herteş-Hertek bana acıyordu.

Mükâfat mı? Düşmanın kızına kim ödül versindi. Hiç olmazsa beni işimden çıkarmasalar ödülüm bu olurdu. beni işten atmaması benim mükâfatım olurdu herhalde. İyi çalışırsam beni tanrım bağışlar, halkım evladı sayar, Mönggün-Tayga'm zenginleştirirdi. İyi çalışırsam amirim beni kati suretle işten çıkarmazdı. O kara güne altı gün kalmıştı. Ekmekleri pişiren ateşi sürekli yanar tutuyordum. Ya da altı günüm mü kalmıştı acaba?

Tan atmıştı. Gerneşip armaklarımı çıtlattım. Kötü olaya kadar beş günüm beş gecem kalmıştı. Kafam karışıyordu. Külleri boşaltıp etrafı temizleyip köpeğime yal verdim. Köpeğim bana geldi ve önüme yattı.

Beni kavgacı yumruklardan kömür hırsızlarından koruyan bekçimdi. Geleneğe uygun olarak bir top kömürü ocağa katıp sabah suyum içtim.

Mağazaya gittiğimde ekmeğe zaafı olan insanlar sıra oluşturmuştu. Erkekler birbirini itikliyor, kadınlar ağız dalaşı ediyordu. Herkesin ağzında aynı laf vardı, ekmek de ekmek. Bu insanlardan şu sözleri duyuyordum Ekmek ustası kadınları kurula övün. O boş iş... İpekle mükâfatlandırın... İpeği nereden bulacaksın... Ödüllendirilecekse ocakçı ödüllendirilsin. Onu ödüllendirseler güneş batıdan doğar. Kulaklarım ateş gibi olmuştu Takatim kesilmişti. Ekmek, şeker, çay şekeri alıp mağazadan hemen çıktım.

Sıcak ortamda gün boyu uzanıp boş vakit geçirdim. Hastanede çalışırken başımı kaşımaya fırsat bulamıyordum. Ocakçılık yapıyorken de komşu evlere gitme şansına sahip değildim. İşim yüzünden böyleydi. Kim benim yanıma gelecekti ki? Kim gelip beni bulacaktı ki? Kendi kendime sorular yöneltiyordum. Başka...

Görsündü bakalım, ben yürürken rüzgârın bir eşiydim. Mugur-Aksı'nın hanelerini özenle gezesim vardı. Biriyle tanışmak, istiyordum. Bana saygı

gösteren bir aileye tevafuk edince onların arasına karışıp onlardan bir parça olacaktım. Beni güzel bulan, beğenen bir delikanlıyla yolum kesişince ona çayını, aşını hazırlayan giysilerini diken hizmette kusur etmeyen bir eş olacaktım. Hayallerim gerçekleşirdi yahut gerçekleşmezdi bunu bilemezdim ama iç dünyamdaki düşünceler bunlardı. Hekim öğretmenim iyi şeyler düşünmemi zihnimi güzelliklerle doldurmamı söylediği için dediğini yapıyordum.

Yürürken yol ağzında hayvanlarıyla ilgilenen ufak çocuklara rastladım. Elllerine şekerlemeler tutuşturdum. Bu yaptığım onları şaşırtmıştı. Onlara bir soru sordum, çocuklar kendi kendilerine gülüştüler. Beş yaşlarındaki bir kız kendisi gibi kız olan kardeşini kucığına almıştı. Altı yaşlarındaki erkek çocuğu ise üç yaşlarındaki kardeşini yüklenmişti. Bu sahneyi görünce çevremdeki seslere sağır kesilip kardeşlerimi anımsamıştım.

366

Karlar artık parça parça erimeye başlamışken köstebekler yuvasından dışarı çıkar. Kardelenler açtığıdaysa çocuklar evlerden dışarı oynamaya çıkar. İlkbahar, korkunç borandan sonra teşrif etmişti. İnsanın sokaklara çıkması, gezip yürüyesi geliyordu. Yere basınca toprağın henüz yumuşak olduğu anlaşılıyordu. Karlar güneşin altında Evlerin bacalarından çıkan dumanlar gökyüzüne ağıyordu. Çevreye göz attığımda görüyordum ki fırının çıkardığı dumanlar aynı şekilde düz ve yoğun idi.

Ayaz, bulutlu, bulutsuz, sıcak, soğuk türlü türlü günler yaşanmıştı. İnsanın aklında kalan tek gün oluyordu. Bende saklı kalan günse boranın koptuğu gün olmuştur. İşte, hâlâ aklımdadır, baki Möngün-Tayga'nın fırtınası beni gözüpek ve akıllı bir insana dönüştürmüştü. Fırında saklanmaya gönlüm yoktu. İnsanlardan gizlenen ben, artık o şedit fırtınanın ardından insanların gözlerine görünmeyi arzular olmuştum. Boran beni çalıştığım, yattığım, yaşadığım alandan dışarı çıkaran olmuştur. Möngün-Tayga'nın fırtınası Yılan yılının sıcak yazına gel gel etmişti. Yılan yılının miladî takvimdeki karşılığı olan yıl 1953'tür. Ben Ulu yıl doğumluyum, Yılan yılında 26 yaşına

olacaktım. Ulu yılda dünyaya gözlerini açan birisine Yılan yılında bir güzel, yararlı şey isabet eder ya da bir belalı şey.

Kırk Üçüncü Bölüm

Sağır Teyze

İlkbahar. Buluşmanın yazı. Sokakta yürürken kanbur, elinde akağaçtan yapılma ilkel bir işitme cihazını olan yaşlı bir kadına rastladım. Eskileri geleneklerini hatırlayarak önce ben selam verdim. Bana biraz bakıp başını öne eğdi. Başımdaki erkek börkünü, pamuklu yeleğimi, çizmemi görünce bana yaklaştı Sen kimin kızıydın? – dedi.

Ben Sürüş-Hertek'in kızıyım, dedim.

---Ne dedin sen, dedi.

---Sürüş-Hertek'in, dedim.

---Düzgün söyle, dedi.

---Sürüş-Hertek'in kızıyım dedim.

---Beni aldatma kızım. Ben Ulu yıl doğumlu dul bir kadıyım. Modern takvime göre karşılığını söyleyecek olursam tevellütüm 1904'tür. Unutmuşum. Evet, şimdi hatırladım. Şimdi güzelce konuşalım. Ben daha gencecikken soğukta kalınca kulağım kulağımda hasar oluştu. Kulağım her geçen yıl daha az duyar oldu. Artık dinleyeyim bakalım. Anlat kızım. Babamın adı neydi?" dedi ve akağaç kabuğundan yapılma işitme cihazını sol kulağına dayadı.

Şaşırmıştım. Koyun kaytarırken kasıp kavuran soğuk rüzgârda kulağı hasar alınca sağırlaşan kadından şüpheleniyordum. Ucu pipo ağızlığı gibi ince olan işitme cihazını kulak deliğinde tutuyordu. Cihazın sapı iki karıştan büyüktü. Ses alan ucu oyuk tabanıyla aynıydı.

---Sürüş-Hertek'in kızıyım ben.

---Annenin adı neydi kızım senin, dedi.

---Hoyug-Hertek, dedim.

---Kendi adın nedir kızım, dedi.

---Öşkü-Hertek'tir, dedim.

Oyalanmadan işimin başına dönmek istiyordum.

---Avcı Sürüj ile mahir Hoyug' un kızının evlatlık verildiğini işitmiştim. Zavallılar hayata veda etmişler. Binek at ölünce tütün içemedim. Onlar Mögen-Büren'in Biçe-Mönggün-Tayga'sındandı. Ben de Kargı nehrinin Mönggün-Tayga'da yaşayıp yaşlandım. Senin anne babanla akranı. Sen benimle bağıni koparmak. Senin yazgın benim yazgımın aynı. Benden çekinme.

Beni dikkatle süzdü. Pipo kabını unutmuştu. Ona sigara ikram ettim, dudaklarına yerleştirdi sigarasını.

---Kızım seninle tütün içmiş olduk. Pipoya tütün yerleştirmeyi bilen bir kadını. Buralara ne zaman geldin? dedi.

---Burada kışladım, dedim.

---Ben Kargı'da kızımın evinde yaşıyorum. Kızımın ondan fazla çocuğı var. İstirap duyuyorum. Genç çağlarımda kocamdan ayrılınca beterin beterini gördüm. Halkın sipariş verdiği işleri yaparak küçük çocuklarımı besleyip büyüttüm. Hayır, eşimden nasıl ayrılırdım! Beyim devrim düşmanı kabul edilmişti. Kocamı kurşuna dizdiler. Malvarlığıma el konması beni ölmüşten beter hâle soktu. Erkek evlat iyidir. Oğlum dört yaşındayken babası kurşuna dizildi. Oğlum beş yaşına gelince tarla sıçanına/sincaba, balığa benzeyen bedeni gelişti. Oğlum yedi yaşındayken kozalak topluyordu. Oğlum sekiz yaşındayken bizi dünya nimetleriyle doyuruyordu. Tavşan, dişi karaca ve dağ sıçanı avlıyordu. Hayatımız yay kirişiyile bayındır geçerken en küçük oğlum düzenimizin altını üstüne getirdi. Sen de gezginlik yapmışsın. Beni dinle! Sen bilmezsin, anlatayım. Bu aydınlık konrların hanımları, çoluk çocuğunun durumunda olan insan yoktur. Ben beyimden ayrılmazdım. Benim kocamı halk düşmanı olmakla lekeleyip eşimin kanını içtiler, etini yediler; kurşuna dizdiler.

Düley teyzemin anlattıklarını dinleyince benimle aynı yazgıyı taşıyan kişilerin Mönggün-Tayga bölgesinde de olduğuna ikna olmuşum. Yaşlı

teyzenin neden gezginlik yaptığını ya da bölge merkezine niçin geldiğini sormamıştım. O zamanlar bölge merkezi değil, rayon⁸⁹ merkezi deniyordu. Bir daha sokakta yürüyüp öylesi korkunç sözler duymaya niyetim yoktu

---Nereye gideceksiniz? dedim.

---Nereye? – dedi.

---Gitmeniz gereken yer neresidir diyorum, dedim.

---Anlaşılır konuş dedi.

---Ben gideyim, dedim.

---Benden kaçma kızım. Benim ruhum bedenimden ayrılırken de sen aydınlık yeryüzünde yaşıyor olacaksın. Acele etme! Unuttum... Ne demiştin?- diyerek akağaç kabuğundan yaptığı işitme cihazını sol kulağına yeniden yasladı.

---Yargıya gideceğim. Ağır işkence. Oğlumu okutamadım. Çok akıllıydı. Okuma yazmayı kendi kendine sökmüştü. Oğlum on altı on yedi yaşlarında iken yetişkin bir sarhoş, oğluma devrim düşmanının sidiği demiş. Oğlum on yaşındayken bu sözle muhatap olunca kendinden büyük kişilerle kavgaya tutuşmuştu. Bazen devrim düşmanı lafı kulağına gelince kendinden geçmişti. Dinle! Ne diyordum? Hatırladım. Devrim düşmanının dölü diyen sarhoş adama yuvarlak taşla vurunca adamın kolları/omuzları kırılmış. Oğlumun bineği yoktu. Oğlumu yanıma alıp bölge merkezine bilmem kaç defa götürdüm. Aradaki mesafe uzaktır. Bir tanışın evine bırakmış oğlumu. Muger-Aksı'na kadar yürüyüp henüz reşit olmayan insanlar ağır cezaya çarptırılmıyormuş. Adını soyadını ihtiyar dayısının kütüğüne yazdırmıştım, o yüzden aklandı. Bir kişi oğlumun babasının devrim düşmanı olmakla ceza almasına sebep olmuştu. Ona Çılan-Karak derlerdi. Halk anlatısıdır kızım. Yaşı küçük oğlumu devam düşmanının oğlu olduğu için haklarından sekiz yıl mahrum bıraktılar. Ağır ıstırap. Kara yazgı.

---Oğlunuzun akıbetini araştırdınız mı? – dedim.

⁸⁹ Rayon:

---Yargı başvurdum. Niyetim oğlumun cezasının hafifletilmesini istemekte niyetim. Kıymetli oğlum! dedi.

---Mahkemeye gitmeyi düşündüm. Ben bir Tuvayım.

---Oğlunuzun adı neydi, dedim.

---Oğlumun adı Balajık'tır. Köpek yılında doğdu. 1934'te doğurdum onu.

---Soyadı? – dedim.

---Sarılar idi soyadı. Dayısının kütüğünü almıştı, dedi.

---Sizin adınız nedir? dedim.

---Adımı hiç değiştirmedim. Benim adım Martıkmaa'dır.

---Soyadınız nedir? dedim.

---Kızım, araştırma yapmaktan evladımın hayatını düşünerek korkup değiştiremeyeceğim işin peşine düşmedim. Kocamın adını soyadının benzer olmasından korkuyordum. Sat soyundanım. Annemin kütüğüne geçtim.

İhtiyar teyzenin yanıtlarını dinlerken kendi hayat hikâyem açıklanıyordu. Bir savaş patlak verdi mi insan kanı dökülür. Savaş çıkınca insanların çatışarak birbirini öldürür. Tuva Arat Respublikası henüz on yedinci yaşındayken barış zamanında suçsuz halkı, yöneticileri, bakanları devrim düşmanı, vatan haini, yabancıların ajanı olmakla yaftalayıp kurşuna dizilmesi Tuva ülkesinde insanların varlık göstermeye başladığı zamandan beri benzeri olmayan bir zulümdür. Gelecekte her işin ak koyunu kara koyunu ortaya çıkacaktır. Mançü Hanedanlığı döneminde en katı mezalimlerin yapıldığı söylenir. Bu gerçek midir acaba? Duymuştum. Altmış Kahraman'ın muhteşem katılımcıları/üyeleri Ulaas-Tayga başında araştırılıp cezalandırılmış. O dönemde Altmış Kahraman'ın başlarını kesip develere yükleyerek Tuva'ya kervan katarıyla taşımışlar. Mançu kralının yasaları, ışıklı güneşin altında hür yaşamak için özgür bir hayat için silahlı şekilde ayaklanan ataların başlarını kopartmış. Kestikleri o başları halkı korkutmak için geçit üstlerine köprü ağızlarına asmışlar. Bunlar doğru mu? Böylesi korkunç bir maziyi bir yerde okumamış, kocamışlardan dinlememiştim.

O esnada o sağır teyzenin sözlerini dinleyince başı kesilen atalarımı mı hatırlamıştım? Altmış kahramanın başını kestiren kişinin bizzat Mançı Han olduğu söyleniyordu. Bu yüzden Altmış Kahraman'a devrim düşmanı, çaşıt, başıbozuk isyancı, japon hafiyesi gibi adlar koydurup o masumları katlettirmiş, altmışların naaşları nerede yatıyordu acaba? Böylesi cürüm işlemiş birinin adı soyadı halk arasında yayılmamış mıydı? Sovyetler Birliği'nde de halk düşmanlarının varmış, onları da sevgilli babamız Stalin yok etmiş. Moğolistan'da da halk düşmanları varmış, o insanları suçsuz yere kurşuna dizene kimdir acaba? Sevgili babamız Başkan Toka değil miydi ki? Başlı kesilen Altmış Kahraman'ın siyah saçlı başlarını direklerle asmışlar. Bu faaliyetler yüzünden katledilen masum babamın naaşı neredeydi? Onu katleden kimdi? Ezelden beri Tuvalar atalarının naaşını gömdüğü yerde ibadet edip orayı yurt tuttuğu söylenir.

Suçsuz yere kurşuna dizilen babamın naaşının yattığı yeri bana kim söyleyecekti? Sağır kadın bile devrim düşmanının tohumu denen oğlunu geri istemişken ben nasıl yapmazdım? Benim babam atalarının naaşının yattığı yer olan Mönggün-Tayga sırtlarında yaşamıştı. Benim babam akrabalarının, kandaşlarının, akrabalık kurduğu insanların arasından uzaklaşmamıştı. Nasıl oluyordu da babam halk düşmanı olabiliyordu. Benim babam atalarının kadim yurdunda yaşamış Mönggün-Tayga'dan çıkmamış, ömrü boyunca hiçbir yabancı ülkeyi görmemişti. Benim babam nasıl oluyordu da yabancı ülkelerin ajanı oluyordu? Ben hiçbir şeyin sebebine akıl erdiremiyordum. Savaş isteyen Japonların işbirlikçisi şeklindeki ağır iftira nereden çıkmıştı? Kimler bu iftirayı yaratmıştı? Kimler bu iftirayı babama karşı hayata geçirmişti? Zavallı ben bilgili değildim, ancak adımı biliyordum. Gençlik çağımda düşmanın kızı şeklinde iğrenç bir isim aldım. Babamın en iyi bildiği şey dağ sıçanı avlamaktı. Dağ sıçanlarının bile tanıdığı bir avcı olduğu söylenirdi. Dağ sıçanı kesmekte çok mahirdi. Dağ sıçanı etiyle bizi besleyip büyütüyordu. Benim babam nasıl oluyordu da dış ülkelerin işbirlikçisi oluyordu? Benim babam yabancı dil bile bilmezdi, Rusça bile bilmezdi. Japonca veya Yabancı dil bilmeyen birisi nasıl işbirlikçi olsundu? Ben ömrüm boyunca böyle devrim düşmanının kızı olarak mı kalacaktım? Kaderim, babam kurşuna dizildikten sonra bile halk düşmanı olarak kalmak mıydı? Her

şeyin aslına kafa yoruyordum. Sağır teyze, hiçbir yöneticiin anlatmadığı şeyleri anlatmıştı. Bölge ahalisinden olmayan sağır Martıkmaa benim özel öğretmenim olmuştu. Sağır Martıkmaa teyzeyle yolumun kesiştiği yaz günü benim en aydınlık günüm olmuştu. Babamı düşmanlık yapmakla yaftalayan kimdi? Kimler babamı tutuklamıştı? Babamı kimler sorgulamıştı? Babamı infaz listesine ekleyen amir kimdi? Babamı mahkemede kim savunmuştu? Babamın hasımları kimlerdi? Kimler babamın dostuydu? Aileden hayatta kalan tek kişi olarak babamın başından geçenleri bilme hakkına sahiptim.

---Devrim düşmanlarını aklama vakti gelmiştir. Benim korkacağım bir şey yok kızım. Gençsin, olayların en sonunda vardığı yeri göreceksin. Yanlış yol kömür doludur. Doğru yol çiçeklerle bezelidir. O, bölgenin savcısına gittim. Ben ondan eşimin ve oğlumun akıbetini sordum. Kalbim durmadan her şeyin aslını bulmak için yaptım.- dedi. Akağaçtan yaptığı işitme cihazı gün ışığında parlıyordu. Sağır nine, hiçbir amirin söylemekdiklerini bana söylemişti. Ne müşfik bir kadındı. ‘’ Samur samurdan karadır, insan insandan üstündür.’’ Martıkmaa teyze bizim Mönggün-Tayga halkının ahalisinin en zeki ve en konukseveriydi, öyle bir insana rast gelmiştim bir yaz gününde.

Görebilenin görmediğini kör görürmüş. Duyabilenin duymadığını sağır duyarmış. Herşeyi bilen, gören ve işitene burkan soyundan derler. Kulakları sağır olan Martıkmaa teyze benim soyumu, atlattığım badireleri bir gezginin hayatına dönen hayatımı çözmüştü. Martıkmaa teyze sağır da olsa yöneticilerin anlatmadığını anlatmıştı

Bu senenin iyesi Ak-Baştığ’dır, bu seneden sonra ak bilinenlerin kara, kara bilinenlerin ak olduğu ortaya çıkar. Bunlar sağır teyzenin söylediği sözlerdi. Şimdi Yılan yılındayız. Bu yılın iyesi hangi tayganın karlı başıdır ki?

Kırk Dördüncü Bölüm

Sınırları İhlâl

Beli bükülmüş vaziyette işyerime gittim. İki sokuşu başımın üzerinden öterek geçti. Ne zaman göç edip gelmiştiler ki? Yoksa uzak coğrafyalara mı uçup gidiyordular? Tuvalar çok eski çağlardan beri sokuşu öldürmezmiş, kuşların rahat rahat uçuşmaları bu yüzdendi. Güzel sokuşları geliyordu. Rengi altın sarısı sokuşları acaba ne zamandan beri buralardaydı? İki kuş ocağın demir bacasının çevresinde bir turladıktan sonra kanatlarını çırpıp Kargı nehri yakınlarına uçup gittiler. Sokuşlarının bizim oralara ne zaman geldiğinden çok haberim yoktu. Sokuşlarını görünce benim de evlenme vaktimin gelip çatmış olduğunu düşünmüştüm.

Bir adam bana doğru yürüyordu. Aramızdaki mesafe oldukça kapanmıştı. Ben ona akarken bana yanını dönüverdi. Sokağın diğer yakasına geçerek bana baktı. Onu tanımıştım. Bir defasında hastaneye de gelmişliği olan Çılan-Karak'tı Gerçekti gördüğüm, gördüğüm o adamdı: Çılan-Karak. Sanki benim farkıma yeni varmışçasına tavır takınarak kendini sakındı. Hainin kızından mı kormuştu, bilmem. Onu takip ediyordum gözlerimle. Sokağı yeniden adımlayıp az önce geldiği yoldan gitti.

Bir yaz günüydü. İhtiyatı kuşanmış halde işyerime gidiyordum. Kadınlar ağır işlerden uzak durur. Mugur-Aksı'nda benden başka ağır bir işte çalışan kadın yoktu. Erkeklerin çalışacağı, onlara uygun düşen bir işte çalışıyordum. Bütün bölge sakinlerinin ekmeğini pişiren fırında ocakçıydım. Bu iş ağır değil miydi? Ama beni o işten uzaklaştırsalar ne halt ederdim ben? Acaba benim o işe kabul eden kimdi? Kontr kızı denen o kargışlı ismi üstümden aalankimdi acaba? Çılan-Karak'ın hastaneye gelişinin ardından hemşire olarak sürdürdüğüm iş hayatıma son verilmişti. Onu bir defa daha görmüştüm, acaba o kerteneden sonra neler gelecekti garip başıma?

Çalışma alanıma yaklaştım. Köpeğim Ezir beni görünce barakasından çıkarak etrafımda pır döndü.

Zavallı sevecen köpeğimi görünce fırtınalı düşüncelerim benden kopup gitmişti. Yazın sıcak ve keyifli bir günüydü. Ekmek ustası ablalar çay

demlenmişken geldiler. Şeyi duydun mu, dediler. Bir şey duymadığımı söyledim. Seni işten çıkaracaklarına dair birtakım sözler duyduk, dediler. Ben bunu kimden duyduklarını sorunca ‘‘Dedikodu işte!’’ diye cevap verdiler. Kadınlar yufka yürekli olur derler. Bu birer anne olan kadınlar benim hakkımdaki yakıcı kararı ya şeften ya da başka herhangi birinden duymuş olmalıydı. Bu kadınlar bana bir tehdit yönelten kişinin kimliğini açıklamaktan korkmuşlardı. Ben ‘‘Kötü mü çalışıyorum ki?’’ diye sordum. Beyaz yazmalı abla ‘‘Burada senin gibi bir ocakçı hiç bulunmamıştır.’’ dedi. Kızıl yazmalı abla ‘‘Senin gibi iyi bir ocakçıyı Mugur-Aksı’nda arasalar bulamazlar.’’ dedi. Ablalarıma çay ikram ettim. ‘‘Biz gidelim!’’ dediler. Demlenmiş çay öyle bırakılmaz, dedim. Öyleyse iyisi oturmak, deyip oturdular.

Ekmek ustası ablalar demlediğim çaydan birer bardak içip yanımdan çıkıp gittiler. Onlar benden ne kadar da uzak dursalar benim işimdeki hünerimi son derece iyi biliyor ve benim ocakçı olarak çalışmaya devam etmemi istiyordular. Söylemedikleri şey ne idi? Hiç kimse işittiğini bir gün boyunca sır edip saklayamaz. İnsan duyduğu yalan da olsa onu saklayamaz.

O yaz gününün akşamında serin bir yel esiyordu. Ocağın tan atıncaya kadar ihtiyaç duyduğu kömürleri kullanılmak üzere hazırladım. Birer nar kesilmiş olan közler yanıyordu. Sıcak, aydınlık ve tertemiz ve sükûnet dolu bir ortam. Yanan ateş konuşuyor, bir şeyler fısıldıyor gibiydi. Ateş sanki bana bir şey söylüyordu. O dehşetli sona kaç günüm kalmıştı ki?

Yedi gün mühletimin ikisi dolmuştu, arta kalan beş günüm vardı.

Karıştırmış da olabilirdim. Yediden geriye gün sayıyordum. Bir gün kalmasına diğer bir deyişle son gününe beş gün vardı. Sabah oldu mu kalan günüm dörtten ibaret olacaktı. Parmaklarımı çıtlattım. Yeniden hesaplayarak önümde beş gün olduğunu, sabah olunca dört günüm kalacağı sonucuna vardım.

"Ateş söndürülmez kızım." Usta bir avcı ve masalcı olan babamın vasiyetini bir kez daha hatırlayıp demir maşamla kömürleri karıştırdım. Ezir birden yattığı yerden kalkıp kapı ağzında durup sert şekilde hırlamaya başlamıştı. "Kapıyı aç!" diye bir ses duyuldu. "Kim o?" diye cevap verdim. "Denetleme!" dedi. "Korkuyorum." dedim. Niçin korktuğumu sordu. Yalnız

olduğumu söyledim. ‘‘Aksine, iyi bir durum.’’ dedi. "Saat gecenin bir yarısı." dedim. "Önemli bir durum var." dedi. Ocağa gecenin bir yarısında kimse giremez. Buyrun bekleyin!" dedim. "Bunu kim söyledi?" dedi. "Şefim söyledi." dedim.

Doğrusu kapıya gelenin kim olduğunu anlayamamıştım. Gecenin bir yarısı bir kadın kişinin çalıştığı yere kim niye gelirdi ki! " Şefin kimmiş senin?" diye sordu. "Herteş-Hertek." dedim. Bağışla Hayırakan! Adama kendi ismini söylemiştim. Yedi gün müddetim olduğunu yalnızca başhekime söylemiştim. Şefin bir gece vaktinde kapıma dayanacağını tahmin edememişim. Adam "İsmini söylediğin kişi benim!" dedi. Rahatlamıştım.

Kapıyı araladım. İçeri giren Herteş-Hertek idi. İşçi görünümündeydi. Başına çuhadan yapılmış yuvarlak bir börk geçirmişti.

Ayaklarında çizme vardı. Ben darmadağın halde olan bir zavallıydım. İşyerindeki son günümün gelip çatacağı gerçeğini düşünmekle meşguldüm. Ocaktan çıkan seslere odaklanarak ateşi seyre daldı: "Temizsin, sıcaksın." dedi. "Oturunuz, şef." dedim. "Sükûnetin, huzurun var." dedi. "Oturun şef." dedim. "Bir inceleyeyim." dedi. "Denetleyin, efendim." dedim. "Sandalyeye otururken tekrar; temizliğin, huzurun var." dedi. Elini cebine sokup sonra tekrar çıkardı. Şef denetleme sırasında iş gücüyle alakalı tek kelime etmiyor yalnızca beni inceliyordu. Ben sahiden de şahinden korkan kuş gibi sinmiştim. Bununla tanış bakalım." dedi ve votka almak için matarasının kapağını açtı.

Köşeli bardağa biraz votka doldurup ateşe serpererek dua etti. Kadehi bana ikram etti. Töreye uygun olarak dudaklarıma bir yudumluk değdirdiğim kadehi geri verdim. Kalbim hızla çarpmaya başlamıştı. Korkmuş muydum yoksa heyecanlı veya telaşlı mıydım. Ellerim titriyordu. "İçkiyle aran yok mudur?" dedi. "Yoktur." dedim. "Niçin?" diye sordu. "Çocuk doğurmamış bir kadının kırk dokuz yaşına kadar içki içmemesi gerekir!" dedim. "İç." dedi. "Yapamam. Anamdan doğdum doğalı içkiye yanaşmamış bir öksüz kızım." dedim. Denetlemeci şef içki içmeye gelmiş gibi görünüyordu. Yetki ondaydı.

Evliydi, üçü oğlan ikisi kız beş çocuğa sahipti. Dolgun maaşla çalışıyordu. Evi barkı vardı. Yiyecek içecekten yana sıkıntısı yoktu. İyi eğitim

almıştı, donanımı vardı. Artık neye ihtiyacı olsundu? Karnı doysa gözü doymaz.” Bu atasözü onun durumu özetliyordu. Şefin yaşı katledilen babamın yaşından aşıktı. O fırının ocak kısmında işten ayrılmama yedi gün müddet tanınmışken üstelik ben yalnızken beni teftişe mi gelmişti? Benimle gönül eğlendirmek veya beni karısı yapmak niyetiyle gelmiş olabilirdi.

Konuşmuyordum, sesim soluğum çıkmıyordu. Çakı gibi ve mütavazı bir delikanlıyla ya da yetişkin biriyle gizli saklı oynamayı düşünebilirdim. Her insanın bir gizlisi saklısı vardır elbette. Şefimin gözleri karanlıkta bana dikilmiş haldeyken boğa gözlerini andırıyordu.

“Karım yaşlandı.” diyen şefin yüzü kızarmıştı. Herteş-Hertek gizli düşüncelerini açık etmişti. Karısının yaşı ilerleyince genç kızlar aklını mı karıştırmıştı? Çok öfkeliydim. Bana bir başkası askıntı olsa gününü gösterirdim ama bana askıntı olan yedi gün müddet tanıyan şefimdi. Sessizliğimi koruyordum. Susadığımı söyleyerek bir bardağa su doldurup içti, sonrasında kuşbaşı kadar bir ekmek parçasını koklayıp ağzına götürdü.

Ona baktığımda içkisini yudumluyordu. Sonra ceplerini yoklayıp kibrit çıkardı. Tekrar tüm ceplerini kurcaladı. "Sigara vereyim." dedi. Hayır dedim. Aslında kendi sigaram vardı. Üzüntülüken biraz tütün içince hüznüm hafifliyordu. Herteş-Hertek'in kalkması uzamasın diye bile isteye tütün içmekten kaçınmışım. Ben ancak bana merhamet besleyen saygı duyan insanlarla çayımı içer; yavan ekmeği, tütünü paylaşırdım. Aslına bakarsak üvey babam üvey annem henüz hayattayken ben tütüne bağımlı olmamış, tadına bakmamıştım. Başka insanlarla kurduğum ilişkilerin ardından tütüne başlamıştım.

Bu anda başıma bir kötülük gelirse bana kim yardım edecekti? Akıllı ve laf dinleyen köpeğim Ezir'in beni kanlı ellere teslim etmeyeceğini düşünmüştüm. Herteş-Hertek yeniden, susadım, dedi, bardağı doldurup gözlerini yumup içti.

Boş bardağı masanın üzerine bırakıp oturdu. Ben kalkıp ateşi şöyle bir karıştırıp harladım. Ocak sönmemeli kızım.

Benim büyüdüğüme şahitlik edememiş olan merhum babamın vasiyeti geldi aklıma. Herteş-Hertek ‘‘Seni görünce çok etkilendim!’’ diyerek beni yatağa yatırdı. Sarhoş mu olmuştu da beni küçük düşürmüştü? Anlaşılan, denetleme sorumluluğunu taşıyan şef bana tecavüz etmeye gelmişti. Güreşmeye başladık. İki eliyle iki elimi yakalamış etli dudaklarını yanaklarıma değdirirken burnuma içki kokusu geliyordu. Onun burnunu ısırdım. Şefin insan içinde yüzü gözü darp izleriyle görülmesi ne kötü bir şey olurdu onun için. Bağırıp çağırmaya utanmıştım. Ekmek ustası ablalar benim bağırıltılarımı işitip gelse hiç hoş şeyler yaşanmayacaktı. Şef dut gibi sarhoş olmuştu. Ben küp gibi sarhoş bir insana güç yetirdim ve bağırmaya "Ezir, Ezir!" diye bağırmaya başladım. Benim akıl küpü köpeğim Ezir içeri girince üstüme çıkmış bana sahip olmaya çalışan Herteş-Hertek'i sağrısından ısırarak katı bir cezaya çarptırdı. Ellerim serbest kalınca sarhoş şefin elinden kurtulup koşarak demir maşayı kaptım. "Herteş-Hertek kontr kızı, hainin sidiklisi! gericinin tohumu..." hakaret üstüne hakaret yağırdırıyordu. "Ne iyi etti de köpeğim seni ısırıldı ne iyi etti ne güzel, dedim. Derhal def olup gideceksin! Şef "Bundan böyle burada bir an olsun kalamazsın. Bu müessesede çalışma hakkını kaybettin, diyerek dalaşıyordu. "Yedi gün daha burada çalışacaksın, dediniz." Şef o sözleri meğer beni ele geçirmek, avcuna hapsedmek maksadıyla söylemiş, donakalmıştım. "Üç gün çalıştın. Tan atmadan buradan gitmiş ol!" diye bağırıyordu. Köpeğin dişlediği yerden kan akıyordu. Ben "Gitmiyorum, ben burada çalışmaya devam edeceğim." dedim. "Sen gitmezsen ben seni göndermesini bilirim!" dedi. "O niçinmiş?" dedim. "Gelip koynuma mı girdin, işte o zaman burada çalışma hakkını elde ettin demektir!" dedi. Siz kadın terbiyecisisiniz herhalde!" dedim.

"Bana dikbaşlılık edecek olursan sana gün yüzü göstermem!" dedi. O niyeymiş?" dedim. "Senin soyun sopun kontr!" dedi. Rız gelmeyi, benden istenene boyun eğmeyi düşündüm. Benden istenenlere rıza göstermek koca bir ahmaklıktan başkası değildi! Ayımın, güneşimin, mavi göğümün önünde yüzümü yüzümü karartacak şeyler yapamazdım. Merhum babamın Japonlara vatanını peşkeş çektiği koca bir palavraydı, iftiraydı. Ben de bir vatan haini değildim, vatan satmışlığım yoktu. Bir şişe içkiye satın alınacak insan değildim. Kıymetli bedenimi bir berduşa mı peşkeş çekecektim! Yüreğim

öfkeyle dolup taşıyordu. Herteş-Hertek'in damarları kıpkırmızı kesilen gözlerinde küfürlerin, hakaretlerin sebebini görmüştüm. Çılan-Karak hangi ara şefe gidip benim sırlarımı ifşa etmişti ki! Benim kontr kızı olduğum bilinince yedi gün sonrasına işten çıkışım verilmişti. Şef bu yedi günlük müddet içinde beni kaşımaya karar vermiş. "Tan vaktine kadar def ol! Eğer teslim bayrağını çekmezsen silahlı adamlar vasıtasıyla seni kolluk kuvvetleri vasıtasıyla seni buradan süpürüp atacağım." Diyen şef, dışarı çıkıp kapıyı sert biçimde kapattı. Ezir sindi.

Hastalık. İflah olmaz hastalık. O hastalığa tutulan Herteş-Hertek yirmi beş yıllık hayat arkadaşını olan karısını unutup yirmi beş yaşında bir genç kız olan bana hücum edip onurumu ayaklar altında almıştı. Beni ocaktan sorumlu olarak çalıştığım yerden çıkarmak için bulduğu sebebe sarılacağı anı bulmuştu. Ben sağ kalsam beni bu defa da ölmemekle suçlayacaktı. Ben artık değil o müstakil yapı olan fırının yakınında artık Tuva'nın insan yaşayan hiçbir yerinde barınamazdım.

Köpekler her şeyi erkenden fark eder derler. Sarhoş şefin bana musallat olduğunda beni koruyanın akıllı köpeğim olduğu aklıma geldi. O saldırgan şef itinin sözleri kulaklarımda çınılıyordu: "Bana başkaldıracak olursan dünyanı karartırım!" Zaten babacığım silahlı adamlar tarafından götürüleli beri gün yüzü gördüğüm mü vardı!

Akıllı köpeğim Ezir, şefin sözlerini tekrarlıyordu Benim zeki köpeğim şefin sözlerini tekrarlar gibiydi: "Benim oynaşım olursan burada çalışmaya devam edebilirsin!"

Annesinin babasının nazlı kızıyken adım kontr kızı olmuştu. Okuldan kovulduğum, çalıştığım yerlerden uzaklaştırıldığım doğrudur. Şimdi de Herteş-Hertek'in tacizleri, hücumlarıyla karşı karşıyaydım. Çılan-Karak'ın dostu olduğu söylenen şef beni işimden atacak Mugur-Aksı'ndan sürecekti.

Şef üstüme çullanmışken ona saldırarak beni kurtaran akıllı köpeğim Ezir'in yaptığı ya korkudan ya da utançtandı. Üstüme bela yağan günlerde bana yardım eli uzatan bir insan değil, köpeğim Ezir olmuştu. Köpeğim sığınacak kimse olmadığını anlamıştı. Atalarım yanılmamıştı "Köpekler sezgisi güçlü hayvanlardır!"

Kırk Beşinci Bölüm

Yalnız Bir Genç Kız

Türkü. Oytulaaşın aşk türküleri. Şarkı yarışmasında oytulaaş eserlerini okumuştum, buna ne şüphe! Atalarımın asırlarca devam ettirdiği geleneği yaşatmam kınanmama, suçlanmama sebep olmuştu. Bende ya da okuduğum türkülerde bir suç var mıydı? Olanlar niyeydi, başıma gelenler ne diye başıma gelmişti. Yuriy Davıdoviç'in halk zneginliği olarak nitelendirdiği oytulaaş türkülerinde tehlikeli unsur veya unsurlar da yok gibiydi. Gerçek şuydu ki Mugur-Aksı'nda Rus hekimden daha kültürlü daha bilgin kimse mi yoktu! Rus hekim Rusça biliyordu, Tuvaca, atalarının dili olan İbranice sonra Latince, Nemetçe, İtalyanca, İngilizce biliyordu. Başhekim kam duaları biliyordu, Musa ve İsa ve Muhammet peygamberleri tanıyordu. Bana her dildeki kadim türkülerin bütün insanlığın ortak hazinesi olduğunu izah etmişti. Benim öğretmenim bu yaptıklarıyla bir yanlışa imza atmış olabilir miydi?

Türkü. Yuriy Davıdoviç'in bana ne diye yarışmada oytulaaş türkülerini okumamı salık verdiğini anlayamamıştım. Şüphesiz onun dediğini yapmıştım. Çılan-Karak'ın zulmünün katmerlenmesinin sebebi yoksa bu muydu? Gerçeği söylemek gerekirse Çılan-Karak'ın bilge biri olmadığı açıktı, o yalnızca kontr olmakla yaftalanan insanların soyunu sopunu eksiksiz şekilde biliyordu, onun vakıf olduğu şey ancak buydu. Gerçek şuydu ki Çılan-Karak feodal insanların, yobazların, devrimcilerin lamaların ve kamların da soyunu sopunu biliyordu, işte bu uzmanlığı onun muhteşem hâkimiyetiydi.

Halkın önderini öven eserler okuyan ün kazanır ve ödül de almış. Lider Toka'ya övgüler düzen kişinin her türlü işe girme imkânı doğarmış. Başkan Tokayı ululayan türkülerini okuyan şüphesiz sanatçılık mertebesine yükselirmiş. Ben Salçak Toka'yı Tuvaların zeki ve bilge bir evladı olarak tanıyordum. Yarışmada Başkan Toka'yı öven türküler okumuş olsam beni fırındaki ocakçılık işinden hiçbir türlü çıkarmayacaklardı. Benim zaten bir suçum yoktu.

Türkü. Lider Stalin'i metheden eserler okuyan şarkıcılar muhteşem sanatçılar olarak zikrediliyordu. Gerçek midir yalan mı bilmem Yusuf

Vissariyonoviç Stalin övölmekten keyif alıyormuş. Doğru mudur yalan mıdır bilmem sevgili öğretmenimiz Salçak Toka'nın Stalin'i defnetmek için onun kabrine bizzat girdiğı söyleniyordu. Başkan Salçak Toka hayattayken Öğretmen Stalin'le görüştüğü sırada kızıl komünist politalarını Tuva'da muhteşem bir dozda hayata geçirme tasarısını ifade etmiş. Acaba bunlar doğru muydu?

Yarışmada başöğretmen Stalin hakkında bir eser okumuş olsam kimse beni işimden etmeyi düşünmeyecekti. Bu, bir zavallıdan başkası olmayan benim fikrimdir.

Düş. İlgin düş. Ne geceleyin gözöme uyku girmişti ne gündüz. İşyerime varınca sandalyeye oturdüğüm gibi içim geçmiş. Kendimi bir düşte buldum. Askak-Kontr düşöme girmişti. Ona bir ekmek verdim. Beni gülümseyerek eğilip selamladı ve bana bir şeyler söyledi

"Başöğretmen Stalin vefat etmiş, artık kanlı hadiselerin aslının ortaya çıkma vakti gelmedi mi! " Yanımda kimse yoktu. Yalnızdım, yapayalnızdım. O anda etrafıma bakındım, etraf karanlıktı. Bir varlık fırının içinde ortaya çıktı.

Düş. Garip bir düş. Sandalyede öyle uyuyakalmışım. Neden oturduğüm yerde uyur hale geldiğimi bilmiyordum. Yeniden uyuyakalmış ve yeniden bir düşte bulmuştum kendimi. Alnında bir gözü olan simsiyah biri bana bakarak şöyle dedi "Korkma kardeşim. Sen suçsuzsun. Tuva'ya Japonların geldiğı filan yok. Senin baban Japonlarla işbirliği yapmadı. Baban masum bir insandı. Baban halk düşmanı olmadı, hiçbir zaman olmadı. Her şeyin aslının gün yüzüne çıkacağı vakit gelecek. Yarın öbür gün ilkbahar gelip çatar. Nehrin buzları erir. Sıcak günler kapımızda bitiverir. Zaman her işin görünmeyen tarafına ayna tutar.

Uyandım. Yanıbaşımındaki tek gözlü varlık yoktu. Tek gözlü varlığın dehşete düşüren sesini uzaklardan tekrar duymaya başladım "Yoldaşlar halk düşmanı, feodal ve dinci, karşı devrimci Dançay, Çurmit-Dajıların bir kısmı ve kalıntılarına karşı amansız, sarsılmaz bir mücadele yürütmekte, o

işbirlikçileri bozguna uğratmakta eli tereddüt etmeyecek kan dökmekten korkusu olmayan devrimci kadrolar hazırlıyoruz." Bu sözleri söyleyen kişi, Tuva ülkesindeki kanlı olaylara öncülük eden ve hayata geçiren kişiydi.

Babamı katledenler kan dökmekten korkmayan devrimcilerdi. Ailemden hayatta kalan tek kişi olmuş ve başımı sokacak bir yer bulamamıştım. Elimden ekme tutma yolları da kapanmıştı.

Düşünce.

Düşüncem. Henüz çok saf olduğum dönemlerde beraber oynayarak büyüdüğüm Uspun-Dorju ağabeyim aklıma gelmişti. Aynı gün okuldan atılmıştık. Bizim hayatlarımıza birbirinin aynı olan bir şey vardı, o şey ikimizin de eğitim alma hakkımızın elimizden alınmış olmasıydı. Ben kimdim ki, bir kontr kıızı. Uspun-Dorju ise kam oğluydu.

Gönül. İnsanın gönlü uçan kuşa benzer. Benim aklımsa Mögen-Büren nehrinin kıyısında yerleşen ovanın yanındaki Haraacıgay'a uçup gitmişti. Evlerin arasındaki okul gözlerimde canlanmıştı. O sırada dostumun bağırsı çağırışları, kulaklarımda çınlar olmuştu. Benim hissettiklerim bunlardı. Benim dostum ve ağabeyim olan Uspun-Dorju'nun yaradılış itibarıyla akıllı olduğuna inanıyordum. Çünkü o bir fotoğrafçı olmuştu. Benin kimliğimde kullanılacak fotoğrafı o çekmişti.

Çünkü Uspun-Dorju tarihe kalan faydalı bir iş yapan gerçek bir fotoğrafçıydı. Ona fotoğrafçılık zanaatını bir öğretene de olmamış. O, fotoğrafçılığı kendi kendine öğrenmiş. Uspun-Dorju ağabeye bir şey söylemek istiyordum, gönlümün kararıydı bu. Kimseye açmak istemediğim bir fikrimi yalnızca Uspun-Dorju ağabeye açmayı istiyordum çünkü o harikulade bir yazar, hakiki bir gazeteciydi. Benim yangın yeri olan hayatımla ilgili sadece Uspun-Dorju bir yazı yazardı çünkü bizim yazgımız birbirinin aynıydı. Bunlar benim fikirlerimdi.

Kanat.

Adeta kanatlı kırlangıçlar gibiydim, yani istediğim kırlangıç olmaklı. Haraacıgay'a gitmiş anne babamın eski çadırına ulaşmış gibiydim. Çadırımızın olduğu alan bomboştı. Bir at bağlama direği kalmıştı.

Halk düşmanlarının kökünü kuruturken kan dökmekten çekinmeyen güçlerin çirkin işler yaptığı eski obam Haraacıgay gözlerimin önündeydi.

Haraacıgay. Anne babamın obamız Haraacıgay'daki çadırının yerinde yeller esiyordu. Zavallı babam bir zamanlar orada eşi dostuyla yaşayıp giderdi. Oralarda yaşayan artık tek insan bile mevcut değildi çünkü bir hostug, bir kontr yaşadığı yerde yaşayamazdı. Zavallı annemin, yazık annemin Haraacıgay'daki inek sağmalarını anımsamıştım. Sanki annem bir yere gitmişti sonra Haraacıgay'a geri dönecekti. Bu söylediklerim aklımdan çıkmıyordu.

Kardeşlerim. Erkek kardeşlerim kız kardeşlerim vardı. Kardeşlerimle beraber Kızıl-El'de oyunlar oynardık. Kızıl-El'deydim. Ancak kardeşlerimi göremiyordum bunun sebebi kan dökmekten kaçınmayan devrimcilerin kontrların soyunu kurutmasıydı. Zavallı babamı silahlı adamlar sürüyüp götürdükten sonra tüm aileden hayatta kalan tek insandım.

Kırk Altıncı Bölüm

Sevgili

Sevgili. Gözle görülmeyen sevgilim. Sevgilimin kulakla duyulmayan türküleri. Hangi delikanlı bana mektup yazmıştı ki! O güne kadar hangi delikanlı beni ay ışıklı bir gece atına bindirip benimle oytulaaş yapmıştı ki! Ben dünyaya bir kadın olarak geldim. Hâl böyleyken benim başka kadınlardan nasıl aşağı kalır yanımlı olacaktı? Kimseden aşağı değildim.

Sevdiği olmayan insan eşi olmayan turnaya denktir derler. Beni Mugur-Aksı'nda tutan tek sebep yârimdi. Ondan başka hiçbir şey beni o zamanlar orada tutmaya muktedir değildi çünkü orada ne kalacak meskenim vardı ne çalışacak bir yerim. Bana gerçek hislerle âşık olan delikanlı da görünmüyordu. Yriy Davidoviç Kovenskiy'in bir defasında kulağıma söylediği dize çınlamıştı kulağımda Güneşi hareket ettiren şey...

O mısranın kime ait olduğunu sormamıştım. O dizeyi kaderime darılıp mırıldandım.

Ben çıldırmış mıydım acaba? Düşüneyim. Yuriy Davıdoviç bir Evrey olduğunu söylüyordu. O sıralarda Moskova, Leningrad, Nozoyeyborsk şehirlerinde çalışma hakkına sahip değildi. Bu epeyi garip meselenin sebebinin ben nereden bileyimdi. Başhekim de bizim Möngün-Tayga bölgesine çıkıp gelmiş, bu da oldukça tuhaf bir hikâyeydi. Yuriy Davıdoviç hekimliği oldukça iyi seviyeydi Hekim öğretmenim Yuriy Davıdoviç geliyordu aklıma. Çakmak burunlu öğretmenim sık sık şöyle fısıldıyordu: yaşıyor... Dayte ile Petrarki hakkında soneler yazıyor’’

Dinlemek. Dinliyordum. Yazgımın beni yalnızlaştırdığı zamanlarda hekim öğretmenim bana sarf ettiği aydınlatıcı sözleri bir kez daha anımsıyordum.

Ben dinlediğini unutmayan biriyim. Hatırlarım dinlediklerimi. 6 Nisan 1937’de geceleyin şair aşık Petrarkaçaraş, genç bir kız olan Lura’yı bir kerre görmüş ve o büyüleyici güzelliğe ömrü boyunca soneler söyleyip durmuş. Yollarının kesiştiği yerin adını daha sonra hiç ağzına alamamış. O yer İtalya’da imiş. Avinyon denen şehirde Kutsal Kılara isimli bir Budist tapınağı vardır. Genç şâir, o periruhşarı bir sabah vaktinde tapınakta dua ederken bir kez görmüş ve ona âşık olmuş. Aşk. Benim barakam içre bir bir delikanlının geldiğini var saymıştım, gelen delikanlının beni güzel bulduğunu hayal etmişim ve o sabahtan itibaren gerçek bir aşk bulmuştum.

Özgeçmiş. İnsanın özgeçmişi. Kontr uruu olmaktı benim özgeçmişim, bu yüzdendi yanıma yakınımaya akranım delikanlıların bir tekinin yanaşmaması, bir bahtı kara kızdım. Kan dökmekten korkmayan devrimcileri teşkilatlandıran Lider Toka’nın çoluk çocuğu acaba nasıl bir hayat sürüyordu? Onların özgeçmişi tertemizdi.

İnsan. Ben bir insanım. Tuva uyruklu bir kız olarak dünyaya gelenim. Babam Tuva soyluydu. Annem Tuva soylu. Ana dili Tuvacaydı. Benim de ana dilim Tuvaca. Benim dünyaya gözlerimi açtığım yer Möngün-Tayga’dır.

Hekim öğretmenim şöyle söylerdi: Möngün-Tayga deniz seviyesinden 3,376 metre yüksekliktedir... Benim lanetli yazgım Tuvanın en yüksek dağının eteklerinde dünyaya gelmekti. Benim yazgım neden lanetli idi? Annemin içine sığan ben nasıl olmuştu da Möngün-Tayga bölgesine sığamamıştım? Başka insanlardan aşağı kalır yanımla ne idi? Berbat zamanlar geldi. Kontr uruu olan benim o vakitten sonra tahammülüm kalmamıştı. Yaz olsa nehir aşılabilirdi. Mevsim yaz sıcaklarını getirince nehir suyu kuruyarak yoka karışır. Güzün bereketli ayazları göğü havayı avcuna alınca karanlık bulutlar öldürücü karını döker. Kışın çatırtıcı soğukları gelince nehir buz tutar. Ben nereye nasıl gideyimdi? Bir yerde işlemeye girdiğimde bir yıl olmadan kovuyordular. Hayvandan da mı aşağıydım? Avlanılan hayvanlardan da mı aşağıydım. Hostug sınıfın kızlarından eksikim mi vardı? Artık benim Mugur-Aksı'nda sığınacak yerim de yoktu. En son çalıştığım yer fırın olmuştu, ocakçılık yapmıştım. Artık oradan da bir yıl dolmadan çıkarılma günüm gelip çatmıştı. Bence Mugur-Aksı'nda beraber yaşayacak, çalışacak bir delikanlı ile evlenmem icap ediyordu.

İnsan. Sultan olan insanlar. Kraliçe olan insanlar vardır derler.. Bey olan insanlar vardır, bürokratlar vardır. Bürokratların karıları, kızları ve oğulları vardır derler. Bu sözlerimi üvey babamdan dinlediğim hikâyattır.

İnsan. Kahraman insan vardır derler. Yiğit olan insan vardır derler. İyiliksever olan insanlar vardır. Ben nasıl bir dolandırıcı olabillirdim ki? Doğduğum topraklar olan Möngün-Tayga'ya nasıl kötülük edeyimdi? Hısım akrabalarım nasıl kötülük edeyimdi? Son yıllarda akrabalık denen olgunun sıcaklığını tadamadım. Tanımadıkların siparişlerini iki elimle hazırlayarak hayatımı idame ettiriyor köy köy geziyor sağda solda kalıyordum.

İnsan. İyiliksever insan vardır derler. Bana iyiliği dokunan insan ise Rus hekim Yuriy Davıdoviç idi. Çakmak burunlu hekim göz aydınlığımdı, aklımı geliştirendi. Adım Türkücü kızken kontrun kızına, düşmanın kızına çıkmıştı.

Rus öğretmenimden yana şikâyetim yok. Rus öğretmenim beni sevmiş, beni saymış, beni övmüş biriydi.

Ölüm. İnsan ölümlüdür. Bir Tuva, atalarının kemiklerinin yattığı yeri mukaddes kabul eder ve o yeri çoluk çocuğuna tembihler. Zavallı babam hayattaydı. Silahlı adamlar, babamı güpegündüz tutuklamıştı. Silahlı adamlar, babamı gece karanlığında Kızıl şehri yakınlarındaki Agar Elezi2nde kurşunlarla katletmişti. Zavallıydım, benim Kızıl'a gitme imkânım yoktu. Hiç olmazsa nüfuzlu bir dostum olsa başkent Kızıl'a ulaşip yazık babamın kurşunlandığı yere varabileceğimi düşünüyordum. Bu düşüncelerime rağmen Mugur-Aksı'ndan bile çıkamıyordum. Babam sağ olsa kim bilir kendimi nasıl yetiştirir kimle evlenip nasıl çoluk çocuk sahibi olacaktım.

Ölüm. Ölümden beteri yok derler. Gözü kara lider, kan dökmekten korkmayan kadrolar hazır mıydı acaba? İşte o ölmekten korkmayan kadroların, babamın ruhunu bedeninden ayıranlar olduklarına inanıyordum. O zamanlar babamın canına kast ettiren suçlu el kimdi? diye araştırmaktan korkuyordum Kontr denen babamın cezası olarak tüm ailem hayatını yitirmiş bir ben kalmıştım geriye. Ölümün ne olduğunu bilmiyordum. Ben diriyydim fakat ölgün bir hayattı benimkisi çünkü çalacak bir kapı bulamamıştım. Ölümden korkmayan kahraman olan Çılan-Karaktığ adını kontra çıkardığı babamın soyunu sopunu izleyerek beni bulmuş ve ölümün karanlık dünyasına itmişti.

Düş. Sonraki günlerde olağan anlamda uyuyamıyor, düş görüyordum. Ocakta sandalyede oturarak uyuyordum. Bir yerden bir çıtırtı geldi mi uyanıveriyordum. Ocağı yakıp ondan sonra demir tepside pişmekte olan ekmekleri yokluyordum. Beyaz yazmalı ve kırmızı yazmalı ablalar benim o minvalde çalıştığımı görüyor da bir teselli sözü etmiyordu. O ablalar geceleri çalışmıyordu, onların yerine de ben çalışıyordum çünkü uyku girmiyordu gözüme.

Düş. Sandalyede uyuklarken bir düş gördüm. Kızıl'a ulaşmıştım. Üç katlı bir mekânın içindeydim.

Tuva halkının sevgili evladı, muhterem höğretmeni lider Salçak-Toka'nın huzuruna kabul edilmeyi diliyordum. Bir kişi kimliğimi istedi. Kimlik edinmemiş olduğumdan liderin çalışma odasına kabul edilmedim.

Düş. Düşümde arşiv alanına girdim. O esnada ilkin katledilen yiğit babamın ağır cezaya çarptırılan babamın ismini zikrettim. Siyah başlıklı bir abla kalın kalın dosyalara göz atıp bir dosya buldu "Sizin babanızın cinayeti bu dosyadadır. Tüm önemli belgeler bunun içindedir işte. Salçak Kalbak Herekoviç, Başkan Toka'nın itimadı olan bir dostuymuş, bu dosyaya bakmış. Biz emir kulu olan küçük kimseleriz. Dışarıda belgelerin isimlerinin yazılı olduğu dosyalar var, onların içinde önemli belgeleri ulu liderin emirlerine uygun şekilde güvendiği dostu koruyor." O görevli kadın bunları söyledikten sonra yok oluverdi. Kadın gitmiş ve yalnız kalmıştım.

Sağlıklı değildim, ne gece olduğunun farkındaydım ne gündüz olduğunun. Babam asla Japonya'da bulunmamıştı. Benim babam, baba ocağı olan Möngün-Tayga'yı haricî çarşıtlara satmamıştı. Benim babam hiçbir surette halkına düşman olmamıştı. Babamı kan dökmekten korkmayan silahlı adamlar Haraacıgay'ımızdan sürüyüp götürmüştü. Kızıl şehrinin yanındaki Agar-Elezin'de kurşunlamıştılar. Babamın adının yazdığı arşiv dosyası yerinde bulunmuş fakat babamın ifadelerinin yer aldığı belgeler aynı yerde yok idi, bu korkunç rüyanın ardından kötüleştmişim. Ormanların yabanî hayvanlarından farksızdım.

Aşk. Ben anneme âşıktım yalnız annem artık yoktu, annem ebedî uykusundaydı. Ben kardeşlerime âşıktım fakat kardeşlerim yoktu artık. Babamla kıvanç duyuyordum. Babamın naaşının yattığı yerin neresi olduğunu bilmiyordum. Beni sevdiklerimden ayıran acı kuvvet, kan dökmekten korkmayanlar idi.

İnsan kanı akıtmaktan korkmayan devrimcilerin çoluk çocukları yüksek eğitim alıyordu. Zavallı ben henüz çok gençken okuldan kovulmuştum. Kontrol olma yazgım beni okuldan ve sevdiklerimden ayırmıştı.

Aşk. Atalarımın kadim yurdu Möngün-Tayga! Benim son ümidim sensin Möngün-Tayga! Bana şefkat duy! Beni gözle! Beni insan kanı dökmekten korkmayanlardan gizleyip saklayınız!

Düş. Düşümde Kam Kadın ile bir araya gelmiştim. Kamın bir keresinde Haraaçıgay'a geldiğini anımsamıştım. Kamı babam davet etmişti. Ben o zamanlar ufak bir çocuktum. Kam geldiğinde annem hastaydı. Kam annemi iyileştirmek için uzun uzun kam sözleri etmişti. Annem o hastalık döneminde gayipten birtakım nesneler görüyor birtakım sesler duyuyordu. O ulu insana o büyük kadın kama Ham-Urug, Ham-Kaday derlermiş. Asıl adı Kuular-Medii-kızı Handıjap idi. O Kam Kadın benim yanımda oturmuştu. Unutmadığım çok şey vardır, o ulu insanın konuşmalarını da hatırlıyordum.

Kuular Handıjap kam, Çöön Hemçik bölgesinin Şemi denen mahallinde Tavuk yılında doğmuş bir kimseydi. Kimliğine göre 15 Mayıs 1886 yılında doğmuştu. Kam davullu ihtiyar kadın şunları söyledi: Anne babanın memleketi olan Haraaçıgay'a gittim. Ne yetişkin insan kalmıştı ne hayvan ne çoluk çocuk, yalnızca at bağlanan direkler vardı. Derman da yoktu. O bölgenin kudretli kamı Holuraaş-Ham'ı aradım. Ben 1929'dan 1941 yılına değin hürriyet içinde kamlık yaptım. Sonra tutuklandım, daha sonra serbest kaldım. Melun dokuzuncu ay. Oğlum Sunggaroğul, 2 Eylül 1938'te hapse atıldı. 16 Ekim 1938'te öldürüldü. Devrimciler, oğlum Kuular Sunggaroğul'u kontr olmakla suçlayarak infaz etmiş. Sonrasında beni de cezaevine attılar. Özgürlüğümü yeniden kazandım. 7 Aralık 1938 yılında beni kam olmak ve halk düşmanlığıyla 5 yıl cezaya çarptırdılar.

Lanetli 27 Eylül 1946'da yeniden mahpusu boyladım. Hasta düşen çocuklara kam usulünce tedavi eden Sovyetli hekimin, yani benim meşhur adımları üç kuruşluk ederek beni masum olduğum halde tutuklayıp yargıladı. Suçsuzdum ama bana on beş yıl ceza verdiler. Bu aldığım üçüncü cezaydı. Beni on beş yıla çarptırdıklarında 63 yaşımıdaydım. İyi dinle kızım. 9 Şubat 1949'da almıştım bu cezayı.

Bir serçe yanıma geldikten sonra davullu kam ortalıktan kayboluverdi. Uyanmıştım. Sandalyede oturur buldum kendimi.

Düş. Tuhaf mı tuhaf bir rüya gördüm. Holuraaş-Ham bir deri matara içki, bir tabak haşlanmış et ve bir pipo ile belirdi. Kamı dinliyordum, Holuraaş-Ham'ın sesi duyuluyor, kendisi görünmüyordu: Sen nasıl oldu da hayatta kalmayı başardın. Sen artık kamlık yapacaksın. Uzun bir hayatın olacak.

Bunları söyledikten sonra ortadan kayboldu. Yanıma bir serçe gelip kondu ve düşten kalktım. Yalnızdım. Sandalyede oturur buldum kendimi.

Düş. Son günlerde geceleri uyku tutmuyordu, nedenini bilmiyordum. Yaşadığımı kimse bilmiyordu, kimseye de açmıyordum bu durumu. Delirmiş miydim, öyle görünüyordum. Ellerim, kollarım sağlamdı, gözlerimin görme yetisi yerindeydi, aklım da yerindeydi sadece saçlarım ağarmıştı. Fakat saçlarımın ağardığından haberim yoktu. Başımı genellikle örtülü tutuyordum. Oturduğum yerde içim geçmiş yeniden rüyaya dalmıştım. Holuraaş-Ham, geldiniz mi, dedi. Kamın sesini tanımıştım, kendisi görünmüyordu: Mahpusum. Korkunç bir düş gördüm, o düşü size anlatmak için beyaz güvercin donuna girip yanınıza geldim. Ben, Rusçası Çernogorka, Tuvacası Karadaş olan mahpusluk çekiyorum.

Bunları söyleyen hırıltı sesi dinlemiştim. Sesi tam dibimden geliyordu, kendisiyse görünmüyordu. Nasıl oluyordu da ekmek yiyordu, onu da anlamamıştım. Şöyle konuştu “Bundan böyle gelmeyeceğim. Tuvada sağ kalan kamların en kudretlisi sizsiniz, bu sebepten kalbimde gömülü duran hislerimi düşüncelerimi size anlatayım. Size anlattıklarımı bir zaman olur da kardeşlerime akrabalarım ve ahalime tekrarlırsınız. Ben hiçbir zaman bir suç işlemedim. Ben Deerler soyundan gelen bir kamım, bunu gizlemiyorum. Benim hakkımdakileri bilmiş olum. Kendi hikâyemi size aktarayım. Bundan sonra bir araya gelmeyeceğiz. Benim kamlar soyundan gelen bir kam olduğumu da bilin, bu yüzden Çöön-Hemçik bölgesinin Şemi mahallinden göçüp Moğolistan’a Boray-Şay’a gittiğimi de bilin. Bunun için siz benim

nasıl ıstırap çektiğimi lâıykıyla bilmezsiniz. Gün olur gençlere benimle ilgili olan meseleleri anlatma vaktiniz gelip çatar, çektiğim ıstırapları aktarayım size. Tavuk yılında geldim dünyaya, Rus takvimine göre 1885 yılına denk geliyor. Ben henüz taze bir fidanken Kuular Dovunak ile yuva kurdum. Sonra ıstıraplarım baş gösterdi. 44 yaşında rüştümü elime alarak Kam Kadın olarak kamlar meclisine dâhil edildim. Eski sayıyla o zaman 45 yaşında idim. 46 yaşımıdaydım. O zamanlar körpe çocuklarım vardı. Anneydim. Altı oğul, beş kız doğurmuştum. En küçük oğlumu Maymun yılında doğurdum, yani 1908 yılında. O zaman diliminde henüz 24 yaşımıdaydım. En küçük oğlum Moğolca yazmayı biliyordu, akıllıydı. Ulan Batur'da, Tuva devleti kurulmazdanevvel büyükelçi vardı. Ondan sonra Moskova'ya öğrenci olarak gönderildi, şimdi nerededir bilmem. Kesin bildiğim şey 2 Eylül 1938'te tutuklandığıdır. Emin olduğum şey 16 Ekim gecesi Kızıl şehrinin yakınlarındaki Agar Elezi denen yerde gecenin bir aralığında infaz edildiğidir. O zaman hükümet üyelerinden yedi kişi katledilmiş. Ne kadar doğru ne kadar yanlış bilmiyorum. Kam Kadın, öz oğlun satılmış başıbozuktur deyip beni derdest ettiler. Unutmacağım bunları. O zamanlar hanem Bora Şay'da idi. Silahlı iki atlı geldi. Kaplan yılında, 5 Ekim 1938'de tutuklandım. Silahlı adamlar beni atlandırıp köyümden çıkarıp götürdü. Dahasını da hatırladım. Onlar ilkin benim eşyalarımın, varlığımın bütününü listeye dökmüştüler. Silahlı adamlar. Çadaana şehrine götürüp hapis tuttular. Sonrasında Kızıl şehrine sırra kadem bastırdılar. O sırada beni oğlumun halk düşmanı olduğu iddiasıyla 5 yıl mahpus tuttular. O süreçte elli dört yaşına ulaştım. Suçsuz yere ceza çeken insanların terziliğini yapıyordum. Avlunun pisliğini püsürünü temizliyordum. Yılan yılında, yani 1941 senesinde azat edildim. En küçük oğlum Sunggaroğul'un ajanlık yaptığını hiç duymadım. Benim oğlum hiçbir zaman öz vatanına döneklik yolunu kendine yol tutmamıştır. Göreceksiniz. İnsan kanı döken insanlar elbet bir zaman gelecek de aynı şekilde ölecek.

Hiç unutmam. Bora Şay'da yaşıyordum. Sıçan yılında da başıma bir musibet gelmişti. O musibetse şimdiki takvime göre 27 Eylül 1948'de silahlı adamlarca yine tutuklanışımı. İki atlı gelip eşyalarımı ve hayvalarımın listesini tuttu. Sovyet egemenliğine karşıt propaganda yaptığım, Sovyet

egemenliğine karşı dinî faaliyet yürüttüğüm iddiasıyla beni tutukladılar. Cürmüm bilinmez. Ben masum olduğum yönünde ifade verdim. Hatırlıyorum, 2 Şubat 1949 ise Tuva Özerk Bölgesi'nin mahkemelerinin 19 Şubat 1949'da bana on yıllık hapis cezası kestiğidir. O karar verildiğinde ben altmış yaşında davullu bir kamdım. Kulak verin bana bacım! Aklıma yalnızca siz geliyorsunuz, o yüzden Hakas ülkesinde Kara Daş'tan şu Möngün-Tayga'ya kadar ak güvercin donuna girip uça uça geldim ki son hatıramı anlatayım. Benim şu anlattıklarımı sadece evlatlarınıza anlatırsınız. Oğlunun adı Uspun-Dorju idi değil mi! O oğul da kam karakterlidir. O oğul doğuştan akıllı bir delikanlıdır, benim ile ilgili bir gün bir yazı yazacağını umut ediyorum.

Korkunç bir egemenlik! Altmış beş yaşında ihtiyar bir kamı, altı oğlunun beş kızın annesi olan insanı suçsuz yere mahvetmek. Altmış beş yaşında ihtiyarı Sovyet hakimiyetine karşı propaganda yaptığı iddiasıyla on beş yıla mahkum etmek. Gün olur her işin ağı karası bilinir kardeşim. Acele etmeyin. Burada çok kalamayacağım. Hemen uçup gideceğim. Kardeşim, çektiğim ıstırapları sadece size anlatmaya ak güvercin donunda uçarak geldim. Benim bu anlattıklarımı oğlunuza göreviniz olarak anlatırsınız. Sizin oğlunuz Uspun-Dorju her işi yapmaya mahir, her şeyi yazabilecek biridir. Burada okuma yazma bilen insanlar var. Onlar yalnızca kan dökmekten korkmayan devrimciler yetiştiren lidere, onların sadece lidere itimadı vardır, onu överler. Sizin oğlunuz hiçbir şeyden korkmaz, gün olur benim ıstıraplarım anlar, benim yaşam öykümü sağ olan kocamışlar hatırlasın diye gelecek nesiller öğrensın diye yazıya aktarır.

Kam Kadın, şöyle devam etti sözlerine: Burada ekmek pişiren bir öksüz var. Bu kızın katledilen babasının naaşını da oğlum Sunggaaroğul'un naşını da bana ulaştırır. Bu kızın babasının eşini, çoluğu çocuğunu sık sık hatırlayıp anan, onlara hayıflanan çoktur. Ben bu sene uzaklara gideceğim. Bu güzel kız da insanların gözlerine görünmeden çıkıp gidecek.

Düş. Beni korkutan bir düş gördüm. Issız mekânımda Kam Kadın'ın ruhu beni çok korkutmuştu. Çok geçmeden de ortadan kaybolmuştu öyle mi?

İhtiyar kadın yanılıyor muydu ki? Tuva ülkesinin en büyük kamı olan o ihtiyar kadın ne diye yalan konuşsundu? Zamanında Kam Kadın'ın ilminin sonsuz olduğu söylenirdi. O Kam Kadın, savaş çıkacağını da önceden söylemiş. Kam Kadın, ben de bu sene uzaklara gideceğim, dedi. Onu sesinden tanıdım. Holuraaş-Ham'ın yumuşak ve hırıltılı sesi duyuldu: Korkunç bir düş görüp geldim. Size gördüğüm düşü anlatmayı düşünüyorum. Korkunç bir düş gördüm. Çılgınca bir ayazın ardından, onun sonrasında yıldırım düştü, yıldırım düşmesinin ardından da kapkara bulutlar ikiye ayrıldı. İnsan kanı akmaya başladı. Devlet başkanı göründü. Başından aşağı kan akıyordu ama keyifli görünüyordu... Benim masum olduğum ortaya çıkacaktır. Bu düşle alakalı hiç kimseye bir şey anlatmayın. Kara-Daş'ta benden başka Tuva kadını yok. Bambaşka uluslardan onca kadın arasında yapayalnızım. Tuva soylu erkekler var. Onlar beni önce serbest bıraktı çünkü bey keyiflenince kanunlar yürürlükten kalkar derler. İhtiyar Kam Kadın şöyle diyordu göze görünmez halde: Devlet başkanı dediğim Başöğretmen Stalin'dir.

Kam Kadın bu cümlesinin ardından yer yarıldı yerin içine geçti. Düşten uyandım. Sandalyemde yapayalnız oturuyordum.

Bir düş daha gördüm. Kuular-Medi ool Handıjap-Ham yine Holuraaş-Ham ile konuşuyordu. Aralarında fısıldaşıyordular. Onları göremiyordum sadece gizli konuşmalarını az çok dinleyebiliyordum. Yalnızca bir cümlesini hatırlıyorum o konuşmaların. O cümlemin ne ile ilgili olduğunu da adamakıllı anlamamıştım. Ne dediğini doğru hatırlıyorum: Siz benden gençsiniz. Ben bu yıl serbest kalamam. Akralarımı göremeyeceğim.

Çadaana şehrine gideceğim. Siz her işin sonunu görürsünüz. Stalin benden genç ve Tavşan yıllı olduğu için ve bu yıl Yılan yılına girileceği için ecelinden başka yoldan ölüm bulmaz. Bizim takvime göre yetmiş dördünde, Rus takvimine göre yetmiş beş yaşında ölecek. Kan dökmekten korkmayan devrimciler yetiştiren lider, inek yıllıdır, bu yüzden onun yılına girdiğimiz yıl büyük bir şehirde azap peyda olacak. İnek yılında Başkan Toka'nın öldüğünü de göreceksiniz. Ondan sonra herşeyin aslı astarı ortaya çıkacak. Siz benden gençsiniz. Siz her işin aydınlık taraflarını da bilirsiniz karanlık taraflarını da.

Söyleyeceğimi söyledim. Ben o zamana kadar yaşamam. Kaderi bu olan Kam Kadınım ben.

Holuraaş-Ham -Tanrım Hayırakan!- dedi. Tanımıştım. Konuşan Holuraaş-Ham'dı. Onun zatını görmek için birkaç adım attım. İki kamın arasında cereyan eden konuşmaları dinledim, konuşmalar benim içimi karanlığının aydınlanmasına yardımcı olmuştu. Holuraaş-Ham konuştuğundan sonra bir siyah kartal olup uçup gitti. Kam Kadın ise konuştuğundan sonra bir ak güvercin olup uçup gitti. Soğuk bir rüzgâr esti.

Uykudan kalktım. Sandalye üstünde bir başıma oturuyordum.

Oldukça tuhaftı. Düşümde Holuraaş-Ham ile Handıjap Kam'ın konuşmasını dinledikten yedi gün sonra Başöğretmen Stalin öldü. Baharın aşk mevsimi olduğu söylenir. Öyleyken o şahane baharın benim hayatımın son baharı mı olacaktı? Nurlu güneşin altında mavi göğün altında babamın yaşadığı topraklar olan Mönğün-Tayga'nın eteklerinde babamın beyaz beyaz evinde, aldığı eşiyile, çoluk çocuğuyla beraber yaşamasını istiyordum. Hangi güçler işe girmeme mani oluyordu acaba? Katledilmiş düşmanın tek evladını hangi hayırsever işe alacaktı? Ben neden adamakıllı uyuyamaz hale gelmiştim? Ben niçin oturduğu yerde uyuklayan bir insan olmuşum? Kendi baba ocağında eş bulacak, iş bulacak bahtım yok muydu? Öldürülen düşmanın soyundan sopundan hayatta kalan tek evlattım. Ben kimseden aşağı değildim, sadece uykularımı yitirmiştim. Yaşamak istiyordum, şarkı söylemek istiyordum; çalışmak, eğlenmek istiyordum; dışarı çıkmak, eğitim almak istiyordum. Benim isteklerim gün yüzü görür müydü acaba? İsteklerimin gerçekleşeceği günlerin geleceğine inanıyordum.

Kırk Yedinci Bölüm

Ezir Ben Gidiyorum

“Atez söndürülmez kızım” Üvey babamın öğüdü tekrar anımsayarak ocağı son kez ateşledim. O gece uykum yoktu, bir hayli susamıştım. Demlikte çay demleyip susuzluğumu onunla dindirdim.

Yeryüzü aydınlanırken ocağın küllerini dışarı boşalttım. Mugur-Aksı'nın sakinleri leziz ekmeklerin pişebilmesi için büyük ocağa idareli kullandığım

kömürden kattım. Kap kacağı yıkayıp yerlerine yerleştirdim. Taşınacak kişi o güne değin kaldığı mekânı temizleyip ayrılır. Üvey babamın bu alışkanlığını hatırlayıp küçük yaşam alanımı temizledim.

Söğüt dibine bile oturup bir evim olsun diye dua etmiştim. Benim evim fırının ocağının bulunduğu yerdı. Çalışıp, ocağın ateşiyle meşgul olup, yaşadığım yeri tertemiz yaptım. Uzaklara gideceğim için yanıma bir kaptı biraz çökelek aldım. Gece gündüz yanımda olan igilimi deri çantasına yerleştirip yanıma aldım. Beş kutu kibritle hekim öğretmenimin verdiği ilaçları da yanıma kattım. Dost canlısı köpeğim Ezir'i doyurdum. Uzağa giderken yanıma almadığım yiyeceklerimin kalanlarını zavallı köpeğimin yuvasının yanında kolay görülmeyecek bir yere gizledim. Anlasın diye koyduğum yiyecekleri önce Ezir'e koklattım. Akıllı köpeğim o yiyecekleri görünce bana kulaklarını salladı.

Ezir! Ezir! Benim nereye gideceğimi biliyor musun? Sen beni hep korudun! Yakacak kömürleri gece hırsızlarından hep korudun. Tek başına gözcülük ettin. İyi kalpli köpeğim iki ayağının üstüne oturup ön ayaklarını bana uzatırdın. Akıllı köpeğim, zavallı beni sevdin. Vahşi köpekler işyerimin yanına geldiğinde onları kovardın. Sarhoş adam bana tecavüz etmeye kalktığında o adinin etini azı dişlerinle kaparak onun kanını akıtmıştın, ona korkudan aklını kaybettirmiştin.

Ezir! Senin huyunu bilirim ben. Sen, benim olmadığım ocağa bir başkasını sokmazsın. Herteş-Hertek beni fırından kovmuştu. Kindarların gözü kör, kulağı sağır olur, kindarlık, onları gitmeyeceği yere götürür. Masum insanları halk düşmanı olduğu iftirasıyla lekeleyen, kan dökmekten korkmayan devrimcilerin o insanları öldürdüğünü hiç duydun mu? Bir cürmü olmayan insanları kurşunlarla öldürten yırtıcılar seni öldüremez!

Ezir! Ezir! Ben nereye gideceğimi biliyor musun? Sen de benim gibi bilmiyorsun. Mögen-Büren'in Biçe Möngün-Tayga'sına gitmeyi tasarlıyorum. Kargı Nehri'nin Möngün-Tayga'ya gitmeyi düşünüyorum. Mugur-Aksı'ndan çıkıp Ak-Baştıg'ı görmeyi düşünüyorum. Bu üç yer bir ocağın üç bacağı gibidir. Ben sana zulmetmem. Sen benim son iş yerimin koruyucusu oldun. Ben yoksulluğun eziyetini çektim. Kimseye bir kötülük

etmedim. Kontr kızı, düşmanının kızı olarak anıldığımdan yazgım çalışacak bir yer bulamamak oldu, bu yazgıyla bedbaht oldum.

Ezir! Ezir! Ben gidiyorum. Ben yokluğumda ıstırap duyma! Beni görmeyi isteyerek yaşama. Aynı yerde olmayacağız. ‘’Korkak av ormana sığar, öfkeli insan evine sığmaz’’ derler. Sadece hekim öğretmenim beni yoklamaya gelince kuyruk sallarsın. Sağır kadın beni görmeye gelirse onu korkutma. Ezir sen fırın ve çevresini elinde tut, ben Tuva ülkesinin en yüksek taygasına çıkacağım.

Seher. Sakin bir seher vakti. Aydınlık seher vakti demlediğim çayı saçı yaptım. Büyüklerimden dinlediğim temenni dolu sözleri mırıldanıyordum:

Gök Tanrım bağışla!

Haring urbayn körem

Kara bulutları üstüme gönderme

Ak-Baştığ beni bağışla

Obamı görebileyim

Besi hayvanlarım olsun

Bu zavallıya merhamet et

Mavi göğce çıkayım

Yüce dağların iyeleri

Taşkın nehirlerimin iyeleri

Geniş ovalarımın iyeleri

Atalarımın ocağının iyeleri

Hayatımı bağışlayın

Bana mutluluğu tattırın

Gitmem gereken yolu gösterin

Hasta olmama izin vermeyin

Düşünce. Gerçek dışı düşüncelerim. Mugur nehri ile Kargı nehri bir noktada kucaklaşır. İki nehir, türkü söyleyerek uyursunuz. Ne kış soğuşunda ne yaz sıcaklığında ayrılırsınız. Birbirinizden bıkmazsınız çünkü alınıyarsınız derin bir sevgiyle birleşmiştir. Ben mi? Ben siz ikinizin buluştuğunuz yere seyahat edeceğim, yolumun sonu orasıdır. Ben siz ikinizin kavşağınızda yerleşen köyden çıkacağım yola çıkacağım, yazgım budur.

Gitme vaktim gelmişti. Benimle gelmek isteyen hiç kimsem yoktu. Çağırdığım kimsem de yoktu. Başhekim görmek istiyordum. Yuriy Davıdoviç gelecek ve gitmeme izin vermeyecekti. Başhekim tüm beklentilerime karşılık gelmedi. Ben Mugur-Aksı'nda yokken beni ilk hatırlayacak kişinin başhekim olacağını düşünüyordum.

Söz. Kurşun yarası kapanır, söz yarası kapanmaz. Bu atasözünü hatırlamıştım. Çılan-Karak'ın dostu olan Herteş-Hertek'in söyledikleri kulaklarımda çınladı. "Kontrların soyunu sopunu kurutacağım. Seni kim tanır. Japonlara satılmış birinin kızıydın sen. Fırının yanında yöresinde, Mugur-Aksı'nda sığınabileceğin bir yer yok. İnsanlar senin ne mal olduğunu bilmiyor mu? Sen halk halk düşmanının kızıydın, bundan böyle gözüme görünme. Bundan sonra benim ofisime gelme!" Bu korkunç sözler birdenbire kulaklarımda yankılanmıştı.

Aklımı yitirdiğimin farkındaydım. Ne hazindir ki bana tanınan yedi gün mühletin dolup dolmadığını bilmiyordum. Aklım başımda değildi. Niçin aklımı yitirdiğimi bilmiyordum. Sanki Möngün-Tayga bölgesinin zalim yetkilisi Herteş-Hertek'in verdiği yedi günlük mühlet zarfında gören gözlerim görmez, duyan kulaklarım duymaz olmuştu; aklımı yitirmiş gibiydim. O yedi günde artık aklım hiçbir şey almaz olmuştu.

Gitmek. Mutlu insanlar uykudayken Mugur-Aksı'ndan ayrılmak. Yılan gözlü ajanların takibinden, zalim Herteş-Hertek'in hastalıklı halinden uzaklaşıyordum. Kalbimin ateşi sönüyordu. Karnım doymayacaksa bile sessiz bir yerde olacaktım.

Kader. İnsan kaderi. Oymağımdan hayatta kalan son kişiydim. Bizim oymağıımız cesur avcılarının, meşhur masalcıların, sıradışı türkücülerin oymağıydı. Zavallı babamı kontr sayıp katletmelerinden sonra oymağıımız yok olmaya yüz tutmuştu. Babamın oymağının uğradığı son musibet babam Ular-Hertek'in suçsuz yere öldürölmesi olmuştu. Varsıl ve hostug dargalar huzurla uyurken ebedî bulutları başında taşıyan başı yüksek Mönggün-Tayga'ya gidecektim. Gidiş vaktim gelip çatmıştı.

Kırk Sekizinci Bölüm

Buz Ev

Yeryüzünün yüksek yerlerinden birine yöneliyordum, oraya çoğu insan gitmez. Mugur-Aksi'ndan çıkmıştım. Kimsenin gözüne görünmemeyi istemişim. Tuva ülkesinin ve baba ocağıının yüksek yerine, Ulug-Mönggün-Tayga'ya yönelmişim.

Tan yeri geldin mi? Ne zaman geldin tan vakti? Sen yıldızların arasında mı çıktın? Nerede geceledin? Bulutlar arasında mı duruyordun? Hangi dağları aşip geldin? Güneşten hasıl olmuş gibisin. Gün hüzmelerinden doğmuş gibi değil misin? Tan vakti, sen hiçbir zorluğa maruz kalmazsın. Avcı ve masalcı üvey babam tan vaktinde dağda av yapardı. Bende yüce dağa çıkıyordum.

Çok erken kalkmışım. Kimse anlamamıştı. Kimse görmemişti. Gerçeği söylemek gerekirse beni takip edecek kimse de yoktu. Beni yoklayacak ne bir kadın ne bir erkek vardı. Dönüp köye baktım. İş yerim şöyle böyle görünüyordu. Ocağın olduğu mekânımdan kara dumanlar göğe ağıyordu. Yaktığım ateşin sönmediğini anlamışım!

Ey güneş, doğdun mu? Sen karanlık geceyi kovalayan iyiliksever şeysin, benim altın güneşim. Nereden geldin? Nereden doğdun sen? Her sabah doğup yeryüzünü ısıtırsın. Her akşam sonraki tan vaktine kadar inipatarak yerin dibine giriyorsun sanki. İnsanları ısıtırsın; akarsulara, av hayvanlarına, besi hayvanlarına da aynı şekilde iyilikseversin. Hiç kimse seni zapt edemez. Seni kimse boyunduruk altına alamaz. Annem babam sana iman ederdi. Ben de yöneliyor sana iman ediyorum. Ey güneşim, senin vatanın neresidir? Parlak

güneşim, sen gökler ülkesinin ışığıydın. Fezada bir başına yer tutup yaşayan hazinesin.

Sebeep halk düşmanının kızı diye isim almamdı, yoksa başkalarından eksik yanı yoktu. Gözlerim vardı. Ellerim kollarım vardı. Ayaklarım vardı. Kalbim vardı. Sevinçlerim, üzüntülerim vardı. Fikir yürütebilen bir beynim vardı. Hemşire olduğum hâlde insanların içine karışıp çalışma hakkına sahip değildim.

Kaderi böylesi bir kızdım. İnsan olan insan iyi giysi giyer, iyi yemek yer, iyi iş yapar. İnsanların arasında bana zorluk çıkaran iki ayaklı şeytanlar vardı. İnsanların içinde beni izleyen takip eden yılan gözlü ajanlar vardı. İnsanların arasında benim adamakıllı çalışmama engel olan, pis niyetli yöneticiler vardı. Evet, ben bir insanım. İnsan olalı beri bir kız olarak dünyaya geldiğimden beri mutluluk yüzü görmedim. Bu kimin suçudur? Her şeyin ağı karası belli olacaktır. Kimin suçlu kimin masum olduğu ortaya çıkacaktır. Kimlerin cesur ve temiz kalpli olduğu belli olacaktır. Korkunç olan anne olamamamdır. Şikâyetim izimi taşıyan bir evladımın olmamasıdır. Bahtım karaymış!

Artık uzaklardaydım. Bir mağaranın içine girmiştım. Mağara rüzgâr, soğuk almıyordu. Korkuyor muydum? Hayır, korkmuyordum. Yabanîleşmiş olmalıydım. Mağaranın içine tüneyen kuşlar da vardı fakat kuşlar yabancı insanlarmış hissi uyandırıyor. Yolum kuşlarla aynı mağaraya düşmüştü. Mağaranın içinde yaşamak da varmış, bu tip yerlere yolunu yitirmiş çobanlar, dağ keçisi avlayan avcılar da uğradı. Beni gören biri olursa doğal olarak silahlı adamlara duyururdu. Mağaralarda ezelden beridir firarîlerin, hırsızların yaşadığı, lamaların burada inzivaya çekildiği ve öldüğü söylenir. Bense firarî değildim, hırsız değildim, bir gezgin lama değildim, bir hatun kişiydim. Mağarayı hiçbir suretle kötülemem. Mağara benim yatıp kalktığım evim olmuştu. İnsanın hayatta kalmasını sağlayan yollar vardır. Mağarada saklanmak da benim yazgım olmuştu.

Kıymetli mağara! Gönlüm mağarada kalmak, aklım mağaradan çıkmak istiyordu. Karlı Ulug-Möngün-Tayga hiçbir zaman aklımdan çıkmadı. Sıcak mağaradan çıktım.

Yavaş yavaş uzaklaşmıştım. Güneş dağ başına konuşlanmışken, büyük melez ağacının dibindeki bir eski çadıra vardım. O yakındaki avcılar

mağaraya gelmemiştir. Dışarıda yığılı kuru ağaçlar vardı. Çadırın içine girdim. Üç ocak taşı görünüyordu. Çadırın omurgasına kaplar asılıydı. Bir deri kapta tuz, bir başka deri kapta çay, bir büyük kapta un, bir başka büyük kapta çorba yapılacak çiğ buğday vardı. Çadırın omurgasında bakınca kurutulmuş et gördüm. Geyik eti olmalıydı.

Çadır. Avcıların çadırı, o eski çadır benim sıcak yuvam olmuştu. Yemek yemek istiyordum, bir hayli susamıştım. Çadırın başköşesinde bir şey sallanıyordu. O da bir başka deri kaptı. Asılı olduğu yerden sakince indirdim, içinde bakır tencere, kâse vardı. Ateş yakıp bakır tencereyi karla doldurup taş ocağa yerleştirdim. Kar suyu ne temizdi. Bakır tenceredeki su kaynadı. Demini koydum. Çay demlendi. Doldurup içtim.

Sıcak çay içince kendime gelmişim. Gözlerimin görüşü, kulaklarımın duyuşu, ellerimin tutuşu, bacaklarımın takati yerine gelmişti. Kim bana bir iş verecekti? Kim artık bana sipariş ısmarlayacaktı? İki elimle o güne değin neler yapmamıştım ki? Zamanında tabaklayıp, beyazlattığım kuzu postlarından kollu kuvvetli erkeklerin giydiği giyimler dikip onlara mavi ipekli astarlar ekliyordum. Ücret olarak bir miktar yağ, bir miktar tütün alıyordum. Bilek gücüyle çalışıyordum. Yapmadığım tek iş tarlada ot biçmekti. Bizim buralarda ot biçme işi yoktu. Çiftçilik yapmıyordum, o zamanlar bizim buralarda tarım faaliyetleri yoktu. Bizim Möngün-Tayga'da otlar biter, bütün hayvanlar oralarda otlardı. Ben yiyeceğimi, giyeceğimi bilek gücüyle temin ediyordum. Her türlü iş elimden geliyordu. Ama artık bana sipariş veren kimse kalmamıştı. Cansız bedenimi bir bulan olmayacaktı. Toprak cansız beden sevmezmiş. Ulug-Möngün-Tayga'ya dualar ediyordum.

Çadır ev. Yaşamalık çadır ev. Bir aralık orada olan avcıların bu çadır evinde yaşamak istiyordum. Çadır sıcak, bölmeli, gizli. Çadır olan yerin geleni olur derler. Bu söz bana, beni o mağarada bir gören olsa oymağımın soyunun kuruyacağını fark ettirmişti.

İnsanın adı batacağına kendi batsın demişler. Gün ışıkları melez ağacının başına isabet eder rüzgâr ağaçlara değerken kalkıp ateşi harladım. Karla yıkanıp sabah çayını kar suyu ile demledim. İçtiğim çaydan kâsedeki artığı ateşe döktüm. Ateş küle döndü. “Ateş söndürmeyeceksin kızım” Üvey babamın bana verdiği bu nasihate o sabah riayet etmemiştim. Ateş söndürmediğim takdirde rüzgâr tarafından ormana yayılabilir, yayıldıktan sonra yabanî hayvanlar telef olabilirdi. Ateşi kahvaltıdan sonra karla söndürdüm.

Ateş sönerken gözyaşları akıttım. Külleri karıştırdım. Köz kalmamıştı. Ateşim sönmüştü. Çadırımın ocağı sönmüştü. İhtiyar avcıların çadırda bıraktığı eşyaları yerine astım.

Köyden uzakta nehir yatağından çok yukarılardaydım. Mukaddes Möngün-Tayga’nın eteklerine yerleşmiştim. Möngün-Tayga beni bağışla. Möngün-Tayga’m. İnsan olarak yaratıldığım halde insanların elinden beterin beterini gördüm.

Erimez karları olan Möngün-Tayga’m! Beni silahlı adamlardan sakla! Bunu diliyorum. Sana yalvarıyorum. Sana yakarıyorum. İnsan olarak yaratıldığımdan beri insanca çalışacak, yaşayacak bir yerden mahrum oldum. Gaddarlığa maruz kalarak yaşamak yerine Möngün-Tayga’nın ebedi karlarının gölgesinde uyumayı seçtim.

Çok yüksekteydim. Bulutlar benden daha aşağıdaydı.

Kendime sığınak edindiğim mağarada bir alanın zeminini bir değnekle tıraşlayıp düzenledim. Karları, kar kümelerini ve buzları kürümüştüm. Karları kan toplayan ellerimle süpürüp atmıştım. Ne soğuk vardı ama kılıç gibi. Alnımda boncuklanan terleri kol yenlerimle sildiğim sırada kirpiklerim buz tutmuş haldeydi.

Sonra neden zavallı annemin seslenişlerini hatırlamıştım. Evsiz barksız insan kuru hastalığa tutulmaz derler. Kuru hastalık tatmayacaktım. Susuzluktan yanıp kavruluyordum. Buzun altındaki kar suyundan içtim de gözlerime yeniden fer geldi. Yerin dibine geçmiş gibi bir hâldeydim.

Burgan'ın M  ng  n-Tayga Burgan'ın buz ma arasının benim son kona ım olacağını nereden bilebilirdim! G  zlerimin   n  nde kırata binmi , mavi ipekten yapılma bir giysi giyinmiş, va ak derisinden bir b  rk takmı  bir aksakallı beliriverdi. Bindi i atın toynakları yere de miyordu. G  m    yuları g  n i ı ının altında pas pas parıldıyordu. G  m      kma ı vardı. Ak sakalları beline kadar uzanıyordu. Kirpikleri kapkaraydı. Sen nasıl oldu da buralara kadar gelebilmeyi ba ardın kızım, dedi. Ben ‘‘Babam vardı. Babamı kan d  kmekten korkmayan kadrolar halk d   manı olmakla suçlayıp   ld  rd  ler. Annem vardı, zavallı annem   imdi ebedi uykusunda. Erkek kardeşlerim, kız kardeşlerim vardı. Onlar da k  t   talihle kar  ıla ıp yok olup gittiler. Her nere gittiysem beni hainin kızı olmakla   tekile tirdiler. Eğitim alma hakkım elimden alındı.   alı ma hakkım elimden alındı. Nerede i e ba lasam senesi dolmadan kovulup i siz kaldım. Sahipli k  pekten a a ı bir hayatım oldu.’’ dedim. M  ng  n-Tayga'nın aksakallı y  ce iyesi bana   efkatle konuştu: Kızım sen temiz bir insansın. Benim yanımda ya arsın. Ben seni kızım olarak bakarım. Ben ya lı biriyim, bana   ay demlersin. Zaman her   eyin ger  e ini g  sterir, ortaya   ıkarır.   u p  r  zs  z mavi g    n altındaki her   eyde farklı bir mutluluk vardır. Senin mutlu olaca ın g  n de gelecek. Geçmişte Tuva'da suçsuz insanların kanının akıtılmasının,   ld  r  lmesinin propagandasını yapanlar yargılandıktan sonra ger  ek bir insan muamelesi g  receksin.

Sana ancak o zaman delikanlılar talipli olur kızım. Benim yanımda kal kızım. Babanı geri istemeyi bir tarafa bırak. Haksız yere kan d  kmekten korkmayan kadroların yargılanaca ı g  n de gelecek. G  n olur senin de d    n  n olur, g  n olur sen de gelin olursun.

Hayretler içerisindeydim, aksakallı varlığın boynuna sarıldım. Ne ilgin  seydi. Yer iyesi olan aksakallı ihtiyar ortadan kaybolmuştu. Kendimle ba  ba a kalmıştım.

Donakaldım. D    ncelere daldım. Mukaddes M  ng  n-Tayga'nın ya lı iyesine duygu ve d    ncelerimi a ıklamı tım. İyilik dolu s  zler duydu uma   ok sevinmi tim, a lamak istiyordum. İçil   alma isteğiyle doluydum.

M  ng  n-Tayga'nın ihtiyar iyesi yeniden ortaya   ıkarsa ona i il   alayım diye d    nd  m. At ba lı i ilimi ellerimle dikti im deri kabından   ıkarmı  ken

yer sarsıldı. Sanki gözle görülmeyen bir varlık beni sarsıyordu. Korkunç bir ses yerden tekrar yayılmaya başladı. Korkunç bir ses yeniden duyuldu. Cesaretimi topladım.

Sanki düğün günüm yaklaşmıştı. Gönlüm açılmıştı. Bana iyilik dolu sözler söyleyen aksakallı yaşlı yer iyesini görmek istiyordum. İgilimin tellerini barıştırıp duygu yüklü bestemi çalmaya başladım. İgilimde çaldığım kadim türküyü çalıp söylerken yüzyıllardır uyuyan edebî karlar uyanmışçasına yer sarsıldı ve bulduğum alanın karları ikiye yarıldı, sanki çığ düşmüştü.

Kaş göz arasında karanlık bastırmıştı. Soluğum daralıyordu, uçurumdan aşağı düşüp yere çakılmış gibi bir hâle girmiştım.

Ellerim. Bir zamanlar annemin boynuna dolanan ellerim. Ellerim. Babamın güçlü ellerine uzanan ellerim. Ellerim. Kardeşlerime sahip çıkan ellerim. İnsanlar için bir şeyler üreten ellerim. Ellerim. Rus hekimin elinden hemşirelik belgesi alan ellerim. Ellerim. Mugur-Aksı halkına ekmek pişirilen fırının ocağını işleten ellerim. Tuttuğu şeyi hiçbir zaman düşürmeyen ellerime igilimi alıp hüznü hayatımın bestesi olarak kabul ettiğim türkünün ağlamaklı tınısını son kez dinlemiş oldum.

At başlı igilimle çaldığım yürek burkan besteyle zavallı annemin bana şefkat dolu sesini duyar gibi oldum.

Zaman. Güneşten ayrılık zamanı. Işıklı güneşin olmadığı saatlerde hava temizdi. Günün son anlarıydı. Birden aksakallı mukaddes Möngün-Tayga iyesi ihtiyar tekraren yanımda belirip sıcak ve yumuşak elleriyle beni okşayıp kucağına alınca uykuya daldım.

Kırk Dokuzuncu Bölüm

Möngün-Tayga'nın Yitik Kızık

İnsanoğlunu hor görenler yok olmaya mahkûmdur derler. Halk düşmanın kızıyla ilgili efsaneler doğmuştu. Kontr, kızı hakkında ilginç sözler yayılmıştı. Yitik kızla ilgili oldukça ilginç hikâyeler türemişti.

Kan dökmekten korkmayan kadroların zalim ellerince idam edilmemek için Möngün-Tayga'nın hakiki iyesi olan kıratlı, aksakallı ihtiyara sığınan halk düşmanının kızını temiz ve cezbedici hiiç erimeyen karların olduğu mağaraya gizlediği efsanesi oluşmuş. O ihtiyar iyenin belki çadırı belki evi belki de bir sarayı vardı. Onun hakkında bilgisi olan kimse şimdilerde yok.

Möngün-Tayga'nın hiç erimeyen karlarının her yıl kalınlaşmış çünkü gördüğü hakaretler yüzünden aklını yitiren, başını sokacak bir yer bulamayan halk düşmanının kızının hastalığın acısını aşmasında aksakallı ihtiyar da çok zorluk çekmiş. O hiç erimeyen karlar bu yüzden sürekli varmış.

İlkbahar. Möngün-Tayga ılık ilkbahar günleri gelince kendiliğinden inlemeye başlarmış çünkü bir kız bir ilkbaharda buraya gelip aniden ortadan kaybolmuş. Bu kızı bundan sonra bir gören olmamış.

Yaz. Möngün-Tayga sıcak yaz günleri gelince uğuldamaya başlarmış çünkü kan dökmekten korkmayıp masum insanları yok eden kadroları yetiştirip hazırlayan kızıl başkan, bir yazın Deңger Burgan'ı attığı iftirayla yargılatmış.

Güz. Möngün-Tayga serin güz günleri gelince ıslık çalarmış. Yeryüzündeki bütün canlılara soğuk kışın yolda olduğunu haber verirmiş. Tuvalar, ümüş gibi beyaz hiç erimeyen karların yattığı bu mukaddes dağa Möngün-Tayga derler. Tuvalar bu dağı Möңge-Deңger Burgan'la aynı olduğundan Möңge-Deңger-Hayırankan olarak da kabul edip ulular. Möngün-Tayga her şeyden önce dağ sıçanlarını içinde barındırır.

Kış. Möngün-Tayga karlı kış günleri gelince ağarmış. Möngün-Tayga eski çağlarda yeşillikmiş. Öteki dağlar onu kıskanıp aşağılarmış. Ağır hakaretlere dayanamayan Möngün-Tayga'nın başı henüz gençken ağarmış. Möngün-Tayga'nın o zamanlardan beri hiç erimeyen gümüşî karları var olagelmiş. Aydınlık yeryüzündeki bitkiler, kişiler ve tüm canlılar aynı yazgıyı taşırmış. İnsanoğlu aşağılanırsa hemen ortadan kaybolurmuş.

Gümüş.

Gümüş gibi ağaran Möngün-Tayga. Tuva ülkesinde Möngün-Tayga gibi büyük bir dağ yokmuş. Tuva ülkesinde Möngün-Tayga'nın aksakallı, yufka

yürekli iyesi gibi iyiliksever bir ruh yokmuş. İhtiyar bu yüzden oradan oraya savrulan güzel kızı kardan yapılma beyaz evinin içine saklamış. Gençlerin en genci, güçlülerin en güçlüsü ve cesurların en cesuru delikanlılar bu kızı bulabilmek için her sene Möngün-Tayga'ya tırmanırmış.

Gök.

Mavi gök.

Güzel kızın saklandığı beyaz evi yalnızca mavi gök görürmüş.

14 Kasım 1963, Kızıl şehri.

27 Kasım 1989, Hovu-Aksı köyü.

Otel, oda 19.

27 Nisan 1999, Kızıl şehri.

SONUÇ

Çitken Urug “Yitik Kız” romanının edebî niteliği tartışmak, başka bir çalışmanın konusudur. Bununla birlikte eserin şu özellikleri gerek Tuva edebiyatı gerek Çağdaş Türk Lehçeleri edebiyatları açısından ön plana çıkmaktadır:

Çitken Urug, her şeyden önce bir dönem romanıdır. Bu eser, Tuva Türklerinin Çin Mançu Hanedanından bağımsızlıklarını kazanmaları ile SSCB döneminin son yıllarına kadar uzanan yaklaşık 80 yıllık bir zaman dilimini içermektedir. Şüphesiz ki bu süreç, Tuva Türklerinin hayatta kalma mücadelesi verdikleri çetin yılları kapsamaktadır.

Romanın kapsadığı bu yıllarda Tuvalar, Çin, Moğol ve Rus devletlerinin ortak hakimiyet sahası içerisinde kalmışlar, tercihlerini Rus Çarlığından yana kullanmışlardır. Rus Çarlığının Ekim Devrimi sonrasında değişen kaderi doğrudan Tuvaları da etkisi altına almış, Rus İç Savaşı’nın olumsuz etkileri Tuva’da somut olarak hissedilmiştir. Çin ve Moğolistan’ın kendi topraklarında hakimiyet iddialarının bulunduğu yıllarda, Tuva Türkleri, her ne kadar Komünist Rusya’nın etkisi altında da olsa, bağımsız devletlerini kurabilmişlerdir. 1944’e kadar süren bu nispi bağımsızlık yıllarında Tuva Türkleri, romanın 33. bölümünde bahsedildiği üzere kendi devletlerini kurumsal olarak ortaya koyma, ekonomik ve kültürel altyapılarını tesis etme başarılarını göstermiş, bununla birlikte II. Dünya Savaşı arifesinde Stalin’in tüm SSCB coğrafyasını kasıp kavuran repressiya politikasının kıvılcımları Tuva’da ağır sonuçları olan bir tablo ortaya çıkarmıştır.

Tuva’nın kurucu kadroları, kültürel kanaat önderleri olan lamalar ve şamanlar, geleneksel hayatı benimseyen kitleler çok ağır cezalara çarptırılmıştır. Komünist Parti, mahkûm ettiği insanları sürgünle, GULAG’larda zorunlu çalışmayla ya da yargısız infazla cezalandırmış; bunun yanında mahkûmların ailelerinin de ellerinden eğitim, evlenme, seçim, çalışma ve ikamet haklarını elinden almıştır. Ayrıca geleneksel kültüre ait olan pek çok şey yasaklanmış, kutsal yapılar ortadan kaldırılmış, Lamazim ve Şamanizm toplumun hayatından çıkarılmaya çalışılmış, çeşitli geçiş ritüelleri “geçmişin artığı” olarak tabulaştırılmıştır. *Çitken Urug*, tüm bu dönemin

edebî bir yansımasıdır. Romanın başkahramanı Öşkü etrafında Tuva geleneksel kültürünün nasıl ortadan kaldırıldığı, ailelerin nasıl parçalandığı, Tuva'nın nasıl bir açık hava hapishanesine dönüştürüldüğü anlatılmıştır. Bu nedenle *Çitken Urug*, Tuva tarihi çalışmaları açısından edebî bir tanık olarak değer taşımaktadır.

Bu edebî tanıklık, olağan koşullarda geçmişin dile getirilmesinden ibaret değildir. Uzun yıllar dile getirilemeyen, birer tabu olarak kabul edilen tarihsel gerçeklikler, romanda korkusuzca haykırılmıştır. Monguş Kenin-Lopsan, romanında eğitim almamış ancak kendi kültürel kimliğini oldukça iyi bilen bir repressiya mağduru olan Askak-Kontr'un ağzından Tuva topraklarının aslında Göktürk Kağanlığı'nın bir parçası olduğunu, Tuvaların da Göktürklerin mirasçısı olarak bu topraklarda yaşamaya devam ettiklerini; Tıva Arat Respublika döneminde Tuva'nın kendi kültüründen kopmamış kurucu nesillerinin nasıl suçsuz yere mahkûm edildiğini dile getirmektedir.

Askak-Kontr'un adlarını saydığı tüm devlet adamları mesnetsiz suçlamalarla Elezinnig-Hovu'da idam edilmiş, cenazeleri ailelerine teslim edilmemiş ve adları tarih sahnesinden silinmeye çalışılmıştır. Romanın yazıldığı ve yayımlandığı süreçte hiçbir romanda adları geçmeyen Tuva devlet adamları, Monguş Kenin-Lopsan'ın *Çitken Urug* ve daha sonra yayımlanan *Buyan Badırgı* romanları ile tekrar hatırlanmış, böylelikle bu isimlerin iade-i itibar süreçlerinin önü açılmıştır.

Romanın belki de en kıymetli özelliklerinden biri de geleneksel Tuva kültürünün adeta bir kılavuz kitabı niteliğine sahip olmasıdır. Monguş Kenin-Lopsan, giriş bölümünde de ifade edildiği gibi, bir edebiyatçı olmasının yanında Türkolog, etnolog ve etnografıdır. Onun çocukluğundan itibaren biriktirdiği hatıralar, bir akademisyen kimliğiyle çeşitli derlemeler yapmasına, Tuva kültürünün soyut ve somut mirasının adeta bir muhafızı haline dönüşmesini sağlamıştır.

Romanın merkezinde bilhassa Şamanizm (Tuv. Ham Çüdölgezi) yer almaktadır. Tuva'da yaşayan şamanlar, şaman olma süreçleri ve hangi alanlarda hüner sergiledikleri ayrıntıları ile anlatılmaktadır. Şamanların kutsama ayinleri, bu ayinlerde saç yaparken söyledikleri algışlar, toplum için

nasıl birer kanaat önderi niteliği taşıdıkları hemen hemen her bölümde karşımıza çıkmaktadır.

Şamanların bir halk hekimi olarak bitkilerden ve doğada bulunan çeşitli malzemelerden *kara em* adı verilen ilaç yapmaları, insanları iyileştirmeleri ve özellikle *tudugçu* “ebe” olarak insanların imdatlarına yetiştikleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Şamanların kutsama ve halk hekimliği vazifelerinin yanı sıra cenaze merasimlerindeki roller Öşkü’nün çevresinde yaşanan ölümlerle birlikte gözlemlenmektedir. Şamanlar aynı zamanda çeşitli meselelerde danışılan bir kimsedir; *huvaanak* adı verilen fallar vasıtasıyla insanlara gelecekleri hakkında bilgi verirler ki Öşkü de kendisini bekleyen kara geleceği böyle bir fal aracılığıyla öğrenir. Buna ilaveten Şamanizm’de büyük öneme sahip *aldı oran*, *çırık örtemçey* ve *üstüü oran*, “iye” kavramı, *azarlar*, *hoorlar*; *diireñ*, *aza*, *şulbus*, *çetler* ve *albıs* gibi varlıklar romanın farklı bölümlerinde çeşitli olaylar vesilesi ile yer almaktadır.

Çitken Urug, aracılığıyla Tuva geleneksel kültürünün somut ve soyut unsurları okuyucuyla buluşturulmuştur. Romanı okuyan herhangi biri Tuvaların aile yaşamını, çocuk yetiştirme hassasiyetlerini, yedi/dokuz kuşak anlayışlarını; misafir ağırlama geleneklerini, doğum, toy, *oytulaaş*, *şagaa*, düğün, cenaze gibi geçiş ritüellerini, göç adetlerini, inanışlarını, kutsiyet atfedilen mekânlarını/alanlarını oldukça canlı ve ayrıntılı bir biçimde öğrenebilir. Ayrıca Tuvaların *üleger domak* “atasözü”, *tıvızık* “bilmece”, *ır* “türkü”, *algış* “hayır dua/alkış”, *tool* “masal”, *toolçurgu çugaa* “efsane” gibi sözlü kültür ürünleri de romanda oldukça sık bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Tüm eser boyunca atasözü olduğu beyan edilen 22 *üleger domak* ve 35 *ır*, *algış* ve *koşug* tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak On İki Hayvanlı Takvim, halk takvimi, yemek kültürü, Tuva halk müziği ile ilgili kavramlar eserde mevcuttur.

Yukarıda zikrettiğimiz tüm bu kültürel unsurlar, aslında Monguş Kenin-Lopsan’ın hayal gücünün ürünü değildir. Yaptığımız incelemeler sonucunda kitapta kendine yer bulan *algışlar*, *ırlar*, *üleger domaktar*, *toollar* ve *toolçurgu çugaaların* aslında Monguş Kenin-Lopsan’ın Moskova’daki eğitimini tamamlayarak Tuva’ya dönüşünden itibaren yaptığı derlemelerden

alındığı görülmektedir. Eserdeki kültürel öğelerin önemli bir kısmının merhum yazarın daha önceden yayımladığı *Tıva Çançıl* “Tuvaların Gelenekleri”, *Kara Deerniñ Tınıjı* “Kara Göğün Nefes Alışı”, *Oytulaaş* “Oytulaaş” ve *Tıva Hamnarnıñ Torulgaları* “Tuva Şamanlarının Efsaneleri” vb. halk bilimi derlemelerine dayanan akademik çalışmalarında kayıt altına alındığı tespit edilmiştir. Tüm bu zengin malzeme *Çitken Urug* romanında ortaya konmaya çalışılan tezin zeminini hazırlamak için kullanılmıştır.

Romanın bütünü incelendiğinde, bilhassa Öşkü’nün monologlarıyla ifade edilen bir hüznün duygusu olduğu fark edilmektedir. Bu belirgin hüznün sebebi şüphesiz Kenin-Lopsan’ın eserini oturttuğu kültürel envanterin ortadan kalkması, yıpratılması ve unutturulmasıyla ilgilidir. Tüm bunlardan hareketle şunu söylemek mümkündür: Yazarın romanına verdiği *Çitken Urug* ifadesi romanın başkahramanı Öşkü’nün hayatının repressiya döneminde nasıl elinden alındığını dile getirmekle birlikte aynı zamanda sembolik bir biçimde *yiten, kaybolan* Tuva kültürünü de simgelemektedir.

Bu nedenle Monguş Kenin-Lopsan’ın gerek akademik çalışmalarının ve başta *Çitken Urug* olmak üzere edebi eserlerinin ortak amacının Tuva Türklerinin hafızasından silinen kültürel envanterin tekrar hatırlatılması, yaşatılması olduğunu söylemek mümkündür. Yazar, tüm bunları *etnopedagoji* disiplinin yöntemleriyle gerçekleştirmeye çalışmaktadır. “Bir milletin tarihsel süreç içerisinde geliştirdiği ve kendi halk kültüründe tanıklanabilen eğitim deneyimlerini merkeze alarak yazı ve sözlü kültür aracılığıyla kuşaklar arasında miras olarak aktarılan bu eğitim değerlerini araştıran, sistemli hale getiren ve bir eğitim politikası belirleyen” bir disiplin olarak tanımlayabileceğimiz bu bilim dalı *Çitken Urug* romanında da gözlemlenmekte, eserin muhatabının aslında Tuva Türklerinin genç kuşakları olduğunu bize göstermektedir. Bu nedenle yazar, romanının tezini kısa cümlelerle, edebî sanatlardan azade ve kolayca anlaşılabilir bir ölçekte ifade etmeyi tercih etmiştir.

Çalışmamızın amaçlarından biri de Tuva yazı diliyle yaşıt olan Monguş Kenin-Lopsan’ın eserine yansıyan söz varlığının niteliği hakkında sonuçlara ulaşmaktır. Eserde mebzul miktarda halk kültürü unsurunun tespit edildiğini

söylemiştik. Ayrıca eserin bütünü incelendiğinde kişi adları, yer adları, hayvan adları, bitki adları gibi ad biliminin temel başlıkları açısından Tuva Türkçesinin durumunu ortaya koyan değerli bir malzemenin de romanda mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle hayvan ve bitki adlarında gözden kaçmayan bir çeşitlilik söz konusudur. Kuş adları, yabani ve evcil hayvanların renklerine, yaşlarına ve cinsiyetlerine göre verilen isimler; av hayvanları ve bunlarla ilgili avcılık terminolojisi; atların donları, atlarda kullanılan koşum takımlarının adları; silah terminolojisi, geleneksel ölçü birimlerinin adları, hastalık adları, ölümle ve hastalıklarla ilgili örtmece sözler, giyim kuşam isimleri, yıldız adları, Komünist terminoloji Tuva Türkçesi merkezli ad bilimi çalışmalarına azımsanmayacak bir malzeme sağlayacak niteliktedir.

Çalışmamızın en temel amacı eserin dil özelliklerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda ele alınan eserin, Rusça kökenli sözcük kullanımı bakımından oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Eser boyunca kullanılan Rusça sözcük, yaklaşık yirmi tanedir. Moğol diliyle hem sözcük hem gramer bakımından yoğun etkileşim içinde olan Tuvaca'nın bu özelliğini, romanda da sürdürdüğü tespit edilmiştir. Moğolca kökenli olan ve ya olduğu tartışılan gramer yapıları, dil incelemesi başlığı altında ayrıca işaretlenmiştir.

Romanda, ağırlıklı olarak Rusçanın etkisiyle Genel Türkçenin sözdizimine aykırı birçok cümlelerin varlığı tespit edilmiştir. Genel Türkçenin sözdizimine aykırı olan bu cümleler, ağırlıklı olarak Askak-Kontr'un Tuva kültürü ve Tuvalar konulu uzun monologlarında yer almıştır. Bundan hareketle bu cümlelerin, Tuva Türkçesinin bir edebîleşme gayreti olduğu belirlenmiştir. Tespit edilen diğer iki önemli hususiyet, Tuva sözlüklerinde bulunmayan sözcüklerin önemli bir kısmının ve Tuva gramerinin birçok yapısı kullanılarak kurulan uzun birleşik cümlelerin bu monologlarda yer almasıdır.

Romanda Tuva Türkçesinin kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumunun birkaç istisnaî durum dışında bütünüyle işlek olduğu tespit edilmiştir. Bir sözcüğün (kulaanayda *kulakçıġına*), Genel Türkçeye ve Tuva

Türkçesine aykırı biçimde çekim ekinden sonra yapım eki aldığı örnek de ulaşılan sonuçlardan biri olmuştur.

Tuva Türkçesi, modern dünyanın sonucu olan birçok terimden mahrumdur. Monguş Kenin-Lopsan'ın, bu eserde yer alan bu tip terimleri Rusçadan alıntılar yapmak yerine, birçok kez Tuvaca ifade ettiği görülür. Bu ifadeler, uzun öbeklerden oluşup izahlar halinde olsa da bunların kısmen bir terimleştirme çabası olarak ele alınabileceği tespit edilmiştir.

Eserin dil incelemesi yapılırken görülen bir diğer önemli özelliği, eserde geçen örtmece sözcükler olmuştur. Özellikle ölüm temalı fiil türünden birçok örtmece sözcük tespit edilmiştir. Bu örtmece sözcüklerin aktarımında Türkiye Türkçesindeki örtmece sözcüklerden faydalanılmıştır.

Kimi gramer yapılarında aynı anlamı karşılayan birden fazla eke sahip olan Tuvacanın bu zenginliğinin, eserde de mevcut olduğu tespit edilmiştir. Eserde, bu zenginlik çerçevesinde aynı anlamların farklı yerlerde farklı eklerle karşılandığı belirlenmiştir.

Eserde; Tuva Türkçesinin birçok dilbilimci tarafından ET'ye en yakın lehçe olarak ele alınmasını destekler mahiyette, yönelme hâl ekinin bulunma hâl eki işleviyle kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmamızın hedeflerinden birisi de *Çitken Urug* romanının sözlüğünü hazırlamaktır. Bu kapsamda 3000 civarında sözcükten müteşekkil bir eser sözlüğü meydana getirilmiştir. Bu sözlükteki madde başları, Tuva Türkçesinin genel sözlüğü değil, metnin sözlüğüdür.

Metinde gerek Tuva Türkçesinin tek dilli sözlüğünün tamamlanmamış olması, Tuva ağızlarının tamamını kapsayan derleme sözlüğünün bulunmayışı ve kullanılan genel Tuvaca-Rusça, Rusça-Tuvaca sözlüklerin güncel olmayışı gibi nedenlerle metnin aktarılması ve metin sözlüğünün hazırlanışında güçlüklerle karşılaşmıştır. Aktarma çalışması yapılırken Monguş Kenin-Lopsan'ın henüz genç bir yazı dili sayabileceğimiz Tuva yazı dilinin genel özelliklerini benimsediği gözlemlenmektedir. Ancak Tuva Türkçesinin sözlüklerinde bulunmayan ve kayıt altına alınmamış ya da yazı

dilinden farklı fonetik görünümlemlerle kullanılan çeşitli sözcükler de çalışmamızda tespit edilmiştir. Bu sözcükler şöyle gösterilebilir:

➤ **Fonetik olarak farklı olanlar:**

- **huvgazın = huulgazın** “sihir, büyü”.
- **mitpirgey = mitpek** “yapışkan, yoğun”
- **döjevır = döjem** “tepe, sırt”
- **hilis = halas** “bedava, ücretsiz”
- **çaktır = çamık** “silahta sürgü kolu”.

➤ **Sözlüklerde Bulunamayanlar:**

- **işti tınnıg** “hamile”
- **hupurazın** “Kahretsin!”
- **daldaaş taska düjır** “elleri bomboş kalmak”
- **çır iştine kire bergen** “yere batsın”.
- **kulun çurtu** “ana vatan, bir kişinin asıl memleketi”.
- **er hindiktig** “erkek, erkek soyundan”.
- **ildi** “çakı”
- **kıyırak** “çakı”.
- **şıyapa** “şapka”.
- **hey-düñgür** “bir Şamanizm terimi; şamanlar öldükten sonra ormana asılan ve rüzgârda ses çıkarıp insanları yolundan şaşırtan şaman tefi”
- **dıytılaa** “küçük kız çocuklarına süt sağmayı öğretirken kullanılan küçük kap, kova”.
- **ulaan-buluñ** “birden çok odaya sahip tek katlı bungalov tarzı ahşap kamu binası”.
- **çinze** “Tuvalar Çin-Mançu hakimiyetindeyken çeşitli başarılar gösterenlere verilen bir tür unvan.”
- **haaça-hagbañar bol-** “Evde huzur için hiçbir mutluluk dışarı çıkmamalı ve dışarıdan eve sadece mutluluk gelmeli” ilkesine dayanan bir inanç terimi.

Monguş Kenin-Lopsan, bu eserden de anlaşılacağı üzere Tuva Türklerinin tarihsel, kültürel ve dilsel hafızasıdır. Onun kaleme almış olduğu

eserler, Tuva Türklerinin var olma mücadelesinin tutanaklarıdır. Bu nedenle merhum yazarın diğer çalışmaları da farklı disiplinlerce ele alınmalıdır. Elde edilecek veriler, Tuva araştırmaları için en önemli araştırma basamaklarını teşkil edecektir.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2015), "Tıva Halk Masallarında Ham ve Başkı-Lamalar", *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, C. 8, S. 1, ss. 1-14.
- Akar, A. (2003), "-GAn Sıfat-Fiil Eki", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 14, ss. 103-115.
- Arıkoğlu, E. (1995). "Tuva'da Şamanizm'in Dünü Bugünü", *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, c. XXXIII, S. 385, ss. 286-292.
- Arıkoğlu, E. (1997a). "Tuva Cumhuriyeti ve Tuva Türkleri", *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı*, C. II, S. 16, ss. 1561-1569.
- Arıkoğlu, E. (1997b) "Tuva Türkçesinin Tarihi Gelişimi ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 4, ss. 152-161.
- Arıkoğlu, E. (1998). "Tuva Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, S. 21, ss. 491-500.
- Arıkoğlu, E. (2002). "Tuva'nın XX. Asır Siyasi Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.20, s.173-179.
- Arıkoğlu, E. (2007). "Tuva Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*. (ed. A. B. Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bapaeva J.M. (2008). *Tuva Kamlarının Alkışları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Biçeldey, A.K. (1993). "Tıva Bijikti Bolgaş Şın Bijilgeni Sayzıradır Talazı-bile Sanaldar", *Voprosı Tuvinskogo Yazıkoznaniya*, ss.40-49.
- Bayat, F. (2021). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Cliff, T. (1990). *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, (çev. Ali Saffet, Tarık Kaya.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Çağatay, S. (1969), "Tuba Ağzında İyik", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt XV, ss. 171-174.
- Caferoğlu, A. (1929). *Türkçede "DAŞ" Lâhikası, Türk Halk Bilgisine Ait Tetkikler I*. İstanbul: İktisat Matbaası.

- Daşkovskiy, P. K., Şerşneva, E. A. (2021). "Religioznaya Situatsiya v Respublike Tıva". *Novye İssledovaniya Tuvı*. S.2, s. 18-34.
- Demir, N. (2000), "Anadolu Ağızlarında Birinci Çoğul Kişi İstek Eklerinin İkilik Bildiren Bir Değişikisi". *Türkçenin Ağızları Çalıştayını Bildirileri Kitabı*, ss. 65-71. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, ss. 65-71.
- Ercilasun, A.B. (1996). "Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler", *Türk Kültürü Araştırmaları XXXII/1-2 Zeynep Korkmaz'a Armağan*, (ed. L. Karahan), Ankara: Etkileşim Basımevi.
- Ergin, M. (2009). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Ergün, İ. (1992). *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*. İstanbul: Yeni Forum Yayınları,
- Erkan, M. (2000). "Abdulkadir İnan ve Eserleri", *Erdem Dergisi*, C. 12 S. 36, ss. 907-928.
- Fridman, N. (2002). "Tuva Şamanizmi". *Türkler*. C.20. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Güngör H. (2010). "Şamanizm", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, ss. 325-328.
- Gürer, G. (2022). *Uşak İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2000), *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kenin-Lopsan, M. (2010a). *Buyan Badırgı*. Kızıl: Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Kenin-Lopsan, M. (2010b). *Kara Deerniñ Tınıjı*, Kızıl: Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Kenin-Lopsan, M. (2019). *Tuvaların Gelenekleri*, (akt. İlker Tosun). Ankara: Bengü Yayınları.

- Killi Yılmaz, G. (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibiry Türklerinin Dil Durumu*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2008). "Tuva Türklerinin Kullandıkları Alfabeler ve Bazı İmla Özellikleri", *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 3, Sayı 7, ss. 442-456.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2010). "Tuva Türkçesindeki Ünlü Uzunluklarına Dair", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 10, S. 1, ss.73-80.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2018). *Tuva Türkçesi Grameri / Metin-Söz Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2022). "Monguş Kenin-Lopsan'ın Çitken Urug Adlı Romanında Tuvalara Dair Bilgiler(Dillerini ve Kùltürlerini Koruma Bağlamında), *Sohraneniye Razvitiye Yazıkov Korennih Naradov Sibiri*, (red. T.G. Borgoyakova ve N. C. Maynagaşeva), Abakan: Hakasskoye Kinjnoye İzdatelectva İmeni.
- Kombu, S. (2012), "Kenin-Lopsan Monguş Borahoviç", Novosibirsk: Tuvinskaya Literatura, Nauka, ss. 83-91.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Kulmanova, A. (2019). *SSCB sonrası dönemde Tuva Halk Müziğinin Modernleşmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Menaf, T. (2011). "SSCB'de Toprak Mülkiyeti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 66, S. 3, ss. 307-332.
- Monguş, D.A. (2003). *Tiva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı*, C1. Novosibirsk: Nauka.

- Monguş, D.A. (2003). *Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı*, C2. Novosibirsk: Nauka.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş, -IV Türklerde Yemek ve Beslenme Kültürü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ss. 31-39.
- Ölmez, M. (1995). "Halaçlar ve Halaçça", *Çağdaş Türk Dili*, S. 84, ss. 15-22.
- Özmen, M. (2003). "Türkçede Gereklilik Kipi", *Mustafa Canpolat Armağanı*, (ed. A. Ata ve M. Ölmez), Ankara: Şafak Matbaası.
- Samdan, Z. B. (2019). "Modifikatsiya Arhetipiçeskogo Obraza Tuvinskogo Şamana v Trovçestve M. B. Kenin-Lopsana", *Novie İssledovaniya Tuvi*, S. 3, ss. 158-171.
- Sat, S., Çırgal-ooloviç, Ş.S., Salzinmaa E. B. (1980). *Amgı Tıva Literaturlug Dıl*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Sefa, V. Hekimoğlu, F. Ve Tashtanov, Z. (2023). "Sayram'da Sovyet Repressiya Politikaları", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 100. Yıl Özel Sayısı, ss. 409-420.
- Şirin User, H. (2018). *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taşgıl A. (2019), Tuva. *İslâm Ansiklopedisi*, Ek 2. Cilt, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Tekin, Ş. (1993). *Eski Türklerde Yazı Kâğıt Kitap ve Kâğıt Damlaları*. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.
- Tekin, T. (1989). "Türk Dili Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Erdem Dergisi*, C. 5, S. 13, ss. 141-168.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları.
- Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Tosun, İ. (2015). "Etnopedagoji Açısından Monguş Kenin Lopsan'ın Tıva Çançıl Adlı Eseri", *Turkish Studies*, C. 10, S. 8, ss. 2017-2038.

- Tosun, İ. (2018). "Tuva Türkçesinde -(I)İşkIn EKİ, -(I)İşkIn Suffix ın Tuva Turkish", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 11, S. 24, ss. 282-295.
- Tosun, İ. (2022). "Tuva Türklerinin Tamam Bilicisi Bilge Şaman Monguş Kenin Lopsan", *Kardeş Kalemler*, S. 192, ss. 76-88.
- Tosun, İ. (2023). "Tuva Cumhuriyetinde Repressiya", *Türk Dünyasında Repressiya*, (ed. İ. Dilek), Ankara: YTB Yayınları.
- Tosun, İ. (2017). "Tuvacada Ölümle İlgili Örtmeceler", *Tuva Araştırmaları Tuvaca Varyantların Belgelenmesi ve Tanımlanması*, (ed. İ. A. Aydemir ve M. Erdem), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tosun, İ. (2017). "Tuva Türkçesinde Ol Enklitiği", *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu*, (ed. A. İ. Öbek ve Y. Topaloğlu ve O. Durmuş), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Tosun, İ. (2017). "Tuva Türkçesinde sıklık çatısı eki {-GILA}". *Türk Bitig Türklük Bilimi Araştırmaları Kırklareli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünün 5. Yıl Anısına*, (ed. B. Bayram), İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- Tosun, İ. (2019). "Tuva Türkçesinde +Ak Eki", *Hidayet Bayatlı Hatıra Kitabı*, (ed. A. İ. Öbek ve öte.), İstanbul: Kerkük Yayınları.
- Tosun, İ. (2021). *Tuva Türkçesinde İsim Söz Yapımı*. İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- Yıldız, H. (2011). "-GAÇ Ekinin Kaynakları", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 8, ss. 115-120.
- Yılmaz, H. (2015). "Çokluk Eki: '-Lar/-ler' Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 15, ss. 125-130.

SÖZLÜK

A

a'ş-çem (аш-чем): yemek, yiyecek (34, 158).

a't (аът): at (119, 132, 122).

a't çay-/çayır (аът чай-/аът чайыр): at sürmek (76).

a't davanı (аът даваны): toynak /(19, 87, 173).

a'tka uşkaş-/uşkajır (аътка ушкаш-/ушкажыр): ata binmek (154, 167, 168)

a'ttan-/attanır (аъттан-/аъттаныр) : atlanarak yola çıkmak, yola çıkmak (84, 119, 132).

a'ttig (аъттыг): atlı insan (148, 148, 154).

aa hupurazın (аа хупуразын): kahretsin (63).

aajak (аажак): soy, nesil (77).

aal (аал): ağıl, oba (38, 56, 77).

aalçı (аалчы): misafir, konuk (76, 100).

aamay (аамай): aptal, ahmak (29).

aap-saap (аап-саап): ufak tefek (50, 173).

aar (аар): ağır, hafif olmayan (66, 102).

aarak (аарак): biraz, birazcık, az, azıcık (50, 80, 80).

aarı/aarır (аары/аарыыр): hastalanmak (24, 152, 174).

aarig (аарыг): hastalık (75, 138, 147).

aarig-arjik (аарыг-аржык): 1. hasta 2. Hastalık (71, 72, 126).

aarışkı (аарышкы): ağrı, sızı (54).

aarjı (ааржы): kuru çökeleğe benzeyen Tuva yiyeceği (20, 21, 21).

aarjılıg (ааржылыг): çökelek, çökelekli (46).

aart-/aartır (аарт-/аартыр): hastalanmak, hasta olmak (152, 163, 163).

aarta-/aartaar (аарта-/аартаар): yudumlamak, içmek (73).

aarta-/aartaar (аарта-/аартаар): 1. ağırlaşmak, halsizleşmek 2. şişmek, hasta ağırlaşmak 3. organ şişmek 4. yudumlamak, içmek. (62, 76).

aas (аас): ağız (13, 147).

aas-dıl (аас-дыл): kavga (57).

aas-kejik (аас-кежик): mutlu (67).

aas-kejiktig (аас-кежиктиг): mutluluk, saadet, huzurlu (55, 62, 82).

aastig (аастыг): 1. ağızı olan, ağızlı 2. konuşkan, geveze, lafazan, dilbaz, çenesi düşük (37, 56).

aatkış (ааткыш): beşiğin asıldığı ip (11).

aaу (аай): 1. düzen 2. başarı 3. sebep (149, 176, 181).

aaуga kir-/kiir (аайга кир-/киир): uyum göstermek, uymak (4).

aaу-bile (ааиы-биле): 1. aracılığıyla, vesilesiyle, vasıtasıyla 2. ona uygun (121)

aaуlg (аайлыг): içli, hassas (55, 115).

aça (ача): baba (118, 119, 185).

açay (ачай): babacığım (4, 4, 186).

açılıg (ачылыг) erdemli, faziletli (54, 55, 102).

açılıg-buяannıg (ачылыг-буяанныг): iyiliksever, hayırsever (76, 157).

ada (ада): 1. baba 2. nesil, kuşak (159, 166, 167).

ada-/adaar (ада-/адаар): 1. ad koymak, ad vermek, 2. ismiyle seslenmek 3. ismini vermek 4. ismiyle seslenmek (175, 183, 190).

adaarga-/adargaar (адаарга-/адааргаар): kıskanmak (414).

adак (адак): aşağı, alt (4).

adак-bışkak (адак-бышкак): taban (62).

adак-soonda (адак-соонда): en sonunda (4, 177, 193).

adək-söölünde (адак-сөөлүндө): sonunda, nihayetinde, en sonunda, en nihayetinde (54, 81, 96).

adalıg (адалыг): babası olan (3, 50).

ada-ögbe (ада-өгбе): ata, ecdat (55, 80, 126).

adaşkı (адашкы) baba ve çocuk, baba ve oğul (66).

adazı-çok (адазы-чок): babasız, babası olmayan, piç (58).

adıg (адыг): atış, atma (70).

adıg (адыг): ayı (70, 114).

adıg ottuu (адыг оттуу): kurt otu (117).

adıg-börü (адыг-бөрү): yırtıcı hayvanlar (23).

adıgır (адыгыр): karmakarışık, dağınık, darmadağınık, karışık, karman çorman (67, 98, 103).

adır (адыр): 1. ayırım 2. ayırım, nehir ayırımı 3. dal, kol, bölüm, branş 4. saha, alan (5, 169, 193).

adır-/adırlır (адырыл-/адырылар): ayrılmak (6, 20, 70).

at-sıp (ат-сын): ad-soyad (89, 42, 114).

adış (адыш): avuç (113).

adıšta-/adıštaar (адышта-/адыштаар): 1. yumruk yapmak, yumruk sıkmak 2. avuçlamak (53, 110, 140).

agaar (агаар): hava, atmosfer (50, 111).

agaar-boydus (агаар-бойдус): huysuzluk (23, 101, 177).

agana (агана): kar tavuğu (173).

aganak аганак): beyaz keklik (173, 174, 174).

agart-/agartır (агарт-/агартыр): aklamak, masum olduğunu kanıtlamak (361, 362, 378).

ajıg (ажыг): 1. bir miktardan çok olan, aşık, fazla 2. geçit 3. acı (114, 180, 182).

ajıgla-/ajıglaar (ажыгла-/ажыглаар): kullanmak, faydalanmak (117, 147, 152).

ajıg-sug (ажыг-суг): ispiroto, alkol (72).

ajıldig (ажыылдыг): yazmalı, başlıklı (365, 366, 367).

ajık (ажык): 1. açık 2. fayda, yarar, menfaat (40, 246, 247).

ajıl (ажыл): 1.iş 2. Meslek (137, 147, 149).

ajıl-agıy (ажыл-агый): ekonomi (159, 177).

ajılçın (ажылчын): 1. iş 2. işçi (110, 159, 185).

ajıl-da-/ajıl-daar (ажылда-/ажылдаар): işlemek, çalışmak (137, 139, 147).

ajıl-daar çer (ажылдаар чер): işyeri (381).

ajıl-dat-/ajıl-dadar (ажылда-/ажылдадыр): çalıştırmak, işletmek (141, 147).

ajıl-hojul (ажыл-хожул): 1. iş, iş gücü 2. meslek. 3. faaliyet, çeşitli şeyler (181, 184).

ajınçak (ажынчак): öfkeli (37).

ajır-/ajırar (ажыр/ажыраар): geniz akıntısı olmak (24).

ajıt-/ajıdar (ажыт-/ажыдар): açmak, kapalı olanı açmak (152, 176).

ajı-töl (ажы-төл): çoluk çocuk, çocuk, evlat, evlatlar (187, 191).

ak (ак): beyaz, ak (122, 130, 192).

ak setkildig (ак сеткилдиг): iyi niyetli, temiz düşünceli (146, 147, 157).

akı (акы): 1. amca 2.dayı 3.ağabey (174, 194).

akı-duŋma (акы-дунма): ağabey-kardeş (183).

akıy (акый): amca, ağabey, amcacığım, ağabeyciğim (14, 15, 19).

ak-oy (ак-ой): ak kula (47).

aksı bıjig (аксы быжыг): ağzı sıkı, sır tutan (37).

akşa (акша): para, akça, ruble (177, 178, 181).

aktıg (актыг): 1. masum, suçsuz, günahsız 2. aklanmış (154, 192, 192).

aktıg-şınıg (актыг-шынынг): dürüst (8).

ala (ала): ala, çizgili (323, 335).

alaaktır-/alaaktırar (алаактыр-/алаактыраар): oyalamak, avutmak (9).

ala-çaygaar (ала-чайгаар): gelişi güzel, farkında olmadan, gayri ihtiyarî (62).

alagada/alagadaar (алагада/алагадаар): tokat atmak, tokat vurmak, şak etmek (63).

ala-hölünde (ала-хөлүндө): 1. aynen öyle 2. aynen o anda (51).

alalat-/alaladır (алалат-/алаладыр): ayrı tutmak, hakir görmek (66).

alandıla-/alandılaar (аландыла-/аландылаар): ilkbaharda kar erimek (107).

ala-saaskan (ала-сааскан): ala saksağan (121, 133, 133).

albaara-/albaaraar (албаара-/албаараар): ne yapacağını bilmemek, bilememek (38).

albada-/albadaar (албада-/албадаар): zorlamak, zorunda bırakmak, mecbur etmek (54, 191).

albadat-/albadaar (албада-/албадаар): yapmaya zorlamak, yapmaya mecbur etmek (192).

alban (албан): hizmet (108, 117, 147).

albista-/albistaar (албыста-/албыстаар): delirmek, çıldırmak, cinlenmek (11, 29, 32).

albistat-/albistadır (албыстат-/албыстадыр): delirtmek, çıldırtmak, cinlendirmek (8).

albistıg (албыстыг): deli, çılgın, cinli (135, 153).

al-bodu (ал-боду): bizzat, bizatihi (12, 76, 81).

aldan (алдан): altmış (57).

aldar-attıg (алдар-аттыг) meşhur, ünlü (75).

aldarja-/aldarjaar (алдаржа-/алдаржаар): ünü yayılmak, meşhur olmak (118, 154).

aldarjit-/aldarjıdır (алдаржит-/алдаржыдыр): meşhur etmek, ünlü yapmak (31, 33)

aldarlıg (алдарлыг): ünlü, meşhur (124, 138, 146).

alday (алдай): altaylar (31, 123, 153).

aldın (алдын): altın (117, 129, 133).

aldın-sarıg (алдын-сарыг): altın sarısı (123).

ale (але): hey seni (140, 189).

alga-/algaar (алга-/алгаар): 1. takdis etmek 2. ululamak (414).

algan-/alganır (алган-/алганыр): şarkı söyler gibi dua etmek (80, 81, 87).

algandır-/algandırar (алгандыр-/алгандыраар): şarkı söyler gibi dua ettirmek (81).

algı (алгы): 1. bağıriş çağırış 2. deri, post (112, 116, 117).

algı-kışkı (алгы-кышкы):bağıriş-çağırış (151, 152).

algır-/algırar (алгыр-/алгыраар): 1. bağırmaq 2. karga gıclamak (155, 170, 186).

algırış-/algırjır (алгырыш-/алгыржыр): bağırışmak (139, 170, 170).

algış (алгыш): dua (130, 150, 151).

algış-/algıjar (алгыш-/алгыжар): dalaşmak (122).

algış-yöreel (алгыш-йерээл): hayır dua, iyi temenni, iyi dilek (81, 87, 187).

algış-yöreeldig (алгыш-йерээлдиг): hayır dualı (52).

alıs (алыс): esas, kök (89, 123, 159).

alis/alzir (алыс/алзыр): tabi olmak (106, 135, 142).

alis-çurt (алыс-чурт): öz vatan (6).

alışkı (алышкы): ağabey ve kardeşler (4, 56, 192).

am (ам): 1. şimdi, şu an, artık 2. hemen (115, 123, 124).

ama (ама): 1. kumaş ölçü birimi, bez 2. kare (77, 175).

amdannıg (амданныг): lezzetli, leziz (31).

amdıгаа (амдыгаа): şimdilerde, günümüzde (413).

amdıгааştan (амдыгааштан): şimdiden (89).

amdızında (амдызында): şimdilik (77).

Amerika (Америка): Amerika (175).

amgı (амгы): şimdiki, günümüzdeki, güncel (83, 170, 180).

amıdıra-/amıdıraar (амыдыра-/амыдыраар): hayat sürmek, yaşamak (50, 67, 78).

amıdıral (амыдырал): hayat, yaşam (50, 69).

amıra-/amıraar (амыра-/амыраар): 1. memnun olmak 2. mutlu olmak 3. rahat etmek (67, 159, 182).

amır-mendiğer (амыр-мендигер): hâl-hatır (81).

amıtan (амытан): canlı, varlık (127, 128, 133).

amı-tın (амы-тын): can (151), 155, 163).

amı-tın al-/alır (амы-тын ал-/алыр): hayat kurtarmak (71, 123, 163).

am-na (ам-на): hemen şu an (46, 186, 223).

amza-/amzaar (амза-/ амзаар): tatmak, tadına bakmak (8, 127).

amzagıla-/amzagılaar (амзагыла-/амзагылаар): tatmak, tadına bakmak (127).

anaa (анаа): 1. vasat 2. şöyle, böyle normal (49, 111).

anay (анай): 1. oğlak 2. geyik yavrusu (101, 191, 192).

anay-haak (анай-хаак): tırtıl (276).

anayla-/anaylaar (анайла-/анайлаар): oğlaklamak (56).

ançig (анчыг): rahatsız edici, nâhoş (171).

ançig kılın-/kılınar (анчыг кылын-/кылынар): yaramazlık yapmak (171).

andıg (андыг): öyle, böyle (71).

Angliya (Англия): İngiltere (175).

ang-meng (аң-мең): av hayvanı (71).

anıyak (аныяк): genç (111, 118, 121).

añ (аң): av (170, 175, 185).

añcı (аңчы): avcı (170, 175, 185).

añdarıl-/añdarılar (аңдарыл-/ аңдарылыр): ters yüz edilmek, çevrilmek (5, 6, 127).

añdaştan-/añdaştanır (аңдаштан-/аңдаштаныр): üstünde yatmak (47).

aңgada-/aңgadaar (аңгада-/аңгадаар): kafası karışmak, ne yapacağını bilememek (112).

aңgadat-/aңgadadır (аңгадат-/аңгададыр): şaşırtmak, hayrete düşürmek (40, 115).

aңgı (аңгы): 1. farklı, ayrı, başka 2. sınıf, statü (19, 41, 53).

aңgı dayzını (аңгы дайзыны): sınıf düşmanı (41, 117, 173).

aңgı demiseli (аңгы демисели): sınıf mücadelesi (107).

aңgır (аңгыр): turpan kuşu, su kuşu (173).

añ-men (аң-мең): av hayvanı (222).

añna-/añnaar (анна-/аңнаар): avlamak, avlanmak (24, 25).

añnadır-/añnadırar (аңнадыр-/аңнадырар): av yaptırmak, avlatmak (74).

aḡnıg (аннык): avlık (67).

aḡnıg/meḡnıg (анныг-меңниг): avı bol olan yer (18).

aptara (аптара): sandık (42).

ara (ара): ara (52, 55, 180).

ara üs/üzer (ара үс/үзэр): araya girmek (58, 159).

araatan (араатан): yırtıcı, vahşi, canavar (25, 46, 50).

araga (арага): içki, alkollü içecek (29, 53, 54).

araga-darılıg (арага-дарылыг): içkili mezeli (349).

aragala-/aragalaar (арагала-/арагалаар): içki içmek (43, 135, 154).

aragalıg (арагалыг): 1. alkollü içecek, içki 2. içki içen kişi (62, 137, 138).

arat (арат): 1. hayvancı 2. çiftçi 3. halk, kavim (147, 164, 180).

aray (арай): az, azıcık, biraz, birazcık (184, 186, 191).

arbay (арбай): arpa (128, 168).

areveçi (аревзчи): Devrimci Gençlik Birliği (49, 140).

arga (арга): 1. yol, usul, yöntem, tarz 2. orman (62, 87, 88).

arga-arıg (арга-арыг): ormanlık orman (62, 137, 138).

argala-/argalaar (аргала-/аргалаар): avutmak, teskin etmek (29, 178).

argalıg (аргалыг): 1. ormanlık 2. yöntemi, tarzı olan (50, 67, 111).

argamçı (аргамчы): kendir, urgan, kement (46, 46).

arıg (арыг): temiz, kirli olmayan (59, 93).

arıg-çaagay (арыг-чаагай): temiz ve çekici (107, 140).

arıgla-/arıglaar (арыгла-/арыглаар): 1. temizlemek, arındırmak 2. ayıklamak

arıglan-/arıglanır (арыглан-/арыгланыр): temizlenmek (43).

arığ-silig (арыг-силиг): temiz, tertemiz (29).

arıl-/arılır (арыл-/арлыр): ortadan kaybolmak (223).

arın (арын): 1.yüz, çehre 2. sayfa 3.kişi, şahıs (80, 107, 123).

arın-baş (арын-баш): baş ve baş bölgesi (43).

arın-nüür (арын-нүүр): 1.çehre 2.vicdan (171).

arın-şıray (арын-шырай): yüz, çehre (31, 183).

arıp-dorup (арып-доруп): giderek, git gide, günden güne (72).

arjaan (аржаан): şifalı su, kaynak suyu (83, 127, 166).

arjul (аржыыл): havlu (149).

arjuldıg (аржыылдыг): örtü (21).

art (арт): art, arka (49, 194).

art-/artar (арт-/артар): kalmak, artmak, geriye kalmak (33, 54, 155).

artık (артык): fazla, kalan (40, 43).

artınçı (артынчы): eski zamanlardan kalan şey, kalıntı (128, 128, 170).

artında (артында): 1. eşit 2. ayrıca (106, 194).

artış (артыш): ardıç (76, 80, 117) .

artis (артис): artist, tiyatro oyuncusu, sanatçı (170).

artiste-/artisteer (артис-/артистеер): sanatçı olmak, artist olmak, tiyatro oyuncusu olmak.

arttır-/arttırar (арттыр-/арттырар): bırakmak (115, 133, 192).

as (ас): bir gelincik türü olan as, kakım (272).

as/azar (ас/азар): 1. asmak 2. yolunu kaybetmek (79, 99).

askaa-hamaan (аскаа-хамаан): çok topal (82).

askak (аскак): topal, aksak (148, 149, 150).

askaŋgırla-/askaŋgırlaar (аскаңгырла-/аскаңгырлаар): topallamak, aksamak (7).

askımna-/askımnaar (аскымна-/аскымнаар): (hayvan) hırçınlık etmek, huylanmak, birden hırçınlaşmak (181).

askır (аскыр): 1.aygır 2. erkek hayvan (19, 81).

askırlaştır-/askırlaştırar (аскырлаштыр-/аскырлаштырар): atlaşmak, at gibi olmak, at gibi davranmak (19).

aspak (аспак): pençe (186).

astık-/astıgar (астык-/астыгыр): geç kalmak, gecikmek (35, 137, 140).

astın-/astınar (астын-/астынар): asmak, asılmak (43, 70, 93).

astingıla/astingılaar (астынгыла/астынгылаар): asılı kalmak, asılı durmak (70).

aş (аш): aç, açlık, kıtlık (5, 133).

aş-/ajar (аш-/ажар): 1. aşmak 2. Aşmak (111, 152).

aş-/ajır (аш-/ажыр): aşmak (45).

aşak (ашак): yetişkin evli erkek, erkek eş, zevç (191, 115).

aşakka bar-/baar (ашакка бар-/ ашакка баар): kocaya varmak, evlenmek (81, 111).

aşak-kaday (ашак-кадай): karı-koca (191).

aşkar çemger-/aşkarar çemgerer (ашкар чемгер-/ашкарар чемгерер): yedirmek, doyurmak (66).

aşta-/aştaar (ашта-/аштаар): 1. temizlemek, paklamak. 2. acıkmak (102, 107, 223).

aştakçı (аштакчы): temizlikçi (89).

aştıg-çemnig (аштыг-чемниг): yemekli (287).

at (ат): isim, ad (107, 110, 111).

at kılın-/kılınır (ат кылын-/кылыныр): birşeyin birinden bilinmesi (66).

at-/adır (ат-/адыр): kurşun sıkmak, kurşun atmak, ateşli silahla vurmak (76, 77).

at-familiya (ат-фамилия): adı-soyadı (191).

a't-höl (аът-хөл): binek atı (149).

atka kir-/kiir (атка кир-/киир): isim almak (46, 56, 76).

atkıla/-atkılaar (аткыла-/аткылаар): kurşun atmak, kurşun sıkmak (6).

attıg (аттыг): adlı, isimli, o ismi taşıyan (4, 176, 177).

attın-/attınar (аттын-/аттынар): kovmak, azarlamak (54).

attır-/attırar (аттыр-/аттырар): vurmak, vurulmak (7, 54, 93).

ava (ава): anne (145, 149, 161).

avaaңgır (авааңгыр): 1. becerikli, hareketli, maharetli. 2. zeki 3. anlayışlı (31, 70).

avalıg (авалыг): anneli, annesi olan (6, 185).

avaşkı/lar (авашкы/лар): anne ve çocukları (19).

avay (авай): anneciğim (111, 122, 123).

avgust (август): ağustos (191).

aviyaastıg (авыяастыг): 1. sinsi, 2. riyakâr 3. Gururlu (300).

Avstriya (Австрия): Avusturya (175).

ay (ай): 1. ay (on iki aydan biri) 2. ay, mah, kamer (135, 191).

ay de/ay deer (ай де/ деер): hoş demek (12).

ay tuttur-/tutturar (ай туттур-/туттурар): ay tutulmak (168, 168)

aya (айа): tuzak, kapan.

ayaar (аяар): ağır ağır, yavaş, yavaş yavaş (25, 71).

ayak (аяк): kadeh, bardak, kupa (76, 82, 115).

ayak-sava (аяк-сава): kap kaçak (50, 121).

ayalga (аялга): beste (54, 112, 126).

ayan (аян): 1. görüntü 2. moda (137, 141, 154).

ayannıg (аянныг): 1. etkileyici 2. uygun (137, 141, 159).

ayas (аяс): açık hava, bulutsuz hava (130, 148, 167).

aybı (айбы): 1. sipariş, ısmarlama 2. rica (60, 68).

aybıla-/aybılaar (айбыла-/айбылаар): 1. sipariş vermek 2. rica etmek (68, 112).

aygadaŋ (айгадаң): açık yer (278).

ayıl (айыыл): tehlike (174, 194).

ayıldıg (айыылдыг): tehlikeli, korkunç (92, 161) .

ayıt-/ayıdar (айыт-/айыт айыдар): işaret etmek, belirtmek, göstermek (19).

aymaarat-/aymaaradır (аймаарат-/аймаарадыр): endişelenmek (60).

aymak (аймак): aymak, kabile, boy (107, 152, 179).

aynıŋ ɕaazı (айның чаазы): yeni ay (92, 167, 193).

aytıŋkıŋ (айтышкын): yönerge, emir, buyruk (51, 95).

aytır-/aytırar (айтыр-/айтырар): sormak, سوال etmek (124, 137, 137).

aytırıg (айтырыг): soru, سوال (139, 153, 156).

aza (аза): şeytan, kötücül ruh (87, 88, 89).

azı (азы): ve ya, yahut, yoksa (58, 136, 145).

azıg (азыг): 1. köşe 2. sınır (108, 137, 188).

azımal (азымал): besin (19).

azıra-/azıraar (азыра-/азыраар): beslemek, büyütme, yetiştirmek, bakmak (25, 53, 73).

azıraan (азыраан ава): 1. üvey anne (59, 124, 130).

azıraan (азыраан ада): 1. üvey baba (73, 124, 130).

azıraan (азыраан): 1. üvey 2. besleyen (73, 124).

azıraan aça (азыраан ача): üvey baba (71, 113).

azkır (азкыр): aygır, at (39).

B

baagayındır (баагайындыр): acıyla, acı çekerek (51).

baajılan-/baajılanır (баажылан-/баажыланыр): bilmezden gelmek, numara yapmak, -mış gibi yapmak (182, 182).

baalık (баалык): tepe (108, 148).

baalıң (баалың): emaye (303).

baan (баан): ip (304).

baar (баар): 1. bağır, karaciğer (136)

baarı (баары): ön, ön taraf (132, 136).

baçittig (бачыттыг): günahkâr (31, 100, 122).

badır-/badırar (бадыр-/бадырар): 1. batmak, inmek 2. türkü söylemek (39, 115).

badırgıla-/badırgılaar (бадыргыла-/бадыргылаар): türkü söylemek, şarkı söylemek (53).

bag (баг): bölük, gurup (55, 69, 129).

bagay (багай): kötü (126, 127, 129).

bagay bol-/bolur (багай бол-/болур): kötü olmak, kötüleşmek (100).

bagaytır (багайтыр): 1. avazım çıktığı kadar 2. zar zor, güçlkle 3. kötü şekilde (10).

bagla/baglaar (багла/ баглаар): bağlamak (172).

baglaaş (баглааш): atların bağlandığı tahta direk (31, 32, 60).

baglagıla-/baglagılaar (баглагыла-/баглагылаар): birçok şeyi bağlamak, arka arkaya bağlanmak, dizilmek (41, 147, 168).

baji tene/teneer (бажы тенэ/тенээр): kafası karışmak (5).

bajıŋ (бажың): ev, yuva, bina (98, 118, 137).

bajıŋna-/bajıŋnaar (бажыңна-/бажыңнаар): hapse gitmek, hapse girmek, hapse atılmak (177).

bak (бак): kötü (55, 69, 129).

bakıla-/bakılaar (бакыла-/ бакылаар): gözetmek-bakmak (73).

bakka-sokka (сакка-сокка): şöyle böyle, çalakalem, üstünkörü (159).

baksıra-/baksıraar (баксыра-/баксыраар): kötüleşmek, kötüye gitmek, bozulmak, dara düşmek (163).

baktaş-/baktajır (бакташ-/бактажыр кан): 1. kötüleşmek 2. tartışmak, dövüşmek (193).

baktıŋ bağı (бактың багы): beterin beteri, kötünün kötüsü (129, 190).

baldı (балды): balta (54, 100).

balıŋ (балыг): yara (47, 145, 151).

balıŋlan-/balıŋlanır (балыглан-/ балыгланыр): yaralanmak (7).

bar (бар): var (100, 103, 105).

bar/baar (бар/баар): varmak, gitmek (104, 131, 132).

baraalga-/baraalgaar (бараалга-/бараалгаар): 1. kendini tanıtmak 2. kendini adamak 3. bağlılığını bildirmek (124, 148).

baraan (бараан): 1. mal, meta, eşya 2. silüet (136, 139, 147).

baraanna-/baraannaar (бараанна-/барааннаар): 1. görünmek 2. belirlemek (148).

barba (барба): bavul, deri çuval, çuval, deri eyer çantası (68, 192).

bardam (бардам): kibirli, küstah, kaba (178).

bardamna-/bardamnaar (бардамна-/бардамнаар): küstahlık yapmak, kabalık yapmak (181).

bargıla-/bargılaar (баргыла-/баргылаар): gitmek, tekrar gitmek (33, 71, 149).

barı-çogu (бары-чогу): varı yoğu (54).

barın (барыын): batı (150, .

bastır-/bastırar (астыр-/бастыраp): ezmek (148, 165, 176).

bastırgan (бастырган): harman (81).

baş (баш): baş (100, 118, 139).

baş burunga-/burungaar (баш бурунга-/бурунгаар): yönetmek, idare etmek (100, 167, 184).

baş deskin-/baş deskiner (баш дескин-/дескинер): baş dönme (46).

başkı (башкы): 1. ilk, birinci, ilkin, baştaki 2. öğretmen, lamaların dinî unvanı (150, 177, 179).

başkıla-/başkılaar (башкыла-/башкылаар): öğretmenlik yapmak (175, 183).

başta-/baştaar (башта-/баштаар): yönetmek, idare etmek (146, 185).

baştay (баштай): önce, ilk, ilkin (155, 161, 185).

baştaygı (баштайгы): ilk, birinci, birincisi, önceki (105, 131).

baştıңçı (баштыңчы): lider, yönetici (146, 147, 189).

bay (бай): varıl, zengin (43, 97).

baydaldıgı (байдалдыг): herhangi bir durumda bulunmak (123).

bayı/bayır (байы/байыыр): zengin olmak, zenginleşmek, varıl olmak, varsıllaşmak (71).

bayıgsa-/bayıgsaar (байыгса/байыгсаар): zenginleşmeyi istemek (7).

bayırlal (байырлал): bayram, kutlama (186, 189).

bayısaakçı (байысаакчы): sorgu (323).

bayısaar-/bayısaar (байыса-/байысаар): sorgulamak, ifadesini almak (153, 159).

baylak (байлак): 1. zengin, içinde çeşit barındıran 2. çok olan 3. değerler, kıymetli şeyler (98).

baylak (байлак): zenginlik (98).

baytık (байтык): bile (54, 93).

baza (база): de da, bile (124, 126, 129).

baza katar (база катар): tekrar, yeniden (177, 180, 189).

bazımça (базымча): hor görme, aşağılama, hakir görme, hakaret (92).

bazın-/bazınar (базын-/базынар): ezmek, eziyet etmek, aşağılamak (41).

bazındırıg (базындырыг): aşağılama, hakaret (52).

bazındırışkın (базындырыышкын): hor görme, aşağılama (52).

bazır-/bazırar (базыр-/базыраp): 1. bastırmak 2. Örtmek (173).

bazırık (базырык): kurgan (178, 179, 179).

bazıtkıñ (базыткыыш): plaka, parça, aksam (82).

be (бе): mı mi (soru edatı) (147, 153, 168) .

bedi-/bediir (беди-/бедиир): yükselmek (148).

bedik (бедик): yüksek, uzun (182, 186).

bedit-/bedidir (бедит-/бедиدير): 1. yükseltmek, geliştirmek, 2. ses yükseltmek 3. güçlendirmek (147).

beeldendir (беэлдендир): döne döne, dönerek (4).

beer (бээр): beri (118, 124, 126).

beezi (бээзи): bey (181).

bejen (бежен): elli (88, 113).

bekte-/bekteer (бекте-/бектеер): prangaya vurmak, esir almak (53, 54).

bel (бел): 1. bel 2. alabalık (44, 100, 103).

Bel'giya (Бельгия): Belçika.

beldir (белдир): kavşak (72, 195).

belek (белек): hediye (36, 123).

belek-selektig (белек-еелектиг): hediyeli, armağanlı (254).

belen (белен): kolay, hazır (164, 184).

beletke-/beletkeer (белетке-/белеткеер): hazırlamak, tamamlamak (138, 189).

beletken-/beletkenir (белеткен-/белеткенир): hazırlanmak (34, 34, 45).

beletkeş-/beletkejir (белеткеш-/белеткежир): sorumlu olmak (45).

belge (белге): faltaşı (55).

belingçi (белинчи): utangaç (299).

ber-/beer (бэр-/бээр): vermek (161, 167, 186).

bergede-/bergedeer (бергедэ-/бергедээр): zorlamak, zorlaşmak, kötüleşmek 2. vefat etmek. (örtmece söz.) (72, 122, 161).

bergile-/bergileer (бергилэ-/бергилээр): tekrar vermek (194, 194).

bert (берт): zor geçilir yer (70).

bertin-/bertiner (бертин-/бертинер): zarar vermek (81).

beş (беш): beş (103, 112).

beti (бети): 1. bu taraf, taraf, yan, bir şeyin önü, 2. daha erken, öncesinde, evvelinde (27, 137).

betinde (бетинде): önünde, öncesinde (68, 137).

bezin (безин): bile, dahi, de/da (137, 137, 175).

bijig (быжыг): 1. katı 2. sağlam 3. sert 4. kapalı, dikili (90, 108).

bijigla-/bijigar (быыгла-/быжыглаар): sabitlenmek, katılaştırmak, sağlamlaştırmak, muhkemleştirmek, sertleştirmek (63).

bıktı (быкыт): göğüs, böğür, bağır (135).

bılaaş-/bılaajır (былааш-/былаажыр): 1. bir şeyi almak için çabalamak 2. ittirmek, kaktırmak (51).

bırla-/bırlaar (бырла-/бырлаар): mutlu etmek, mutlu olmak (163).

bırlaḡayn-/bırlaḡnaynar (бырлаңайн-/бырлаңайнар): titremek, sallanmak (41).

bıṣ/bıjar /быш/быжар): kumaş biçmek (50).

bıṣkın (бышкын): çiçek hastalığı (47).

bıṣkır-/bıṣkırar (бышкыр-/бышкыраp): aksırmak, hapşırmak (56).

bıza-/bızaar (быза-/бызаар): serpmek, ekmek, saçmak (124, 164).

bızaa (бызаа): buzağı (182).

bızaala-/bızaalaar (бызаала-/бызаалаар): buzağılamak (51).

biçe (биче): 1. ufak, küçük 2. ast (68).

biçejek (бичежек): küçücük, ufacık, ufak tefek (326).

biçe-setkildig (биче-сеткилдиг): alçakgönüllü, mütevazı (60).

biçii (бичии): biraz (141, 194).

bijeeçi (бижзэчи): kâtip (5).

bijek (бижек): bıçak (45, 145).

bijekte-/bijekteer (бижекте-/ бижектеер): bıçaklamak (54).

biji-/bijiir (бижи-/бижиир): yazmak, not etmek, keydetmek (116).

bijik-biliktig (бижик-биликтиг): bilgin, okuma yazma bilen (95).

bijit-/bijider (бижит-/бижидер): yazdırmak, not ettirmek, kaydettirmek (198, 265).

bijittin-/bijittinir (бижиттин-/бижиттиниp): yazılmak, not edilmek, kaydedilmek (147, 181).

bil-/bilir (бил-/билиp): bilmek (183, 185, 194).

bildin-/bildinir (билдин-/билдиниp): bilinmek (174, 192, 193).

bile (биле): la/le, ile edatı (193, 194, 150).

bilet (билет): bilet (51, 51, 51).

bilin-/bilinir (билин-/билинеp): bilinmek (190) .

bir (бир): bir (155, 158, 161).

bir çamdıkta (бир чамдыкта): bazen, kimileyin (148, 161, 192).

bir eves (бир эвес): eğer, yoksa (145, 164, 190).

bir karak çiveş deer arazında (бир карак чивеш дээр аразында):
kaşla göz arasında (71).

bir kezek (бир кезек): biraz (71, 109, 135).

bir minnip keer (бир-миннип-кээр): kendine gelmek, ayılmak (51).

bir tonuk (бир тонук): (kumaşta) bir dikimlik kadar (58).

birde (бирде): zaman zaman, ara sıra, bazen, kâh (71, 81, 134).

bireezi (бирээзи): birisi (149, 179, 192).

birgi oralakçı (бирги оралакчы): başyardımcı (183).

bir-le (бир-ле): bir (183, 192, 194).

bir-le dugaar (бир-ле дугаар): ilk, birinci (136, 139, 175).

bir-tee (бир-тээ): birleşik cümleinin sebep bildiren bölümünü ana cümleye bağlayan bağlaç eğer, şayet (73).

bis (бис): biz (119, 177, 192).

bo (бо): işaret sıfatı bu (129, 161, 181).

bo çer (бо чер): bura, burası (129, 161, 181).

boda-/bodaar (бода-/бодаар): düşünmek, çözmek (181, 184, 194).

bodal (бодал): düşünce, fikir (153, 153, 168).

bodamçalıg (бодамчалыг): ihtiyatlı (158, 160, 192).

bodamçalıg bol-/bolur (бодамчалыг-бол/ болур): dikkatli olmak (300, 303).

bodangıla-/bodangılaar (бодангыла-/бодангылаар): düşünür olmak, düşünmek (60).

boduṅar bolga-/bolgaar (бодунар болга-/болгаар): buyurmak, teşrif etmek (12).

bog-/boor (бог-/боор): boğmak, bağlamak 2. Dövmek (146).

boja-/bojaar (божа-/божаар): 1. boşaltmak 2. doğurmak, doğum yapmak (161, 189).

boju-/bojuur (божу-/божуур): doğurmak, doğum yapmak (63, 103, 103).

bojugula-/bojugulaar (божугула-/божугулаар): tekrar doğurmak (55).

bojut-/bojudar (божут-/божудар): doğurtmak, doğum yaptırmak (4, 63, 127).

bol-/bolur (бол-/болур): olmak (102, 103, 132).

bolaa kavıda (болаа кавыда): bu civarda (41).

bolarlar (боларлар): siz ve sizler anlamında kullanılan zamir (302).

bolçağ (болчаг): buluşma, sözleşme, randevu (112).

bolga-/bolgaar (болга-/болгаар): emretmek, buyurmak (113, 119).

bolgaş (болгаш): 1.ve, ile 2. sonra (128, 141, 160).

bolgula-/bolgulaar (болгула/ болгулаар): çok defa olmak (185, 193).

boluuşkun (болуушкун): olay, vakıa, hadise (51, 160, 175).

boogda/boogdaar (боогда-/боогдаар): engel olmak, mani olmak, yolunu kesmek (51).

boola-/boolaar (боола-/ боолаар): kurşunlamak, infaz etmek, kurşuna dizmek (55, 81, 139).

boolat-/booladır (боолат-/бооладыр): kurşunlatmak, infaz ettirmek, kurşuna dizdirmek (139).

boolattır-/boolattırar (боолаттыр-/боолаттырар): kurşunlatmak, infaz ettirmek, kurşuna dizdirmek (155, 178, 189).

boolug (боолуг): silahlı, tüfekli (5, 6, 179).

boostaa (боостaa): boğaz (139).

boova-boorzak (боова-боорзак): börek çörek (316).

bora-hek (бора-хек): serçe (186).

bora-hirilee (бора-хирилее): serçe (186).

boranğay (бораңгай): boz, gri (58, 73).

borastan-/borastanır (борастан-/борастаныр): çalışmak, yarmak (51, 76).

boraş-/borajar (бораш-/боражар): kirlenmek, lekelenmek (47).

borbaandı (борбаанды): top (296).

borbak (борбак): 1.yuvarlak, toparlak 2. sadece 3. adet, tane (51, 137, 150).

borbakta-/borbaktaar (борбакта-/борбактаар): yuvarlaklaştırmak (27).

bosku çarıl-/çarlır (боску-чарыл-/ чарлыр): boğazı yırtılmak (76, 170, 171).

bot (бот): 1. kendi 2. bekâr (63, 96, 186).

böl-/böler (бөл-/бөлер): toplamak, uıǵmak (55).

böldünçü-/böldünçür (бөлдүнчү-/бөлдүнчүр): uıǵmak, bri yere toplamak (55).

bölgüleş-/bölüglejir (бөлүглеш/бөлүглежир): toplanmak, bir araya gelmek, birikmek (96).

bölük (бөлүк): sınıf, gurup, kısım (51, 92).

bööldegile-/bööldegileer (бөөлдегилэ-/бөөлдегилээр): birçok kez döndürmek (54).

bööşkünne-/ bööşkünneer (бөөшкүнне-/бөөшкүннеэр): dikmek (41).

bööškünnüg (бөөшкүннүг): tıkalı, ağzı kapatılmış, kapalı (41).

bört (бөрт): börk, başlık, şapka, kasket (82, 148, 186).

börttüg (бөрттүг): börklü, şapkalı, başlıklı (33, 68, 82).

börü (бөрү): kurt (109, 135, 177).

börüzü-/börüzüür (бөрүзү-/бөрүзүүр): kurtlaşmak, canavarlaşmak (57).

buda-/budaar (буда-/будаар): 1. değiştirmek, 2. karıştırmak, 3. şaşırtmak, 4. dolaştırmak (41, 105).

budañ-şañ (будан-шан): savrulmuş, kaybolup gitmiş, yok olup gitmiş (189).

budul-/budulur (будул-/будулур): bozulup kafası karışmak (4).

buga (буга): 1. boğa 2. kanal, ark (72, 111, 112).

bujar (бужар): alçak iğrenç (161, 189).

bulgaar (булгаар): yumuşatılmış ve boyanmış deri (82, 113, 130).

buluñ (булуң): taraf, yan (92, 111).

bulut (булут): bulut (69, 92, 122).

burgan (бурган): kutsal varlık, tanrı, ilah (124, 192, 192).

burun (бурун): 1. önce, önceki, mazi, geçmiş 2. eski, kadim (166).

burungaar (бурунгаар): ileri (163).

burungu (бурунгу): önceki, eski, evvelki (124, 132, 152).

burun-ögbeler (бурун өгбелер): eski atalar, ecdat (54, 99, 131).

buruu (буруу): suç, kabahat (57).

buruu çok (буруу чок): suçsuz, masum (47, 99).

buruudat-/buruudadır (буруудат-/буруудадыр): suçlamak, suçlatmak (171).

buruulug (буруулуг): suçlu, kabahatli (99, 105).

bustagıla-/bustagılaar (бустагыла-/бустагылаар): böğürmek, ağlamak (18).

but (бут): ayak (130, 140, 149).

but iji/iñir (бут ыжы/ыжыыр): ayak şişmek (20).

but kırınga turgus/-turguzur (бут кырынга тургус-/тургузур): kendi ayakları üstünde durur hale getirmek, kendine yeter hale getirmek (154).

buyan (буян): iyilik, hayır, yarar (93, 138, 182).

buyannıg (буянный): 1. iyiliksever 2. hayırlı, yararlı (81, 134, 142).

buza-/buzaar (буза-/бузаар): 1. bozmak 2. kırmak 3. yarmak (100).

buza-çaza (буза-чаза): kıra döke (298).

buzu-/buzuur (бузу-/бузуур): 1. kırmak, 2. bozmak 3. parçalamak (89.)

büdün (бүдүн): bütün, tam, tüm, tamam, eksiksiz (173, 174, 174).

büdür-/büdürer (бүдүр-/бүдүрер): üretmek yapmak (61).

büdür-/büdürer (бүдүр-/бүдүрер): üretmek, yapmak (58, 164, 173).

büdürü-/büdürüür (бүдүрү-/бүдүрүүр): yerine getirmek, yapmak (58, 59).

büdüştüg (бүдүштүг): iyi huylu, huyu güzel (36).

büdüü (бүдүү): 1. gizli, sır, saklı 2. gizli gizli, gizli saklı, gizlice (161, 165, 185).

büdüülük (бүдүүлүк): bilgisiz, cahil (124, 148, 168).

bügü (бүгү): bütün, her (136, 136, 164).

bükür/bükürer (бүкүр-/бүкүрер): üstüne dökmek (76).

büldeñeyn-/büldeñunir (бүлденейн-/бүлденейнир): koşmak (41, 76).

bürge-/bürgeer (бүргэ-/бүргээр): bürümek, karlamak (124).

bürgeg (бүргег): bulutlarla kapalı (69, 69, 150).

bürü (бүрү): yaprak (131, 147, 150).

bürün ergelig (бүрүн эргелиг): tam yetkili (31, 32, 183).

bürütke-/bürütkeer (бүрүтке-/бүрүткеер) : 1. anket yapmak 2. kaydetmek (146).

bütkür (бүткүр): tüm, tam, tamamen (250).

büürek (бүүрэк): böbrek (163, 163, 166).

büzüre-/büzüreer (бүзүре-/бүзүреер): 1. inanmak, itimat etmek, güvenmek 2. emin olmak (72, 99, 175).

büzüret/büzüredir (бүзүрет/бүзүредир): inandırmak, itimat ettirmek, güvendirmek (72).

Ç

ça (ча): yağ.

ça's (чаъс): yağmur (82, 161, 182).

ça'sta-/çastaar (чаъста-/чаъста/ар): yağmak (82, 122).

çaa (чаа): 1. çağ 2. demin, az önce, henüz 3. yeni 4. modern (105, 119, 130).

çaa şagning dangzızı (чаа шагның даңзызы): modern takvim, modern takvimlerin tamamı (300).

çaagay (чаагай): 1. leziz, lezzetli 2. bol, bereketli, zengin, varıl (73, 129).

çaak (чаак): yanak (124).

çaaskaan (чааскаан): yalnız, tek, yalnız başına, bir başına, tek başına (126, 127, 135).

çaaşkın (чаашкын): yağmur (82, 122, 127).

ça-çaa (ча-чаа): haydi-haydi (7).

çada-/çadaar (чада-/чадаар): –ememek, yapamamak (88).

çadag (чадаг): yaya (148, 155, 167).

çadagay (чадагай): 1. açık 2. Seyrek (25).

çadır (чадыр): çadır (71, 99, 413).

çag (чаг): yağ, içyağı (73, 90, 185).

çag-/çaar (чаг-/чаар): 1. yağmak 2. sürmek.

çaga/çagaar (чага/чагаар): vasiyet etmek, tembihlemek, öğütlemek talimat (118).

çagaa (чагаа): mektup (88, 175, 175).

çagda/çagdaar (чагда/чагдаар): yaklaşmak, yanaşmak (101).

çagdat/çagdadır (чагда-/чагдадыр): yaklaştırmak, yanaştırmak (133, 162).

çagdatla/çagdatlaar (чагдатла-/чагдатлаар): bulaştırmak (76).

çagı (чагы): direk, sütun (100, 124, 179).

çagıg (чагыг): 1. vasiyet 2. emir 3. sipariş, ısmalarma. 4. öğüt, tembih (71, 118, 191).

çagır-/çagırar (чагыр-/чагырар): 1. tâbi kılmak, egemenliğine almak, emrine almak 2. yönetmek, idare etmek.

çagır-/çagırar (чагыр-/чагырар): 1. tâbi kılmak, emrine almak 2. idare etmek, yönetmek (179).

çagırdır-/çagırdırar (чагырдыр-/чагырдырар): sevinmek (205).

çagırıkçı (чагырыкчы): yönetici, idareci (179).

çagıt-/çagıdar (чагыт-/чагыдыр): siparişle getirtmek (176).

çag-laа (чаг-лаа): mum (173, 129).

çaglaktan-/çaglaktanır (чаглактан-/чаглактаныр): toplaşmak, toplanmak (26).

çajıg (чажыг): 1. bekletilip lezzeti gitmiş hayvan eti 2. saç (130).

çajır-/çajırar (чажыр-/чажырар): saklamak, gizlemek, sırlamak (130, 150, 168).

çajıt (чажыт): 1. sır, giz. 2. çasıt, hafiye, ajan (160, 168, 184).

çajıt arga (чажыт арга): gizli çare (63).

çajıt şiviişkin (чажыт шивишкин): çasıt, hafiye, ajan (67).

çaktır-/çaktırar (чактыр-/чактырар): kurşun atmak, kurşun sıkmak, ateş etmek (72, 100, 168).

çala-/çalaar (чала-/чалаар): davet etmek, çağırmak, buyur etmek, okumak (116, 122, 122).

çalattır-/çalattırar (чалаттыр-/чалаттырар): davet etmek, davet ettirmek, çağırmak, çağırtmak (90, 155, 155).

çalbar-/çalbarır (чалбар-/чалбарыр): yalvarmak, yakarmak, dua etmek (82, 103, 129).

çalça (чалча): 1. memur 2. hizmetkâr, uşak (63).

çalçal-/çalçalar (чалчал-/чалчалар): 1. memurluk yapmak 2. hizmetkârlık yapmak, hizmet etmek, uşaklık etmek (57).

çalganzig (чалынганзыг): yalvaran, yalvarıp yakaran (138).

çalgın (чалгын): 1. hayvanın kanat, 2. yelken, 3. kızak kolu (68, 135, 136).

çalgınnıg (чалгынныг): 1. kanatlı 2. yelkenli (68, 135, 136).

çalın (чалыы): genç, civan, taze (41, 167, 168).

çalım (чалым): sarp, yalçın (188).

çalın-/çalınar (чалын-/чалынар): yalvarmak, yakarmak (29).

çama-/çamaar (чама-/чамаар): yamamak (50).

çamaşkı (чамашкы): yama, yamalı (50).

çamaşkıla-/çamaşkılaar (чамашкыла-/чамашкылаар): yamalamak (50).

çamdık (чамдык): bazı, kimi (147).

çamık (чамык): silahta sürgü kolu (100).

çan (чан): 1. yan, taraf 2. yakın (100, 102, 103).

çan-/çanar (чан-/чанар): 1. dönmek, geri gelmek 2. göçmen kuş (50, 149).

çanatta-/çanattaar (чанатта-/чанаттаар): disiplinsizlik yapmak (38, 38).

çandaş (чандаш): neredeyse, az kalsın (46).

çangılan-/çangılanar (чангылан-/чангыланар): yankılanmak (127).

çanıksa-/çanıksaar (чаныкса-/чаныксаар): dönmeyi istemek (38).

çanış-sınış (чаныш-сыныш): yıkılmaz, sarsılmaz, eğilmez, bükülmez (189).

çaң (чаң) 1. huy, karakter, seciyesi **2.** âdet, alışkanlık (6, 165, 181).

çaңçık-/çaңçıgar (чаңчык/чаңчыгар): alışmak (17).

çaңçıktır-/çaңçıktırar (чаңчыктыр-/чаңчыктырар): alıştırmak, benimsetmek (5).

çaңçıl (чаңчыл): töre, alışkanlık, gelenek, anane, adet (87, 105, 186).

çaңçıldığ (чаңчылдыг): töreli, töreci, gelenekçi (111, 165, 182).

çaңgıs (чаңгыс): bir, tek, yalnız, biricik, yegâne (123, 184, 189).

çaңna-/çaңnaar (чаңна-/чаңнаар): 1. yanında durmak 2. davranmak (83).

çaңnyğ (чаңныг): o huyu olan, huylu (113, 160).

çaңnyk (чаңнык): yıldırım (33, 129).

çaptançığ (чаптанчыг): sevimli (75, 147).

çaraş (чараш): güzel (123, 123, 168).

çaraş-çaagay (чараш-чаагай): güzel ve hoş (67, 183).

çardıktır-/çardıktırar (чардыктыр-/чардыктырар): avutmak (55).

çargı (чаргы): yargı, dava (184).

çarıl-/çarılır (чарыл-/чарлыр): ayrılmak, yarılmak (123, 124, 191).

çarış (чарыш): yarış, yarışma, müsabaka (132, 186).

çarjınçığ (чаржынчыг): 1. ufak tefek, ufacık tefecik, küçücük 2. safdil 3. İğrenç, kötü, pis (189).

čas (час): 1. yağış 2. toprak 3. ilkbahar (100, 100, 135)..

čas düş-/düşer (час дүш-/дүжүр): ilkbahar gelmek (55, 83, 100).

čas-/çazır (час-/чазыр): yanılmak, yanlış yapmak, hata etmek. (98,178).

çaska/çaskaar (часка/часкаар): şamarlamak, şak etmek, tokatlamak (88, 161).

çassıg (чассыг): nazlı (69, 72).

çassıgda-/çassıgdar (чассыгда/чассыгдар): şefkat göstermek (72, 108, 200).

çassıt-/çassıdar (чассыт-/чассыдар): okşamak, sevmek (73, 73, 118).

çaş (чаш) : 1. bebek, küçük çocuk 2. fidan 3. yaş, kuru olmayan 4. Saç (118, 151, 173).

çaş-/çajar (чаш-/чажар): saçmak (129, 129).

çaşkannal-/çaşkannalır (чашканнал-/чашканналыр): saçılmak, dağılmak (10).

çaştın-/çaştınar (чаштын-/чаштынар): saklanmak, gizlenmek, sırlanmak (33, 98).

çavınçak (чавынчак): eyerin altına konan deri battaniye (307).

çavıza-/çavızaar (чавыза-/чавызаар): inmek, düşmek, inişe geçmek (71, 140, 152).

çay (чай): 1. yaz mevsimi 2. zaman, vakit (30, 71, 102).

çayaannıg (чаяанныг): 1. yaradılışlı, yaradılışa sahip 2. becerikli, kabiliyetli, yetenekli, istidatlı (94).

çayaattın-/çayaattınar (чаяаттын-/чаяаттынар): yaratılmak, oluşturulmak (82).

çayga-/çaygaar (чайга-/чайгаар): sallamak (102, 103, 193).

çaygı (чайгы): yazın, yazınki, yazları olan, yaza ait (112).

çayınnal-/çayınnalır (чайыннал-/чайынналыр): parlamak, ısıtılanmak (87, 123).

çayınналдыр (чайынналдыр): parlayarak (87, 113).

çayla-/çaylaar (чайла-/чайлаар): 1. çekilmek, uzaklaşmak, ayrılmak. 2. vazgeçmek. 3. vermek, bırakmak. 4. kaçmak (32, 124).

çaylag (чайлаг): yayla (31, 32, 76).

çaylat-/çayladır (чайлат-/чайладыр): 1. uzaklaştırmak, ayrılmasını sağlamak 2. caydırmak (76, 174)

çaylıg (чайлыг): 1. boş, serbest 2. mümkün, elden gelir 3. kolayca (135, 149, 176).

çazagla-/çazaglaar (чазагла-/чазаглаар): yaylamak, yaylaya yerleşip yaşamak (50).

çazak (чазак): hükümet (99, 99).

çazal-/çazalır (чазал-/чазалыр): iyileşmek (166).

çazarla-/çazarlaar (чазарла-/чазарлаар): tecavüz etmek, zorla sahip olmak (46, 72, 72).

çazarlat-/çazarladır (чазарлат-/чазарладыр): tecavüz ettirmek (46, 47).

çazıg (чазыг): yanlış, hata (118, 158, 165).

çazıg kıl-/kılır (чазыг кыл-/кылыр): yanlış yapmak, hata yapmak (5).

çazıglat/çazıgladır (чазыглат/чазыгладыр): yanlış yaptırmak, hata yaptırmak (310).

çazın (чазын): güzün (4, 72, 88).

çazırat-/çazıradır (чазырат-/чазырадыр): doğrultmak, yöneltmek (8).

çeçek (чечек): çiçek (32, 81, 81).

çeçen (чечен): belîğ, belagatli, dilbaz (88, 90, 90).

çeçen-domak (чечен-домак): özlü söz (62).

çeçen-mergen (чечен-мерген): hoş sohbet, güzel konuşma (54, 181).

çeden (чеден): yetmiş (71, 94).

çeder-/çederer (чедер-/чедерер): ulaşmak, ulaştırmak 2. yetmek, 3. götürmek, ulaştırılmak (175).

çedi (чеди): yedi (102, 111, 112).

çedir (чедир): kadar, değin, dek (148, 179, 185).

çedir-/çedirer (чедир-/чедирер): ulaştırmak, kavuşturmak, yetirmek, yetiştirmek (122, 122, 132).

çeerbi (чээрби): yirmi (123, 146, 157).

çeerbi beş (чээрби беш): yirmi beş (35, 116, 178).

çeerbi ses (чээрби сес): yirmi sekiz (68).

çeeren (чээрэн): ceren, ceylan (193).

çeergenne-/çeergenpeer (чээргенне-/чээргеннер): ateş yakmak için yonga kesmek (23).

çegey (чегей): cılız, kısır, yavan (77, 129).

çeje (чеже): kaç, ne kadar (151, 179, 179).

çejege (чежеге): 1. nereye kadar, 2. ne kadar (34, 53).

çekpe (чекпе): kutup porsuğu (302).

çekten (чектен): yabancı (327).

çel (чел): yele (120).

çel-/çelir (чел-/челир): bağlamak (31).

çelelig (челелиг): buzağı bağı olan (31).

çeler /çelerer (челер/челерер): tırıs gitmek (83, 115, 187).

çelzi/çelziir (челзи/челзиир): koşturmak, koşmak (84, 113, 187).

çem (чем): 1. yemek, aş, yiyecek 2. yem (118, 123, 137).

çemele-/çemeleer (чемеле-/чемелеер): 1. kınamak 2. sitem etmek. 3. söylenmek (116, 124, 139).

çemelekse-/çemelekseer (чемелексе-/чемелексеер): söylenmek, söylenmeyi istemek, sitem edecek olmak (102).

çemger-/çemgerer (чемгер-/чемгерер): 1. yedirmek, yemek vermek, beslemek 2. yemlemek

çemnen/çemnenir (чемнен/чемненир): yemek yemek, beslenmek (100, 103, 147).

çemni (чемни): atıştırma (78).

çeñ (чең): yen (121).

çepsek (чепсек): alet (178).

çer (чер): yer, mekân, alan (182, 189, 193).

çer hava (чер хава): yaban domuzu (71).

çer kes-/çer kezir (чер кес-/кезир): oradan oraya gezmek, başı boş dolanmak, seyyahlık yapmak (105, 107, 192).

çer kezir (чер кезир): gezgin, seyyah (105).

çer-le (чер-ле): 1. hiç, 2. asla (87, 122, 161).

çerzile-/çerzileer (чэрзилэ-/чэрзилээр): 1. bakmak, göz atmak 2. gözlemlemek (118, 188).

çes (чес): bakır, kırmızı bakır (164, 168).

çeş-/çejer (чеш-/чежер): çözmek (46, 58).

çet-/çeder (чет-/чедер): ulaşmak, kavuşmak, yetişmek 2. yetmek, kâfi gelmek. 3. götürmek (92, 168, 186).

çetki (четки): 1. file, ağ 2. şebeke, ağ (4, 94).

çetkile-/çetkileer (четкиле-/четкилеер): varmak, ulaşmak, yetmek, yetimek (175, 175).

çettirt-/çettirt (четтирт-/четтирдер): ulaştırmak, vardırmak (398).

çevæg (чевер): mezar (25, 81, 107).

çıçı (чычы): kalın ipek (82).

çıdığ (чыдыг): bozuk, çürük, kokmuş (46).

çıdın (чыдын): 1.yatak. 2. yatacak yer.3. yatma şekli (129, 145, 145).

çığ-/çır (чыг-/чыыр): yığmak, toplamak, bir araya getirmek (112).

çıgıl-/çıglır (чыгыл-/чыглыр): yığılmak, toplanmak, bir araya getirilmek (97, 113, 116).

çınçak burgan (чыычак бурган): kutsal varlık (47).

çınra-/çırar (чыыра-/чыыраар): daraltmak, sıklaştırmak (115).

çınş (чыыш): 1. toplantı, 2. yığın (196, 196, 197).

çınşkın (чыышкын): yüklük (56).

çıkkılāt-/çıkkılādır (чыккылат-/чыккыладыр): bağırmaq (40, 56).

çıl (чыл): sene, yıl (81, 129, 183).

çıl-/çır (чыл-/чыыр): toplamak, yığmak, dermek, devşirmek, dermek (187).

çılan (чылан): yılan (82, 158, 158).

çılça-/çılçaар (чылча-/чылчаар): bozmak, tahrip etmek (198).

çıldagaan (чылдагаан): sebep, neden, saik (44, 158, 159).

çıldak (чылдак): sebep, neden, bahane (57, 129).

çılga-/çılgaар (чылга-/чылгаар): yalamak (8, 56, 68).

çılğı (чылгы): yıldı (181, 183. 185).

çılğıçıla-/çılğıçılaар (чылгычыла-/чылгычылаар): yıldııcılık yapmak, atçılık yapmak, seyislik yapmak (181, 183).

çılığ (чылыг): 1. serin, ılık 2. sıcak (52, 100, 413).

çılım (чылым): sakin, durgun, yavaş (176, 193, 193).

çılıt/çıldır (чылыт/чылдыр): 1. ısıtmak 2. ılıtmak (73, 103).

çımçak (чымчак): yumuşak (68, 103, 112).

çımçaғnat-/çımчағнадır (чымчағнат-/чымчағнадыр): yumuşatmak (82).

çımçat-/çımçadır (чымчат-/чымчадыр): 1. sert malzemeyi yumuşatmak 2. gönül yumuşatmak, hisleri yumuşatmak (26, 58).

çım-sırt (чым-сырт): sancı, sızı (63, 136).

çırşır (чыпшыр): fiillere hemen yakınında anlamı katar (108, 108, 113).

çıraa (чыраа): rahvan (82).

çirga-/çirgaar (чырга-/чыргаар): rahat olmak (28).

çirgalıg (чыргалыг): mutlu (130, 152).

çirgaradadır-/çirgadadırar (чыргададыр-/чыргададырар): zorlamak, cebir kullanmak (73).

çırı-/çırır (чыры-/чырыыр): ışıklanmak, aydınlanmak (33).

çırık (чырык) : 1. aydınlık, ışık 2. ağız kenarı (124, 131, 181).

çıskaagıla-/çıskaagılaar (чыскаагыла-/чыскаалгаар): uzun süre sıralamak, sıralanmak (175).

çıskaal (чыскаал): 1. saf, sıra, hiza 2. bayram (4, 38).

çıskaalga-/çıskaalgaar (чыскаалга-/чыскаалгаар): sıralanmak, dizilmek (41).

çıt (чыт): koku (47, 137, 145).

çıt-/çıdar (чыт-/чыдар): yatmak (150, 187, 188).

çıtkıla-/çıtkılaar (чыткыла-/чыткылаар): 1. yayılmak, yatmak 2. var olmak, bulunmak (69, 95, 109).

çıtta-/çıttaar (чытта-/чыттаар): 1. koklamak 2. öpmek (124).

çıttagıla-/çıttagılaar (чыттагыла-/чыттагылаар): 1. uzun süre öpmek, koklamak 2. kana kana içmek (50, 116).

çıttal-/çıttalır (чыттал-/чытталыр): kokmak (73).

çıttır-/çıttırar (чыттыр-/чыттырар): yatırmak (127).

çidig (чидиг): 1. keskin, sivri 2. tiz, dokunaklı, acıklı 3. parlak renk (129).

çidirig (чидириг): zarar, yitık, ziyan (296).

çig (чиг): çiğ, pişmemiş (13, 60, 124).

çige (чиге): 1. kıvrımlı olmayan, eğimsiz, düz 2. düz, doğru, direk (15, 70).

çigirzig (чигирзиг): şekerli, tatlı (245).

çigzinçig (чигзинчиг): şüpheli (192).

çiik (чиик): 1. hafif 2. ucuz (54, 101, 101).

çiir (чиир): yiyecek şey (68).

çikse-/çikseer (чиксэ-/чиксээр): yemek istemek (159).

çiktig (чиктиг): garip, tuhaf (160, 175, 194).

çilik (чилик): kemik iliği (178).

çinçi (чинчи): inci, boncuk (87, 87).

çindi-/çindiir (чинди-/чиндиир): altını üstüne getirmek (8).

çin şay (чин шай): çin çayı (51, 62).

çinçe (чинче): ince (124).

çinçe aň (чинче аң): av hayvanı (71).

çinçejeek (чинчежек): incecik (119).

çinçe-taraa (чинче-тараа): darı (78).

çinçine sekretar (чинчине секретар): genel sekreter (184).

çinçir (чинчир): parlak (130, 130, 149).

çinçe-/çinçeer (чинче-/чинчээр): 1. bastırmak, kompres yapmak 2. ovalamak (103, 103, 104).

çinçe (чинче): Tuva Çin hâkimiyetindeyken başarılı askerelere verilen unvan (186).

çinçelig (чинчелиг): bilyeli (şapkalar için) (186, 186, 186).

çir-/çiir (чир-/чиир): 1. yemek 2. yenmek 3. yanmak (50, 68, 68).

çirt-/çirtir (чирт-/чиртир): 1. beslemek 2. yenilmek (63).

çiş (чиш): kasaplık hayvan, kurban (55).

çit-/çider (чит/чидер): 1. yitirmek, kaybetmek 2. yitmek, kaybolmak (149, 163, 178).

çitke (читке): ense (53).

çitkile-/çitkileer (читкиле-/читкилеер): kaybolmaya başlamak (63, 107, 107).

çoda (чода): bacak (14, 152, 152).

çogaalçı (чогаалчы): yazar (38).

çogaat-/çogaadır (чогаат-/чогаадыр): 1. yazmak 2. bestelemek 3. sanat eseri yaratmak (47, 193).

çogu-/çoguur (чогу-/чогуур): uymak, uygun olmak, yolunda gitmek (105, 158).

çogum (чогум): 1. şöyle ki 2. gerçek, hakiki 3. gerçekten (130, 168, 172).

çogungur (чогунгур): açık, engeli olmayan (36, 36).

çoguş-/çogujar (чогуш-/чогужар): 1. dövüşmek, kavga etmek 2. çatışmak, savaşmak (30, 55).

çok (чок): yok, değil (122, 128, 185).

çok arar-/ararır (чок апар-/апарыр): yok-olmak, ölmek (81, 102, 194).

çok arargıla-/arargılaar (чок апаргыла-/апаргылаар): ölmek (13).

çok bol-/bolur (чок бол-/болур): yok olmak, ölmek (63, 68, 72).

çok kıl-/kılır (чок кыл-/кылыр): yok etmek (44, 139).

çokşu-/çokşur (чокшу/чокшур): dövüşmek, kavga etmek (25).

çoldak (чолдак): kısa (126, 178, 193).

çon (чон): ulus, millet, halk (139, 155, 171).

çonaada (чонаада): genelde (72, 98, 149).

çook (чоок): yakın (67, 122, 167) .

çookşula-/çookşulaar (чоокшула-/чоокшулаар): yakınlaşmak, yaklaşmak (178, 178, 188).

çookşulat-/çookşuladır (чоокшулат-/чоокшуладыр): yakınlaştırmak, yakınlaşmak, yakın olmak (124, 188).

çoon (чоон): yoğun (50, 124, 186).

çoonna-/çoonnaar (чоонна-/чооннаар): yaklaşmak, yakın hissetmek (163).

çoonzuma-/çoonzumaar (чоонзума-/чоонзумаар): belirginleşmek (72).

çoortu (чоорту): yavaş yavaş, ağır ağır, tedricen (135, 159, 173).

çor (чон): neden, sebep, saik (76, 158).

çorga-/çorgaar (чорга-/чоргаар): kibirli olmak, gururlu olmak (119, 150, 160).

çorgaar (чоргаар): gururlu, kibirli (150).

çorgula-/çorgulaar (чоргула-/чоргулаар): yürümek (148).

çorjak (чоржак): şiş (148, 155, 193).

çort-/çortar (чорт-/чортар): ağır ağır gitmek, vefat etmek, ölmek (127, 128 129).

çoru-/çoruur (чору-/чоруур): gitmek, gezmek (164, 165, 165).

çoruganna-/çorugannar (чоруганна-/чоруганнаар): gezmek (67).

çoruksa-/çoruksaar (чорукса-/чоруксаар): gitmeyi istemek, gezmeyi istemek (132, 134, 134).

çoru-mal (чору-мал): yolcu (10, 11).

çorut-/çorudar (чорут-/чорудар): 1. yürütmek 2. götürmek, göndermek, yollamak (134, 141, 141).

çorutkula-/çorutkulaar (чоруткула-/чоруткулаар): 1. gitmek 2. göndermek, ulaştırmak (60, 77).

çotkan-şuurgan (чоткан-шуурган): fırtına (69, 82).

çovulaŋ (човулаң): 1. keder 2. hastalık (60, 60).

çovurta-/çovurtaar (човуурта-/човууртаар): sızlamak, sızlanmak, inlemek (277).

çoygan çugu (чойгай чугу): laden reçinesi (117).

çoygan kartı (чойган карты): laden kabuğu (117).

çödül (чөдүл): öksürük (71).

çödürt-/çödürtür (чөдүрт-/чөдүртүр): öksürmek (76).

çögen-/çögenir (чөген-/чөгенир): ümidini kesmek, ümidi kırılmak (35).

çögençig (чөгенчиг) : küçük, ufak, cüz'î, kıt (89).

çökpek (чөкпөк): çökelek (10).

çöle-/çöleer (чөле-/чөлеер): dayamak, yaslamak (56).

çöŋgee (чөнгээ): kışkırtma (87, 128).

çörgeg (чөргэг): bebeğin altı (12).

çövülel (чөвүлел): kurul, komisyon (177, 183).

çuçak (чучак): çocuk paltosu, kocuk (68, 111).

çuda/çudaar (чуда/чудаар): hayvanların yemsizlikten zayıflaması, zayıflamak (40).

çuduk (чудук): kütük (139, 152, 195).

çuduruk (чудурук): yumruk (29).

çug/çuur (чуг/чуур): yunmak, yıkamak (50, 62, 134).

çugaa (чугаа): 1. söz, sözcük, kelime 2. konuşma (155, 165, 184).

çugaakır (чугаакыр): konuşkan, lafazan, dilbaz (90, 165, 171).

çugaala-/çugaalaar (чугаала-/чугаалаар): söylemek, anlatmak (82, 82, 100).

çugaalaş-/çugaalajar(чугаалаш-/чугаалажыр): konuşmak, söyleşmek (130, 130, 130).

çugaa-soot (чугаа-соот): sohbet (104, 116, 182).

çugul-/çuglur (чугул-/чуглур): yuvarlanmak (151, 164, 173).

çugula (чугула): 1. önemli, ehemmiyetli, ciddi 2. Güncel (151, 173).

çugula üüle (чугула үүле): önemli iş (164).

çukurtun/çukurtunur (чукуртун/чукуртунур): ötmek (4).

çulçur/çulçurar (чулчур/чулчурар): söylenmek (113).

çulçura/çulçuraar (чулчура/чулчураар): şırıldamak (4).

çulçuru/çulçuruur (чулчуру/чулчуруур): 1. gevezelik etmek 2. cıvıldamak 3. Mırıldanmak (89, 91, 108).

çuluk (чулык): özsu (53).

çun/çunur (чун-/чунур): yıkanmak, yunmak (100, 100, 102).

çurt (чурт): 1. vatan, yurt, ülke, memleket, 2. oba, oymak (99, 105, 155).

çurtta-/çurttaar (чуртта-/чурттаар): yaşamak (105, 105, 105).

çurttaksa-/çurttaksaar (чурттакса-/чурттаксаар): yaşamayı istemek (123).

çurttalga (чурсталга): hayat, yaşam (123, 147, 165).

çurttat-/çurttadır (чурттат-/чурттадыр): yaşatmak (165).

çurum (чурум): 1. düzen, rejim. 2. nizam, intizam, disiplin (105, 158, 162).

çurumnug (чурумнуг): disipli, düzenli, muntazam (38, 38).

çuşkuu (чушкуу): ense (170).

çuu-/çuur (чуу-/чуур): yıkamak, yumak (51).

çüdek (чүдек): 1. kirli 2. çirkin, iğrenç 3. çok iyi 4. pekiyi (161).

çüdü-/çüdüür (чүдү-/чүдүүр): 1. iman etmek, inanmak, tapınmak (93, 165, 179) .

çüdülge (чүдүлге): din, mezhep, itikat, iman (9).

çüdür-/çüdürer (чүдүр-/чүдүрер): yüklemek (68, 129, 179).

çüge (чүге): niye, niçin, neden (158, 160, 160).

çüge-deerge (чүге дээрге): çünkü (158, 182, 184).

çügeer (чүгээр): orta hâlli (130, 141, 173).

çügle (чүглө): sadece, yalnızca (129, 138, 139).

çüglüg (чүглүг): tüylü, tüyü olan, saçı olan (55).

çügürük (чүгүрүк): 1. hızlı, yüğrük 2. ufuk (170, 171, 185).

çük (чүк): yön, taraf, yan, cihet, cenah (57, 103, 107).

çükte-/çükteer (чүкте-/чүктеер): 1. yüklemek, yüklenmek 2. mecazen sırtında taşımak (98, 107, 127).

çül (чүл): 1. ne, nedir 2. sebep, neden (128, 168, 168).

çüm (чүм): 1. bakir, el değmemiş 2. derin (68, 134, 139).

çünü-daa (чүнү-даа): 1. hiçbir şey 2. her şey (50, 89, 103).

çünj (чүн): yün, yün ipliği (51).

çünj eer/eerir (чүн ээр/ээрир): yün eğirmek (51).

çüree sarıg suglan-/suglanır (чүрээ сарыг суглан-/сугланыр): merhamet etmek, insafa gelmek (57).

çürek (чүрек): yürek, kalp (87, 111, 133).

çüs (yüz): yüz (sayı) (50, 103, 188).

çüs-çüs (чүс-чүс): yüzlerce (20, 165, 168).

çüstük (чүстүк): yüzük (87, 113, 124).

çüşkürt-/çüşkürtür (чүшкүрт-/чүшкүртүр): yakmak (11).

çüü (чүү): ne (12, 115, 123).

çüü-çüü (чүү-чүү): neler, neler neler (11, 46, 102).

çüü-höö (чүү-хөө): eşya, pılı pırtı (76, 112).

çüve (чүве): şey (160, 165, 168).

çüvür (чүвүр): pantolon (46, 47, 146).

D

daadı (даады): 1. sadece, yalnızca 2. genellikle 3. Sürekli (50, 132, 164).

daalga (даалга): vazife, görev, yükümlülük (100, 178).

daalimba (даалымба): bir kumaş türü (47, 47).

daan (даан): hadi, -sana~sene (89, 89, 112).

daara-/daaraar (даара-/даараар): dikmek (123, 130, 151).

daarat-/daaradar (даарат-/даарадар): diktirmek (76, 77).

daarta (даарта): yarın, sonraki gün (151, 165, 166).

daaş (дааш): gürültü (68, 155, 173).

daay (даай): dayı (87, 168).

dadagalza/dadagalzaar (дадагалза/дадагалзаар): 1. tereddüt etmek
2. şüphelenmek (31).

dag (даг): dağ (55, 86, 87).

dagaa (дагаа): tavuk (88).

dagı-/dagır (дагы-/дагыыр): ayin yapmak, kutsallaştırmak, kutsamak
(126, 126, 182).

dagılga (дагылга): ayin yapma, kutsama, kutsallaştırma (54, 91, 182).

dagılgaıg (дагылгалыг): kutsanmış, mukaddes, kutsal (54).

dagır (дагыр): 1. eğri 2. dolambaçlı (123, 124, 148).

dagır-dugur (дагыр-дугур): eğri büğrü (117).

dagjaan (дагжаан): takırtı, tıkırtı, hışırtı (67).

dajı/dajır (дажы/дажыыр): 1. taşımak 2. sürüklemek (62).

dajigla-/dajiglaar (дажыгла-/дажыглаар): taşımak, aktarmak, nakletmek (67, 136).

dajiglat/dajigladır (дажыглат-/дажыгладыр): taşıtmak (62).

dal (дал): tam, bütün, eksiksiz, noksansız (40, 58).

dal düş (дал дүш): öğlen vakti (40, 58).

dal-/dalır (дал-/далар): 1. dalmak, düşünceye dalmak, kendinden geçmek 2. yere yığılmak (70, 152).

dalaş-/dalajır (далаш-/далажыр): acele etmek, velveleye düşmek. (153, 154, 167)

dalbayt-/dalbaytır (далбайты-/далбайтыр): 1. düzeltmek 2. uçmak 3. koşmak (30).

dalçır (далчыр): şaşı (7, 8, 9).

dalda-/daldaar (далда-/далдаар): zor beğenmek, hoşlanmak (133).

dalgan (далган): 1. un, pide 2. den (58).

damçı-/damçır (дамчы/дамчыыр): yayılmak, dağılmak (92, 92, 92).

damçır çugaa (дамчыыр чууга): dedikodu, söylenti, kıylu kal (92, 92, 92).

damçıştır (дамчыштыр): 1. bir şeyin aracılığıyla, yoluyla 2. değinerek (146, 174).

damdıla-/damdılaar (дамдыла-/дамдыла): damlamak, damlalar halinde düşmek (134).

damır (дамыр): damar (148, 162, 178).

dañ (даң): tan (154, 154, 193).

dañ at-/adar (даң ат-/адар): tan atmak (113, 139, 153).

dañga (даңгаар): 1. sadece yalnız 2. genellikle. 3. sabah erken (150, 150).

daŋza (даңза): pipo (25, 56, 147).

daŋzi (даңзы): 1. liste 2. bordro, cetvel (67, 89, .

daŋzi kıl-/kılır (даңзы кыл-/ кылыр): 1. istelemek, 2. saymak (95, 148).

daŋzıla/daŋzılaar (даңзыла/даңзылаар): listelemek (146, 148, 158).

daraazında (дараазында): 1.gelecek, sonraki 2. sonrasında, daha sonra (170).

darga (дарга): 1. muhtar, yönetici, idareci, müdür (182, 183, 183).

darga-boşka (дарга-бошка): müdür, amir (17).

dargala-/dargalaar (даргала-/даргалаар): başkanlık yapmak, muhtarlık yapmak (182, 183, 184).

darı (дары): barut (68).

darıy (дарый): hemen, hızlı (173).

darlatkan (дарлаткан): mazlum (17).

dars de-/deer (дарс де-/деер): çatlamak, çat demek, ses çıkarmak (100).

daş (даш): taş (105, 122, 129).

daşka (дашка): kadeh.

daşkaar (дашкаар): dışarı (84, 150, 185).

daştıg (даштыг): taşlı, taşlık (52, 113, 118).

daştıkı (даштыкы): yabancı, haricî (141, 141, 141).

daştıkı herekter yaamızı (даштыкы херектер яамызы): dış işleri bakanlığı (183).

davan (даван): taban (69, 129, 173).

dayanguş (даянгыыш): baston, değnek âsa (148, 150, 154).

day-ava (даай-ава): teyze (298).

dayın (дайын): savaş (89, 89, 89).

dayınzırak (дайынзырак): savaş isteyen, savaşçıl (49, 98, 98).

dayzın (дайзын): düşman (98, 99, 142).

dazıl (дазыл): kök (163, 163, 166).

dazıl–dös (дазыл-дөс): köken, soy, asıl (321, 333).

dazılga (дазылга): oda (145, 158, 158).

dazılından tırt-/tırtır (дазылындан тырт-/тыртыр): kökünü kurutmak, yok etmek (40).

dazıra-/dazıraar (дазыра-/дазыраар): 1. çatırdamak, gıcırdamak 2. paslanmak (35).

de/deer (дэ/дээр): değmek, dokunmak, vurmak (88).

dedir (дедир): 1. geri, ters, geriye doğru 2. inatçı (97, 116, 189).

deedi (дээди): derece bakımından üst olan, yüksek, nitelikli (131, 133, 166).

deedi hemçeg (дээди хемчег): ağır ceza (47, 54, 189).

deedi hemçeg-bile yalala-/yalalaar (дээди хемчег-биле ялала-/ялалаар): ağır cezaya çarptırmak (54).

deeldigen (дээлдиген): çaylak kuşu (198).

deen (дээн): de- fiilinin –gen sıfat fiil ekli hâli (129, 135, 150).

deer (дээр): 1. gök, gökyüzü 2. –e kadar, -e değin (147).

deerbeçi (дээрбечи): soyguncu, çapulcu, eşkıya, haydut (56).

deerbeji (дээрбежи): değirmenci (56).

deerzi (дээрзи): 1. denen 2. cümlede ceği, dıǵı, olduǵu, olacaǵı anlamında kullanılır (119, 148, 165).

dees (дээш): için edatı 2. de- fiilinin –geş zarf fiil ekli hâli 3. gibi, benzeri (164, 165, 165).

deeviir (дээвиир): 1. tavan 2. çatı, dam (174).

deg (дег): gibi, benzer (176, 178, 186).

deg/deer (дэг/дээр): demek, söylemek (187, 188, 189).

degdir (дегдир): iltihaplanmak (76, 149).

degzi-/degziir (дегзи-/дегзиир): değmek, değdirmek (124).

delbigir (делбигир): çıkıntılı (26, 168, 168).

delegey (делегей): yeryüzü, dünya (92, 193).

delgem (делгем): 1. geniş enli, 2. büyük alan 3. Ferah (129, 148, 161).

delgereŋgey (делгеренгей): yaygın, bol, geniş, derinlemesine (190).

dem (дем): demin, az önce (43, 98, 98).

dembeereer (дембээрe/дембээрeер): sayılamak (29, 29, 161).

demdek (демдэк): işaret, nişane (119).

demgi (демги): deminki, daha önce bahsedilen, konu olan, mevzu bahis (124, 124, 150).

demir (демир): demir (151, 152, 152).

demir kinçige (демир кинчиге): demir pranga (54).

demir saaskan (демир сааскан): demir saksagan, uçak (323).

demiseş/demisejir (демисеш-/демисежир): mücadele etmek (312).

demneş-/demnejir (демнеш-/демнежир): yardımlaşmak, dayanışma kurmak, el ele vermek (123).

dende-/dendeer (денде-/дендеер): kuvvetlenmek, güçlenmek, şiddetlenmek, artmak (125, 192).

deŋ-deski (дең-дески): eşit, aynı, tıpatıp (167, 185).

deŋgel kir-/kirer (деңгел кир-/кирер): iyileşmek, toparlanmak (127).

deŋgeli üzül-/üzüler (деңгели үзүл-/ үзүлер): takati kesilmek (22).

deŋger (денгер): 1. Tanrı, gökyüzü, 2. Türk mavis (125, 192).

dep (деп): diye (192, 193, 193).

der (дер): 1. ter 2. buhar (137, 165, 166).

derbelçig (дербелчиг): köşeli, dörtken, kare (4).

deri-/deriir (дери-/дериир): 1. donatmak, 2. kurmak, süslemek (25, 113).

derit-/derider (дерит-/деридер): terlemek (99).

des-/dezer (дес-/дезер): 1. kaçmak 2. kaçınmak, sakınmak 3. ayrılmak (98, 99).

deskele-/deskeleer (дескеле-/дескелеер): kaçmak, kaçınmak (44).

deskin-/deskiner (дескин-/дескинер): dolanmak, gezinmek (46).

deskingile-/deskingileer (дескингиле-/ескингилеер): 1.dönüp dolaşmak 2. etrafında gezinmek (123, 143, 200).

deşkileş-/deskilejir (дешкилеш-/дешкилежир): hoplayıp zıplamak (29, 73).

detker-/detkerer (деткер-/деткерер): bilincini yerine getirmek (178).

detkeril-/detkerlir (деткерил-/деткерлир): ayılmak, kendine gelmek (147).

detki-/detkiir (детки-/деткиир): desteklemek, arka çıkmak (132).

devide-/devideer (девиде-/девидеер): heyecanlanmak, telaşlanmak (168, 168, 176).

devin (девин): şu anda, son zamanlarda, demin, az önce (41, 41,194).

deviskeer (девискээр): alan, saha, coğrafya, çevre, dağ sırtı (153, 167, 167).

dık-/dıgar (дык-/дыгар): tıkmak (199).

dıka (дыка): katı, sert, çok (165, 167, 168).

dıl (дыл): dil, lisan, zeban (141, 149, 153).

dımaа (дымаа): hastalık (134).

dın (дын): dizgin (32).

dınzıt-/dınzıdır (дыңзыт-/дыңзыдыр): 1. germek, çekmek, sıkmak 2. sağlamlaştırmak, sıkılaştırmak (223, 254).

dıŋ-çaaskaan (дың-чааскаан): bir başına, yalnız (19).

dıŋna-/dıŋnaar (дыңна-/дыңнаар): 1. duymak, işitmek 2. dinlemek (134, 145, 151)

dıŋnaksa-/dıŋnaksaar (дыңнакса-/дыңнаксаар): duymak istemek 2. dinlemek istemek (153, 160, 193).

dıŋnal-/dıŋnalır (дыңнал-/дыңналыр): duyulmak, dinlenmek, işitmek (137, 145, 152).

dıŋnat-/dıŋnadır (дыңнат-/дыңнадыр): dinletmek, duyurmak (158, 181, 189).

dıŋzı-/dıŋzır (дыңзы-/дыңзыыр): 1. gerilmek. 2. kuvvetlenmek. 3. iyileşmek, güçlenmek (67, 185).

dıŋzıt-/dıŋzıdar (дыңзыт-/дыңзыдар): germek, çekmek, sağlamlaştırmak, sıkılaştırmak (102).

dıra-/dırar (дыра-/дырар): taramak, tarayıp temizlemek (113).

dıragıla-/dıragılaar (дырагыла-/дырагылаар): uzun süre taramak, taramak (113).

dırat-/dıradır (дырат-/дырадыр): taratmak (67).

dırba-/dırbaar (дырба-/дырбаар): 1. taramak, kaşımak, 2. tırmalamak (173).

dırbaktıg (дырбактыг): vaşak (293).

dırgak (дыргак): 1. tarak 2. tırnak (168).

dırgaktıg (дыргактыг): 1. taraklı 2. tırnaklı (168).

dırgın (дыргын): 1. yaygın, bol 2. her yerde (32).

dıŋtan-/dıŋtanır (дыштан-/дыштаныр): dinlenmek, istirahat etmek (141, 175, 189).

dıŋtanılga (дыштанылга): tatil (414).

dıŋtanılga bajııŋı (дыштанылга бажыңы): otel, motel (414).

dıt (дыт): melez ağacı (81, 81, 90).

dıvaajang (дываажан): cennet (297).

dıylat-/dıyladır (дыйылат-/дыйыладыр): 1. gıcırdatmak, 2. böğürmek (20).

dıytılaa (дыйтылаа): şır şır (süt sağarken çıkan ses) (73, 129).

dızirtkayn-/dızirtkaynır (дызырткайн-/дызырткайныр): çıtırdamak, çatırdamak (73).

dızirtkayndır-/dızirtkayndırar (дызырткайндыр-/дызырткайндырар): çıtırdamak, çatırdamak (73).

didim (дидим): cesur, cesaretlı, yürekli, gözü kara, gözüpek (113, 113, 118).

didimne-/didimneer (дидимнэ-/дидимнээр): cesaret etmek (112, 276).

digile-/digileer (дигилэ-/дигилээр): demek, deyip durmak (116, 158).

diiñne-/diiñneer (дииннэ-/дииннээр): sincap avlamak (68, 68).

diis (диис): kedi (187).

dile-/dileer (диле-/дилеер): istemek, dilemek, arzulamak, aramak, yakarmak, yalvarmak (128, 189).

dileg (дилэг): dilek, arzu, istek (73, 148, 192).

dilgi (дилги): tilki (303).

dilin (дилин): 1. parça, lokma 2. şerit (33).

dilindek (дилиндек): 1. parça 2. lokma (46, 72).

diñmire-/diñmireer (диңмире-/диңмиреер): uğuldamak (414).

dirig (дириг): diri, sağ, canlı (126, 126, 127).

dirig-çuruk (дириг-чурук): sinema, film (51, 51, 123).

dirt-/dirtir (дирт-/диртир): dedirtmek, hakkında konuşmak (304, 378).

diskek (дискек): diz (20).

distiniş-/distinijir (дистиниш-/дистинижир): sıra oluşturmak, sıralanmak, dizilmek (400).

diş-/dijir (диш-/дижир): söyleşmek, konuşmak, deyişmek (80, 80, 80).

dizile-/dizileer (дизилэ-/дизилээр): çat etmek, çatırdamak (122).

dogdaḡna-/dogdaḡnaar (догдагна-/догданнаар): kabarmak, irileşmek, şişmek (73).

dogunna-/dogunnaar (догунн-/догуннаар): var olmak (182).

doktaa-/doktaar (доктаа-/доктаар): 1. durmak, kalmak 2. bulunmak, ikâmet etmek (50, 50, 105).

doktaat-/doktaadır (доктаат-/доктаадыр): 1. durdurmak 2. bulundurmak, barındırmak (58, 153, 175).

dokument (документ): belge, doküman (189, 189).

dol tandır (дол тандыр): kuşatan, çevreleyen (16).

doldur (долдур): dolana kadar, ağzına kadar dolu olacak şekilde (63, 67, 103).

dolgan/dolganır (долган/долганыр): çevrelemek (3, 9).

dolgandır (долгандыр): etrafında, çevresinde (81, 81, 108).

dolgandır-/dolgandırar (долгандыр-/долгандыраp): döndürmek, çevirmek (108, 145, 179).

dolu (долу): dolu, dolmuş (130, 148, 175).

domak (домак): 1. cümle, tümce 2. dil (142, 152).

domna-/domnaar (домна-/домнаар): 1. sihir yapmak, büyü yapmak, efsulamak 2. geleneksel yöntemle tedavi etmek (46, 89, 103).

doḡ (доḡ): 1. düğüm 2. donmuş 3. ham, olmamış (77).

doḡ-/doḡar (доḡ-/доḡар): donmak, üşümek (130, 138, 163).

doḡgay-/doḡgayır (доḡгай-/доḡгайыр): 1. eğilmek, meyletmek 2. ters çevirip karıştırmak (146, 186).

doos-/doozar (доос-/доозар): tamamlamak, bitirmek, mezun olmak (44, 57).

dorçu-namdar (допчу-намдар): hayat öyküsü, özgeçmiş (63, 140, 150).

dop-doraan (доп-дораан): hızlıca, çarçabuk (40, 151).

dora (дора): 1. daha kötü 2. çadırın alt halkası 3. ev etrafındaki yığıntı. 4. seviye olarak aşağı (57, 73, 76).

doraan (дораан): hemen, derhal (57, 57, 72).

doramçıla-/doramçılaар (дорамчыла-/дорамчылаар): aşağılamak, hakir görmek (72, 128).

doramçılal (дорамчыл): hakaret, aşağılama (413).

dort (дорт): 1. doğru, düz 2. dik 3. doğrudan (113, 135, 152).

dorug (доруг): doru (35).

doruk-/dorugar (дорук-/доругар): 1. güçlenmek 2. büyümek 3. yetiştirilmek (103).

doruktur-/dorukturar (доруктур-/доруктураар): 1. büyütme, yetiştirmek, besleyip büyütme 2. beslemek (70, 113).

dorzuk (дорзук): 1. kalçanın alt tarafı 2. tulum 3. kılıf (7).

dos-/dozar (дос-/дозар): 1. karşılamak 2. yolunu kesmek 3. beklemek 4. ağzından laf almak 5. altına koymak (55).

doskaar (доскаар): 1. fıçı, 2. şişko, şişman (63).

doskuuldañ/doskuuldañar (доскуулдан/доскуулдаңар): kolaçan etmek, devriye atmak (11).

doş (дош): buz (50).

doşkun (дошкун): 1. sert, azgın, katı 2. vahşî, yırtıcı, yabanî (50, 135).

doştug (доштуг): buzlu (80).

dovurak (довурак): toprak (67, 88, 88).

doy (дой): 1. düğün, eğlence, kutlama, 2. toy, kurultay (34).

doyuldur-/doyuldurar (доюлдур-/доюлдурар): 1. heyecanlandırmak, duyguları harekete geçirmek 2. Hareketlendirmek (299).

döger-/dögerer (дөгер-/дөгөрер): dökmek, akıtmak (51).

dögere (дөгөре): hepsi, bütünü, tamamı (82).

döjek (дөжэк): döşek, minder (158).

döjem (дөжем): tepe, sırt (63).

dömek (дөмек) : destek, yardım (51).

dömeý (бир дөмей): aynı, tıpatıp, tıpkı (55, 82, 145).

döngelik (дөңгелик): tepelik (14).

döngür (дөңгүр): takılmadan (175, 192)

dörgül-törel (дөргүл-төрелдер): hısım, akraba (60, 60).

dörgün (дөргүн): bozkırda başlayan dere (387).

dört (дөрт): dört (82, 146, 173).

dörten (дөртен): kırk (84, 84, 131).

dörten beş (дөртен беш): kırk beş (190).

dös (дөс): 1. öz, çekirdek, nüve 2. kök 3. köken 4. çalı (87, 133, 173).

döştün-/döstüner (дөстүн-/дөстүнер): kendini tutmak, kendini dizginlemek, sabretmek, tahammül etmek (174).

dugaar (дугаар): 1.-ncı(sıra sayı sıfatı eki) 2. numara (136, 140, 183).

dugayı (дугайы): hakkında, konusunda, ilgili (182, 182, 185).

dugla-/duglaar (дугла-/дуглаар): 1. kapatmak 2. üstü örtülü biçimde göstermek 3. telafi etmek (140).

duguraan (дугураан): sıra (31).

dugurju-/dugurjur (дугуржу-/дугуржур): kabul etmek (84).

dujaa-/dujaar (дужаа-/дужаар): 1. teslim etmek, iade etmek 2. sınav yapmak, sınav etmek (87).

dujaaldı (дужаалды): emir, buyruk, görev (41).

dujaaldıg (дужаалдыг): mevkili, bir ünvanının olması (187).

dujaaştır (дужааштыр): yakın (8).

dujarkanna-/dujarkannaar (дужапканна-/дужапканнаар):
bukağılamak (87).

dulguyak (дулгуяк): kocası ölmüş kadın, dul (66).

dumçuk (думчук): burun (145, 145, 145).

dumçuktug (думчук): 1. burun 2. gaga (61, 61, 158).

duñma (дунма): küçük kardeş (124, 124, 124).

duñ-uruu (дун-уруу): ilk gözağrısı (399).

duran (дуран): dürbün (176, 176).

durgaar (дургаар): boyunca, boyu ve ya uzunluğu kadar (88, 154).

durgunna-/durgunnar (дургунна-/дургуннаар): kaçmak, ayrılmak
(44, 44, 44).

durguzunda (дургузунда): iyelik ve bulunma hal ekiyle süresince
boyunca anlamı verir (167, 174).

durjulga (дуржулга): tecrübe, görgü, deneyim (18).

duruyaa (дуруяа): turna (4, 4, 4).

dus (дус): tuz (12, 182).

dus-havı (дус-хавы): tuzluk (81).

dustug (дустуг): tuzlu (51).

duş (душ): karşı, ön, cephe (8, 129, 138).

dušta (душта): o esnada (73).

duştuk (душтук): nişanlı yavuklu sözlü (102, 103, 112).

duy (дуй): 1. Karanış, kapsayan 2. engelleme (89).

duy tut-/tudar (дуй тут-/тудар): kapatmak (44, 92).

duza (дуза): 1. çıkar, menfaat 2. yardım, destek, fayda (116, 124, 124).

duza kat-/kadar (дуза-кат-/кадар): yardım etmek (198).

duzaargak (дузааргак): yardımsever (66, 118).

duzak (дузак): çebiç (56, 56, 57).

duzalaş-/duzalajır (дузалаш-/дузалажыр): yardım etmek, yardımlaşmak (176).

duzalıg (дузалыг): faydalı, yardımcı, yararlı (103, 183).

dü’šte-/düşteer (дүъште-/дүъштеер): öğlen yemeği yemek (98, 109, 112).

düg (дүг): tüy, saç (19, 76, 119).

dügde/dügdeer (дүгдe-/дүгдeр): nişanlanmak (63, 76).

dügdeeskin (дүгдээшкин): nişanlanma (60).

dügdeg (дүгдeг): nişan (308).

dügüş-/dügjür (дүгүш-/дүгжүр): birbiriyle uyuşmak, birbirini doğrulamak, aynı olmak (190).

düjümet (дүжүмет): bürokrat, memur (186).

düjür-/düjürer (дүжүр-/дүжүрeр): indirmek, düşürmek (76, 126).

dükpür-/dükpürer (дүкпүр-/дүкпүрeр): tükürmek (375).

düktüg (дүктүг): kılı, tüylü, saçlı (16, 48).

düley (дүлей): sağır (68,190).

düleyzime-/düleyzimeer (дүлейзимэ-/дүлейзимээр): sağır gibi olmak (323, 342).

dülgeezin (дүлгээзин): 1. ayartma. 2. günaha sokma (112, 119).

dülgen–e’t (дүлген эът): haşlanmış et (130, 130).

dün (дүн): gece (108) .

dünder- üjet-/dünderer üjeder (дүндeр үжeт-/дүндeрeр үжeдeр-): didik didik etmek (8).

dündük (дүндүк): 1. çadır penceresi 2. şahika, zirve (59, 88).

düne (дүне): gece, geceleyin (102, 102, 108).

düne kada (дүне када): gece vakti (68, 102, 122).

dür-/dürer (дүр-/дүрер): dürmek, sarmak (76).

dürgen (дүрген): 1.hızlı 2.öfkeli, şiddetli 4. hemen (67, 68, 170).

dürgen-ne (дүрген-не): bir an önce, hemen (69, 138, 138).

düş (дүш): düş, rüya (68, 141, 188).

düş (дүш): öğlen (72).

düş düje-/düjeer (дүш дүжэ-/дүжээр): düş görmek, rüya görmek (67, 68, 68).

düş kör-/köör (дүш көр-/көөр): düş görmek (156, 275).

düşküürlüg (дүшкүүрлүг): gergin (42).

d'üşte (дүъште): öğlen (72).

düşteki çem (дүштеки чем): öğlen yemeği (63).

düüre-/düüreer (дүүре-/дүүреер): kaygılanmak, endişelenmek, heyecanlanmak (76).

düüret-/düüredir (дүүрет-/дүүредир): endişelendirmek, heyecanlandırmak (188).

düvürençig (дүвүренчиг): kaygılı, endişeli (398).

E

e'di izi/iziir (эъди-изи/эъди изиир): ateşi çıkmak (76, 137, 138).

e'di-keji şüürel/şüürelir (эъди-кежи шүүрел/шүүрелир): eli ayağı boşanmak (72).

e't (эът): et (97, 109, 209).

e'ttig (эъттиг): varıl, varlıklı, zengin, hali vakti yerinde (150, 187).

edek (едек): 1.etek 2. dağ eteği (135, 148, 174).

edert (эдерт): 1. açıklamak, 2. özetlemek (66, 76).

edile-/edileer (эдиле-/эдилеер): 1. faydalanmak, yararlanmak, kullanmak 2. sahip olmak (130, 138, 167).

ediree (эдирээ): çentiklenmiş değnek, sivriltilmiş değnek (68, 68).

ee (ээ): iye, ruh (77, 80, 80).

eegleeş (эгелээш): -den başlayarak, itibaren, beri (56, 179, 189).

eegir-/ eegirer (ээгир-/ээгирер): eğilmek (34).

eel-/er (ээл-/ээлер): geri gelmek, geri dönmek (45, 67, 78).

eelçeg (ээлчэг): 1. sıra var diya, 2. mevsim 3. devre (333).

een (ээн): sahipsiz yer, ıssız yer (32).

eenzire-/eenzireer (ээнзире-/ээнзиреер): tenhalaşmak, ıssızlaşmak (31).

eer-/eereer (ээр-/ээрер): havlamak, hürümek (7, 100, 146).

eer-büür (ээр-бүүр): eğri büğrü, zikzaklı, dolambaçlı (55).

eeremçilel (ееремчилел): mücadele (310, 317).

eeren (еерен): put (345).

eereş-/eerejir (ээреш-/ээрежир): hırlaşmak, hürüşmek (47, 181).

eergile-/eergileer (ээргиле-/ээргилеер): havlamaya başlamak (8).

ege çada şkolazı (эге чада школазы): ilkokul (40).

egele/egeleer (эгелэ/эгелээр): başlamak (160, 160, 179).

eginne-/eginneer (эгиннэ-/эгиннээр): omuzlamak (63, 166).

ejik (эжик): kapı (124, 173, 173).

ejin-/ejiner (эжин-/эжинер): yüzmek (209).

ejindir-/ejindirir (эжиндир-/эжиндирир): yüzmek, yüzdürmek (309).

eker-eres (экер-зрес): cesur, yiğit, dost (50).

eki (эки): iyi (52, 52, 53).

ekiirgek (экииргек): cömert, eli açık (176).

eki-le (эки-ле): iyi, iyice (62, 67, 89).

ekti бүдүн (экти бүдүн): sırtı pek (55).

el (эл): уар, учурум (123, 123, 123)..

elçigen (элчиген): eşek (189).

elçinne-/elçinner (элчинне-/элчиннеер): büyükelçilik yapmak (183, 183).

eldep (элдеп): ilginç, tuhaf, garip (132, 190, 194).

eldep-ezin (элдеп-эзин): çeşitli, muhtelif (124, 126, 160).

eldepsin-/eldepsiner (элдепсин-/элдепсинер): garipsemek, tuhafsamak, şaşırmak (47, 47, 178).

eldeptig (элделтиг): ilgi çekici (136, 141, 141).

ele-/eleer (элэ-/элээр): eskimek, köhnemek, yıpranmak (163).

eleen (элээн): oldukça, yeteri kadar, önemli derecede (44).

eleşkin (елешкин): dişi köpek (190).

eleyt-/eleydir (элейт-/элейтир): dinç olmak, dinç kalmak (34).

elezinnig (элезинниг): kumlu (99).

elzet-/elzedir (элзет-/элзедир): 1. toplamak, devşirmek 2. hayvanları bir tarafa sürmek 3. bir yere gitmek (32).

em (эм): ilaç, em (90, 145, 145).

em-/emer (эм-/эмер): emmek (13).

emçi (эмчи): hekim, tabip, umacı (90, 150, 150).

emdik (эмдик): huysuz, yabanî, evcilleşmemiş, ehilleşmemiş (63, 188).

emdik at (эмдик аът): huysuz at, yabanî at (150).

emig (эмиг): теме, göğüs (60).

emigleş-/emiglejr (эмиглеш-/эмиглежир): 1. emmek 2. parçalaуıp yemek 3. iliğine kemiğine kadar yemek (54).

emig-töş (эмиг-төш): göğüs, döş (81).

emin erttir (эмин эрттир): gereğinden fazla, çok fazla (88, 88, 88).

emiskik (эмискик): emzik, biberon (58).

emiskikte-/emiskikteer (эмискикте-/эмискиктеер): biberonla emzirmek (58, 58)

emne-/emneer (эмне-/эмнеер): tedavi etmek (145, 151, 151).

emnelge (эмнелге): hastane (156, 156, 172).

emzir-/emzireer (эмзир-/эмзирер): emzirmek (50, 56, 193).

eñcek (эңчек): keçeden yapılmış örtü (66).

ende-/endeer (энде-/эндеер): 1.başkasına benzemek, başkası sanmak 2. telef olmak, yok olmak (99, 300).

endeves-/endevezer (эндевес-/эндевезер): benzemek, andırmak (88, 149).

eñ (эң): en (78, 178, 198).

eñderik (эңдерик): çok, bol (148, 179).

eñderil/eñderilir (эңдерил-/эңдерлир): çoğalmak, yığılıp çoğalmak (192).

eñmek (эңмек): eğik, bükük (290).

eptig-eeldek (эптиг-ээлдек): 1. nazik, nezakatli 2. narin (67).

eptig-evileñ (эптиг-эвилең): sakin, yumuşak huylu (138, 149, 158).

eptig-naıyıralıg (эптиг-найыралдыг): saygın (160).

er (эр): er, koca (31, 167, 172).

er eezi (эр ээзи): er iyesi (31, 167, 172).

era (эра): çağ (179).

erbennig (эрбенниг): bozuk, kötü, asılsız (90, 109, 109).

ereg (эрег): erkek (309).

ereñgey (эреңгей): 1. genel, umumî 2. soyut, mücerret 3. yüzeysel, sathi, üstünkörü (177).

ereñgey sayıt (эреңгей сайыт): başbakan (177).

eres (эрес): cesur, canlı, cevval, gözü kara (92, 181, 181).

erge (эрге): 1. hak 2. yetki. 3. hukuk (54, 54, 88).

erge-ajık (эрге-ажык): menfaat, çıkar, hak (378).

erge-çagırğa (эрге-чагырга): 1. iktidar, hakimiyet 2. yönetim (184).

erge-dujaal (эрге-дужаал): görev, vazife (186, 188).

ergeledip-çassıt-/çassıdar (эргеледип-чассыт-/чассыдар): sevip okşamak (8, 148).

ergelet-/ergeledir (эргелет-/эргеледир): okşamak, sevmek (47, 193).

ergelig (эргелиг): 1. hakka hukuka sahip 2. yetkili, görevli (53, 55, 131).

ergi (эрги): eski zamana ait, eski (137, 165, 166).

ergi ır (эрги ыр): kadim türkü (54).

ergi-/ergiir (эрги-/эргиир): 1. etrafını dolaşmak, çevresini dolaşmak 2. kuşatmak, sarmak (149, 180).

ergilde (эргилде): devre, dönem, merhale, aşama (39, 82, 158).

ergim (эргим-): değerli, kıymetli, sevgili (73, 125, 165).

eri-/eriir (эри-/эриир): erimek (190).

erig-baarlıg (эриг-баарлыг): müşfik (33, 43).

erin (эрин): 1. dudak 2. kenar (109, 115, 128).

ert-/erter (эрт-/эртер): geçmek, aşmak (39, 87, 154).

erte (эрте): erken (102, 105, 132).

ertejik (эртежик): çok erken, erkencecik, erkenden (122, 138, 161).

ertem (эртем): 1. bilim, ilim. 2. öğrenim, eğitim (124, 128, 132).

ertem bilig (эртем-билиг): bilim, eğitim (132, 165, 176).

ertem-biliglig (эртем-билиглиг): bilgili, tahsilli, alim, bilgin, bilge (176).

ertemniḡ (эртемниг): eğitim almış, okumuş, bilgili (181, 182, 193).

erten (эртен): 1.sabah, sabahleyin 2.yarın (150, 150, 150).

ertengi (эртенги): sabahki, sabah olan (129, 139, 146).

ertengi salḡın (эртенги салḡын): sabah rüzgârı, seher yeli (115).

ertine (эртине): cevher, hazine (88, 166, 181).

ertken (эрткен): geçen, geçmiş, mazi (4, 51).

es-/ezer (эс-/езер): çıkarmak (255).

esker-/eskerer (эскер-/эскерер): fark etmek, farkına varmak (160, 162, 188).

Estoniya (Эстония): Estonya (175).

eş (эш): 1. arkadaş, dost, yoldaş 2. eş (90, 185, 190).

eş-öör (эш-өөр): arkadaşlar, dostlar, eş dost (4, 191).

eş-öörlüḡ (эш-өөрлүḡ): eş dostu olan, arkadaşları olan, dostları olan (191).

eştig (эштиг): 1. evli 2. arkadaşı olan (89, 103).

et (эт): eşya, mal, varlık (193).

et-/eder (эт-/эдер) 1. (hayvan) süt vermek, ses çıkarmak 2. bağırarak 3. kuş ötmek (83, 83, 100).

et-sep (эт-сеп): eşya (125, 125, 193).

ette-/etteer (этте-/эттеер): 1. dövmek, sepilemek 2. tabaklamak (88, 123).

ette-ette (эттеп-эттеп): döve döve, vura vura.

ettig (эттиг): malı mülkü olan, varsıl (81).

eveeş (эвээш): az (55).

eveeş-biçe sös (эвээш-биче сөс): söylenmemiş söz, benzersiz söz (55).

evegen (эвеген): çıplak (19).

eves (эвес): değil, yok (19).

eves bolza (эвес болза): olmasa, var olmasa, eğer (63, 63, 63).

evileli (эвилели): birlik (179).

ezer (эзер): eyer (146, 185).

ezerte-/ezerteer (эзерте-/эзертеер): eyerlemek, chilleştirmek (38, 38).

ezertegile-/ezertegileer (эзертегиле-/эзертегилеер): geriye doğru çekmek (97).

ezildir-/ezildir (эзилдир-/эзилдирер): erimek, yok olmak (99).

ezinnel-/ezinnelir (эзиннел-/эзиннелир): esmek (17).

ezir (эзир): kartal (132, 168).

ezir-/ezirir (эзир-/эзирир): sarhoş olmak, esrimek, mest olmak (345).

ezirik (эзирик): esrik, sarhoş (19).

F

familiya (фамилия): 2. soyadı 2. aile (191).

feodal (феодал): feodal (92, 186) .

feodaldıg (феодалдыг): feodal düzenden olan (186).

feodal-teokrattıg (феодал-теократтыг): feodal ve dinci (189).

Finlandiya (Финляндия): Finlandiya (175).

Frantsiya (Франция): Fransa (175).

G

Germaniya (Германия): Almanya (175).

Gunnar (Гуннар): Hunlar (179).

H

haa dujaaldıg kiji (хаа дужаалдыг кижі): mübaşir, seslendirici (323, 366).

haan (хаан): han, hakan, lider, başkan, önder (179, 179, 179).

haar-/haarar (хаар-/хаарар): kavurmak, kızartmak, ısırmak (146).

haaruldi (хаарыылды): ütü (36, 129).

haarjak (хааржак): 1. sandık, çekmece, kutu (172).

haay (хаай): 1. burun 2. gaga, hortum (51, .

haay (хаайдыг): 1. burunlu 2. gagalı, hortumlu (52).

hadı-/hadır (хады-/хадыыр): esmek, dalgalanmak (390).

haduŋma (хадуңма): kardeş, kardeşler, akraba, akrabalar (126).

hag (хар): kav, kav mantarı (102).

hajula/haajulaar (хажыыла/хажыылаар): belaya batmak (34, 55).

hala-/halaar (хала-/халаар): değiştirmek, terhis ettirmek, istifa ettirmek (35, 40, 40).

halaŋnat-/halaŋnadır (халаңнат-/халаңнадыр): sallandırmak (105, 113).

halap (халап): felaket, afet, bela (107, 123, 123).

halaptıg (халаптыг): felaketli, belalı (81, 81, 140).

halas (халас) : bedava, parasız (73, 73, 102).

halaş kıl/kılır (халаш кыл-/кылыр): çevirmek, döndürmek (62).

halaş-/halajır (халаш-/халажыр): terhis olmak (58).

halay-/halayar (халай-/халаяр): eĝmek (11).

haldavırlıg (халдавырлыг): bulaşıcı, enfeksiyonlu (345).

haldı-/haldır (халды-/халдыыр): ulaşmak, gelmek (112, 112, 170).

halırat-/halıradır (халырат-/халырадыр): cırmalamak, tırnaklamak (303).

ham (хам): kam, şaman (122, 126, 126).

ham dıt (хам дыт): kam, şaman melez ağacı (54, 81, 182).

hamaan (хамаан): ilgi, alâka, ilgili, uygun (81).

hamaarış-/hamaarjır (хамаарыш-/хамааржыр): 1. ilgisi olmak 2. ait olmak (90, 129, 140).

hamık (хамык): tüm, bütün, hep, tamam (148, 149, 150).

hamık çüveniñ hartaaçı (хамык чүвениң хартаачы): baş yönetici, müdür (15).

hamna-/hamnaar (хамна-/хамнаар): kamlık yapmak, kam ayini yapmak (55, 80, 81).

han (хан): kan (117, 117, 140).

hana (хана): çadırın iskeleti, duvar (239).

han-çinden (хан-чинден): kan dökme (123, 190).

handık-/handıgar (хандык-/хандыгар): gönül vermek (149).

handıkşa-/handıkşaar (хандыкша-/хандыкшаар): gönül vermek, ilgi duymak, alışkanlık yapmak, bağımlısı olmak (62).

handıkşaan (хандыкшаан): ilgi duyan, gönül veren (62).

handıkşı-/handıkşır (хандыкшы-/хандыкшыыр): ilgi duymak, gönül vermek, bağımlısı olmak, alışkanlık yapmak (62).

handıkşıldığ (хандыкшылдыг): meraklı, ilgili, bağımlı, müptela (175).

handır (хандыр): derince, derinlemesine (123, 124, 150).

hanı (ханы): derin, sığ olmayan (50, 156, 167).

hanı bodaldığ (ханы бодалдыг): derin düşünceli, çok dalgın (50).

hanıla-/hanılaar (ханыла-/ханылаар): 1. girmek, sokulmak, derinleşmek, içerisine doğru ilerlemek, 2. samimileşmek (134).

hanılaaş-/hanılaır (ханылаш-/ханылажыр): 1. birbirine sokulmak 2. samimileşmek (232).

hannıg (ханныг): kanlı (107, 157, 180).

han-törel (хан-төрел): akraba (124, 189, 189).

hap (хап): 1. kap, kılıf. 2. fiilin önüne gelerek hemen, çabuk vb tezlik anlamı katan sözcük (137, 139, 147).

hap düpte-/düpteer (хап дунтэ-/дунтээр): yemek getiren birine bir şey vermek (eski gelenek) (346).

haptar (хаптар): sarımsak (68).

har (хар): kar (31, 84).

har ak/agar (хар-ак/агар): kar erimek (31).

har çag-/çaar (хар чaг-/чаар): kar yağmak (84).

har çoçakta-/çoçaktaar (хар чочакта-/чочактаар): kar topu yapmak (29, 29).

hara-/haraar (хара-/хараар): gözle taramak, bakınmak, gözle süzmek (350).

haraalıg (хараалыг): şefkatli, müşfik (24).

haragan (хараган): 1. çalılık 2. bir bitki çalıyemişi (130, 172, 172).

harı (хары): 1. yabancı. 2. diğer, öbür (62, 105, 134).

harıg (харыг): nasipsiz (47).

harı (харыы): cevap, yanıt (171).

harıla-/harılaar (харыыла-/харыылаар): cevap vermek, cevaplamak, yanıtlamak (151).

harısalgalıg (харыысалгалыг): 1. sorumlu, mesul 2. sorumluluk (183).

harık (харык): imkân (71, 73).

harılzaa (харылзаа): bağlantı, ilişki (83, 184, 185).

harılzaalıg (харылзаалыг): bağlantılı, ilişkili (185, 185).

harılzaş-/harılzajır (харылзаш-/харылзажыр): irtibat kurmak, temas kurmak (125, 150, 167).

harın (харын): 1. fakat, ama, ancak 2. bilakis, 3. öyle (187, 193).

harla-/harlaar (харла-/харлаар): yaşına girmek, yaş almak, yaşında olmak (82, 181, 182).

harlıg (харлыг): 1. karlı 2. ... yaşında olan (186, 191).

harlık-/harlıgar (харлык-/харлыгар): boğulmak, nefesi kesilmek (25, 41, 53).

hartaacı (хартаачы): yönetici (15).

hartıga (хартыга): şahin, doğan (186).

hat-salgın (хат-салгын): rüzgâr, yel, fırtına (73, 167).

havak (хавак): 1.alın 2.tepe, yokuş, bayır (49, 135, 152).

havan (хаван): domuz (37, 131).

havaṇna-/havaṇnaar (хаванна-/хаваннаар): şişmek (19).

havıktaaş (хавыктааж): işitme kaybı olanların kullandığı akğaçtan yapılma bir çeşit ilkel işitme cihazı (132).

havır-/havırar (хавыр-/хавыраp): 1. malını ayırmak 2. sürerek getirmek 3. haczetmek (54, 177).

havırt/havırtar (хавырт-/хавыртаp): el koymak, haczetmek (42, 136, 148).

hay (хай): 1. dert, bela, felaket, kaza 2. –dan ötürü, –ın yüzünden (43, 43).

haya (хая): kaya (50, 55, 56).

haya baaarı (хая баары): kayanın rüzgar almayan kısmı (55).

haya körün-/körnür (хая көрүн-/көрнүp): arkasına bakmak (123, 150).

haya-daş (хая-даш): dağ-taş (136).

haygaar-/haygaarar (хайгаара-/хайгаараp): izlemek, gözlemlemek (73).

hay-halap (хай-халап): zulüm, bela, felaket, kaza (63, 76, 82).

hayın-/haynır (хайын-/хайныp): kızışmak (47).

hayındır-/hayındırar (хайындыр-/хайындырар): kaynatmak, demlemek (50, 62, 76).

hayıraan (хайыраан): zavallı (52, 53, 149).

hayıraatı (хайырааты): sakince, sakin (16, 16).

hayıralıg (хайыралыг): 1. lütüfkâr, iyiliksever 2. aziz, sevgili (47, 124).

hayırıla-/hayırılar (хайырла-/хайырлар): 1. vermek 2. ihsan etmek, bağışlamak 3. armağan etmek (58, 111).

haylıg (хайлыг): 1. maalesef, ne yazık ki 2. zavallı, biçare, 3. günah, hatalı, fena, kötü 4. lanetli, melun (72, 76).

haynıktır-/haynıktırar (хайныктыр-/хайныктырар): 1. coşturmak, 2. ilham vermek, 3. uyandırmak, 4. tahrik etmek (5, 16, 186).

hek (хек): guguk kuşu (82, 84, 109).

helçok (хелчок): çok, çok fazla, fazla (15).

hem (хем): nehir, akarsu (82, 82, 129).

hemçeel (хемчээл): 1. ölçek, mikyaz 2. hacim, ebat (81).

hemçeg (хемчер): 1. ölçü, oran, nispet 2. ceza 3. önlem, tedbir (47, 47, 172).

heme (хеме): kayık, sandal, gemi (104, 222).

hendir (хендир): 1. keten 2. ip (123).

henerten (хенертен): ansızın, aniden, birdenbire (124, 134, 142).

henzig (хеизиг): ufak, küçük (159, 160, 160).

hep (хеп): 1. elbise 2. kalıp (87, 126, 133).

hep-henerten (хеп-хенертен): ansızın, birdenbire, aniden (32, 122, 171).

hepterlig (хептерлиг): giysili, elbiseli (8).

here (хере): genişçe, geniş şekilde (51).

hereçi (херечи): delil, kanıt, ispat (132, 164, 164).

hereçile-/hereçileer (херечиле-/херечилеер): 1. tanıklık etmek, şahitlik etmek 2. şikâyet etmek (72, 72, 162).

hereçilel (херечилел): belge, şehadetname, sertifika (136, 136).

hereejen (херээжен): kadın (102, 116, 188).

heregle-/heregleer (херегле-/хереглеер): 1. kullanmak, faydalanmak, istifade etmek 2. ihtiyacı olmak, ihtiyaç duymak 3. aramak (66, 152, 173).

herek (херек): gerek, gerekli, lazım, lüzum, amaç (72, 72, 124).

herek ара-/араар (херек апа-/апаар): 1. gerek olmak, gerek duymak 2. ihtiyaç olmak, ihtiyaç duymak (50, 165).

herekteeş (херектээш): yelek (67).

herel (херел): ışık, ışın (76, 76, 129).

her-hereksel (хер-херексел): 1. alet, eşya 2. enstrüman (5, 80, 84).

herim (херим): çit (146).

herteş (хертеш): 1. eğri, 2. dik, kalkık (28, 29, 29).

heveer (хевээр): her zamanki gibi, eskisi gibi, o şekilde (112, 123, 124).

hevirlig (хевирлиг): 1. şekilde, biçiminde, biçimde 2. gibi (83, 154, 178).

hey (хей): boş, lüzumsuz (103, 117, 165).

hey a't (хей-аът): ilham, esin, manevi güç (26).

hey a't kir-/kiir (хей-аът кир-/киир): ilham vermek, esinlendirmek (132).

hey çerden (хей черден): boş yere, gereksiz yere (57).

heydik-/heydiger (хейдик-/хейдигер): 1. şişmek. 2. ürküp kaçmak (53).

heymer (хеймер): en küçük çocuk (14, 155, 194).

hı han-/hanar (хыым хан-/ханар): bir deyim olarak mutlu olmak, tatmin olmak 2. Övünmek 3. kavramak (94, 112, 159)

hıl (хыл): 1. kıl 2. telli çalgının teli (53, 112, 119).

hılbaŋ (хылбан): solgun (29, 29, 29).

hına-/hınaar (хына-/хынаар): 1. kontrol etmek, denetlemek, teftiş etmek, 2. incelemek (50, 95, 192).

hınalda (хыналда): denetleme, teftiş, kontrol (298, 328, 356).

hırabaçalıg (хырбачалыг быдаа): etli çorba (56).

hırbala-/hırbalaar (хырбала-/хырбалаар): tutkallamak, yapıştırmak (173, 173).

hırın (хырын): karın, mide (133, 165, 199).

hıyrta-/hıyrtaar (хыйырта-/хыйыртаар): şaşılasmak (49, 160).

hiıktel-/hiıktelir (хииктел-/хииктелир): ürmek (46).

hiıkteldir (хииктелдир): sallanarak (49).

hilegzi-/hilegziir (хилегзи-/хилегзиир): ıstırap çekmek, kahrolmak (53).

hılınçek (хилинчек): ıstırap, azap, işkence (6).

hılınçekte-/hılınçekteer (хилинчекте-/хилинчектеер): acı çekmek, ıstırap çekmek, üzölmek (63, 189).

himiren-/himirenir (химирен-/химиренир): homurdanmak (51, 68).

hir (хир): 1. kir 2. mikrop (134), .

hire (хире): 1. kabiliyet, beceri, yetenek 2. yaklaşık, aşağı yukarı, kadar, gibi, sanki. 3. muhtemel, galiba, olabilir, mümkün (57, 57, 68).

hirlig (хирлиг): 1. kir 2. mikrop (134).

hodug idig (ходуг-идиг): yumuşak ayakkabı (63, 68).

hol (хол): 1. el. 2. ol (70, 72, 72).

hol deg/deer (хол-дег/деер): el sürmek, dokunmak (88, 88, 108).

hol kurug (хол куруг): eli boş (58, 105).

holak (холак): kemer, kayış, kuşak (30).

holbaalıg (холбаалыг): 1. ilişkili, bağlı, bağlantılı 2. bağlı, tutuk (49).

holbaş-/holbajır (холбаш-/холбажыр): temas kurmak, ilgili olmak ilişkili olmak (31, 45, 165).

holbaşkan (холбашкан): ilişkili, ilişkili (159, 165, 183).

holbaştır-/holbaştırar (холбаштыр/холбаштыр): katmak, karıştırmak (164).

hol-budu (хол-буду): eli ayağı (190).

holda-/holdaar (холда-/холдаар): 1. elleriyle kaldırmak 2. müdahale etmek (121).

hol-hap (хол-хаптыг): el çantası (27).

holu çımçak (холу чымчак): eli yumuşak, eli hafif (90, 93).

homuda-/homudaar (хомуда-/хомудаар): üzülmek (67, 76, 155).

homudal (хомудал): şikâyetçi, davacı (130, 130, 131).

homudançig (хомуданчыг): üzücü, yazık, acınacak, acınası (57, 130, 183).

homudat-/homudadır (хомудат-/хомудадыр): üzmek (49, 123).

hon/honar (хон-/хонар): 1. geceleme, konaklamak 2. konmak yerleşmek (129, 136, 161).

honaş (хонаш): oba, mesken, yurtlak, konup göçülecek yer (71, 86, 100).

hondur-/hondurar (хондур-/хондурар): geceletmek, ağırlamak, konaklatmak, kondurmak, yerleştirmek (102, 145, 182)

hongak (хонгак): merhaba, selam olsun (14).

honuk (хонукта): gün, 24 saatlik zaman dilimi (129, 129, 167).

hooçun (хоочун): 1. emektar 2. eski, güngörmüş, eski toprak.

hooçura-/hooçuraar (хоочура-/хоочураар): müzminleşmek, kronikleşmek.

hoomay (хоомай): kötü, fena (63, 82, 158).

hoor (хоор): kalabalık, çok (.

hoora-/hoorar (хоор-/хоорар): 1. sökmek, oymak 2. iras kalmak.

hooray (хоорай): şehir, kent (166, 166, 166).

hooruk (хоорук): kopuk, kopukluk (186).

hooylu (хоойлу): kanun, yasa (47, 141, 141)

hooylu-dürüm (хоойлу-дүрүм): kanun, yasa, hukuk (150).

hoozun (хоозун): 1. boşu boşuna 2. saçma sapan, 3. esassız amaçsız (133, 155).

hop (хон): dedikodu, lakırdı 2. iftira, bühtan (234, 368).

hopçu (холчу): 1. iftiracı 2. dedikoducu (157).

hop-koçu (хон-кочу): dedikodu, söylenti (78, 298).

hoptak (хонтак): aç göz, obur, pisboğaz, maymun iştahlı (26).

horada-/horadaar (хорада-/хорадаар): kızmak, öfkelenmek, hiddetlenmek (56, 113, 129).

horalıg (хоралыг): zararlı (99).

horgada-/horgadaar (хоргада-/хоргадаар): saklanmak, gizlenmek (102, 116, 116).

horjok (хоржок): imkânsız olmaz, yasak (121, 198).

horlaaş (хорлааш): şelale (122).

horu-/horuur (хору-/хоруур) 1. yasaklamak, men etmek 2. saklanmak, gizlenmek (126, 126, 126).

horugda-/horugdaar (хоругда-/хоругдаар): hapsetmek (47, 49, 124).

horuglug (хоруглуг): yasak olan, yasaklı, yasaklanmış (82, 82, 131).

hos (хос): boş, hür, serbest, erkin (50).

hos-/hozar (хос-/хоzap): 1. yanına yaklaştırmamak, yanına sokmamak.
2. hoşlanmamak.

hosta-/hostaar (хоста-/хостаар): 1. serbest bırakmak, kurtarmak, azat etmek 2. boşaltmak, serbest hâle getirmek 3. işten ovmak.

hostalgal-/hostalgahır (хосталгал-/хосталгалып): hür olmak, kurtulmak (89).

hostalgalıg (хосталгалыг): hürriyet, özgürlük, bağımsızlık (182).

hostug (хостуг): özgür, özgür olan (131, 131, 132).

hošta-/hostaar (хоста-/хостаар): kurtarmak, serbest, bırakmak.

hovagan (ховаган): kelebek (67, 67).

hovar (ховар): seyrek, nadir (62, 83, 99).

hovu (хову): 1. step, bozkır, yayla 2. tarla (67, 67, 154).

hoy (хой): koyun (172, 191, 191)

hoy kajaazı (хой кажаазы): koyun ahır, ağıl (58).

hoy kat-/kadar (хой кат-/кадар): koyun kaytarmak, koyun otlamak (72, 113, 192).

hoya-/hoyaar (хоя-/хояар): ürkmek, irkilmek, korkmaz, gözü korkmak (86, 167).

hoygar-/hoygarır (хойгар-/хойгарып): kucaklamak, sarmak, sarılmak (54, 54, 128).

hoyla-/hoylaar (хойла-/хойлаар): koynuna almak, kucağına almak (42, 58).

hoylug (хойлуг): koyunu olan (4).

hoıtpak (хойтпак): sütün ekşitilmesiyle yapılan elde edilen içecek (154).

hoıug (хоıуг): yumuşak (68, 68, 126).

hoıun hoıunçe (хойун хойнунче): koyun koyuna (342).

hoyuz-/hoyzur (хойуз-/хойузуз): korkutmak, ürkütmek (333).

hozura-/hozuraar (хоозура-/хоозураар): batmak, kaybetmek tükenmek, fakirleşmek (298).

hödel-/hödelir (хөдел-/хөделир): 1. işe başlamak 2. motor için çalışmak (73, 133).

högle-/högleer (хөгле-/хөглеер): eğlenmek (150, 168).

höglüg (хөглүг): neşeli, şen (98, 111, 193).

hök (хөк): kuvvetlendirme edatı (112, 171).

hök-daa (хөк-даа): hiçbir şey (31).

hökreş (хөкпеш): iskete (76, 186, 186).

höl (хөл): göl (104, 162, 182).

höl duzu (хөл дузу): göl tuzu (182).

hölge (хөлге): binek (182).

höm (хөм): deri, post (58, 94, 166).

höme (хөме): kıymık (122, 170, 172).

hönek (хөнек): çaydanlık (123, 138, 166).

hööglet-/höögledir (хөөглет-/хөөгледин): ineği buzağısına alıştırmak (44, 50, 50).

hööglevit-/hööglevider (хөөглевит-/хөөглевидер): zapt et (50).

hööküü (хөөкүй): zavallı, biçare, bedbaht, talihsiz (50, 50, 90).

höölbek (хөөлбек): gölet (70).

höön (хөөн): 1. gönül, 2. istek 3. niyet (111, 116, 213).

höör (хөөр): 1. kabir, mezar, gömüt 2. mezarlık, kabristan (32, 124, 124).

hööre-/hööreer (хөөре-/хөөреер): sohbet etmek, konuşmak, neşeyle konuşmak 2. fokurdamak (124).

hööremik (хөөремик): konuşkan, geveze (165, 165).

hööremikkey (хөөремиккей): konuşkan, geveze, gevezecik (165, 165).

hööreş-/höörejir (хөөрөш-/хөөрежир): sohbet etmek, konuşmak (147, 160, 167).

hööret-/hööreder (хөөрөт-/хөөредер): 1. neşeyle konuşturmak, sohbet ettirmek 2. fokurdatmak, coşturmak (105).

hörek kagıl-/kagılar (хөрэк кагыл-/кагылар): yüreği daralmak (312).

hörekteş (хөрөктээш): yelek (50, 50, 76).

hörekten-/hörektenir (хөрөктөн-/хөрөктенир): 1. bağışlamak 2. tehdit etmek (46).

hörekten-/hörektenir (хөрөктэн-/хөрөктэнир): yükek sesle konuşmak, paylamak, azarlamak (7).

höreңgi (хөрөңги): vergi (17).

höreңgi havıgar kiji (хөрөңги хавыгар кижиги): vergi memuru (92).

hörtük (хөртүк): rüzgârın etkisiyle toplanmış kar yığını, kürtün (99).

höveŋ (хөвөң): pamuk (136).

höveŋnig (хөвөңниг): pamuklu (136).

höy (хөй): çok, pekçok (46, 89, 105).

höylen (хөйлен): gömlek (147, 158).

humagala-/humagalaar (хумагала-/хумагалаар): korumak (145, 175, 175).

huragan (хураган): kuzu (192, 192, 192).

hural (хурал): toplantı (101, 102, 102).

huralda-/huraldaar (хуралда-/хуралдаар): toplanmak, bir araya gelmek (39).

hural-suglaa (хурал-суглаа): 1. toplantı 2. kurul (101).

huu (хуу): 1. parça, pay, hisse 2. yüzde, faiz 3. ayrıntı, detay 4. özel, hususi (145, 148, 152).

hуu çurttalga (хуу чуртталга): özel hayat (145, 152, 165).

huul-/huular (хуул-/хуулар): 1. değişmek, çevrilmek, dönmek 2. don
değiştirmek, donuna girmek 3. güçleşmek, karmaşıklaşmak (145).

huulga (хуулгазын): büyü, sihir, sihirli 2. teshir, büyüleme (82, 166,
166).

huuḡ (хуун): kap, kova, bakraç (129, 130, 165).

huuḡçugaṣ (хуунчугаш): küçük kap, küçük kova, küçük bakraç (132).

huva (хува): kâse (287).

huvaanak (хуваанак): fal taşı, fal taşları (87, 123).

huvaanakta-/huvaanaktaar (хуваанакта-/хуваанактаар): fal
bakmak (123).

huviskaalçı (хувискаалчы): devrimci (92, 126, 191).

huvulgaazin (хувулгаазын): 1. büyü, sihir, sihirli 2. teshir, büyüleme
(69, 134).

hül (хүл): kül (68, 105).

hülee-/hüleer (хүлээ-/хүлээр): 1. kabul etmek 2. görevlendirmek (141,
146, 149).

hüler (хүлөр): bronz (87, 88).

hüler çerpsek (хүлөр чепсек): tunç çağı (178).

hün (хүн): gün, güneş (167, 168, 192).

hün ajar kıdı (хүн ажар кыды): doğu (76).

hün aṣ-/ajār (хүн аш-/ажар): gün açmak, gün doğmak (50, 87).

hün badar talazı (хүн бадар талазы): güneşin battığı taraf, batı (149).

hün erttir-/erttirer (хүн эрттир-/эрттирер): 1. gün geçirmek 2. zaman
öldürmek (256, 265).

hün hereli (хүн-херели): gün ışığı (46, 150).

hün hürert-/hürertir (хүн хүрерт-/хүрертир): güneşte yanmak (57).

hün ün-/üner (хүн үн-/үнер): gün doğmak (149).

hündüle-/hündüledir (хүндүле-/хүндүледир): saygınlıktırmak, saygı gösterilmesini sağlamak (87, 139, 179).

hündülüg (хүндүлүг): sayın, muhterem (153, 155, 155).

hündüs (хүндүс): gündüz (87, 145, 168).

hündütkel (хүндүткел): saygı (81, 122, 186).

hünezin (хүнезин): azık (42, 44, 44).

hünezinnig (хүнезинниг): çıkın (8).

hünne-/hünneer (хүнне-/хүннеер): güneşli olmak (44, 130, 192).

hünnü bat-/badır (хүннү бат-/бадыр): gün batmak (16).

hüree (хүрээ): budist tapınağı (179).

hüren a'tı (хүрен-аът): doru at (4, 5).

hüreñ (хүрең): kahverengi (82, 84).

hüreş (хүреш): güreş (46).

hüreş-/hürejir (хүреш-/хүрежир): güreşmek, mücadele etmek (46, 70, 185).

hürteñne çugaa (хүртеңне чугаа): ağız dalaşı (49).

hürteñne-/hürteñneer (хүртеңне-/хүртеңнеер): kavgа çıkarmak (168).

I

ıdıк (ыдык): kutsal, mukaddes, kutlu, mübarek, kutsî (55, 55, 55).

ıdıкта-/ıdıктаар (ыдыкта-/ыдыктаар): kutsallaştırmak, kutsamak (55).

ıdıктаашкын (ыдыктаашкын): kutsama (55).

ıdıктыг (ыдыктыг): kutsal, mukaddes, kutlu, mübarek, kutsî (181, 181, 181).

ıgla- sıkta-/ıglaar sıktaar (ыгла- сыкта-/ыглаар сыктаар): ağlayıp sızlamak, sürekli ağlamak (124).

ıgla/ıglaar (ыгла/ыглаар): ağlamak (55, 124, 124).

ıglamzıra-/ıglamzıraar (ыгламзыра-/ыгламзыраар): ağlamaksı olmak (173).

ıglañçıg (ыгланчыг): acıklı, dokunaklı (32).

ıglaş-/ıglajır (ыглаш-/ыглажыр): ağlaşmak (81, 87, 185).

ıt-sıt (ыы-сыы): ağıt (178).

ıt (ыыт): ses, gürültü (124).

ıtta-/ıttaar (ыытта-/ыыттаар): 1. ses çıkarmak, ses etmek, konuşmak 2. gürültü çıkarmak (105).

ıjık (ыжык) 1. şiş, şişkin, şişkinlik **2.** dulda, rüzgâr almayan taraf (50, 164).

ılañgiya (ылаңгыя): 1. özellikle, bilhassa **2.** kesinlikle (86, 103, 108).

ılavıla-/ılavılaar (ылавыла-/ылавылаар): 1. tespit etmek 2. detayına inmek 3. açıklığa kavuşmak 3. dikkat etmek 4. özen göstermek (146, 172, 174).

ılcıñ (ылчың): 1. ciddiyetsiz, hoppa, oynak, şımarık **2.** çapkın (154).

ılga-/ılgaar (ылга-/ылгаар): 1. seçmek, ayırmak **2.** tefrik etmek (134).

ılgal (ылгал): 1. fark, farklılık, ayırım **2.** ayrıntı (179).

ılgaldıg (ылгалдыг): farklı, farklılık (88).

ılgaş/ılgajır (ылгаш-/ылгажыр): birbirini ayırmak, birbirini seçmek (29).

ılım-çılım (ылым-чылым): sessiz sakin (100, 147, 172).

ına-/ınaar (ына-/ынаар): onamak, mutabakat göstermek, kabul etmek (122).

ınaar (ынаар): oraya, orada (51, 149, 149).

ınaar-mınaar (ынаар-мынаар): oraya buraya, sağa sola (53, 72).

ınak (ынак): sevgili, âşık (92, 107, 119).

ınakşıl (ынакшыл): aşk, sevgi, sevdâ (77, 113, 119).

ınça (ынча): 1. öyle 2. o kadar (123, 123, 138).

ınça-/ınçaar (ынча-/ынчаар): öyle yapmak (128, 128).

ınçalza–daa (ынчалза-даа): 1. ancak ama fakat 2. yine de (168, 185, 192).

ınçalzajok (ынчалзажок): ancak, bununla birlikte (47).

ınçan (ынчан): o zaman, o sırada, o esnada, o zamanlar (56, 56, 56).

ınçangaş (ынчангаш): bunun için, bundan dolayı, bu yüzden, bundan sebep, bundan ötürü, bundan dolayı (58, 123, 165).

ında (ында): orada (128, 136, 137).

ında-haaya (ында- хаая): nadiren, nadirattan, ara sıra (148, 158, 182).

ında-mında (ында-мында): orada burada (46, 139).

ındıg (ындыг): öyle, böyle, bu (177, 179, 185).

ıñay (ыңай): öte, öteye, ötede (167, 172, 178).

ır (ыр): türkü (117, 156, 168).

ıra/ıraar (ыра/ыраар): uzaklaşmak, ıramak (101, 115, 178).

ıraajılar bölgümü (ыраажылар бөлгүмү): müzik korosu (361).

ırak (ырак): ırak (101, 126, 167).

ırak murnunda (ырак мурнунда): isa'dan önce, milattan önce (179).

ırat-/ıradır (ырат-/ырадыр): uzaklaştırmak (5, 52, 88).

ırjım (ыржым): sessiz, sakin (131, 153, 155).

ırla-/ırlaar (ырла-/ырлаар): türkü söylemek (112, 115, 168).

ırlagıla-/ırlagıla (ырлагыла-/ырлагылаар): türkü söylemeye başlamak, uzun süre türkü söylemek (54, 68, 119).

ırlat-/ırladır (ырлат-/ырладыр): türkü söyletmek (55, 111, 115).

ırma-sınçığ (ырма-сынчыг): mahveden, perişan eden (77).

ır-şoor (ыр-шоор): şarkı türkü (182).

ısta-/ıstaar (ыста-/ыстаар): üzülmek, acı çekmek. ışat ышатпады-ışat-müsaade-etmek (67).

ışkajık (ышкажык): cümle sonunda pekiştirme yapan edat (73, 102, 113).

ışkajıl (ышкажыл): gibi (113, 113, 128).

ışkaş (ышкаш): gibi, benzer, benzeri (146, 146, 161).

ışkın-/ışkınar (ышкын-/ышкынар): 1. düşürmek, indirmek 2. kaybetmek, yitirmek (89, 162, 165).

ışta-/ıştaar (ышта-/ыштаар): döve döve, vura vura (163).

ıt (ыт): köpek, it (105, 105, 142).

ıt-çıl (ыт-чылдыг): 12 hayvanlı Türk takviminde köpek yılı (39, 39).

ıtkılaştır-/ıtkılaştırar (ыткылаштыр-/ыткылаштырар): şarkı söylemek, türkü söylemek (100).

ıya (ыя): yuva (105, 105, 113).

ıyaavıla (ыяавыла): mutlaka (62).

ıyak (ыяк): adamakıllı, pekiyi, epeyi, hayli (152, 180).

ıyala-/ıyalaar (ыяла-/ыялаар): 1. hor görülmek 2. istenmemek (15, 29).

ıyañçığ (ыянчыг): utanılacak şey, utanılası (44).

ıyañçılıg (ыянчылыг): acıklı, dokunaklı, yanık (9, 54).

ıyaş (ыяш): 1. ağaç 2. kereste 3. ağaçtan yapılmış, tahta (54, 71, 82).

ıyaşta-/ıyaştaar (ыяшта-/ыяштаар): ağaç toplamak, odun toplamak, çalı çırpı toplamak (80, 102).

ıyat (ыят): 1. ar, haya, utanç. 2. ayıp (51, 56).

ıyat-/ıyadır (ыят-/ыядыр): utanmak, ar etmek (40).

ıybalan-/ıybalanır (ыйбалан-/ыйбаланыр): kül olmak, kül etmek (77).

ıynaан (ыйнаан): belki, herhalde (cümleye ihtimal katar) (102, 102, 103).

ıziguur (ызыгуур): 1. soy, soy sop, nesil, kuşak 2. miras (83, 83, 84).

ıziguurlug (ызыгуурлуг): 1. soyundan, soyu olan. 2. miras alan (49, 83).

ızir-/ızırır (ызыр-/ызырыр): ısırma, dişlemek (52, 53).

İ

idege-/idegeer (идеге-/идегеер): ummak, umut etmek, ümit etmek (66).

idegel (идегел): 1. ümit, umut 2. inanç, inanış 3. güven (148, 242, 244).

ideget (идегет): 1. kötü, hoş olmayan kişi, nâhoş kişi 2. yabancı, ecnebi (54, 57, 66).

idepkeylig (идепкейлиг): 1. faal, canlı 2. görevli (40).

idik (идик): ayakkabı, çizme (105, 126, 134).

idik-hep (идик-хеп): giyim kuşam, kılık kıyafet, elbise (147, 176, 251).

idiktig (идиктиг): ayakkabılı, çizmeli (82).

igil (игил): bir Tuva millî çalgısı (111, 111, 111).

igil oyna-/oynaar (игил ойна-/ойнаар): igil çalmak (113).

igilde-/igildeer (игилде-/игилдеер): igil çalmak (117, 156, 195).

ijee-/ijeer (ижээ-/ижээр): kış uykusuna yatmak (62).

ijin kara çok (ижин кара чок): samimi, içten. (160)

ijinnig (ижинниг): hamile (36, 66).

ijirt-/ijirdir (ижирт-/ижирдир): içirmek (102, 102, 126).

ilbek (илбек): 1. çengel 2. kanca (383).

ilbi-şidi (илби-шиди): 1. oyun 2. büyük, sihir (36).

ilbi-şidi kızıt-/kızıdar (илби-шиди кызыт-/кызыдар): sihir yapmak (36).

ildeŋ (илден): açık, sarı (113, 124, 187).

ilere-/ilereer (илерэ-/илерээр): 1. açığa çıkmak 2. belirlemek 3. görünmek (63).

ileret-/ileredir (илерет-/илередир): 1. meydana çıkarmak 2. belirlemek, bilgi edinmek 3. bilgi edinmek 4. göstermek, belli etmek (173, 173, 174).

iletkel (илеткел): rapor (50, 102).

ilig (илиг): parmak ölçüsü (368).

iñçek (инчэк): 1. yeni doğan oğlak ya da kuzunun konduğu heybe. 2. atın üzerinde yük taşımaya yarayan heybe (56).

inek (инек): inek (11, 11, 16).

inek alızı-/alızır (инек алзы-/алзыыр): inek alıştırmak (51).

internatsiyonal (интернационал): uluslararası, beynelminel (189).

iŋgi-leveni (иңги-левени): açıkça (70).

irbiş (ирбиш): pars (168).

irey (ирей): 1. büyükbaba 2. yaşlı (238).

irgi (ирги): acaba (67, 193, 193).

iri-/iriir (при-/приир): çürümek, ekşimek (151).

irik (прик): çürük (151).

irt (ирт): enenmiş koç (55, 55, 409).

is (ис): iz (99).

is baştan-/baştanır (ис баштан-/баштаныр): evden ayrılmak (60).

ispik (испик): cımbız (180).

iste-/isteer (исте-/истеер): 1. izlemek, takip etmek 2. aramak (195, 309, 345).

istep-sürüñ (иступ-сүрүн): takip edilerek, izlenerek (82).

iş (иш): iç, bir şeyin içi.

iş-/ijer (иш-/ижер): içmek (147, 152, 160).

işkirtin-/iškirtinir (ишкиртин-/ишкиртини́р): 1. iç çekmek 2. hıçkırmak (12).

iškirtinip ıgla-/ıglaar (ишкиртини́п ыгла-/ыглаар): hıçkıra hıçkıra ağlamak (12).

iştel-/işteler (иштел-/иштели́р): doldurulmak (81, 130).

işti (ишти): insanın içi, mide (131, 132, 141).

işti kirijel-/kirijelir (ишти кирижел-/кирижели́р): midesi bulanmak (45).

işti tırtıl-/tırtılar (ишти тыртыл-/тыртыла́р): midesi bulanmak (46).

işti-höñnü çaza-/çazaar (ишти-хөңнү чаза-/чазаар): içi ferahlamak (54).

ıye (ие) 1. anne. 2. evet (128, 129, 129).

ıye bol-/bolur (ие бол-/болу́р): anne olmak (408).

ıyemdik çer (иемдик чер): yamaç (55).

ıyi (ийи): iki (sayı) (73, 103, 161).

ıyık (ийик): acaba, soru edatı mı-mi. değil mi! (122, 145, 187)

ıyıs (ийис): ikiz, ikili (56, 58, 58).

ıyiste-/ıyisteer (ийисте-/ийистеер): ikiz doğmak (56).

ızig (изиг): sıcak (73, 73, 102).

ızıñnet-/ızıñnedir: (изиннет-/изиннеди́р): ısıtmak (57).

К

ka't (каът): 1. kat, tabaka 2. zar 3. kat 4. dağın güneşli tarafı (140, 288, 394).

kaargan (каарган): karga (208, 339).

kaas-koya (каас-коя): zarîf, şık, süslü (79).

kada-/kadaar (када-/кадаар): 1. çakmak 2. takmak 3. sokmak, batırmak, dikmek.

kadagaatı (кадагааты): yabancı, haricî, dış (175, 179, 333).

kadak (кадак): eskiden saygın misafirlere sunulan geniş kurdela şeklindeki ince ve yumuşak ipek, ak kurdela (55).

kadal-/kadalır (кадал-/кадалыр): 1. batmak 2. saplanmak 3. yarışmak, takılmak, ilişmek (171, 172, 173).

kadanna-/kadannar (каданна-/каданнаар): nüksetmek, yenilemek, tekrarlamak (33, 173).

kadañ (кадаң): zayıf, kuru, çelimsiz (103, 103, 103).

kadar-/kadarar (кадар-/кадарар): 1. gütmek, otlatmak 2. beklemek, gözetmek 3. beklemek (71, 113, 192).

kadarçı (кадарчы): çoban (33, 151, 172).

kadart-/kadardır (кадарт-/кадардыр): 1. otlatmak 2. çobanlık yaptırmak, hayvan güttürmek (48).

kaday (кадай): eş, karı, zevce, evdeş, hayat arkadaşı, evli kadın (127, 127, 128).

kadaylan-/kadaylanır (кадайлан-/кадайланыр): bir kadınla evlenmek (102, 133).

kadı (кады): birlikte, beraber (80, 123, 134).

kadı-/kadır (кады-/кадыыр): katılaşmak, sertleşmek (111).

kadıg (кадыг): 1. katı, sert 2. zor 3. sert, acımasız (112, 130, 145).

kadıg-berge (Кадыг-берге): manevî olarak ağır (414).

kadıg-doşkun (кадыг-дошкун): sert, sarsıcı, katı, geçimsiz (84).

kadı-koja (кады-кожа): karı koca (191).

kadın (кадын): kraliçe, kadın hükümdar, kağanın karısı, sultan (61, 120, 160).

kadır (кадыр): yalçın, sarp (71, 122, 123).

kadır–kaskak (кадыр-каскак): dik yamaçlı ormanlık (167).

kadr (кадр): kadro (189).

kag-/kaar (каг-/каар): 1. parçalamak 2. vurmak, incitmek 3. terk etmek, bırakmak 4. yönelmek, gitmek 5. eylemin hızını bildiren yardımcı fiil.

kag-/kagar (каг-/кагар): 1. vurmak 2. çakmak 3. kakmak 4. kamçılamak 5. biçmek (118, 129, 129).

kajaa (кажаа): 1. ahır, ağıl 2. duvar, çit (112).

kajaala-/kajaalaar (кажаала-/кажаалар): ahıra sokmak (56, 69).

kajan (кажан): ne zaman, -ınca (83, 108, 119).

kajan-daa (кажан-даа): 1. her zaman. 2. hiçbir zaman, asla (126, 142, 175).

kajan-kezeede (кажан-кезээде): 1. her zaman 2. hiçbir zaman. 3. ilelebet (123, 134, 146).

kajan-na (кажан-на): 1. ne zaman 2. her zaman (82, 123, 156).

kajarla-/kajarlaar (кажарла-/кажарлаар): kurnazca davranmak, kurnaz olmak (36).

kakkır-/kakkırar (каккыр-/каккыраp): tükürmek, boğazını temizlemek (78).

kakkır-dükpür/kakkırar-dükpürer (каккыр- дүкпүр-/каккыраp дүкпүрер): tükürmek (67).

kakra (какпа): kapan, tuzak (53).

kakpaga kaktır-/kaktırar (какпага кактыр-/кактыраp): kapana kısırtmak (53).

kaktır/kaktırar (кактыр-/кактыраp): parçalamak, parçalatmak (73, 172).

kal/kalır (кал/калыр): kalmak, artmak (34, 55, 58).

kalbak (калбак): geniş, yassı 2. genişlik, en 3. kapsamı geniş (129, 147, 179).

kalçaa (калчаа): 1. cin çarpmış, cinli 2. kuduz 3. küstah 4. yüzsüz 5. yaramaz (171).

kalçaara-/kalçaaraar (калчаара-/калчаараар): 1. küstahlaşmak. 2. kudurmak 3. kasıp kavurmak 4. yüzsüzce, küstahça davranmak 5. yaramazlık yapmak (216, 222, 278).

kalçan (калчан): 1. kel, 2. çıplak, 3. alnında beyaz benek olan (339).

kalgan (калган): merhum (117).

kamgala-/kamgalaar (камгала-/камгалаар): 1. korumak, kollamak, savunmak, esirgemek 2. sigorta ettirmek (149, 238, 242).

kam-hayıra-çok (кам-хайыра чок): amansız, acımasız, merhametsiz (17, 349).

kamnıg (камныг): 1. dikkatle, özenli itinalı 2. tutumlu, idareli (114, 169).

kanca-/kañçaar (канча-/канчаар): nasıl yapmak, o şekilde yapmak (127, 127, 127).

kañçaar (канчаар): nasıl? (132, 139, 156).

kandıg (кандыг): 1. hangi, hangi tür 2. nasıl? (159, 159, 164).

kandıg-daa (кандыг-даа): 1. her, her bir 2. herhangi bir 3. hiçbir (178, 180, 181).

kandıg-kandıg (кандыг-кандыг): hangi (62, 152, 153).

kañ-kadık (каң-кадык): sapasağlam, sağlığı çok yerinde (71, 76, 149).

kapitan (капитан): 1. komutan, yüzbaşı 2. kaptan (38, 39, 43).

kara (кара): 1. kara, siyah 2. avam, sıradan 3. güçlü (44, 44, 168).

kara baştıg (кара баштыг): esmer, yağız (122).

kara çaaskaan (кара чааскаан): yalnız, yapayalnız, bir başına (212, 229, 232).

kara em (кара эм): halk hekimliği, kocakarı ilacı (48, 78, 132).

kara hök (кара хөк): çok gülünç, çok komik (171).

kara kiş (кара киш): kara samur (67).

kara nügül (кара нүгүл): kara iftira (82, 149, 179).

kara öjege (кара ежегээр): kasten (116, 216, 290).

kara sağıştıg (кара сагыштыг): kötü düşünceli, kötü niyetli (63, 88).

kara setkildig (кара сеткилдиг) kötü niyetli (67, 157).

kara-bajıñ (кара-бажың): karakol, hapishane (62, 82, 98).

karaçal (карачал): fakir, sıradan, avam (89, 186).

kara-çaş (кара-чаш): çok küçük yaşta (4).

kara-hök (кара-хөк): komik, gülünç, çok komik, çok gülünç (71, 171).

karak (карак): göz (71, 76, 76).

karak çaş (карак чаш): gözyaşı (117).

karak şim-/şimir (карак шим/шимир): gözünü yummak, kapatmak (138).

karak şoo (карак шоо): iris (172).

kara-kara (кара-кара): kapkara, simsiyah (83, 119, 194).

karak-kızıl (карак-кызыл): 1. iyi niyetli 2. yüksünmeden, azimle (178).

karakta-/karaktaar (каракта-/карактаар): 1. bakmak 2. göz kulak olmak, gözetmek (118, 118, 147).

karakterin tırıkıla-/tırıkılaar (карактарын тырыкыла-/тырыкылаар): gözlerini açmak (70).

karaktaş-/karaktañır (каракташ-/карактажыр): 1. bakışmak 2. birbirini gözetmek (58, 118).

karaktıg ogu (карактыг огу): gözbebeği (173).

karañgy (караңгы): karanlık (86, 103, 137).

karaŋgıla-/karaŋgılaar (караңгыла-/караңгылаар): kararmak, karanlık çökmek (124, 129, 168).

karar-/kararar (караp-/караpар): kararmak (94).

karaş di/diir (караш ди/диир): ansızın olmak, birden olmak (70, 171).

karazı-/karazır (каразы- каразыыр): şüphelenmek (105).

kargat-/kargadır (каpадыp-/каpгат): beddua ettirmek (47).

kargıs (каpгыс): zorba, despot, zalim (40, 155).

kargış (каpгыш): beddua, ilenç, kargış (54).

kargıştig (каpгыштыг): lanetli, melun (133, 138, 177).

kargıtkayn-/kargıtkaynır (каpгыткайныи-/каpгыткайныр): homurdamak, homurtu çıkarmak (21).

karış (каpыш): karış (374).

karjı (каpжы): zâlim (124, 153, 179).

kart (каpт): 1. kapak 2. kabuk 3. ambalaj, kâğıt (27, 120, 120).

kartagıla-/kartagılaar (каpтагыла-/каpтагылаар): soymak (27).

kartın (каpтын): yosun (117).

karttig (каpттыг): 1. kapaklı 2. kabuklu 3. ambalajlı, kâğıtlı (176).

kas-/kazar (кас-/казар): 1. kazmak 2. men edilmek, hakkı elinden alınmak (179, 183, 317).

kaskanna-/kaskannaar (касканна-/касканнаар): kazıyıp çıkarmak, yer eşelemek (332, 411).

kastın-/kastınar (кастын-/кастынар): 1. kazmak, kazılmak. 2. elinden alınmak (64).

kaş (каш): kaç, ne kadar (34).

katap (катап): defa, kere, tekrar, yine (67, 72, 90).

katapta-/kataptaar (катапта-/катаптаар): tekrarlamak, yinelemek (20, 186).

katay (катай): beraber, birlikte (34, 136).

katkı (каткы): gülme, gülümseyiş, gülüş (151).

katkı kel-/kelir (каткызы кел-/келир): gülmek, gülesi gelmek (132).

kattır-/kattırar (каттыр-/каттырар): gülmek, kahkaha atmak (115, 150, 151).

kattırımza-/kattırımzaar (каттырымза-/каттырымзаар): gülümsemek, sırtmak (26).

kattırınçığ (каттырынчыг): gülünç, komik (311).

kattırış-/kattırjır (каттырыш-/каттыржыр): gülüşmek (58, 81, 86).

kattış-/kattıjır (каттыш-/каттыжыр): 1. karışmak 2. bir araya gelmek (27).

kavay (кавай): 1. beşik 2. tabut (124, 128, 356).

kavaylık (кавайлык): beşik kертmesi olan insan (77).

kavı (кавы): çevre, dolay, civar (83, 107, 117).

kay (кай): 1. ver, versene 2. keşke, hani (98).

kayaa-daa (каяа-даа): 1. her-nereye 2. nerede 3. hiçbir yerde (16, 16, 237).

kayda (кайда): nerede, ne yerde (21, 21, 27).

kayga-/kaygaar (кайга-/кайгаар): 1. hayret etmek, şaşırmak, etkilenmek 2. dikkatli bakmak (47, 50, 75).

kaygamçık (кайгамчык): 1. şaşırtıcı, hayret verici, sıradışı, ilginç 2. sınırsız 3. Eksiksiz (215, 238, 249).

kayı (кайы): hangi, nerede? (273, 297, 311).

kayın (кайыын): nereden, ne yerden? (316, 372, 377).

kaynaar (кайнаар): nereye? (360, 403, 404).

kaynaar-daa (кайнаар-даа): 1. her nereye 2. hiçbir yere (249, 232, 410).

kazanak (казанак): 1. gecekondu, kulübe 2. ahır, kümes (130, 133, 404).

kazıra (казыра): 1. iki yaşındaki tosun 2. iki yaşındaki deve (56, 222, 319).

kazıttır-/kazıttırar (казыттыр-/казыттыраp): 1. elinden almak 2. hariç tutmak (6, 309, 397).

kazıttırıl-/kazıttıralar (казыттырыл-/казыттырылар): kaybetmek, elden çıkarmak (43).

kedere/kedereer (кедере/кедереер): kötüleşmek, beter olmak (106, 145).

kedergey (кедергей): 1. oldukça, olağanüstü 2. çılgınca, delice 3. ümitsiz (151, 161, 165).

kedi (кеди): gelecek (34, 51).

keğir-/keğirir (кедир-/кедиpир): giydirmek (73, 113, 129).

keergeeçel (кээргеечел): merhamet (70).

keergel (кээргел): merhamet, acıma (47).

keergençig (кээргенчиг): acıklı (76).

kejee (кежээ): akşam (73, 112, 159).

kejee (кежээ): çalışkan (58).

kejee düş-/düşer (кежээ дүш-/дүжер): akşam olmak, gece olmak (100).

kejee şal (кежээ-шалып): hamarat, eliçabuk (26).

kejeele-/kejeeleer (кежээле-/кежээлеер): 1. coşmak, şiddetlenmek güçlenmek 2. paylamak, azarlamak (57, 102).

kejeeliktey (кежээликтей): akşamleyin (172).

kejege (кежеге): saç örüğü, saç örgüsü (112, 186, 186).

kejegelig (кежегелиг): örüklü, örgülü (57, 87, 179).

kejig (кежиг): geçit (183, 338).

kejiḡün (кежигүн): üye (170, 188, 188).

kejik (кежик): 1. nimet, hayır, yarar 2. mal, mülk, servet, variyet. 3. nasip (86).

kejik çok (кежик чок): nasipsiz (47).

kejin (кежин): post (67, 68).

kel-/kelir (кел-/кеер): gelmek (162, 182).

keldir-/keldirer (келдир-/келдирер): çağırmaq (326).

keldirt-/keldirdir (келдирт-/келдирдир): çağırmaq, gelmesini sağlamak (80, 138, 175).

keldirzime-/keldirzimeer (келдирзимэ-/келдирзимээр): kekelemek (80).

kelikse-/keliksedir (келиксе-/келиксеер): birinin, bir şeyin gelmesini istemek (111).

kelikset-/keliksedir (келиксет-/келикседир): birinin, bir şeyin gelmesini istemek (111).

kelin (келин): gelin (62, 330).

kelir çıl (келир чыл): gelecek yıl, seneye (39).

kem (кем): sakınca (218).

kem-çok (кем-чок): sakıncasız (218).

kemde-/kemdeer (кемде-/кемдеер): sakatlanmak, hasar almak (76).

kemnig (кемниг): 1. sakat, biçimsiz 2. suçlu 3. zararlı, tehlikeli, şüpheli (184, 219).

kerbeeçeḡne-/kerbeeçeḡneer (кербээчеңне-/кербээчеңнеер): fark etmemiş gibi yarmak, görmezden gelmek, numara yarmak (164).

kerosin lampazı (керосин лампазы): gaz lambası, gazyağı lambası (177).

kert-/kerter (керт-/керттер): kertmek (179).

kes-/kezir (кес-/кезир): 1. kesmek 2. gezmek, dolaşmak (177).

keş (кеш): 1. cilt 2. deri, post (203, 203, 203).

keşpi (кешпи): lama (193).

ket-/keder (кет-/кедер): giymek (60, 68, 187).

kettin-/kettiner (кеттин-/кеттинер): giyinmek (158, 158, 158).

kezek-kezek (кезек-кезек): 1. parça parça, tuzla buz. 2. az biraz (71, 115, 155).

kezemçe (кеземче): ceza, adli (42).

kezilde (кезилде): 1. ot, hasat 2. ameliyat, operasyon (177, 177, 177).

Kıdat (Кыдат): Çin (228, 228, 302).

kıdıg (кыдыг): 1. uç, kenar, kıyı 2. yan 3. seilmeyen, menfur (146, 175, 179).

kıdırık (кыдырык): çekik (61).

kıjan/kıjanır (кыжан/кыжаныр): tehdit etmek, tehdit olmak (219, 281, 282).

kıjın (кыжын): kışın (23, 88, 333).

kıjır-/kijirir (кыжыр-/кыжырыр): alay etmek (102, 190).

kılagar (кылагар): parıltılı, ışıltılı, parlak, temiz (177).

kılañ (кылаң): 1. parlak 2. şeffaf, saydam (139).

kılañnaş/kılañnajır (кылаңнаш/кылаңнажыр): parlamak, parıldamak (87).

kılaştā-/kılaştāar (кылашта-/кылаштаар): yürümek (139).

kılçıgır (кылчыгыр): uzun boylu, sırık gibi (58).

kıldır (кылдыр): olarak (181, 181, 186).

kıldirt-/kıldirtır (кылдырт-/кылдыртыр): yaptırtmak (108).

kılın (кылын): kalın (160, 166, 192).

kılınna-/kılınnaar (кылынна-/кылыннаар): kalınlaşmak (413).

kim (кым): kim (108, 114, 127).

kim-bir (кым-бир): birisi (219, 320, 409).

kimçi (кымчы): kamçı (175, 222).

kim-daa (кым-даа): 1. herkes 2. hiçkimse (127, 127, 130).

kimga-daa (кымга-даа): kimseye (397, 401, 401).

kınn-/kinnir (кынын-/кынныр): 1. haline gelmek 2. Olmak (79).

kıpsıncıg (кыпсынчыг): tiz, kesken (168).

kıpsır-/kıpsırar (кыпсыр-/кыпсырар): tutuşturmak, yakmak (129).

kır-/kırar (кыр-/кырар): kırmak, katletmek, yok etmek (120).

kıra/kıraar (кыра/кыраан): yaşlanmak (111, 115, 16).

kırı (кыры): üstü (123, 124, 130).

kırlıgıla-/kırlıgılaar (кыгрлыгыла-/кыгрлыгылаар): kırılmak, yok olmak (56).

kıs (кыс): kız (106, 106, 106).

kıs urug (кыс уруг): kız çocuğu (110, 163, 190).

kıs-/kızar (кыс-/кызар): kısmak (5).

kıska (кыска): kısa (79).

kıska-kıska (кыска-кыска): kısa kısa, kısacık (119, 192, 242).

kıskala-/kıskalaar (кыскала-/кыскалаар): kısalmak, azalmak (41, 368, 412).

kış (кыш): kış (86, 105, 137).

kışkır-/kışkırar (кышгкыр-/кышгкырар): bağırmak (17).

kışta-/kıştaar (кышта-/кыштаар): kışlamak (115, 115, 250).

kıştag (кыштаг): kışlak (15, 89, 100).

kıştagla-/kıştaglaar (кыштагла-/кыштаглаар): yeniden kışlamak (14, 15).

kıştat-/kıştadır (кыштат-/кыштадыр): kışlatmak, kışı geçirtmek (15).

kıştıg (кыштыг): kışlık (68).

kıvis-/kıpsar (кывыс-/кыпсар): 1. yakmak, tutuşturmak 2. ateşlemek (129, 129, 131).

kıygır-/kıygırar (кыйгыр-/кыйгырар): 1. bağırarak 2. çağırmak 3. davet etmek (23, 27, 127).

kıymıǵnat-/kıymıǵnadır (кыймыңнат-/кыймыңнадыр): 1. kasmak 2. kıtlamak, çıtlamak (103, 109).

kızaa-doǵnar (кызаа-дон): kıvılcım (11).

kızagdal (кызагдал): ihlâl (56, 132).

kızıl (кызыл): kıvıl, kırmızı (132, 133, 145).

kızıl bilet (кызыл билет): komünist parti üyelerine verilen üyelik belgesi (57).

kızıl dusta-/dustaar (кызыл дуста-/дустаар): vefat etmek (132).

kızıl haan (кызыл хаан): kıvıl başkanı, komünist başkanı (414).

kızıl sambıra (кызыл самбыра): kıvıl pano, kara tahta (38, 38, 38).

kızıl ügü (кызыл үгү): kıvıl puhu kuşu (100).

kızıl-davan (кызыл-даван): yalın ayak (107, 129).

kızırak (кызырак): kısrak (46).

kızıt-/kızıdır (кызыт-/кызыдыр): kızarmak, utanmak (192).

kıçeel (кичээл): ders (175, 175, 191).

kıçeel kıl-/kılar (кичээл кыл-/кылар): ders yapmak, ders işlemek (66).

kıçeengeylik (кичээнгейлик): dikkatle, dikkatli (191).

kidin külük (кидин түлүк): deminde, tam zamanında, en iyi zamanında.

kidis (кидис): keçe (327).

kiji (кижи): kişi, insan (327, 327, 329).

kijiniñ ergezi (кижинин эргези): insan hakları (141).

kijizit-/kijizidir (кижизит-/кижизидир): eğitmek, terbiye vermek (76).

kileñ (килең): öfke, hiddet, kızgınlık (168).

kileñne-/kileñneer (килеңнэ-/килеңнээр): öfkelenmek, kızmak, hiddet duymak (168).

kilometr (километр): kilometre (43).

kinçige (кинчи): zincir (54).

kino (кино): sinema filmi (50, 193, 254).

kino körgüzer çer (кино көргүзөр чер): sinema salonu (189).

kinola-kinolaar (кинола-/кинолаар): sinema izlemek, film izlemek (166).

kir/kiir (кир/киир): sokmak (81, 89, 90).

kirginne-/kirginneer (киргиннэ-/киргиннээр): girmek, sokulmak (403).

kirgire-/kirgireer (киргирэ-/киргирээр): hırıldamak (88).

kiriş-/kirjir (кириш-/киржир): girmek (35).

kirjikçi (киржикчи): katılımcı, suç ortağı, üye (89).

kirpiç (кирпич): tuğla (317).

kislota (кислота): asit (74).

kişte-/kişteer (киште-/киштеер): kişnemek (214, 279, 279).

kiştegile-/kiştegileer (киштегиле-/киштегилеер): yeniden kişnemek, uzun süre kişnemek (19).

kiziredir (кизиредир): dörtlala (113).

kizirt-/kiziredir (кизирт-/кизиредир): dörtlala gitmek, çok hızlı gitmek (113).

klass (класс): sınıf (136, 136, 137).

klub (клуб): kulüp (71, 139, 170).

koçula/koçulaar (кочула/кочулаар): alay etmek (29).

kodan (кодан): sürü (88, 108, 172).

kodançı (коданчы): sürüde duran, obada duran, bekçi (8, 54).

kodançı ıdı (коданчы ыды): çoban köpeği (8, 54).

kogaral (когарал): zarar, ziyan (193).

kogaral-çidirig (когарал-чидириг): zarar, yitik, ziyan (211).

kogun bo-/boor (когун бол/боор): kökünü kazımak, bütünüyle yok etmek (193).

kogurum (когурум): bahar rüzgârı (71).

kogurumnug (когурумнуг): bahar rüzgârı olan yer (71).

koja (кожа): komşu, yakınında, yanında (251, 256).

koja-helbee (кожа-хелбээ): konu komşu.

kojalañ (кожалаң): kurdela (260).

kojalaştır-/kojalaştırar (кожалаштыр-/кожалаштырар): yaklaşmak, yaklaştırmak (212, 221, 291).

kojañ (кожан): 1. kader 2. aşk (268, 268, 269)

kojuun (кожуун): Tuva'da idari bölgelere verilen ad (212, 322, 331).

kol (кол): asıl, ana, esas (4, 159).

kol buruulug (кол буруулуг): esas suçlu (7).

kol çem (кол чем): ana yemek (70).

kolduunga (колдуунга): genellikle (88).

kol-kol (кол-кол): esas, esaslı, önemli, mühim (188).

komis (комис): komisyon (18).

kommunist (коммунист): komünist (189, 227, 318).

komnata (комната): oda (414).

koncu-/konçuur (кончу-/кончуур): 1. aldatmak.2. azarlamak, sövmek (26).

konçug (кончуг): pek, çok, oldukça (29, 32, 35).

konçuttur-/konçutturar (кончуттур-/кончуттур): kandırılmak, aldatılmak (5).

kontr (контр): devrim düşmanı (41, 43, 43).

kontr revolyustug (контр-революстуг): karşı devrimci (40).

kontrla-/kontrlaar (контрла-/контрлаар): devrim düşmanlığı yapmak (95, 100, 101).

konḡdaalayı (кондаалайы): hayvanın vücudunun arkası, kuyruk sokumu (67).

konḡgala-/konḡgalaar (-/конгалаар): yerleşmek, yaşamak (89).

konḡzaga-/konḡzagar (конзага-/конзагар): eğrilmek, yamulmak (72).

kopek (копек): Sovyet rublesinin alt birimi (162, 164, 164).

koran (коран): kuran-ı kerim (140).

korda/kordaar (корда/кордаар): ummak, ümit etmek (91, 107, 156).

korgu (коргу): korku (,.

korgunçug (коргунчуг): korkunç (115, 124, 147).

korgut-/korgudar (коргут-/коргудар): korkutmak (124, 124, 192).

kort-/korgar (корт-/коргар): korkmak (108, 183, 195).

kortuk (кортук): korkak (67, 67, 177).

kostyum (костюм): takım elbise (210).

kostyumnug (костюмнуг): takım elbiseli (210).

koşka-/koşkaar (кошка-/кошкаар): 1. gevşemek 2. zayıflamak, güçsüzleşmek.

koşkaan (кошкаан): zayıf, güçsüz (47, 185).

koşkak (кошкак): 1. gevşek 2. zayıf, güçsüz (30, 197).

koşkat-/koşkadır (кошкат-/кошкадыр): 1. gevşemek 2. zayıflamak, güçsüzleşmek (43, 262).

koşkul-höreŋgi (кошкул-хөреңги): malvarlığı (147).

koygun (койгун): tavşan (375).

kozuradır-kazıradır (козурадыр-казырадыр): gürültülü patırtılı (72).

ködee (көдээ): kırsal alan, taşra, köy (146, 148, 151).

ködür-/ködürer (көдүр-/көдүрер): 1. kaldırmak 2. yükseltmek 3. pas vermek 4. fazla methetmek, övmek (102, 151).

kögeerjekte-/kögeerjekteer (көгээржэкте-/көгээржэктеер): görücü gelmek (58).

kögeerjik (көгээржик): içine rakı, kırmızı konan deri sürahi, matara (154).

kögüt-/kögüder (көгүт-/көгүдер): ikna etmek, kendi yanına çekmek, inandırmak, kandırmak (51).

köjee (көжээ): anıt, abide, balaban (109, 179, 179).

köjür-/köjüder (көжүр-/көжүрер): 1. göçürmek, taşınmak, aktarmak 2. santraç sürmek (126).

kök (көк): mavi ().

kök deer (көк дээр): 1. mavi gök 2. tanrı (129, 130, 145).

kök-kök (көк-көк): 1. yemyeşil 2. masmavi (63, 72, 148).

köŋgüs (көңгүс): 1. tamamıyla 2. hiç (108, 122, 151).

köörget-/köörgedir (көөргет-/көөргедир): göstermek (166, 176, 187).

körey (көпей): Sovyet rublesinin alt birimi, kopek (90).

kör-/köör (көр-/көөр): görmek, bakmak (170, 170, 175).

körgüc-/körgüzer (көргүс-/көргүзер): göstermek, belli etmek (177, 177, 178).

körgüle-/körgüleer (көргүлө-/көргүлээр): bakıp durmak, uzun süre bakmak, uzun süre izlemek, yeniden bakmak (177, 181, 193).

körün-/körüner (көрүн-/көрүнер): 1. görülmek, görünmek, bakınmak 2. bakmak 3. yardım etmek, bakmak (187, 187, 188).

körünçük (көрүнчүк): айна (149).

körüş (көрүш): bakış (123, 217).

körüş-/körjür (көрүш-/көржүр): 1. bakışmak, 2. görüşmek (89, 196).

körüştüg (көрүштүг): 1. apaçık, bariz 2. çekici, güzel görünümlü, yıldızlı, hoş, dikkat çekici (88).

köskü (көскү): 1. görünür-açık 2. keskin (92, 138, 192).

kösküleң (көскүлөң): 1. göze batan 2. sık görünen (12).

kösküleңne-/kösküleңneer (көскүлөңне-көскүлөңнеер): göze batmak 2. sık görünmek (99).

köş/köjer (көш/көжер): 1. göçmek, taşınmak 2. santraç sürmek (100, 104, 123).

köşkün (көшкүн): göçmen (50).

köşkün kuş (көшкүн куш): göçmen kuş (50).

közül-/közülür (көзүл-/көзүлүр): görünmek, görülmek (105, 105, 105).

ku't (куът): ruh (106).

kuda (куда): 1. düğün 2. nikâh 3. karısı olmasını isteme, 3. dünürücü (177, 185, 185).

kuda düş-/düşür (куда дүш-/дүжүр): düğün yapmak, evlenmek (76, 185).

kuda erttir-/erttirer (куда эрттир-/эрттирер): düğün yapmak (76).

kudala-/kudalaar (кудала-/кудалаар): dünürcü gitmek (62).

kudara-/kudaraar (кудара-/кудараар): hüznlenmek, kederlenmek, üzölmek (54, 55, 81).

kudarançig (кударанчыг): hüznölü, efkârlı (54, 55, 56).

kudu (куду): 1. aşğı 2. alt 3. alçak (71, 104, 122).

kudu alzi-/alzır (куду алзы-/алзыыр): altına almak (71, 122).

kudu kör-/köör (куду көр-/көөр): hor görmek, hakir görmek, aşğılamak (126, 148).

kuduk (кудук): kuyu (64).

kuduruk (кудурук): kuуruk (208, 218, 313).

kujak (кужак): kucak ((106, 316, 330).

kujakta-/kujaktaar (кужакта-/кужактаар): kucaklamak, sarılmak (106, 316, 330).

kulaa düji (кулаа дыжы): mecazen kulağı delik (349).

kulak (кулак): kulak (348, 348, 348).

kulaktaş-/kulaktajır (кулакташ-/кулактажыр): birbirini kulağını tutmak, kulağına yapışmak (29).

kuldamıkta-/kuldamıktaar (кулдамыкта-/кулдамыктаар): aşğılamak, hor görmek (413).

kulugur (кулугур): 1. kötü insan, kötü varlık 2. ucube (5, 11, 14).

kulun (кулун): kulun (57, 103, 103).

kulun çurtu (кулун чурту): Tuvaların eski atalarının doğduğu yere verdiği isim (99, 99, 103).

kunçuk (кунчук): kaуnana (66, 66).

kundaga (кундага): 1. kadeh 2. içki âlemi (81).

kur (кур): kemer, kayış, kuşak (134, 133, 298).

kurga-/kurgaar (кyргa-/кyргaар): kurumak (55, 55, 184).

kurgag (кyргaг): kurak, susuz, kuru (56, 111, 139).

kurgagla-/kurgaglaar (кyргaглa-/кyргaглaар): kundaklamak, altını temizlemek (10, 138).

kurgamzig (кyргaмзыг): cansız, ifadesiz (100).

kurlug (кyрлyг): kuşaklı, kemerli, kayışlı (134, 133, 298).

kurttug (кyрттyг): kurtlu, kurtçuklu (132, 342).

kurug (кypyг): boş, içinde bir şey olmayan (145, 342).

kurug it-/ıdar (кypyг ыт-/ыдaр): eli boş göndermek (67).

kurus (кypyс): kurs (134).

kusku (кyскy): kusmak (144, 161).

kusku kel-/keer (кyскy кэл-/кээр): kusmak, kusacak gibi olmak (144).

kuskun (кyскyн): kuzgun (97, 97, 123).

kuş (кyш): kuş (4, 130, 131).

kuşkaş (кyшкaш): küçük kuş (127, 127, 128).

kuşkaş bajı (кyшкaш бaжы): kuşbaşı, küçük lokma (377).

kut-/kudar (кyт-/кyдaр): dökmek, doldurmak, aktarmak (72, 115, 138).

kuu (кyу): 1. boz, kül rengi, kır, gri 2. sarı, solgun (31, 71).

kuu (кyу): kuğu (86).

kuurumçu (кyуyрyмчy): 1. lanetli, menfur, melun iğrenç, tiksiniç 2. uğursuz (33, 50).

kuy (кyй): mağara, in (81, 86).

küçüten (кyчyтeн): 1. sömürücü, istismarcı 2. canavar 3. magnat (109, 168, 168).

küçüürge-/küçüürgeer (кyчyүүpгe-/кyчyүүpгeep): ittirmek (41).

küdee (кyдэ): damat (58, 58, 86).

küdeele-/küdeeleer (күдээлэ-/күдээлээр): damat yapmak (58).

küjür (күжүр): 1. zavallı 2. sevimli (115, 119, 148).

kürüne (күрүне): devlet (179, 181, 183).

küs (күс): güz (128, 161, 192).

küske (күске): fare (36, 37).

küskü (күскү): güzlük, güze ait, güze dair (42).

küş (күш): güç (85, 185, 185).

küş-hünezi (күш-хүнези): azık (44, 44, 44).

küştep-küştep (күштеп-күштеп): zorla (46).

küştet-/küştedir (күште-/күштеер): güç kullanmak (72).

küştet-/küştedir (күштет-/күштедир): güç kullanmak (72, 72, 72).

küştüğ (күштүг): güçlü (185, 185, 185).

küüset-/küüsedir (күүсет-/күүседир): yapmak, uygulamak, yerine getirmek (146, 157, 178).

küze-/küzeer (күзе-/күзээр): 1. istemek, dilemek, temennide bulunmak, 2. hayal etmek, düşlemek (108, 113, 132).

küzeg (күзег): güzlek (15).

küzel (күзел): istek (133, 157).

küzeldig (күзелдиг): isteğe, arzuya sahip (35, 134).

küzen (күзен): ağaç sansarı (378).

küzün (күзүн): güzün (70, 88, 134).

L

laa (лаа): mum (129, 173).

lama (лама): lama (166, 181, 186).

lampra (лампа): lamba (173).

lançn (ланчыы): tüfek (155, 155, 155).

latviya (Латвия): Letonya (175).

Litva (Литва): Litvanya (175).

M

ma (ма): al, meh, hadi (51).

maadır (маадыр): bahadır, kahraman (70, 70, 70).

maak (маак): renkli şerit (345).

madagar (мадагар): kalın (319, 333).

maga (мага): 1. doya doya 2. insanları memnun etme, tam olarak memnun olma (7).

maga-bodu (мага-боду): vücut, beden (145, 152, 153).

magaçın (магачын): canavar, yamyam (6, 19).

magada-/magadaar (магада-/магадаар): hayran olmak (132, 132, 142).

magadıla-/magadılaar (магадыла-/магадылаар): 1. sağlama almak, 2. yedeklemek (173).

magalıg (магалыг): 1. mükemmel, olağanüstü, muhteşem 2. bereketli (132, 134, 182).

majaalay (мажаалай): ayı (364).

makta-/maktaar (макта-/мактаар): övmek, methetmek (145, 145, 149).

maktal (мактал): övme, methetme, övünç, methiye (90).

mal (мал): 1. hayvan, besi hayvanları 2. mal mülk (4, 4, 118).

malçın (малчын): besici, hayvancı (134, 158, 185).

mal-magan (мал-маган): evcil hayvan (100, 100, 177).

mana-/manaar (мана-/манаар): 1. beklemek 2. başında beklemek, kollamak (161, 173, 188).

managza-/managzaar (манагза-/манагзаар): beklemek (7, 149, 181).

managzin-/managzinır (манагзын-/манагзыныр): meraklanmak, merakla beklemek (40).

Mançı Haan (Манчы Хаан): Mançu Hanedanlığı, Mançu kralı (370, 370).

Mançı Haan üyezi (Манчы Хаан үези): Mançu Hanedanlığı dönemi, Mançu kralı dönemi (370).

mançu-kıdat (манчу-кыдат): çin'in son hanedanı olan Mançu hanedanı (89, 89, 179).

mañ (ман): 1. koşu, koşuş 2. hız, sürat (32).

mañaa (маңаа): buraya, burada, buna (139).

mañgan (маңган): bembeyaz, apak, kar gibi (19).

mañgırzin (маңгырзын): yabanî (194).

mañnagıla-/mañnagılaar (маңнагыла-/маңнагылаар): koşmak, hızla gitmek (273).

mañnaş-/mañnajır (маңнаш-/маңнажыр): koşuşmak, koşuşturmak (172, 187).

mañnik (маңнык): pelüş, bir kumaş türü (31).

margılдаа (маргылдаа): yarışma, mücadele, çekişme (46, 184, 184).

margış-/margıjar (маргыш-/маргыжар): münakaşa etmek, tartışmak, atışmak (47, 162, 184).

materiyal (материал): malzeme (189).

matrats (матрац): yatak (146).

meçi (мечи): maymun (37).

medee (медээ): 1. haber 2. bildiri, ilan (157, 102).

medeele-/medeeleer (медээле-/медээлеер): haber vermek (414).

megele-/melegeer (мегеле-/мегелеер): yalan söylemek, kandırmak, aldatmak (113, 115, 181).

melegey (мелегей) : ahmak, akılsız, ahmaklık (113, 115, 187).

men (мен): birinci tekil şahıs zamiri, ben (126, 133, 134).

men bodaarımga (мен бодаарымга): bence, bana göre.

mendileş-/mendilejir (мендилеш-/мендилежир): selam vermek, selamlaşmak (150, 150, 157).

mennet-/mennedir (меннет-/меннедир): bizzat olmak (61).

meң (мең): vücuttaki siyah nokta, ben (7).

meңgilig (меңгилиг): ölümsüz, bengü (87, 148, 166).

meңniг (менниг): beni olan (82).

mijirtkayn-/mijirtkaynır (мыжырткайн-/мыжырткайныр): ötüşmek (73).

mınça (мынча): böyle, şöyle (138, 159, 179).

mınçaaldır (мынчаалдыр): böyle, böylece.

mında (мында): burada (133, 139).

mıray (мырай): 1. tamamıyla, tam manasıyla 2. hatta, bile 3. kesinlikle (148, 175).

mırıңay (мырыңай): 1. tamamen, tam manasıyla 2. kesinlikle (156, 167)

mıyıs (мыйыс): boynuz (71, 72).

mıyıstıg (мыйыстыг): boynuzlu (55, 55, 68).

minni-/minniir (минни-/минниир): hatırlamak, anımsamak (123, 165, 189).

mitpirgey (митпиргей): 1. yapışkan,-lüzuci.-2. yoğun (29, 29).

mogattın-/mogattınar (могаттын-/могаттынар): kapris yapmak, geçimsizlik yapmak (165).

moldura (молдурга): dana (56).

moldurgajık (молдургажык): dana, danacık, süt danası (40).

molduruk (молдурук): 1. atlas kemiği 2. ok ucu (14).

mool (моол): Moğol (88, 95, 134).

moon songaar (моон сонгаар): bundan sonra (57, 148, 165).

moora-/moogaar (моора-/моорар): bayılmak (30, 53, 70).

moova (моова): hayvanlara kullanılan hakaret sözcüğü, canavar (50).

moskva (москва): moskova (141, 179, 183).

moynak (мойнак): boyun derisi (193).

moyun (мойун): boyun (107, 163, 174).

möçü-/möçüür (мөчү-/мөчүүр): ölmek, vefat etmek (20).

möge (мөге): pehlivan, yiğit (69, 70, 70).

möge-şırak (мөге-шыырак): güçlü, kuvvetli (103, 112, 116).

mögüde-/mögüdeer (мөгүдэ-/мөгүдээр): çok endişelenmek (162, 172).

möldük-kaldık (мөлдүк-калдык): 1. zor, 2. önemsiz (7).

möndele (мөнделе): 1. köstebek yavrusu 2. yavru dağ sıçanı.

möñge (мөңге): ebedî (119).

möñge uygu (мөңге уйгу): ebedî uyku, ölüm (32, 32, 32).

möñgün (мөңгүн): gümüş (54, 75, 80).

möñgünnel-/möñgünnelir (мөңгүннел-/мөңгүннел): gümüş gibi görünmek, gümüşî olmak (160).

möörey (мөөрей): yarışma, müsabaka (194).

mööreyleş-/mööreylejir (мөөрейлеш-/мөөрейлежир): yarışmak, bahse girmek (170).

möründe (мөрүнде): başarı (14).

mözülüg (мөзүлүг): 1. mütevazı 2. terbiyeli, görgülü 3. ahlaklı 4. nitelikli, sağlam (14).

mun-/munar (мун-/мунар): binmek (5, 113, 132).

munçulug (мунчулуг): 1. eziyet 2. sorunlu, sıkıntılı (78).

mundur-/mundurar (мундур-/мундураp): bindirmek (7).

mungula-/mungulaar (мунгула-/мунгулаар): binmek (170).

muᅇgara-/muᅇgaraar (муᅇгара-/муᅇгараар): sıkıntı çekmek, ıstırap çekmek, üzölmek, canı sıkılmak (174).

muᅇgaran-/muᅇgaranır (муᅇгаран-/муᅇгараныр): sıkıntı çekmek, ıstırap çekmek, üzölmek, canı sıkılmak (132).

muᅇgarançıg (муᅇгаранчыг): sıkıntılı, kasvetli, çileli (32).

muᅇgarıl-/muᅇgarılar (муᅇгарыл-/муᅇгарылар): işkence çekmek, kederlenmek (51).

murgu (мургу): 1. kaval 2. erkek köstebek (374, 375, 378).

murnay (мурнай): önce, ilk (373, 379, 401).

murnunda (мурнунда): 1. öncesinde, evvelinde 2. karşısında, önünde (69, 81, 81).

mün (мүн): et suyu (98).

mün-ne (мүн-не): 1. kalite 2. imza (58).

N

nam (нам): siyasi parti (134, 134, 166).

nam üürü (нам үүрү): siyasi parti üyesi (49, 92, 177).

namçı (намчы): parti üyesi (130, 191).

namda/namdaar (намда/намдаар): dinmek, bitmek, şiddeti azalmak (69, 135, 164).

narın (нарын): zor, karmaşık, girift (173, 173).

natsiyonal (национал): millî, ulusal (182).

naıyr (найыр): bayram, tören, kutlama (186, 186).

naıyısılal (найысылал): başkent (175, 189, 195).

nazıla-/nazılar (назыла-/назылаар): yaş almak, yaşlanmak (60, 71, 113).

nazın (назын): 1. yaş 2. yaşam, ömür 3. dönem, çağ (113, 113, 122).

nazın kırık/kırır (назын кыры/кырыыр): ömür geçmek (12).

nazını ulgat/ulgadır (назылы улгат/улгадыр): yaş almak, yaşlanmak, yaşını başını almak (62).

nege-/negeer (негэ-/негээр): istemek (72).

negeyin (негей): gocuk, mont (12).

neptere-/neptereer (нептерэ-/нептерээр): yayılmak, yaygınlaşmak (32, 102).

nüitlel (ниитилел): kamu, toplum (183).

nogaan (ногаан): yeşil (119).

nom (ному): kitap (139, 145, 167).

nomçu-/nomçuur (номчу-/номчуур): okumak (172, 176, 176).

nomçulga (номчулга): okuma (175).

nomçut-/nomçudur (номчут-/номчудур): okutmak (38).

nomçuttur-/nomçutturur (номчуттур-/номчуттур): okutmak (44).

noyan (ноян): bey, şah (179, 179, 182).

nügül (нугул): iftira (82, 149, 184).

nügülde-/nügüldeer (нүгүлде-/нүгүлдеер): iftira etmek (54, 142, 192).

O

o'tkar /o'tkarır (оъткар-/оъткарыр): otlatmak (69).

o'tta-/o'ttaar (оътта-/оъттаар): otlamak (81).

odagalıg (одагалыг): siyah tavus kuşunun kuyruğundan yapılan memurluk simgesine sahip olan (186).

odakçıla-/odakçılaar (одакчыла-/одакчылаар): fırında ocakçılık yapmak (232).

odar-/odarıg (одар-/одарыр): otlamak, otarmak (12, 172, 172).

odug (одуг): uyanık (24).

odun-/odunar (одун-/одунар): uyanmak (44).

odurul-/odurular (одурул-/одурулар): kesilmek, parçalanmak (174).

oglan-/oglanır (оглан-/огланыр): 1. (köpek) tanıyıp havlamak, tanıyıp kuyruk sallamak 2. yakınlaşmak (132, 123).

ogulug (огулуг): açık, sarıh (117, 187).

ojaa-/ojaar (ожаа-/ожаар): dikkat etmek (7, 102).

okta-/oktaar (окта-/октаар): 1. atmak, yere atmak 2. yenmek, galip gelmek, kazanmak, galebe çalmak (185).

oktargay (октаргай): uzay (223).

oktug-boolug (октуг-боолуг): silahlı (62, 180).

oktyabır (октябрь): ekim ayı (189, 189, 189).

ol (ол): o zamiri (190, 190, 191).

ol dušta (ол душта): o sırada, o arada, o esnada, ondan beri (69).

olaa (олаа): o civarda, orada (51, 82, 88).

olçaan (олчаан): 1. tıpatıp aynısı. 2. ...den beri (90, 112, 122).

olçalıg (олчалыг): 1. kârlı, kazançlı 2. avı olan, ganimeti olan (46).

olur-/olurar (олур-/олулар): oturmak (69, 69, 189).

omak-höglüg (омак-хөглүг): neşeli, mutlu (98).

omak-sergen (омак-серген): hayat dolu, canlı, dinç (73).

on (он): on (38, 112, 115) .

on beş (он беш): on beş (38, 112, 154).

on beş ayı deg (он бешгин айы дег): ayın on dördü gibi, çok güzel (167, 167).

on üç (он үш): on üç (4, 39, 182).

ona-/onaar (она-/онаар): dağıtmak, tevzi etmek, bölmek, ayırmak, paylaştırmak (40, 63, 71).

onaalga (онаалга): ödev (40).

onaaş-/onaajır (онааш-/онаажыр): tam gelmek, uygun düşmek, layık olmak (44).

onaattır-/onaattırar (онааттыр-/онааттыраар): mecbur etmek, mahkûm etmek, yasal zorunluluk altında bırakmak (42).

onçala-/onçalaar (ончала-/ончалаар): sayısını kontrol etmek, mevcudiyetini kontrol etmek (56, 109, 130).

onça-mendi (онча-менди): sağlıklı, esen (32, 32, 81).

onza (онза): özel, önemli, olağanüstü (174, 175, 189).

onza ajık sudu (онза ажык суду): açık mahkeme (189).

onzagay (онзагай): 1. özgül, has, başka 2. kendine has, özel (33, 165, 167).

ooçurla-/ooçurlaar (оочурла-/оочурлаар): 1. kıyamamak 2. dayanamamak, zaafı olmak (372).

ooda çadaarda (оода чадаарда): hiç olmazsa, en azından, bari (88).

ooda-la (оода-ла): hiç olmazsa, en azından, bari (124).

oojurga-/oojurgaar (оожурга-/оожургаар): sakinleşmek, susmak, avunmak (51).

ool (оол): oğul, erkek çocuğu, genç erkek, erkek evlat (148, 161, 161).

ool duŋma (оол дуңма): erkek kardeş (110, 111, 118).

oon (оон): 1. ondan 2. oradan (54, 124, 171).

oon ıŋay (оон ыңай): dahası, başka (57, 60, 62).

ooŋ kadında (ооң кадында): dahası (116, 151, 161).

oor (оор): hırsız (55, 55, 55).

oorgala-/oorgalaar (ооргала-/ооргалаар): uzanmak (56).

oorgam (ооргам): 1. sırt 2. bir şeyin genel yapısı anlamında omurga 3. küçük sıradağ 4. dam tepesi (63, 69, 71).

oorla-/oorlaar (оорла-/оорлаар): hırsızlamak, çalmak (54, 55).

optug (оптыг): 1. yetenekli, marifetli 2. sinsi (68, 183).

ora-/oraar (ораа-/ораар): sarmak, sarılmak (42, 54).

oralakçı (оралакчы): yardımcı, muavin (183).

oraldaş-/oraldajır (оралдаш-/оралдажыр): paketlemek (112).

oran (оран): 1. dünya 2. yer, yurt, memleket (39, 151, 161).

oran eezi (оран ээзи): yer iyesi (9).

ora-soma (ора-сома): 1. kurgan 2. embriyo (56).

oray (орай): geç vakit (57, 115).

oraytaandır (орайтаандыр): geç saat (41).

orayat-/orayatadır (орайтат-/орайтадыр): 1. geç kalmak 2. Oyalanmak (49).

orden (орден): devlet nişanı (187).

ordu (орду): saray (413).

orgulaaş (оргулааш): ova (88).

ornaş-/ornajır (орнаш-/орнажыр): değişmek, değiştirmek, değiş tokuş etmek (184).

ornukşut-/ornukşudur (орнукшут-/орнукшудур): gömmek, defnetmek (83, 124, 124).

orta (орта): 1. orada 2. orta derecede, olağan (103, 119, 123).

orta salaa (ортаа салаа): orta parmak.

ortalan-/ortalanır (орталан-/орталаныр): 1.kendine çeki düzen vermek.2. kendine gelmek (123).

oruk (орук): yol (123, 124, 132).

oruk başta-/baştaar (орук башта-/баштаар): yönetmek, idare etmek (55, 122, 132).

oruk beldiri (орук белдири): kavşak (70).

oruk doska-/doskaar (орук доска-/доскаар): 1. yol kesmek. 2. ömür bitmek (87).

orul-/orlur (орул-/орлур): elbise sökülme, yıpranmak (50).

orun (орун): 1. yatak 2. yer (95, 127, 171).

ospaksıra-/ospaksıraar (оспаксыра-/оспаксыраар): insandan kaçmak (345).

ot (от): ateş, ocak (86, 113).

ot (от): ot, kır, çöp (108).

ot burgan (от бурган): ateş iyesi (73, 73, 73).

ot kıpsır (одун кыпсыр-/кыпсыраар): ateşi canlandırmak (131).

ot öjür-/öjürür (от өжүр-/өжүрүр): ateş söndürmek (71, 73, 111).

otçugaş (отчугаш): ateşçik, kıvılcım (57, 63).

ot-kös (от-көс): 1. ateş parçası, kor 2. delikanlı (68, 112, 168).

ottu-/ottur (отту-/оттур): uyanmak (81, 103, 138).

ottug kezek (оттуг кезек): 1. ocak 2. yakacak (37, 56, 73).

ottuk (оттук): çakmak (90, 139, 155).

ottular-/ottular (оттул-/оттулар): yakmak, yakılmak (46, 51, 71).

ottur-/otturar (оттур-/оттураар): uyandırmak (12, 31).

ovaа (оваа): 1. kurgan, tepe, höyük 2. yığın, küme, tepe 3. dağın ruhu için yapılan ayinin yapıldığı yere yığılan taşlar (33, 33, 33).

ovaaday (оваадай): 1. taş 2. lamaların taktığı konik şarık. кежинден кылган (67).

ovuuzunnug (овуузууннуг): 1. marifetli 2. kurnazlık, 3. hile, 4. yağma, 5. aldatma (164).

oyla-/oylaar (ойла-/ойлаар): 1. kaçmak 2. firar etmek 3. kaçınmak (54).

oylat-/oyladır (ойлат-/ойладыр): 1. kaçırmaq 2. firar ettirmek 3. kaçındırmak (29).

oyna-/oynaar (ойна-/ойнаар): 1. oynamak 2. oynaşmak (30, 33, 376).

oynaar-bajıñ (ойнаар-бажың): 1. kulüp 2. gösteri alanı 3. sahne (113).

oynaksa-/oynaksaar (ойнакса-/ойнаксаар): 1. oynamayı istemek. 2. defnetmeyi istemek (29, 35, 35).

oynat-/oynadır (ойнат-/ойнадыр): 1. oynatmak 2. defnetmek (13, 367).

oytaja (ойтажа): sırt üstü (24).

oytala-/oytalaar (ойтала-/ойталаар): 1. arkaya yaslanmak 2. sırt üstü yatmak 3. reddetmek (55, 116).

oyuskan ad (оюскан ад): takma ad (4, 4).

oyzur (ойзур): asıl isim (4).

ozalaaş (озалааш): kenarda, uzakta (5, 93).

ozalda-/ozaldaar (озалда-/озалдаар): geç kalmak, gecikmek (137, 139, 151)

ozal-ondak (озал-ондак): 1. tehlike, kaza 2. felaket (63).

ozuk (озук): 1. çapa, kazma 2. küçük küskü (192).

Ö

öçük (өчүк): ifade (155).

öçük ber-/beer (өчүк бер-/беер): ifade vermek (155).

öd (өд): öd (48).

ödek (өдек): 1. gübre 2. oba (29).

ödürek (өдүрек): ördük (56, 107).

ög (өр): ev, hane, yuva, çadır (112, 171, 413).

ög eezi (өг ээзи): ev iyesi (5).

ög iştin (өг иштин): evin içi (108, 112, 112).

ög kuru (өг куру): çadırın etrafına sarılan kalın kumaş (80).

ög tik-/tiger (өг-тик-/тигер): ev kurmak, ev dikmek, yuva kurmak, çadır kurmak (76, 77, 77).

ögbe (өгбе): atalar, ecdat (102, 102, 130).

ög-büle (өг-бүле): aile (151, 164, 164).

öglüg (өглүг): evli (58).

öglüg/baştıg (өглүг-баштыг): evli barklı (77, 194).

öglen-/ögbülenir (өглен-/өгленир): evlenmek (58, 77, 148).

öje/öjeer (өжэ/өжээр): öç almak (46, 55, 72).

öjeennig (өжэнниг): kindar (97, 98, 154).

öjegeer (өжегээр): kasten (113, 152, 187).

öjür/öjürer (өжүр/өжүрер): söndürmek (71, 73, 111).

ökpe (өкпе): ciğer (60, 71, 185).

öl/ölür (өл/өлүр): ölmek (107, 107, 131).

ölgüle/ölgüleer (өлгүлэ/өлгүлээр): ölmek (25).

öl-şık (өл-шык): 1. nem, ıslaklık 2. nemli, rutubetli (71, 102, 103).

ölüg (өлүг): ölü (117).

ölüg-dirig (өлүг-дириг): ölü diri (24).

ölükse-/ölükseer (өлүксэ-/өлүксээр): ölmeyi istemek (56).

ölüm (өлүм): ölüm (50, 66).

ölümdük (өлүмдүк): ölümlü, fani (132).

ölür-/ölürer (өлүр-/өлүрер): öldürmek (82, 171, 189.)

önçü (өнчү): 1. mal, mülkiyet 2. mal, varlık (114, 115, 133).

öndeş kıl-/kılır (өндеш кыл-/кылыр): ayağa kalkmak (103, 112).

öndeş kılın/kılınır (өндеш кылын/кылыныр): ayağa kalkmak (165).

öndür-çaagay (өндүр-чаагай): görkemli (44).

öñ-baazın (өң-баазын): rengârenk (126, 177).

öñ-çüzün (өң-чүзүн): renk (82).

öñnüg (өңнүг): renkli (4, 83, 177).

öñnük (өңнүк): arkadaş, dost (57, 184).

өөк-маагı (өөк-маагы): düğme (39, 155).

өөр (өөр): 1. arkadaşlar, dostlar 2. grup, takım (42, 43, 71)

ööredilge çılı (өөредилге чылы): eğitim yılı (41).

öörenikçi (өөреникчи): öğrenci (41, 145, 194).

öörenikse/öörenikseer (өөрениксэ/өөрениксээр): öğrenmek istemek (43).

ööret/ööredir (өөрет/өөредир): öğretmek, eğitim vermek (50, 134, 134).

өөр-өөрү (өөр-өөрү): gurup, sürü, topluluk (30).

өөründeк (өөрүндек): mutluluk (5).

өөrüşkü (өөрүшкү): sevinç, mutluluk (56, 56, 164).

өреyle/өреyleer (өпейле/ өпейлеер): ninni söylemek (54, 112).

öre (өре): ödünç alınan şey, borç (67).

örgen (өрген): at bağlanan kazık, sopa (124, 153, 170).

örşee/örşeer (өршээ/өршээр): bağışlamak, affetmek (189, 189, 189).

örte/örteer (өртэ/өртээр): kementle bağlamak (102, 108, 111).

örtек (өртек): fiyat, eder, ücret, bedel (97, 200).

örtекке (өртекке): yok pahasına (102).

örtөмçey (өртөмчей): kâinat (86, 133).

örtter/örtterer (өрттер/өрттерер): yakmak (76).

örü (өрү): yukarı (122, 157, 174).

örüldür (өрүлдүр): yukarısındaki (4).

örüneldir (өрүмнелдир): tepeden bakarak, büyüklenerek (123).

ös/özer (өс/өзөр): büyümek, yetişmek (63, 72, 103).

öske (өске): özge, diğer, başka (102, 108, 122).

öskeer (өскээр): başka türlü, ters, farklı (137, 150, 171).

öskeril-/öskeriler (өскерил-/өскерилер): değişmek, değişilmek (67, 88, 117).

öskert/öskertir (өскерт/өскертир): değiştirmek, değiştirtmek (6, 152, 164).

ösküs (өскүс): öksüz, annesiz (33, 46, 134).

ösküssüre-/ösküssüreer (өскүссүрө-/өскүссүрээр): öksüz kalmak (10).

östür-/östürer (өстүр-/өстүрер): yetiştirmek, büyütmek (62, 191).

öş (өш): öç, intikam (77, 177, 187).

öşkü (өшкү): keçi (139, 148, 191).

öştüg (өштүг): 1. kindar, öçlü, nefretli 2. çok seven (77, 177, 187).

öttündür-/öttündürer (өттүндүр-/өттүндүрер): öykündürmek, özendirmek, taklit ettirmek (179).

öttür (өттүр): 1. bir yandan diğer yana 2. tüm (54).

P

pakta-/paktaar (пакта-/пактаар): 1. yutmak 2. içmek (147).

papiros (папирос): sigara (148).

par (пар): pars (38).

parla-/parlaar (парла-/парлаар): 1. basmak, daktilo etmek 2. yayımlamak, neşretmek, çıkarmak 3. basım harfleriyle yazmak (174, 193)

parlattığıla-/parlattıkları (парлаттыгыла-/парлаттыгылаар): 1. daktilo ettirmek, bastırmak 2. yayımlatmak (40).

partiya (партия): siyasi parti (184).

paş (паш): kazan, tencere, tava (100, 134, 164).

paştıg (паштыг): sifilis hastası 2. vebahymış muamelesi gören (58, 125).

poçta (почта): postahane (332, 363).

pogon (погон): apolet (7).

politika (политика): siyaset, politika (98).

politiktig (политиктиг): siyasî, politik (102, 179, 179).

pös (пөс): bez, kumaş (130).

pöş (пөш): dağ servisi (89, 89, 147).

prezidium (президиум): başkanlık divanı (192, 228).

prokurar (прокурор): savcı (228, 228, 228).

pud (пуд): 16,38 kilograma denk gelen rus ağırlık birimi (184).

R

revolyuşçu (революшчу): devrimcilik (119, 142).

revolyustug (революстуг): devrimle, devrimcilikle ilgili olan şey (184, 185, 187).

revolyustug nam (революстуг нам): devrimci parti (187, 188, 190).

S

saada/saadaar (саада/саадаар): oturmak, ikâmet etmek (179).

saadak (саадак): sadak, fişeklik (68, 68, 86).

saadat/saadadır (саадат/саададыр): oturtmak (17).

saan (саан): sağma, sağma işi (50, 69).

saançı (саанчы): hayvan sağıcısı, sağmacı (26).

saarığ (саарығ): sığ yer (5, 139).

saaskan (саасқан): saksagan (5, 100).

saat caat): sakız (27, 27).

saattıg (сааттығ): gebe, hamile (66, 90, 118).

sadıg (садығ): 1. ticaret 2. mağaza, bakkal (127, 134, 134).

sadıg bajıñı (садығ бажыңы): mağaza, bakkaliye (51, 98, 140).

sadıp al (садып ал/алыр): satın almak (51, 102, 128).

sag/saar (сағ/саар): hayvanlar için sağmal (4, 58).

sag/saar (сағ-/саар): sağmak (50, 54).

sagı/sagır (сағы/сағыыр): riayet etmek, uymak (73, 159, 186).

sagıldığ (сағылдығ): lâkabı olan, takma adı olan (184).

sagin/sagınar (сағын/сағынар): 1. düşünmek 2. hatırlamak, anımsamak (47, 116, 116).

sagındır/sagındırar (ағындыр/сағындырар): 1. düşündürmek 2. hatırlatmak, anımsatmak (126, 146, 150).

sagış (сағыш): 1. akıl 2. gönül (50, 55, 192).

sagış aarñı (сағыш аралыы): ruh, akıl hastalığı (50).

sagış ırış de/deer (сағыш чырыш де-/деер): dikkat çekmek (25).

sagış sal/sahr (сағыш сал/салыр): dikkat etmek (149).

sagış-setkil (сағыш-сеткил): duygu-düşünce (113).

sagıt/sagıdar (сағыт/сағыдар): hatırlatmak (73).

sakpıñ (сакпың): tencere (34).

saktırğa (сактырга): 1. sanki. 2. adeta (5).

saktırımğa (сактырымға) 1. bence, bana göre, fikrime göre 2. sanki, adeta (153, 164, 187).

sal (сал): sal, kayık (147).

sal/salır (сал/салыр): 1. yüklemek 2. bırakmak, salmak, koymak. 3. Sarf etmek, harcamak 4. ustaca söylemek (113, 113, 177).

salaа (салаа): parmak (118, 124, 124).

salçı (салчы): salcı, kayıkçı (114).

saldıg (салдыг): sakallı (33, 148, 148).

salga (салгаар) miras, mirasla ilgili olan (83, 83, 84).

salgada/salgadaar (салгада/салгадаар): durumu kötüleşmek, fena durumda olmak (84, 137, 147).

salgal (салгал): nesil, miras, kalıt, tereke (54, 150).

salgal damçı/damçır (салгал дамчы/дамчыыр): kuşaktan kuşağa aktarmak (150, 166).

salgıla/salgılaar (салгыла/салгылаар): 1. yüklemek 2. bırakmak, salmak, koymak. 3. Sarf etmek, harcamak 4. ustaca söylemek (153, 153).

salım (салым): 1. kader 2. hayat 3. yetenek, beceri, kabiliyet (107, 113, 148).

salım-çol (салым-чол): kader, yazgı.

salımnıg (салымныг): yazgılı (108, 132, 148).

salın (салын): rüzgâr, yel (167, 168, 168).

salın suybagıla/suybagılaar (салын суйбагыла/суйбагылаар): rüzgâr değmek, rüzgârda kalmak (181, 193, 194).

sambıra (самбыра): tahta levha (38, 38, 38).

samoylet (самойлет): uçak (135, 135, 148).

san (сан): sayı (4, 4, 4).

sana/sanaar (сана/санаар): saymak, hesaplamak (4, 4, 36).

sanal (санал): hesap, sonuç (34).

sanalda/sanaldaar (саналда/саналдаар): teklif etmek, önermek (62).

sanat/sanadır (санат/санадыр): saydırmak, hesaplatmak (4).

sanattır/sanattırar (санаттыр/санаттырап): saydırmak (10).

sanında (санында): her (82, 158).

saң (саң): gübre (130).

sapık (сапык): çizme (58, 158).

sapık idii (сапык идии): çizme (327).

sara (сара): at donu sarı ala (80).

sargart-/sargartır (саргарт-/саргартыр) : 1. partlatmak 2. sarartmak, sarı renge boyatmak (58).

sargı-/sargır (саргы-/саргыыр): ağrımak, sızlamak, sızlanmak (103, 152, 174).

sargıl (саргыл): kırmızımsı, sarımtırak, kahverengi (24, 55).

sarig (сарыг): sarı (158, 172, 184).

sarig hamçık (сарыг хамчык): bulaşıcı hastalık. (10).

sarıl (сарыыл): akıl (58, 164).

sarjag (саржар): tereyağı, sadeyağ (201, 409).

sarlık (сарлык): inek, yak (172, 172, 172).

sarlık inek (сарлык инэк): sağmal inek (172).

sat-/sadar (сат-/садар): satmak (171, 179).

sattınıkçı (саттыныкчы): vatan haini, satılmış (376, 385, 385).

sava (сава): 1. kap kacak 2 kap, küp 3. hazne (166, 166, 166).

savaaş (савааш): yün dövme çubuğu, sepki (212).

saviyaa (савыяа): maroken, sahtiyan (158).

say (сай): çakıl taşı, taş (68, 86, 179).

saygılga (сайгылга): lamba.

saygılgaan (сайгылгаан): elektrik, elektrik enerjisi, enerji, gaz. (137, 147, 161).

sayıra (сайырам): 1. arazi, yumuşak toprak 2. çakıl taşı olan yer (21).

sayıt (сайыт): bakan (177, 177, 177).

saylıg (сайлыг): taşlık alan (4).

sayzanakta/sayzanaktaar (сайзанакта/сайзанактаар): çakıl taşlarıyla oynanan oyun (4).

seedenj (сээденж): 1. aklı zayıf ahmak 2. düşüncesiz, hafif aptal, alık 3. zayıf, kıt (12, 18, 46).

seedenjne-/seedenjneer (сээденне-/сээденнеер): afallamak, sarsılmak (97).

seedenji-/seedenjiir (сээденжи-/сээденжиир): sersemleşmek, aptallaşmak (123).

segel (сегел): 1. çene 2. sakal (90, 123, 193).

segi /segiir (сегиир): iyileşmek, sağalmak (72, 73, 281).

segirip al/alır (сегирип ал/алыр): yakalamak, kapmak, almak (35, 45, 384).

segir-segirer (сегир-/сегирер): iyileşmek, sağalmak, iyileştirmek (211

sek (сек): leş, ceset (62, 69, 108).

sekretar (секретар): müdür, sekreter (65, 234, 332).

seleme (селеме): kılıç (179, 184).

semder (семдер): kürklü, tüylü (319).

semis (семис): 1. hayvanlar için semiz, tavlı 2. insanlar için şişman tombul (33, 192, 192).

sentyabr (сентябрь): eylül (396, 397, 397).

seremçile (серемчилел): uyanıklık, teyakkuz (32, 102, 284).

serge (серге): keçi, üç yaşını geçmiş enenmiş keçi (56, 168, 168).

serge-/sergeer (серге-/сергеер): 1. uyanmak, uyanık kalmak 2. ayrılmak (150).

sergek (сергек): keyif, moral (102).

sergeleñ (сергелен): dinç, zinde (73, 146, 150).

serget-/sergedir (сергет-/сергедир): uyandırmak, uyanık tutmak (37, 139).

seri (сери): sundurma, çardak, hangar (10, 10, 139).

seriin (сериин): serin (414).

ses (сес): haber (157, 187, 267)

ses (сес): sekiz (151, 158, 196).

setkil (сеткил): 1. düşünce, duygu 2. yürek, gönül, iç (125, 126, 161).

setkil öört-/öörtür (сеткил өөрт-/өөртүр): gönül açmak, sevindirmek (68).

seziglel (сезиглел): kuşku, şüphe (43).

sezin-/sestir (сезин-/сестир): 1. korkmak, sakınmak. 2. şüphelenmek (45, 101, 139).

sı/sır (сы/сыр): kırılmak (55).

sıgdıgır (сыгдыгыр): dar, küçük, çekik (181, 181).

sıgır-sıgarar (сыгыр-/сыгырар): ıslık çalmak (414).

sılat-/sıladır (сыылат-/сыыладыр): 1. ince tiz ses çıkarmak 2. şaklatmak (100, 100).

sın (сыын): 1. kızıl geyik, Sibirya geyiği 2. kızıl geyikle, sibirya geyiğiyle ilgili olan (68, 68, 68)

sın çavanazı (сын чаваназы): geyik dalağı (117).

sındır/sındırar (сындыр-/сындырар): 1. sıkıştırmak 2. azarlamak, paylamak (87, 170).

sır-/sırar (сыр-/сырар): yutmak (168, 168, 168).

sıktır-/sıktırar (сыктыр-/сыктырар): 1. sıkmak, sıkıp kırmak (36).

sıldan-/sıldanı (сылдан-/сылданыр): hastalanmak, rahatsızlanmak (88, 100, 182).

sıldıs (сылдыс): yıldız (100, 100, 123).

sıldıs-tölge (сылдыс төлгези): yıldız falı (123, 123).

sımiran-/sımiranı (сымыран-/сымыраныр): 1. fısıldamak 2. büyü yapmak, okumak (129, 129, 140).

sin (сын): boy (113).

sin-/sınar (сын-/сынар): kırmak, kırılmak (82, 123, 149).

siñ-/siñar (сын/сынар): 1. sığmak 2. sığınmak (57, 134).

sirga (сырга): küpe (119, 202, 214).

sırı/sırır (сыры/сырыр): dikmek, sırmak, örgülemek (20).

sırınna/sırınnaar (сырынна/сырыннаар): 1. üfleme 2. esmek (82).

sır-öske (сыр-өске): bambaşka (14).

sırtık (сыртык): yastık (138, 138, 138).

sırtık-arnı (сыртык-арны): yastık yüzü (77).

sırtıla-/sırtılaar (сыртыла-/сыртылаар): 1. sızlamak, ağrımak 2. yaslanmak, dayanmak. (106, 107)

sırtılat/sırtıladı (сыртылат/сыртылады): yaslanmak, dayanmak (68).

sıvırta/sıvırtaar (сывырта/ сывыртаар): sürmek, takip etmek (55, 108).

sidik сидик): sidik, sidikli (41, 103, 164).

sigen (сиген): 1. ot 2. kuru ot (56).

siler (силер): siz (153, 153, 164).

silgi/silgiir (силги/ силгиир): sarsmak, sallamak (69).

sirile/sirileer (сириле/сирилеер): titremek (97, 103, 190).

siriņeyn/siriņeynir (сириңейн/сириңейнир): titremek, sallanmak (185, 189, 193).

sirt (сирт): 1. sırt, tepe 2. sırt (56).

sirtilet-/sirtiledir (сиртилет-/сиртиледир): silkelemek (53).

skifter (скифтер): İskitler (182).

slovar (словарь): sözlük (140).

sodaalaş-/sodaalajır (содаалаш-/содаалажыр): kavga etmek, dövüşmek (29, 154).

sogañnat-/sogañnadır (согаңнат-/согаңнадыр): sallamak (137, 140).

sogaş kın-/kınnır (согаш кын-/кынныр): 1. pineklemek. 2. başını (bir defa) sallamak, başıyla işaret etmek 3. eğilmek (103).

sogun (согун): ok (55).

sogur (согур): âmâ, kör (121, 149, 174).

sogurar-/sogurarır (согураp-/согураpыp): kör olmak, körelmek (123, 174).

sogurart-/sogurartır (согураpт-/согураpтыp): kör etmek (72, 72, 177).

soguş (согуш): savaş, çatışma, kavga (24).

sok-/sogar (сок-/согаp): vurmak, sokmak, batırmak (170).

sokkula-/sokkulaar (соккула-/соккулаар): vurmak, uzun süre vurmak, batırmak, sokmak (177).

soksa/soksaar (сокса-/соксаар): durmak, durdurmak, kesmek, araya girmek (51, 68, 124).

soksaat-/soksaadır (соксат-/соксадыp): durdurmak, bölmek, araya girmek, ara vermek (71, 115, 148).

solaan (солаан): çok, epeyi (26, 26, 27).

solagay (солагай): sol (24, 67, 148).

sol-mendi (сол-менди): sakin, iyi, barışçıl (12).

solun (солун): ilginç, tuhaf (152, 158, 158).

solun (солун): gazete (116, 176, 177).

soma (сома): 1. genel görünüş, taslak 2. belli belirsiz iz (9, 58, 360).

soᅅgaar (соᅅгаар): sonra, bundan sonra (124, 124, 148).

soᅅgazi (соᅅгазы): pencere (141, 141, 167).

soᅅgu (соᅅгу): 1. kuzey 2. dölyatağı 3. son, en son (160, 166).

soᅅgu (соᅅгу): buzağıdan sonra sağılan koyu süt (58).

soo-/soor (соо-/соор): soğumak, üşümek (139).

sook (соок): soğuk (69, 163, 164).

sool-/soolur (соол-/соолур): 1. soğulmak, kurumak 2. sütü kesilmek 3. buharlaşmak (81, 339, 392).

soolburar-/soolburarar (соолбураp-/соолбураpар): gözleri sönmek, kör olmak (71, 123).

soonda (соонда): sonra, sonradan (340, 340, 342).

soonda (соондан): sonradan, sonra (8, 56, 386).

soot-/soodur (соот-/соодур): -soğutmak (334).

sorbulan-/sorbulanır (сорбулан-/сорбуланыр): yaralanmak (211).

sorulga (сорулга): amaç, gaye (172, 302, 308).

sorulgalıg (сорулгалыг): amacı olan (42, 42).

sorunza (сорунза): mıknatıs (165).

Sovyet Evileli (совет эвилели): Sovyetler Birliği (175, 180, 184).

Sovyet Sotsiyalistig Respublikalar Evileli (совет социалистиг республикалар эвилели): SSCB (183).

soy/soyar (сой/сояр): 1. soymak 2. çıkarmak, sökmek (7, 71).

soygala-/soygalaar (сойгала-/сойгалаар): 1. kazık atmak 2. çıkarmak.

soyluk (сойлук): alçak (71).

sögle-/sögleer (сөглэ-/сөглээр): söylemek (118, 130, 183).

sögürüüşkün (сөгүрүүшкүн): 1. yaranma 2. dalkavukluk etme, yaltaklanma (47).

sögne/sögneer (сөңне/сөңнеер): 1. içki ikram etmek 2. sunmak, hediye vermek (192).

söök (сөөк): 1. kemik, beden, vücut 2. kabile, uyruk, boy 3. milliyet, ırk 4. soy, cins 5. ceset, cenaze (123, 140, 152).

söölgü (сөөлгү): son (88, 94, 105).

söölzüredir (сөөлзүредир): sonuna doğru (99, 177, 180).

söörttün-/söörttünür (сөөрттүн-/сөөрттүнүр): 1. taşıtılmak, nakledilmek 2. Sürüklenmek (79).

sös (сөс): söz, sözcük, kelime (118, 175, 175).

sös et-/eder (сөс эт-/эдир): konuşmak, söz etmek (35).

sös ittir-/ittirar (сөс ыттыр-/ыттырар): haber vermek, haber göndermek (75).

staloviy (столовой): yemekhane (63, 102, 137).

stol (стол): masa (51, 176).

sudta/sudtaar (судта/судтаар): yargılamak (72).

sudu tirtıl/tirtılar (сүдү тыртыл-/тыртылар): sütten kesilmek (10, 11).

sug (суг): su (73).

sug eezi (суг ээзи): su iyesi (81).

sug idii (суг ндии): çizme, bot (54, 44).

sugla/suglaar (сугла/суглаар): su almak, su taşımak (3, 102, 102).

suglaş-/suglaјır (суглаш-/суглажыр): su taşımak, su getirmek (62).

suglug (суглуг): sulu, suyu olan (54, 84, 84).

sugtar-/sugtarar (сугтар-/сугтарар): suvarmak (4).

suk-/sugar (сук-/сугар): sokmak, içine katmak (68).

suksa-/suksaar (сукса-/суксаар): içine koymak, doldurmak (73, 124).

suksun (суксун): 1. içecek (81).

sula (сула): 1. zayıf, güçsüz 2. serbest (29).

sumka (сумка): çanta (68, 111, 111).

sumu (суму): ilçe, köy, kasaba (134, 177, 1777).

sun-/sunar (сун-/сунар): sunmak, ikram etmek (184, 184, 184).

sundulug (сундулуг): ihtiraslı, ateşli, hevesli (148, 163, 181).

surag (супар): haber, salık (152, 167, 173).

suragla-/suraglaar (сурагла-/сураглаар): aramak, araştırmak, soruşturmak (32, 134).

suras kiji (сурас кижі): piç (58).

surasta-/surastaar (сураста-/сурастаар): evlilik dışı çocuk sahibi olmak (62, 62, 81).

surga-/surgaar (сурга-/сургаар): 1. nasihat vermek, öğütlemek 2. denetlemek 3. propaganda yapmak (183).

surgakçı (сургакчы): 1. öğretmen, öğretici 2. müfettiş 3. görevli, memur (102).

surgakçıla-/surgakçılaar (сургакчыла-/сургакчылаар): 1. göreve çıkmak 2. denetlemek, teftiş etmek (72, 92).

surguul (сургуул): öğrenci (102, 136, 136).

surguulda-/surguldaar (сургуулда-/сургуулдаар): öğrenci olmak, okumak (44, 133).

surtaal (суртаал): propaganda (124, 142).

surtaal sal/salır (суртаал сал/салыр): propaganda yapmak (145).

surtaalda/surtaaldaar (суртаалда/суртаалдаар): propaganda yapmak (166).

suudur-suudur (суудур-суудур): usul usul (73, 193).

suyba-/suybaar (суйба-/суйбаар): 1. elle yoklamak 2. okşamak, sıvazlamak (66).

suybagıla-/suybagılaar (суйбагыла-/суйбагылаар): 1. elle yoklamak 2. okşamak, sıvazlamak (73, 113, 181).

suybattın-/suybattınar (суйбаттын-/суйбаттынар): hissetmek (72).

sülde (сүлде): arma, damga (7, 30, 49).

sülde-sünezini (сүлде-сүнезин): ruh (130).

süme (сүме): tavsiye, nasihat (72).

süme kat/kadar (сүме кат/кадар): tavsiye vermek, nasihat etmek (72).

sümele-/sümeleer (сүмеле-/сүмелеер): nasihat etmek, yönlendirmek (128).

sünezini (сүнезин): ruh (126, 128, 130).

sür/sürer (сүр/сүрер): 1. sürmek 2. kovalamak, takip etmek, peşine düşmek 3. deriyi temizlemek (7, 10, 10).

süree/süreeeer (сүрэеде/үрэедеер): heyecanlanmak, endişelenmek, telâşlanmak (57, 140, 184).

sürlüg (сүрлүг): müthiş, dehşetli, vahim (55).

sürte/sürteer (сүрте/сүртеер): korkmak (37, 68).

sürtenci (сүртенчиг): dehşet verici (190).

sürüş-/sürüjer (сүрүш-/сүрүжер): 1. birlikte sürmek 2. birbirini kovalamak.

sürüştür (сүрүштүр): beraberinde, peşisıra (54, 145, 170).

süs-/süzer (сүс-/сүзер): suda, karda yürümek (99).

süt (сүт): süt (46, 46, 189).

sütte-/sütteer (сүтте-/сүттеер): süt almak, süt katmak (189).

süttüg (сүттүг): sütlü (123, 155, 159).

süzük (сүзүк): inanç, inanış (67, 130).

süzük (сүзүктүг): inançlı, inanan (93).

Ş

şaa (шаа): yaklaşık, kadar (141).

şaajaŋ (шаажан): porselen (138, 152, 155).

şaažilal (шаажылал): işkence (179, 189).

şaažilat-/şaažiladır (шаажылат-/шаажыладыр): idam etmek (54).

şaandagı şag (шаандагы шар): eski, kadim, eski zamanlar, eskiden, eski devirler (54, 54).

şag (шар): çağ, zaman, dönem, devir (113, 128, 130).

şag (шар): güç, kuvvet, takat (76).

şagaa (шагаа): 12 hayvanlı türk takvimine göre yeni yıl bayramı (76, 76).

şagaala-/şagaalaar (шагаала-/ шагаалаарда): yeni yılı kutlamak (76).

şagda-la (шагда-ла): çok önce, çoktan (160, 182).

şag-şaanda (шар-шаанда): eski, kadim, eski zamanlarda, eskiden (62).

şagzıra-/şagzıraar (шагзыра-/шагзыраар): keyifsiz olmak, keyfi kaçmak (138, 139, 139).

şajın (шажын): din (185).

şak (шак): 1. zaman 2. işte bu, işte o (8, 44, 189).

şak-/şagar (шак-/шагар): 1. kibrit çakmak, çakmak çakmak 2. şak etmek, tokat atmak (219).

şala (шала): zemin (62, 105, 112).

şala-bula (шала-була): az biraz (67, 76, 87).

şala-tenek (шала-тенек): aklıkıt (176).

şalıñ (шалың): maaş (102, 102, 102).

şalıñ süstür-/süstürer (шалың сүстүр-/сүстүрер): maaş vermek, harçlık vermek (30).

şalıpkın (шалыпкын): çabuk, tez, hızlı (178).

şaңgır (шаңгыр): açık yeşil (13).

şaңna-/şannaar (шаңна-/шаңнаар): (186, 186, 186).

şaңnal (шаңнал): ödül, mükâfat (89, 90, 160).

şaңnattırı-/şaңnattırar (шаңнаттыр-/шаңнаттырар): ödüllendirmek (187).

şarkılaş/şarkılaır (шапкылаш/шапкылажыр): coşmak, hızlı olmak (122, 154, 170).

şarkın (шапкын): coşkun (55, 135, 182).

şara (шара): küçük, çok küçük (13).

şarı (шары): öküz, boğa (129, 195).

şarı-/şarır (шары-/шарыыр): 1. demet yapmak, bağlamak 2. sargıya almak (72, 113).

şarlan (шарлан): titrek kavak (214).

şat (шат): yayla, plato (14).

şavar-/şavarır (шавар-/шаварыр): 1. vurmak, çarpmak 2. çifte atmak.

şay (шай): çay (76, 123, 123).

şay hayındır-/hayındırar (шай хайындыр-/хайындырар): çay demlemek (111, 123, 134).

şayla-/şaylaar (шайла-/шайлаар): çay içmek (161, 163, 167).

şaylaş-/şaylaır (шайлаш-/шайлажыр): beraber, karşılıklı çay içmek (167).

şaylat-/şayladır (шайлат-/шайладыр): çay sunmak, çay ikram etmek, çay içirmek (76).

şedirge (шедирге): hırıltı (112).

şedirgelen-/şedirgelenir (шедиргелен-/шедиргеленир): (ses) hırıltılılaşmak, (ses) çatallaşmak (112, 184).

şedirgelençek (шедиргеленчек): hırıltılı, çatallaşmış (138, 162).

şeejile-/şeejileer (шээжиле-/шээжилеер): ezberlemek, uzun süre ezberde tutmak (157).

şeeş-/şeejir (шээш-/шээжир): ezberlemek (39, 160).

şekpen (шекпен): çuha (255).

şeñne (шеңне): şakayık çiçeği (163, 163, 163).

şeñnelig (шеңнелиг): şakayık çiçekli, şakayık çiçeği olan (164).

şerig (шериг): asker, çeri (63, 89, 191).

şerig hep (шериг хеп): askerî giyim (136).

şerigden halaş-/halajır (шеригден халаш-/халажыр): askerden terhis olmak (63).

şet (шет): iğne yapraklı ağaç fidanı (81).

şever (шевер): 1. yetenek, yetenekli 2. temiz, hamarat (60, 82, 132).

şıda/şıdaar (шыда/шыдаар): 1. gücü yetmek, yapabilmek 2. dayanmak, sabretmek, tahammül etmek 3. –ebilmek (33, 132, 133).

şidal (шыдал): güç, kudret, kuvvet (21).

şidal-çok (шыдал-чок): güçsüz, kuvvetsiz (21).

şidaldıg (шыдалдыг): 1. güçlü, kuvvetli, kudretli 2. varyetli, varsıl, bay, zengin (60, 79, 80).

şigja/şigjaar (шыгжа/шыгжаар): 1. saklamak, korumak 2. yerleştirmek, koymak (93, 129, 160).

şigjamır (шыгжамыр): stok, yedek, rezerv (184).

şıgjattır-/şıgjattırar (шыгжаттыр-/шыгжаттырар): 1.saklamak, saklatmak, korumak, 2. yerleştirtmek, koymak (84).

şırak (шыырак): güçlü, kuvvetli, varsıl, nüfuzlu (185, 194, 201).

şılğara-/şılğaraar (шылгараан-/шылгараар): 1. yararlı olmak, 2. yenmek 3. temayüz etmek (191, 283, 288).

şımbay (шымбай): oldukça iyi, pekiyi, pek güzel, iyice (5, 255, 408).

şımın-/şımınır (шымын-/шымныр): dalmak (127).

şın (шын): gerçek, doğru (130, 141, 160).

şınar-la (шынап-ла): gerçekte, gerçekten (38, 54, 177) .

şınarlıg (шынарлыг): nitelikli, vasıflı (103, 166).

şınçı (шынчы): doğru, dürüst, hakikatli (70).

şınğa aptıla-/aptılaar (шынга аптыла-/аптылаар): gerçek kabul etmek, doğru kabul etmek. (212).

şınzig (шынзыг): doğru, doğruluk payı olan (47).

şınğu (шыңгы): 1. sağlam, inandırıcı 2. sert, titiz, ciddî (124, 148).

şınğıra-/şınğıraar (шыңгыра-/шыңгыраан): 1. inandırıcı olmak 2. ciddileşmek, sertleşmek (93).

şırşık (шыпшык): zirve, doruk, bir şeyin en yüksek noktası (105).

şırban-/şırbanır (шырбан-/шырбаныр): savurmak (154).

şırış (шырыш): fundalık, çalılık, maki (68, 109).

şıy-/şıyar (шый-/шыйар): çizmek, işaretlemek (89).

şıgley (шиглей): —e doğru (129, 129, 150).

şii (шии): tiyatro oyunu, piyes (170).

şiires (шииреш): zayıf (70).

şiiit-/şiiider (шиит-/шиидер): 1. mahkûm etmek, hüküm giydirmek, cezaya çarptırmak 2. yargılamak (53, 54, 170).

şiiitel (шииткел): hüküm, karar (48, 53, 54).

şik (шик): şilte (56).

şil (шил): cam (173).

şilgi (шилги): kızıl sarı (50).

şimçe-/şimçeер (шимче-/шимчеер): oynamak, kımıldamak, sallanmak.

şime-/şimeer (шимэ-/шимээр): 1. bezemek, süslemek, tezyin etmek 2. düzenlemek 3. süslemek, ışıklandırmak (31, 135, 151).

şinçile-/şinçileer (шинчилэ-/шинчилээр): araştırmak, incelemek, tetkik etmek (172, 172).

şinçilig (шинчилиг): gibi olmak (167).

şinik (шиник): 1. temiz, derli toplu 2. modaya uygun (103).

şiree (ширээ): alçak masa (337).

şirtek (ширтек): keçe halı (24).

şiş (шиш): şiş, sivri (68).

şiveyliktir (шивейликтир): kemer, kuşak (46).

şivişkin (шивишкин): ajan, çaşıt, hafıye (99, 155, 157).

şkola (школа): ilkokul (166, 166, 183).

şlyара (шляпа): şapka (159).

şokaraңna-/şokaraңnaар (шокараңна-/шокараңнаар): bulanıklaşmak (67, 178).

şokar-çılan (шокар-чылан): alaca yılan (39).

şolala-/şolalaар (шолала-/шолалаар): alay etmek (145).

şolazı (шолазы): lâkar, takma ad (101, 101, 148).

şolban (шолбан): şoban yıldızı (115, 159, 160).

şon-/şonur (шон-/шонур): 1. (güneşte) yanmak 2. acı vermek (111, 139).

şooça (шооча): kilit (172).

şooçalıg (шоочалыг): kilitli (172).

şoolug (шоолуг): çok değil, vasat (27, 71, 101).

şoraan (шораан): dağın sarp yeri (70, 70, 70).

şoraannıg (шораанныг): kayalık (71).

şoru (шору): kabahat, suç (101, 159, 175).

şöl (шөл): köknar (117, 147).

şöl (шөл): meydan, alan, tarla (51, 135, 148).

şöleen (шелзэн): serin (130, 168, 188).

şölüttür /şölüttürer (шөлүттүр/шөлүттүрер): sökülme, çıkarılmak (63).

şöybek (шөйбек): uzunca, uzun (5).

şöybek-şöybek (шөйбек-(шөйбек): yuvarlak yuvarlak (86).

şöyündü (шөйүндү): bağırsak (153, 166).

şuglak-döjek (шуглак-дөжэк) yorgan döşek, yatacak yer (34).

şugulda/şuguldaar (шугулда/шугулдаар): huysuzluk etmek (24).

şugum (шугум): 1.hat 2. sıra (38).

şulbus (шулбус): iblis (88, 152).

şuptu (шупту): hepsi, bütün, hep (91, 130, 148).

şura-/şuraar (шура-/шураар): atılmak, sıçramak, hoplamak (38, 122).

şuragıla-/şuragılaar (шурагыла-/шурагылаар): hoplayıp zıplamak, uzun süre zıplamak, sıçramak (12).

şuudañ (шуудан): 1. postahane. 2. posta (101).

şuurgan (шуурган): fırtına (81, 180).

şuurgan-çotkan (шуурган-чоткан): kar fırtınası, tipi (69, 81).

şuuş-/şuujaar (шууш-/шуужар): 1. katar katar gitmek, arka arkaya gitmek, sıralı gitmek. 2. sıralanmak, hizaya girmek (56, 172).

şuut (шуут): tamamıyla, tamamen (174, 180, 184).

şüdünze (шүдүнзе): kibrit (214).

şüjüle-/şüjüleer (шүжүле-/шүжүлеер): solumak (68).

şüügü (шүүгү): yargı, mahkeme (40, 40).

şüügü dargazı (шүүгү даргазы): savcı (40).

Şvetsiya (Швеция): İsveç (175).

şveytsariya (Швейцария): İsviçre (175).

T

ta (та): bilmem, kim bilir (70, 72, 72).

ta çüm ıynaan (та чүм ыйнаан): kim bilir, bilmem nedendir (38, 57, 67).

taakrı (таакпы): tütün (148, 148, 164).

taakrı havı (таакпы хавы): tütün kesesi, tütün tabakası (164, 168).

taakrıla-/taakrıladır (таакпыла-/таакпылаар): tütün içmek (14, 56, 71).

taala-/taalaar (таала-/таалаар): memnuniyet duymak, zevk almak, keyif almak, keyiflenmek (38, 54)

taalaal bol-/bolur (таалаал бол-/боор): vefat etmek (81, 84, 126).

taalal (таалал): ölü, meftah (381).

taalançig (тааланчыг): keyifli (54, 191, 191).

taan (таан): zaman, hiçbir zaman (148).

taarış/taarjır (таарыш/тааржыр): 1. uymak, uygun gelmek 2. yakışmak, yaraşmak (67, 67, 163).

tak (так): tam, pek, epeyi, sıkıca (115, 122, 186).

tal (тал): söğüt (9, 11, 170).

tala (тала): yön, taraf (81, 84, 87).

talakı (талакы): tarafındaki, yönündeki (111, 172, 174).

tal-buduk (тал-будук): söğüt dalı (9).

talıgır (талыгыр): çok uzak (167, 175).

tañçık (тамчык): rahat (168).

tañçıktan-/tañçıktanır (тамчыктан-/тамчыктаныр): rahatlamak (148).

tana (тана): raptiye (80).

tanı-/tanır (таны-/таныыр): tanımak, bilmek (86, 86, 150).

tañış (таныш): tanıdık, tanış (38, 68, 175).

tañış-/tañıjar (таныш-/таныжар): tanışmak (40, 152, 180).

tañış-körüş (таныш-керüş): eş dost (10).

tañıvaz (танываз): yabancı, tanımadık (68, 138, 150).

tañnıl (таңныыл): 1. bekçi, nöbetçi 2. vardiya. 3. karakol, nöbet. 4. karakol, nöbet, nöbetçi (ile ilgili) (51) .

taptıg (таптыг): iyice, doğru dürüst, ağız tadıyla, anlaşılır şekilde (131, 131, 168).

TAR (ТАР): Tuva Arat Respublikası (175, 176, 183).

tara/taraar (тара/тараар): dağılmak, yayılmak (102, 104, 124).

taraa (тараа): tahıl, hububat, ekin (133, 192).

taraa tarır (тараа тары/тарыыр): çiftçilik yapmak (192).

taraaçın (тараачын): çiftçi (68).

taraala/taraalaar (тараала/тараалаар): tahıl, hububat almaya gitmek (68.)

taraalaş-/taraalajır (тараалаш-/тараалажыр): saçılmak, yayılmak (12).

tarbagan (тарбаган): dağ sıçanı (7, 7, 7).

tarbaganna/tarbagannaar (тарбаганна/тарбаганнаар): dağ sıçanı avlamak (50, 68, 68).

tavak (тавак): tabak (102, 188).

tavaŋgay (таваңгай): taban (70).

tavarılga (таварылга): olay, hadise, durum (168).

tavarış-/tavarjır (таварыш-/таваржыр): karşılaşmak, rastlamak, rastlaşmak, buluşmak (42, 100, 189).

tay/tayır (тай/тайыр): kaymak (342).

taybıŋ (тайбың): barış, barış içinde (56).

tayga (тайга): tayga ormanı, ormanlık dağ (80, 80, 80).

tayılbirla-/tayılbirlaar (тайылбырла-/айылбырлаар): açıklamak (161, 176).

tazar-/tazarar (тазар-/тазарар): kel kalmak, kel olmak, kelleşmek (81).

te (те): 1. dağ keçisi, yaban keçisi 2. teke (146, 146, 146).

te hanı (те ханы): keçi kanı (117).

teger-/tegerir (тегер-/тегерир): 1. keşfetmek, gidip görmek 2. kolaçan etmek (148).

tegerik (тегерик): keçi tüyü (75).

tegerikte-/tegerikteer (тегерикте-/тегериктеер): keçi tüyü koymak (75).

tel ıyaş (тел ыяш): aynı kökten çıkan iki ayrı ağaç (82).

tele-/teleer (телэ-/телээр): yaban keçisi avlamak (51, 150, 188).

telegramma (телеграмма): telgraf (175, 175).

tenek (тенек): aptal, alık, ahmak (46, 47, 171).

terek (терек): kavak (215, 215, 216).

tereŋ (терең): derin, sığ olmayan (54).

tergiin (тергиин): mükemmel (154, 159, 179).

teve (теве): deve (179, 191).

tey (тей): 1. tepe, tepelik yer, 2. insanın tepesi (11, 11, 69).

teyle/teyleer (тейлэ/тейлээр): dua etmek, ibadet etmek (93, 103, 103).

tın (тын): 1. can, hayat, ruh 2. nefes, soluk (123, 192, 192).

tın al-/alır (тын ал-/алыр): hayat kurtarmak, can kurtarmak (76, 123).

tın mendi (тын менди): sağ salım (90, 152, 192).

tın-/tınar (тын-/тынар): nefes almak (108).

tınış (тыныш): nefes, soluk (88).

tınış kiskala-/kiskalaar (тыныш кыскала-/кыскалаар): soluğu daralmak, nefesi daralmak (161).

tınıšta-/tınıštaar (тынышта-/тыныштаар): nefes almak, soluk almak, soluklanmak (138, 162).

tinnig (тынныг): canlı (6, 46, 121).

tıp al-/alır (тып ал-/алыр): bulmak (153, 156, 171).

tırl-/tırlır (тырыл-/тырлыр): yayılmak (5, 55).

tırt-/tırtar (тырт-/тыртар): 1. çekmek 2. çalgı çalmak (54, 54, 111).

tıva (тыва): 1. özerk cumhuriyet olan Tuva 2. Tuva halkı (131, 136, 136).

tıvanın arattın revolyustug namı (тиваның араттың революстуг намы): Tuva Devrimci Halk Partisi (180, 184, 187).

tıvıl-/tıvılar (тывыл-/тывылар): bulunmak (184, 185, 192).

tig (тиг): delik (46).

toda (тода): açık seçik (188).

toda-toda (тода-тода): doya doya (14).

todug (тодуг): tok (68, 69).

todug-dogaa (тодуг-догаа): tok (68, 133).

tog/togar (тог/тогар): doymak, doyurmak (341).

tokpak (токпак): odun (71, 71, 147).

tokpak kaktır/kaktırar (токпак кактыр/кактырар): odun kesmek (73).

toltap (толтан): iyice (5).

tomuylat-/tomuyladır (томуйлат-/томуйладыр): atamak (65).

ton (тон): elbise, kıyafet (80, 117, 155).

tonnug (тоннуг): elbiseli, kıyafetli (82, 158).

toḡ dora (тоң дора): en kötü ihtimalle, hiç olmazsa, en azından (6, 73).

tool (тоол): masal, efsane, hikâye (79, 79, 83).

tool it-/ıdar (тоол ыт-/ыдар): masal anlatmak, efsane anlatmak (83).

tool ittir-/ittırar (тоол ыттыр-/ыттырар): masal anlattırmak, efsane anlattırmak, anlatıcılık yaptırmak (79).

toolay (тоолай): tavşan (32, 88, 402).

toolay çıl (тоолай чыл): tavşan yılı (402).

toolayla-/toolaylaar (тоолайла-/тоолайлаар): tavşan avlamak (23).

toolçu (тоолчу): masalçı, destancı (79, 99, 115).

toolçurgu (тоолчургу): efsane, efsanevi (66, 197, 244).

toolzug (тоолзуг): masalımsı, masal gibi (39, 254, 274).

toonnug (тооннуг): gibi olma (250, 384).

toorgu (тооргу) : kısrak (118).

toorgu (тооргу): sibirya misk geyiği (208).

toorgu hini (тооргу хини): kısrak (118).

tooruk (тоорук): 1. yemiş 2. kozalak (102, 261).

tooruk (тоорукт): kozalak (69).

toorukta-/tooruktaar (тоорукта-/тооруктаар): kozalak toplamak (375).

toovazıl-/toovazılar (тоовазыл-/тоовазыл): görmezden gelmek (60).

topta-/topptaar (топта-/топтаар): dikkat etmek (97, 160, 176).

torgu (торгу): ipek (201, 203, 206).

torlaa (торлаа): kumru (81).

tos (тос): akağaç kabuğu, çıra (131, 373, 374).

tos (тос): dokuz (36, 36, 318).

tottur-/totturar (тоттур-/тоттуар): doyurmak (58, 60, 150).

toyaançı (тоянчы): 1. serseri, daltaban, avare 2. seyyah, gezmen (107, 138, 181).

tögerik (төгерик): para, ruble (167, 179).

tögerik ay (төгерик ай): dolunay (176).

tögül-/tögüler (төгүл-/төгүлөр): dökülmek (192, 192, 192).

tök-/töger (төк-/төгөр): dökmek (76, 159, 189).

töl (төл): 1. çocuk, evlat 2. döl (140, 182, 191).

töle-/töleer (төлө-/төлээр): ödemek (71, 136, 137).

tölge (төлге): fal (87, 124, 124).

tölgeçi (төлгечи): falcı, kâhin (87, 87, 87).

tölgele–tölgeleer (төлгелө-/ төлгелээр): fal bakmak, kâhinlik etmek (39, 124).

tön-/töner (төн-/төнер): tükenmek, bitmek (102, 102).

tönçü (төнчү): bir şeyin, bir zamanın sonu (107, 108, 108).

töö (төөгү): tarih, geçmiş, mazi (152, 160, 175).

töögülüg (төөгүлүг): tarihî (3, 35, 141).

töp (төп): dip, kök, merkez (134, 140, 183).

töp komideti (төп комитеди): merkez komitesi, merkez komisyonu (180, 184, 188).

törkoor (төпкоор): meclis (185).

töreen iye (төрээн ие): öz anne, biyolojik anne (55, 113, 128).

törel (төрөл): soy, akraba (73, 82, 124).

törelzek (төрөлзек): konuksever, misafirperver (29).

törelzin-/törelziner (төрөлзин-/төрөлзинер): akraba saymak, akraba olarak kabul etmek (124).

törü-/törüür (төрү-/төрүүр): doğmak (81, 140).

törümel (төрүмел): doğuştan (35, 180, 187).

törüttün-/törüttüner (төрүттүн-/төрүттүнер): doğmak, doğurulmak (81, 90, 99).

tövüt (төвүт): tibet (154, 166, 181)

tuda (туда): bir şeyin sapı, tutamak (121).

tudalıg (тудалыг): kabza, kılıf (176).

tudug (тудуг): yapı, inşaat (73).

tudugju (тудугжу): ebe (117, 117, 117).

tudum (тудум): -dıkça, -dığı sürece (115, 135, 152).

tudus-/tuduzur (тудус-/тудузур): tutturmak, dokundurmak (8, 51, 172).

tuñ etsi/etsiir (туң етсир): kalk borusu çalmak (40, 40).

tur-/turar (тур-/турап): kalkmak, ayağa kalkmak (46, 71, 165).

tura tırt-/tırtar (тырт-/тыртар): sökmek, çıkarmak (124, 124, 186.)

turjuk (туржук): karşı olarak (126, 157, 175).

turlagja-/turlagjaar (турлагжа-/турлагжаар): korumak (148).

turum (турум): 1. an 2. -dığı/diği, -ken (7, 132).

tuskay (тускай): ayrı, özel (141, 151, 176).

tus-tus (тус-тус): farklı (105, 141, 147).

tut-/tudar (тут-/тудар): 1. tutmak 2. tutmak, yakalamak 3. kullanmak (107, 129, 130).

tuttur-/tutturar (туттур-/туттурар): 1. yakalatmak 2. tutuklatmak (33, 97).

tüg (түг): saç, kıl, tüy (17).

türe-/türeer (түре-/түреер): türemek, doğmak (62).

türlüg (түрлүг): korkunç (49).

too-/toor (тоо-/тоор): dikkat etmek, dinlemek, itaat etmek, saymak, itibara almak.

U

udaa (удaa): defa, kere, kez, yol (124, 137, 165).

udaada (удаада): defa, kere, kez (165, 173).

udavas (удавас): çok geçmeden (68).

udumzura-/udumzuraar (удумзура-/удумзураар): uyuklamak, uyuklu olmak (57).

udur-dedir (удур-дедир): karşılıklı, yüz yüze (183).

udurtukçu (удуртукчу): yönetici, yöneten, lider.

udut-/ududar (удут-/удудар): uyutmak (180, 185, 185).

ug (уг): yön, istikamet (135).

ugaa-/ugaar (угaa-/угаар): anlamak, kavramak, idrak etmek (4).

ugaan (угаан): akıl, zihin (33, 35, 188).

ugaan kir-/kiir (угаан кир-/киир): akılı başına gelmek, akıllanmak (33, 35, 188).

ugaannıg (угаанныг): akıllı, zeki (178, 179, 179).

ugaan-sarıldıg (угаан-сарылдыг): akıllı, uslu, aklıbaşında (50).

ugbaşkı (угбашкы): kız kardeşler (4).

ugbay (угбай): abla, büyük kız kardeş, teyze (137, 137, 137).

ug-dös (уг-дөс): asıl, kök (137).

ugulzala (угулзала): nakış (82).

ugulzala-/ugulzalaar (угулзала-/угулзалаар): nakışlamak, işlemek, nakşetmek (80).

uja (ужа): kalça, popo (152).

ujuk-/ujugur (ужук-/ужугур): uçup gitmek, yok olmak (100, 131, 136).

ujul-/ujular (ужул-/ужулар): çıkarmak, soymak, soyunmak (63, 173, 177).

ujuldur-/ujuldurar (ужулдур-/ужулдураар): çıkartmak, soyundurmak (103, 152).

ujur (ужур): 1. öz, anlam, esas 2. gelenek, uygulama 3. sebep 4. kural, norm (107, 121, 122).

ujurajilga (ужуражылга): görüşme, rastlaşma, karşılaşma (77).

ujuraş-/ujurajr (ужураш-/ужуражыр): karşılaşmak, rastlaşmak, rastlamak, buluşmak (134, 138, 166).

ujur-majır (ужур-мажыр): sebep, neden, saik (24, 180).

ujur-utka (ужур-утка): anlam, asıl anlam, önem (164).

uk (ук): 1. bahsedilen, sözü geçen, bu 2. kök, temel, esas (150, 179, 181).

uk-dözü (ук-дөзү): kök, köken (176).

uk-şaan (ук-шаанда): eskiden (10, 89).

ulaanutta-/ulaanuttaar (улаанутта-/улаануттаар): kızamık olmak (5).

ulaanuttan (улаануттан): kızamık (23, 54, 157).

ulaara-/ulaaraar (улаара-/улаараар): sayıklamak, uyurgezerken sayıklamak (68, 68, 68).

ulam (улам): daha, daha da (103, 108).

ulamçıla-/ulamçılaar (уламчыла-/уламчылаар): devam etmek, sürmek (165, 184, 185).

ulam-ulam (улам-улам): sürekli, devamlı (108, 113, 145).

ulaş/ulajır (улаш/улажыр): eklenmek, devam etmek (14, 43, 80).

ulaştır (улаштыр): sürekli, durmadan, ara vermeden (115, 188).

uldaş-/uldajır (улдаш-/улдажыр): dövüşmek, silahsız vuruşmak (243, 276).

uldur-/uldurar (улдур-/улдуар): - ayakkabı tabanını dikmek (58, 58, 58).

ulgat-/ulgadır (улгат-/улгадыр): yaş almak, yaşlanmak (80, 157).

ulgatkıla-/ulgatkılaar (улгаткыла-/улгаткылаар): hızla büyümek (40).

ulu (улу): ejderha (36, 36, 36).

ulu çıl (улу чыл): ejderha yılı (36, 36, 36).

uluduruk (улудурук): kurt (45).

ulug (улуғ): somut olarak büyük, soyut olarak büyük, yüce, yaşı büyük (160, 160, 160).

ulug emçi (улуғ эмчи): başhekim (160, 160, 161).

ulug ertem (улуғ эртем): yüksek tahsil, yüksek öğrenim (161, 162, 163).

ulug hooray çurt (улуғ хоорай чурт): büyükşehir, metropol.

ulug hooray çurtтуғ (улуғ хоорай чурттуғ): büyükşehirli, metropolü.

ulus (улуҫ): 1. kişi, kişiler 2. halk, ulus, millet (172, 172, 174).

uluş/ulujar (улуш/улужар): uluşmak (45).

urug düş-/düşür (уруг дүш-/дүжүр): çocuk düşürmek (63, 64, 65).

urug-darıғ (уруг-дарығ): çoluk çocuk (58, 103).

uş (уш): uç, kenar (149, 160).

uş-/ujar (уш-/ужар): 1. uçmak 2. düşmek 3. ölmek (75, 113).

uşkar-/uşkarar (ушкар-/ушкаар): yanına bindirmek, yanına almak, terkine almak (168, 168, 169).

uškula-/uškulaar (ушкала-/ушкалаар): uçmak, uzun süre uçmak (5).

ušta- başta-/uštaar baştaar (ушта- башта-/уштаар баштаар):
öncülük etmek (132, 179)

ut-/uttur (ут-/уттур): unutmak (179, 182, 182).

utka (утка): anlam, manâ (166, 186, 188).

utku-/utkuur (утку-/уткуур): karşılamak (51, 176).

uttundur-/uttundurur (уттундур-/уттундуур): unutulmak (235, 247, 254).

uurgay (уургай): 1. çukur 2. maden (133, 157, 185).

uyan-hoyug (уян-хоюг): içli (215).

uyaŋgılıg (уяңгылыг): duygulu.

uygu (уйгу): uyku (150, 159, 159).

uzagıla-/uzagılaar (узагыла-/узагылаар): incelmek (72).

uzun (узун): 1. süre olarak uzun 2. boy olarak uzun (161, 161).

uzun-dın (узун-дын): yular, dizgin (83, 89).

uzutka-/uzutkaar (узутка-/узуткаар): yok etmek, ortadan kaldırmak,
kökünü kurutmak (184, 194, 228).

Ü

üde/üdeer (үде/үдеер): 1. eşlik etmek 2. yolculamak, uğurlamak (132).

üjen (үжен): otuz (176, 179, 200).

üjen çedi (үжен чеди): otuz yedi (307).

üjü-/üjüür (ужү-/үжүүр): üşümek (140).

üjük (үжүк): yazı, harf (193).

üjük-bijik (үжүк-бижик): 1. yazı 2. okuma yazma (179).

üleger sös (үлегер сөс): atasözü (15, 130, 148).

ün (үн): ses, ün (5, 161, 162).

ündür-/ündürer (үндүр-/үндүрер): 1. bir şeyi bir yerden çıkarmak. 2. kovmak (124, 124, 195).

ündürt (үндүрт): çıkartmak, atmak (62, 63, 147).

ündüt (үндүт): haraç (43, 63).

üneerget-/üneergedir (үнээргет-/үнээргедир): kibirlenmek, büyüklenmek, böbürlenmek (181).

ünele-/üneleer (үнелэ-/үнелээр): kıymet vermek (72).

ünelig (үнелиг): değerli, kıymetli, önemli, mühim (192, 192).

üngüle-/üngüleer (үнгүлө-/үнгүлеер): dergi, gazete vb. sürekli yayımlanmak (136).

ünüş (үнүш): bitki (152, 163, 166).

üñge-/üñgeer (үңге-/үңгеер): emeklemek (103).

ür-/ürer (үр-/үрер): 1. üflemek 2. kandırmak (57).

ürelig (үрелиг): soylu, asil (17).

üren (үрөн): bebek, çocuk (35).

ürgülçü (үргүлчү): devamlı, daima, sürekli, mütemadiyen (128, 167, 167).

üs/üzer (үс/үзер): 1. Koparmak, yok etmek 2. toslamak (31, 134, 193).

üsküle-/üsküleer (үскулө-/үскулееер): toslamak (193).

üsküleş-/üskülejir (үскулеш-/үскулежир): toslaşmak, çarpışmak (34).

üst (үст): üst, yukarı (76).

üş (үш): üç (79, 79).

üşkü (үшкү): üçüncü (10).

üt (үт): delik (112).

üttüg (үттүг): delik, deşik, delikli (112).

üüle (үүле): iş, vazife, görev (124, 125).

üülget-/üülgedir (үүлгет-/үүлгедир): kötülük etmek, kötü davranışlarda bulunmak, kötüye kullanmak.

üye (үе): 1. yaşıt, akran 2. zaman, vakit (129, 132, 161).

üye-çerge (үе-черге): akran, yaşıt (134, 161, 161).

üzü (үзү): yağ (47).

üzül-/üzüler (үзүл-/үзүлер): kesilmek, koparılmak (90).

Y

yaamı (яамы): bakanlık (234, 393).

yadara-/yadaraar (ядара-/ядараар): yoksullaştırmak, fakirleştirmek (86, 86, 96).

yadı (яды): fakir (49).

yala (яла): 1. ceza 2. suç (56, 76).

yanzi-bürü (янзы-бүрү): çeşitli türlü (150, 158, 161).

yanzılıg (янзылыг): türlü, türlülük, çeşitli, çeşitlilik (150, 162, 176).

yapon dıl (япон дыл): Japonca (155, 192)

yaronna-/yaronnaar (японна-/японнаар): Japonca konuşmak (98).

yozugaar (ёзугаар): -e göre, uygun olarak (126, 139, 161).

yozulug (ёзулуг): gerçek, hakiki (142, 142, 157).

yurister (юристер): avukat (191).

Z

zavhoz (завхоз): demirbaş müdürü (158, 159).

zavhozta-/zavhoztaar (завхозта-/завхозтаар): demirbaş müdürlüğü yapmak, demirbaş müdürü olmak (158)

zavod (завод): fabrika (201).